UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA" IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE

ISTORIE ȘI CONȘTIINȚĂ

Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare

Editura Universității „Al. I. Cuza" din Iași

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA" DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISSN 1221-843X

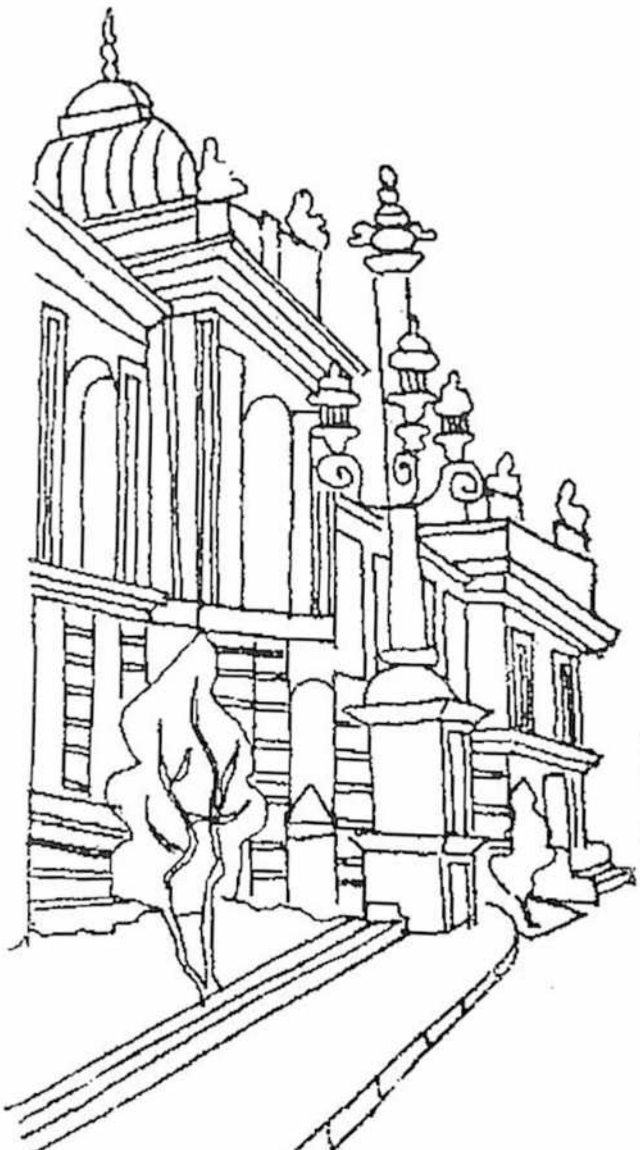
Coordonatori:
GHEORGHE IACOB
CĂTĂLIN TURLIUC

Redactor:
OVIDIU BURUIANĂ

Tehnoredactare și copertă:
AL. CVASNÂI

ISTORIE

TOMUL XLVI-XLVII - SUPLIMENT - 2000-2001

„Cine se gândea în anii '20 că România întregită va suferi atât de repede șocul puternic al rapturilor teritoriale din anul 1940? România interbelică poate fi înțeleasă mai bine în substanța ei dacă o privim și din această perspectivă: o primă etapă, de înfăptuiri, căutări, insatisfacții, dintr-o perioadă ce trebuia să cuprindă patru-cinci decenii... Or, această perioadă nu s-a împlinit."

(România interbelică, *vol. I)*

Cuprins

Ion Agrigoroaiei la 65 de ani

Absolvent al Facultății de Istorie a Universității din Iași, Ion Agrigoroaiei a trecut prin toate treptele ierarhiei universitare. Ca cercetător, s-a supus disciplinei și regulilor „Școlii istorice" din capitala Moldovei, pe care a reprezentat-o. Cei 40 de ani de activitate la Catedră *l-au situat într-o poziție inconfundabilă, pe care și-a clădit-o cu seriozitate, spirit de răspundere și inteligență.*

Și-a consacrat activitatea, îndeosebi, cercetării și predării Istoriei contemporane a României *(perioadă istorică ce se deschide cu Marea Unire din 1918). În timpul regimului totalitar, istoriografia acestei perioade, mai cu seamă, a fost supusă unei radicale „reconsiderări", cu scopul de a supradimensiona rolul partidului comunist și al clasei muncitoare și a li se legitima obiectivele politice, puse în slujba expansionismului sovietic. După schimbarea din 1989, în contextul unei analize obiective, lipsită de prejudecăți doctrinare, controversele cu privire la unele evenimente sau procese istorice, proprii acestei perioade, au continuat să se producă. În timp ce unii istorici sau analiști politici apreciază etapa drept una de vârf în dezvoltarea vieții economice, a afirmării spiritualității și a principiilor și practicilor democratice, alții o definesc în raport cu trăsăturile sale negative, antidemocratice, obscurantiste, care au provocat prăbușirea din 1940 și catastrofa politică ce a urmat celui de al doilea război mondial.*

Ca profesor și cercetător, de la Catedră și în scrisul istoric – supus mai mult decât alți confrați ai săi presiunilor ideologice ale regimului totalitar – Ion Agrigoroaiei a trebuit să ofere răspunsuri în acord cu adevărul istoric și cu deontologia profesională. Spirit reflexiv, cumpănit, ocolind cu prudență și inteligență capcanele ideologice, prin cercetări de durată, cu migală întreprinse, a oferit răspunsuri care-l onorează și-i cinstesc profesiunea. Sinteza pe care a încredințat-o recent tiparului dă expresie experienței îndelungate a istoricului și unei gândiri originale, care oferă explicații în acord cu realitățile istoriei noastre, însușite prin studiu atent și responsabil.

Spre deosebire de alţi cercetători ai istoriei contemporane, *care au pornit, cuminte, de la periodizarea oficială, în cuprinsul căreia şi-au cantonat cercetarea, spiritul critic, lectura inteligentă şi viziunea formată asupra dezvoltării istoriei l-au ajutat pe Ion Agrigoroaiei să înţeleagă devreme adevărul, în conformitate cu care actul politic din 1918 nu poate să reprezinte încheierea unor procese adânci, economice, sociale sau spirituale şi politice, sub semnul cărora începuse să se dezvolte societatea noastră modernă şi nici începutul altora, noi, de altă factură. A desprins contradicţia unei periodizări care, practic, situa istoria românească în afara fenomenologiei cercetate de istoriografia europeană. În consecinţă, a realizat o disjuncţie metodologică între cerinţele programei didactice, care impunea tratarea istoriei contemporane cu începere din anul 1918, şi cele ale cercetării ştiinţifice, în acord cu care actul politic din 1918 crea doar un alt cadru de dezvoltare, mai larg, unor procese şi fenomene istorice, al căror început se cerea căutat în secolul al XIX-lea.* Profesorul *a dat expresie acestei viziuni organice, considerând procesele istorice în evoluţia lor, până la încheierea ciclului.*

Această viziune, unitară, neviciată de periodizarea ideologizantă a vremii, conferă scrisului lui I. Agrigoroaiei o autoritate ştiinţifică şi o valoare care-i sunt proprii. Analiza Unirii din 1918 – în această perspectivă întregitoare – înlătură interpretările triumfaliste, punând accentul pe latura practică, pragmatică, în acord cu realităţile istorice.

Analist lucid, lipsit de prejudecăţi, căutând, mereu, să descopere, cu inteligenţă şi simţ al istoriei, cauzele şi implicaţiile evenimentelor istorice, valoarea lor, I. Agrigoroaiei nu a putut să nu acorde războiului pentru întregire, valorii militare şi morale a participării României la conflictul european, locul pe care-l merită. De asemenea, în scrisul său, nu a putut să nu reliefeze semnificaţia naţională şi morală a celor trei acte plebiscitare care au dat expresie Marii Uniri din 1918. Fără să fie insensibil, să nu vibreze în faţa actelor de eroism înscrise pe câmpul de luptă sau desprinse din manifestările conştiinţei şi a solidarităţii naţionale, istoricul reliefează, în primul rând, valoarea acţiunilor, importanţa lor în contextul general, internaţional în care se desfăşoară, implicaţiile şi consecinţele lor, în împlinirea opţiunilor naţionale, precizate cu mult înainte. Stabilirea liniei de continuitate în dezvoltarea istoriei naţionale înlătură interpretările cu privire la importanţa factorilor conjuncturali, realizează un raport real între factorii interni şi externi, în procesul de constituire a României Mari.

Cine parcurge numeroasele lucrări consacrate anilor războiului, cele privitoare la situația Iașului – centru al rezistenței până la capăt – *sau la descrierea împrejurărilor în care Adunările de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia au exprima voința românilor de a se uni cu Țara, desprinde, cu ușurință, spiritul critic, cumpănit al istoricului, dar și entuziasmul, la fel de cumpănit, de sobru, al românului. Cât de necesare au fost aceste analize – puncte de plecare indispensabile pentru înțelegerea fenomenelor societății postbelice – ne-o dovedește prima parte a* sintezei.

Noul cadru național *creat prin Unire a creat condițiile de natură să îngăduie mersul celor două reforme fundamentale – agrară și electorală – pentru aplicarea legilor de unificare și relansarea economică.*

Viziunea istoricului este întregitoare, analiza convingătoare, expunerea sobră și echilibrată, reliefându-i opțiunile metodologice și științifice. Sinteza realizată acum este importantă pentru analist, deoarece definește personalitatea profesorului și a cercetătorului.

Aflat la vârsta maturității, profesorul și cercetătorul Ion Agrigoroaiei dă expresie unor substanțiale trăsături ce caracterizează școala *istorică din Iași: profunzime în reliefarea relațiilor cauzale, sobrietatea în expresie, responsabilitatea aprecierilor. Sprijinit pe analiza lucidă a faptelor istorice, scrisul lui Ion Agrigoroaiei oferă răspunsuri echilibrate multora din problemele care frământă spiritele timpului nostru.*

Istoricul se află, acum, în plenitudinea forțelor sale de expresie. Avem convingerea că, în viitorul apropiat, va onora scrisul istoric cu noi și valoroase opere, pe care le așteptăm, exprimându-ne, cu acest prilej aniversar, prețuirea colegială și urări de viață îndelungată și rodnică.

Acad. GH. PLATON

Gânduri la o aniversare

Sunt, acum, aproape patru decenii de când, încadrat preparator la Catedra de Istoria Românilor l-am cunoscut pe colegul Ion Agrigoroaiei. În atmosfera sobră de atunci, un tânăr asistent m-a întâmpinat cu un zâmbet care mi-a asigurat liniştea. Înfăţişare plăcută, de o căldură reţinută, aşa cum a rămas întotdeauna, discret şi totuşi comunicativ, colegul meu m-a iniţiat în tainele Catedrei. Am rămas în relaţii cordiale până astăzi, am colaborat şi ne-am ajutat reciproc. Socialmente, de la Ion Agrigoroaiei am putut învăţa mult. A avut, în întreaga lui viaţă şi carieră, *măsura lucrurilor*. Este, cred, cea dintâi trăsătură de caracter a colegului nostru, ajuns acum la o vârstă şi la o situaţie care să-i motiveze un prim bilanţ.

Elev al unei şcoli de mare prestigiu, Liceul „C. Negruzzi" din Iaşi (căruia avea să-i dedice, la centenar, o monografie, apărută la Editura Junimea, 1995), unde a avut profesori care au făcut faimă învăţământului şi s-au bucurat de admiraţia a numeroase promoţii, Ion Agrigoroaiei s-a apropiat de ştiinţele umaniste pentru care s-a simţit deopotrivă dotat şi pasionat. A iubit istoria şi filologia, din prima urmând să-şi facă şi profesiunea.

În 1959, la un an de la absolvirea Facultăţii de Istorie a Universităţii din Iaşi, a fost încadrat în învăţământul superior. Începea, astfel, drumul lung şi deloc uşor al afirmării. Oraşul nostru mai suferea încă de pe urma războiului, rănile nu i se vindecaseră total, dar emulaţia culturală avea puteri tămăduitoare.

Iubitor al şcolii, Prof. Ion Agrigoroaiei a cumulat numeroase sarcini didactice, ceea ce l-a obligat să-şi îndrepte prioritar energia spre activitatea de la catedră. Era, de altfel, şi prima menire a unui tânăr universitar, dar cealaltă componentă, munca de cercetare, nu putea fi neglijată. De aici eforturi sporite, renunţări şi privaţiuni. A condus peste trei decenii seminarul de Istorie contemporană a românilor, un laborator didactic care i-a procurat multe satisfacţii. Seminarul este, o putem spune după o lungă experienţă profesorală, locul unde se învaţă cu adevărat. Nu poate fi un universitar autentic decât acela care a crescut *în* şi *prin* dialogul cu studenţii. Moderatorul unui seminar, pus în faţa unor studenţi de excelenţă

(şi asemenea studenţi nu ne-au lipsit), are nu numai o mare responsabilitate, ci şi şansa perfectării discursului, a stimulării gândirii, a acumulării de sugestii şi de idei. De aceea, Prof. Ion Agrigoroaiei, ajuns acum la situaţia magistrului stăpân pe instrumentele muncii sale, a rămas un admirator al activităţii seminariale. Cursurile şi seminariile speciale, cu un evantai tematic foarte divers (prima conflagraţie mondială, Marea Unire, Istoria Basarabiei, România în relaţiile internaţionale) i-au întregit munca la catedră şi l-au ţinut permanent în apropierea studenţilor.

Prof. Ion Agrigoroaiei este un dascăl cu multă solicitudine, apropiat şi generos cu studenţii. Aşa se şi explică afluxul acelora ce şi-au dorit pregătirea licenţei ori a disertaţiei de master sub îndrumarea sa. Relaţia profesională s-a prelungit, ceea ce este încă o dovadă de ştiinţă şi de tact profesoral, şi în pregătirea lucrărilor pentru obţinerea gradului didactic I în învăţământ ori, în cazuri mai restrânse, în prepararea doctoratului. Mulţi dintre aceia care au lucrat sub directoratul ştiinţific al colegului nostru au avut nu doar bucuria obţinerii unui titlu, acela de doctor în ştiinţe, ci şi pe aceea a cărţii tipărite.

Doctor în istorie (1974), premiat de Academia Română (Premiul „N. Bălcescu", 1985), Prof. Ion Agrigoroaiei are o zestre ştiinţifică care îl onorează şi-i cinsteşte poziţia universitară pe care o ocupă: cărţi, volume coordonate, manuale, crestomaţii, colaborator la tratate, 135 de studii şi articole de specialitate, numeroase recenzii şi note bibliografice, colaborări la reviste culturale. Şi-a dedicat munca de cercetare unor teme majore, precum Unirea din 1918, relaţiile internaţionale ale României în sec. XX, coordonatele dezvoltării României în perioada interbelică, confruntarea de idei ori dezvoltarea învăţământului. Preocupat să acumuleze mereu, aşa cum îi este în fire unui profesor autentic, Ion Agrigoroaiei este un specialist reputat, solicitat pretutindeni unde este nevoie de erudiţie şi spirit ales. Prezent la numeroase manifestări ştiinţifice, colegul nostru are bucuria comunicării, a dialogului, a dezbaterii academice şi a schimbului de idei. Este o notă care i se potriveşte şi care i-a fost mereu remarcată.

Profesorului şi cercetătorului Ion Agrigoroaiei trebuie să i se adauge şi calitatea de bun organizator. A fost decan al Facultăţii de Istorie (1985-1990) într-o perioadă când era nevoie nu doar de ştiinţa conducerii, ci şi de un anume tact. Anii aceia solicitau mult conformism, ceea ce, urmând întrutotul, te putea compromite iremediabil. A fost, cred, omul potrivit momentului. A găsit soluţiile cele mai adecvate pentru a nu contrazice

dogma, dar şi pentru a o eluda sau, măcar, pentru a o dilua. Activitatea Facultăţii noastre s-a desfăşurat în acei ani de mare presiune morală într-o desăvârşită normalitate, fără compromisuri care să-i marcheze statutul şi fără constrângeri care să-i afecteze pe cei ce o slujeau. Cred că a fost o adevărată virtute a colegului nostru, pe care îl cinstim şi în acest mod.

Ca Director al Arhivelor Statului, Filiala Iaşi (1993-1997) a avut prilejul să-şi verifice, încă o dată şi în împrejurări noi, calităţile de conducător.

În acest moment aniversar, Profesorul Ion Agrigoroaiei este Şeful Catedrei de Istorie Contemporană, membru al Consiliului Facultăţii şi al Senatului Universităţii şi, foarte important, membru în Consiliul Naţional pentru Cercetare Ştiinţifică în Învăţământul Superior. De asemenea, este redactor responsabil al „Analelor Ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» din Iaşi", secţiunea Istorie. O omniprezenţă care îi defineşte, o dată mai mult, personalitatea.

Înzestrat cu inteligenţă şi har, omenos din fire, prieten bun şi de mare sprijin la nevoie, Prof. Ion Agrigoroaiei se bucură de o mare simpatie. În oraşul nostru universitar a crescut şi s-a desăvârşit profesional. Aici este *acasă* în sensul cel mai complex. Este iubit şi preţuit pentru că ştie să iubească şi să preţuiască.

Acum, când îşi aniversează 65 de ani de viaţă, din care mai mult de 40 în slujba învăţământului superior, profesorul Ion Agrigoroaiei poate privi cu deplină bucurie drumul parcurs. Ca vechi coleg şi prieten îi doresc, la acest frumos popas, LA MULŢI ANI şi aceeaşi bucurie a muncii care i-a marcat existenţa.

ION TODERAŞCU

Repere pentru o biografie

✍ Născut la 30 decembrie 1936 în oraşul Chişinău, judeţul Lăpuşna.

✍ Absolvent al Şcolii primare „Carol I" şi al Liceului Internat „Costache Negruzzi" din Iaşi, promoţia 1954.

✍ Absolvent (1958) al Secţiei de Istorie de la Facultatea de Filologie-Istorie, Universitatea „Al.I.Cuza" din Iaşi.

✍ Încadrat preparator la Catedra de Istoria României la 1 decembrie 1959, avansat asistent la 1 septembrie 1961, lector suplinitor la 1 octombrie 1968, lector titular la 25 februarie 1970, conferenţiar la 9 februarie 1977, profesor la 1 octombrie 1990.

✍ A condus multă vreme seminarul de Istorie contemporană a României, a predat şi predă de aproape 20 de ani cursul de la aceeaşi disciplină, partea I, 1918-1940. A predat cursuri speciale de Istorie modernă şi contemporană referitoare la România în primul război mondial, istoria Basarabiei, semnificaţia istorică şi consecinţele Marii Uniri, România în cadrul relaţiilor internaţionale, diplomaţie şi opinie publică ş.a. Astfel de teme sunt dezbătute şi în cadrul cursurilor susţinute la Studii Aprofundate şi la Facultatea de Drept. S-a străduit să dea o înaltă ţinută întregii activităţi didactice, îndrumării studenţilor în cercetarea de specialitate, în realizarea lucrărilor de licenţă şi dizertaţie. Rezultate notabile a obţinut şi în ce priveşte perfecţionarea profesorilor de istorie, în sprijinirea acestora pentru a trece cu bune rezultate examenele de definitivat, gradul II şi I de învăţământ.

✍ Activitatea de cercetare ştiinţifică a vizat chestiuni de importanţă deosebită din istoria României în secolul trecut: componentele luptei pentru realizarea idealului naţional în etapa sa finală (1916-1918), relaţiile internaţionale ale României în secolul al XX-lea, Marea Unire şi intrarea societăţii româneşti într-o nouă etapă a evoluţiei sale istorice, reformele democratice din România întregită şi problemele unificării, direcţiile principale şi caracteristicile dezvoltării dintre anii 1918 şi 1940, confruntările de idei din perioada interbelică, istoria învăţământului ş.a. A publicat, singur sau în colaborare, peste 135 de lucrări, articole în reviste de specialitate, manuale şi crestomaţii, volume ş.a. A contribuit la editarea

unor importante culegeri de studii (precum primele patru volume din *Românii în istoria universală*) şi a unor cursuri şi compendii (precum *Istoria românilor*). A reluat şi dezvoltat, după 1989, probleme de o deosebită semnificaţie în istoria noastră: rolul factorului politic de la Iaşi (1916-1918) în înfăptuirea Marii Uniri, contextul intern şi internaţional în care s-a realizat idealul naţional, problemele unificării şi dezvoltării României întregite, istoria unor importante instituţii de învăţământ din ţara noastră. Director al echipei de cercetare a proiectului *Modernizare şi europenism în România interbelică. Instituţii politice şi sociale* (obţinut prin C.N.C.S.I.S.).

✍ Cu o teză referitoare la viaţa politică din România în 1918-1921 şi-a susţinut doctoratul la Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii „Al.I.Cuza" din Iaşi, la 6 decembrie 1974, titlul de doctor fiindu-i confirmat la 29 martie 1975. În 1985 a primit premiul Academiei Române pentru contribuţia la volumul *Iaşi: 1960-1859-1918. Aspecte ale luptei pentru unitate naţională* (apărut la Editura Junimea în anul 1983).

✍ Conducător de doctoranzi, din anul 1990, la specialitatea Istoria contemporană a României. În această calitate, a îndrumat activitatea de cercetare ştiinţifică şi de elaborare a unor teze valoroase de către 18 doctori, din care patru din Republica Moldova; din aceştia, opt şi-au văzut tezele publicate, lucrări bine primite de specialişti

✍ Decan al facultăţii de Istorie şi Filosofie, Universitatea „Al.I.Cuza" din Iaşi, între 1 octombrie 1985 şi 31 ianuarie 1990. Din 1992 şeful Catedrei de Istoria Românilor; după reorganizarea catedrelor din 1 oct. 1998, şeful Catedrei de Istorie contemporană a Românilor şi Universală. Membru al Consiliului Facultăţii şi al Senatului Universităţii; membru în Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice din Învăţământul Superior. Redactor responsabil al „Analelor ştiinţifice ale Universităţii „Al.I.Cuza" din Iaşi. Istorie", membru al colectivului de redacţie al „Analelor Bucovinei".

✍ Director al Direcţiei Judeţene Iaşi a Arhivelor Naţionale 1993-1997, cu preocupări deosebite în activitatea de valorificare a documentelor de arhivă, prin sesiuni ştiinţifice anuale, dezbateri, publicaţii etc. A făcut parte din delegaţia Arhivelor Naţionale ale României care a participat la Congresul internaţional de arhivistică, Beijing, august-septembrie 1996.

✍ Participarea la numeroase sesiuni ştiinţifice, colocvii, dezbateri, cursuri de vară etc. cu caracter naţional şi internaţional, organizate de in-

stitute de învăţământ superior, academice, muzee, arhive, inspectorate de învăţământ; comunicări pe probleme fundamentale ale istoriei României.

✍ A predat în 1990, la Universitatea de Stat din Chişinău, un grup de prelegeri referitoare la România după Marea Unire. Contribuie permanent la menţinerea şi dezvoltarea colaborării cu istoricii din Republica Moldova, o prezenţă permanentă la sesiunile ştiinţifice anuale organizate de Facultatea de Istorie de la Chişinău.

COORDONATORII

Bibliografie selectivă

Cărți, monografii, volume coordonate

I. Agrigoroaiei, Em. Bold, *Partidele politice burgheze din România 1918-1938*, Centrul de multiplicare al Universității „Al.I.Cuza", Iași, 1977, 205 pagini.

L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon, Ion Agrigoroaiei, J. Benditer, E. Bold, V. Ciobanu, A. Filimon, V. Rusu, *România în relațiile internaționale. 1699-1939*, Ed. Junimea, Iași, 1980, 567 p.

Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare, Iași, 1983, 265 p. Coordonator (Universitatea „Al.I.Cuza", multiplicat).

Iași 1600-1859-1918. Aspecte ale luptei pentru unitate națională, Editura Junimea, Iași, 1983, 409 p. (în colaborare: Ion Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, I. Toderașcu, I. Saizu, D. Vitcu, V.Fl. Dobrinescu, M. Vatavu, A. Pricop, A. Karețki, D. Șandru).

Gh. Platon, V.Cristian, Ion Agrigoroaiei, Em. Bold, Gh. Buzatu, V. Neamțu, D. Rusu, Gh. Tanasă, M. Timofte, Ion Toderașcu, *Istoria Universității din Iași*, Editura Junimea, Iași, 1985, 282 p.

Universitatea din Iași 1860-1985. Pagini din istoria învățământului românesc, Supliment la „Analele științifice ale Universității «Al.I.Cuza» Iași", Istorie, tom XXXII, Iași, 1987, 292 p. Coordonator împreună cu V. Cristian, M. Cojocariu.

Ion Agrigoroaiei (coordonator), Gh. Buzatu, M.Cojocariu, C. Corbu, Georgeta Crăciun, Vasile Cristian, C. Dropu, Gh. Iacob, M. Iosa, I. Pătroiu, Gh. Platon, D. Rusu, I. Saizu, C. Secrieru, D. Șandru, M. Timofte, D. Vitcu, *1907 în perspectivă istorică*, Editura Junimea, Iași, 1988, 417 p.

Istorie și civilizație. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare (sub îngrijirea lui Ion Toderașcu și Ion Agrigoroaiei), Centrul de multiplicare al Universității „Al.I.Cuza", Iași, 1988, 663 p.

România de la independenţă la Marea Unire, Centrul de multiplicare al Universităţii „Al.I.Cuza" Iaşi, 1989, 384 p. (în colaborare cu V. Cristian şi Gh. Iacob).

Ion Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian (coordonatori), Gh. Platon, Gh. Cliveti, M. Timofte, M. Cojocaru, Vasile Rusu, Ioan Ciupercă, Gh. Iacob, V.Fl. Dobrinescu, Stela Cheptea, Ştefan Lemny, Ion Pătroiu, Sorin Pârvu, I. Saizu, D. Vitcu, V. Ciobanu, Gh. Florescu, D. Ivănescu, *Românii în istoria universală*, vol I-IV, Iaşi, Ed. Universităţii „Al.I.Cuza", 1986-1989, 2040 p.

I.Agrigoroaiei, D. D. Rusu, *Istoria Românilor. Epoca contemporană*, Ed. Porto-Franco, Chişinău-Galaţi, 1992, 156 p.

Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Palade, *Basarabia în cadrul României întregite (1918-1940)*, Chişinău, Ed. Universitas, 1993, 225 p.

Gh. Platon, V. Rusu, Gh. Iacob, V. Cristian, Ion Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al.I.Cuza", 1993, 367 p.

Ion Agrigoroaiei, Vasile Cristian, Ion Toderaşcu, *Prelegeri universitare inaugurale. Un secol de gândire istoriografică românească (1843-1943)*, Iaşi, Ed. Universităţii „Al.I.Cuza", 1993, 395 p.

Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Iacob, Gheorghe Iutiş, *Istoria Liceului Internat „C. Negruzzi" Iaşi (1895-1995)*, Iaşi, Editura Polirom,1995, 391 p.

Ion Agrigoroaiei, Ion Toderaşcu (coordonatori), *Istoria Românilor. Compendiu*, Iaşi, Editura Cultura Fără Frontiere, 1996, 369 p.

Ion Agrigoroaiei, Ion Toderaşcu, *Noul Palat Universitar de la Copou. 100 de ani de la inaugurare*, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I.Cuza", 1997, 128 p.

Iaşii în anii 1916-1918. Partea I, *Opinie publică şi stare de spirit în timp de război, 1916-1917*, Iaşi, Editura Anteros, 1998, 186 p.

Unirea Basarabiei cu România în presa vremii (1918), Iaşi, Ed. Universităţii „Al.I.Cuza", 1999, 211 p.

România interbelică, vol I., Iaşi, Ed. Universităţii „Al.I.Cuza", 2001, 287 p.

Studii şi articole

Observaţii privind programul Partidului naţional-liberal din perioada 1918-1921, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, fasc. 1, 1970, p. 207-216.

Programul Partidului naţional-liberal din perioada 1918-1921 şi unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naţionale, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", t. VIII, 1971, p. 287-298.

Viaţa politică din oraşul Iaşi în perioada imediat următoare primului război mondial (1918-1921), în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I.Cuza» Iaşi", Istorie, fasc. 2, 1971, p. 171-184.

Noi rezultate în analiza critică a fascismului din România, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", t. IX, 1972, p. 511-522.

Observaţii privind programul agrar al partidelor politice din perioada imediat următoare primului război mondial, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I Cuza» Iaşi", Istorie, fasc. 2, 1972, p. 187-194.

Programul şi orientarea Partidului muncii din 1917-1918, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, fasc. 2, 1973, p. 217-251.

Despre mişcarea democratică din România la sfîrşitul anului 1918, în „Carpica", Bacău, 1973-1974, p. 163-171.

Nicolae Iorga şi situaţia României la sfîrşitul primului război mondial, în vol. *Din trecutul judeţului Botoşani*, Botoşani, 1974, p. 223-235.

Partidele şi grupările politice din România între anii 1918 şi 1921. Orientări în politica internă (Rezumatul tezei de doctorat), Centrul de multiplicare al Universităţii „Al.I.Cuza" Iaşi, 1974, 20 de pagini.

Problema reformelor agrară şi electorală din România între anii 1916 şi 1918, în „Cercetări Istorice", VI, Iaşi, 1975, p. 179-194.

Din tradiţiile democratice ale presei ieşene: ziarul „Tribuna" (1918), în „Cercetări Istorice", VII, Iaşi, 1976, p. 175-184.

Împotriva organizaţiilor naţionaliste, de extremă dreaptă (1919-1920), în „Cercetări Istorice", VIII, 1977, p. 419-426.

Preocupări pentru elaborarea unei reforme electorale în perioada 1918-1921, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXII, 1986, p. 29-40.

Desăvîrşirea unităţii de stat şi consolidarea independenţei României, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXIII, 1977, p. 39-45.

Contextul internaţional şi semnificaţia istorică a glorioaselor lupte din vara anului 1917 pentru apărarea independenţei şi fiinţei statului român, în „Carpica", Bacău, 1977, p. 147-166.

Glorioasele victorii din vara anului 1917 şi dejucarea planurilor de împărţire a României, în „Revista arhivelor", nr. 1, 1978, p. 50-57.

Unirea din 1918 – începutul unei noi etape în dezvoltarea istorică a României, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", t. XV, 1978, p. 257-276.

Formarea statului naţional unitar român şi reformele democratice din primii ani postbelici, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXIV, 1978, p. 69-76 (în colaborare).

Unirea din 1918 şi presa din oraşul Iaşi, în „Cercetări Istorice", Iaşi, IX-X, 1978-1979, p. 451-464 (în colaborare).

Ioan Borcea – profesorul democrat, în „Memoriile secţiilor ştiinţifice", seria IV, t. II, 1979, Editura Academiei R. S. R., p. 363-375.

Ion Borcea – savantul democrat şi epoca sa, în vol. *Centenarul naşterii profesorului Ion Borcea 1879-1979*, Bacău, 1979, p. 10-27.

Marile puterii, România şi propunerile de pace din 1916-1918, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXVI, 1980, p. 89-106.

Economic Comsequences of the Accomplishement of the Unitary Romanian National State, în „Nouvelles Etudes d'Histoire", t. VI_2, Editura Academiei RSR, 1980, p. 131-141.

Curente şi tendinţe în gîndirea economică românească din perioada interbelică, în „Cercetări Istorice", XI, Iaşi, 1980, p. 481-489.

Rezistenţa română din 1917 reflectată în presa din oraşul Iaşi, în CI, Iaşi, XI, 1980, p. 437-446 (în colaborare).

Presa ieşeană în apărarea integrităţii teritoriale, a independenţei suveranităţii naţionale şi a păcii (1918-1928), în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXVI, 1980, p. 47-60 (în colaborare).

1916-1918, în vol. *România în relaţiile internaţionale 1699-1939*, Editura Junimea, Iaşi, 1980, p. 375-441.

N. Iorga şi elaborarea reformei agrare din 1921, în „Hierasus" Anuar '80 Muzeul Judeţean Botoşani III, p. 17-182.

Atitudinea marilor puteri faţă de România la Conferinţa de pace de la Paris reflectată în presa ieşeană (1919-1920), în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", t. XVIII, 1981, p. 317-331 (în colaborare).

În lupta pentru realizarea marelui ideal naţional, în „Hierasus" Anuar 1981 Muzeul Judeţean Botoşani, p. 185-195.

De la decretele-legi de expropriere din 1918 la proiectul legii pentru reforma agrară din 1921, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I. Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXVII, 1981, p. 69-80.

Coordonatele activităţii diplomatice a lui Nicolae Titulescu în perspectivă istoriografică, în vol. *Titulescu şi strategia păcii*, Editura Junimea, Iaşi, 1982, p. 19-43.

Nicolae Titulescu văzut de contemporani, în „Cercetări istorice", Bucureşti, XII-XIII, 1981-1982, p. 655-668.

În slujba luptei pentru recunoaşterea internaţională a Unirii din 1918, în „Acta Moldaviæ Meridionalis", Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, III-IV, 1981-1982, p. 157-167.

Consideraţii privind locul perioadei interbelice în istoria României, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", t. XIX, 1982, p. 81-94.

Proiectul de lege pentru reforma agrară din 1921 în dezbaterea parlamentului, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXVIII, 1982, p. 59-72.

Nicolae Titulescu şi relaţiile României cu marile puteri, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", t. XIX, 1982, p. 239-247.

Activitatea diplomatică a lui Titulescu din anii '20 reflectată în memorialistică, în „Anuarul Muzeului judeţean", Suceava, 1982, p. 9-19.

Atitudinea României faţă de marile puteri (1918-1928), în vol. *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iaşi, 1983, p. 206-221.

Poziţia ziarului „Opinia" faţă de Anschluss şi criza cehoslovacă, în *Ibidem*, p. 246-263 (în colaborare).

Mişcarea democratică din România întregită, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", t. XX, 1983, p. 207-213.

Nicolae Titulescu – bibliografice, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXIX, 1983, p. 37-46.

Implicaţiile Unirii din 1918 asupra evoluţiei societăţii româneşti, în „Dezbateri istoriografice", II, decembrie 1983, Centrul de multiplicare al Universităţii „Al.I.Cuza", Iaşi, 1983, p. 3-20, 21-23, 31-32.

România în relaţiile internaţionale din perioada 1918-1928, în „Hierasus", Anuar 1983, V, Botoşani, 1984, p. 447-452.

Revista „Însemnări ieşene" în slujba apărării independenţei naţionale şi integrităţii teritoriale (1938-1940), în CI (serie nouă), t. XIV-XV, 1983-1984, Iaşi, p. 251-259.

Istoriografia românească actuală despre personalitatea lui Nicolae Titulescu, în Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui, V-VI, 1983-1984, p. 293-311.

Semnificaţia istorică a actului de la 23 August 1944 în perspectivă istoriografică, în vol. *Actul de la 23 August 1944 în context internaţional. Studii şi documente*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 21-43 (în colaborare).

Relaţiile României cu marile puteri (1918-1928). Repere istoriografice, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, 1984, p. 73-82.

România în relaţiile internaţionale din perioada interbelică. Cîteva aprecieri, în vol. *Profesorul Ilie Grămadă la 70 de ani*, Centrul de multiplicare al Universităţii „Al.I.Cuza" Iaşi, 1984, p. 238-251.

Universitatea din Iaşi în epoca contemporană. Viaţa ştiinţifică în anii interbelici, în *Istoria Universităţii din Iaşi*, Editura Junimea, Iaşi, 1985, p. 169-182; 208-212.

L'activité internationale de l'Etat roumain pendant la période 1918-1939, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", t. XXII, partea I, 1985, p. 87-102.

Apelul la Unirea din 1859 – argument în realizarea Marii Uniri, în vol. *Transilvania în istoria şi conştiinţa românilor*, Iaşi, 1985, p. 22-29.

Transilvania în cadrul României întregite, în *Ibidem*, p. 146-156.

Participarea României la primul război mondial şi caracterul ei drept. Marile bătălii de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz, şi importanţa lor, în „Studii şi articole de istorie", LI-LII, 1985, Bucureşti, p. 205-216.

Universitatea din Iaşi în perioada interbelică. Preocupări ştiinţifice, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXXI, 1985, p. XIX-XXXVI.

Poziţia marilor puteri faţă de România 1914-1918, în *Românii în istoria universală*, vol. I (coordonator I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian), Iaşi, Universitatea „Al.I.Cuza", 1986, p. 448-480.

Rolul şi locul României în relaţiile internaţionale din perioada interbelică, în *Ibidem*, p. 496-536.

Arguments pour un acte historique nécessaire: l'union de la Transylvanie à la Roumanie, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", t. XXIII, partea I, 1986, p. 45-54.

Transilvania în istoria poporului român, în „Dezbateri istoriografice", V, coordonator V. Cristian, I. Agrigoroaiei, M. Cojocariu, ianuarie 1986, 53 p.

Intelectuali ieşeni în lupta pentru apărarea independenţei naţionale şi a integrităţii teritoriale, în *Universitatea din Iaşi 1860-1985. Pagini din istoria învăţămîntului românesc*, Supliment la „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, Iaşi, t. XXXII, 1987, p. 233-250.

Importanţa istorică a victoriilor din vara anului 1917 în context internaţional, în *României în istoria universală*, vol. II_1, Iaşi, Universitatea „Al.I.Cuza", 1987, p. 137-148.

La signification historique des victoires de l'armée roumaine de l'été de 1917, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXXIII, 1987, p. V-XIII.

Predarea cursului de Probleme fundamentale ale istoriei României (perioada contemporană), în „Dezbateri istoriografice", VI, Iaşi, martie 1987, p. 3-25.

N. Iorga şi marea răscoală din 1907, în vol. *1907 în perspectivă istorică*, Editura Junimea, Iaşi, 1988, p. 179-208 (în colaborare).

De la marea răscoală din 1907 la reforma agrară din 1921. Confruntări politice, în *Ibidem*, p. 241-281.

Regimul politic din România după Marea Unire. Situaţia factorului monarhic, în vol. *Republica în România. De la idee la faptă*, Editura Junimea, Iaşi, 1988, p. 55-75.

Défenseur des droits nationaux du peuple roumain, în vol. *Confluenţe istoriografice româneşti şi europene. 90 de ani de la naşterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iaşi, Universitatea „Al.I.Cuza", 1988, p. 185-192.

Gheorghe I. Brătianu – în apărarea drepturilor naţionale ale poporului român, în *Românii în istoria universală*, vol. III_1 (coordonatori I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian), Iaşi, Universitatea „Al.I.Cuza", 1988, p. 1-5.

Marea Unire din 1918. Noile coordonate ale evoluţiei economice, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXXIV, 1988, p. 11-28.

Marea Unire şi activitatea diplomaţiei româneşti în vederea recunoaşterii sale internaţionale reflectate în presa din Iaşi, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol» Iaşi", t. XXV_2, 1988, p. 91-116.

Regimul politic din România. Locul factorului monarhic, în vol. *Istorie şi civilizaţie. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare*, Iaşi, 1988, p. 321-340.

„Mihai Eminescu şi ca factor unitar naţional", în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXV, 1989, p. 31-37.

Atitudinea marilor puteri faţă de România la Conferinţa de pace de la Paris din anii 1919-1920, oglindită în presa din oraşul Ploieşti, în „Anuarul de Ştiinţe istorice Ploieşti", 1989, 1, p. 52-60 (în colaborare cu Gheorghe Calcan).

N. Iorga şi consolidarea României întregite, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXXVI, 1990, p. 3-14.

Profesor dr. Emilian Bold la a 65-a aniversare, în Idem, p. 213-215.

Attitude et politique sociale en Roumanie dans le contexte de la réalisation de la Grande Union, în „Nouvelles études d'histoire", Bucureşti, 1990, vol. 8, p. 273-285.

Contextul intern şi internaţional al înfăptuirii Marii Uniri, în „Carpica. Muzeul judeţean de istorie şi artă", Bacău, 1990, vol. XXI, p. 123-129.

De la 23 august 1939 la 22 iunie 1941. Precizări privind poziţia României, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» Iaşi", Istorie, t. XXXVII-XXXVIII, 1991-1992, p. 67-72.

La semicentenarul morţii lui Mihai Eminescu, în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii Al.I.Cuza. Iaşi", Istorie, 1993, tom XXXIX, p. 65-72.

Lecţii de istorie la început de drum. Universitatea din Cluj. Noiembrie 1919, în „Tribuna", Cluj-Napoca, 1994, 6, nr. 33-35, p. 6-7; nr. 36, p. 2-10.

N. Iorga în acţiunea de consolidare a României întregite, în *N. Iorga. Omul şi opera*, Bacău, 1994, p. 109-123.

Consiliul de Coroană de la Cotroceni (14/27 august 1916), în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, Iaşi, Biblioteca Fundaţiei Academice „A.D. Xenopol", I, 1994, p. 301-308.

Organizarea cultelor în România întregită, în „Arhivele Moldovei", Iaşi, 1994-1995, 1-2, p. 141-150.

Le Diktat de Vienne, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 3-4/1995, p. 315-330.

Prelegeri cu profunde semnificaţii istorice, în „Codrul Cosminului", serie nouă, nr. 1/1995, p. 133-145.

La Grande Union dans la conscience des contemporains, în „Anuar. Fundaţia pentru istoria Prahovei", Ploieşti, 1995, 7, p. 93-96.

„Iaşul, leagăn al unirii neamului românesc (Amintiri şi însemnări)", în „Arhivele Moldovei", Iaşi, 1994-1995, 1-2, p. 219-227.

România în faţa agresiunii militare sovietice din iunie 1940, în „Revista de Istorie Militară", nr. 6/1995, p. 10-13.Ion Agrigoroaiei, *Regimul cultelor în România întregită*, în vol. *Armata şi Biserica*, Bucureşti, 1996, p. 73-39.

Unirea Basarabiei şi a Bucovinei cu România. Ecouri în presa din Iaşi, în „Codrul Cosminului", seria nouă, nr. 2/1996, p. 336-345.

Diplomaţie şi război: România 1914 – 1918, în *Concepte şi metodologie în studiul relaţiilor internaţionale*, Iaşi, 1997, p. 66–78.

O acţiune hotărâtoare pentru recunoaşterea drepturilor naţionale fundamentale 1914-1916, în vol *Naţional şi social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*, Iaşi, Editura Universităţii „Al.I.Cuza", 1997, p. 405-416.

Modernizarea societăţii româneşti în perioada interbelică. Propuneri pentru o dezbatere, în „Xenopoliana. Buletinul Fundaţiei Academice A.D. Xenopol", nr. 1 – 2, 1998, p. 36-48.

România în faţa pretenţiilor teritoriale ale Bulgariei şi Ucrainei (1917-1918), în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii Al.I.Cuza din Iaşi", tom XLII-XLII, 1996-1997, p. 145-157.

Regimul cultului mozaic după Marea Unire, în „Studia et Acta Historiæ Iudæorum Romaniæ", nr. 3/1998, p. 226-244.

100 de ani de la inaugurarea Palatului Universitar din Iaşi şi de la deschiderea cursului în noul local (1897-1898). Documente de arhivă, în „Arhivele Moldovei", III-IV, 1996 – 1997, Iaşi, 1999, p. 134-150.

Sub semnul Marii Uniri (studiu introductiv), în *Basarabia – recurs la identitate* (ediţie îngrijită de Costică Asăvoaie şi Vasile Munteanu), Iaşi, Ed. Agora, 2000, p. XIII-XXIII.

De la autonomie la independenţă – momente spre unirea Basarabiei cu România, în *Structuri politice în secolul XX*, Bucureşti, Ed. Curtea Veche, p. 155-167.

Situaţia externă a României la sfârşitul anului 1917, în *Istoria relaţiilor internaţionale* (coord. Cătălin Turliuc), Iaşi, 2000, p. 221-230.

Unirea Basarabiei cu România. Stare de spirit şi opinie publică, în „Arhivele Prahovei", V, Ploieşti, 2000, p. 97-102.

România în fața pretențiilor Bulgariei asupra Dobrogei (1917-1918), în *Dobrogea. Repere istorice* (coordonator Mihai Lupu), Constanța, 2000, p. 110-121.

Unirea Basarabiei cu România şi problema reformelor democratice în *Romanitate şi românitate la nord de Balcani (Materialele Simpozionului Internațional din 7-8 aprilie 2000)*, Chişinău, Universitatea de Stat din Moldova, 2000, p. 133-137.

Situația României în preajma şi în timpul celui de-al II-lea război mondial, în *Al doilea război mondial pe fondul relațiilor polono-române*, Suceava, 2000, p. 154-163.

Doctorul Wilhelm Filderman – contemporanul nostru, în „Studia et Acta Historiæ Iudæroum Romaniæ", VI, 2001, p. 328-336.

Probleme ale integrării Basarabiei în cadrul României Întregite, în *Basarabia – dilemele identității* (coordonatori: F. Solomon, Al. Zub), Iaşi, 2001.

Cap. *Desăvârşirea Unirii* în *Istoria României. Tratat*, vol. VII, partea a 2-a (în curs de apariție sub coord. Acad. Gheorghe Platon).

Profesor a 40 de promoţii

IOAN CIUPERCĂ

Mă uit adesea pe fotografii... Am deprins obiceiul, care are istoria lui, jumătate hazlie, de a nota pe ele data şi oamenii care au acceptat să li se imortalizeze acea fracţiune de secundă.

Tot întrebându-mă, firesc, de ce mă tot uit la ele, am sesizat că unul din motive este mereu prezent şi poate fi pus în mai multe formulări: cum trece timpul peste oameni? Cum se prezintă oamenii în timp? În ce rezidă secretul celor care lasă impresia că au „îngheţat" un anumit nivel al timpului? etc.

Mă uit pe fotografii ale domnului asistent Ion Agrigoroaiei, astăzi profesor la 65 de ani, omagiat de prieteni şi colegi pentru o viaţă dăruită mai ales predării şi cercetării părţii contemporane a istoriei. În percepţia noastră, Domnia Sa ipostaziază şi această impresie a stabilizării pe un nivel de timp, un fel de pregătire pentru o contemplare îndelungă, mai senină, asupra destinelor oamenilor, lumii şi ale ţării. Spunem firesc, cu bucurie şi cu speranţă: *La mulţi ani*!

M-am întâlnit cu domnul asistent Ion Agrigoroaiei ca student în anii terminali (IV-V) în condiţiile fericite când durata studiilor era de cinci ani. Spun aceasta şi cu o anumită nostalgie, constatând astăzi că studenţii care termină în patru ani n-au posibilitatea să acorde atenţia cuvenită părţii contemporane a istoriei – istoriei secolului al XX-lea.

Eu veneam cu interes şi spre această parte a istoriei, deşi optasem pentru a contura un profil de specializare spre partea modernă a istoriei universale. A fost să fie altfel şi povestea este lungă şi n-are loc aici. Este adevărat şi faptul că, dependent de bursă, nu-mi puteam permite neglijarea vreunei părţi a programei de învăţământ.

Ceea ce mi-a atras atenţia în primul rând la domnul asistent a fost disponibilitatea minţii de a arăta şi alte modalităţi de a convieţui cu ceea ce aş putea numi componenta ideologică a domeniului, uneori copleşitoare pentru partea mai nouă a istoriei.

Din asistenţa la această modalitate umană cu performanţe în supravieţuire şi cu tendinţa certă de a atrage spre *profesional*, a luat naştere şi chiar s-a consolidat în mintea mea tema «zidului» şi a «fentei»... Mai trebuie spus odată că este vorba de percepţii subiective fără pretenţii de generalizare; nu m-ar mira ca percepţiile altor colegi din seria 1967 (*Seria Mihai Timofte*) să fie cu totul altele.

Aşadar, domnul asistent Ion Agrigoroaiei dă a-mi spune, de-a lungul a doi ani, în varii forme şi nuanţe, că dacă te afli în faţa unui zid, ai mai multe opţiuni: să încerci a-l sparge şi cea mai păguboasă variantă ar fi dată de folosirea capului la propriu; să cauţi inteligent şi răbdător căi pentru a-l ocoli...; ne putem gândi să-l depăşim prin salt pe deasupra – depinde ce detentă ai, sau să săpăm pe dedesubt, dacă ne ajunge viaţa...

Prezenţa domnului asistent ca sportiv cu experienţă prestigioasă lăsa o bună impresie printre noi, care, în vremurile bune, ne lăsam reprezentaţi mai ales de colegul vioi, la propriu şi la figurat, Mihai Timofte. Măiestria evoluţiei în teren, pe lângă balonul rotund, uneori mai mult un pretext – a fost receptată de mine la parametrii maximi în legătură cu practicarea *fentei* – un mod economicos de a ajunge la finalizarea dorită.

Deplasând rezonabil şi pertinent discuţia, am putea încheia şi cu afirmaţia că dacă *zidul* întrupa masivitatea prezenţei ideologicului, domnul asistent reuşea fente savuroase.

Reuşita în această privinţă era favorizată de o prezenţă plăcută a unui om care tinde şi ajunge la ceea ce s-ar numi stilul universitar în accepţiunea eleganţei în comportament, a vorbei de spirit plasată subtil şi la timp, a respingerii vulgarităţii şi a practicării simpatiei distante.

Toate aceste elemente de comportament sunt mai bine înţelese dacă ne concentrăm până la a sesiza funcţionarea Domniei Sale pe principiul economiei de energie şi al neîncrederii oarecum calculate.

Felul cum Domnia Sa se... „apără de lume", închizând ochii şi dând feţei şi mai ales gurii o anumită configuraţie, a atras demult atenţia. Superficialii au putut ajunge la concluzia că doarme. Ceilalţi s-au aşezat sub incidenţa întrebării: dar dacă se uită la lume în acele momente cu cel de-al treilea ochi? Mai multe împrejurări verifică autenticitatea acestui fel de a pune problema.

Constat cu bucurie că domnul asistent Ion Agrigororoaiei a contribuit la amplificarea fascinaţiei mele în faţa diversităţii peisajului uman de calitate, sub raza căruia am avut şansa de a-mi pune întrebări, de a le pune

oamenilor şi lumii. Astăzi îl percep ca pe un învingător care are dreptul să se bucure de mulţi ani de sănătate, lângă cei dragi; de sănătate şi împliniri. La mulţi ani!

GHEORGHE IACOB

Parafrazând o metaforă cunoscută, omul este ca un tablou. Îl înţelegi şi apreciezi corect dacă îl priveşti de la o distanţă convenabilă. Este cu atât mai greu să scrii despre un fost profesor, iar mai apoi coleg de catedră. Ceea ce mă determină să o fac – evitând să mă ascund sub „umbrela" coordonării volumului – este obligaţia morală pe care o am faţă de colegii pe care i-am incitat la această dificilă sarcină. Dacă cele scrise vor nemulţumi imaginea din „tablou" sau cititorii, am scuza distanţei neconvenabile... După o „metodă" deja brevetată, voi aborda subiectul într-o manieră didactică, organizând textul în patru „capitole": *profesorul, cercetătorul, liderul, omul.*

Ca *profesor* a înţeles din tinereţe şi a susţinut mereu necesitatea marii responsabilităţi a dascălului şi mai ales a celui care predă istoria neamului. Indiferent de „epoca" în care a predat – în anii '60 sau după 1990 – nu a renunţat de a veni cu exemple de personalităţi din istoria noastră modernă şi contemporană, de la învăţători ai satelor, la profesori secundari şi academicieni, care au ţinut vie în conştiinţa poporului ideea de naţiune, patrie, unire, independenţă. În concepţia sa, profesorul de istorie este în orice perioadă un „apostol al neamului".

Din această perspectivă, actul didactic trebuie să reprezinte o reuşită îmbinare între informarea şi formarea studenţilor, astfel ca noile promoţii de profesori să transmită tinerei generaţii pe lângă informaţiile specifice disciplinei, idei, sentimente şi atitudini.

În relaţiile cu studenţii şi colegii mai tineri aplică metoda „autorităţii blânde"; cei care au înţeles şi acceptat acest tip de relaţie au avut şi au de câştigat; ceilalţi au rămas cu nedumeriri sau frustrări.

Adept al „misionarismului" profesorului de istorie, inclusiv al celui de la Universitate, Ion Agrigoroaiei utilizează deviza ofiţerului britanic: „faceţi ca mine". Imediat după 1990 a mers la Chişinău şi în alte oraşe din Basarabia unde a predat cursuri, a ţinut seminarii şi conferinţe. Este o activitate la care ţine şi nu a întrerupt-o nici în condiţiile mai puţin prielnice din ultimele luni. Când colegii de la Facultatea de Istorie-Geografie de la Suceava au avut nevoie de cadre, a mers şi a susţinut cursul de Istorie contemporană a României, alături de alţi profesori de la Universitatea din Iaşi. Şi nu pentru bani în plus – cum s-ar putea crede (nesemnificativi, de altfel) –, ci din solidaritate de breaslă. La fel, participă frecvent la simpozioanele sau sesiunile ştiinţifice de la Vaslui, Ploieşti, Sinaia, Vălenii de Munte, Suceava, Bacău, Bucureşti ş.a., din dorinţa de a reprezenta Facultatea de Istorie şi, mai ales, de a fi alături de foştii studenţi sau de colegii din alte oraşe ale ţării, în efortul comun de a face istoria neamului cunoscută şi înţeleasă.

O componentă deosebit de importantă a activităţii de profesor este cea de conducere a doctoratului. Profesorul Ion Agrigoroaiei poate fi invidiat – şi credem că şi este – pentru doctoranzii pe care i-a avut şi îi are în prezent. Stau mărturie tezele susţinute şi, mai ales, cărţile deja publicate. Este urmarea firească a exigenţei la examenul de admitere, a muncii metodice şi permanente alături de candidaţi; la acest capitol, orice comparaţie îl onorează.

Pentru a aprecia *cercetătorul*, voi sintetiza ce s-a spus la o recentă lansare a cărţii *România interbelică*: *echilibru*, *esenţă*, *nuanţă*, *sinteză*, *responsabilitate*. Mă voi opri la o singură trăsătură, *nuanţa*. Elaborând împreună monografia Liceului Internat, am înţeles, încă o dată, că poţi învăţa la orice vârstă şi m-am „perfecţionat" pe lângă „magistru" – cum spunea regretatul Mişu Timofte – în surprinderea „nuanţei". Se mai cuvine încă o subliniere. După 1990 mulţi dintre cei care au semnat texte despre istoria românilor au considerat că este „modern", „european" etc. sau pur şi simplu profitabil să denatureze – prin remistificare – fapte şi momente din istoria noastră. Profesorul Ion Agrigoroaiei a făcut apel la „dreapta judecată", la echilibru, moderaţie, la argumente ştiinţifice, considerând că istoria neamului reprezintă cea mai valoroasă „carte de vizită" în faţa Europei şi a lumii; reinterpretarea istoriei nu trebuie să ducă la o nouă falsificare, din alte perspective şi interese.

„Bibliografia selectivă" confirmă aprecierea că deşi istoricul are perioade prolifice sau mai sărace, misiunea lui rămâne cea de a scrie permanent, pentru a răspunde aşteptărilor tot mai exigente ale cititorilor. Mai confirmă o idee – acceptată de către unii, contestată de alţii – şi anume că istoricii „produc" mai ales după 55-60 de ani. Profesorul Ion Agrigoroaiei demonstrează că vârsta de 65 de ani deschide o nouă etapă în opera sa istoriografică.

În ultimii 15 ani a ocupat mai multe *funcţii administrative*: decan, şef de catedră, director la *Arhive* ş.a. A demonstrat şi demonstrează calităţi incontestabile de *lider*: *pricepere*, *rigoare*, *diplomaţie*, *capacitatea de a câştiga încrederea subordonaţilor*, *operativitate*, *calm*, *abilitate de a colabora eficient cu alte instituţii şi forurile superioare* etc. Fără a abuza de fraze declarative sau de ton are meritul de a propune soluţii conforme cu normele şi acceptabile pentru toţi cei implicaţi. O notă aparte este necesară pentru conducerea Arhivelor, unde a învins mentalităţi şi preconcepţii, impunând instituţia din Iaşi între filialele judeţene; cea mai vie dovadă o reprezintă publicarea primului număr al revistei „Arhivele Moldovei".

Dacă întrebi orice persoană care îl cunoaşte pe profesorul Ion Agrigoroaiei ce crede despre Dânsul, va urma un şir de fraze, propoziţii etc., în care vei regăsi ca *leit-motiv*, „un om deosebit", „un om împlinit" şi chiar – între microbişti – „un om total". Motivul este simplu. Sunt puţini slujitorii Universităţii care au reuşit să îmbine într-o manieră armonioasă segmentele atât de variate şi complexe ale vieţii: de la catedră la terenul de fotbal, de la bibliotecă la viaţa de familie, de la o deplasare la Negreşti la cea de la Beijing etc. Pentru că, fiindu-i drag ca personaj literar Ilie Moromete, profesorul Ion Agrigoroaiei *a ştiut şi a avut pe ce şi pe cine să se bazeze*.

Viaţa nu a fost un şir de bucurii şi succese. A depăşit momentele grele şi a revenit în forţă. A iertat, dar nu a uitat. Este un OM ÎMPLINIT, APRECIAT şi IUBIT. O dovedeşte şi numărul celor care au răspuns într-un timp foarte scurt la solicitarea de a trimite texte pentru acest volum.

CĂTĂLIN TURLIUC

Trebuie să mărturisesc, din capul locului, că „adevărata" mea întâlnire cu profesorul Ion Agrigoroaiei s-a produs la destulă vreme după ce am absolvit cursurile Facultăţii de istorie. Cred şi acum că eu nu am avut maturitatea şi înţelepciunea necesară să mă apropii de Domnia sa atunci, după cum nici Profesorul nu a avut răbdarea şi răgazul să se coboare la un oarecare student al său. Amândoi avem circumstanţe atenuante: eu eram un tânăr năvalnic şi dispus să cred că am ceva de spus în ceea ce priveşte istoria, Profesorul era atunci, în vremuri nu tocmai fericite pentru noi toţi şi pentru ţară, decan al Facultăţii şi purta povara unor răspunderi greu de intuit pentru ceilalţi. A fost nevoie de o mai lungă perioadă, de hazard şi noroc, până când destinul mi-a oferit ocazia unei noi întâlniri cu magistrul. Abia atunci, cred eu, s-a produs „chimia" pe care oricare dintre noi o caută atunci când are şansa întâlnirii cu un spirit ales. Nu a fost nici atunci o reacţie precipitată ci, mai degrabă, o apropiere naturală şi firească, respectoasă şi atentă din partea mea, îngăduitoare şi amabilă din partea Profesorului. Iată deci cum, la mijlocul anilor '90, la aproape un deceniu de la încheierea cursurilor mele universitare, Parcele mi-au oferit prilejul de a cunoaşte mai bine un om de a cărui valoare intrinsecă nimeni nu are a se îndoi.

Maniera „molcomă" în care am reuşit să mă apropii de Profesor – sub privirile sale binevoitoare – m-a făcut să-mi aduc aminte şi să înţeleg mai bine modul în care oficia la catedră în vremea studenţiei mele. O voce calmă şi egală, cuvinte rostite parcă mereu cu un anume tâlc, priviri rare, în care uneori intuiai „ghiduşia" unei ironii. Adeseori cu ochii întredeschişi, cufundat parcă mereu într-un dialog cu marii oameni ai României interbelice, Profesorul se afla mereu pe scaunul din spatele catedrei sale atunci când îşi susţinea prelegerea. Şi acum, îmi aduc aminte un moment în care, înşelat de aparenta imobilitate a Profesorului şi ros de curiozitatea unei lecturi care nu suferea amânare – împrumutasem o carte de la un regretat profesor şi mă obligasem să o returnez rapid – am îndrăznit să-mi cobor privirea sub bancă pentru o furişă lectură la începutul cursului. Aventura mea s-a încheiat rapid, flagrantul în care am fost surprins gene-

rîndu-mi un profund sentiment de jenă, dar şi unul de admiraţie faţă de vigilenţa Profesorului.

Cred că ceea ce m-a impresionat atunci şi continuă să mă farmece şi astăzi este judecata bine cumpănită şi atent ponderată a Profesorului şi Istoricului. Rareori am avut prilejul să ascult sau să discut cu istorici, „oameni de breaslă", care să dea dovadă de un asemenea echilibru în judecăţile emise. Dacă acum cinsprezece ani îi audiam cursurile în amfiteatru, mai recent – de câteva ori – am avut fericitul prilej să mă exprim public alături de Domnia Sa la diverse manifestări ştiinţifice. Ei bine, stilul Profesorului a rămas acelaşi, uşor recognoscibil, egal cu sine şi refuzând tentaţia encomiastică faţă de o perioadă istorică pe care o cunoşte atât de profund în resorturile ei cele mai intime.

O trăsătură firească la un istoric de calibru este aceea a unei vibraţii profunde la fenomenul naţional. Profesorul nu a făcut niciodată, după ştiinţa mea, asemeni altora, paradă de patriotismul său sincer şi profund, nu şi-a „strigat" convingerile naţionale fără să le argumenteze, nu a lăsat să vorbească doar afectul fără a fi dublat de raţiune. Toate acestea l-au făcut să fie cu atât mai convingător pentru auditoriul şi cititorii săi, cu cât „istoricii de serviciu", de ieri şi de astăzi, au clamat mai tare fibra lor pur naţionalistă. Dragostea Profesorului pentru neamul său şi pentru ţara sa răzbate şi din îngrijorarea şi preocuparea sa profundă pentru soarta românilor aflaţi astăzi în afara graniţelor noastre fireşti. Am fost martor, cu diferite prilejuri, la exprimarea iubirii sale fierbinţi faţă de ceea ce a fost şi va trebui să fie: România întregită.

Încercarea mea de a portretiza, din păcate în rânduri prea sărace, personalitatea unui Profesor şi a unui Istoric ar fi incompletă, dacă nu ar face referire şi la orizontul şi implicarea sa culturală. Am avut fericitul prilej de a discuta şi evoca cu profesorul Agrigoroaiei fragmente din viaţa culturală a Iaşilor copilăriei mele, a unor personalităţi ale intelectualităţii urbei noastre pe care amândoi, la etape de viaţă diferite, le-am cunoscut. Ne-am amintit despre Anne Braeţki, George Lesnea, Florin Mihai Petrescu şi mulţi alţii. Am descoperit cu mare plăcere că unele dintre părerile şi opiniile noastre coincid sau sunt foarte apropiate, în ciuda faptului că aparţinem unor generaţii diferite. Simţul estetic şi cel critic ale Profesorului vădesc cu prisosinţă aplecarea sa către frumos şi bunul gust de care dă dovadă.

Depozitarul multor amintiri şi experienţe, după o îndelungată carieră universitară şi nenumărate prilejuri de a cunoaşte oamenii, Profesorul nu şi-a pierdut niciodată un sănătos şi stenic simţ al umorului. Îmi amintesc mereu cu plăcere şi aştept cu nerăbdare, câteodată, unele momente de destindere ale discuţiilor noastre, când o anecdotă sau o povestire hazlie, ori poate o evocare din lumea academică cu iz comic, provoacă amânduror un râs viguros şi reconfortant.

Convins fiind că sunt încă prea multe de spus şi de scris despre profesorul Ion Agrigoroaiei, dar în acelaşi timp, sigur fiind că voi mai avea prilejul să o fac şi cu alte ocazii ca aceasta de faţă, îndrăznesc să închei urându-i sănătate şi putere de muncă întru împlinirea operei istoriografice la care lucrează şi exprimându-mi, totodată, gratitudinea pentru generozitatea de care a dat mereu dovadă în raporturile cu mine.

OVIDIU BURUIANĂ

Lumea universitară nu este una unitară. O sumă de multă muncă, de mari elanuri, dar şi de mici contradicţii, de agresiuni sau de soluţionări o constituie şi o reconstituie în mod permanent, asigurându-i dinamismul şi înnoirea. Relaţiile în această „societate", ipostaziere la scară a societăţii în ansamblul ei, se regăsesc – firesc – la întretăierea unor serii de conjuncturi, de determinări şi de alegeri. Student sau cercetător, întâlnirea cu *profesorul* te introduce într-o zonă considerată aprioric drept greu accesibilă: cea a cunoaşterii. O lume care necesită timp şi, pe un alt palier, răbdare şi înţelegere. Din această perspectivă, gândurile ce urmează constituie o timidă încercare de a contura o imagine. Finalmente, o încercare de apropiere de profesorul Ion Agrigoroaiei.

Studenţii reprezintă o continuă provocare pozitivă pentru „structurările stabile" ale Universităţii, dar – în acelaşi timp – o lume grăbită, doritoare de a-şi asuma o tradiţie a non-conformismului şi de a stabili, astfel, ierarhii. La acest nivel s-a produs prima întâlnire cu Domnul profesor Ion Agrigoroaiei. Dumnealui, într-o postură care ne-a devenit familiară ulterior, la Catedră. Noi [studenţii] – de partea cealaltă a spaţiului – întrebă-

tori şi, totodată, dornici de certitudini. Stavila pusă entuziasmului nostru imatur în a discuta – fără a dispune, cel mai adesea, de instrumentarul conceptual şi de un eşafodaj faptic necesar – o perioadă istorică definitorie pentru fiinţarea naţională l-a situat, din perspectiva receptării, îndepărtat de noi. Studentul clasifică şi, astfel, îşi circumscrie demersul său societăţii care refuză, cel mai adesea, reflecţia sistematică asupra complexităţii realităţilor înconjurătoare sau trecute. Pentru el, profesorii buni sunt mai puţin acei care au capacitatea de a te ridica pe culmile cele mai înalte ale domeniului, cât mai ales cei care „corespund" unui orizont de aşteptare, ca informaţie şi reprezentări ale epocii sau ca relaţie profesională promovată (profesor – student). Profesorul Ion Agrigoroaiei nu a fost, retrospectiv, adeptul sforţărilor inutile. *Cunoştea* faptul că entuziasmul excesiv afectează cercetarea veritabilă, care presupune calmul. Aplecându-se asupra devenirii României interbelice (asupra României întregite, cum îi place domniei sale s-o definească), observase că însuşirea *măsurii* este o condiţie pentru manifestarea coerentă şi eficientă, iar lipsa de măsură crescând produce eroarea. Elemente care puteau fi translate condiţiei celui care se apleacă cu abnegaţie asupra trecutului şi demersului său.

Istoricul, ca element generic, reflectând – prin situaţia lui specială – societatea în ansamblu, tinsese să cunoască o despecializare în perioada comunistă. Cu siguranţă, rezistenţele profesionale şi morale au fost numeroase la această intruziune a politicului. Profesorul Ion Agrigoroaiei nu a dorit să reitereze experienţa „neştiinţei", a gândirii ideologice unice, uniformizate. Reprezenta asumarea alternativei la eseistica aluvionară care, prin simplificarea dihotomică a realităţilor din trecut, favorizează imprecaţiile moraliste. Era o repunere în drepturi a fenomenelor proprii perioadei, prin cunoaşterea faptelor (a acţiunilor politice, a spiritului legislaţiei şi a economiei), fără ca acest demers să devină unul monoton. Expunerea trezea interesul nu numai prin rigoarea argumentaţiei, ci şi prin farmecul profesorului în a descrie complexitatea unei epoci, cu oamenii şi cu ideile pe care aceştia le-au încarnat. Pentru că istoria este o povestire ce se cere împărtăşită, *cu responsabilitate*, celorlalţi. Înţelegerea legitimităţii acestui efort, de a te apropia sistematic de societatea interbelică, a impus reevaluări necesare. Era vorba de onestitatea unui nou început. Studentul a reuşit să întrezărească dincolo de platoşa ce păruse la un moment dat impenetrabilă. A descoperit profesorul orientat spre un *dialog real* cu stu-

denţii, comunicare care să conducă la o deschidere a perspectivelor. Dorinţa de a stimula studenţii spre studiu metodic asupra unei perioade asumate de mulţi ca spaţiu discursiv din diverse perspective, solicitudinea, tactul profesoral, delicateţea promovată în aceste întâlniri au conturat un nou portret profesorului Ion Agrigoroaiei. A fost recuperarea imaginii tradiţionale a dascălului, a celui care se dăruieşte cu generozitate şcolii şi, implicit, studenţilor.

A existat şi o a doua întâlnire a mea cu domnul profesor Ion Agrigoroaiei. Una cotidiană şi personalizată. Colaborarea impersonală din timpul studenţiei a luat o formă precisă. Onorantă pentru mine. Percepţia fragmentată din vremea studenţiei a fost îmbogăţită de numeroase elemente noi. *Profesorul*, cel care te îndrumă pe căile atât de dificile ale cercetării reale a trecului, a fost dublat, într-o măsură deosebită, de *omul* Ion Agrigoroaiei. Nu putem opera, desigur, decât artificial o disjuncţie între planul profesional şi cel uman. Individul este cel care dă, finalmente, măsura instituţiei. Imaginea care s-a întipărit după puţinii ani de colaborare fructuoasă este aceea a omului asimilat de ceilalţi drept model, reprezentativ – prin urmare – pentru locul în care se manifestă plenar. Ion Agrigoroaiei semnifică intelectualul ieşean, aplecat spre reflecţia adâncă, spre lucrurile temeinic înfăptuite, dar realizate cu o anume discreţie, specifică spiritelor înzestrate cu inteligenţă şi har. Cultivarea discuţiei elevate derivă din convingerea necesităţii comunicării deschise, una care să permită stimularea gândirii şi dezbaterea ideilor.

Impresionează la profesorul Ion Agrigoroaiei deschiderea spre spaţiul public a domeniului propriu de referinţă. A militat pentru reluarea unei tradiţii, a intelectualului interbelic participant la viaţa cetăţii, pentru asumarea de către istoric a unui rol social şi cultural vizibil în societate: de a permeabiliza conştiinţele faţă de marile probleme ale neamului. Problema Basarabiei a constituit o direcţie predilectă a preocupărilor sale, un îndemn pentru o acţiune coerentă care să vindece această rană a românismului.

Aniversările sunt, în mod obişnuit, momente ale bilanţului. Etape pe un drum al continuităţilor şi al discontinuităţilor. Reflecţia nu priveşte însă doar persoana sărbătorită, ci pe toţi cei care participă, pe toţi cei care ajung în contingenţă cu ideea pe care Ion Agrigoroaiei o întruchipează. Trebuie să ne întrebăm asupra rolului nostru în societate şi asupra raportării celorlalţi la un demers pe care noi îl considerăm, cu o anumită doză

de subiectivitate, privilegiat. Să recunoaştem instituţiile adevărate care permit funcţionarea societăţii. Instituţii care, l-a rândul lor, trăiesc prin oameni. Domnul Ion Agrigoroaiei ilustrează o asemenea ipostază duală: cea a profesorului devotat meseriei sale şi, derivând din măiestria muncii, aceea a profesorului care îşi asumă funcţia critică a discursului.

Construcţiile-sanctuar în cadrul organizării interne a aşezărilor din eneoliticul timpuriu al României

NICOLAE URSULESCU

Cu un alt prilej menţionam că printre trăsăturile definitorii ale eneoliticului pe teritoriul României, considerat ca o etapă superioară faţă de neolitic, se numără şi apariţia construcţiilor cu rol de cult, care îndeplineau cu adevărat funcţia de sanctuare pentru aşezările respective[1]. De asemenea, existenţa unor asemenea construcţii se constată, deocamdată, doar în aşezări care aveau spaţiul delimitat prin lucrări de îngrădire (de obicei şanţuri), astfel că respectivele sanctuare se găseau, de regulă, în zona centrală a aşezărilor.

Pe teritoriul României, apariţia sanctuarelor este atestată, până în prezent, doar după momentul prezenţei influenţelor de tip vinčian, ca urmare a noului aflux de elemente culturale – şi poate etnice – venite dinspre Anatolia. Nu întâmplător, aceste construcţii au fost descoperite doar în acele culturi care erau fie de origine sudică, fie încorporaseră, în structura lor, elemente ale chalcolithicului anatoliano-balcanic. Originea anatoliană a acestor construcţii poate fi susţinută şi prin faptul că în Anatolia sanctuarele au o vechime mult mai mare, încă din neoliticul preceramic şi din cel vechi, ca, de exemplu, la Çayönü, Nevali Çori, Çatal Höyük[2] ş.a.

---

[1] N. Ursulescu, *Dacia în cadrul lumii antice*, Iaşi, 1992, p.17; idem, *Premisses du phénomène de l'urbanisation dans l'histoire ancienne de la Roumanie*, SAA, II, 1995, p. 76-77; idem, *Începuturile istoriei pe teritoriul României*, Iaşi, 1998, p. 87; idem, *Aperçu comparatif sur le Néolithique de la Roumanie et du sud de l'Italie*, SAA, II, 1995, p. 45; idem, *Contribuţii privind neoliticul şi eneoliticul din regiunile est-carpatice ale României*, vol.1, Iaşi, 2000, p. 25-27, 54, 63; idem, *Les premières représentations masculines dans le Neo-Énéolithique de la Roumanie*, SAA, VII, 2000, p. 213; idem, *Epoca veche*, în: *Istoria Românilor. Compendiu* (coord. I. Agrigoroaiei, I. Toderaşcu), Iaşi, 1996, p. 18.

[2] James Mellaart, *Çatal Hüyük: a Neolithic Town in Anatolia*, New York, 1967; idem, *The Neolithic of the Near East*, London, 1975; Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelan, *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization*, Istambul, 2000; Mehmet Özdoğan, *From organised temples of the Pre-Pottery Neolithic to cult practice of the late*

Ridicarea acestor sanctuare şi poziţia lor centrală în cadrul aşezărilor reprezintă o etapă superioară pe planul spiritualităţii umane, când se închegase deja, în mare, o concepţie magico-religioasă de ansamblu, care definea rolul diverselor divinităţi şi stabilea relaţia dintre ele, cu ajutorul unui sistem de reprezentări simbolice[3]. Sanctuarele nu se ridicau la întâmplare, ci doar într-un loc sacru, care îşi câştigase acest atribut printr-o lungă tradiţie. Deci, se poate presupune că sanctuarul era precedat de existenţa anterioară a unor simboluri sacre, pe care le prelua şi le încorpora în structura sa. De regulă, aceste simboluri marcau punctul în jurul căruia se dezvolta aşezarea, având rolul de adevărat „centru al lumii"[4]. Aşa cum se cunoaşte din scrierile Antichităţii şi din studiile etnologice, ele puteau fi reprezentate printr-o piatră[5], printr-un copac sau printr-un stâlp[6]. Asemenea simbolului se menţin, cu acelaşi rol, până târziu, în vremurile istorice. E cunoscut astfel rolul sacru al pietrelor (*betil*) la vechi evrei[7], sau simbolul pietrei sfinte de la Mecca pentru arabi[8]. În lumea greacă, sanctuarul de la Delphi s-a dezvoltat în jurul pietrei pe care era aşezat scaunul preotesei lui Apollo – piatră considerată drept *omphalos* (centru al lumii)[9]. Aceste realităţi, transmise de izvoarele scrise, îşi aveau desigur rădăcinile în civilizaţiile preistorice anterioare.

Pe teritoriul României, cea mai timpurie construcţie de tip sanctuar este cunoscută de la Parţa, în Banat, adică dintr-o zonă principală de evoluţie a lumii vinčiene, unde a dat naştere unui aspect local, denumit „cultura Banatului"[10]. Aici se poate urmări foarte bine modul în care zona centrală

Neolithic communities, în: *XIVe Congrès de l'Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Liège, 2-8 septembre 2001. Pré-Actes*, Liège, 2001, p. 245.

[3] Marija Gimbutas, *The language of the Goddess*, New York, 1989.

[4] Mircea Eliade, *Sacrul şi profanul*, Bucureşti, 1992, p. 7; idem, *Tratat de istorie a religiilor*, Bucureşti, 1992, p.337-353; idem, *Imagini şi simboluri*, Bucureşti, 1994, p. 46-69.

[5] Pausanias, VII, 22, 4 (*argoi lithoi* erau venerate ca divinităţi); M. Eliade, *Tratat...*, p.207-227; P. Raingeord, *Hermes psychagogue*, Paris, 1935, p. 348-349.

[6] M. Eliade, *op.cit.*, p. 251-305; idem, *Nostalgia Paradisului în tradiţiile primitive*, în: *Eseuri*, Bucureşti, 1991, p. 166, 170.

[7] Idem, *Tratat...*, p. 217-218, 226 (bibliografia referitoare la subiect).

[8] *Ibidem*, p. 216-217.

[9] *Ibidem*, p. 220-221, 226-227 (bibliografia referitoare la subiect); Dora Konsola, *Delphes. Le site archéologique et le musée*, Athènes, f.a., p. 21.

[10] Gh. Lazarovici, *Cultura Banatului*, în: *Cultura Vinča în România* (ed. Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean), Timişoara, 1991, p.32-58; idem, *Migration et diffusion dans les cultures du Banat et de l'Alföld*, în: *Rubané et Cardial*, ERAUL 39, Liège, 1990, p. 21-37.

îşi păstrează caracterul sacru de-a lungul mai multor etape de locuire, primind cu timpul şi construcţiile de tip sanctuar[11]. Astfel, în prima etapă de locuire (7a) se lasă un spaţiu gol în centru. Despre asemenea spaţii libere, constatate şi în zonele centrale ale altor aşezări eneolitice, s-a presupus că ar fi îndeplinit şi rolul de ţarc pentru vite[12], dar faptul că la Parţa se constată ridicarea ulterioară a unor sanctuare şi a altor construcţii cu caracter deosebit tocmai în acest spaţiu gol ne determină să credem că, încă de la început, respectiva zonă nu avea o destinaţie economică. Probabil aici era locul de adunare al comunităţii şi de desfăşurare a unor ceremonii cu caracter sacru, în jurul unui simbol (piatră, stâlp), care marca centrul aşezării şi legătura Pământului cu Cerul. Planimetria aşezării de la Parţa arată că sanctuarul s-a construit exact la mijlocul ariei de extindere a locuirii. Astfel, aşezarea se întindea pe 250 de metri de-a lungul râului Timiş, iar axul sanctuarului mai nou se afla exact la metrul 124[13]. Remarcabil este faptul că zona şi-a păstrat caracterul sacru şi în nivelurile 7b (când se ridică primul sanctuar) şi 7c-6 (când este construit al doilea sanctuar). Chiar dacă planurile, orientarea, detaliile de construcţie ale celor două sanctuare diferă în oarecare măsură, totuşi au fost păstrat acelaşi loc. Simbolul care marca centrul aşezării devine acum mai sofisticat: nu mai este un simplu obiect natural, ci o statuie, monumentală, un grup statuar sau o coloană pictată[14]. Toate structurile din preajmă dobândesc o semnificaţie de cult: vase de ofrandă, mese şi banchete pentru ofrande, vetre, decorul pereţilor, râşniţe, războiul de ţesut ş.a.[15]. Pe această cale, ideea iniţială de centru sacru al aşezării s-a materializat treptat într-o zonă centrală sacră, cu o construcţie special destinată acestui scop şi adaptată arhitectural[16].

Centrul de cult de la Parţa nu a rămas izolat în eneoliticul României. În mod deosebit la Căscioarele (jud. Călăraşi)[17] s-a repetat, în mare măsură,

---

[11] Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean, Zoia Maxim, *Parţa*, I.1., Timişoara, 2001, p. 86, 100, 101, 105, 205, 214, p. 308-312 (pentru bibliografia anterioară).

[12] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Tîrpeşti. From Prehistory to History in Eastern Romania*, BAR-International Series 107, Oxford, 1981, p. 50; idem, *Consideraţii pe marginea organizării interne a unora dintre aşezările culturilor din complexul Precucuteni-Cucuteni*, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, XV, 1997, p. 170.

[13] Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean, Z. Maxim, *op. cit.*, p. 214.

[14] *Ibidem*, p. 204-241.

[15] *Ibidem*.

[16] *Ibidem*, p. 268-294.

[17] Gh. Ştefan, *Les fouilles de Căscioarele*, Dacia, II, 1925, p. 138-197; Vl. Dumitrescu, *Principalele rezultate ale primelor două campanii de săpături din aşezarea neolitică*

situaţia de la Parţa. Şi aici zona sacră, situată aproximativ în centrul aşezării, s-a menţinut în acelaşi loc de-a lungul mai multor etape de locuire. Construcţia cu coloane pictate (loc. nr.12/1968) din stratul Boian-Spanţov[18] a fost parţial suprapusă, în faza Gumelniţa A_2, de loc. nr.1/1964[19], în care s-a găsit cunoscuta machetă de templu[20]. Cazul este extrem de interesant, deoarece în faza Gumelniţa A_1 staţiunea n-a fost locuită efectiv (depunându-se aici un strat gros, cu urme nesemnificative din punct de vedere arheologic) şi, totuşi, comunitatea de aici, retrasă undeva prin apropiere[21], a păstrat, probabil amintirea zonei sacre şi, la revenire, a ridicat construcţia cu rol de sanctuar în acelaşi loc (acoperit între timp de nivelul gros de sedimente)[22]. Credem că de aici se pot trage unele concluzii interesante. În primul rând, părăsirea temporară a unei aşezări nu însemna şi desacralizarea locului sacru în care se desfăşurau ceremoniile comunităţii; probabil că locul continua să fie considerat „centrul" lumii (acel *omphalos* din lumea hellenică). Obiceiul îl întâlnim şi mult mai târziu, în evul mediu creştin, când, după dărâmarea unei biserici, adeseori pe locul mesei altarului se ridica o cruce, pentru a aminti generaţiilor următoare că acolo era un loc sacru. Mai mult chiar, reconstrucţiile de biserici se făceau uneori pe acelaşi loc, chiar dacă după un plan modificat, deşi refolosirea chiar şi parţială a vechilor temelii reprezenta un risc pentru stabilitatea noii construcţii. Apoi, din această concluzie poate deriva o alta. Aşa cum remarca Vl. Dumitrescu[23], bazându-se pe comparaţia dintre aşezările contemporane şi vecine de la Radovanu şi Căscioarele (având o distanţă de doar 6 km între ele, în linie dreaptă), nu toate aşezările aveau construcţii-sanctuar, ceea ce înseamnă că doar unele jucau rolul de centre de cult, probabil pentru tot tribul, măcar în privinţa unor ceremonii mai importante. Concluzia îşi găseşte confirmare şi pentru

---

târzie de la Căscioarele, SCIV, 16, 1965, 2, p. 215-234; idem, *Căscioarele. A Late Neolithic Settlement on the Lower Danube*, Archaeology (New York), XVIII, 1965, 1, p. 34-40.

[18] Vl. Dumitrescu, *Édifice destiné au culte découvert dans la couche Boian-Spanţov de la station tell de Căscioarele*, Dacia, N.S., XIV, 1970, p. 5-24.

[19] *Ibidem*, p. 7, 22.

[20] Hortensia Dumitrescu, *Un modèle de sanctuaire découvert dans la station énéolithique de Căscioarele*, Dacia, N.S., XII, 1968, p. 381-394.

[21] Vl. Dumitrescu, *Stratigrafia aşezării-tell de pe Ostrovelul de la Căscioarele*, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, II, 1986, p. 76, 78, 80.

[22] *Ibidem*, p. 73-74, 76; idem, *op. cit.*, 1970, p. 6-7.

[23] Idem, *op. cit.*, 1970, p. 23.

perioadele mai noi, inclusiv contemporane, deoarece și în prezent nu toate lăcașurile de cult au același prestigiu în fața credincioșilor, unele fiind frecventate cu predilecție, mai ales la anumite sărbători.

Concluziile desprinse din descoperirile de la Parța și Căscioarele își găsesc o bună confirmare și în mediul culturii Precucuteni, de la est de Carpați, prin cercetările efectuate la Poduri (jud. Bacău) și, mai recent, la Tg. Frumos și Isaiia (jud. Iași). La Poduri, construcția cu complexe de cult (locuința nr.36) avea probabil două camere, corespunzând celor două vetre, iar complexele respective, constând din grupuri de statuete, au fost găsite lângă aceste vetre[24]. Cercetarea doar parțială a construcției ne lipsește deocamdată de alte date, care ar putea întregi imaginea acestui sanctuar. De reținut faptul că această construcție se afla aproximativ în zona centrală a locuirii precucuteniene de pe Dealul Ghindaru, care se întindea, pe o terasă, de-a lungul Tazlăului Sărat.

Aceeași observație este valabilă și pentru construcțiile de cult descoperite la Tg. Frumos și Isaiia. În prima, piesa cea mai importantă a sanctuarului era un altar pictat, cu o dublă reprezentare umană stilizată, plasat lângă o vatră de mari dimensiuni[25]. Sanctuarul ocupa o poziție centrală în cadrul așezării, care se întindea pe cuesta din dreapta pârâului Adâncata (afluent de stânga al Bahluiețului)[26].

La Isaiia, construcția de cult a cunoscut, ca și la Parța și Căscioarele, o refacere totală, dar poziția a fost menținută[27]. Așezarea se întindea pe

---

[24] Dan Monah et alii, *Cercetările arheologice de la Poduri-Dealul Ghindaru*, Cercetări Arheologice, VI, 1983, p. 15-20 ; iidem, *Noi date C_{14} din nivelurile aparținând culturii Precucuteni din stațiunea de la Poduri – „Dealul Ghindaru", jud. Bacău*, Cercetări Arheologice, VIII, 1986, p. 138; D. Monah, *O importantă descoperire arheologică*, Arta, 7-8, 1982, p. 11-13; idem, *Practici rituale în vremea culturii Cucuteni*, în: *Credință și cultură în Moldova*, I, (*Trecut religios și devenire creștină*), Iași, 1995, p. 14-16; idem, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra Neamț, 1997, p. 191-192; C.-M.Mantu, Gh. Dumitroaia, *Cult complex „The Council of the Godesses"*, în: *Cucuteni, the least great chalcolithic Civilization of Europe*, Tessaloniki, 1997, p. 179-181.

[25] N. Ursulescu, D. Boghian, V. Cotiugă, *Târgu Frumos – Baza Pătule, jud. Iași*, în: *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1998*, București, 1999, p. 121; iidem, *Târgu Frumos*, în: *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1999*, București, 2000, p. 107.

[26] N. Ursulescu, D. Boghian, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din așezarea precucuteniană de la Tg. Frumos (jud. Iași)*, Codrul Cosminului (Suceava), S.N., 2 (12), 1996, p. 38 și fig. 1.

[27] N. Ursulescu, V. Merlan, F. Tencariu, *Isaiia, com. Răducăneni, jud. Iași*, în: *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000*, București, 2001, p. 110-112 și pl. 28.

marginea primei terase neinundabile a Jijiei, pe o distanţă de 250 de metri, fiind delimitată prin două râpe[28]. Secţiunea care a surprins construcţia cu rol de sanctuar a fost trasată exact la mijlocul acestei distanţe, confirmând observaţiile făcute anterior în alte situri eneolitice, anume că sanctuarele ocupau o poziţie centrală în cadrul aşezărilor.

Totuşi, se impune o abordare mai nuanţată a termenului de „poziţie centrală". Din datele existente rezultă că acest termen se poate aplica în două situaţii oarecum diferite. În prima situaţie avem de-a face cu o accepţie clasică a termenului, în sensul că sanctuarele se aflau în centrul unor aşezări cu dispunere circulară a construcţiilor, fie că era vorba de *tell*-uri sau de aşezări de tip „pinten barat". În al doilea caz, poziţia centrală a sanctuarelor se referă la aşezări cu dispunere oarecum liniară sau în şiruri a construcţiilor şi este determinată de locul ocupat faţă de marginile locuirii; de regulă, în asemenea cazuri, „centrul" nu este stabilit în funcţie de profunzimea locuirii spre interiorul terasei sau al cuestei, ci faţă de întinderea de-a lungul cursului apei.

Studierea aspectului planimetric al amplasării sanctuarelor în cadrul aşezărilor eneolitice timpurii din România permite şi stabilirea unor concluzii privind stadiul de organizare atins de comunităţile acestei perioade. Este evident că existenţa unor construcţii cu arhitectură aparte, destinate special unor ceremonii de cult, având un inventar deosebit faţă de structurile obişnuite de locuire, presupune şi existenţa unor personaje cu autoritate necontestată, cel puţin spirituală, faţă de ceilalţi membri ai comunităţii; aceştia consacrau aceste locuri de cult şi îndeplineau ritualurile magico-religioase. Repetarea identică a esenţei unor situaţii de cult în diverse aşezări eneolitice, situate la mare distanţă între ele (ca de exemplu cei aproximativ 140 km existenţi între staţiunile de la Poduri şi Isaiia, unde cele două complexe de cult conţineau, fiecare, câte 21 de statuete feminine – dintre care, 15 decorate, prin picturi sau prin incizii – şi 13 mici scăunele-tronuri), ne obligă să acceptăm existenţa unor cutume general acceptate pe spaţii vaste şi să ne gândim că materializarea acestor ritualuri se făcea de către personaje iniţiate în anumite centre, unde primeau o învăţătură religioasă şi magică destul de unitară[29].

---

[28] N. Ursulescu, V. Merlan, *Isaiia*, în: *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1996*, Bucureşti, 1997, p. 32 şi pl. XXIV.

[29] N. Ursulescu, *La valeur sacrée des nombres dans l'Énéolithique de Roumanie*, în: *XIV*^e^*. Congrès de l'Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohisto-*

Privind lucrurile în acest fel, se confirmă şi pe această cale că, o dată cu apariţia fenomenului de tip vinčian la nord de Dunăre, comunităţile neolitice din spaţiul carpatic au intrat într-un nou stadiu de evoluţie, cel al eneoliticului[30], în legătură directă cu civilizaţia chalcolithicului anatoliano-balcanic.

Dorim să încheiem aceste rânduri cu observaţia pertinentă făcută de Vl. Dumitrescu, după descoperirea sanctuarelor de la Căscioarele:

> „Du moment que ces découvertes prouvent que les peuplades et les tribus de cette époque lointaine construisaient bien de vrais sanctuaires, leurs conceptions magico-religieuses devaient être à coup sûr bien cristalisées et plus complexes qu'on est généralement disposé à l'admettre"[31].

riques. Liège 2-8 septembrie 2001. Pré-Actes, Liège, 2001, p. 248; idem, *Nouvelles données concernant les croyances magiques des communautés de la civilisation Précucuteni (Énéolithique ancien) de l'est de la Roumanie,* în: *op.cit.*, p. 253-254.

[30] v. la nota 1.

[31] Vl. Dumitrescu, *op.cit.*, 1970, p. 21.

Câteva puncte de vedere privind mileniul I d.Hr. la nordul Dunării de Jos

DAN GH. TEODOR

Studierea prin intermediul investigaţiilor arheologice a evoluţiei societăţii locale de la nordul Dunării de Jos în mileniul marilor migraţii, cu deosebire în perioada secolelor IV-X d.Hr., a înregistrat în ultima jumătate de secol rezultate notabile menite să clarifice multe din problemele referitoare la prefacerile importante care au avut loc în domeniul vieţii economice, sociale, culturale şi politice din regiunile respective.

Eforturile susţinute ale specialiştilor români de a descifra semnele de întrebare ridicate de cercetarea pe scară largă a evenimentelor istorice petrecute în mileniul I d.Hr. într-un spaţiu geografic pentru care lipsa frapantă, raritatea sau ambiguitatea izvoarelor scrise a constituit un serios handicap, au fost de-a lungul anilor, treptat, măcar parţial răsplătite, de numărul considerabil şi valoarea datelor obţinute ca urmare a săpăturilor arheologice întreprinse, singurele posibile de a contura, prin natura vestigiilor scoase la iveală, o imagine coerentă şi desigur mai corectă a realităţilor vremurilor trecute.

Într-adevăr, în ultima jumătate de veac săpăturile arheologice întreprinse într-un mare număr de obiective, datând din diverse etape ale primului mileniu d.Hr. şi situate în toate formele de relief ale spaţiului carpato-dunăreano-pontic, au reuşit să precizeze o serie de aspecte culturale, puţin sau deloc cunoscute altă dată, precum cele aparţinând dacilor liberi sau populaţiei romanice şi vechi româneşti, concomitent cu determinările unor vestigii vehiculate în aceste teritorii de grupurile alogene.

Deşi în multe cazuri aceste realizări au fost puse în circulaţia ştiinţifică prin intermediul unor valoroase monografii, sinteze şi studii ample[1],

---

[1] I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în *Révue Roumaine d'Histoire*, III, 1964, 3, p. 383-423; Eugenia Zaharia, *Données sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 269-287; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*,

numeroase descoperiri au fost doar parțial valorificate sau au rămas inedite, acumulându-se în timp într-o bancă de date de o deosebită importanță, care ar trebui grabnic și corect publicată pentru a oferi noi posibilități de abordare a unora din aspectele care au rămas mai puțin elucidate.

În perspectiva elaborării unei noi și ample istorii a acestor întinse zone ale Europei de sud-est în perioada menționată, cercetarea atentă și temeinică a diferitelor probleme, folosind pe cât posibil, nu numai întreaga zestre de informații puse la dispoziție de arheologie, ci și a datelor oferite de științele auxiliare este, fără îndoială, de o stringentă necesitate științifică și metodologică. O atare coroborare interdisciplinară facilitează efectuarea unor pertinente și complexe analize capabile să ducă în final la formularea unor valoroase concluzii, puncte de vedere noi și utile clarificări de ordin cronologic, tipologic și cultural, precum și o mai corectă înțelegere a evoluției societății locale și a contactelor ei directe sau indirecte cu civilizația romană și bizantină sau cu diferite grupuri de populații alogene, pătrunse temporar în spațiul carpato-dunărean.

Încercările din ultimii ani de a reinterpreta unele din rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse până în prezent sunt fără îndoială meritorii, dar încă insuficiente pentru a elucida, măcar în parte, numeroasele probleme mai puțin clarificate privitoare la istoria primului mileniu d.Hr. la nordul Dunării de Jos. Într-o anumită măsură la aceste neîmpliniri a contribuit și rediscutarea de către unii arheologi a unor descoperiri datând din perioada primului mileniu d.Hr. fără o analiză directă și corectă a materialelor scoase la iveală și a contextului în care au fost aflate, formulându-se puncte de vedere eronate și exagerate; evidențiind o totală necunoaștere a realităților arheologice din anumite epoci și zone geografice[2].

București, 1984; V. Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cândești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (reg. Ploiești)*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 485-503; D.Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1978; idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1981; idem, *Conceptul de cultură „Costișa-Botoșana". Considerații privind continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele V-VII e.n.*, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, I, 1983, p. 215-225; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982; Susana Dolinescu-Ferche, *La cultura „Ipotești-Ciurel-Cândești" (Ve-VIIe siècles). La situation en Valachie*, în *Dacia*, N.S., XXVIII, 1984, p. 117-147; Ligia Bârzu, St. Brezeanu, *Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică*, București, 1991; Alex. Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București, 1997.

[2] U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, vol. I-II, Bonn, 1992; R. Harhoiu, *Forschungsgeschichte und Forschungsstand der*

De aceea, în acest larg context, considerăm că este oportun şi util să formulăm unele observaţii referitoare la câteva din aspectele evoluţiei istorice din perioada menţionată, cu certitudinea că multe dintre ele vor putea oferi noi şi interesante puncte de plecare pentru o abordare mai cuprinzătoare, menită să deschidă calea pentru o mai corectă reconstituire a realităţilor trecute.

O primă observaţie priveşte istoria provinciei romane Dacia. În pofida multiplelor investigaţii arheologice cu rezultate remarcabile, a publicării unor valoroase sinteze privitoare la diferite aspecte importante de ordin economic şi militar şi a unui număr considerabil de studii care, în ultima jumătate de veac, au pus constant la dispoziţia specialiştilor vestigiile scoase la iveală, lipseşte până în prezent o cuprinzătoare istorie a provinciei romane Dacia, de la înfiinţare până la părăsirea ei de către romani, în care să se evidenţieze limpede condiţiile esenţiale în care s-a desfăşurat aici procesul de romanizare şi deosebita sa importanţă pentru destinul romanităţii orientale în secolele IV-VII d.Hr. În acest context remarcăm şi numărul încă redus de monografii destinate obiectivelor mai importante din Dacia în ciuda efectuării unor investigaţii de amploare, ca de exemplu pentru cele de la Dierna, Apulum, Napoca şi altele.

O altă observaţie se referă la situaţia înregistrată privind dinamica de locuire a dacilor liberi din afara provinciei romane şi, în egală măsură referitor la conţinutul real al civilizaţiei lor, cu toate că unele valoroase monografii au pus totuşi în evidenţă unele din aspectele mai importante.

Cu toate acestea, în ansamblul amplelor investigaţii întreprinse într-un număr considerabil de obiective aparţinând dacilor liberi, datând din perioada secolelor II-IV d.Hr., în comparaţie cu necropolele, aşezările din vremea respectivă au fost mult mai puţin cercetate, în momentul de faţă aflându-ne în situaţia de a nu fi fost dezvelit în întregime şi publicat nici un sat al acestei populaţii. De aceea, stadiul social-economic al dacilor liberi, structura internă a aşezărilor şi într-o însemnată măsură etapele evoluţiei societăţii lor, sunt încă puţin cunoscute.

În pofida publicării unor valoroase sinteze şi monografii[3], precum şi a unui mare număr de studii, articole sau rapoarte de săpături, până în pre-

---

frühen Völkerwanderungszeit in Rumänien, în *Dacia*, N.S., XXXVI, 1993, p. 99-114; Fl. Curta, *On the Dating of the „Veţel-Cosoveni" Group of Curved Fibule*, în *Ephemeris Napocensis*, IV, 1994, p. 233-265.

[3] Gh. Bichir, *op.cit.*, 1973 şi 1984; I. Ioniţă, *op.cit.*, 1982; S. Dumitraşcu, *Dacia apuseană (Teritoriul dacilor liberi din vestul României în veremea Daciei romane)*, Oradea,

zent în literatura arheologică românească lipseşte o lucrare de ansamblu, în care să fie scoase în evidenţă elementele esenţiale care caracterizează comunităţile dacilor liberi de pe întreg teritoriul Daciei, ponderea elementelor romane din conţinutul culturii lor, etapele romanizării acestora, influenţele rezultate dintre contactele geto-dacilor cu alogenii şi altele.

Chiar şi în cazul necropolelor aparţinând dacilor liberi, obiective investigate pe scară largă, cu rezultate deosebit de importante, valorificate şi ele într-o mai mare măsură (deşi în Muntenia nici una nu este cercetată în întregime), au rămas neelucidate încă numeroase chestiuni. De exemplu, este cazul mormintelor de inhumaţie, atestate în cuprinsul necropolelor carpice de incineraţie. Ele au fost atribuite fie geto-dacilor, fie sarmaţilor sau unor eventuali creştini, sau ca o consecinţă a influenţelor spirituale ale lumii romane. Întrucât, incineraţia este legată de ideia purificării prin foc a decedaţilor, practică considerată obligatorie pentru drumul fără de întoarcere către zei, este foarte posibil ca unor copii sub o anumită vârstă, consideraţi puri şi nevinovaţi să nu li se mai aplice arderea pe rug, ci doar înhumarea, ritual având nu numai o anumită semnificaţie religioasă, ci şi o posibilă conotaţie economică. În acest context, existenţa mormintelor de inhumaţie trebuie legată mai curând de schimbările apărute în mentalitatea religioasă a dacilor liberi, schimbări care se vor manifesta şi mai clar şi se vor materializa mai târziu, în cadrul necropolelor *Sântana de Mureş*.

De asemenea, în pofida numărului extrem de mare de obiective apaţinând culturii denumite de tip *Sântana de Mureş*, cercetate sistematic în tot arealul ei de difuziune, rezultatele arheologice obţinute nu au fost până acum decât în mică măsură introduse în circuitul stiinţific. Lipsa unor planuri coerente de cercetare, de ansamblu la nivel naţional sau măcar regional, a determinat o abordare inegală, unilaterală şi incompletă a diverselor obiective. Aşa se face, de pildă că, în timp ce necropolele acestei culturi au beneficiat de o cercetare prioritară, în multe cazuri exhaustivă, aşezările corespunzătoare au fost în număr mult mai mic investigate, cele dezvelite aproape în întregime constituind până în prezent doar câteva excepţii. O atare stare de lucruri face ca arheologia românească să se confrunte cu serioase lipsuri în această problemă, absenţa inexplicabilă a unor monografii pentru importante aşezări (unele investigate cu multe

1993; M. Ignat, *Dacii liberi din Moldova – Contribuţii arheologice. Necropola de la Podeni şi Zamostea*, Iaşi, 1999.

decenii în urmă) sau a unor necesare sinteze privitoare la geneza, evoluția și cronologia acestei culturi, ponderea elementelor autohtone, romane sau gotice din conținutul ei, începutul difuzării creștinismului etc. limitează, într-o însemnată măsură, pentru unele zone geografice ale țării, cunoașterea reală a procesului de romanizare și implicit a fenomenului de continuitate sau discontinuitate.

Destul de puțin cunoscută este și cultura denumită a *tumulilor carpatici* (denumire pe care o considerăm improprie, deoarece vestigiile acestei culturi sunt atestate numai în zonele sub-carpatice și de podiș și nu în Carpați!), cercetată parțial doar prin câteva mici necropole, nefiind investigată nici o așezare[4]. Din acest motiv, atribuirea ei etnică și chiar cronologică nu este încă bine precizată. Până în prezent, această cultură a fost atribuită în mod neconvingător fie germanilor nordici, fie dacilor liberi sau chiar slavilor. Întrucât, după cum s-a mai arătat, elementele principale ale acestei culturi materiale, ca și unele practici funerare ale purtătorilor ei, vădesc în principal elemente de sorginte geto-dacică, ne determină să considerăm că civilizația așa numită a *tumulilor carpatici* ar putea aparține mai curând unor grupuri de costoboci forțați de unele populații germanice să se deplaseze din zonele lor originare de locuire în secolele III-IV d.Hr. către sud în aria civilizației carpilor.

Unele chestiuni tot atât de importante privesc perioada secolelor VI-VII d.Hr. epocă extrem de frământată din punct de vedere politic, dar și etno-demografic și cultural, în răstimpul căreia un rol aparte l-au avut, fără îndoială, marile migrații slave și avare.

Din capul locului trebuie să subliniem hotărât constatarea că, în ceea ce privește populația autohtonă și contactele ei cu alogenii, regiunile Moldovei și într-o destul de mare măsură și cele ale Munteniei și Podișului Transilvaniei au fost mult mai bine cercetate, în comparație cu teritoriile Crișanei și Banatului și chiar a Olteniei, regiuni unde investigarea perioadei veacurilor V-VII a fost doar sporadică iar rezultatele numai parțial publicate.

În legătură cu civilizația populației autohtone din anumite zone din perioada secolelor V-VII, trebuie să observăm că până în prezent sunt insuficient precizate etapele principale din evoluția ei, ca și limitele

---

[4] V. Mihailescu-Bîrliba, *Un nouveau groupe culturel sur le territoire de la Roumanie. Les fouilles de Braniște-Nemțișor (com. de Vânători, dép. de Neamț)*, în *Dacia*, N.S., XXIV, 1980, p. 180-207.

cronologice ale unor aspecte regionale. După părerea noastră aspectele culturale de tip *Cireşanu* din Muntenia[5] sau de tip *Bratei* din Transilvania[6], evoluate din cultura *Sântana de Mureş* sunt ambigui definite, iar eventuala lor legătură directă cu faciesurile ulterioare din secolele VI-VII insuficient dovedită.

În aceeaşi situaţie se află şi mormintele autohtone aparţinând acestei vremi, extrem de puţin numeroase în regiunile extracarpatice şi nu întotdeauna corect încadrate cultural şi cronologic, mai ales în cazul celor izolate. O situaţia aparte o prezintă Transilvania, unde au fost descoperite mai multe necropole sau morminte izolate, puse însă, fără o analiză temeinică a ritului şi ritualului, numai pe seama populaţiei alogene, în ciuda unor elemente clare de origine locală.

Aserţiunea potrivit căreia, fără excepţie, mormintele simple de inhumaţie din secolele V-VII ar trebui atribuite unor romanici, iar cele de incineraţie numai alogenilor este total eronată, deoarece în cadrul celor două ritualuri se întâlnesc adesea situaţii contrare. În acest sens se poate afirma cu suficient temei că incineraţia a fost folosită şi de autohtoni în proporţie destul de mare, până către sfârşitul primului mileniu al e.n., în ciuda răspândirii şi apoi a generalizării creştinismului în spaţiul carpato-dunărean, religie care, aşa cum s-a mai afirmat, nu a făcut din ritul de înmormântare o dogmă.

În legătură cu perioada secolelor V-VII, este important de reţinut şi părerile eronate ale unor arheologi care, fără a studia direct vestigiile arheologice din unele regiuni ale spaţiului carpato-dunărean consideră că arealul culturii *Ipoteşti-Cândeşti* ar cuprinde atât zonele de la est de Carpaţi, cât şi cele ale Transilvaniei[7]. Ori o analiză atentă a descoperirilor aparţinând culturii *Bratei* din Transilvania sau a celor a culturii *Costişa Botoşana-Vrancea* din spaţiul carpato-nistrian evidenţiază diferenţieri regionale datorită unor anume factori etno-demografici, culturali, economici şi nu în ultimul rând politici.

---

[5] V. Teodorescu, *Cireşanu un aspect cultural aparţinând populaţiei daco-romane din secolele IV-V la sud de Carpaţi*, în *Anuarul Muzeului de Istorie şi Arheolgie Prahova*, I, 1982, p. 51-100.

[6] Ligia Bârzu, *La station N⁰ 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVᵉ-VIIᵉ siècles)*, în *Dacia*, N.S., XXXVIII-XXXIX, 1994-1995, p. 239-295; Eugenia Zaharia, *La station N⁰ 2 de Bratei, dép. de Sibiu (VIᵉ-VIIIᵉ siècles)*, în acelaşi volum, p. 297-356.

[7] R. Harhoiu, *Ipoteşti-Cândeşti*, în *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, (coord. C. Preda), vol. II (D-L), Bucureşti, 1996, p. 266.

Referitor la migrația și așezarea temporară a slavilor în regiunile de la nordul Dunării de Jos s-au formulat în ultimii ani, mai ales în literatura de specialitate străină, puncte de vedere fără o temeinică bază de susținere științifică. La ele au aderat și unii pretinși specialiști ai problemei de la noi din țară, care consideră, de exemplu, că ceramica din secolele VI-VII, lucrată cu mâna, folosind pastă cu șamotă și având forme simple, neornamentate în general, ar aparține în exclusivitate slavilor[8]. O analiză, fie și sumară, a acestei categorii ceramice arată indubitabil că producerea unor asemenea vase, identice ca tehnică de lucru, pastă, ardere și forme a fost o practică curentă și în alte zone ale Europei, cum sunt cele din Franța, Germania, Anglia sau Scandinavia, unde slavii nu au ajuns niciodată[9].

În acest context, trebuie reținute și unele concluzii privind apartenența etno-culturală a unor piese vestimentare sau de podoabă din secolele VI-VII, cu deosebire a acelora numite impropriu „fibule digitate slave". Noi am subliniat în mai multe rânduri neconcordanța acestor atribuiri situându-ne, ca și alți cercetători, pe poziții hotărât contrare celor aparținând unor autorități în materie ca Joachim Werner, Boris Rybacov și alții[10].

Prezente frecvent în mediile culturale germanice și în cele romanice din spațiul carpato-dunărean, Pannonia și sudul Dunării, precum și în Crimeia, fibulele digitate de tipul considerat de unii slav sunt atestate constant în mormintele germanice de inhumație, unele cu vădit caracter creștin, ca cele din Crimeia de la Suk-Su, Inkerman, Licistoe, Kersones și altele sau din Transilvania de la Bratei, dar și în unele așezări romano-bizantine de la sudul Dunării, la Histria, Adamclisi, Sadoveț, Prahovo etc. În plus, în Crimeia și în regiunile Dunării de Jos sunt atestate ateliere pentru producerea unor asemenea piese. Fibulele de acest gen lipsesc total, nu numai în așezările slave din zonele bugo-niproviene și din regiunile din centrul Europei, în care slavii au pătruns și s-au așezat temporar sau definitiv, ci și din necropolele acestei populații. Exemplarele aflate în unele complexe funerare de incinerație de la Sărata Monteoru, necropolă considerată exclusiv slavă, sunt o excepție și nu pot schimba

[8] Idem, *op.cit.*, 1992, p. 105-107.

[9] D.Gh. Teodor, *Observations concernant l'archéologie du Ier millénaire après J.-C. au Bas-Danube*, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, VII, Iași, 2000, p. 430-431.

[10] H. Kuhnn, *Die germanische Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rhein Provinz*, vol. I-II, Bonn, 1940; J. Werner, *Slavische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, in *Reinecke Festschrift*, Mainz, 1950, p. 183-172; B. Rybakov, *Drevnaja Rus'*, în *Sovetskaja Archeologia*, XVII, 1953, p. 23-104.

opiniile despre originea unor asemenea piese. Acolo, după părerea noastră, în unele complexe funerare ele au fost vehiculate de *anţi* care, contrar ştirilor unor izvoare scrise din secolul al VI-lea, nu sunt slavi, ci doar un conglomerat *huno-kutrigur* sub supremaţie alană[11]. Această populaţie nomadă a intrat în contact cu atelierele bizantine din Crimeea, care au produs asemenea piese vestimentare pentru ele, probabil la cerere.

Probleme de o netăgăduită importanţă şi actualitate ridică şi cercetarea perioadei secolelor VII-IX d.Hr.

Ca urmare a investigaţiilor intreprinse, deşi mai puţin numeroase pentru unele zone ale ţării şi deci încă insuficient de concludente, au putut fi cercetate totuşi unele obiective ca cele de la Suceava-Drumul Naţional, Borniş-Neamţ, Lozna-Botoşani, Selişte-Orhei, Şirna-Prahova, Dulceanca IV-Teleorman, Radovanu-Călăraşi, Crăciuneşti-Maramureş, Lăpuşel şi Lazuri-Satu-Mare, datând din perioada secolelor VII-VIII, prin intermediul cărora a putut fi demonstrată legătura directă dintre aspectele romanice anterioare, de tip *Bratei* din Transilvania, *Costişa-Botoşana-Hansca* de la est de Carpaţi şi *Ipoteşti-Cândeşti* din Muntenia, cu civilizaţia veche românească de tip *Dridu*, evidenţiindu-se astfel concret evoluţia ei locală[12]. Aceasta este dovedită prin ceramica lucrată cu mâna sau la roată, forme de oale şi ornamente, vase produse din pastă fină cenuşie, anumite tipuri de unelte, obiecte vestimentare şi de podoabă, precum şi prin tipul de locuinţă şi cuptoare, multe dintre ele cu vechi tradiţii locale sau direct influenţate de civilizaţia bizantină. Prin intermediul vestigiilor menţionate, aria de formare şi de difuziune a culturii vechi româneşti urcă până în Bucovina de Nord în zona Cernăuţi, pe Nistru la Orheiul Vechi şi Soroca, în Maramureş şi Crişana la Lazuri şi Biharea. De aceea ni se pare surprinzătoare constatarea că pentru secolele VII-IX, în ciuda numeroaselor informaţii acumulate în ultima jumătate de veac, unii cercetători mai apelează şi astăzi pentru analogii la aşa numita altădată cultură *Hlincea* sau la cultura slavă de tip *Luka-Raicovetzkaja*[13]. Cei ce folosesc încă denumirea de cultură *Hlincea*, ignoră faptul sau nu cunosc că, reanaliza

[11] D.Gh. Teodor, *Fibule digitate din secolele VI-VII în spaţiul carpato-dunăreano-pontic*, în *Arheologia Moldovei*, XV, 1992, p. 119-152; idem, *Unele consideraţii privind originea şi cultura anţilor*, în *Arheologia Moldovei*, XVI, 1993, p. 205-214.

[12] Idem, *Preliminariile culturii vechi româneşti*, în *Musaios*, VI, Buzău, 2000, p. 89-96.

[13] N.P. Tel'nov, *O sootnošenii drevnostej tipa Luki-Rajkoveckoj s posledujuščimi kul'turami v Dnestrovsko-Prutiskom meždureč'e*, în *Vestigii arheologice din Moldova*, Chişinău, p. 247-253.

descoperirilor de acolo, publicată de altfel de multă vreme, arată limpede că în aşezarea de aici sunt foarte puţine vestigii din secolele VII-IX şi că aşa zisa ceramică slavă este reprezentată doar de câteva fragmente lucrate cu mâna, care nu definesc obligatoriu pe aceşti migratori. Aceleaşi erori sunt de semnalat şi în cazul culturii de tip *Luka-Raicovetzkaja* din zonele vestice ale Ucrainei, extinsă forţat şi în regiunile dintre Carpaţi şi Nistru. Contrar aserţiunilor unor cercetători ucrainieni şi ruşi privind fondul tradiţional vechi slav al acestei culturi, noi am arătat că aspectul de tip *Luca-Raicovetzkaja* s-a format şi ca urmare a puternicelor elemente şi influenţe primite din partea civilizaţiei din regiunile Dunării de Jos care, prin intermediul populaţiei vechi româneşti mai ales în zonele din imediata vecinătate de la sud-est de arealul ei, i-a transmis în timp, tehnica producerii ceramicei la roata înceată, ornamentele incizate, orizontale sau vălurite, uneltele principale din agricultură (brăzdarul de plug de tip roman, forme noi de seceri, coase şi topoare, hârleţul cu ramă de fier, săpăliga şi râşniţa rotativă), anumite piese vestimentare şi de podoabă, unele noi unelte meşteşugăreşti etc. care nu au nici un fel de antecedente tipologice în aria de formare a culturii menţionate. La acestea se adaugă în conţinutul culturii de tip *Luka-Raicovetzkaja* prin intermediul altor populaţii, elemente şi influenţe specifice zonelor de stepă de la nordul Mării Negre[14].

Referitor la perioada secolelor VIII-X, în ultimul timp se încearcă să se intreprindă unele analize a descoperirilor mai vechi, emiţându-se unele puncte de vedere totuşi insuficient susţinute ştiinţific sau, chiar să se reactualizeze teze mai vechi, depăşite total de stadiul actual al cercetărilor. Aşa de pildă, ni se înfăţişează încercările unor arheologi de a atribui alogenilor descoperiri de felul celor de la Blandiana, Ciumbrud, Biharea, Dăbâca şi altele din Transilvania, sau acelora de la Bucov, Dridu, Izvorul, Sultana sau Obârşia din Muntenia sau Oltenia, ca să nu mai vorbim de zonele carpato-nistriene slavizate în întregime fără nici o excepţie[15].

În acest context ni se pare oportun să aducem în discuţie, fie şi în treacăt, mult dezbătuta problemă a aşa-zisei „dominaţii bulgare de la nord de Dunăre". Fără a lua în consideraţie rezultatele cercetărilor arheologice unii specialişti continuă să acrediteze păreri mai vechi, potrivit cărora o atare dominaţie s-ar fi întins în tot spaţiul carpato-dunărean şi chiar din-

---

[14] D.Gh. Teodor, *op.cit.*, 1978, p. 86-91.

[15] U. Fiedler, *op.cit.*, *passim*.

colo de el[16]. Precizăm că, pe baza descoperirilor arheologice s-a putut deduce că aşa-numita „Bulgarie de la nord de Dunăre" era doar o zonă restrânsă delimitată de vadurile de la Giurgiu şi Călăraşi pe Dunăre înaintând spre nord către masivul de sare de la Slănic Prahova şi cetăţile de Slon, zonă care prezenta pentru ţaratul bulgar o importanţă economică aparte, determinată în primul rând de necesitatea aprovizionării cu sare, care lipsea în regiunile de la sud de fluviu şi implicit a achiziţionării de produse agricole[17].

Tot atât de păgubitoare ni se pare şi repunerea în circulaţie a mai vechii teorii a aşa numitelor „pânze conservatoare" a populaţiei autohtone, concentrată chipurile în zonele montane (între 600-1200 m), de unde s-ar fi răspândit apoi în podişuri şi câmpii. Este de fapt reactualizarea teoriei susţinută încă de la sfârşitul veacului trecut de A.D. Xenopol, D. Onciul şi alţii a aşa numitei „retrageri la munte a românilor", încercându-se astfel să se demonstreze în mod simplist, fenomenul de stăruinţă românească[18]. O asemenea concluzie susţine ideea unor cercetători care consideră că populaţia bulgărească care ar fi colonizat întinse regiuni de la nordul Dunării de Jos, ar fi fost chipurile creatoare şi purtătoare a culturii *Dridu*. Dar nimeni dintre cei care vehiculează astfel de idei nu ne spune unde erau străromânii şi vechii români în mileniul I d.Hr. Toţi cei care susţin cu vehemenţă teoriile imigraţioniste ne aduc, fără excepţie, de la sud de Dunăre, dar acolo, în ciuda unor ample cercetări arheologice efectuate cu deosebire în ultima jumătate de veac, nu a fost scoasă la iveală nici o urmă care să fi fost atribuită populaţiei vechi româneşti. În acest context este cât se poate de oportun să reţinem aici şi concluzia exprimată cu peste un secol în urmă de marele nostru poet Mihail Eminescu că,

> „Dacă se mai iveşte câte un neamţ singular care caută să ne aducă de peste Dunăre, nu mai întrebăm ce zice un asemenea om, ci ce voieşte el"[19],

---

[16] D. Anghelov, *Bulgaria*, în *Enzyklopädie zur Frühgeschichte Europas (Arbeitsmateriel)*, Berlin, 1988, p. 57-60, fig. 24.

[17] D.Gh. Teodor, *Quelques aspects concernant les relations entre romains, byzantins et boulgares aux IXe-Xe siècles n.è.*, în *A.I.I.A.*, Iaşi, XXIV, 2, 1987, p. 1-16.

[18] Gh. Baltag, *Aşezarea de la Albeşti-Sighişoara. Elemente inedite în cultura materială din secolele IX-X*, în *Revista Bistriţei*, 8, 1994, p. 75-78.

[19] M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, vol. I, Bucureşti, 1905, p. 139.

idee care exprimă, fără îndoială, un mare adevăr evidențiat cu claritate de toate cercetările întreprinse până acum.

Ne oprim aici cu observațiile privind istoria mileniului I la nordul Dunării de Jos, cu precizarea că multe alte aspecte deosebit de importante trebuiesc atent analizate și reinterpretate în lumina noilor descoperiri și că efortul de a continua investigarea lor rămâne în istoriografia noastră o prioritate.

Din nou despre inscripţia mucenicilor de la Axiopolis

NELU ZUGRAVU şi MARIUS ALEXIANU

O inscripţie de la *Axiopolis* (Cernavodă, jud. Constanţa) publicată acum mai bine de patru decenii de Ion Barnea a trezit interesul îndreptăţit al istoricilor. Textul acestei epigrafe este Κυρίλλω/ Κυνδαία/ Τασείω π/αρατίθομ-/5/αι Εὐφράσιν şi cel dintâi editor, pornind de la ideea că ultimul cuvânt este un compus din εὐ şi φράσιν („laudă"), îl traducea: „(Martirilor) Chiril, Chindeas şi Tasius le aduc laudă". Totodată, neavând semnul crucii, ea era datată la sfârşitul secolului al III-lea – începutul celui de-al IV-lea[1]. Într-o recenzie din 1955 a articolului lui Ion Barnea, bizantinologul Vitalien Laurent considera că tălmăcirea învăţatului român este eronată, întrucât „ΕΥΦΡΑΣΙΝ ne représente ni une forme contracte pour εὔφρασιν ni un hapax legomenon, mais bien un nom propre", care ar fi fost redat astfel fie ca o forma populară sincopată („Εὐφράσιν pour Εὐφράσιον"), fie o greşeală de lapicid „sautant l'omicron ou l'alpha manquant". Noua traducere era, aşadar, următoarea: „Aux côtés (des martyrs) Cyrille, Kyndéas et Dasius dépose Euphrasius (plutôt qu'Euphrasia)" („Alături de (martirii) Chiril, Chindeos şi Tasius (Dasios) eu îl aşez pe Eufrasios"); am avea de-a face, prin urmare, cu o înmormântare *ad martyres* (*ad sanctos*) realizată în epoca persecuţiilor[2]. La scurt timp, lectura şi interpretarea părintelui Laurent au fost acceptate şi de Ion Barnea[3]. Totodată, el înclina spre ipoteza lui V. Laurent după care ΕΥΦΡΑΣΙΝ este o formă populară sincopată, aducând în sprijin şi un mozaic descoperit la Constantinopol, „où se lit le nom ΕΥΦΡΑΣΙΣ et qui remonte au IVe siècle"[4]. În ceea ce priveşte datarea, bizantinologul român considera că,

---

[1] I. Barnea, *O inscripţie creştină de la Axiopolis*, în *Studii teologice*, 6, 1954, 3-4, p. 81, 107 (nr. 54), 219-228.

[2] V. Laurent, în *Byzantinische Zeitschrift*, 48, 1955, p. 220.

[3] I. Barnea, *Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure*, în *Dacia*, N.S., 1, 1957, p. 280.

[4] *Ibidem*, p. 280, nota 62; el făcea trimitere la mozaicul publicat de H.E Del Medico, *A porpos d'une mosaïque découverte à Istanbul*, în *Byzantinoslavica*, 16, 1955, 2, p. 255-264, fig. 1, despre care va mai fi vorba în acest text.

având în vedere absenţa crucii şi caracterul literelor, epigrafa a fost realizată în primele decade ale secolului al IV-lea[5]. Opiniile respective au fost reluate de Ion Barnea în lucrările sale ulterioare[6]. La rândul său, Emilian Popescu, în diferite articole[7], în cunoscutul *corpus* de inscripţii greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România editat în 1976[8] şi, mai recent, în culegere de studii *Christianitas Daco-Romana*[9], împărtăşea, în linii generale, ideile lui Vitalien Laurent („Εὐφράσιν este forma populară a numelui Εὐφράσιον, cu sincoparea lui O"[10]), dar, în ceea ce priveşte ultimul nume propriu menţionat de inscripţie, după ce iniţial îl considera un al patrulea martir[11], a sfârşit prin a opinia că

> „Eufrasius de la Axiopolis trebuie să fi fost un personaj important şi cunoscut, de vreme ce nu se dau amănunte asupra lui şi este înmormântat lângă *martyrium*-ul în care odihneau cei trei martiri"[12].

Lectura şi interpretarea din tomul cu inscripţii amintit mai sus au fost preluate şi de alţi istorici şi arheologi[13]. Să menţionăm, în acest context, şi

---

[5] I. Barnea, *op. cit.*, p. 280.

[6] Idem, în *Cultura bizantină în România*, Bucureşti, 1971, p. 100, nr. 13; idem, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Città del Vaticano, 1977, nr. 71, p. 104; idem, *Arta creştină în România*, 1, *Secolele III-VI*, Bucureşti, 1979, p. 9-10 şi pl. 4/1, cu lectura: „Lângă (martirii) Chiril, Chindeas şi Tasios (Dasius) depun pe Euphrasi(o)s"; idem, *Note de epigrafie romano-bizantină*, în *Pontica*, 10, 1979, p. 279, nr. 16 (SEG, XXVII, 358); idem, *L'épigraphie chrétienne de l'Illyricum oriental*, extrait des *Actes du Xe Congrès international d'archéologie chrétienne. Thessalonique, 28 septembre – 4 octobre 1980*, I, Città del Vaticano-Thessalonique, 1984, p. 650, 652, 681.

[7] E. Popescu, *Die Kontinuität in Rumänien im Lichte der epigraphischen Entckungen*, în *Dacoromania*, 1, 1973, p. 72; idem, în *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 180-181.

[8] IGLR, 194, unde traducerea este „(Martirilor) Chiril, Chindeas şi Tasius le încredinţez pe Eufrasis".

[9] E. Popescu, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, Bucureşti, 1994, p. 108.

[10] Idem, în IGLR, p. 206.

[11] Idem, *op. cit.*, în *Dacoromania*, 1, 1973, p. 72; idem, în *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 180-181; idee criticată de I. Barnea, *op. cit.*, în *Pontica*, 10, 1977, p. 279 (SEG, XXVII, 358).

[12] IGLR, p. 206; cf. şi *Christianitas Daco-Romana...*, unde se arată că Eufrasius trebuie să fi fost „auch ein Märtyr oder eine Persönlichkeit war und deshalb in der Nähe der Heiligen sein wollte".

[13] A. Rădulescu, *Bazilici şi monumente creştine în contextul etnogenezei româneşti din secolele III-VII în Dobrogea*, în vol. *Monumente istorice şi izvoare creştine. Mărtu-*

opinia cunoscutului specialist în epigrafie creştină Denis Feissel, care, în volumul de inscripţii creştine din Macedonia publicat în 1983, discutând formula τὸ πν(εῦμ)α παρ[α]<φ>θεμένη τῷ θ(ε)ῷ/ κ(αὶ) δεσπότῃ din rândurile 6-7 ale epitafului abatesei Theodora (sec. V-VI) de la *Beroia* (*Macedonia*), care, aşa cum se observă, conţine şi cuvântul παρατίθεμαι, întâlnit şi pe epigrafa axiopolitană, arăta că ea este împrumutată din ultimele cuvinte ale lui Hristos păstrate în *Luca*, 23, 46: πάτερ, εἰς χεῖράς του παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου, şi conchidea:

> „Je comprends également en ce sens l'inscription controversée d'Axiopolis (Popescu, n° 194): Euphrasin remet son âme aux trois martyrs"[14].

Totuşi, încă din 1980, într-un scurt text încredinţat rezumatelor celui de-al X-lea Congres internaţional de arheologie creştină de la Thessaloniki, Petre Ş. Năsturel, pornind de la ideea că ultimul cuvânt al inscripţiei este *eufrasis*, pe care îl traducea prin „ospăţ", „pomană", „agapă", considera că inscripţia dobrogeană înfăţişează „l'offrande d'un repas funéraire, en l'honneur des trois témoins du Christ, par un inconnu désireux de s'assurer leur protection"[15]. De această opinie se apropia şi cea a lui Noël Duval, exprimată cu acelaşi prilej: „la forme du monument me fait penser aussi à une *mensa* (une table d'offrandes?) perpétuant un acte de piété"[16]. În numărul din iulie 1997 al revistei româneşti din exil „Dorul", savantul român revenea asupra lecţiunii şi interpretării respective[17], aducând drept

rii de străveche existenţă şi de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos şi al Dobrogei, Galaţi, 1987, nr. I; N. Dănilă, *Martirologium Daco-Romanum*, în *Verbum*, 6-7, 1995-1996, 7, p. 260; N. Zugravu, *Obiecte paleocreştine din Dobrogea. Dacia şi alte teritorii romane. Privire comparativă*, în „Anuarul Institutului de istorie «A.D. Xenopol»", Iaşi, 32, 1995, p. 6-7; idem, *Geneza creştinismului popular al românilor*, Bucureşti, 1997, p. 178, 250, 378.

[14] *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle*, par Denis Feissel, Athènes-Paris, 1983, p. 65.

[15] P. Ş. Năsturel, *L'inscription des martyrs d'Axiopolis (Scythie mineure) et sa signification*, în *Xe Congrès international d'archéologie chrétienne. Résumés des communications. Thessalonique, 22 septembre – 4 octobre 1980*, p. 71.

[16] Vezi I. Barnea, *op. cit.*, în *Actes du Xe Congrès international d'archéologie chrétienne...*, p. 681.

[17] P.Ş. Năsturel, *Inscripţia mucenicilor din Axiopolis*, în „Dorul", iulie 1997, p. 26-27 = idem, *Înşiruiri istorice*, Aalborg, 2000, p. 65-71, în special p. 68-71.

argument hotărâtor mozaicul de la Constantinopol pomenit mai sus, pe care este reprezentat un personaj mergând spre dreapta şi având în mâna stângă doi cocoşi iar în spate un coş cu zarzavaturi sau ouă; alături, cuvântul grecesc ΕΥΦΡΑ-/ΣΙΣ[18], care, după Petre Ş. Năsturel, se traduce prin „ospăţ". Aşadar, noua tălmăcire a textului de pe epigrafa axiopolitană ar fi: „(Mucenicilor) Chiril, Chindeas, Dasius le aşez alături un ospăţ", ceea ce înseamnă că inscripţia semnifică o *„pomană*", un *„ospăţ* închinat celor trei martiri, cinstiţi ca mucenici, ca «martori» ai lui Hristos"[19]; prin urmare, interpretarea potrivit căreia ne-am afla în faţa unei înmormântări *ad martyres* (*ad sanctos*) devine caducă[20].

Foarte recent, Ion Barnea a îmbrăţişat opinia profesorului Năsturel, propunând traducerea „Aduc pomană (fac pomenire) pentru (martirii) Chiril, Chindeas şi Tasios (Dasius)"; nu se fac precizări mai ample care să justifice această opţiune[21].

Diversitatea traducerilor şi a interpretărilor, ca şi oscilaţiile unora dintre cercetători se datorează ambiguităţii reale pe care o prezintă textul, mai ales din cauza ultimului cuvânt – Εὐφράσιν. În fond, problema este dacă acesta reprezintă un antroponim sau un substantiv comun. De aceea considerăm că o analiză filologică riguroasă va reuşi să atenueze într-o măsură considerabilă echivocul generat de vocabula amintită.

În ceea ce priveşte ipoteza antroponimului, avansată de Laurent, aceasta este pe deplin plauzibilă în contextul evoluţiei limbii greceşti din perioada scrierii inscripţiei, întrucât se ştie că din secolul al III-lea î.Hr. în greaca κοινή încep să fie atestate forme paralele în –ις şi –ιν ale unor substantive comune sau proprii având terminaţiile la N. sg. -ιον, –ίον sau –ιος: επιστόλιον > επιστόλιν, παιδίον > παιδίον, 'Αντώνιος > 'Αντώνις[22]. Acest fenomen fonetic reprezintă, cum a arătat Kretschmer,

---

[18] H.E. del Medico, *op. cit.*

[19] P.Ş. Năsturel, *op. cit.*, în „Dorul", iulie 1997, p. 27 = idem, *Înşiruiri istorice*, p. 71, subl. aut.

[20] Să amintim aici că, iniţial, profesorul P.Ş. Năsturel îşi întărea credinţa în justeţea interpretării sale şi pe ideea că „un mucenic Eufrasios (sau o femeie Eufrasia) nu e cunoscut de nicăieri!" (*op. cit.*, în „Dorul", iulie 1997, p. 27 = idem, *Înşiruiri istorice*, p. 68); vezi acum, însă, *ibidem*, p. 289.

[21] I. Barnea, *Inscripţia martirilor de la Axiopolis: noi observaţii*, în *Pontica*, 30, 1997, p. 202-203; C. C. Petolescu, în SCIVA, 49, 1998, 3-4, nr. 747.

[22] E. Καψωμένος, Από την ιστορία της ελληνικής γλώσσας, Thessaloniki, 1985, p. 70-72; cf. şi R. Browning, Η Ελληνική γλώσσα Μεσαιωνική και Νέα, Athena, 1991, p. 57. Mulţumim d-lui Tasos Kaplanis pentru utilele indicaţii bibliografice.

acceptat de Kapsomenos, o caracteristică dorică în κοινή şi de aceea, de altfel, nu cunoaşte în neogreacă o răspândire uniformă[23]. În această situaţie, Εὐφράσιν din epigrafa de la *Axiopolis* este acuzativul normal de la antroponimul Εὐφράσις (< Εὐφράσιος)[24]. Nominativul aceluiaşi antroponim se regăseşte, după părerea noastră, chiar în ΕΥΦΡΑΣΙΣ de pe mozaicul din Constantinopol; textele greceşti şi chiar latineşti redactate în epocă bizantină atestă, de asemenea, destul de des numele Εὐφράσιος, ὁ[25].

Deşi nu poate fi exclusă cu totul, explicaţia alternativă a lui Laurent, potrivit căreia Εὐφράσιν reprezintă acuzativul lui Εὐφράσιος, cu omiterea lui *o*, aşadar o greşeală de redactare, pare mai puţin probabilă, căci este de presupus că forma vorbită era mai familiară unui lapicid.

Şi traducerea „aduc laudă" propusă de Barnea este plauzibilă până la un punct, întrucât, deşi nu este atestat în dicţionarele clasice (Liddell-Scot sau Beilly), ar putea fi considerat, cu deplin temei, un compus tardiv din prefixul adverbial εὖ – „bine, fericit", şi substantivul φράσις, -εως – „limbă, cuvântare, discurs". Dacă admitem această posibilitate, forma εὐφράσιν din epigrafă nu ridică nici o obiecţie, fiind acuzativul singular obişnuit pentru substantivele cu tema *iot*.

---

[23] E. Καψωμένος, *op. cit.*, p. 71-72.

[24] N-am întâlnit acest antroponim pentru epoca precreştină; de exemplu, nu e recenzat în *Thesaurus Linguæ Graecæ, Lexikon des frühgriechischen Epos*, 12, ἐπαμύντωρ – θαῦμα, Redaktion: M. Meier-Brügger, Göttingen, 1987, nici în *A Lexicon of Greek Personal Names*, edited by P. M. Fraser and E. Mattheus, II, *Attica*, edited by M.J. Osborne and S. G. Byrne, Oxford, 1994.

[25] *Thesaurus Græcæ Linguæ*, 6, ΕΞΑ – ΕΩΥ, col. 2501: „Εὐφράσιος, ὁ - Euphrasius, n. viri apud Euagrium *H. E.* 4, 4 et 5"; *A Lexicon of Greek Personal Names*, p. 189: Εὐφράσιος – nume propriu atestat în epigrafia atheniană de epoca bizantină; CIL, III, 9534 = ILIug, III, 2552 = IGCVO, 117 = ILCV 1, 117: piatră de mormânt pentru Theodoracis, fiul lui Eufrasio, de la *Salonæ* (cimitirul Manastirine) (*Dalmatia*) (sec. VI): +ἐνθάδε κατάκιτε +/ Θεοδωράκις υἱὸς Εὐφρασίου/ κόμητος ἐτελεύτησεν + ... /5/ + *hic iacit Theodoracis filius/ Eufrasio comiti*...; ILCV 1, 1537 (*Roma*): *[--- biso?]num/ [---, Euf?]rasio*...; SEG, XXXVII, 1069: epitaf al lui Theophilos, fiul lui Euphrasios, descoperit în insula Prinkipo (Büyükada) din *Bithynia* (sec. V-VI): Ἐνθάδε κα-/τάκιτε Θε-/όφιλος πισ-/4/τὸς υἱὸς Εὐ-/φρασίου Τρ-/οαδέος...; SEG, XLV, 1954: dedicaţie pe capela ataşată bisericii Sf. Thecla de la Kafr Kama (*Galilea Inferior*) (perioada bizantină timpurie): Ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ ἁγιωτάτου Εὐφρασίου/ ἐπισκ(όπου) καὶ τοῦ ἐνδοξ(οτάτου) στρατηλάτου/ Θεοδόρου... ; (pentru acestea cf. şi SEG, *Consolidated Index for Volumes XXXVI – XLV (1986-1995)*, edited by J.H.M. Strubble with the assistance of M. J. Bakker, Amsterdam, 1999, p. 72). Cf., însă, şi un Εὔφρασος pe o dedicaţie păgână din anul 229 de la *Pella* (*Macedonia*) – SEG, XXXIX, 620.

În ceea ce priveşte ideea lui Petre Ş. Năsturel, ea ridică serioase obiecţii atât din punct de vedere semantic, cât şi interpretativ. Savantul admite, implicit, că este vorba tot de compusul εὐφράσιν, numai că îi atribuie sensuri inexistente (în dicţionare, cel puţin!) ale cuvântului εὐφράσια, respectiv „ospăţ", „pomană", când, de fapt, el înseamnă doar „veselie", „bucurie". Încercarea eruditului învăţat de a atribui un sens extrem de restrâns verbului εὐφραίνω, adică „a se veseli cu vorbe plăcute la un ospăţ"[26], spre a justifica lectura „pomană", „ospăţ" a lui εὐφράσιν, nu poate fi admisă.

Pe de altă parte, se ridică şi o obiecţie ce ţine de referenţialitate: ni se pare superfluu ca dedicantul unei inscripţii *în piatră* să ţină a face precizarea „aşez alături un ospăţ", de vreme ce ospăţul, pomana sunt elemente de ritual în cinstea defuncţilor de caracter pasager şi, totodată, repetabil.

În sfârşit, la rigoare, aşa cum am sugerat deja mai sus, nu există nici un temei iconografic pentru a interpreta cuvântul ΕΥΦΡΑΣΙΣ de pe mozaicul de la Istanbul drept „ospăţ", „pomană" numai pentru că personajul din imagine ţine în mână doi cocoşi şi în spate un coş cu zarzavaturi sau ouă. *Dacă reprezentarea respectivă nu înfăţişează o scenă profană cotidiană şi dacă are vreo legătură cu credinţa creştină a celui care l-a realizat sau comandat*[27], nouă ni se pare mult mai plauzibil ca ea să amintească de un obicei moştenit din păgânism, dar foarte răspândit printre creştinii din mileniul I şi de mai târziu, anume aducerea la altar, ca prinosuri, a unor alimente şi animale, fapt atestat atât de iconografia bisericească, dar şi de scrierile ecleziastice. De exemplu, în nava centrală a bisericii Sfinţii Cosma şi Damian din *Gerasa* (Iordania), unii dintre donatori „portano

---

[26] P.Ş. Năsturel, *op. cit.*, în „Dorul", iulie 1997, p. 27 = idem, *Înşiruiri istorice*, p. 69.

[27] Preluând greşit descrierea lui H.E. del Medico, profesorul Năsturel afirmă, în mod cu totul curios, că mozaicul „datează, se pare, din jumătatea a doua a veacului al V-lea" (*op. cit.*, în „Dprul", iulie 1997, p. 27 = *Înşiruiri istorice*, p. 70). I. Barnea îl plasează în „sec. V d.Hr." (*op. cit.*, p. 201). Or, din prezentarea cercetătorului parizian rezultă că mozaicul e din secolul al IV-lea, *fără a avea certitudinea că este creştin*; iată informaţia din *Byzantinoslavica*, p. 255:

> „M. Rüstem Duyuran, directeur du musée des antiquités, la déclarait romaine et la datait du IVe siècle de notre ère: elle aurait appartenu au *salon d'une villa ou château* sur l'emplacement duquel une autre construction, byzantine, avait été érigée. Effectivement, il semble que la mosaïque ait été retrouvée sous la ruines d'un édifice que les inscriptions, relevées sur les briques dont il était construit, permettent de dater de la seconde moitié du Ve siècle" (subl. aut.).

agnelli, anfore, cesti colmi di frutta o di pane"[28]. De asemenea, mai multe canoane bisericești fac referire la această practică. Astfel, canonul 3 din așa-numitele „canoane apostolice", redactate spre sfârșitul secolului al IV-lea, preciza: „Dacă vreun episcop sau vreun presbiter, contrar rânduielii Domnului despre jertfă, ar aduce la altar alte lucruri afară de spice noi ori struguri la vremea potrivită, fie miere, fie lapte, fie, în loc de vin, sicheră meșteșugită (băuturi meșteșugite), fie păsări, fie animale, fie legume, să se caterisească. Să nu fie îngăduit a se aduce altceva la altar decât untdelemn pentru candelă și tămâie la vremea sfintei aduceri înainte"[29]. La rândul său, canonul 37 al conciliului local de *Carthago* din 419 stipula:

> „La cele sfinte nimic mai mult să nu se aducă decât trupul și sângele Domnului, precum și Domnul a predanisit, adică pâine și vin amestecat cu apă. Iar pârga, sau de miere sau de lapte, să se aducă, precum se obișnuiește, într-o zi anumită spre taina pruncilor [pentru botezul pruncilor – n.n.]; și deși se aduc mai ales la altar, totuși să aibă binecuvântarea lor proprie deosebită, pentru ca să se deosebească de taina Trupului și Sângelui Domnului. Dar nimic mai mult să nu se aducă din pârgă, decât cea din struguri și din grâu"[30].

Interdicțiile respective au fost reluate de canoanele 57 și 99 ale conciliului V-VI (trullan) de la Constantinopol din 691-692[31], dar ele nu au fost respectate, pentru că în secolul al X-lea sursele bizantine consemnează depuneri de preoți vinovați de a fi acceptat și binecuvântat la altare miere, lapte, cidru, animale sau legume[32].

O asemenea cutumă pare să fi existat în Antichitatea târzie și pe teritoriul Dobrogei – atunci provincia *Scythia Minor*, așa cum lasă să se înțeleagă o informație din *Sacra Parallela* ale Sfântului Ioan Damaschin, conform căreia episcopul Theotimus I de *Tomis* (390?-407?) ar fi compus

[28] B. Hamarnch, *Ritratti e immagini di donatori nei mosaici della Giordania*, în, *Acta XIII Congressus internationalis archæologiæ christianæ, Split-Poreč (25.9–1.10.1994)*, II, Città del Vaticano-Split, 1998, II, p. 415-416, fig. 7.

[29] I.N. Floca, *Canoanele Bisericii ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 1993, p. 9; cf. și c. 4 (*ibidem*).

[30] *Ibidem*, p. 257.

[31] *Ibidem*, p. 139, respectiv 159.

[32] A. Ducellier, *Le drame de Byzance. Idèal et échec d'une société chrétienne*, Paris, 1976, p. 253.

o omilie la cuvintele din *Matei* 5, 23 „Când va fi să-ţi aduci darul tău la altar...", care sunt în legătură cu pregătirea împărtăşaniei[33]. În Evul Mediu, unii călători străini, precum Petru Bogdan Bakšić, Erasmus Heinrich Schneider von Weismental şi Paul de Alep, au descris pe larg obiceiul românilor de a aduce la biserici diferite alimente – miere, colivă, mirodenii, pâini, colaci, turte, vin, untdelemn, ouă vopsite, carne, brânză, fructe, struguri, pepeni, castraveţi etc. – cu prilejul unor sărbători religioase – hramuri, zile ale unor sfinţi, Bunavestire, Învierea, Înălţarea, Schimbarea la Faţă, Adormirea Maicii Domnului, Naşterea Maicii Domnului etc.[34].

Prin urmare, privit din perspectiva datelor de mai sus, cuvântul ΕΥΦΡΑΣΙΣ de pe mozaicul de la Istanbul este mai degrabă un antroponim decât un substantiv comun. Acest lucru n-ar fi neobişnuit, întrucât, aşa cum am arătat mai sus, numele Eufrasios (lat. Eufrasius) şi Eufrasia nu sunt străine onomasticii creştine. Astfel, dacă e să dăm crezare unor surse din Antichitatea târzie şi din Evul Mediu, cel dintâi credincios numit Eufrasius a trăit în chiar vremurile apostolice, fiind unul dintre cei şapte ucenici ai apostolilor Petru şi Paul (Pavel) trimişi de aceştia să evanghelizeze provinciile hispanice. El ar fi ajuns în *Gallecia*, unde este pomenit până astăzi la 25 mai[35]. Printre creştinii căzuţi pradă persecuţiilor de la sfârşitul secolului al III-lea şi începutul celui de-al IV-lea se numără şi un Eufrasius din insula Corfu[36], un alt Eufrasius din „Africa", aniversat mai târziu la 14 ianuarie[37], o fecioară Eufrasia din *Nicomedia*, comemorată apoi la 19 ianuarie[38], o alta pomenită în sinaxarele bizantine la 14 şi 16 martie[39] şi încă două creştine numite Eufrasia, una din *Nicæa* şi alta din *Ancyra*, ale căror *natalia* erau aniversate în bisericile orientale la aceeaşi dată – 18 mai[40]. O fecioară Eufrasia sau Eupraxia, moartă în 412, e cunoscută şi în *Thebaida*; bizantinii o pomeneau la 13 martie[41]. În sfârşit, inscripţiile atestă mai mulţi credincioşi cu numele de Eufrasios (Eufra-

[33] Vezi N. Zugravu, *op. cit.*, p. 246, cu bibliografie.
[34] *Ibidem*, p. 536, cu trimiteri la izvoare.
[35] *Les petits bollandistes*, V, Paris, 1882, p. 554.
[36] *Bibliotheca Sanctorum*, V, Roma, 1964, col. 171; XI, Roma, 1968, col. 685-686.
[37] *Ibidem*, V, col. 169.
[38] *Ibidem*, col. 168-169.
[39] *Ibidem*, col. 169.
[40] *Ibidem*, col. 168.
[41] *Les petits bollandistes*, III, Paris, 1882, p. 388-392.

sius)[42], dintre care unii aflați în fruntea ierarhiei ecleziastice. Astfel, cel puțin trei înalți prelați din secolele V-VI au purtat numele Eufrasius – episcopul Eufrasius (fr. Eufraise) din Clermont, sanctificat și trecut în calendar în dreptul datei de 14 martie[43], patriarhul Eufrasios de *Constantinopolis*[44] și episcopul Eufrasius din *Parentium* (Poreč) (*Dalmatia*)[45].

În concluzie, din analiza filologică a variantelor care s-au configurat până în prezent rezultă cu suficientă claritate că lectura propusă de Vitalien Laurent – spre care se îndreaptă și opțiunea noastră – este cea mai probabilă, inscripția de la *Axiopolis* menționând deci o înmormântare *ad sanctos*. Dar și tălmăcirea lui Ion Barnea din 1954 nu poate fi complet exclusă. În schimb, lectura lui Petre Ș. Năsturel este cea mai vulnerabilă. Desigur, doar acumularea unor atestări mai numeroase ale cuvântului ΕΥΦΡΑΣΙΣ în contexte lipsite de echivoc ar putea oferi un răspuns definitiv acestei probleme, care, în limitele precizate, rămâne încă o problemă deschisă.

---

[42] La exemplele de mai sus adaugă: CIL, XII, 2487 = ILCV 1, 1928 (Eufrasius); ILCV 2, 3474 (Eufrasius).

[43] *Bibliotheca Sanctorum*, V, Roma, 1964, col. 171.

[44] J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918, p. 412.

[45] M. Prelog, *The Basilica of Euphrasius in Poreč*, translated from the Croatian by J. Paravić, Zagreb, 1986; P. Popović, *Le christianisme sur le sol de l'Illyricum oriental jusqu'à l'arrivée des Slaves*, Thessaloniki, 1996, p. 82; vezi și ILCV 1, 1854; G. Cuscito, *Vescovo e cattedrale nella documentazione epigrafica in Occidente*, în *Actes du XIe Congrès international d'archéologie chrétienne. Lyon, Vienne, Grenoble, Genève et Aoste (21-28 septembre 1986)*, II, Roma, 1989, p. 749, fig. 7; F. Glaser, *Reliquiengräber – Sonderbestattungen der Spätantike*, în *Arheološki vestnik*, Ljubljana, 48, 1997, p. 243; AÉ, 1997, 572.

Reprezentări de formaţiuni de luptă, echipament militar de apărare şi harnaşament în pictura murală românească din secolele XV-XVII

ION I. SOLCANU

În întreaga sa existenţă poporul român a dus o continuă luptă de apărare a pământului strămoşesc, a fiinţei statale. În acest scop a folosit toate mijloacele naturale, atât de prielnice – codrul, muntele, apa şi focul – dar şi mijloacele tehnice, de la cele simple şi tradiţionale ca arcul cu săgeata, ghioaga sau măciuca, până la ultimele cuceriri în domeniu ale vremii, precum armele de foc – sâneţele sau puştile mici şi puştile mari, respectiv, tunurile.

Pentru apărarea individuală, luptătorul român din veacurile XIV-XVIII a utilizat, în funcţie de categoria socială căreia îi aparţinea, de la îmbrăcămintea vătuită cu câlţi sau lână şi scutul din împletitură de nuiele, până la armura completă, de provenienţă occidentală.

Cunoaşterea tuturor acestora nu poate fi lipsită de interes, adăugându-se astfel noi date şi informaţii asupra stadiului atins de poporul român în domeniul tehnicii de luptă. Spre completarea şi întregirea informaţiilor oferite celui ce studiază istoria militară la români, alături de cronici, de relatările călătorilor străini şi de materialul muzeistic, datele iconografice întâlnite în pictura murală sau în cea a icoanelor, în miniatura manuscriselor, în ceramica şi broderiile de epocă primesc valenţe noi, uneori de importanţă deosebită.

Fireşte că nu orice imagine privitoare la echipamentul militar, de apărare sau de luptă întâlnită în aceste izvoare iconografice constituie şi dovada indubitabilă a utilizării acestuia de către români, fie şi pentru faptul că nu cunoaştem întotdeauna naţionalitatea zugravului şi sursa de inspiraţie. Prudenţa se impune şi aici dar chiar şi în aceste condiţii imaginile trebuiesc semnalate, fie şi cu beneficiu de inventar.

1. Formaţiuni de luptă

1.1. *Cavaleria*

În pictura murală şi în miniatura epocii pot fi întâlnite uneori imagini ale formaţiunilor de luptă, aşezarea lor în dispozitiv şi chiar angajarea lor în confruntarea militară. Deşi scrierile de epocă sunt deosebit de abundente în informaţii privitoare la formaţiunile de luptă ale românilor, la modul de desfăşurare a ostilităţilor etc. pictura murală şi miniatura le completează prin puterea de sugestie a imaginilor care este de neînlocuit.

Scenele care îngăduie reconstituirea modului în care se purtau luptele pe uscat şi pe mare le aflăm atât în pictura interioară a bisericilor, în temele *Cavalcada împăratului Constantin*, de la Pătrăuţi, Arbure şi Bălineşti şi *Urmărirea evreilor de către Faraon*, ultima zugrăvită în gropniţa bisericii mânăstirii Suceviţa, cât şi în pictura exterioară, în tema *Asediul Constantinopolului* de la Arbure, *Sf. Gheorghe*-Suceava, Probota, Humor, Moldoviţa şi Baia.

Semnificaţia acordată *Cavalcadelor* de către istoricii de artă André Grabar, Virgil Vătăşianu şi Sorin Ulea a fost îndeaproape identică. Aceştia au apreciat că reprezentările Cavalcadelor conduse de împăratul Constantin, din pictura bisericilor Pătrăuţi, Arbure şi Bălineşti pot fi considerate ca fiind o invocaţie adresată Sf. Cruci de către Ştefan cel Mare şi fiul său, Bogdan al III-lea, în lupta Moldovei împotriva necredincioşilor turci şi tătari. În cadrul acestei lupte, voievodului şi curţii sale le revenea rolul principal de organizare a rezistenţei. Or, prin această prismă, grupurile de călăreţi înarmaţi şi implătoşaţi din *Cavalcade* nu pot reprezenta decât pe voievod şi curtea sa în drum spre locul de luptă sau ca grup de comandă al oştirii moldoveneşti. Compactitatea grupului de cavaleri în preajma împăratului Constantin şi, prin extensie, a voievodului ţării, sugerează unitatea de voinţă şi credinţa în victorie a acestora.

Cu excepţia *Cavalcadelor*, în toate celelalte scene amintite apar şi formaţiuni de luptă ale pedestrimii. În scenele *Asediului* din pictura exterioară a pomenitelor biserici din Moldova, scene care reproduc unul şi acelaşi model, mai puţin *Asediul* de la biserica Arbure, formaţiunile de pedestrime sunt cele care deschid lupta. Ostaşii pedeştri înaintează în rânduri strânse, compacte, fiind înarmaţi cu halebarde de cele mai diverse tipuri.

Larga răspândire a halebardelor în epocă şi dotarea armatei române cu acestea, atestată de numeroase documente, este confirmată şi de iconografia veacului al XVI-lea. Aceeaşi armă specifică pedestrimii o întâlnim în scena *Urmărirea evreilor* din gropniţa mânăstirii Suceviţa pictată la mai bine de jumătate de veac după imaginile *Asediilor* de la Arbure, Humor şi Moldoviţa. În această scenă a *Urmăririi evreilor* cele două grupuri de pedestraşi din preajma Faraonului sunt înarmate tot cu halebarde. Chiar din această scenă se poate constata, pe de o parte, diversitatea armelor de luptă ale românilor la sfârşitul veacului al XVI-lea şi la începutul veacului al XVII-lea, iar pe de altă parte diferenţierea existentă şi sub acest raport între diferitele grupuri sociale. Astfel, Faraonul este însoţit de două cete de călăreţi înarmaţi cu lăncii, unele cu bandulieră. O ceată precede pe Faraon şi o alta, condusă de un personaj care poartă, asemenea Faraonului, doar un buzdugan, îi succede, constituind ariergarda. Spre deosebire însă de pedestraşii care asigură paza Faraonului, cei care însoţesc convoiul de căruţe cu alimente sunt înarmaţi doar cu suliţe, cu bardişe sau cu ghioage şi numai patru dintre aceştia au halebarde. Apartenenţa socială modestă a celor din urmă, de unde şi preţul scăzut al armelor pe care le poartă, este dovedită şi de costumele purtate, aceştia fiind echipaţi cu sumane lungi, încălţaţi cu cizme sau opinci, şi purtând pe cap căciuli ţuguiate sau chiar pălării.

Scena din gropniţa bisericii mânăstirii Suceviţa este interesantă şi din punctul de vedere al organizării unui convoi militar, cu participarea voievodului, la hotarul veacurilor XVI-XVII. În fruntea oştirii trebuie să se fi aflat voievodul, aici Faraonul, însoţit de cetele de pază proprii, alcătuite din boierii care ocupau diverse funcţii pe lângă curtea domnească şi, desigur, din ostaşii plătiţi, acei lefegii sau mercenari frecvent atestaţi documentar la sfârşitul veacului al XVI-lea[1]. Starea lor socială le îngăduia procurarea unui echipament mai costisitor alcătuit din armuri, platoşe şi coif, iar ca armă de luptă întrebuinţau lancea, proprie cavaleriei.

Pedestraşii care îl însoţesc pe Faraon, în cazul de faţă pe voievod, pot fi atât curtenii mărunţi, cât şi lefegii înarmaţi cu cele mai diferite tipuri de halebarde. Grosul oştirii urmează voievodului. În pictura din gropniţa bisericii Suceviţa, îndărătul voievodului apare o singură ceată de cavale-

[1] I. Bogdan, *Documentul Răzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în secolul al XVI-lea*, în Analele Acad. Rom. Mem Secţ. Ist., seria a II-a, tom. XXX (1907-1908), în continuare AAR, MSI., p. 374.

rie, condusă de un personaj despre care putem crede că este comandantul, pentru că în mâna dreaptă poartă un buzdugan. Spaţiul nu îngăduie pictorului reprezentarea şi a altor grupuri de oşteni călări sau pedeştri, dar prezenţa acestora este sugerată de mulţimea lăncilor care se văd de după deal, înaintând la pas şi în aceeaşi direcţie cu cetele Faraonului, direcţie sugerată de pictor prin fluturarea banderolelor agăţate de vârfurile lănciilor.

Numărul cetelor este indicat de pictor atât prin gruparea lor, cât şi prin steagurile deosebite ca formă şi plasate în fruntea fiecărei unităţi aflate în deplasare. În relatările luptelor românilor din veacurile XVI-XVII asemenea steaguri, atât ca unitate de luptă cât şi ca însemn al ei, sunt deseori amintite. Astfel, în lupta de la Mirăslău, când Mihai Viteazul şi-a dat seama că orice rezistenţă este inutilă, şi-a desprins steagul de pe suliţă, l-a împăturit „şi-l puse în sân, lângă inimă"[2].

În scena din pictura gropniţei Suceviţa, pe care o analizăm, carele pentru transportul merindelor urmează îndeaproape oastea mare, convoiul de căruţe fiind deschis de o ceată de călăreţi, echipaţi cu armuri, coifuri şi lăncii, a cărei menire era aceea de a proteja de la distanţă proviziile de alimente sau chiar cele de armament, cum ar fi praful de puşcă, atât de preţios în acele vremuri. Paza convoiului de căruţe era întărită apoi de pedestraşi care însoţeau fiecare căruţă în parte. Dintre toţi aceşti oşteni numai patru sunt înarmaţi cu halebarde, restul cu arme uşoare precum suliţe, bărdiţe, ghioage şi chiar ciocane de luptă. Autenticitatea scenei este sporită de pictori prin reprezentarea unor animale domestice – porci – mânate odată cu convoiul, ceea ce denotă, o dată mai mult, că textul biblic a constituit doar pretextul unei atari scene. În acest sens, al inspirării pictorilor din modele locale, autohtone, stă diferenţierea socială a celor care compun oştirea în deplasare, specificitatea costumaţiei pedestraşilor care însoţesc convoiul şi chiar autohtonismul zugravilor de la Suceviţa, Ion şi *Sofronie*.

Asemenea scene, precum cea din gropniţa bisericii mânăstirii Suceviţa, ca şi scena *Asediului Constantinopolului* surprind o oaste completă cu pedestrime şi cavalerie. Grupurile de pedestraşi sunt urmate de cavaleria turcă echipată cu armuri, coifuri şi înarmată cu lăncii, în momentul atacului în iureş de după dealuri. Cel care priveşte azi aceste imagini, şi îndeosebi scena *Asediului* din pictura bisericii Moldoviţa, nu poate să nu se gândească la versurile eminesciene, din Scrisoarea a III-a, care descriu lupta românilor lui Mircea cel Bătrân cu turcii:

---

[2] N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, Bucureşti, Ed. Militară, 1970, p. 259.

„Codrul clocoti de zgomot şi de arme şi de bucium,
Iar la poala lui cea verde...
Mii de coifuri lucitoare ies din umbra-ntunecoasă
Călăreţii împlu câmpul...
Lănci scânteie lungi în soare..."

Aceste imagini i-au fost inspirate lui Mihai Eminescu de secularele picturi care împodobesc bisericile din nordul Moldovei şi pe care, neîndoielnic, poetul le-a cunoscut.

Formaţiunile de cavalerie, atât cele din *Cavalcadele Împăratului Constantin cel Mare*, cât şi din scenele *Asediului Constantinopolului* din frescele exterioare ale bisericilor Arbure, Mănăstirea Humor şi Moldoviţa sau din aceea a *Urmăririi evreilor*, sunt predominant înarmate cu lăncii. Observaţia este confirmată şi de o miniatură din Psaltirea mitropolitului Anastasie Crimca, lucrare datată la începutul veacului al XVII-lea. Subiectul miniaturii îl constituie războiul regelui David cu Saul, fiind reprezentate două formaţiuni de cavalerie înarmate, de asemenea cu lăncii[3].

În aceeaşi Psaltire o altă miniatură ilustrează *Căderea lui Abesalom* în care sunt afrontate două cete de călăreţi. Armele de luptă sunt tot lănciile de formă rombică sau ascuţită în unghi, a căror înclinare accentuează nota de dinamism a scenei.

1.2. *Pedestrime: cete, pâlcuri, steaguri*

Existenţa „cetelor" şi a „pâlcurilor" în armatele Ţărilor Române din veacurile XIV-XVIII este frecvent amintită. Asemenea unităţi ale lui Alexandru cel Bun participă la luptele de la Marienburg, din 1422, împotriva cavalerilor teutoni, descrise de cronicarul polonez Jan Długosz[4]. Grigore Ureche, referindu-se la una din luptele lui Ioan Vodă cel Viteaz, scria că voievodul „au împărţit oastea în 30 de *pâlcuri* (n.ns.) şi la tot pâlcul a dat câte o puşcă..."[5]. Aceleaşi *cete* şi *pâlcuri* sunt atestate de mai multe ori pentru vremea lui Mihai Viteazu[6], dar şi mai târziu.

[3] G. Popescu-Vâlcea, *Anastasie Crimca*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1972, pl. XXVIII.
[4] N. Iorga, *op. cit.*, p. 53-54.
[5] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită de C.C. Giurescu, Bucureşti, 1944, p. 231.
[6] N. Iorga, *op. cit.*, p. 203-242.

Scenele *Asediului Constantinopolului* permit, totodată, reconstituirea unei imagini de ansamblu a asedierii unei cetăţi în prima jumătate a veacului al XVI-lea. Deşi subiectul scenelor priveşte încercuirea Constantinopolului de către avari sau perşi, fapte petrecute în 626 şi 728, este de presupus că zugravii au văzut ei înşişi diferite asedii ale cetăţilor româneşti. Cele mai apropiate de momentul zugrăvirii *Asediului* de la biserica Arbure şi reluat apoi şi la Humor şi Moldoviţa au fost asediile cetăţilor Chilia şi Cetătea Albă de către turci, la 1484[7]. Ca şi în cazul Constantinopolului, atacat de avari la 626, de perşi la 728, de ruşi la 860[8] sau de turci la 1453, şi încercuirea Chiliei şi Cetăţii Albe s-a produs de pe mare şi de pe uscat. Asemenea Constantinopolului la 1453 şi cetăţile moldoveneşti au fost mai întâi supuse focului armelor grele – tunurilor – plasate atât pe corăbii, cât şi pe uscat, în vecinătatea lor. În scena de la biserica mânăstirii Moldoviţa se disting patru asemenea bombarde, două figurate integral în prim plan, iar la alte două se văd doar ţevile ieşind de după un dâmb. Tunurile se constituie din ţevi lungi şi groase, încercuite la capetele din faţă şi la mijloc şi aşezate pe un afet prevăzut cu două roţi de diametre mari; fiecare tun este mânuit de trei ostaşi, câte unul la fiecare roată, iar al treilea aflat la extremitatea dindărăt a ţevii ocheşte direct prin ţeavă[9]. Este interesant de remarcat că tunarii din *Asediul Constantinopolului* de la Moldoviţa nu sunt turci, ci europeni şi, după căciulile ţuguiate, poate chiar moldoveni, fapt ce sporeşte autenticitatea imaginilor.

Tunurile, bombardele trimiteau ghiulele către interiorul cetăţii, dar şi spre zidurile acesteia, astfel încât slăbirea rezistenţei celor asediaţi se urmărea şi prin efectul psihologic datorat acestor arme. După pregătirea efectuată de bombardele grele de pe apă şi uscat, atacul era continuat de pedestrime şi apoi, de cavaleria ce ataca din trei direcţii.

---

[7] Pentru datarea picturii exterioare de la biserica Arbure după 1504 şi înainte de 1510; vezi, Ion I. Solcanu, *Datarea ansamblului de pictură de la biserica Arbure. II. Pictura exterioară. Începuturile picturii exterioare din Moldova*, în AII AI, tom XVIII, 1981, p. 167-181.

[8] O. Tafrali, *Le siège de Constantinople et les portraits de la famille du prince Pierre Rareş dans les fresques de l'église de Moldoviţa*, în Arta şi arheologia, (AA), anul III, fascicolul 3, 1929, p. 3.

[9] Scena *Asediului* din pictura exterioară a bisericii Moldoviţa a fost copiată de V. Hudici, desenatorul Muzeului de Antichităţi din Iaşi, la 1928, încât pentru detaliile amintite de văzut O. Tafrali, *op. cit.*, planşa 1.

Apărarea cetăţii se realiza prin aceleaşi arme grele de foc amplasate pe ziduri şi prin arcaşii care ţinteau în asediatorii protejaţi de creneluri şi metereze.

Informaţiile documentare din ultima pătrime a veacului al XV-lea atestă prezenţa unei flote otomane la cucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe, iar istoricii noştri nu refuză posibilitatea existenţei unei flote moldoveneşti chiar şi la cucerirea Chiliei de către Ştefan cel Mare în ianuarie 1465[10].

2. Echipament militar de apărare şi harnaşament

2.1. *Armuri*

Date preţioase aflăm în iconografia românească a veacurilor XIV-XVIII privitoare la echipamentul de apărare individuală al luptătorului şi la harnaşament. Pentru apărarea individuală luptătorul român a folosit în acea epocă armura, scutul şi casca. Se înţelege că un asemenea echipament complet, mai cu seamă atunci când era realizat din fier, nu putea fi procurat decât de către elita societăţii – boierimea. Chiar şi pentru membrii acesteia armurile nu au constituit un echipament de neînlocuit. Cele mai numeroase informaţii menţionează preferinţa românilor de a lupta uşor echipaţi.

Cu un astfel de echipament complet de luptă sunt figuraţi în pictura medievală românească îndeobşte sfinţii militari, soldaţii din scenele *Patimilor lui Iisus* şi mai rar oştenii din scenele istorice. Diversitatea cea mai mare o întâlnim în cazul armurilor, putând fi identificate trei tipuri: 1. *armură din zale*; 2. *armură din plăcuţe metalice fixate pe o dublură din piele*; 3. *armură cuirasă*. Aceste armuri protejau trunchiul corpului omenesc, coborând uneori până deasupra genunchilor şi având forma unor tunici metalice.

2.1.1. *Armura din zale* putea fi realizată din benzi de ochiuri metalice dispuse pe orizontală sau oblic. O astfel de tunică de zale din benzi orizontale este purtată de soldatul care asistă la chinurile Sf. Gheorghe din ciclul dedicat acestuia, imagine situată pe peretele nordic al pronaosului

---

[10] Sergiu Columbeanu, *Acţiuni navale în timpul lui Ştefan cel Mare*, în „Studii, revista de istorie" (S.RI), 1, 1975, 79.

bisericii mânăstirii Sucevița[11] și de către călăreții care îl însoțesc pe Faraon în scena *Urmăririi evreilor* din gropnița aceluiași edificiu.

O tunică din zale prinse în formă de plasă întâlnim în scena *Sf. Gheorghe ucigând balaurul* de pe peretele nordic al naosului bisericii din Criscior[12]. Resturi ale unei cămăși de zale, datate în veacul al XV-lea, au fost descoperite recent la Baia[12a].

În pictura murală sud-dunăreană din veacurile XIV și XV întâlnim tunici asemănătoare purtate de sfinții militari în frescele bisericilor Boiana, Zemen, Kalotino și Dragalevți[13].

2.1.2. *Armura din plăcuțe metalice* a avut, desigur, o mai largă răspândire și datorată faptului că putea fi realizată mai ușor. Imaginile acestui gen de armură-tunică sunt foarte frecvente în iconografia românească. Ele diferă atât prin forma plăcuțelor din care sunt confecționate, cât și prin modalitatea de fixare a acestora astfel încât, în temeiul materialului iconografic putem deosebi *armură-tunică din plăcuțe metalice de formă rectangulară, armură-tunică din plăcuțe metalice de formă romboidală și armură-tunică din plăcuțe metalice dispuse în formă de solzi de pește.*

Primul tip de armură îl întâlnim la un sfânt militar din pictura bisericii domnești de la Curtea de Argeș[14], în *Cavalcada* din pronaosul bisericii Pătrăuți, în scena *Iisus înaintea arhiereilor* din naosul bisericii Popăuți – Botoșani, în același ciclu al *Patimilor* din biserica Voroneț etc.

Cel de-al doilea tip de armură-tunică este mai puțin răspândit și-l întâlnim purtat de soldatul înarmat cu măciucă și situat în planul secund din scena *Prinderea lui Iisus* din naosul bisericii Moldovița[15].

---

[11] M.A. Musicescu și M. Berza, *Mânăstirea Sucevița*, București, Ed. Academiei, 1958, fig. 104.

[12] Vasile Drăguț, *Pictura murală din Transilvania*, București, Ed. Meridiane, 1970, fig. 33.

[12a] Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia*, Iași, Ed. Junimea, 1984, p. 94.

[13] Ekaterina Manova, *Les armes defensives au moyen âge d'apres les peintures murales de la Bulgarie du sud-ouest au XIIIe, XIVe et XVe s.*, în „Byzantino Bulgarica" (BzB), III (1969), Sofia, p. 190, 194 și fig. 3 și 7.

[14] Maria Ana Musicescu, Grigore Ionescu, *Biserica domnească din Curtea de Argeș*, București, Ed. Meridiane, 1976, planșă în afara textului.

[15] Virgil Vătășianu, *Pictura murală din nordul Moldovei*, fig. 66 Imagini similare de tunici la sfinții Dimitrie și Mihai în frescele din biserica Bobosevo, vezi Ekaterina Manova, *op. cit.*, fig. 13 și 14.

Tunici-armură din plăcuţele metalice dispuse în formă de solzi de peşte pot fi văzute în pictura aceleiaşi biserici moldoveneşti în scena *Răstignirea lui Iisus*, din semicalota absidei de nord[16] şi în scena *Uciderea pruncilor* din pictura bisericii *Sf. Nicolae* de la Curtea de Argeş[17]. Cel mai adesea aceste tunici-armuri erau realizate prin aplicarea plăcuţelor metalice pe o dublură de piele, prin prinderea lor, unele de altele, cu verigi metalice. Indiferent însă de modalitatea prinderii plăcuţelor, armura-tunică se constituia, aşa cum dovedesc imaginile picturale, din două sau chiar din trei părţi separate prin benzi metalice. De obicei sunt prevăzute cu o centură pe mijloc, cu scopul de a marca talia şi, neîndoielnic, pentru a asigura mobilitatea necesară corpului în timpul luptei.

2.1.3. *Armura-tunică gen cuirasă* se constituia din două părţi bine distincte: cea superioară care cuprinde inclusiv umerii, lucrată din platoşă de fier forjat şi, cea inferioară, de la centură în jos, incluzând poalele, realizată din plăcuţe metalice care sunt, preponderent, de formă rectangulară. Pentru protejarea braţelor de la umeri la coate armura cuirasă, ca de altfel şi celelalte două tipuri de armuri prezentate mai sus, este prevăzută cu mâneci din plăcuţe metalice. Frecvenţa acestora în pictura murală a bisericilor din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova pentru perioada de care ne ocupăm – în pictura bisericii Remetea unde armura este purtată de regele Ladislau; la Voroneţ unde este îmbrăcată de sfinţii militari Artenie, Mercurie şi Mina, figuraţi în naos; la Humor, unde o aflăm purtată de soldaţii din scena *Drumul crucii*, iar la Moldoviţa o vedem la soldaţii din scena *Prinderea lui Iisus* – poate fi o dovadă a utilizării lor de către vârfurile boierimii româneşti.

Aceste imagini confirmă şi permit totodată, reconstituirea acelor platoşe şi cuirase pe care domnul Moldovei, Ştefan cel Mare, le cerea sibienilor prin documentul din 7 iulie 1502[18]. Se pare însă că astfel de armuri au fost întrebuinţate de moldoveni cu mult înainte de această dată din vreme ce, în xilogravura cronicii lui Thuracz privitoare la bătălia de la Baia, din 1467, oştenii lui Ştefan cel Mare sunt figuraţi purtând cuirase[19]. Chiar cu

[16] Virgil Vătăşianu, *op. cit.*, fig. 65.

[17] Vezi nota 14.

[18] Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, Bucureşti, 1911, vol. II, XVI, p. 158.

[19] Cristian M. Vlădescu, *Tipuri de arme albe şi armuri folosite la oştile române în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară" (SMMIM), tom 6 (1973), p. 73.

un deceniu înaintea acestei bătălii, la 29 iunie 1456, Petru Aron promitea regelui polon că îi va pune la dispoziţie 400 călăreţi înarmaţi cum se cuvine, ca de război, *cu cuirasă*[20] (subl.ns.).

2.2. ***Căşti de apărare***

O armură completă presupune însă ca oşteanul să fie dotat cu cască şi cu scut, de asemenea metalice. În privinţa căştilor de protecţie iconografia epocii ne prezintă câteva tipuri, cele mai frecvente fiind: casca cu calota ascuţită şi cu nervură mediană, casca cu calotă semicirculară, cu nervură mediană şi o alta marginală şi casca înaltă, neţuguiată.

2.2.1. *Casca având calota ascuţită şi cu nervură mediană* este întâlnită la soldaţii gărzii imperiale în *Descoperirea sfintei cruci* din pictura bisericii de la Sântă Mărie Orlea (sec. XV)[21], la soldaţii romani din ciclul *Patimilor* din pictura bisericii Bucovăţ[22] sau la aceiaşi soldaţi din scenele *Drumul crucii* şi *Urcarea pe cruce* din naosul bisericii Voroneţ etc.;

2.2.2. *Casca având calota semicirculară, cu nervură mediană şi o alta marginală* o poartă soldaţii din scena *Prinderea lui Iisus* din pictura bisericii Domneşti de la Curtea de Argeş, ostaşii din aceeaşi scenă de la biserica *Sf. Neculae* din Dorohoi, precum şi ostaşii prezenţi într-un sinod ecumenic reprezentat în biserica *Sf. Gheorghe* din Hârlău etc.;

2.2.3. *Casca înaltă, ţuguiată* este prezentă la pedestraşii turci din scenele *Asediului Constantinopolului*, din pictura exterioară a bisericilor din Moldova.

Majoritatea imaginilor arată că aceste căşti, indiferent de tipul lor, erau prevăzute cu apărători din zale metalice, care se fixau de marginea căştilor, pentru a proteja gâtul şi umerii luptătorului de lovitura armelor tăioase.

2.3. Scuturi

Scutul era menit să-l protejeze pe ostaş atât de loviturile armelor ascuţite în lupta corp la corp, cât şi de vârfurile săgeţilor lansate de la dis-

---

[20] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1932, vol. II, p. 781-785.

[21] Imaginea scenei la Vasile Drăguţ, *op. cit.*, fig. 13.

[22] Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Ţara Românească în veacul al XVI-lea*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1978, fig. 87.

tanță. Iconografia epocii surprinde marea diversitate a formelor scuturilor de la cele ușor acoladate în partea superioară și ascuțite în partea opusă, prezente în amintita scenă de la Sântă Mărie Orlea, la cele de formă circulară sau de semicilindru terminat în unghi în partea de jos, purtate de cea mai mare parte a sfinților militari care străjuiesc primul registru cu picturi din naosurile bisericilor.

Firește că asemenea celorlalte piese de armură, nici scuturile metalice nu puteau fi cumpărate decât de o pătură subțire a societății feudale românești, de vreme ce numai în corespondența voievozilor munteni cu Brașovul este solicitat și acest produs[23].

Dacă procurarea unor astfel de armuri costisitoare era apanajul domniei și al boierimii mari, țărănimea și micii boieri luptau cu mijloacele tradiționale, fără armuri. Tunica-armură era înlocuită cu călți și lână care căptușeau îmbrăcămintea acelor părți ale corpului mai expuse loviturilor. Scuturile erau confecționate din lemn, acoperite cu piele și apoi ghintuite pentru a fi mai rezistente. Când timpul și mijloacele nu permiteau nici măcar atât, mica boierime și țăranii își confecționau scuturi din împletituri de nuiele care aveau avantajul că erau mai ușoare și pe care le numeau *paveze*, cuvânt de origine poloneză, cunoscut la începutul veacului al XVII-lea și în Țara Românească după aprecierea istoricului I. Bogdan[24].

2.4. *Harnașamentul*

Harnașamentul trebuie să fi constituit o preocupare pentru cei ce luptau călare. Procurarea unui harnașament complet – șa din piele sau acoperită cu piele, scări pentru șa, frâu prevăzut cu zăbale, pinteni etc. – chiar lucrat de meșteri autohtoni, nu era la îndemâna oricui, cu atât mai puțin a *gloatei* prin care Grigore Ureche înțelege pedestrimea recrutată din rândurile țărănimii dependente[25]. Răzeșii și moșnenii, sau măcar o mare

---

[23] I. Bogdan, *Documentul Râzenilor...*, p. 437; în octombrie 1432 – martie 1433 Vlad, voievodul Țării Românești cere pârgarilor de Brașov, printre alte arme și scuturi (I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, 1905, p. 19); aceleași arme erau solicitate brașovenilor și de Laiotă Basarab la 30 mai 1476, vezi I. Bogdan, *op. cit.*, p. 128.

[24] I. Bogdan, *Documentul Râzenilor...*, p. 436.

[25] *Ibidem*, p. 378-379. Un pasaj privitor la mazilirea lui Aron Vodă.

parte a acestora, luptau călare, iar harnaşamentul necesar şi-l procurau prin meşterii locali, ai satelor, atestaţi documentar în număr mare chiar pentru veacurile XVI-XVII[26].

Imaginile de şei sunt frecvente în iconografia medievală românească, remarcabilă fiind cea aflată în nişa de nord a altarului bisericii Popăuţi-Botoşani, care reproduce un model datorat probabil unor meşteri rustici. Aici, în scena *Sacrificiului lui Avraam*, un cal înşeuat paşte printre mărăcinii unui deal. Şeaua este prevăzută cu două arcade înalte, cea din faţă mai proeminentă. Zugravul a redat cu exactitate până şi sistemul de fixare a şeii: două chingi late, din care una se observă foarte clar, petrecute pe sub burta calului, în timp ce altele trecute pe după crupă împiedicau alunecarea către în faţă a şeii. Reichersdorf aminteşte de existenţa şeilor de lemn, neacoperite cu piele, în Moldova veacului al XVI-lea[27].

Tot cu şei de lemn, dar prevăzute cu arcade mai pronunţate, îndeosebi în partea dindărăt a lor, par a fi echipaţi şi caii înhămaţi la căruţele cu podvezi din scena *Urmărirea evreilor* prezentă în gropniţa bisericii Suceviţa. Aici nu mai poate fi sesizat sistemul de fixare al şeilor deoarece numai caii din stânga, în sensul deplasării căruţelor, sunt înşeuaţi.

În aceeaşi scenă sunt figurate însă şi şei bogate, frumos ornamentate, cu arcada din faţă înaltă şi prevăzută cu o gaură prin care se petrecea cureaua de căpestru. Astfel de şei au călăreţii din garda Faraonului.

În scena *Plecarea magilor* din frescele exterioare de la bisericile Humor şi Moldoviţa[28] în cea reprezentând călăreţii din *Asediul Constantinopolului* din pictura aceloraşi edificii sunt figurate şei cu arcada anterioară ţuguiată şi înaltă până la mijlocul călăreţului. Majoritatea şeilor sunt prevăzute cu scări, uneori late, precum aceea cu care este înşeuat calul încălecat de Faraon, iar de cele mai multe ori înguste, cum pot fi văzute în scena *Plecarea magilor* din *Imnul Acatist* reprezentat pe faţada de sud a mănăstirii Moldoviţa.

Săpăturile arheologice de la Bârlad şi Baia confirmă imaginile amintite. La cetatea de pământ a Bârladului a fost scoasă la iveală o şa întrea-

[26] La mânăstirea Mărgineni, la Goleşti-Argeş şi Siretei sunt atestaţi şelari, Şt. Olteanu şi C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1969, p. 167 şi 249.

[27] apud Cristian M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 75.

[28] Virgil Vătăşianu, *Pictura murală ...*, fig. 55, 77, 80.

gă, cu braţele arcuite, databilă în veacul al XV-lea[29]. O altă scară de şa, dar din veacul următor şi cu nimic diferenţiată de piesa de la Baia, a fost descoperită la Suceava[30]. Confecţionarea de către localnici a acestor piese de harnaşament nu este exclusă, deoarece nu ridicau probleme tehnice deosebite. Cu toate acestea, Ştefan cel Mare importa asemenea piese de la braşoveni pentru sine şi pentru garda personală[31].

Neîndoielnic, pintenii, cu sau fără duriţă, erau larg întrebuinţaţi în Ţările Române în perioada de care ne ocupăm, deşi iconografia nu îngăduie această presupunere, totuşi susţinută de numeroasele descoperiri arheologice[32].

O piesă de neînlocuit a harnaşamentului o constituia zăbala prin intermediul căreia era strunit calul. Realizatorii frescelor exterioare de la Moldoviţa (*Imnul Acatist*, scena *Plecarea magilor*) şi a celor interioare de la Suceviţa (gropniţă, *Urmărirea evreilor*) figurează până şi această piesă, constituită dintr-un element central terminat la capete cu verigi de care se fixau părţile laterale, ale căror extremităţi se prindeau de căpestru. Prin mijlocirea aceloraşi verigi erau trecute capetele frâului ţinut de călăreţ. În amintitele imagini, zăbalele sunt lăsate libere, atârnând de căpestrele cailor, distingându-se cu claritate şi datorită culorii albe cu care sunt desenate. Acest gen de zăbale, prevăzute cu verigi, a fost identificat în săpăturile arheologice din oraşul medieval Baia şi încadrat cronologic în veacurile XV-XVII, dar modele mai vechi datează chiar din veacurile XIII-XIV[33].

---

[29] Mircea D. Matei, Lucian Chiţescu, *Necatorîe istorice schie vîvodî arheologhicesco isledovania zemleanoi creposti v Bîrlade*, în „Dacia", serie nouă, VII, 1963, P. 456, FIG. 10; Eugenia Neamţu şi colab., *op. cit.*, vol. I, p. 78; vol. II., fig. 39/4 şi 9.

[30] *Ibidem*, p. 101.

[31] Ştefan Pascu, *Relaţiile economice dintre Moldova şi Transilvania*, p. 211.

[32] Mircea D. Matei, Lucian Chiţescu, *op. cit.*, p. 455, fig. 9; Eugenia Neamţu şi colab., *op. cit.*, Vol. I., p. 78 şi fig. 38/1-9 şi fig. 39/1, 3, 6-7· vol. II., p. 102-103, fig. 36, 37, 38/3-11.

[33] *Ibidem*, p. 98 şi fig. 34/1-4, 8-9.

Orizontul de istorie contemporană în *Letopisețul* lui Ion Neculce

V. CRISTIAN

În istoriografia română, Ion Neculce ocupă o poziție aparte. Faptul are două explicații. Primul, modul în care a scris cronicarul. Al doilea, felul în care a fost privit el ulterior, între cele două elemente existând dealtfel o strânsă legătură. Cum vechea noastră istoriografie a fost revendicată și de istoria literară, iar înțeleptul din Prigoreni reprezenta, din punct de vedere artistic, o încununare a genului, el a fost considerat mai mult ca un literat decât ca un istoric, mai ales că a oferit scriitorilor de mai târziu nu doar subiecte, ci și un model stilistic[1].

Primatul actului literar față de cel istoriografic a fost sugerat chiar de cărturarul – însuși. Ion Neculce, în frumos construita *Predoslovie*, își atribuie mai degrabă *Letopisețul* genului memorialistic, gen care s-a împletit cu istoria propriu-zisă, începând de la Herodot și Tucidide, până la ultimii istorici medievali europeni, chiar și unii moderni, după cum a fost caracteristic scrisului istoric românesc, începând cu *Analele romано-slave*[2], continuând în parte cu marii cărturari moldoveni din veacul al XVII-lea[3], cu muntenii din același veac, ca și cu majoritatea scrierilor istorice din veacul al XVIII-lea. Cu bunul simț ce-i este atât de caracteristic, Ion Neculce ne spune cum „s-au îndemnat a scrie întru pomenirea domnilor", principalele personaje ale vechilor noastre letopisețe. Face însă o distincție între modul cum și-au scris *Letopisețul* „până la Duca-Vodă cel bătrân", când a ajuns „tânăr postelnic"[4], fiind nevoit să-l facă „di pe neşte

[1] Al. Piru, *Istoria literaturii române, Perioada veche*, ed. a III-a revăzută, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 374 și urm.

[2] P.P. Constantinescu, *Introducere la Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdanc, Ed. Academiei, 1959, pag. IX și urm.

[3] G.G. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*, Ed. Minerva, București, 1972; Eugen Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Gr. Ureche și Miron Costin*, Ed. Minerva, București, 1972.

[4] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, Ediție îngrijită, cu glosar, indice, și o introducere de Iorgu Iordan, ESPLA, 1955, p. 193.

izvoade ce au aflat la unii şi alţii şi din audzitele celor bătrâni boieri" şi după domnia acestuia, „până unde s-a vide". Pentru această parte, de fond, a *Letopisețului*, nu s-au mai folosit, „nici de pre un izvod a nemărui, ci au scris singur, dintru a sa ştiinţă, câte s-au tâmplat de au fost în viiaţa sa". Adaugă, mai apoi, un fel de profesiune de credinţă impresionantă: „Nu i-au mai trebuit istoric strein, să citească şi să scrie, că au fost scrisă în inima sa"[5]. Mai ales această ultimă mărturisire a îndemnat pe cei care s-au aplecat asupra *Letopisețului* său, înaintea căruia înfăţişează, pentru prima dată la noi, *O samă de cuvinte*, să-l privească mai ales ca un scriitor.

Neculce însă rămâne şi un istoric. Este istoric prin chiar vârsta sa. Începe să scrie după 60 de ani, când lăsase în urmă o viaţă plină, numeroase şi „feliurite" întâmplări, unele prielnice, multe neprielnice, petrecute în locuri şi în ranguri diferite, toate dând o anumită învăţătură a vieţii, alături de aceea pe care o aflase prin dascăli şi cărţi. A cunoscut, fără a se putea şti cât anume, letopiseţele moldoveneşti, poate munteneşti, de mai înainte. Oricum, lucrarea sa o continuă pe cea a lui Miron Costin (care-l continuă la rându-i pe Grigore Ureche), căreia a fost probabil chiar adăugată în manuscris, fapt sugerat, în afară de alte informaţii, şi de o referire la biserica Barnovschi începută mai demult, „cum să pomeneşte mai sus"[6]. Ce-i drept, principalele sale „Letopiseţe" par a fi cele spuse de „oamenii bătrâni" şi „cele scrise în inima sa". Cunoaşterea epocii a fost la îndemâna unui om care a străbătut, cu întreruperi folositoare şi ele înţelepciunii, diferite trepte ale boieriei, de la postelnicelul ce umbla „cu toiagul a mână pe gios înaintea domnului"[7] la o nuntă, până la mare vornic al Ţării de Sus. A fost, de asemenea, sol la Istanbul, l-a însoţit, primul pe lista sfetnicilor, pe Dimitrie Cantemir la Harkov, de unde, după doi ani, a plecat pentru alţi şapte în Polonia. A căpătat, astfel, în afara unor importante cunoştinţe şi o deosebit de folositoare experienţă de viaţă, ceea ce s-a oglindit limpede în opera sa.

Chiar reperele vieţii sale sunt deosebit de interesante. S-a născut în 1672 şi a murit la 2-3 ani după momentul final al *Letopisețului*, 1743. Neculce, astfel, s-a născut în anul în care Poarta a cucerit Cameniţa, a cunoscut o parte din desfăşurarea războiului austro-turc, început cu asediul

[5] *Ibidem*, p. 104.
[6] *Ibidem*, p. 127.
[7] *Ibidem*, p. 193.

Vienei 1683, terminat cu pacea de la Karlowitz (1699). A fost martor, în bună parte îndeaproape, la Războiul nordic şi, de la distanţă, la Războiul pentru succesiunea la Tronul Spaniei. A cunoscut confruntările dintre Rusia, Austria şi Poarta otomană din 1711, 1716-1718 şi 1735-1739, ca şi Războiul pentru succesiunea la Tronul Poloniei (1731-1733), cărora li s-au adăugat conflicte indo-persane cu îndepărtate ecouri.

Epoca pe care o trăieşte şi despre care scrie Ion Neculce este, astfel, deosebit de bogată, nu doar în evenimente interne, ci şi în cele internaţionale. Cercetătorii care, din diferite perspective, s-au apropiat de opera lui Ion Neculce[8] au privit-o mai ales în legătură cu relatarea pe care aceasta o face istoriei Principatelor, deosebit de densă, cu încrengături, care se pretau atât la o expunere narativă, dramatică, cât şi la utilizarea unui limbaj care a rămas, şi prin studii succesive (Iorgu Iordan, Alexandru Andriescu, Al. Piru), de referinţă. Remarcabile sunt însă şi paragrafele în care cronicarul se referă şi la „lucruri streine". Acestea au fost mai puţin avute în vedere, deşi încă în 1845 Mihail Kogălniceanu a folosit închiderea sa între zidurile mănăstirii Râşca pentru a alcătui şi publica o lucrare cuprinzând fragmente din operele cronicarilor referitoare la faptele lui Dimitrie Cantemir, Constantin Brâncoveanu, Petru cel Mare, Carol al XII-lea, Stanislas Leszczynski[9]. Ele prezintă însă interes atât pentru sublinierea orizontului de istorie universală al cronicarului, (care, în lunga lui experienţă, „au scris în inima sa" şi lucruri mai depărtate), folosind în înfăţişarea lor şi cuvinte la fel de potrivite ca pentru „lucrurile dinlăuntru". Este drept, treptat *Letopiseţul* capătă o mai largă desfăşurare, ca urmare a ştirilor tot mai numeroase ajunse în diferite locuri unde se afla cronicarul. Ele capătă însă un dramatism aproape de la început. Nu încă din timpul lui „Dabije-Vodă" (domnitorul preferat altminteri de Mihai Eminescu), care, „s-au gătit de oaste", întrucât „într-acea vreme tâmplatu-s-au de avé oştire Turcul cu Neamţul"[10]. Face însă, în legătură cu aceasta, o constatare esenţială privind „strategia de vară" a otomanilor, că, spune Neculce, „li să şi supărasă turcilor a mai oşti, fiind vreme de toamnă"[11].

---

[8] Mai ales D. Velciu, *Ion Neculce*, E.T., Bucureşti, 1968.

[9] *Fragments tirés des chroniques Moldaves et Valaques pour servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII, Stanislas Leszczynski, Démètre Cantemir et Constantin Brancovan*, Iassi, t. I, II, 1845.

[10] Ion Neculce, *op.cit.*, p. 124.

[11] *Ibidem*, p. 125.

Prezentarea evenimentelor externe devine mai amplă, mai analitică, odată chiar cu evenimentul din anul naşterii sale, cucerirea Cameniţei. În *Incrementa atque Decrementa Aulæ Ottomanicæ*, Dimitrie Cantemir stabileşte momentul despărţirii între *creşterea şi descreşterea puterii aliosmăneşti* tocmai în anul 1672, când Poarta a realizat ultima cucerire importantă, Cameniţa. Ideea lui Cantemir a avut, aşa cum şade bine unor istorici veniţi mai târziu, şi critici. I s-a reproşat domnitorului cărturar faptul că a avut în vedere doar un singur element al evoluţiei otomane. S-a omis însă că la sfârşitul primului volum al *Istoriei* sale, Cantemir adăuga şi alte elemente, precum pierderea unor armate întregi, decăderea moravurilor reflectată în răscoalele din Istanbul. S-a omis însă, mai ales, faptul că Imperiul Otoman era un stat născut din război şi organizat pentru cuceriri[12]. În momentul în care cuceririle lipseau, Poarta era nevoită să facă apel doar la resursele proprii, a căror producere nu era favorizată într-un stat organizat islamic. Mărginirea, apoi reducerea graniţelor, constituiau, astfel, o premisă pentru decăderea Imperiului, inclusiv pentru mai puternica asuprire a ţărilor vasale.

Neputând şti dacă Neculce a discutat cu Dimitrie Cantemir în legătură cu momentul cuceririi Cameniţei, observăm că, în *Letopiseţ*, el îl consideră „începătura durerei şi stricărei ţării noastre. Că de atunce din an în anu tot rău şi amar de creştini şi pustiire au rămas locurile pre acolo"[13]. Probabil, de aceea, insista asupra momentului când Miron Costin i-a răspuns vizirului, care-l întreba dacă le pare bine „c-au luat Împărăţia Cameniţa, au ba", că: „săntem noi moldovenii bucuroşi să să lăţască în toate părţile cât de mult, iar peste ţara noastră nu ne pare bine să să lăţască"[14]. Evoluţia ulterioară a implicaţiilor externe îl face pe Neculce, asemeni lui Miron Costin, să se refere frecvent la „cumpăna mare" ce se abate mereu, nu numai peste „această ţară săracă a Moldovei", ci peste ambele Principate „Săracile ţări".

Deosebit de interesat este cronicarul de războiul austro-turc, cu intervenţia şi a altor puteri din 1683-1699, cu importante urmări asupra românilor. Într-o caracteristică notă pitorească, descrie chiar începutul conflictului, când vizirul Kara-Mustafa, plecat cu un alt obiectiv, şi l-a modifi-

[12] A. Oţetea, *Scrieri istorice alese*, ed. Fl. Constantiniu şi Şerban Papacostea, Ed. Academiei, Bucureşti, 1978, p. 138.

[13] Ion Neculce, *op.cit.*, p. 132.

[14] *Ibidem*, p. 134.

cat, aflând că Viena era mai puţin apărată, dat fiind că „împăratul nemţescu era cu oşti atunce într-altă parte, de să băté cu alţi megieşi ai săi". Prin urmare, au tăbărât lângă Beci" şi timp de aproape două luni „nepărăsitŭ da din tunuri", cei din cetate fiind „în mare strânsoare", deşi „se apăra bărbăteşte". Aceasta „păn' ce-au vînit Sobeţchi, craiu leseşcu, cu oaste şi au bătut pe Turci şi au mântuit cetatea Beciului"[15].

Înfrângerea este explicată şi în legătură cu atitudinea trupelor din cele două Principate la asediul Vienei. Deznodământul pare a fi fost anticipat într-o manieră obişnuită gândirii medievale europene, dar şi asiatice, prin evenimente care sunt un fel de prooroci: „Fost-au şi trii semne mari în dzileli Ducăi-Vodă, când au purces la Beci. Că s-au arătat o sté pe cer cu coadă, de s-au vădzut multe dzile. Mânca şi lupul oameni. Fost-au şi cutremur pre mare"[16].

Evoluţia evenimentelor, mai ales înaintarea trupelor austriece, este legată şi de atitudinea conducătorilor Principatelor. Şerban Cantacuzino „avé bună nădejde că va dezbate toată creştinătatea din Ţarigrad încoace de supt mâna turcilor". Văzând că-l „tot bătea Neamţul pe Turcu şi luaseră mult loc Neamţul de la Turcu", iar pe de altă parte „şi moscalii încă bătusă la acea vreme cetatea Azacul" şi păreau să meargă mai departe, „să agiunsese Şerban-Vodă şi cu Nemţii şi Moscul, şi cu leşii", încercând să-l atragă de partea sa şi pe domnitorul impus cu sprijinul său pe tronul Moldovei, Constantin Cantemir[17]. Acesta însă, deşi fusese un timp în slujba Polonilor, a preferat să rămână aliat cu Turcii, „şi le-au dat leşilor războiu pre tare şi frumos", bătrânul oştean „aşé mergé în frunte, de nu să puté ţine cei tineri de dânsul"[18].

Deosebit de interesant sunt relatate ultimele două mari evenimente ale conflictului, bătălia de la Zenta (1696) şi pacea de la Karlowitz (1699). „Soltan Mehmet, împăratul turcesc, sângur, cu capul lui, au mers la cetatea Varadinului", ajungând aici, unde „s-au şi audzit că vine prinţipul Evghenie[19] cu oaste nemţască". Retrăgându-se pentru a trece Tisa, oastea otomană se înfrunta cu cea germană pentru stăpânirea podului. „Şi nu să băté temeiul, numai aripile să hărăţié"[20]. Otomanii au încercat să folo-

[15] *Ibidem*, p. 156-157.
[16] *Ibidem*, p. 163.
[17] *Ibidem*, p. 168.
[18] *Ibidem*, p. 174.
[19] Eugen de Savoia.
[20] Ion Neculce, *op.cit.*, p. 209.

sească noaptea, numai că, a doua zi, austriecii „au și purces în goană" asupra lor și au făcut „un hramăt și o spaimă denapoi în turci, de trecé om peste om, cât s-au rumtu și podul", încât „sosând temeiul nemților, i-au luat pre toți de grumadzi", numărul victimelor fiind „la 200.000 de oaste". Sub asaltul austriecilor și datorită dificultăților trecerii Tisei, „dintr-o sută de scăpa unul, era bine. Și să tăié ei înde ei", ienicerii ucigându-i pe spahii pentru a le lua caii, cu ajutorul cărora, după cum ar fi putut spuse Grigore Ureche, „nepedestrindu-se oastea, să nădăjduiască în fugă"[21]. Împăratul a scăpat și „toată noaptea și a doo zi au tot fugit"[22], până la Belgrad, după cum ne spune Neculce, într-o formulare pitorească, nu la fel însă ca aceea a lui Grigore Ureche, care descrie fuga tatălui său în Polonia, la venirea lui Aron Vodă „cel cumplit", „noaptea, noaptea toată, și zioa, toată zioa"[23].

Știrile despre bătălia de la Zenta au circulat firesc într-un mediu atât de interesat de evoluția Porții Otomane. Este posibil ca ele să fi fost primite de Neculce și de la Dimitrie Cantemir, dat fiind și că „atuncé au mărsu și Dumitrașco beizădé, fratele lui Antohi-Vodă, la oaste cu-mpărăția". Mai înainte, el venind „în cai de olac de la-mpărăție aicce în Ieși", „și-au ședzut aice în Ieși numai 4-5 zile și iar s-au întors în cai de olac înapoi, de-au purces cu împăratul la oaste"[24]. Or, în *Istoria Imperiului Otoman*, pledoarie a faptului că turcii pot fi învinși, pentru binele creștinătății, al Moldovei deopotrivă, Dimitrie Cantemir a insistat pe larg asupra dezastrului otoman de la Zenta. Este drept, *Istoria* a fost redactată după despărțirea, în 1713, a lui Neculce de Cantemir și a fost publicată în engleză, franceză și germană, cam în anii când cronicarul își termina *Letopisețul* și zilele.

Preocupat de fapte militare – e greu să ne imaginăm astăzi un cărturar trăindu-și o bună parte a vieții călare și cu sabia la brâu –, Neculce prezintă foarte interesant tratativele și pacea de la Karlowitz. Neuitând măsurile de protecție militară pe care le-au luat turcii și austriecii, el înfățișează în expresivul limbaj al epocii, ce s-a petrecut în orașul unei păci altfel decât se încheiase până atunci. „Ș-acolo la Carlovici s-au

[21] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar P.P. Panaitescu, ESPLA, 1955.

[22] Ion Neculce, *op.cit.*, p. 210.

[23] Grigore Ureche, *op.cit.*, p. 209.

[24] Ion Neculce, *op.cit.*, p. 209.

strânsu, din toate ţărâle Evropii, soli de la leşi, de la franţozi, de la Vineţia, de la Anglia, de la Olandia, de la moscali şi de pentr-alte ţări, deau şădzut acolo la Carlovici 2, 3 luni, toată vara, de s-au aşedzut păcile cu toţii"[25]. Cea mai importantă înţelegere a fost aceea între turci şi austrieci, care „s-au aşedzat într-acesta chip: „cât loc au luat de la turci, luat să fie"[26]. Neculce adaugă însă câteva elemente de mare importanţă pentru Principate. La Karlowitz „încă opinié nemţâi să fie Dunărea hotar, dar n-au primit turcii". La rândul lor, „leşii încă ceré Ţara Moldovei, dar turcii au răspuns pentru Ţara Moldovei, că Ţara Moldovei nu pot să o dé, să le fie lor podani, că este volnică, că turcilor îi închinată, nu-i luată cu sabia"[27]. S-a mai stabilit ca turcii, dând Cameniţa leşilor „cu tot olatul ei", Hotinul „să nu-l tocmască niceodată, nice altă cetate să nu facă în Moldova turcii, nice paşe să nu puie. Aşisdere şi în Ţara Muntenească cetăţi să nu facă, nice paşi să puie. Aşé s-au aşedzat cu toţii, şi de toamnă s-au întors solii cineş la stăpânii săi"[28].

În acel moment, „numai cu franţojâi nemţâi nu s-au putut aşedza, ş-au rămas tot să să bată. Pentru crăia ţărâi Spaniei nu s-au putut aşedza"[29]. Mai târziu, privind totuşi lucrurile de la distanţă, Neculce amintind ceea ce atrăgea atenţia în această bătălie, în care au intrat şi alţii, de partea neamţului, „Angria 40.000 de oaste şi Olandria 30.000", ca şi „alţi mediaturi între dânşii", consideră că s-a făcut pace „împărţind ţara Şpaniei în doao dreptu"[30], de fapt posesiunile europene ale acesteia.

Tot la Karlowitz, „moscalul încă au dat cuvânt să să aşedze pace în al doilea anu"[31]. Toate aceste hotărâri au fost privite cu mulţumire în Moldova. Scriind mai târziu, Neculce adaugă însă pentru anul 1700 faptul rău prevestitor că „atunce s-au făcut mare eclipsis, întunecare de soare, cât nu să vidé om cu om", încât „întunecasă lumea în anul 7028 septemvrie în doaspredzece dzile, întru o dzi marţi", pe deasupra, „găsitu-s-au atunce şi un ursu, mare, groaznic"[32].

---

[25] *Ibidem*, p. 210.
[26] *Ibidem*.
[27] *Ibidem*, p. 210-211.
[28] *Ibidem*, p. 211.
[29] *Ibidem*, p. 210.
[30] *Ibidem*, p. 316.
[31] *Ibidem*, p. 210.
[32] *Ibidem*, p. 213.

Raportarea istoriei românilor la istoria universală, îi prilejuieşte pentru acest moment lui Neculce un pasaj remarcabil, care merită redat în întregime:

> „Deci noi moldovenii ne bucuram unde audziiam că este să să facă pace vecinică, fiindu pământul nostru supărat de podgheazuri şi de pustietate. Dar nu ne pricepém că mai cu amar pre urmă ne va fi vecinica pace. De răutate şi de amar ne-au cădzut noao moldovenilor pe urmă, că ni s-au micşurat cinstea de la turci, că ne-au înmulţit obiceiuri rele asupră şi ne-au făcut oameni de nemică de sântem, că ne-au călcat precum le-au fost voia, care înainte să vor arăta toate pre rându"[33].

Probabil şi acest sentiment „alături de importanta funcţie pe care a avut-o şi de preţuirea politicii domneşti a lui Dimitrie Cantemir, a contribuit ca domnia acestuia de numai 9 luni, să constituie punctul de greutate al *Letopisețului* lui Neculce, aşa cum lunga şi glorioasa domnie a lui Ştefan cel Mare se află în centrul scrierii lui Ureche. Se adaugă însă un fapt. În timpul scurtei domnii a lui Dimitrie Cantemir, Neculce era hatman. Este singurul caz din istoriografia română când conducătorul oastei este şi istoric. Celelalte cazuri au dus la producerea doar a unor memorii. Nu întâmplător, bătălia de la Stănileşti, când cronicarul a fost nu doar comandantul oştirii moldovene, ci şi privit ca sfetnic de ţarul moschicesc, este bătălia cea mai pe larg înfăţişată din toată literatura cronicărească. Neculce a fost atunci, ca prim slujitor al lui Cantemir, în miezul lucrurilor, ştiind nu numai cum au plecat Domnul într-o butcă, ci şi desfăşurarea tratativelor între ruşi şi turci. Descriindu-le, arată că solii ruşi „au cerşut la veziriul, pentru prada ce făcusă tătarâi, în ţările moschiceşti, să dè turcii Dunărea hotar Moscalului, după cum au venit şi sol", cum se pomenise. „Iară Veziriul au râs şi au răspunsu că atunce au fost un târgu şi acmu este altul... ce acmu eu voiu să cerŭ de la voi, nu voi de la mine"[34].

În general, după 1700, bun cunoscător al evenimentelor interne cât şi al celor externe, Ion Neculce realizează o alternativă nu doar între întâmplările moldovene şi cele muntene, ci şi între istoria românilor şi cea străină. Face chiar repetate precizări în legătură cu această alternanţă, care-i apare de neînlăturat: „acmu să lăsăm cele streine pân-aice a le scrie

---

[33] *Ibidem*, p. 215.
[34] *Ibidem*, p. 293.

deodată, până iar le-a veni rândul, şi iar să ne întoarcem a scrie, de unde amu lăsat a scrie de ţara noastră"[35].

O asemenea manieră apare absolut firească de vreme ce „atunce, pe acee vreme, toată Evropa să tulburasă cu oşti"; parcă, spre mirarea cronicarului, „numai turcii avé paci, şi le tot îmbla cărţile şi soliile ni la unul, ni la altul, de-i tot îndemna şi-i învrăjbié"[36].

Pentru Neculce, întâmplările cele mai de luat în seamă sunt cele de politică externă, în care uneori sună armele. Are câteva puncte ce-i par mai vrednice de interes. Într-o ţară vasală Împărăţiei turceşti, îl interesează ceea ce se întâmplă la Ţarigrad, unde într-o vreme „făcutu-s-au mare zarba", care însă avea o anumită desfăşurare: „şi să can potolié zarbaua şi iar să scornié". Explică, în limbajul său fermecător Neculce: „pentru aceé s-au făcut zorbá, de-au schimbat împăraţii": „că atunce dedese voie de bè mai toţi turcii vin"[37].

Interesat este Neculce, de asemenea, de alte zone pe care le cunoscuse. Mai întâi, Rusia lui Petru cel Mare, pentru care are şi un fel de recunoştinţă personală, de vreme ce ţarul a fost acela care i-a îngăduit să plece. Este greu de spus cum privea cronicarul reformele după moda „nemţască", chiar dacă în penultima *Samă de cuvinte* ţine să facă precizarea în legătură cu Nicolae Milescu, fostul dascăl al ţarului, „şi când au ras barbeli, împăratul, a moscalilor, atunce când s-au schimbat portul, atunce sângur împăratul i-au ras barba cu mâna lui"[38]. Îl interesează şi alte elemente pitoreşti, de exemplu, felul în care, cu ajutorul oştirii, a ajuns pe tron ţarina Elisabeta „Fata lui Petru împărat, care era fată mare", Oştile împărăteşti „i s-au închinat şi au primit-o cu mare bucurie, rădicând-o să le fie împărăteasă", după care „mergând la biserică şi coronând-o să fie împărăteasa Moscului, după ce au luat samoderjavie, adecă stăpânirea împărăţiei, au cinstit pre toţi ofiţerii şi pre toţi slujitorii"[39].

Este interesat Ion Neculce şi de ceea ce se întâmplă în „Ţara leşască", unde zăbovise şapte ani, aflând multe lucruri, şi care, oricum, în timpul său, se arătase a fi foarte megieşă Moldovei, cronicarul îngrijindu-se de unii soli, care plecaseră din Recz Pospolita spre Poartă. Mai ales, din perspectiva polonă priveşte războiul nordic. Are însă cunoştinţe, de deta-

[35] *Ibidem*, p. 306.
[36] *Ibidem*, p. 225.
[37] *Ibidem*, p. 342.
[38] *Ibidem*, p. 122.
[39] *Ibidem*, p. 402-403.

liu uneori şi asupra conflictelor, nu puţine, din interiorul unei nobilimi turbulente, ce putea utiliza specificul *liberum veto*. Cunoscător al lumii polone, ca şi predecesorii săi, Grigore Ureche şi Miron Costin, Ion Neculce se deosebeşte însă de aceştia, care o luaseră drept un fel de posibil model pentru organizarea Moldovei. Scepticul, fatalistul şi uneori optimistul Neculce, îi vede păcatele, se pare, repetându-le şi la foarte schimbătoarea viaţă a boierimii moldove. Nu trage concluzii, dar sugestiile, de multe ori subînţelese, sunt cât se poate de expresive.

Lăsând deoparte referirile lui Neculce la depărtate întâmplări, fie ele din Asia sau din Europa, atrage atenţia interesul său pentru episodul Carol al XII-lea. Se ştie, după înfrângerea de la Poltava, războinicul rege al Suediei s-a retras la Bender, cetate-raia a duşmanului moscalului. De aici a încercat de mai multe ori să-i aţâţe pe otomanii care-l găzduiau, împotriva ruşilor. Numai că, văzând otomanii încrâncenarea lui „îl tot silié pe Şfed să purceadză", iar acesta „nu vré să pornească, să margă"; după „o vreme, mâniindu-se împărăţia pe Şfed, au poroncit numai să-l pornească cu sila"[40]. Episodul îl interesează cu atât mai mult pe Neculce, fiind legat şi de moşia sa de suflet, unde, ca răspuns la porunca izgonirii lor, „şfezii auzind, s-au închis câţiva în curţi la Prigoreni"[41].

Plecând, nu pe mare, cum propuseseră otomanii, ci pe uscat, „pe unde veniseră", „tot nădăjduié Şfedul că va mai puté să-şi dé palme cu moscalul"[42]. Numai că „împăratul moschicescu" au ajuns de „au luat şi cetatea cea vestită în lume şi mare, anume Rîga". Aici, Petru cel Mare s-au dovedit a fi un fel de deschizător de drumuri pentru războiul modern, întrucât „într-alt chip nu o puté lua, făr'decât au făcut meşteşug cu nişte cambarale cu otravă... şi aruncându aceste cumbarde în cetate, i-au lovit o moarte pre Şfezi, cât le-u căutat a se închina, că să spăriese, că n-a mai rămâné nime"[43].

Mai adaugă Neculce, după descrierea călătoriei lui Carol al XII-lea, un pasaj fermecător: „Iar Şfedul, după ce s-au dus la Ştocul, au început a pune mediaturi de pace, să facă cu Moscul şi cu Prusulu şi cu Avgust craiu, şi au început a conteni de a să mai bate. Iar craiul Daniei nu-l priimié la pace şi-l tot bătẻ de cèe parte de mare, unde are şi Dania loc"[44].

[40] *Ibidem*, p. 310-311.
[41] *Ibidem*, p. 311.
[42] *Ibidem*, p. 315.
[43] *Ibidem*, p. 254.
[44] *Ibidem*, p. 319.

Urmăreşte Neculce apoi ce au făcut „turcii dacă s-au curăţit de Şfed”[45]. „Oricum, cronicarul provoacă un fel de incitare pentru un interes al istoriografiei române faţă de Carol al XII-lea, erou favorit şi al lui Voltaire, de la Mihail Kogălniceanu la Nicolae Iorga.

Felul în care a înfăţişat epoca sa Ion Neculce a fost judecat într-o manieră contradictorie. În vreme ce pentru semănătorişti şi alţii, el era înţeleptul prin excelenţă, pentru George Călinescu apărea ca un om care, având inteligenţă nativă, pare să o ascundă, asemenea lui Ion Creangă[46]. Aprecierea a fost reluată într-o, altminteri frumoasă lucrare, a lui G.G. Ursu. Sunt judecăţi care, venind din partea unor spirite luminate, uită un lucru pe cât de simplu pe atât de esenţial – scrisul nu este egal cu gândirea, oricât s-ar strădui cei care-l folosesc să ne convingă. Poate, în această privinţă, Neculce ne oferă un dublu sfat. Mai întâi pentru faptele ce urmează a fi. „Ce toate ce s-or mai lucra de acmu înainte, vremea viitoare va arăta”[47]. Şi parcă regretând, că nu ştia „de acmu înainte ce a vré Dumnedzău să mai lucreze”, spunea într-o frumoasă resemnare „Va arăta vremea viitoare, cine a agiunge să trăiască”[48].

Şi al doilea sfat al lui Neculce în legătură cu ceea ce a fost, despre care revine frecvent cu constatarea „dar adevărul nu să ştie”[49]. Poate însă, gândul cel mai înţelept, pentru cele ce au fost, deopotrivă pentru felul în care priveşte fapte din alte părţi, pe care „mai bine ştiu cei de locŭ, decât cei streini”[50] este o constatare din *Predoslovie*, reluată în primele rânduri din *O samă de cuvinte* şi care ar putea figura ca motto la multe, chiar foarte multe, scrieri de istorie: „Deci cine va ceti şi le va crede, bine va fi, iară cine nu le va crede, iară va fi bine; cine precum îi va fi voia, aşa va face”.

---

[45] *Ibidem*.

[46] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 29; idem, *Istoria literaturii române, compediu*, Bucureşti, 1968, p. 23; G.G. Ursu, *op.cit.*, p. 194 şi urm.

[47] Ion Neculce, *op.cit.*, p. 347.

[48] *Ibidem*, p. 330.

[49] *Ibidem*, p. 122.

[50] *Ibidem*, p. 104.

Zolkiew, 1684

Considerații preliminare la o istorie a gândirii politice boierești

GH. IUTIȘ

Despresurarea Vienei, în septembrie 1683, prin acțiunea eroică a oștilor poloneze conduse de Jan Sobieski, a reprezentat semnalul constituirii și, apoi, al acțiunii eficiente a unei noi Ligi Sfinte, decisă să contribuie le eliberarea popoarelor europene aflate sub stăpânirea Porții.

În acest context, Țara Moldovei, aflată – în toamna anului 1683 – la discreția trupelor poloneze, căzăcești, tătărești și a celor care-l susțineau pe pretendentul Ștefan Petriceicu[1], se găsea în fața unei importante opțiuni. Rămasă fără domn după capturarea lui Gheorghe Duca și a boierilor ce i-au rămas fideli (între care Miron Costin) la Domnești, în ziua de Crăciun a anului 1683[2], „săraca țară a Moldovei"[3] încerca, în condiții deosebit de grele, să-și mențină entitatea statală și integritatea hotarelor.

Trei direcții majore se conturau în viziunea factorilor politici moldoveni: revigorarea raporturilor cu Imperiul Otoman era insistent cerută, în

---

[1] Cf. A. Stoide, *Contribuții la cunoașterea relațiilor moldo-poloneze din anii 1683-1684*, în AIIAI, XIII, 1976, p. 71-91; Victor Papacostea, *Istoria românilor de la 1677 înainte*, în vol. *Civilizație românească și civilizație balcanică*, Ed. Eminescu, București, 1983, p. 105-111; Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1980, p. 71-73; Pseudo-Amiras, *Cronica anonimă a Moldovei (1661-1729)*, ediție critică de Dan Simonescu, Ed. Academiei, București, 1975, p. 53-55; Pseudo Nicolae Costin; *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Cronicele României*, tom II, București, 1872, p. 30-31; Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Ed. Academiei, București, 1983, p.304-312, doc. 192-196.

[2] Ion Neculce, *op.cit.*, p. 70-73; Pseudo-Amiras, *op.cit.*, p. 53-55; Pseudo Nicolae Costin, *op.cit.*, p.31; Victor Papacostea, *op.cit.*, p. 106; C.A. Stoide, I. Lăzărescu, *Studiu introductiv*, la Nicolae Costin, *Opere*, vol. I, Ed. Junimea, Iași, 1976, p.XXXVIII.

[3] Ion Neculce, *op.cit.*, p.78. A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, îngrijit de Maria Simionescu și Nicolae Stoicescu, Ed. Enciclopedică, București, 1993, p. 255, precizează că

> „țara întreagă ardea într-un foc de la un capăt la altul; dar cine se uita la dânsa? Era de hotărât chestia cea însemnată, care din cei domni, Duca sau Petriceicu, era să păstreze tronul".

ciuda proaspătului eşec vienez, de pretendentul aflat la Constantinopol, fostul domn Dumitraşcu Cantacuzino; colaborarea cu cazacii, polonezii şi chiar cu ruşii (misiunea diplomatică a mitropolitului Dosoftei, plecat spre Moscova la 11 ianuarie 1684[4]) era vizată de Ştefan Petriceicu, pe care Ion Neculce îl creditează cu domnia în perioada noiembrie 1683 – februarie 1684[5]; adeziunea totală la proiectele politico-militare ale Coroanei polone era opţiunea boierilor moldoveni refugiaţi în Republica Nobiliară ori luaţi prizonieri de oştile polone şi ţinuţi ca ostateci de regele Sobieski.

Împărtăşită şi de o parte a boierimii rămase în ţară, ultima direcţie de acţiune a „exilaţilor" moldoveni a fost limpede exprimată în *Suplica* boierilor moldoveni, înaintată regelui polon la Zolkiew, în 25 iulie 1684. Deşi nu ne sunt cunoscute numele semnatarilor acestui memoriu, analiza lui atentă, corelată cu evenimentele politico-militare din anii 1680-1683, în care a fost implicată şi Ţara Moldovei, ne conduce spre mediul de gândire politică pe care l-a patronat marele cronicar Miron Costin[6].

Dacă în 1673, cu prilejul campaniei otomane asupra Hotinului, M. Costin se arătase cel mai ferm opozant al politicii propolone promovate de domnul ţării, Ştefan Petriceicu[7], peste mai puţin de un deceniu ilustrul cronicar era definitiv câştigat de „modelul polonez" de organizare sta-

---

[4] C.A. Stoide, *op.cit.*, p. 79-81; V.Papacostea, *op.cit.*, p.110. Se susţinea, în acest context, că „românii singuri nu se pot apăra de pustiirea aceea multă" şi că „sultanul va trimite un turc, domn în Moldova, care se va întări, făcând din această ţară o citadelă duşmană creştinătăţii" (Silviu Dragomir, *Relaţiile bisericii române cu Rusia în secolul XVII*, în AARMSI, seria a II-a, tom XXXIV, 1912, p. 1202).

[5] I.Neculce, *op.cit.*, p. 75-76. V. Papacostea îl consideră (*op.cit.*, p.106) un exponent al tresăririlor „de sensibilitate naţională, caracteristice sfârşitului acesta de veac, atât în Muntenia, cât şi în Moldova", aspirând la refacerea integrităţii teritoriale a ţării (obiectivul minimal al moldovenilor era, în acele împrejurări, recuperarea Buceagului din mâinile turco-tătarilor). Vezi şi C.A. Stoide, *op.cit.*, p. 75-90.

[6] N. Iorga, *Les Polonais et les Roumains*, 1921, p.78; Czeslaw Chowaniec, *Miron Costin en Pologne. Contributions à l'année 1684-1685*, în vol. *Închinare lui N. Iorga. Cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Ed. Institutului de Istorie Universală, Cluj, 1931, p.114; P.P. Panaitescu, *Introducere*, la Miron Costin, *Opere*, 1958, p.444; părere contrară la C.A. Stoide, *op.cit.*, p.89-90, care afirmă că *Memoriul* a fost opera exclusivă a grupului de mici boieri moldoveni aflaţi atunci în Polonia. La C.A. Stoide, I. Lăzărescu, *op.cit.*, p. XLI, aceeaşi idee („numai aceşti boieri puteau profesa ideile cuprinse în memoriu"); de asemenea, la p.XXXIX se subliniază ferm că Miron Costin „nici un moment nu s-a gândit că e posibilă o închinare a Moldovei către poloni".

[7] I. Neculce, *op.cit.*, p. 50.

tală[8], precum şi de „Cruciada polonă", care urmărea asigurarea ieşirii Republicii Nobiliare la Marea Neagră[9].

Momentele semnificative ale prezenţei lui Miron Costin în Polonia (ian. 1684-nov. 1685)[10] şi impactul pe care l-a avut asupra sa personalitatea remarcabilă a lui Jan Sobieski ne sunt astăzi bine cunoscute. Memoriul care i se atribuie a fost redactat în limba poloneză, conţine cinci puncte şi este intitulat *„Suplica şi cererile prezentate de boierii moldoveni, în numele întregii lor ţări, Majestăţii sale Regale, ilustrul şi invincibilul rege al Poloniei şi al Republicii întregi"*. El se păstrează în Arhiva Zamoyski de la Varşovia şi a fost publicat, în limba poloneză şi tradus în limba franceză, în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, Supl. II, 1900, p. 151-153. Deşi a fost menţionat şi comentat în câteva lucrări, nu s-a publicat niciodată integral în limba română şi, mai ales, nu a fost pus într-o linie de continuitate a gândirii politice moldoveneşti de-a lungul întregului secol al XVII-lea.

În consecinţă, publicăm integral traducerea din limba franceză a *Memoriului*, adăugând comentariile noastre:

1) „Rugăm pe Majestatea Sa Regală şi întreaga Republică să lase mănăstirilor şi bisericilor Moldovei vechile lor ceremonii, obiceiuri şi libertăţile lor de cult şi ca prepuşii clerului, arhiepiscopul, episcopii, arhimandriţii, egumenii, călugării şi preoţii seculari să fie scutiţi de orice impozite

---

[8] Despre „modelul polonez" de văzut Veniamin Ciobanu, *„Modelul polonez" oglindit în literatura istorică medievală românească (secolul XV-XVII). Consideraţii generale*, în AIIAI, XXIV/II, 1987, p. 587-593, ca şi recentele studii ale lui Gheorghe Lazăr, *Aspecte ale ideologiei politice în Ţara Românească şi Moldova (a doua jumătate a sec. al XVII-lea)*, în RI, nr. 5-6,1996, p. 331-334 şi, mai ales, *Modelul politic polonez şi reflectarea acestuia în sursele documentare româneşti(secolul al XVII-lea)*, în SMIM, vol. XVII, 1999, p. 55-73. Concepţia politică a lui Miron Costin a fost analizată de Eugen Stănescu, *Din istoria ideilor politice în evul mediu românesc (Miron Costin şi problemele regimului boieresc)*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi. Cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1965, p. 309-315; Veniamin Ciobanu, *Miron Costin şi „modelul polonez" (schiţă de portret politic)*, în AIIІ, XXX, 1993, p.387-396. Czeslaw Chowaniec, *op.cit.*, p.113, afirmă că marele cronicar a fost unul din principalii aderenţi ai „politicii moldave" promovată de regele Jan Sobieski.

[9] „Zvârcolirea deznădăjduită" a Poloniei pentru a ieşi la Marea Neagră este interpretată de C.A. Stoide, *op.cit.*, p. 78, ca o tendinţă fermă „de a face din ţările române, cucerite şi încredinţate spre guvernare principelui Iacob. fiul regelui, platforma de pe care acesta să poată fi mai uşor ridicat la tron după moartea tatălui său".

[10] C. Chowaniec, *op.cit.*, p. 113-124.

şi dări pentru a asigura pe vecie gloria, perpetua amintire şi onoarea Majestăţii Sale Regale; clerul va fi obligat să se roage la Dumnezeu în mod public, în catedrale, mănăstiri şi biserici, pentru viaţă lungă şi fericită domnie a Majestăţii sale Regale şi pentru eliberarea altor state creştine;

2) Cerem libertatea tuturor Stărilor şi emanciparea „de sub regimul tiranic şi despotic" a boierilor, curtenilor, hânsarilor, darabanilor şi a tuturor celor care sunt aşezaţi pe moşia lor ereditară; scutirea de toate impozitele şi dările, cu aceleaşi libertăţi ca cele de care se bucură nobilii Coroanei Poloniei şi Lituaniei, în afară de cazul în care va fi nevoie de ele pentru necesităţile de război ale Majestăţii Sale Regale şi ale Republicii, aşa cum este practica în alte state şi provincii ale Majestăţii Sale Regale;

3) În cazul când (Doamne fereşte!) turcii, în timpul încheierii unui tratat, ar pretinde Ţara Moldovei, Majestatea Sa Regele şi Republica sunt rugate să apere ferm Moldova şi să nu o cedeze turcilor. În cazul când (Doamne fereşte! strigând din nou) interesul Republicii i-ar dicta o altă conduită, noi rugăm ca boierii şi oamenii altor Stări ale acestei naţiuni, care se vor arăta devotaţi Majestăţii Sale Regale şi Republicii să poată fi admişi, prin clemenţa Majestăţii Sale şi prin graţia Republicii, ca gentilomi fără nobilitate, să li se dea pământuri pentru a se stabili şi, după meritele lor, ei să nu fie străini de favorurile Majestăţii Sale;

4) Cu ocazia fericitei intrări a Majestăţii Sale Regale şi a trupelor sale în Ţara Moldovei, rugăm ca mănăstirile, casele boierilor şi ale altor cetăţeni să fie protejate împotriva jafurilor; ca viaţa oamenilor, bunurile, animalele, prisăcile, oraşele şi satele să fie în siguranţă; o rugăm pe Majestatea Sa Regală, în această privinţă, pentru a doua şi a treia oară;

5) Supuşii Ţării Moldovei, ţăranii de pe domeniile Hotin, Soroca, Cernăuţi, Dorohoi, au fost forţaţi în aceste vremuri să fugă din calea năvălirii tătarilor şi să se refugieze în Podolia şi Pocuţia; totuşi, ei sunt supuşi moldoveni aparţinând Starostiilor moldoveneşti şi moşiilor boierilor; rugăm, deci, cu umilinţă pe Majestatea sa Regală să îngăduiască acestor moldoveni să revină la locurile lor de dinainte, de vreme ce Ţara Moldovei este acum sub protecţia invincibilei Sale Majestăţi".

Se observă că autorii *Memoriului* nu pomenesc, în cuprinsul acestuia, de existenţa autorităţii centrale (*domnia*) în Ţara Moldovei. Considerăm că acest aspect probează trecerea la o nouă etapă în evoluţia şi manifestarea unei gândiri politice boiereşti. La începutul secolului al XVII-lea

(octombrie 1611), doi înalţi dregători moldoveni, Nestor Ureche, mare vornic de Ţara de Sus şi Isac Balica, mare hatman, solicitau regelui polon Sigismund al III-lea asimilarea, în drepturi şi libertăţi, cu nobilii polonezi numai a boierilor din Ţara Moldovei ce beneficiau de indigenat polon[11] şi nu a tuturor *Stărilor* moldovene. Aceştia declarau, totodată, că nu urmăreau să se sustragă „de sub ascultarea şi suzeranitatea Măriei Sale domnului"[12].

După aproape trei sferturi de veac, cerinţele adresate, din nou, unui rege polon, se extindeau la o sferă mult mai largă – toţi cei care stăpâneau o moşie cu titlu ereditar. Acest lucru se petrecea în buna tradiţie a documentelor solemne ori scrierilor cu conţinut istoric în care boierimea încerca să creeze impresia că nu monopoliza puterea în stat, ci o împărţea şi cu alte categorii sociale. Toate „dorinţele şi cererile" Stărilor moldovene erau formulate şi revendicate peste capul oricărei autorităţi voievodale, de care nu se ţinea cont nici în cea mai mică măsură!

Memoriul ilustrează limpede orientarea clară, fermă şi exclusivă, o încredere totală a inspiratorilor şi autorilor săi, spre şi în posibilităţile Coroanei polone de a contribui decisiv la eliberarea de sub suzeranitatea ori stăpânirea otomană efectivă a zonei de la gurile Dunării. De opţiunea antiotomană a românilor era convins şi ambasadorul francez la Viena,

[11] Textul deocumentului la Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 71-75, doc. 31 („ca unii ce suntem primiţi ca cetăţeni ai Coroanei şi asemănaţi în toate libertăţile cu ceilalţi supuşi ai Măriei Voastre din Regat" – p. 74); vezi şi Gh. Lazăr, *Modelul politic...*, p. 65-66. Ample consideraţii asupra concepţiei politice a unuia din autorii cererilor boierilor moldoveni, din octombrie 1611, la Veniamin Ciobanu, *Idei politice la Nestor Ureche: determinări, surse, motivaţii*, în AIII, XXIX, 1992, p. 295-299. Tot acolo, câteva sublinieri asupra organizării politice a Republicii Nobiliare poloneze, p .291-295.

[12] Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 74. O mentalitate asemănătoare, exprimată printr-o „chartă de libertăţi", întâlnim la boierimea munteană în 1631, care cere domnului Leon Tomşa să nu mai condamne la moarte nici un boier „fără judecată şi fără divan", să nu mai confişte averile celor hicleni sau fără urmaşi, ci acestea să rămână „la sânge sau unde va lăsa mortul" şi să impună boierilor greci să participe la „nevoia ţării, ca şi moştenii locului" (*Documenta Romaniæ Historica*, B. Ţara Românească, vol. XXIII (1630-1632), întocmit de D. Mioc, Ed. Academiei, Bucureşti, 1969, p.407-408, doc. 255). De asemenea, în august 1674, boierii muntenii propuneau încheierea unui tratat antiotoman cu Rusia, revendicând ţarului Alexei Mihailovici scutirea de dări şi garantarea averilor lor, dar şi excluderea oricărei intervenţii a domniei în cadrul legăturilor dintre ţărani şi boieri (articolul 8), la Traian Ionescu-Nişcov, *Memoriul din 1674 al boierilor munteni către ţarul Rusiei*, în „Revista Arhivelor", III, 1960, nr. 2, p. 244.

Sebeville, care nota că „este foarte sigur că moldovenii, muntenii şi transilvănenii cer protecţia împăratului şi a regelui Poloniei pentru a scutura jugul tiranic al turcilor"[13].

Însă numai factorii politici de conducere din Ţara Românească au făcut demersuri diplomatice atât pe lângă Coroana polonă, prin intermediul nobilului maghiar Ladislau Csaki, cât şi la Curtea austriacă, unde era trimisă o solie, prezentă la Linz, în aprilie 1684[14].

Cea mai mare parte a factorilor politici moldoveni (marii boieri), atât din „exil" cât şi din ţară, a mizat, însă, cel puţin încă o jumătate de deceniu, exclusiv pe „cartea poloneză". Momentul vienez, apogeul puterii regelui Jan Sobieski şi, mai ales, grandioasele planuri ale Republicii Nobiliare, care vizau extinderea influenţei sale până la Dunăre, au „tulburat" profund minţile şi inimile multor boieri moldoveni. Dar aceştia – între care şi Miron Costin, revenit în Ţara Moldovei tocmai cu scopul de a determina alăturarea necondiţionată a ţării la politica Coroanei polone[15] –

---

[13] Hurmuzaki, *Documente*, vol.XVI, 1912, p.51; Gabriel Bădărău, *Între Pajuri şi Semilună. Raporturi politice româno-habsburgice (1683-1853)*, Cluj, 1996, p.9-12.

[14] Gabriel Bădărău, *op.cit.*, p.11.

[15] În anii 1680-1681 Miron Costin îi cerea, în termeni imperativi, regelui Jan Sobieski să redeschidă ostilităţile cu Imperiul Otoman şi să ia „sub ascultare" Ţara Moldovei. Dar Miron Costin „nu a putut aprecia poziţia şi posibilităţile reale ale Poloniei... cu discernământ", consideră Veniamin Ciobanu, *Miron Costin...*, p. 394, în vreme ce Gh. Lazăr, *Modelul politic...*, susţine că „anii 1684-1685, cât timp s-a aflat în Polonia, au fost decisivi în adeziunea totală a lui Miron Costin la ideea introducerii sistemului politico-instituţional polonez în Moldova" (p.71). Unul dintre cei mai reputaţi biografi ai marelui cronicar, Enache Puiu, sublinia că „perseverenţa lui poate fi justificată doar de nestăvilitele sale ambiţii politice" (*Viaţa şi opera lui Miron Costin*, Bucureşti, 1975, p. 72). După părerea lui N. Iorga, pe cronicar „nu-l interesează istoria, ci doar ceea ce se întâmplă cu el şi cu familia lui" (*Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică*, Bucureşti, 1929, p. 86), situaţie ce nu putea, însă, conduce la nici o contradicţie, între activitatea lui politico-diplomatică şi calitatea sa de „ideolog" al statului nobiliar de tip polonez. Conform unei informaţii, Miron Costin era văzut, în epocă, drept un partizan convins al Poloniei („Miron, mare logofăt al statului, care, împreună cu toată familia... părea a fi prea de tot dat intereselor Poloniei", în Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice*, tom III, 1864, p. 190). Şi vornicul de Ţara de Sus, Ionaşcu Balş, afirma, la 10 mai 1684, că „fără ei (polonezii-n.ns.) vom fi înghiţiti de aceşti păgâni", la I. Corfus, *op.cit.*, p. 314, doc. 197. Oricum, Miron Costin a încheiat tradiţia partidelor polonofile în Ţara Moldovei, el fiind considerat „singurul îndrituit să promoveze (sistemul politico-instituţional al Republicii Nobiliare-n.ns) şi să fie principalul beneficiar al implicaţiilor sale în planul raportului de forţe dintre domnie şi marea boierime" (Veniamin

– nu au reuşit să-l determine şi pe noul domn, Constantin Cantemir (1685-1693), să iasă dintr-o vizibilă ambiguitate a demersurilor sale promovate pe plan extern.

Prudenţa domnului era remarcată şi de cardinalul Buonvisi, care îi preciza regelui Jan Sobieski că „domnii români vor putea fi atraşi de partea Ligii Sfinte numai dacă polonii le vor da asigurări că nu urmăresc cucerirea Ţărilor Române, ci eliberarea lor de sub turci"[16]. Doar strălucitele victorii ale austriecilor de la Buda, Mohács, Belgrad au avut „puterea" să-

---

Ciobanu, *Miron Costin...*, p. 393).P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, Bucureşti, 1925, p. 18, îl consideră „un reprezentant tipic al curentului polon" din Moldova celei de-a a doua jumătăţi a secolului al XVII-lea.

[16] Apud V. Papacostea, *op.cit.*, p.123. Prudenţa lui Constantin Cantemir s-a conturat de-a lungul domniei sale, strâns legată de evenimentele din centrul şi sud-estul Europei. În 1686, domnul moldovean cerea Coroanei polone să recucerească cetatea Cameniţa, situaţie în care Moldova s-ar fi alăturat imediat Ligii Sfinte. Jan Sobieski îi promitea lui Cantemir, pentru a-l avea ca aliat, domnie ereditară în familia sa, respectarea legilor ţării, asigurarea locului „cel mai de cinste" pentru domnul moldovean în Dieta polonă, primirea Moldovei ca membru al Republicii (la Dimitrie Cantemir, *Viaţa lui Constantin Cantemir*, Bucureşti, 1959, p.73-74). Domnul afirma, în faţa boierilor, că „puterea turcilor desigur nu trebuie nesocotită cu atâta uşurinţă şi nechibzuială", că ajutorul polonezilor este „târziu şi zăbavnic" (*Ibidem*, p.77-78) şi că „judecata nu îngăduie să vadă acestui lucru (lupta contra turcilor – n.ns.) sfârşit sigur, neîndoios şi fericită izbândire" şi că „în loc de libertate creştină" Moldova ar putea cunoaşte, în caz de eşec, „veşnică robie şi cele mai mari rele" (*Ibidem*, p. 89). La 2 octombrie 1691 Cantemir îi scria regelui polon că nu se poate pune sub protecţia sa, deoarece „am stăpânii mei osebiţi, sub a căror putere şi protecţie fiind, pot să mă apere şi pe mine şi această ţară" (I. Corfus, *op.cit.*, p. 330, doc. 202 – aluzie, evident, la turci; vezi şi p. 332, doc. 203). Deşi domnul moldovean afirmase, cu un alt prilej, că dacă împrejurările militare ar fi prielnice cauzei creştine „va jertfi turcilor chiar şi pe fiul său" (D. Cantemir, *op.cit.*, p.75), V. Papacostea îl socoteşte pe Constantin Cantemir un exponent al „păcii turceşti" (*op.cit.*, p.112), iar A.D. Xenopol subliniază că domnul moldovean, deşi făgăduise lui Şerban Cantacuzino „să nu fie potrivnic creştinilor", se arăta, totuşi, „duşman înverşunat al leşilor şi se sprijinea pe turci , pentru a respinge năvălirile lor" (*op.cit.*, p. 259-260).

Conform unei informaţii a secretarului ambasadorului francez în Polonia, Beauquesne, Moldova „ar fi atât de sigură de slăbiciunea turcilor, că nu ar mai sta la gânduri decât spre a şti în partea cui să se deie, în acea a nemţilor sau în a polonilor, şi că s-ar hotărî în favoarea acelora care ar putea să o pună mai curând la adăpost de cumplitele năvăliri ale tătarilor" (Hurmuzaki, *Documente*, vol. I, Supl. I, 1886, p. 287). Concluzie asemănătoare şi la iezuitul Philippe Avril, în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. VIII, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 106.

l determine pe domnul moldovean să încheie o alianţă antiotomană mai fermă, concretizată în tratatul de la Sibiu (15 febr. 1690) cu Imperiul Habsburgic[17]. O alianţă care nu a avut urmări practice, însă, cu toate presiunile austriece făcute asupra Moldovei.

Moment important în evoluţia gândirii politice româneşti din secolul al XVII-lea, *Memoriul* de la Zolkiew a ilustrat, în mod elocvent, idealul unei părţi a boierimii moldovene – transformarea Ţării Moldovei, în ceea ce priveşte organizarea de stat, într-o „mică Polonie". Dar sterilele campanii militare ale Coroanei (1685, 1686, 1691) – acel „război al ocaziilor pierdute", cum a mai fost denumit[18] – au probat clar slăbiciunea Republicii Nobiliare în planul relaţiilor internaţionale (datorită, tocmai, organizării sale politice şi militare defectuoase). Se întrevedea, astfel, faptul că „modelul polonez" pe care, preponderent în anii '80 ai veacului al XVII-lea, o anumită parte a boierimii moldovene îl dorea transplantat în teritoriul de la răsărit de Carpaţi, nu mai avea „suflu" nici măcar în statul care îi dăduse naştere[19]!

[17] C. Giurescu, *Tratatul lui Constantin Cantemir cu austriecii (1690)*, în „Convorbiri literare", I, 1910, p. 274-290.

[18] Florin Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioţi: observaţii asupra politicii externe româneşti*, în SMIM, VIII, 1975, p.131.

[19] Gheorghe Lazăr, *Modelul politic...*, p. 72, consideră că *Memoriul* „reprezintă, prin prevederile sale, ultima manifestare clară a influenţei exercitate de modul de organizare instituţională a statului polon asupra boierimii moldave" şi că, după uciderea fraţilor Costin (dec. 1691), se poate vorbi şi de „sfârşitul «carierei» regimului «de tip nobiliar» în sursele documentare din spaţiul românesc".

Strategii şi tactici de „mare politică", la 1814, în perspectiva Congresului de la Viena (I)

GH. CLIVETI

Congresul de la Viena (1814-1815) a reprezentat, se ştie, unul dintre *marile momente* ale istoriei relaţiilor internaţionale. Menirea sa a constat în stabilirea „păcii şi ordinii generale", după aproape un sfert de secol de războaie ce au antrenat mai toate statele europene. În determinarea configuraţiei politico-teritoriale a Europei, au cântărit foarte mult, până la a-şi asigura, nu în puţine privinţe, exclusivitatea rolului decizional, poziţiile celor *patru mari puteri aliate* (Austria, Marea Britanie, Prusia şi Rusia), victorioase în confruntarea cu imperiul napoleonian. Prin „manevre" ce au purtat „marca geniului lui Talleyrand", Franţa a reuşit „să-şi facă loc", pe durata „forului păcii", în „clubul marilor puteri". Fiecare dintre acestea a ţinut a ilustra o „linie strategică" şi tactici proprii, reflectând o anumită manieră de raportare între „construcţia sa politică" şi „ordinea europeană", între obiectivele sale „teritoriale" şi „aranjamentul general-european".

Pentru Austria, organizarea unui „congres european în capitala şi pe spezele sale" se constituia într-un aşteptat, dar şi foarte dificil „examen de mare putere". Metternich însuşi era pătruns de reale emoţii şi nelinişti, prea puţin diminuate de „tresăriri de orgoliu şi de mândrie" la gândul că i-a fost dat a avea „l'Europe entière dans (sa) antichambre"[1]. Cancelarul austriac şi-a rezervat întreaga responsabilitate, supervizată de Francisc I („l'Empereur..., l'auguste Maître"), pentru „politica de congres" a Austriei, ca şi pentru imprimarea unui anumit curs „afacerilor generale ale Europei"[2]. S-a şi apreciat, nu doar pe alocuri, în studii de cea mai aspirată şi recunoscută „profesionalitate"[3], dar şi în „uzuale" – de la cursuri

---

[1] E.C. Corti, *Metternich und die Frauen*, vol. I, Viena-Zürich, 1949, p. 471 (Metternich c. Eleonora, soţia sa, 19 septembrie 1814).

[2] Mack Walker (ed.), *Metternich's Europe, 1813-1848*, New York, 1968, pp. 7 ş.u.

[3] Heinrich Ritter von Srbik, *Metternich, der Staatsmann und der Mensch*, vol. I, München, 1925, pp. 317-419 (*Das Wesen des Systems*); Victor Bibl, *Metternich, der*

universitare la manuale şcolare –, că atât politica Austriei cât, mai ales, „sistemul european" din anii 1814-1848 au reflectat, din plin, „spiritul lui Metternich". Nu e mai puţin adevărat că asupra „gândirii şi practicii politice", asupra personalităţii acestuia şi-au făcut loc, cu timpul, opinii dintre cele mai controversate, conferindu-se „suport" unuia dintre cele mai pasionante „cazuri" pentru dezbateri în alternanţe „pro şi contra". Sub impresia autoritară a procesului istoric de constituire a *statelor-naţiuni*, au prevalat opiniile defavorabile, chiar şi în cuprinsul istoriografiei germane, de la Gervinus, după care Metternich „n-ar fi avut interes decât pentru inacţiune, fiind mereu în conflict cu interesele de stat"[4], până la Treitschke[5], şi nu numai. Charles de Mazade l-a ipostaziat, în „Revue des Deux Mondes", cu priză la public, drept „cancelar al Vechiului Regim", suportând un dur handicap, confirmat de evenimentele de la 1848, în raport cu „mersul istoriei"[6]. Între timp, publicarea doritelor, de autor, a fi „exemplare" *Mémoires*, a diverselor *acte şi documente*, părţi din profuza sa *corespondenţă*[7], a facilitat accesul „calificat" în „universul de elaboraţie şi de aplicaţie al politicii metternichiene", al „fabuloasei sale vieţi intime"[8]. După primul război mondial, când provocările „sistemului de securitate colectivă" au incitat reflecţiile asupra „antecedentelor istorice", cele

---

Dämon Osterreichs, Leipzig, 1936; Idem, *Metternich. 1773-1859*, Paris, 1955; Henry Kissinger, *Grossmacht Diplomatie. Von der Staatskunst Castlèreaghs und Metternichs*, Düsseldorf-Viena, 1962, pp. 14-37; Alan Palmer, *Metternich. Concillor of Europe*, Londra, 1997, *passim*; Henry W. Littlefield, în *History of Europe since 1815*, New York, 1963, p. 13, avansa expresia: *Era of Metternich*.

[4] G.G. Gervinus, *Introduction à l'histoire du 19ᵉ siècle*, vol. II, Paris, 1876, pp. 220 şi urm.

[5] Heinrich von Treitschke, *Deutsche Geschichte im Neunzehnte Jahrhunderts*, vol. I, Leipzig, 1880, *passim*.

[6] Charles de Mazade, *Un Chancelier d'Ancien Règime. Le règne diplomatique de Metternich*, Paris, 1889.

[7] Metternich, *Mémoires. Documents et écrits divers laissés par le prince de Metternich* (în continuare, Metternich, *Mémoires...*), 8 vol., 1881...; Friedrich von Gentz, *Tagebücher, aus dem Nachlass Varnhagen von Ense*, 4 vol., 1873-1874; *Correspondance (1815-1823) du cardinal Consalvi avec le Prince de Metternich*, Lowen, 1899; Jean Hanoteau, *Lettres du Prince de Metternich à la Comtesse de Lieven*, Paris, 1909; Max Kuebeck, *Metternich und Kuebeck. Ein Briefwechsel*, Viena, 1910; *Metternich-Hartig, ein Briefwechsel*, Viena, 1923, etc.

[8] Raoul Auernheimer, *Metternich. Statesman and Lover*, New York, 1940; E.C. Corti, *op.cit.*, vol. I-II, etc.

privind „actele şi acţiunile" purtând marca personalităţii lui Metternich au devenit de o evidentă „actualitate istoriografică". Reconstituirile sau evaluările „sistemului politic metternichian" s-au situat într-o dublă perspectivă, relativă, pe de o parte, la destinul Imperiului Austriei, conectat „pluralismului statal german", iar pe de alta, la devenirea realităţilor europene sub impulsuri naţionale. Concluziile au diferit mult, cum răzbat şi din demersuri istoriografice considerate de „indiscutabilă probitate ştiinţifică", precum cele întreprinse de Heinrich Ritter von Srbik şi Victor Bibl. Pentru primul, Metternich a fost „maestru al politicii prin excelenţă"[9], fascinant în ipostaza de *om de stat*, ca şi în aceea de *om*[10]. Cel de-al doilea a început prin a aplica „stigmatul de om de stat conservator", reacţionar chiar, lui Metternich[11], studiul „din aproape" impunându-i, apoi, „consideraţii pozitive", cu referinţă expresă la „construcţia sistemului european"[12]. Construcţie redată, în coordonatele sale ideatice şi în detaliile realizărilor practice, de *monumentala*, cu binemeritată asemenea recunoaştere, monografie elaborată de von Srbik. Atenţia acestuia a fost focalizată nu de „dispunerea (fizică a) componentelor unui anumit edificiu politic", perceptibile schematic, ci de „înţelesuri" decelabile „în sfera metafizicii politicii"[13], la o „distanţă seniorială" faţă de maniera prevalent „experimental-empirică" în care Gentz („consilierul intim") înclina a vedea „natura sistematică a raporturilor interstatale"[14]. „Conţinutul ideatic al sistemului metternichiah"[15] a ilustrat din plin „apostolatul conservaţiunii sociale"[16], dar, deopotrivă, pe cel al necesităţii abordării „afacerilor europene" la o scară superioară celei permisă, până atunci, de „mecanica" interrelaţionării unor „entităţi eminamente introspectiv suverane", condamnate parcă la inhibiţie în faţa „examenelor de interes general"[17]. În domeniul relaţiilor internaţionale, Metternich a atins şi confirmat ceea ce

[9] Heinrich Ritter von Srbik, *Meister der Politik*, Stuttgart, 1924.
[10] Idem, *Metternich, der Staatsmann und der Mensch*, vol. I-II, *passim*.
[11] Victor Bibl, *Metternich in neuer Beleuchtung*, Viena, 1928.
[12] Idem, *Metternich. 1773-1859*, *passim*.
[13] Heinrich Ritter von Srbik, *op.cit.*, vol. I, pp. 321-342 (*„System" und „Prinzipien". Metaphysik der Politik*).
[14] *Ibidem*, pp. 343-346 (*Gentz; die experimentell – empirische Natur des Systems*).
[15] *Ibidem*, pp. 350-414 (*Der Ideengehalt des Systems*).
[16] *Ibidem*, pp. 414-420 (*Das Apostolat des gesellschaftlichen Erhaltens*).
[17] *Ibidem*, pp. 414 şi urm. (*Universalismus und Einzelstaat; Die Uberstaatliche Wirkung*).

Carl Schmitt[18] distingea prin „al treilea" şi cel mai înalt tip de „gândire legală", anume, „cel instituţional", surclasant celui „normativ" (corespunzător „sistemului de state" din secolele XVII-XVIII), şi „decizionist". Gândirea şi practica „politicii metternichiene" s-au şi menţinut, la cote superioare, în atenţia cercetărilor de specialitate, cu evidente interferenţe istorico-politologice, mai ales în „mediul intelectual anglo-american"[19] şi mai puţin în cel francez[20], în cel german, în cel italian, mai puţin în cel rus... Doar excesul de „istoricism" a impus ca „fenomenul Metternich" să fie „fixat în coordonatele timpului său", excluzând „aducerea sa", prin analogii, în etern deplasabila, nu doar ca timp, „contemporaneitate". Un fenomen ce a suscitat un deosebit interes din partea celor preocupaţi a releva „expresii referenţiale" ale condiţiei *omului de stat*[21], fie prin „studii de caz", fie prin comparaţii, în privinţa lui Metternich, cu „insularul Castlereagh[22], cu Talleyrand şi Chateaubriand[23]. Fiindcă în orice versiune de studiu „fenomenul Metternich" s-a etalat ca unul deplin edificant, privit nu arareori ca unul „clasic", în materie de „strategie de mare politică", ilustrată cu deosebire în perspectiva Congresului de la Viena.

Penetrarea miezului ideatic şi aplicativ al „strategiei metternichiene de mare politică" s-a constituit, nu doar pentru istorici, într-un *test* de recunoscută dificultate. A fost invocat, între cauze, însuşi „textul metternichian..., ciuruit de erori de logică", de „inconsecvenţe" comparabile doar cu cele ale caracterului său[24]. A fost pusă problema dacă politica „europeană" a lui Metternich s-a exprimat într-un clar definibil *sistem*[25],

---

[18] Carl Schmitt, *Teologia politică*, Universal Dalsi, 1996, p. 16.

[19] G.A.C. Sandemans, *Metternich*, Londra, 1911; Alger Cecil, *Metternich*, Londra, 1933; Helen Du Coudray, *Metternich*, New Haven, 1936; Henry F. Schwartz, *Metternich, the „Coachman" of Europe. Statesman or Evil Genius?*, Boston, 1962.

[20] André Robert, *Metternich*, în *Hommes d'Etat*, vol. III, Paris, 1936, pp. 281 şi urm.; G. de Berthier de Sauvigny, *Metternich et son temps*, Paris, 1959.

[21] În cuprinsul istoriografiei române, de reţinut evaluările „politicii lui Metternich", privind „chestiunea Principatelor" sau, mai larg, „chestiunea orientală", la Gabriel Bădărău, *Între Pajuri şi Semilună. Raporturi politice româno-habsburgice (1683-1853)*, Cluj, 1996, pp. 189-198.

[22] Henry Kissinger, *Grossmacht Diplomatie. Von der Staatskunst Castlereaghs und Metternichs*, Düsseldorf-Wien, 1962, pp. 14-37 (*Der Staatsmann des Kontinents*) şi pp. 39-52 (*Der Staatsmann des Insel*).

[23] Maurice Paléologue, *Romantisme et Diplomatie*, Paris, 1924.

[24] G.G. Gervinus, *op.cit.*, p. 221.

[25] L.C.B. Seaman, *From Vienna to Versailles*, New York, 1963, p. V (*Préface*).

luându-se, se pare, de reper un „pasaj" ţinând de *motto* la *Mémoires*, conform căruia „ceea ce se cheamă sistemul lui Metternich n-ar fi un sistem, ci aplicarea legilor ce guvernează lumea. Revoluţiile rezidă (ating starea de repaos) pe sisteme, legile eterne fiind în afara şi deasupra a ceea ce, pe bună dreptate, nu ar avea decât valoare de sistem"[26]. Cuvinte derutante, fără îndoială, din partea celui ce a urmărit, ca nimeni altul, a realiza un „sistem european", orientat de „dezvoltarea raporturilor politice internaţionale" în maniera „pânza de păianjen"[27]. Departe de a se preta, spre elucidare, doar unor „procedee carteziene", „sistemul Metternich" a fost evidenţiat de o anumită *practică politică*, care nu s-a prea regăsit în *texte formale* (acte, documente) pe durata anilor 1814-1815, când, aminteşte „cancelarul imperial" („le chancelier de l'Empire"), „suveranii şi şefii de cabinete, adesea reuniţi în conferinţă, mai mult au vorbit decât au scris"[28]. *Omul de stat*, în discuţie aici, a ţinut *să se explice mai ales pe sine* în legătură cu „criza documentară" pentru „reconstituirile istorice" ale *începutului* (şi duratei) *erei păcii*[29], corespunzătoare anilor 1815-1848. Explicaţia de prim ordin, sesizabilă nu la puţini dintre cei al căror *nume* s-a aureolat cu „mari evenimente sau înfăptuiri" şi firesc suspectibilă de „spectacular retorism", ar fi aceea că *el*, Metternich, *a făcut istorie*, fără a avea timp să *o scrie*. S-a simţit „mult îndatorat" cu relevarea „istoriei la a cărei facere a contribuit substanţial", dar şi marcat de faptul de a fi ajuns, cu timpul, „îndepărtat de surse..., de arhive, redus la a nu-şi (putea) consulta decât memoria"[30]. A fost tentat de *a scrie o istorie a sa*, care să reflecte esenţialul unei *epoci* confruntate, în viziunea celui ce se considera „personajul ei cheie", cu „aberaţii (de natură) a conduce totdeauna

[26] „Ce qu'on appelle le système de Metternich n'était pas un système, mais l'application des lois qui régissent le monde. Les révolutions reposent sur des systèmes, les lois éternelles sont en dehors et au-dessus de ce qui, à bon droit, n'a que la valeur d'un système"; Metternich, *op.cit.*, vol. I.

[27] *Cf.* Gabriel Bădărău, *op.cit.*, p. 191.

[28] „... Dans le cours des années 1813, 1814 et 1815, les Souverains et les chefs de cabinet, souvent réunis en conférence, ont plus parlé qu'écrit"; Metternich, *op.cit.*, vol. I, p. 3 (*Avant-propos*).

[29] *Ibidem*, pp. 200-216 (*Commencement de l'ère de la paix*).

[30] „J'ai *fait* l'histoire; voilà pourquoi je n'ai pas eu temps de l'*écrire*. Moi, du moins, je ne me suis reconnu l'aptitude nécessaire pour remplir cette double tâche... Eloigné des sources..., loin des Archives, j'aurais été réduit à ne consulter que ma *mémoire*"; *Ibidem*, p. VI (*Préface*).

societatea spre *abisuri*", cu „pericole" profund „conștientizate" de cel „chemat... a servi cauza păcii și fericirea națiunilor" („cauză" străină revoluțiilor politice, în expresii radical-violente), de cel ce-și regăsea „numele la o semnificație invariabilă (negativă!) în relatările și pamfletele din... epocă", fiindu-i, cum însuși pretindea, „imposibil a se recunoaște în așa-numitele portrete", încercate asupra sa de diverși „contemporani"[31]. Încrezător în „posteritatea" care avea să „judece actele" purtând amprenta „demersului său politic", a căutat „să pună în lumină", ca singură „elucidare" permisibilă „în tumultul contemporaneității", *materiale* pentru cei „revenindu-le în viitor înalta misiune de a nara fidel..., cu calm și cu imparțialitate..., trecutul", raționând că, atunci când el din memorie scria (pe la 1829), „istoricul primei părți de secol XIX era încă a se naște"[32]. Întru asigurarea unei „drepte judecăți viitoare", s-a rezumat, sub autoritatea „dării în vileag a actelor și documentelor", la a releva „cu fidelitate" scrupuloasă „marile resorturi" ale evenimentelor[33], proiectând și în parte realizând, cum atestă și *notele* editorului celebrelor *Mémoires*, o *scurtă istorie*, de tentă autobiografică, cuprinzând *Matériaux pour servir à l'histoire de ma vie publique* („scrise" pe la 1844 și care „se opresc brusc" la anul 1810), *La clef de ma manière de voir et d'agir pendant de mon ministère* („câteva pagini", scrise în 1852)[34] și *L'Histoire des alliances de 1813 à 1815* (ceva „mai consistentă în resorturi ale evenimentelor", scrisă la 1829)[35].

---

[31] „Etranger aux abérations de notre temps, abérations qui conduiront toujours la société aux abîmes, nous avons eu la satisfaction de servir, à une époque pleine de périls, la cause de la paix et du bonheur des nations, qui ne saurait jamais gagner aux révolutions politiques. Notre nom a une signification invariable dans les récits et dans les pamphlets de notre époque. Il nous a été impossible de nous reconnaître dans ces soi-disant portraits"; *Ibidem*, p. 138.

[32] „C'est la postérité qu'il appartiendra de nous juger sur nos actes... A l'heure où nous écrivons ces lignes (1829 – nota red.), l'historien des innombrables événements de la première partie du dix-neuvième siècle est encore à naître. Raisonnablement, les contemporains ne peuvent pas avoir la prétention de faire autre chose, sinon de préparer les matériaux pour ceux qui auront dans l'avenir la haute mission de raconter fidèlement le passé, avec le calme et l'impartialité que n'ont jamais ceux qui ont pris une part personnelle et active aux évènements"; *Ibidem*, pp. 138 și urm.

[33] *Ibidem*, p. 139.

[34] *Ibidem*, pp. 200-216.

[35] *Ibidem*, pp. 135-199.

Din fragmentata „istorie metternichiană", au suscitat un deosebit interes în rândurile „specialiştilor" paginile consacrate de autor *concepţiei sale politice*[36]. Atenţiei noastre s-au impus, justificabil, acele „pasaje" elucidante asupra gândirii lui Metternich în domeniul *politicii* (relaţiilor) *internaţionale*. Ni s-a confirmat din plin constatarea lui Heinrich Ritter von Srbik, conform căreia „ideea axială a concepţiei politice metternichiene" a privit *rolul statului*[37]. Contemporan cu Hegel, ce realiza „absolutul statului" în imperativul contrast între *a fi* (*sein*) şi *a trebui să fie* (sollen)[38], între „consideraţiile cauzale şi cele normative"[39], Metternich, fără o reală vocaţie a „speculaţiilor filosofice", s-a mărginit la a decela *înţelesuri din practica politică*. În optica sa, *statul* era măsura tuturor asemenea înţelesuri. *Viaţa socială* era înţeleasă ca subsumabilă *vieţii de stat*. *Politica* nu putea fi decât „ştiinţa intereselor vitale ale statelor în ordinea cea mai elevată". Era de neconceput „fiinţarea statului izolat", entităţi „de un asemenea gen neregăsindu-se decât în analele lumii păgâne sau în abstracţiunile aşa-numiţilor filosofi"... „Condiţia esenţială a lumii moderne" consta în afirmarea „societăţii statelor", fiecare dintre acestea având, în afara intereselor particulare, *altele..., comune*, fie cu toate statele reunite, fie cu simple grupe de state", neputându-se însă uita că *„marile axiome ale ştiinţei politice derivă din cunoaşterea veritabilelor interese politice ale tuturor statelor"*, fiindcă numai „pe asemenea interese generale" ar rezida însăşi „garanţia existenţei lor"[40]. *Interesele particulare* îşi aveau, desigur, rostul, sub incidenţa suveranităţii de stat,

[36] Heinrich Ritter von Srbik, *op.cit.*, vol. I, pp. 317-325.

[37] *Ibidem*, vol. I, pp. 454 şi urm. (*Metternichs Hingabe an den Staat*); v. şi H. Rieben, *Prinzipiengrundlage und Diplomatie in Metternichs Europapolitik, 1815-1848*, Aarau, 1942.

[38] *Cf.* Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, vol. II, *Du XVIII-e siècle à nos jours*, Paris, 1975, p. 504.

[39] Carl Schmitt, *op.cit.*, pp. 28 şi 37.

[40] „La politique est la science des intérêts vitaux des Etats dans l'ordre le plus élevé. Toutefois comme il n'y a plus d'Etat isolé, comme les Etats de ce genre ne se trouvent que dans les annales du monde païen ou dans les abstractions de soi-dissant philosophes, on ne doit jamais perdre de vue *la sociéte d'Etats*, cette condition essentielle du monde moderne. Chaque Etat a donc, en dehors de ses intérêts particuliers, d'autres intérêts qui lui sont communs, soit avec tous les autres Etats réunis, soit avec de simples groupes d'Etats. Les grands axiomes de la science politique dérivent de la connaissance des véritables intérêts politiques de tous les Etats; c'est sur ces intérêts généraux que repose la garantie de leur existence". Metternich, *op.cit.*, vol. I, p. 30.

însă până la a nu veni în contradicţie cu cele *generale*, surexcitarea celor dintâi fiind privită „ca *o excepţie* (*Extremus necesitas casus!*), ca *o maladie* a cărei dezvoltare sau promptă vindecare ar decide, în ultimă instanţă, destinul acelui stat, căderea sa apropiată sau renaşterea sa". „Trăsătura" esenţială „a lumii moderne, ce o distingea de lumea veche", o reprezenta „tendinţa statelor de a se apropia unele de altele şi a forma un fel de corp social rezidând pe aceeaşi bază ca marea societate umană, ce s-a format în sânul creştinismului, această bază nefiind alta decât preceptul *Bibliei*, prin excelenţă: Nu fă altuia ce ţie nu-ţi place!"[41]. Cuvinte redând linia de forţă a unei ferme convingeri despre necesitatea „ordinii statelor", justificabilă din cea mai cuprinzătoare şi înălţătoare perspectivă, aceea *politico-teologică*. „Ordinea statelor" era înţeleascā nu doar la nivelul interrelaţionării lor ca subiecte formalizate de drept internaţional, ci şi în „resorturile" (cuvânt foarte „familiar" lui Metternich!) solidarităţii lor, mişcată de asumarea unor *valori* proprii „idealului conservaţiunii sociale..., al bunei cauze". *Revoluţia* era, la cea mai de profunzime rigoare, admisă între asemenea *valori*, dar numai în accepţiunea de *impuls* dat evoluţiilor unor existente şi consacrate deja „structuri ale societăţii"; accepţiune contrară în formă şi conţinut celei de „bulversare" a respectivelor „structuri", celei „violent-radicală", care, la francezi, „şi-a aflat cea mai înaltă expresie în Napoleon"[42]. „Eradicarea" unei atare „expresii" impunea „reconstrucţia edificului politic al Europei"[43], prin asumarea premisei că ideea de stat se baza pe ideea unităţii de suverani-

[41] „L'histoire nous apprend que, chaque fois que les intérêts particuliers d'un Etat sont en contradiction avec les intérêts généraux, et qu'on néglige ou méconnaît ces derniers pour travailler exclusivement à suivre les premiers, cet fait doit être regardé comme une exception, comme une maladie dont le développement ou la prompte quérison décide en dernier ressort de la destinée de cet Etat, c'est-à-dire de sa chute prochaine, ou de sa rennaissance. Ce qui carcatérise le monde moderne, ce qui le distingue essentiellement du monde ancien, c'est la tendance des Etats à se rapprocher les uns et les autres et à former une sorte de corps social reposant sur la même base que la grande société humaine qui s'est formée au sein du christianisme. Cette base n'est autre que le précepte formulé par le Livre, par excellence: Ne fais pas à autrui ce que tu ne veux pas qu'on te fasse". *Ibidem*, pp. 30 şi urm.

[42] „La Révolution française a été avant tout sociale; c'est là le caractère particulier qu'elle a eu dès origine. Son caractère politique, qui trouve sa plus haute expression dans Napoléon, était nul au début". *Ibidem*, p. 206.

[43] *Ibidem*, p. 207.

tate"[44], întruchipată, nu şi explicit responsabilizată, de *suveranul-monarh-legitim* în versiunea *puterii* principial *absolutistă*, inspirată şi strict supervizată de acesta, altfel spus, a „puterii administrative" („qui administre ne gouverne pas"), fundamental diferită de cea a „puterii neutre" („qui regne ne gouverne pas")[45], în determinată tendinţă de a capta spiritul public al secolului XIX. Pentru Metternich, însă, *suveranitatea de stat monarhic* reprezenta „cheia de siguranţă... a reconstrucţiei Europei", nu ca pură şi simplă *Restauraţie a Vechiului Regim*, ci ca realizare a concordanţei între „ordinea conservatoare" din interiorul fiecărei entităţi statale şi „ordinea statelor" pe plan internaţional[46]. *Era ordinea europeană.*

În realizarea „ordinii generale", *statele* aveau să se exprime ca *factori de putere*, în vitală dispută şi, prin urmare, nu egale între ele. *Egalitatea interstatală*, ca nobilă aspiraţie, se regăsea uneori în declaraţiile lui Metternich, din înclinaţia firească de „a se alinta pe sine" şi, fin politician, „pe alţii", susţinând că „la nivelul formal angajant" al raporturilor între state „forţa adevărată este dreptul, fără drept totul fiind fragil"[47], pe când, în practica propriu-zisă a aceloraşi raporturi, s-a conformat din plin „maximei hobbeseniene": *Autoritas, non veritas facit legem*. Pentru ca *statele – factori de putere* să nu fie dominate de „naturalul instinct de a se sfâşia" şi nici de „suferinţa de a se compara" (unul cu altul), era de dorit ca *toate* să fie „inspirate de intenţia (proiectul) de a stabili (între ele) un *echilibru politic* pe cât posibil perfect"[48], „fixat" de conştientizarea şi mutuala responsabilizare a interesului comun[49]. În cuvintele lui Gentz, „menţinerea unui just echilibru între puteri avea să fie constant principiul fundamental, *busola şi steaua polară* a guvernului austriac", „proiectul" acestuia nefiind „a schimba numai un pericol contra altuia şi de a distruge preponderenţa Franţei pentru... a favoriza pe cea a Rusiei"[50]. Nimic mai

[44] *Ibidem*, p. 130.

[45] Expresii, cu interesante comentarii, la Carl Schmitt, *op.cit.*, p. 15.

[46] Heinrich Ritter von Srbik, *op.cit.*, vol. I, pp. 556-568 (*Die Versicherung der Neuordnung Europas*).

[47] „La vraie force c'est le droit. Sans le droit tout est fragile"; Metternich, *op.cit.*, vol. I, p. 2 (*Avant-propos*).

[48] „... inspirées par le dessein d'établir un politique aussi parfait que possible entre les puissances"; *Ibidem*, p. 200.

[49] *Ibidem*, p. 201.

[50] „Mais le maintien d'une juste équilibre entre les Puissances sera constamment le principe fondamental, la boussole et l'étoile polaire du Gouvernement autrichien. Le

convingător întru a releva chintesenţialul *strategiei politici metternichiene* în perspectiva *păcii europene*. În opinia ferventului „ami du repos général"[51], „ideea... de a reconstrui edificiul politic al Europei impunea... restabilirea raporturilor internaţionale pe baza reciprocităţii, sub garanţia (generală a) recunoaşterii drepturilor obţinute (incontestabile) şi a respectului încrederii întărită de jurământ", ceea ce „constituia esenţa politicii (a *marii politicii* – n.ns., G.C.), faţă de care *diplomaţia* nu reprezenta decât *aplicaţia jurnalieră*..., între cele două fiind... aceeaşi diferenţă ca între *ştiinţă* şi *artă*"[52]. Dacă *politica* era *instrumentul*, *asocierea statelor* era *calea* activării „intereselor generale" ca „reguli" comparabile cu „legile societăţii civile", încălcarea lor putând atrage, pentru *state*, precum în cazul indivizilor, *pedepse*[53]. Se dădea curs convingerii că *marea politică* viza nu atât validarea unor angajamente bilaterale („fiecare cu fiecare") din partea *statelor-subiecte de drept* cât antrenarea *statelor-factori de putere* în numele unor consacrabile *interese generale*.

Întru confirmarea sau, mai din aproape zis, în subsidiarul „strategiei metternichiene" era vizată „condamnarea sistemului de cucerire", spre a nu se face loc „dubiilor" asupra „admiterii principiilor *restituirilor şi echivalenţelor*, pentru restabilirea vechilor regate şi state..., cabinetul imperial având a lupta contra tuturor intriganţilor politici şi a combate

projet de cette Cour n'a jamais pu être d'échanger seulement un danger contre un autre, et de détruire la prépondérance de la France pour préparer ou favoriser celle de la Russie". *Dépêches inédites du Chevalier de Gentz aux Hospodars de Valachie pour servir à l'histoire de la politique européenne, 1813-1828* (în continuare, Friedrich von Gentz, *Dépêches inédites...*), vol. I, Paris, 1876, pp. 54 şi urm. (Gentz c. I. Caragea, Viena, 5 februarie 1814).

[51] Supranume în dreptul lui Metternich, când publicase, la 1794, broşura *Sur la nécéssité d'armer tout le peuple sur les frontières françaises*, broşură ce începe cu fraza: „La Révolution française a atteint un point d'où elle menace de la ruine tous les Etats de l'Europe"; v. Metternich, *op.cit.*, vol. I, pp. 336-342.

[52] „L'idée... (de) reconstruire l'édifice politique de l'Europe (qui) imposait... le rétablissement des rapports internationaux sur la base de la réciprocité sous la garantie de la reconnaissance des droits acquis et du respect de la foi jurée, constituie de nos jours l'essence de *la politique* dont *la diplomatie* n'est que l'application journalière. Entre les deux, il y a... la même différence qu'entre *la science* et *l'art*". *Ibidem*, pp. 31 şi 207.

[53] „De même que les hommes enfreignent journellement les lois de la société civile, de même les Etats ne volent que trop souvent les règles qui président à leur association. Les fautes des hommes et celles des Etats sont soumises aux mêmes peines...". *Ibidem*, p. 32.

aspirațiile particulariste pe care anumite guverne (cel rus? cel prusian?) nu lipseau din a le manifesta". Determinată de asemenea „convingeri", „intrarea Austriei în cuadrupla alianță ar fi format *baza primitivă* a păcii de la Paris..., instument pacific indicând, la rândul său, principiile de urmat pentru împlinirea grelei misiuni ce era rezervată Congresului de la Viena"[54]. Austriei îi revenea a ilustra *un rol mare* într-o „imensă revoluție"[55], reprezentată de consacrarea *ordinii și păcii generale*. Era condiția esențială ca „puterea dunăreană" să-și apropie *o identitate reală în concertul marii politici*, după ce, în consecința tratatelor de la Presburg (1805) și de la Paris (1806), „noul Imperiu" figura ca „un ansamblu..., un corp politic care nu avea nume", resimțindu-se „în limba uzuală un vid, (un) neajuns... prin denumirea Casa de Habsburg sau Casa de Austria", denumire proprie „familiei imperiale". Un „caz" considerat „unic în istoria statelor", presupunând utilizarea „în viața ordinară (curentă) și... în relațiile diplomatice a numelui familiei domnitoare în loc de numele țării"[56]. O „unicitate de caz" verificabilă", se înțelege, pentru timpurile moderne și la nivelul marilor puteri. Invocarea sa sugera dispoziția *cancelarului Metternich* de a servi doar *în formă* persoana *suveranului* („l'Empereur, mon auguste Maître"), iar *în fapt statul*. De a servi nu *monarhia absolută*, ci *statul monarhic absolutist*, a cărui *viață* o asimila pe cea *socială*, în toate componentele ei, de la *Regnum* și *Sacerdotium* la „categoriile de muncă și de comerț" și, nu în ultimul rând, la „formele naționale", acceptabile, acestea, ca autodefinindu-se *cultural*, nu și *politic*. Aplicabilă Austriei *regimului absolutist*, o atare concepție indica și o

---

[54] „La condamnation du *système de conquête* et l'admission du principe *des restitutions et des équivalentes* pour *le rétablissement* des anciens Royaumes et Etats ne pouvaient laisser aucune doute à cet égard. En envisageant ainsi la tâche comme le cabinet impérial aurait à lutter contre tous les intrigants politiques et à combattre les aspirations particularistes que certains gouvernements ne manqueraient pas de manifester... De même que l'entrée de l'Autriche dans la quadruple alliance avait formé la base primitive de la paix de Paris, de même cet instrument de paix indiquait à son tour les principes à suivre pour accomplir la lourd tâche qu'était reservée au Congrès de Vienne". *Ibidem*, p. 201.

[55] *Ibidem*, p. 135.

[56] „Cet ensemble, ce corps politique n'avait pas de nom; il y avait là dans la langue usuelle un vide, un défaut qui se révélait par la dénomination de «Maison de Habsbourg» ou de «Maison d'Autriche» qu'on donnait à la famille régnante. Le cas est unique dans l'histoire des Etats: nulle parte on ne s'est jamais servi dans la vie ordinaire et encore moins dans les relations diplomatiques, du nom de la famille régnante au lieu du nom du pays même". *Ibidem*, p. 213.

anumită soluţie în *problema Germaniei*, în situaţia dispariţiei Sfântului Imperiu, apreciată de Metternich ca „salutară", mai ales după „eliminarea dominaţiei lui Napoleon", nemaiputând fi oportună „reconstituirea... unui corp politic" a cărui „constituţie nu-i permitea de a vieţui decât prin influenţe externe"[57]. *Soluţia*, abordabilă sub auspiciile *concertului european*, era *Confederaţia de state monarho-princiare*, tutelată de Austria[58]. Fiindcă numai calitatea de *primă putere* în „lumea germană" era să dea „garanţii de reuşită" Austriei în aspiraţia de a bloca „nemăsuratele ambiţii ale Rusiei" în Polonia, cu preţul „compensării Prusiei pe seama întregii Saxonii", „chestiunea" acesteia din urmă nefiind decât „un nefericit corolar ale celei polone"[59]. De asemenea, în aspiraţia de a fi şi *prima putere*, cu mult extensibile posesiuni teritoriale, în Italia, ce reprezenta, în constatarea lui A.J.P. Taylor[60], „principala preocupare" – „*chef d'oeuvre*..., the main topic..., the Austrian idea" –, conducând la „cel mai clar succes al politicii metternichiene". O altă „preocupare", cel puţin implicit „majoră", scrutând mai curând „dispunerea în timp" decât „starea dată" a raporturilor internaţionale, viza Imperiul Otoman, considerat „ca una din contraponderile esenţiale ale echilibrului Europei"[61]. Raţiuni „practice" indicau „rolul Austriei de mediator general", urmând „căi oblice" („des routes obliques"), pentru a dejuca „combinaţiile ruso-prusiene", a ecarta posibilitatea „revenirii" Franţei în forţă „la Rhin", a verifica şi consolida „concursul Marii Britanii în ideea ordinii şi echilibrului"[62]. Fără îndoială, „imperiul dunărean" se dorea a fi *prim-interpret în concertul marii*

[57] „L'Allemagne n'existait plus comme corps politique... L'Empire d'Allemagne, ce corps politique dix fois séculaire, s'était dissous en 1805 et 1806, et, tout bien considéré, il avait disparu aussi bien parce que sa constitution ne lui permettait pas de vivre, que par suite d'influences extérieures". *Ibidem*, pp. 128 şi urm.

[58] *Ibidem*, p. 129.

[59] „La question de la Saxe... en étant... un malheureux corollaire de celle de la Pologne". Friedrich von Gentz, *op.cit.*, vol. I, pp. 82 şi urm. (Gentz c. I. Caragea, Viena, 21 iunie, 1814).

[60] A.J.P. Taylor, *The Habsburg Monarchy, 1809-1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Penguin Books, 1976, pp. 40 şi urm.

[61] „Le prince de Metternich regarde aujourd'hui, et plus que jamais, la Porte Ottomane comme un des contrepoids les plus essentiels dans l'équilibre général de l'Europe... Il défendra les intérêts de la Porte comme les intérêts les plus directs et les plus précieux de l'Autriche elle-même". Friedrich von Gentz, *op.cit.*, vol. I, p. 55 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 5 februarie 1814).

[62] Metternich, *op.cit.*, vol. I, p. 201.

politici („der Konzertmeister"), din raţionamentul că „atât timp cât Austria era o europeană necesitate, Europa (i.e. „ordinea generală") era o necesitate austriacă"[63].

Dacă Austria *dorea a fi*, Rusia *se vedea fiind primă putere continentală*, cu „meritul", ce pretindea a i se recunoaşte, de „campioană a coaliţiei antinapoleoniene", la 1813-1814, cu trupe deţinând, în mai 1814, poziţii strategice-cheie, pe „axul" Varşovia-Paris. „Marea curte nordică" se considera „în drept şi în fapt" a avea *principalul rol decizional* asupra stabilirii „ordinii generale" şi a modalităţilor de menţinere a acesteia. Rol din care Alexandru I şi-a făcut o nedisimulată „chestiune de onoare şi de prestigiu"[64]. Mai mult decât oricare alt „mare suveran aliat", cel al Rusiei demonstrase „implicarea personală", crezută şi „decisivă", în „politica de coaliţie contra lui Napoleon". Era de aşteptat, din partea sa, o demonstraţie de acelaşi gen, cu şi mai mare determinare, în „procesul păcii generale". Aspect sub care personalitatea autocratului de Romanov a preocupat mult pe contemporanii săi şi, din perspective temporale tot mai largi, pe istorici. Dintre cei cu care şi-a disputat condiţia de „prim virtuoz al marii politici", Metternich i-a încercat, cu o oarecare detaşare faţă de „impresiile de moment", regăsibile în *corespondenţa sa oficială şi privată*, un *portret* nelipsit de „valenţe de plauzibilitate", cel puţin în dreptul ideilor şi actelor „alexandrine" din anii când s-au pus „bazele ordinii şi păcii europene". A utilizat, „în spiritul epocii", procedeul *antitezei Napoleon-Alexandru I*, între fostul şi revendicantul posturii de „hegemon al Europei"[65]. A făcut „trimiteri" până şi la „caracterizările" încercate de „cei doi mari", „unul asupra altuia", din cea realizată de împăratul francez fiindu-i de reţinut „farmecul cu totul particular" ce-l exercita Alexandru I asupra interlocutorilor săi, dar şi *ceva ce nu putea fi definit*, „un je ne sais quoi" făcând dificil a prevedea „*ce-i lipsea* într-un caz dat sau într-o situaţie particulară", mai ales că „*ce-i lipsea* varia la infinit"[66]. În

[63] „... since Austria was a European necessity, Europe was an Austrian necessity". A.J.P. Taylor, *op.cit.*, p. 39.

[64] *Vneshjaja politika Rossii XIX i natchala XX veka. Dokumenty rossiiskovo ministerstva inostrannyh del*, Serija pervaja. *1801-1815*, vol. VIII, Moscova, 1972, pp. 27 şi urm. (Nesselrode c. Alexandru I, 12/24 iunie 1814).

[65] Metternich, *op.cit.*, vol. I, pp. 277-314 şi 315-332 (*Portraits des quelques contemporains célèbres*. I. *Napoleon Bonaparte*; II. *Alexandre I-er*).

[66] „... Il y a en lui quelque chose que je (Napoleon – n.ns.) ne puis définir. C'est un je ne sais quoi que je ne pourrai mieux expliquer qu'en vous disant qu'en tout il lui

viziunea lui Metternich, „caracterul lui Alexandru" oferea „un singulier mélange de qualités viriles et de faiblesses féminines", împăratul rus „având spirit... fin şi subtil", dar lipsindu-i „profunzinea". El „se răzleţea cu o egală uşurinţă, fie că se entuziasma de teorii false, fie că se arăta neîncrezător fără măsură. Judecata sa se lăsa totdeauna influenţată „de idei favorite", cei veneau „printr-o neaşteptată inspiraţie", idei căpătând, „în ochii săi, valoare de sistem", nu unul, ci mai multe, „neciocnindu-se între ele, ci „succedându-se"[67]. Succesiune implacabilă de idei, sisteme şi atitudini, solicitându-i, adesea, „cuvântul dat" sau „favoarea"[68]. Inconsecvenţe la nivelul ideilor şi la cel al faptelor, „dedublări atitudinale", surprinse, peste aproape două secole, într-un splendid *eseu*, de Hélène Carrère d'Encosse, căreia Alexandru i se revela ţinând „în permanenţă doi cleşti de foc, aţâţând simultan relaţii privilegiate cu sfetnici favorabili celor mai opuse orientări. Fiecare ieşea de la acele întrevederi cu suveranul convins de încheierea unui acord trainic cu acesta. La interval de câteva clipe, Alexandru încuraja, în acelaşi fel, ideea unei reforme radicale a sistemului politic, dar şi pe aceea a revenirii la absolutism"[69]. Caracter „dedublat" sau „fire enigmatică"[70], cu predispoziţii de „ţar ideolog"[71], Alexandru I a ţinut mult a se etala ca *mare personalitate*[72], pe măsura şi în contrastele *epocii sale*. Aşa a şi fost pus în lumină de *scrie-*

---

manque quelque chose. Ce qu'il (Alexandru – n.ns.) a de plus singulier, c'est qu'on ne peut jamais prévoir ce que lui manquera dans un cas donné ou dans une circonstance particulière; car ce qui lui manque varie à l'infini". *Ibidem*, p. 315.

[67] „L'Empereur Alexandre avait certainement de l'esprit; mais son esprit, quoique fin et subtil, manquait absolument de profondeur; il s'égarait avec une égale facilité, soit qu'il s'engouât de théories fausses, soit qu'il s'en défiât outre mesure. Son jugement se laissait toujours influencé par des idées favorites; ces idées lui vennaient comme par une inspiration soudaine, et il les embrassait avec une ardeur extrême... Les idées de ce genre prenaient bien vite à ses yeux la valeur d'un systeme; comme il était changeant et que sa pensée était d'une mobilité extraordinaire, les systèmes qu'il embrassait ne se heurtaient point chez lui, mais se succédaient". *Ibidem*, p. 316.

[68] *Ibidem*, pp. 316 şi urm.

[69] Hélène Carrère d'Encosse, *Blestemul ruşilor. Eseu despre asasinatul politic*, Iaşi, 2000, p. 127.

[70] Maurice Paléologue, *Alexandre I-er. Un tsar énigmatique*, Paris, 1937, *passim*.

[71] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe. Depuis l'ouverture du Congrès de Vienne jusqu'à la fermeture du Congrès de Berlin (1814-1878)*, vol. I, *La Sainte-Alliance*, Paris (f.a.), pp. 192-226.

[72] Serghei Soloviev, *Imperator Alexandr Pervyi. Politika i diplomatsija*, St. Petersburg, 1877, pp. 205 şi urm.

rile istorice, fie ele „în note de panegiric"[73], fie marcate de „clişee politico-ideologice"[74], fie din dezideratul „ştiinţific" al relevării adevărului despre *Rusia şi Europa* la început de secol XIX[75].

Enigmatic *Împăratul*, enigmatică *Rusia* şi „puternică tocmai de aceea", în imaginaţia unui celebru personaj dostoievskian. Puternică, fiindcă era „de necuprins cu mintea" (i.e. „gândirea raţională") şi „de nepătruns cu sabia străină", cum demonstraseră, în decurs de un secol, „victoriile zdrobitoare" asupra „celor trei mari cuceritori": Carol al XII-lea, Friedrich al II-lea şi Napoleon. După fiecare „mare victorie" devenea tot mai obsesivă pentru „cei de la Petersburg şi Moscova" perspectiva *poziţiei dominatoare a Rusiei în Europa şi în lume*. „Experienţele" din timpul lui Petru I, cu al său *testament*, „între legendă şi adevărul istoric", însă oricum invocabil întru confirmarea „deschiderii ferestrelor Rusiei spre lumea cea largă", şi din timpul Ecaterinei celei Mari reveneau „la ordinea zilei" sub impresiile profunde ale „eliberării" de la 1812, ca o „nouă şi uriaşă încercare"[76] pentru destinul „curţii imperiale de la Nord". *Imperială* din resorturile şi structurile ei interioare, Rusia se vedea, la 1814, aspirând mai mult ca altădată la a fi *imperială* şi pe plan european. Consacrarea reală a unei atare aspiraţii se lovea însă de dificultăţi extreme, comprehensibile din unghiul „judecăţii istorice" şi ţinând de însăşi „construcţia imperială a Rusiei". Aceasta a avut de suportat două „provocări grave" dinspre trecutul ei politico-statal: pe de o parte, că „mongolii şi-au impus legea şi stăpânirea..., spaţiul rus ştiind în ultimă instanţă să absoarbă *asiatizarea*", vădită de „unele tehnici de exercitare a puterii", iar pe de altă parte, că, în „anii cumpliţi... ai tulburărilor interne", la cumpăna secolelor XVI şi XVII, cu „suferinţe" ce s-au resimţit pe aproape întreg

---

[73] *Ibidem*; N. Schilder, *Imperator Aleksandr Pervyi. Evo žizni i tsarstvovanie*, vol. I-III, St. Petersburg, 1905; Nikolai Michailovitch (Romanov), vel. knjaz, *Imperator Alexandr I-i. Oput istoritcheskovo issledovanija*, vol. I-II, St. Petersburg, 1912.

[74] *Vsemirnaja istorija*, vol. VI (red. N.A. Smirnov ş.a.), Moscova, 1959, pp. 113 şi urm., 131-136; *Istoria diplomaţiei* (red. V.A. Zorin ş.a.), Bucureşti (trad. din rusă), 1962, pp. 421-435.

[75] H. Seton-Watson, *The Russian Empire*, 1801-1917, Oxford, 1967, pp. 23-35; dintre „cărţi ruse", mai noi, v. I.A. Zaitchkin şi I.N. Potchkaev, *Russkaja Istorija. Ot Ekateriny Velikoi do Aleksandra II*, Moscova, 1994, pp. 513-536; *Istorija vneshnei politiki Rossii. Pervaja polovina XIX veka* (otv. redaktory A.N. Saharov), Moscova, 1995, pp. 78-116; 117-134).

[76] N.A. Troitskii, *Velikii god Rossii*, Moscova, 1988, pp. 33 şi urm.

parcursul celui din urmă, Rusia a fost, nu o dată, în pericolul de a pierde „cuceririle atât de greu realizate", de „fărâmiţare a statului", de „incorporare a lui în statele puternice din jur"[77]. Alte provocări, cu nu mai simple implicaţii, parveneau dinspre „tradiţia spirituală", dinspre cea a devenirii raportului *Stat-Biserică*. Sub exaltate interpretări ale „preceptelor bizantino-ortodoxe"[78], în Rusia „autoritatea laică" şi cea „spirituală" s-au contopit într-una singură: aceea a cneazului, apoi a ţarului autocrat. Pe la 1511, călugărul Filoftei din Pskov „inventa tema Moscovei ca o a treia Romă", inspirându-se din „Apocalipsa apocrifă" a celei de-a patra „Cărţi a lui Ezdra"[79] şi „asigurându-l" pe Vasile al III-lea că „în întregul univers" era „adevăratul (şi unicul) *Ţar* al creştinilor", la înălţunea îndemnului: „Ascultă Ţar-Pios, toate regatele creştine s-au reunit într-al tău. Două Rome au căzut, a treia se află aici (la Moscova), iar o alta nu va mai fi"[80]. În persoana autocratului ţar rezida atât *natura umană* cât şi cea *divină*, asimilabile unicităţii de perspectivă a *sanctificării*, un egumen Iosif, de la Volokolamsk, scriind lui Ivan Groznyi că, „prim natura sa, Ţarul este asemănător oamenilor, dar, prin demnitatea sa, el este egal (asemănător !) lui Dumnezeu. El nu este doar servitorul lui Dumnezeu, ci reprezentantul Său, care veghează asupra purităţii credinţei şi asupra securităţii Bisericii"[81]. Ar fi fost de aşteptat ca „intrarea Rusiei pe făgaşul modernităţii", sub impulsurile reformelor lui Petru I, să fi produs „necesara falie", pe care să fie edificată „puterea laică" („raţional secularizată"), după principii şi norme de nesituat sub incidenţa felului „de a păstori lumea" autoritatea „spirituală"[82]. În prima deplin suverană şi mare ţară revendicându-se din „ortodoxie", a fost însă să fie altfel. „Statul civilizat" a presupus implacabila resuscitare a „barbariei în ajutorul progresului"[83], sub însuşi sceptrul „autocratului ce se dorea de stil nou" (modern). Pârghiile

[77] Hélène Carrère d'Encosse, *op.cit.*, p. 75.

[78] D. Obolensky, *Russia's Byzantine Heritage*, în *The Structure of Russian History* (M. Cherniavsky, ed.). New York, 1970, pp. 27-43, cu deosebire pp. 27 şi urm.

[79] Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, Iaşi, 1993, p. 55.

[80] D. Stremooukoff, *Moskow, the Third Rome. Sources of the Doctrine*, în *The Structure of Rossiian History* (M. Cherniavsky, ed.), pp. 108 şi urm.; v. şi Hélène Carrère d'Encosse, *op.cit.*, p. 55.

[81] F. Dvornik, *Les Slaves*, paris, 1970, p. 730; *apud* Alain Besançon, *op.cit.*, p. 55.

[82] Consideraţii intereante pe această temă, la Pierre Manent, *Istoria intelectuală a liberalismului*, Bucureşti, 1992, pp. 17-26 (*Europa şi problema teologico-politică*).

[83] Hélène Carrère d'Encosse, *op.cit.*, pp. 86; 87-90.

modernităţii şi respectul „bunei tradiţii" nu au operat „armonios" întru determinarea structurilor instituţional-politice şi sociale după principiile şi normele dreptului civil modern, liber şi responsabil observate. „Tot şi toate" erau absorbite de procesul constituirii unei „noi", dar şi mai severe autocraţii. *Reformele* lui Petru I au oferit „dovezi" clare în acest sens. Pentru a conferi „deplină certificare spirituală autorităţii sale", Petru I a ţinut să devină „capul efectiv al Bisericii", când, la 1721, printr-un *Regulament al clerului* (*Duhovnyi Reglament*), a desfiinţat Patriarhia, creând Prea Sfântul Sinod, plasat sub „diriguirea" unui reprezentant al suveranului autocrat[84]. Mai mult, şi-a luat titlul de *Împărat* (*Imperator*) şi de „părinte al patriei"[85]. Erau titluri de *suveran autocrat* şi nu de *suveran de stat*. Reformele iniţiate de Petru I şi continuate de Ecaterina a II-a nu au focalizat *statul şi societatea*, ci *sistemul autocratic*. Dacă Ludovic al XIV-lea a putut pretinde *L'Etat c'est moi!*, Petru I ar fi putut scanda *Ja Mir i Duh!*, în deplină consonanţă cu realitatea de a fi contopit, în persoana sa, autoritatea statală şi cea bisericească[86]. Nu întâmplător, gândirea politico-juridică din Rusia secolelor XVIII şi XIX nu a prea fost orientată de *problema statului*, ca expresie instiţionalizată a *legii*, ci de problema *autocraţiei*, asimilatorie, până la a le exclude putinţa obiectivării (a fiinţării prin sine), de stat şi de lege. De aici au şi decurs „stările de criză" în raportarea *Rusiei imperiale* faţă de *Europa statelor moderne*. *Imperială* „la ea acasă", Rusia nu avea cum să fie *imperială în Europa*.

„Stări de criză" ce nu au ocolit nici tentattiva lui Alexandru I de a asigura supremaţia continentală a Imperiului de Romanov. În „situaţia generală" de la 1814 ar fi putut „forţa" eficienţa *armatei şi diplomaţiei imperiale*, ambele cu adevărat moderne, chiar şi prin comparaţie cu Academia de Ştiinţe sau cu unele „branşe" ale administraţiei „centrale". Nu era însă dificil de înţeles că o asemenea „forţare" ar fi presupus cu necesitate „practici de dominaţie de stil european", cu situarea Rusiei la timona „sistemului de state". Or aşa ceva nu permitea însăşi „construcţia imperială a puterii nordice", care, prin al său *noumen* autocratic, ar fi recurs la „practici de dominaţie" amintind de cele ale lui „han tătar" sau ale sultanului otoman, încât ar fi provocat o *reacţie antirusă* din partea

---

[84] Alain Besançon, *op.cit.*, p. 57; Hélène Carrène d'Encosse, *op.cit.*, p. 90.

[85] Hélène Carrère d'Encosse, *op.cit.*, p. 91.

[86] G. Florovsky, *Puti russkovo bogoslovija*, Paris, 1937; D. Obolensky, *op.cit.*, în loc.cit., pp. 40 şi urm.

mai tuturor statelor europene. Rămânea soluţia, foarte dragă lui Alexandru I, ca veleităţile hegemonice ale Rusiei să se pătrundă de „o misiune superioară"[87]. Una „civilizatoare"? – nici nu avea cum să intre în calcul. „Inspirată" a fost considerată de Alexandru însuşi[88], ca şi de unii dintre „consilierii săi intimi", misiunea „moral-creştină". Calea oportună, în „bătaia ei europeană", mai exact nord şi central-europeană, a părut a fi „revoluţia pietistă", în expresii „internaţionaliste"[89], cu permisibilitatea Societăţii biblice la Petersburg, căreia i s-a datorat şi prima traducere a Evangheliei *în rusă*[90]. O cale *de mijloc*, între ortodoxism şi catolicism, dar singura pe care spera să realizeze „solidaritatea fraţilor monarhi creştini" (Sfânta Alianţă!), sub primatul „moral" al suveranului de Romanov[91]. Erijarea acestuia într-un *primus inter pares* faţă de ceilalţi suverani semnifica preocuparea de a adjudeca, în dreptul Rusiei, rolul de prim factor *decizional* în procesul „păcii şi ordinii generale". Un *proiect* întru a cărui finalizare Alexandru I era mult încurajat de un „occidentalist"ca prinţul A. Golitsin („patriarhul numit" – apelativ ce şi l-a atras în calitate de reprezentant al împăratului în Sfântul Sinod)[92] şi chiar de mitropolitul Moscovei, Platon[93]. Acelaşi *proiect*, deşi rămas, în detalii, secret, a provocat, mai ales în forma acuzelor faţă de favorizarea Societăţii biblice, a masonilor şi a altor „canalii primejdioase"[94], reacţii şi suspiciuni din partea „cercurilor intelectuale şi bisericeşti tradiţionaliste". Acestea întrevedeau împlinirea „misiei creştine a Rusiei" într-un mod revelat împăratului Alexandru însuşi de egumenul Fotie în cuvintele: „Dumnezeu l-a învins pe Napoleon cel văzut, care a invadat Rusia. Să-l învingă El şi pe Napoleon cel în Duh, prin tine, care poţi să-l ajuţi pe Domnul... În această măreaţă luptă, pentru Dumnezeu va acţiona Ţarul ortodox şi în grija unsului Său se află marile destine ale Bisericii şi ale întregii omeniri"[95]. *Calea imperială-ortodoxă* a „păcii întru mântuirea sufletească" nu avea

[87] L. Liubimov, *Taina Imperatora Aleksandra I*, Paris, 1938, pp. 13 şi urm.

[88] *Ibidem*.

[89] Alain Berançon, *op.cit.*, p. 59.

[90] *Ibidem*.

[91] L. Liubimov, *op.cit.*, p. 14; F.Ley, *Alexandre I-er et sa Sainte Alliance*, Paris, 1975, pp. 56 şi urm.

[92] Dmitri Merejkovski, *Rusia bolnavă*, Iaşi, 1996, p. 87.

[93] Alain Besançon, *op.cit.*, p. 60.

[94] Dmitri Merejkovski, *op.cit.*, pp. 83 şi urm.

[95] *Ibidem*, p. 91.

însă „trecere" prin Europa statelor suverane, iluminată de rațiune, de reala asumare a dihotomiei *secular-spiritual*. Din dorința de a avea aderență în Europa, *fideismul* autocratului de Romanov s-a înscris în perspectiva așa-numitei „teocrații libere"[96], mai cuprinzătoare dacă nu în afara Bisericii ruse, fapt ce l-a condamnat pe Alexandru la „un destin postum straniu, constituind până astăzi o enigmă"[97], *europenismul* său fiind aspru criticat, „în țara mamă" și în timp, de intelectuali[98], îndeosebi de *slavofili*[99]. I s-a reproșat de *slavofili* un fideism „prea abstract", iar de *zapadniki* un „liberalism de fațadă", menit a ascunde „în mănuși de catifea... ghearele de fier" ale unui regim intern „abrutizant și nivelator" („Îmi place uniformitatea în toate!"), executat, cu devotament, de un Alexei Araktcheev[100]. I-a fost acuzată predilecția pentru „capitala de pe Neva", în detrimentul „Sfintei Moscove" („Petersburgului îi e scris să fie pustiu!"), și nu i-a fost „iertat" faptul de a considera, ca mai toți „Ramanovii împărați", „dreapta credință", Biserica ortodoxă, „în mod esențial, din unghiul capacității sale de a consolida *autocrația*". Nu i s-a înțeles nici chiar de istorici ruși, de dată recentă[101], ori recunoscut, după „merite" totuși incontestabile, „marea intenție" de a conduce *Mati Rossija* spre culminația poziției sale între puterile Europei și ale lumii.

„Fervoarea pietistă" și cel puțin aparentul „exercițiu al ideilor liberale" l-au făcut pe Alexandru I „o figură simpatică" pentru cercurile intelec-

[96] Pentru înțelesul acesteia, v. Ioan I. Jică jr., *Prefață* la Vladimir Soloviov, *Rusia și Biserica universală*, Iași, 1994, pp. 7 și urm.

[97] Hélène Carrène d'Encosse, *op.cit.*, p. 128.

[98] Pushkin, în 1829, scria despre bustul împăratului Alexandru I, creație a sculptorului Torwaldsen: „Și nu-n zadar bifrons apare/ Sculptura țarului senin:/ Deprins s-arate firi contrare/ A fost în viață arlechin"; *cf.* Dmitri Merejkovski, *op.cit.*, p. 86.

[99] Un Aksakov, opunând „europenismului" versiunea „slavo-ortodoxă" asupra libertății, considera că „libertatea politică nu poate fi numită libertate... Adevărata libertate este emanația Sfântului Duh"; A.Walicki, *The Slavophile Controversy*, Oxford, 1975, pp. 210 și urm; v. și Alain Besonçon, *op.cit.*, p. 74; Hélène Carrère d'Encosse, *op.cit.*, p. 222. Devenit „universalist", Soloviov a rămas atașat concepției „slavofile" în problema statului, notând că „Pentru a face ca lumea să se supună dreptății absolute, Statul... *trebuie să se justifice supunându-se Bisericii* care-i oferă aportul moral și religios...". Vladimir Soloviov, *op.cit.*, pp. 18 și urm.

[100] Dmitri Merejkovski, *op.cit.*, pp. 84 și 93.

[101] I.A. Zaitchin și I.N. Potchkaev, *op.cit.*, pp. 526 și urm.; A.N. Syti, *Rossija i podenie imperii Napoleona*, în *Istorija vneshnei politiki Rossii* (otv. redaktory A.N. Saharov), pp. 115 și urm.

tuale şi „saloanele" pariziene, la „căderea" lui Napoleon, pentru „asociaţiile patiotice" din Polonia şi din Germania, pentru clubul *whig* din Londra. Pe timpul negocierii *păcii cu Franţa*, în aprilie-mai 1814, la Paris, şi-a impresionat „plăcut" interlocuitori ca Mathieu Montmorency, Chateaubriand, Benjamin Constant, ducele Laval, Friedrich von Gentz, „les deux Humboldt", M-me de Récamier, Sismondi, La Fayette...[102]. M-me de Staël saluta „bazele (constituţionale) propuse Franţei" de „majestatea imperială rusă" ca „un eveniment fără pereche în istorie"[103]. „Suveranul eliberator", deşi a dorit mult şi a încercat, nu a reuşit însă „să convingă", despre „bunele şi dezinteresatele sale intenţii", şi pe oamenii de stat. Talleyrand, dejucându-i „iniţiativele constituţionale"relative la Restauraţie, „i-a ochit punctul slab" – vanitatea, supusă flateriei -, când „simula" că „s-ar asocia... proiectelor sale (europene) măreţe", dar sub condiţia deplinei recunoaşteri a drepturilor *suveranului legitim* (restaurat), pe considerentul că, la francezi, „regele ar fi semnificat întotdeuna mai mult decât patria" (!)[104], considerent consonant „spiritului monarhic", dar şi contrar „veleităţilor de tutelă" ale celui „binecuvântat a fi întâiul între suveranii creştini"[105]. Veleităţi hegemonice, în fond, ce n-au aflat teren propice de manifestare nici la Londra, unde prinţul regent şi miniştrii britanici realizaseră, cu ocazia *summit*-ului din iunie 1814, faptul că „hieraticul comportament al lui Alexandru prevenea soluţionarea oricărei chestiuni"[106]. Atitudinile oamenilor de stat britanici i-au realimentat „autocratului inspirat de Providenţă" sentimentul „de respingere" a sistemului po-

[102] Maurice Paléologue, *op.cit.*, p. 203.

[103] „Votre Majesté en a proposé les bases à la France et... c'est un roi légitime et un gouvernement libre que vos armes nous ont donnés; c'est un évèenement sans pareil dans l'histoire..."; *cf. Ibidem*, p. 203 (M-me de Staël c. Alexandru I, Paris, 25 aprilie 1814).

[104] „Sire..., je sentis que je pourrais, tout Français que j'étais, m'associer un jour à vos projets, parce qu'ils ne cesseraient point d'être magnanimes. Vous avez sauvé la France, votre entrée à Paris a signalé la fin du despotisme... En France, le roi a toujours été beaucoup plus que la patrie... Mais, Sire, que votre âme généreux sache avoir un peu de patience ! Vrai bon Français que je suis, permettez-moi de vous demander en vieux langage français, de nous laisser reprendre l'ancienne *accoutumance* de l'amour de nos rois". *Mémoires du prince de Talleyrand* (în continuare, Talleyrand, *Mémoires...*), vol. II, Paris, 1891, pp. 210-213 (Talleyrand c. Alexandru I, Paris, 13 iunie 1814).

[105] Maurice Paléologue, op.cit., p. 205.

[106] Alan Palmer, *op.cit.*, p. 128.

litic *reprezentativ* din Regatul Unit, „putere pe care, observa Gentz, totdeauna a detestat-o cordial şi nu a cultivat-o decât din interes şi din teamă", lordul Castlereagh devenindu-i „particularmente dezagreabil"[107]. Acestuia din urmă nu-i putea trece cu vederea blocarea ascendentului covârşitor al Rusiei în „politica de coaliţie", orientarea *marii alianţe* de la Chaumont după principiul *responsabilităţilor guvernamental-statale* şi nu după cel al „solidarităţii monarhilor suverani", „strânsa cooperare" cu un Metternich acuzat „deschis" de „defecţiune" faţă de „cauza comună a curţilor nordice", consacrată de tratatele de la Teplitz, din 1813. În opinia aceluiaşi Gentz, împăratul Alexandru a ajuns a-l considera pe Metternich ca „un obstacol permanent pentru proiectele sale, ca un om preocupat fără contenire a-l contraria..., în fine, ca un inamic jurat"[108]. Nu mai puţin profunde resentimente îl încercau pe autocratul rus faţă de Ludovic al XVIII-lea, care a înţeles „să adopte un sistem de guvernământ contrar consiliilor pe care el (Alexandru – n.ns., G.C.) pretindea a i le fi dat". Era de-a dreptul „furios" pe Talleyrand, care, „în momentul intrării aliaţilor în Paris, avusese aerul de a nu recunoaşte altă lege decât voinţa împăratului Rusiei şi care, după patru săptămâni, aflase mijlocul de a redeveni independent"[109]. „Singurul amic al împăratului Rusiei" părea a fi, dintre „suveranii aliaţi", regele Prusiei, „al cărui ataşament personal îi era asigurat prin recunoştinţa sa (faţă de „eliberarea" de la 1813 – n.ns.), prin neîncrederea sa faţă de toţi ceilalţi (suverani – n.ns.) şi al cărui cabinet, prevăzând opoziţia generală faţă de propriile sale proiecte de mărime, făcuse din uniunea cu Rusia... primul principiu al politicii sale"[110]. În bună

[107] Metternich, *op.cit.*, vol. II, p. 477 (Gentz c. Metternich, *Mémoire...*, Viena, 12 februarie 1815).

[108] „L'Empereur s'accoutuma à ne regarder M. de Metternich que comme un obstacle permanent à ses vues, comme un homme occupé sans relâche à le contrarier et à le déjouer, enfin comme un ennemi juré"; v. *Ibidem*, p. 476 (acelaşi doc.).

[109] „Il (Alexandru – n.ns.) ne pardonnait pas au Roi (Louis XVIII) d'avoir adopté un sistème de gouvernement contraire aux conseils qu'il avait prétendu lui donner; il était furieux contre le prince de Talleyrand, qui, au moment de l'entrée des alliés à Paris, avait eu l'air de ne reconnaître d'autre loi que la volonté de l'Empereur de Russie, et qui, quatre semaines après, avait trouvé moyen de s'en rendre indépendant". *Ibidem*, p. 476 (acelaşi doc.).

[110] „Le seul ami de l'Empereur de Russie était le Roi de Prusse, prince dont l'attachement personnel lui était assuré par sa reconnaissance, par sa faiblesse, par son engouement, et par sa méfiancé de tous les autres, et dont le Cabinet, prévoyant

măsură, doar aparenţele conduitei cabinetului prusian „trădau" o „uniune strânsă... cu Rusia", fiindcă, în fapt, chiar şi acesta era susceptibil de „defecţiune", putând fi atras de „combinaţii germanice cu cel austriac", de „compensaţii teritoriale la Rhin", încurajate de britanici[111]. Erau, de aceea, nelipsite de temei motive, pentru împăratul Alexandru şi „miniştrii săi", să fie serios preocupaţi de „riscul uriaş" ca Rusia să piardă „şansa" de a decide „pacea şi ordinea generală", de a orchestra un *concert european* în versiunea unui *cor slavo-bizantin*, al cărui bas continuu să ducă cu el, să acopere până la a asimila „sonurile individuale" ale fiecăruia dintre interpreţii „marii politici".

„Presat", în egală măsură, de ambiţia „personală" de a situa Rusia „în poziţia întâi între marile puteri", dar şi de preocuparea de a evita riscul ca „imperiul său" să piardă mult din atuurile strategice, Alexandru I a indicat „întregului său aparat politico-diplomatic" o susţinută evaluare a „chestiunilor de interes" în perspectiva Congresului de la Viena. Dintre acestea, dacă ar fi să acordăm deplinul credit „manierei" în care istoricii au privit, de regulă, un asemenea aspect, „chestiunea Poloniei" ar fi fost cea de „extremă urgenţă". S-a considerat că „la frontierele vestice ale Imperiului, cu reper dispoziţional teritoriul polonez", au fost concentrate, în vara 1814, forţe militare însumând 500.000 de combatanţi, după aprecierile austriece şi britanice[112], 75.000 – cifră conformă „angajamentelor" asumate de fiecare *putere aliată* prin „convenţia suplimentară", din 29 iunie 1814, de la Londra –, după documentele oficiale ruseşti[113]. Din aceleaşi documente „de cancelarie imperială" am putut constata că „problema polonă", abordabilă, prin prisma „combinaţiilor teritoriale ruso-prusiene", ca una „polono-saxonă", nu reprezenta decât un *prim aliniament în asaltul european* al „marii curţi nordice", după cum, „chestiunea otomană" avea să rămână, câtva timp, una de „interes tăcut"[114]. *Alinia-*

---

l'opposition générale à ses propres projets d'agrandissement, avait fait de l'union avec la Russie, et de sa soumission aveugle aux volontés de cette puissance, le premier principe de la politique". *Ibidem*, p. 476 (acelaşi doc.).

[111] C.K. Webster, *The Congress of Vienna*, Londra, 1919, p. 50.

[112] Alan Palmer, *op.cit.*, p. 128.

[113] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VIII, p. 27 (Nesselrode c. Alexandru I, 12/24 iunie 1814).

[114] *Ibidem*, p. 78 (*Nota* lui A. Italinski c. guvernul Turciei, Constantinopol, 28 iulie/9 august 1814); Serge Goriainov, *Dokumenty gosudarstvennovo i St. Petersburgskovo arhivov*, P. I, St. Petersburg, 1912, pp. 58 şi urm.; I.S. Dostian, *Rossija i balkanskii*

mentul cu „bătaia" cea mai largă şi mai profundă îl constituia „chestiunea germană". Într-un foarte interesant *memoriu*, intitulat *Des rapports politiques de l'Empire de Russie avec le Midi d'Allemagne*[115], contele Golovkin semnala că „pacea de la Paris (din 30 mai 1814 – n.ns., G.C.), replasând Franţa în vechile sale raporturi cu Sudul Germaniei, a dat acestor ţări un nou interes pentru politica Rusiei, soarta lor viitoare devenind de o înaltă importanţă pentru garanţia şi securitatea păcii generale... Decizia privind soarta lor, amânată până la Congresul de la Viena, a sporit agitaţia şi neliniştea în cabinetele germane... Rusia nu putea să lase să-i scape toate avantajele pe care le avea... pentru a stabili şi extinde influenţa sa în mijlocul acestei fluctuaţii de interese diverse şi pentru a le da o direcţie convenabilă. Asemenea influenţă, fie şi numai a unui judecător de pace sau a unui arbitru, având a fi foarte salutară, raportându-se totdeauna la sistemul de contraponderi atât de necesar în scopul asigurării echilibrului Europei"[116]. Stucturat pe patru „aspecte": *De l'état actuel du Midi d'Allemagne*[117]; *Des Etats méridionaux de l'Allemagne dans leurs rapports entre eux et avec l'Autriche et la France*[118]; *De l'influence du traité de paix de Paris sur le Midi de l'Allemague*[119]; *Des rapports de la Russie avec le Midi d'Allemague*[120], *memoriul* focaliza raţionamentul că „Sudul Germaniei oferea un punct de sprijin important şi asiguratoriu politicii Rusiei..., devenită mai europeană ca niciodată... Interesul statelor

---

vopros, Moscova, 1972, p. 120; *Vostotchnyi vopros vo vneshnei politike Rossii (konets XVIII – natchalo XX v.)*, Moscova, 1978, pp. 67 şi urm.

[115] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S.I., vol. VIII, pp. 35-41 (I. Golovkin c. guvernul Rusiei, Stuttgart, 21 iunie/3 iulie 1814).

[116] „La paix de Paris, en replaçant la France dans ses anciens rapports avec le Midi d'Allemagne, a donné à ses pays un nouvel intérêt pour la politique de la Russie. Leur sort futur devient d'une haute importance pour la garantie et la sécurité de la paix générale. La décision de ce sort, ajournée jusqu'au Congrès de Vienne, a excité de agitation et des inquiétudes dans les cabinets allemands... La Russie ne saurait laisser échapper tous les avantages qu'elle a dans l'époque actuelle pour établir et étendre son influence au milieu de cette fluctuation d'intérêts divers et pour leur donner une direction convenable. Cette influence ne fût-elle que celle d'un juge de paix ou d'un arbitre, sera déja très salutaire, en ramenant toujours au système des contrepoids si nécessaire pour assurer l'équilibre de l'Europe". *Ibidem*, p. 38.

[117] *Ibidem*, p. 35.

[118] *Ibidem*, pp. 35-37.

[119] *Ibidem*, pp. 37 şi urm.

[120] *Ibidem*, pp. 38-41.

meridionale ale Germaniei, plasate între două puteri rivale (Franţa şi Austria – n.ns., G.C.), epuizate (pe moment), era ca fiecare să aibă, separat, o garanţie. Această garanţie nu aveau a o afla decât într-o putere terţă, a cărei depărtare (în spaţiu) să nu inspire teamă", ci „elemente constitutive unui veritabil protectorat" (!), responsabilitate ce nu era de revenit Prusiei, „mai redusă ca forţă decât Austria şi expusă atacurilor acesteia", încât era în căutare „de aliaţi, nu de protejaţi". Marea Britanie menţinându-se „la distanţă şi neschiţând vreun gest sesizabil", rămânea Rusia, pentru care putea să rezulte o influenţă de arbitraj fără exemplu comparabil în istorie"[121]. Soluţia „ideală" pentru Germania, în acord cu interesele ruse, era consolidarea „capacităţii homeostatice" a fiecărei entităţi statale, sub *garanţie* sau *protectorat* din partea unei „puteri străine" (de preferat a Rusiei), şi nu antrenarea lor, cum se dorea la Viena şi chiar la Berlin, de „un liant federativ". Pierzând, în fapt, *avanpostul parizian* pentru dispozitivul său militaro-diplomatic de anvergură *europeană*, Rusia ţinea să-şi asigure un altul, în Germania, cu deosebire în sudul acesteia, unde beneficia „de legături de familie şi de conexiuni intime, ce-i comandau interesul atât prin afecţiune cât prin politică... Prin pacea generală, Rusia sconta a se plasa faţă de Germania aşa cum Franţa era după pacea din Westphalia (din 1648), garantă a executării stipulaţiilor (tratatelor), emul al celor puternici şi protectoare a celor lipsiţi de tărie"[122]. „Miza germană" nici nu privea doar „statele din Sud", ci mai pe toate, un alt *memoriu* al aceluiaşi Golovkin conţinând referinţe atingătoare *De la justice et de la nécessité de rétablir des constitutions dans plusieurs Etats d'Allemagne*[123], con-

[121] „Le Midi de l'Allemagne offre un point d'appui important et assuré à la politique de la Russie... Depuis les derniers évènements la Russie est devenue plus européenne que jamais... L'intérêt des Etats méridionaux de l'Allemagne, placés entre deux puissances rivales et plus faibles est que chacune d'elles séparément d'avoir une garantie. Cette garantie ne peut se trouver que dans une puissance tierce dont l'éloignement n'inspire aucune crainte, dont les forces promettent des secours et dont les intérêts sont semblables: voilà ce que constitue les éléments d'un véritable *protectorat*... Il en résultera probablement une influence d'arbitrage dont il n'y a pas d'exemple dans l'histoire". *Ibidem*, p. 39.

[122] „Elle (Rusia – n.ns.) y a plus qu'ailleurs des liens de famille et des conexions intimes, qui commandent son intérêt, autant par affection que par politique... Par la paix générale la Russie se trouvera placée vis-à-vis d'Allemagne comme la France l'était à son égard après la paix de Westphalie, garante de l'execution des stipulations, emule des puissance et protectrice des faibles". *Ibidem*, p. 39.

[123] *Ibidem*, pp. 45-50 (Document expediat din Stuttgart, la 21 iunie/3 iulie 1814).

cluzia esențială fiind aceea că „restabilirea... ordinii constituționale... în Germania nu avea cum a se face decât prin intercesiunea înaltelor puteri aliate și sub garanția lor"[124]. De unde reiese clar că „înclinațiile liberal-constituționale" ale împăratului Alexandru pentru „alte țări" (nu și pentru „a sa"!) nu exprimau, la rigoare, atașament sincer față „de modernitate și europenism", ci *un calcul* dictat de „arzătoarea sa dorință" de a asigura „puncte strategice de influență", jalonând direcții de expansiune, de efectivă dominație. Numai astfel și-ar avea explicația preocupările suveranului rus de „constituționalizare a Poloniei", de „a ferici" pe polonezi cu exercițiul „drepturilor și libertăților" („pravah i svobode") sub autoritatea sa imperială[125]. Deasemenea, „persistența" cabinetului de la Petersburg de a se implica în (re)organizarea Elveției „neutralizabile", „teren de aprinse dispute", unde Capodistrias, din partea Rusiei, Schraut, din cea a Austriei și „cam prea detașatul" („independentul") Chambrier, din cea a Prusiei, puși de acord să prevină reînfiriparea „influenței franceze în țara cantoanelor", aveau de înfruntat „precipitarea" cu care reprezentantul britanic Stratford Canning acționa în sensul reconsiderării „întregii afaceri"[126]. Nu erau trecute cu vederea nici „posibilitățile de manevră", în special pentru relațiile Rusiei cu Marea Britanie, ce le prezentau „chestiunea Olandei"[127] și „diferendul danezo-suedez în problema Norvegiei"[128].

---

[124] *Ibidem*, p. 50.

[125] *Ibidem*, pp. 102 și urm. (*Raport prezidenta Verhovnovo vremennovo soveta po upravleniju gertsogstvom Varshavskim V.S. Lanskovo Alexandru I*, 10/22 septembrie 1814).

[126] „Les affaires de la Suisse deviennent tous les jours plus compliquées. L'intervention de l'Angleterre, les arrière-pensées de la France, l'éloignement de la Prusse y contribuent essentiellement". *Ibidem*, p. 81 (Capodistrias, *Priloženie* c. Alexandru I, Zürich, 31 iulie/11 august 1814); pentru întregul document, pp. 81-85, privind *Etat des affaires*, pp. 81 și urm.; *Manière directe et facile* (i.e. „l'arbitrage") *de finir les affaires de la Suisse*, pp. 82-84; *Manière indirecte* (i.e. „de faire ressortir d'un accord spontané de la constitution fédérale de cet Etat") *et difficile de finir les affaires de la Suisse*, pp. 84 și urm.

[127] „La Hollande est et sera vraisemblablement par plus d'une raison peu de chose par elle-même. Sa conservation dépendra entièrement de l'intérêt, qu'en prendront des Etats puissants disposéz de secourir directement ou indirectement ce pays". *Ibidem*, p. 75 (K. Phull, *Priloženie* c. Alexandru I, Haga, 17/29 iulie 1814).

[128] „La cour de Danemarck impliquée malheureusement dans les affaires de la Norvège, a excité les soupçons de l'Europe entière". *Ibidem*, pp. 80 și urm. (M. Orlov c. „deplin împuternicitul" britanic Foster, Copenhaga, 28 iulie/9 august 1814).

Evaluările „chestiunilor" considerate de „primordiala competenţă" a „marii politici" au permis lui Nesselrode să elaboreze *Bases d'un arrangement général*, act deosebit de interesant şi deplin relevant în sensul luării „problemei germane" de „reper esenţial" pentru „strategia europeană" a Rusiei, al cărei obiectiv atotpolarizator era hegemonia în viaţa internaţională. *Bazele* vizau, la *punctul 1*, pentru Rusia: „frontiere actuale" (existente atunci – n.ns., G.C.) în Asia şi în Europa de partea Porţii şi a Suediei, mărire teritorială („agrandissement") înspre vest prin „reunirea" (i.e. incorporarea) Ducatului Varşoviei până la o linie trasă după Thorn, atingând Peysern şi urmând cursul Prosnei; la *punctul 2*, pentru *Austria*: „frontiere actuale" (atunci!) de partea Turciei, a Ducatului Varşoviei şi a Rusiei, să i se restituie "teritorii" precum: Tirol, Salzburg, Innviertel, Voralberg, Iliria, Dalmaţia, să „reunească" pe cât posibil întinse posesiuni ale Regatului Italiei, până la Tesin... şi până la Pad; la *punctul 3*, pentru *Prusia*: restituirea provinciilor germane, cedate prin tratatul de la Tilsit (din 1807), exemptate fiind Anspach, Bayreuth şi episcopatul Hildesheim, restituirea departamentului Posen, până la linia desemnată mai sus în dreptul frontierelor Rusiei, măriri teritoriale, indemnizaţii... Saxonia; la *punctul 4*, pentru *Bavaria*: Marele Ducat de Würzburg şi cel de Frankfurt, exemptate fiind Hanau şi Fulda; la *punctul 5*, pentru *regele Saxoniei*: Toscana sau un stabiliment, pe malul stâng al Rhinului, format prin „electorate ecleziastice"; la *punctul 6*, pentru *marele duce de Würzburg*: asemenea (*idem*), cu explicaţia că, dacă s-ar aprecia preferabilă (re)stabilirea sa în Italia, regele Saxoniei să fie indemnizat cu „trei electorate"; la *punctul 7*, pentru *regele Sardiniei*: vechile sale state, cu Genoa şi partea Milanului „en dessa du Tesin"; la *punctul 8*: „stabilimente" în Italia pentru vice-rege, regina Westphaliei şi regina Spaniei, putând servi „à cet objet" Lucca, Piombino, Massa, Carrara şi San-Marino; la *punctul 9*, pentru *Weimar*: Fulda (eventual); la *punctul 10*, pentru *Coburg*: mărire teritorială prin enclavele Regatului Saxoniei în pădurea Thuringiei[129]. Luând în considerare şi *bazele de interes* privind Germania de Sud, Elveţia, Olanda, Norvegia, ar fi de constatat că documentele „de analiză şi sinteză" ale cancelariei imperiale ruse evidenţiau o susţinută „preocupare" nu doar în legătură cu principiile, ci şi cu mai toate implicaţiile teritoriale ale *ordinii europene*. Edificaţii clare în această privinţă ofereau

[129] *Ibidem*, pp. 87 şi urm. (Nesselrode, doc. prez., 31 iulie/12 august 1814).

o *zapiska* a împăratului Alexandru[130] şi mai ales *Instrucţiunile* aceluiaşi suveran pentru Nesselrode, relative la „planul viitoarei construcţii a Europei" („*plan budushtchevo ustroistva Evropy*")[131]. Şi fiindcă un atare *plan* permitea a fi „atacat" nu din una, ci din mai multe direcţii, Alexandru I a recurs la procedeul de a rezerva „calificarea" în fiecare dintre acestea câte unuia dintre principalii săi „consilieri de Externe" (Nesselrode, Rumeantsev, Capodistrias), căruia, în funcţie de cursul „oportunităţilor", avea să-i revină principala responsabilitate „diplomatică" la Congresul de la Viena[132]. Rumeantsev exponenţia „direcţia", cu împliniri atât de strălucite pe timpul Ecaterinei a II-a, constând în „cuceriri teritoriale", în privinţa cărora el părea a fi „mai ambiţios decât însuşi Ţarul", foarte determinat în tot ce întreprindea, din convingerea că „guvernele au ceva monastic în ele, asemenea unui ordin religios, care nu se abate de la reguli proprii"[133]. Capodistrias era „calificat în afacerile elveţiene", fiind reprezentantul Rusiei în „comisia interaliată", la Zürich, dar şi „principala rezervă" pentru postura de prim-plenipotenţiar la viitorul congres, în eventualitatea revenirii între „priorităţile stringente" a „chestiunii supuşilor creştini ai Porţii Otomane"[134]. Ca „rezerne" mai erau Stein, „inspiratorul" lui Alexandru I în „problema germană", şi Adam Czartoryski, „simbolul" ataşamentului „patrioţilor polonezi" la „proiectul regatului varşovian"[135]. Dintre toţi, Nesselrode era adeptul cel mai declarat al preeminenţei „combinaţiilor la nivelul marii politici", unde, prin „manevre şi formule inspirate", Rusia să-şi asigure „dintr-o dată" şi nu „pas cu pas" (prin „cuceriri teritoriale") poziţia de *prim factor de putere*. Implicat, cu depline împuterniciri, în semnarea principalelor acte ale *marii alianţe*, cel privit de „ruşii tradiţionalişti" ca „un străin" întrunea preferinţele lui Alexandru I de a fi prim-exponent *ministerial* al Externelor *imperiale*, în

[130] *Ibidem*, p. 89 (*Zapiska Alexandra I*, 1/13 august 1814); v. şi N. Schilder, *op.cit.*, vol. III, pp. 537 şi urm.

[131] *Vneshnjaja politika Rossii...*, S. I, vol. VIII, p. 89; v. şi N. Schilder, *op.cit.*, vol. III, pp. 538-540.

[132] Patricia Kennedy Grimeted, *The Foreign Ministers of Alexander I. Political Attitudes and Conduct of Russian Diplomacy*, New University of California Press, 1969, pp. 173 şi urm., 191.

[133] *Ibidem*; v. şi Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaţionale (1792-1821)*, Iaşi, 2001, pp. 189 şi 272.

[134] *Ibidem*.

[135] *Ibidem*.

expresia „formalităţilor de cancelarie". Gentz observa „reducerea lui Rumeantsev la nevoile curente de departament" şi avansul lui Nesselrode la responsabilitatea ministerială ca un „fapt remarcabil", chiar şi în condiţiile când *împăratul autocrat* („monarhul monarhilor")[136] ţinea *„d'être toujours son premier-ministre"*, încât secretarul de stat să nu însemne, în realitate, „que un chef de bureau"[137]. În perspectiva Congresului de la Viena, Alexandru I considera *politica externă* domeniul său *de predilecţie*, sperând să tranşeze *imperial* consacrarea Rusiei la condiţia de *hegemon european*. Era tot ce putea conta pentru el, într-un moment când, în documentele diplomatice ruse, nu se prea regăseau referiri explicite nici la *marea alianţă* şi nici la *concertul european*.

[136] *Istoria diplomaţiei*, vol. I, p. 427.

[137] „... L'Empereur Alexandre vient de confier à M. le comte Nesselrode le portefeuille des Affaires Etrangères. L'éloignement du comte Romantzoff, exclu... de la direction des grands objets politiques et réduit à la besogne courante du département, était à prévoir... La nominations du comte Nesselrode est plus remarquable... Sous le titre de secrétaire d'Etat, il ait été pendant toute la campagne chargé des fonctions d'un ministre". Friedrich von Gentz, *op.cit.*, vol. I, p. 95 (Gentz c. I. Caragea, Viena, 16 septembrie 1814).

Documente Asachi la Turnu Severin

TUDOR RĂŢOI

Personalitate prodigioasă, cu înclinaţii multiple şi variate, de la predispoziţiile tehnice novatoare la adânci studii umaniste, Gheorghe Asachi, e cunoscut, înainte de toate, ca unul dintre corifeii culturii româneşti moderne.

Dintr-o viaţă de om dăruită generos în lungime şi cu o operă remarcabilă, mai bine de jumătate din ea s-a desfăşurat după 1800, într-o epocă în care s-au fundamentat tendinţele esenţiale de dezvoltare într-o direcţie nouă, modernă, a vieţii istorice naţionale, sincronizată cu spiritul timpului.

Într-o epocă în care – cum remarca Alecu Russo – s-a dat „o luptă înăbuşită, însă uriaşă şi necontenită, între bătrân şi tânăr, între obiceiul căzut şi veşted şi inovaţia cutezătoare, plină de putere de viaţă, o luptă pe moarte între vechi şi nou, în care biruinţa, greu câştigată, va fi a celui din urmă"[1], Gheorghe Asachi a fost unul dintre reperele acestui timp. Spirit enciclopedic, cu şcoală italiană, deschis în egală măsură disciplinelor exacte, studiilor clasice şi limbilor străine – ştia latina şi vorbea în polonă, rusă, germană, italiană, franceză şi engleză – proprietar în accepţia modernă a noţiunii, întreprinzător şi fondator de tipografie şi publicaţii cu larg ecou în lumea cultă şi dornică de informare a Moldovei de până la Unirea din 1859, autoritate respectată şi ascultată în materie de istorie, literatură şi cultură în general, Gheorghe Asachi a întruchipat epoca în care a trăit într-o postură bivalentă. Căci, dacă pe de o parte el a deschis şi a luminat căi noi în spiritualitatea românească, pe de altă parte, cel puţin în a doua jumătate a vieţii, destinul său a fost tributar unei bizare şi greu de înţeles reticenţe faţă de schimbările din ordinea socială şi statală a Moldovei, aduse îndeosebi de revoluţia paşoptistă şi de Unire. Această atitudine l-a îndepărtat de mulţi dintre contemporani, l-a marginalizat şi până la sfârşitul vieţii l-a aruncat într-o prea nemeritată uitare, pe care Asachi a suportat-o greu.

---

[1] Gh. Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, 1980, Editura Junimea, p. 6.

Cum se explică însă prezența documentelor referitoare la cărturarul moldovean la Turnu Severin?

Avem de-a face cu o prezență revelată de câteva dintre mărturiile operei lui culturale păstrate în Arhivele din Mehedinți în cunoscuta Colecție a doctorului Constantin I. Istrati[2]. Colecția cuprinde un lot important de documente din perioada 1807-1870, majoritatea de după anul 1827, când

---

[2] Colecția a fost inițiată de Maria Istrati, născută Capșa, mama cunoscutului medic, profesor, chimist și om politic român Constantin I. Istrati, născut în 1850 la Roman și mort la 30 ianuarie 1918. Dr. C.I. Istrati a preluat colecția și a îmbogățit-o cu documente și piese de o mare varietate și valoare, aduse din toate regiunile locuite de români, cele mai numeroase provenind din Moldova istorică. După moartea lui C.I. Istrati și după ce a intrat temporar în patrimoniul Ministerului Artelor, care a oferit-o fără a fi acceptată Fundației Culturale „Principele Carol", Academiei Române și Muzeului de Antichități din București, la intervenția fruntașului severinean Teodor Costescu, fost student al lui Istrati, în 1923, Ministerul Artelor a cedat colecția, cu consimțământul soției doctorului Istrati, municipalității din Turnu Severin. Academia Română a reținut pe seama sa „Colecția Vasile Alecsandri" și zece volume de cărți. Adusă la Turnu Severin în cursul anului 1924, Colecția Istrati, împuținată cu piesele pierdute în timpul ocupației germane din 1916 – 1918 și cu cele reținute de Academie, a fost organizată și expusă sub titulatura „Muzeul Dr. C.I. Istrati" în clădirea Palatului Cultural din reședința Mehedinților, edificiu inaugurat la 30 noiembrie 1924 și închinat înfăptuirii Marii Uniri din 1918. În aprilie 1949, Muzeul „Dr. C.I. Istrati" a intrat sub administrația Comitetului Provizoriu al județului Mehedinți, iar la începutul anului 1950 sub administrația Comitetului Provizoriu al orașului Turnu Severin. În anii 1950-1951, acesta din urmă, iar apoi Sfatul Popular al raionului Turnu Severin au dispus fuziunea Muzeului „Dr. C.I. Istrati" cu Muzeul „Porților de Fier". Bunurile aparținătoare fostului Muzeu „Dr. C.I. Istrati" au fost preluate de Muzeul „Porților de Fier", însă treptat și incomplet. Rămase în continuare la Palatul Cultural unde își afla sediul și Biblioteca „I.G. Bibicescu", unele dintre piesele fostului Muzeu „Istrati" și-au pierdut identitatea amestecându-se cu cele ale bibliotecii, iar altele au fost însușite fraudulos de persoane fizice ori s-au pierdut. În fine, ca urmare a aplicării prevederilor art.23 din Decretul nr. 472/1971 republicat, privind Fondul Arhivistic Național al R.S. România, la 6 iunie 1978, Muzeul Regiunii „Porților de Fier" din Drobeta-Turnu Severin a predat filialei din Mehedinți a Arhivelor Statului un număr de 1676 de documente scrise pe pergament sau hârtie provenind din fosta Colecție Istrati, predare incompletă căci muzeul a scăzut un număr de 33 de documente socotite lipsă ori dublu inventariate și a reținut și luat în evidență pe seama sa un număr de 1872 de documente între care cărți domnești, zapise și înscrisuri feudale din Moldova.

În anul 1988, Filiala Mehedinți a Arhivelor Statului a publicat inventarul arhivistic al pieselor preluate cu zece ani mai înainte de la muzeu, în care o secțiune conținând 109 poziții de inventar se referă la documente din arhiva Asachi (vezi *Colecția Dr. Constantin I. Istrati, 1429-1945*, Inventar arhivistic, întocmit de Nicolae Chipurici și Tudor Rățoi, 1988, București, 511 p.).

într-un incendiu din 19 iulie, lui Asachi i-au ars casa, manuscrisele, biblioteca şi alte bunuri preţioase. Între cele rămase şi prezente în amintita colecţie – unele cunoscute astăzi, altele inedite – figurează corespondenţă, manuscrise ale unor lucrări literare publicate ulterior în revistele editate chiar de autor, documente privind proprietăţile sale – între ele tipografia de la Petro-Dava (Piatra Neamţ) –, documente emise de Asachi în calităţi oficiale avute – referendar al şcolilor din Moldova sau arhivar al statului –, însemnări şi lucrări ocazionate de elaborarea Regulamentului Organic, proiecte propuse de cărturar administraţiei centrale a Principatului şi celei ieşene, texte ce i-au parvenit de la demnitari ai timpului sau cu privire la situaţia ţării, instituţii şi societăţi cultural – ştiinţifice contemporane, încercări literare, traduceri, notaţii de familie, conspecte, liste de cărţi şi de acte, afişe, desene, hărţi, rapoarte, contracte, documente justificative, un registru al corespondenţei expediate de Gheorghe Asachi şi de fiul său Alexandru ş.a.

Documentele îl arată pe Asachi într-o varietate impresionantă de ipostaze, în legătură cu o mulţime de persoane şi personalităţi, sau interesat de cele mai diverse lucruri. În 1807, de pildă, el primea de la Viena o scrisoare de la profesorul său de limba engleză, M. Meredith, care îi cerea un ajutor bănesc[3]. În 1827-1839 el făcea referinţe asupra unor politicieni englezi şi a lui Capo d'Istria, după demisia acestuia din serviciul Rusiei şi, în aceeaşi perioadă, alcătuia un text intitulat *Preascript pentru învăţăturile ce au a se învăţa în şcoala elementară după methodul lui Lancaster*[4]. În preajma redactării Regulamentului Organic, Asachi s-a implicat alături de alţi boieri, în opera de stabilire a textului, împrejurare în care, împreună cu G. Catargi, C. Cantacuzino, C. Conachi şi M. Sturdza, a corespondat cu consulul general al Rusiei în Principatele Române, Minciaki[5]. Foarte probabil, în legătură cu aceleaşi preocupări, a fost produs şi textul intitulat *Amélioration de l'ordre judiciare – chap. VIII*, alcătuit pe marginea unui text adnotat privind ordinea judiciară în Moldova şi Valahia, cu ocazia întocmirii celor două regulamente organice, lucrare la care Gheorghe Asachi a participat ca secretar al comisiei de redactare moldovene[6]. Din perioada imediat premergătoare acestui moment, datea-

---

[3] Arh. Naţ. Drobeta-Turnu Severin, Colecţia „Dr. C.I. Istrati", doc. XIII/1.

[4] Doc. XIII/4 şi XIII/5.

[5] Doc. XIII/6.

[6] Doc. XIII/88.

ză o descriere a bătăliei de la Silistra, din 1 mai 1829, dintre armatele rusești și otomane[7]. În anii ocupației țariste în Principate, față de care Asachi a avut o atitudine vădit îngăduitoare, acesta s-a arătat interesat de influența rusă în cele două țări, așa cum rezultă din două texte tipărite în limba franceză, unul dintre ele aparținând redacției ziarului „Journal des Débats", iar altul conținând instrucțiuni intitulate *Mode de recensement dans les villes et les bourgs* și *Mode de recensement dans les villages*[8]. Atitudinea filorusă a lui Asachi este, totodată, evidențiată și de o scrisoare a sa de omagiere, din 28 noiembrie 1834, adresată probabil consulului Rusiei în Moldova, prin care îl ruga să facă să parvină țarului două tablouri privind istoria Moldovei, ce i le dedicase[9].

În jurul anului 1830, documentele îl înfățișează pe Gheorghe Asachi introdus în organizarea școlilor din Moldova până la sfârșitul deceniului al cincilea, când a demisionat și s-a pensionat. Cu privire la această problemă, din perioada ocupației ruse datează o scrisoare cu observații asupra regulamentului de organizare a școlilor din Valahia, adresată împuternicitului Rusiei în Principate, precizându-se asemănările și deosebirile între cele două provincii românești în materie școlară, precum și necesitățile specifice școlilor din Moldova[10]. Din aceeași perioadă, s-au păstrat așa – zise „foi" referitoare la cheltuielile făcute cu întreținerea școlilor moldovene, din Iași și din ținuturi, cu mențiunea specială pentru gimnaziul Gh. Seulescu și școlile normale Ioan Sachelarie și Gh. Filipescu și pentru profesorii de „allilodidactică" Theodor Verescu și Ioan Nanu, profesorii de limbi străine, doctor, profesorul de catehism și personalul administrativ și de serviciu din aceste instituții[11]. Din poziția de referendar al școlilor moldovene, care i-a oferit lui Asachi putința de a vedea starea acestora într-o perspectivă cuprinzătoare, din anul 1838, cărturarul a lăsat o relație istorică asupra școlilor naționale din principat, de la restaurarea lor în 1828 și până în 1838, document înfățișat în ședința generalicescului examen din 3 iulie 1838[12]. Un document asemănător datea-

[7] Doc. XIII/7.
[8] Doc. XIII/91.
[9] Doc. XIII/14.
[10] Doc. XIII/89.
[11] Doc. XII/22, VI/63, VI/74.
[12] Doc. XIII/28; pe copertă, documentul imprimat în 6 file poartă mențiunea: „Am dat acest act iubitului meu prieten C. Istrate. 1911 noiembrie 30. C. Erbiceanu".

ză din 1844-1845, având ca obiect starea şi mersul şcolilor din Iaşi şi din ţară în cursul acelui an şcolar şi fiind prezentat, la cerere, Secretariatului Moldovei de către Epitropia Şcoalelor[13]. Câţiva ani mai înainte, Asachi întocmise în limba franceză *Notice sur l'état de l'instruction publique en Moldavie*, un *Reglement de l'instruction publique*[14] şi, aproximativ în acelaşi timp, făcuse şi notase observaţii cu privire la organizarea şcolară, starea meteorologică a Moldovei, trecutul său istoric şi obiceiurile şi credinţele locuitorilor[15]. În fine, interesat şi de mersul altor instituţii de învăţământ ale timpului, din 1838-1839, Asachi a păstrat un program săptămânal cu repartizarea obiectelor de învăţământ, pe zile, de la Academia Mihăileană, iar din 1840, conspecte întocmite de Andrei Teodorescu ale materiei predate la obiectul geografie în semestrul I al anului, la clasele I -II ale Seminarului Veniamin[16]. Demnităţile îndeplinite în materie şcolară şi, fără îndoială, prestigiul generat de activitatea sa bogată şi variată au făcut ca, în 1841, Epitropia Învăţăturilor Publice din Principatul Moldovei să-l numească în comisia centrală instituită prin ordin domnesc pentru îmbunătăţirea economiei rurale (agronomie şi creşterea vitelor). În acest sens, după numirea în organismul central, Asachi era înştiinţat în numele domnitorului Mihail Sturdza în legătură şi cu constituirea a patru comisii locale, în oraşele Iaşi, Botoşani, Bacău şi Bârlad, având scopul arătat[17]. Din 10 septembrie 1849, datează o scrisoare a Departamentului Averilor Bisericeşti şi al Învăţăturilor Publice prin care postelnicul Gh. Asachi era informat că domnul îi aprobase demisia din postul de referendar al şcoalelor şi, pentru serviciile aduse ţării, îi stabilise o pensie pe viaţă de opt mii de lei pe an, începând cu 1 ianuarie 1850. O altă scrisoare, din 30 ianuarie 1850 a marelui vistier al Moldovei, atestă că postelnicul îşi intrase în drepturi, fiind beneficiarul unei pensii lunare de 666 de lei, sumă plătită din Casa Pensiilor, cu scăderea zeciuielii legiuite de aşezământul corespunzător[18].

Întregind dimensiunile operei publice desfăşurate de Asachi, un număr de scrisori şi alte acte ilustrează legăturile sale cu cărturari şi oameni

[13] Doc. VII/14.
[14] Doc. XIII/39, XIII/97.
[15] Doc. XIII/29.
[16] Doc. XIII/24, XIII/34.
[17] Doc. XIII/36, XIII/37.
[18] Doc. XIII/61, XIII/62.

politici din Muntenia în folosul unor schimburi culturale necesare în ambele direcţii. La 15 decembrie 1834, de pildă, logofătul Alexandru Vilara îi scria din Bucureşti confratelui moldovean, rugându-l să-i trimită manuscrisul „răposatului întru fericirea domnului, Cantemir", anunţat de „Curierul românesc" ca urmând să fie tipărit la tipografia Mitropoliei din Iaşi şi, totodată, îşi exprima dorinţa să-l „prenumere" printre abonaţii la „Albina" pe întregul an ce urma[19]. Tot Vilara va fi acela care, în 1845, îi va duce lui Grigore Alexandrescu, din partea lui Asachi, un tablou cu tematică istorică, iar în 1855 acesta din urmă va fi invitat de redactorul unei publicaţii bucureştene ca prin schimbul de tipărituri să servească idealuri naţionale şi culturale comune[20]. Impresionat de darul primit, la 19 noiembrie 1845, Grigore Alexandrescu îi scria, la rândul său, lui Asachi, anunţându-l că primise prin logofătul Alexandru Vilara „frumosul tablou istoric ce aţi avut bunătatea a-mi trimite", gest ce-l luase pe neaşteptate pe fabulist.

> „Dar – mărturisea acesta – cu cât a fost mai neaşteptată şi, poci zice, mai nemeritată, cu atât mulţumirea mea este mai simţitoare şi recunoştinţa mai vie. Aş dori să găsesc un prilej ca să mă poci plăti cu asemenea monedă. Dar astfel de prilejuri se înfăţişează destul de rar pe la noi. Aşa, mă mângâi cu plăcerea de a rămânea totdeauna dator unui bărbat al căruia prieteşug este o cinste pentru oricine, iar mai cu osebire pentru al dumneavoastră, plecată slugă, Grigore Alexandrescu"[21].

O categorie insemnată în documentele Asachi de la Turnu Severin sunt manuscrisele. Unele dintre acestea (*Petru Rareş* – din care s-a păstrat doar partea a doua, *Dreptatea*, *Veghea soldatului moldovean*, *Mihai Viteazul – prinţ de Valahia* – ambele în limba franceză, *Moldova şi Ţerra Muntenească* (sic!) – *esquisă istorică*, *Le chateau de Niamtzo (St. Germain)*, *Valea Albă*, *„Memoire Cinquante années de l'histoire de Moldavie, depuis 1813-1863*, *Geografia Moldovei*, *Din istoria patriei* ş.a.)[22] sunt titluri cunoscute în bibliografia Asachi[23], în partea ei literară şi ştiin-

[19] Doc. XIII/15.
[20] Doc. XIII/51, XIII/70.
[21] Doc. XIII/51.
[22] Doc. XIII/78, XIII/99, XIII/90, XIII/100, XIII/83, XIII/95.
[23] vezi Gheorghe Asachi, *Opere*, II, Ediţie critică şi prefaţă de N.A. Ursu. Nuvele istorice. Varia – în colecţia „Scriitori români", 1981, Bucureşti, Editura Minerva.

ţifică, în cea din urmă preocupările traversând o arie largă, de la istoria ţării, obiceiuri şi credinţe, geografie (nu numai a Moldovei, ci şi a altor zone, dovadă o hartă generală a Africii „dreasă şi săpătaă sub direcţia agăi G. Asaki, de Parteni Antoni, la Institutul Albinei din Iaşi"[24] şi o „Istoria Greciei"[25]) şi până la observaţii privind starea meteorologică etc. Acestor manuscrise, dintre care unele trebuie atribuite cu circumspecţie lui Asachi, li se adaugă traducerile Ermionei Asachi, fata cărturarului şi viitoarea soţie a lui Edgar Quinet, după „istorioare", producţii de o anume factură literară semnate Buili şi având caracter educativ – moral pentru tinerele fete[26].

Către sfârşitul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, documentele îl arată pe Gheorghe Asachi în legătură cu personalităţi culturale din străinătate[27], membru al unor societăţi prestigioase şi autor al unor proiecte edilitare sau culturale îndrăzneţe. Dintr-o scrisoare datată 16/28 iulie 1837, de pildă, aflăm că el fusese primit în *Societé des Sciences Morales des Lettres et des Arts* şi în *Societé royale d'Agriculture et des Arts de Seine et Oise*[28]. Cu acest prilej, cărturarul moldovean informa un prieten din străinătate, care-i făcuse cunoscute cele două alegeri, asupra cercetărilor sale şi asupra deschiderii Teatrului Naţional din Iaşi[29]. Tot atunci, Asachi era implicat în activitatea unor importante instituţii din societatea moldoveană a timpului – Academia Mihăileană[30], Seminarul Veniamin[31], Arhiva statului[32] şi Societatea de Istorie Naturală din Iaşi[33]. După 1834,

[24] Doc. XXIV/1.
[25] Doc. XIII/68.
[26] Manuscrisul cuprinde: cuvântul *Tinerele fete moldovene* – Iaşi, 10 iulie 1838, *Paneraşul cu fragi, Pavel şi Virginia, Primejdia a asculta la uşă, Rochia cea cusută cu flori, Testamentul, Trunchiul de copaci, Scarpele cele verzi, Buchetul de cireşe, Surorile împreună crescute*; lipsesc ultimele două istorioare. Ms. nr.13 (3005).
[27] Din 1834 sau ulterior acestui an, datează o autobiografie a unui anume Kir Angelo, cunoscut al familiei Gh. Asachi, persoană cu înclinaţii şi preocupări artistice şi filozofice, născut în anul 1762 la Naxos (doc. XIII/16). În 1848, Asachi îl va evoca în *Almanah* sub numele de Teodor Chirangheleu (vezi Asachi, *Opere*, II, p. 914.
[28] Doc. VI/83 (2796).
[29] Ibidem.
[30] Doc. XIII/24.
[31] Doc. XIII/34, XIII/40.
[32] Doc. XIII/52; printr-o scrisoare din 26 noiembrie 1845, Gh. Asachi, arhivistul statului şi cavaler, îi confirma lui Ecovachi Palade, secretarul Obşteştii Obicinuitei Adunări, primirea la Arhiva statului a trei „acturi" provenite de la respectiva instituţie.

timp de câţiva ani, Asachi a fost preocupat de proiectul construcţiei unui puţ artezian în capitala Moldovei, asupra utilităţii căruia a încercat din răsputeri să convingă autorităţile administrative ale ţării, întocmind chiar o schiţă în tuş ca dovadă de fezabilitate[34]. La 11 ianuarie 1840, inepuizabilul cărturar a lansat o nouă iniţiativă, de această dată cu destinaţie culturală, şi anume cea referitoare la alcătuirea unui lexicon al limbii române. Despre acesta Asachi îi scria la data amintită mitropolitului Moldovei, informându-l că, în perspectiva lucrării imaginate, avea de gând să scoată pe lângă „Albina" o foaie literară în care să publice monumente de limbă veche românească, intenţionând să-şi înceapă proiectul cu Psaltirea tipărită de Coresi în 1568 la Braşov, pentru care cerea asentimentul înaltului prelat. În 1842 lucrarea pare să fi fost aproape de terminare, după cum rezultă dintr-o situaţie provizorie a foilor de prenumeranţie cu numărul de abonaţi la „Lexicon", care arată audienţa reală a acestuia în principalele oraşe din Moldova, dar şi în Bucureşti şi în ţinuturi[35].

Numeroase alte documente se referă la afaceri de familie, proprietăţi, instrucţia şi viaţa copiilor familiei Asachi, locul cărturarului printre contemporani etc. În diverse perioade, Asachi a fost absorbit de problema unor moşii în care s-a implicat ca inginer hotarnic, împuternicit al statului, sau ca particular. Sub acest din urmă aspect, el a trebuit să cheltuiască timp şi energie îndeosebi în litigiul avut cu Mitropolia, pentru moşia Bisericani, proprietate mănăstirească şi învecinată cu moşia lui Asachi, unde acesta avea tipografia şi unde era acuzat de cotropire[36]. Într-o măsură încă şi mai mare, în prim planul activităţii omului de cultură, s-a impus vocaţia lui de editor, redactor, director de publicaţii şi de tipograf. Pentru ca să-şi împlinească năzuinţele şi să-şi pună în aplicare proiectele în aceste direcţii, el s-a bazat pe veniturile scoase din fabrica de hârtie de Cetăţuia Pietrei – „întâia privilegiată fabrică de hârtie în Moldova" – după cum stă scris într-un afiş publicitar din 1 iunie 1842, pe care a condus-o şi administrat-o cu calităţile întreprinzătorului adevărat. Ca dovadă, afişul amintit punea la îndemâna eventualilor clienţi referinţele oricărei reclame moderne, adică informaţii privind puterea fabricii, capa-

[33] Doc. VI/83, XIII/27 – corespondenţă cu dr. Czihac.
[34] Doc. XIII/12, XIII/21, XIII/102.
[35] Doc. XIII/31, VI/40; de altfel, în 1842, *Lexiconul de conversaţie* a şi văzut lumina tiparului.
[36] Doc. XIII/30, XIII/46, XIII/47, XIII/57.

citatea ei de producţie, sorturile de hârtie fabricate şi posibilităţile de procurare a acestora[37]. Asachi s-a străduit şi a obţinut ca din producţia de hârtie fabricată la Cetăţuia Pietrei – Petro-Dava, cum îi plăcea lui să-i mai spună – să aprovizioneze, în condiţii de protecţie împotriva concurenţei străine, autorităţile importante ale ţării şi în primul rând pe cele judecătoreşti şi administrative. Două corespondenţe din 1843 cu Vistieria Moldovei arată că proprietarul de la Petro-Dava obţinuse de mai mult timp dreptul de furnizor preferenţial, iar ca urmare a stăruinţelor depuse, la 25 septembrie acelaşi an, Logofeţia Dreptăţii şi Departamentul din Lăuntru au aprobat ca el să aprovizioneze cu hârtie toate instanţele din Moldova, fiind protejat împotriva hârtiei străine[38]. Ceea ce a şi făcut, prin Depozitul general de hârtie al Moldovei, cu grijă contabilicească şi evidenţe ţinute la zi[39], neuitând ca la expirarea termenelor contractuale referitoare la calitatea de furnizor unic să obţină prelungirea acestora. Aşa s-a întâmplat, de pildă, la 11 martie 1849, când membrii Sfatului Administrativ al ţării au dispus o asemenea prelungire, pe doi ani, de la 1 aprilie 1849, a măsurii ca toate autorităţile administrative şi judecătoreşti din principat să-şi procure hârtia de la fabrica lui Asachi[40]. În tot acest timp, proprietarul a avut grijă să-i modernizeze utilajele – după cum rezultă dintr-o scrisoare din 1838 – 1840 a fiului său Dimitrie, aflat atunci la studii în Germania şi care îl informa asupra posibilităţilor de achiziţionare a unor materiale şi piese pentru fabrică şi tipografie[41] –, să-i asigure personalul calificat, adus chiar din străinătate[42] şi să-i suplimenteze capacitatea de producţie. În anii premergători şi următori Unirii, fabrica încă funcţiona, Asachi străduindu-se să fie reparată şi chiar vizitată de alţi meşteri în branşă[43]. Asupra „celor cuprinse pe proprietatea Petro-Dava" de lângă Piatra Neamţ, o ultimă referinţă în documentele Asachi datează din 24 martie 1867 şi a fost alcătuită de locotenent – colonelul Alexandru (Alecu) Asachi, fiul cărturarului[44]. Este cert că această proprietate, bazată

[37] Doc. XIII/40.

[38] Doc. XIII/42, XIII/45.

[39] Doc. XIII/48, VII/15.

[40] Doc. XIII/59; domnul a aprobat însă prelungirea doar cu un an.

[41] Doc. XIII/33.

[42] Doc. XIII/43 – la 8 mai 1843, l-a angajat ca miastru la fabrică pe austriacul Joseph Gareis.

[43] Doc. XIII/77, XIII/79.

[44] Doc. XIII/86.

pe poziţia privilegiată a fabricii de hârtie de aici, a jucat un rol însemnat în viaţa lui Asachi şi a familiei sale. Institutul „Albinei" şi activitatea lui publicistică, tipografică şi socială au evoluat în legătură cu situaţia de la Petro-Dava. Pare să nu fie, de pildă, întâmplător că în anii în care Asachi se lupta să obţină exclusivitatea desfacerii hârtiei în ţară şi chiar la Constantinopol[45] şi protecţia împotriva concurenţei străine, el a extins volumul producţiei tipografice, cumpărând, la 12 mai 1846, cu 1743 de galbeni, tipografia maiorului M. Kogălniceanu[46] şi închiriind pe şapte ani, începând cu 23 aprilie 1849, tipografia Mitropoliei[47]. Cu aceste mijloace a făcut Asachi să apară multe dintre mărturiile de astăzi ale operei sale culturale – lucrări istorice, literare, artistice, tipărituri, hărţi, stampe etc., pe care autorul s-a străduit să le difuzeze în cercuri cât mai largi de interesaţi, prieteni, persoane şi personalităţi de tot felul, instituţii[48].

De pe la jumătatea secolului al XIX-lea, documentele îl înfăţişează pe Asachi tot mai înstristat de răceala şi ingratitudinea contemporanilor, cum pare să rezulte din câteva însemnări cu caracter literar şi de reflecţie morală şi filozofică[49]. E de presupus ca starea lui de spirit să fi fost influenţată, între altele, şi de greutăţile băneşti, din cauza cărora, la 5 mai 1852, şi-a amanetat către Manolachi Manu casele din Iaşi, mahalaua Muntenimea de Sus, pentru datoria de 1800 de galbeni contractată la acesta[50]. După trei ani, la 8 mai 1856, familia Asachi a trecut printr-o nouă nenorocire, fiindu-i prădate casele de hoţi şi lipsită de obiecte preţioase între care bijuterii, medalioane, desene, monezi antice – una determinată ca fiind de la Antoninus Pius ş.a.[51]. O mare supărare pare să-i fi provocat lui Asachi situaţia fiului său Alexandru. Militar de carieră şi cu pregătire inginerească, acesta s-a căsătorit în 1854 cu Efrosina Adamachi. La numai doi ani de la căsătorie, familia Asachi a fost tulburată de comportarea imorală a Efrosinei, dezaprobată chiar de mama sa, motiv pentru care

---

[45] Doc. XIII/44.

[46] Doc. XIII/53.

[47] Doc. XIII/60 (2802).

[48] Doc. XIII/96 – la o dată neprecizată, oricum după 1840, el a făcut o donaţie importantă de cărţi Bibliotecii Academiei din Iaşi.

[49] Doc. XIII/35, XIII/106; pentru etapele vieţii lui Asachi, vezi *Dicţionarul Literaturii Române de la origini până la 1900*, 1979, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, p. 58.

[50] Doc. XIII/65.

[51] Doc. XIII/72.

Alexandru Asachi a cerut divorţul[52]. Câţiva ani mai târziu, acesta, ajuns între timp la rangul de spătar, a rămas şi fără slujbă, adăugând patriarhului familiei un nou prilej de îngrijorare. În această privinţă, un foarte interesant caiet cu conceptele scrisorilor expediate de spătar şi de tatăl său în perioada 30 iulie 1866 – 9 februarie 1870[53], redactate în română şi franceză, arată postura nefericită a celor doi, obligaţi să intervină repetat la demnitarii timpului şi chiar la domnitor pentru ca Alexandru Asachi să fie încadrat ca inspector tehnic în Ministerul de Război, aşa cum dorea el însuşi şi cum se considera recomandat de şcolile făcute şi de cunoştinţele acumulate. Cât îi priveşte pe ceilalţi membri ai familiei Asachi, documentele oferă ceva mai multe ştiri despre Dimitrie Asachi, al doilea fiu al cărturarului, care în 1838 a plecat la studii cu bursă plătită de Epitropia Învăţăturilor Publice la München, unde s-a înscris pentru doi ani la Şcoala Politehnică. De aici i-a scris tatălui său în legătură cu piesele de procurat pentru tipografie şi tot de aici ar fi trebuit să plece în 1840, la Metz în Franţa, pentru continuarea studiilor, fapt neconfirmat de documente[54]. În ceea ce-o priveşte pe Hermiona, fiica lui Asachi, căsătorită Quinet, numele său este evocat de „istorioarele" pentru tinerele fete, asupra cărora ne-am referit mai sus. În fine, de la Helena Asachi, soţia cărturarului, a rămas o scrisoare redactată probabil în anul 1870 şi adresată prinţului Carol I al României pentru acordarea unei indemnizaţii băneşti, necesară după moartea soţului ei, în condiţiile în care posibilităţile sale materiale, la o vârstă de aproape 80 de ani, erau foarte modeste[55].

În perspectivă conclusivă, este limpede, credem, că documentele Asachi din arhivele severinene constituie un tot arhivistic cu o valoare neîndoielnică. Prezentarea lor şi semnalarea în cele de faţă a locului unde se păstrează au rostul de a furniza celor interesaţi o referinţă necesară în legătură cu o personalitate culturală de frunte şi asupra unei familii dintre cele mai ilustre din Moldova secolului al XIX-lea.

---

[52] Doc. XIII/69, XIII/71, XIII/73, XIII/74, XIII/75.
[53] Doc. XIII/85 (3006).
[54] Doc. XIII/25, XIII/26, XIII/33.
[55] Doc. XIII/104; în scrisoare este pomenit numele lui Edgar Quinet, „mon gendre", precum şi faptul că preşedintele Consiliului de Miniştri era „Mr. Golesko" (Alexandru G. Golescu).

Reunirea Dobrogei cu România

Reacţii şi semnificaţii

SORIN MUREŞEANU

Împrejurările în care Dobrogea s-a „reunit" cu România – spre a relua expresia consacrată de art. 46 al Tratatului de pace de la Berlin – au conferit actului „aura" unui subiect istoriografic tabu, abandonat prejudecăţilor sau conformismului.

Nu numai că examenul multivalent al împrejurărilor reunirii desfide însă falsele idiosincrasii care o înconjoară şi clasează în „conul de umbră" al istoriografiei, dar relevă totodată implicaţii de fond în chestiuni ce par s-o fi ignorat, dacă i-au realizat însemnătatea. Cristalizarea politicii regionale a României, opţiunea alianţei cu „Triplicea" şi verificarea viabilităţii sale în „testul" balcanic, atitudinea de la 1912-1913 şi consacrarea glisării spre Antantă sunt dosare ale istoriei noastre moderne cărora tema reunirii Dobrogei şi implicaţiilor sale le este implicită. Ele transpun în acţiunea de stat o dezbatere de fond pe care actul reunirii a provocat-o în societatea românească, atingând adâncimi şi orizonturi de raţionament politic, simptomatice pentru intimitatea inserţiei sale în definirea intereselor de neam. Atitudinea politică şi publică românească faţă de Dobrogea la 1878 nu este, sub acest raport, doar un incitant exerciţiu retoric în „dilema" retrocesiune sau compensaţie; pledoaria caută să definească actul nu atât spre a recuza sau a uşura resemnarea, ci punându-l în cumpăna principiilor de existenţă naţională, stabilitate şi garantare a consolidării statului, împlinirii destinului naţional în context european.

Este ceea ce relevă pregnant cercetarea cu discernământ a temelor predilecte ale dezbaterilor parlamentare sau reflecţiei gazetăreşti din epocă, asupra cărora ne îngăduim să stăruim în continuare, fără pretenţia unei cuprinderi exhaustive sau a judecăţilor exclusive. Este doar o parte, o faţetă a unui adevăr ce se cere întregit şi adâncit.

„Contextul imediat" a avut, se ştie, o influenţă covârşitoare în motivarea reacţiei iniţiale, precumpănitor emoţionale, a mediilor politice şi de

presă româneşti la 1878. În noua fază a „crizei orientale" din ultimul pătrar al veacului al XIX-lea, faţă cu imperativele „unui prezent plin de ameninţări", statului român i s-a impus, din nou, asumarea unei decizii proclamate „despre noi, fără noi": cedarea Basarabiei meridionale şi reunirea Dobrogei. O restituţie istorică se înfăptuia, aşadar, concomitent cu nesocotirea dreptului, a legitimităţii. În mod firesc, spiritul public s-a arătat sensibil mai cu seamă la această din urmă împrejurare, iminenţa raptului şi consecinţele sale în planul intereselor naţionale trecând înaintea discernerii chibzuite a semnificaţiei reunirii Dobrogei. În acelaşi timp, concomitenţa evenimentelor şi spiritul „aranjamentelor"secrete ale Puterilor, anterioare reunirii Congresului de la Berlin, excedate şi de surescitarea sentimentului naţional stârnit de neloialitatea fostului aliat, au inspirat analogii forţate. În „revolta" demnităţii naţionale rănite s-a produs substituţia: Basarabia nu mai putea fi „preţul" pe care „Europa" să-l pretindă pentru acordarea Independenţei, fapt împlinit de românii înşişi şi pe care „concertul" european venea doar să-l sancţioneze; devenea însă „sacrificiul" pentru Dobrogea! „România liberă" din 26 febr. 1878, de pildă, socotea că cedarea Basarabiei şi primirea Dobrogei s-ar constitui într-un „îndoit atentat la viaţa noastră ca naţiune", astfel încât şi numai consimţirea tranzacţiei ar fi un gest „asasin"[1].

În tonalitatea radicală cunoscută a mentorului, nu numai spiritual, „Românul" lui C.A. Rosetti punea „anexarea" Dobrogei alături cu „împământenirea" evreilor, socotindu-le „funeste daruri" pe care nici o forţă nu va putea să le impună ţării[2], pentru ca, nu multă vreme după aceea, abordarea să fie de cu totul altă factură. Dacă printr-un consimţământ tacit România ar fi acceptat ideea schimbului teritorial, aceasta ar fi consacrat, pe de o parte, dreptul Rusiei asupra Basarabiei, iar pe de alta, ar fi însemnat „un peşcheş" din partea acesteia. În urma deciziei Congresului de pace, însă, „Europa" este aceea care ne lua Basarabia, în timp ce Dobrogea ne revenea pe acelaşi temei în puterea căruia a dat Serbiei aceea ce a fost a sârbilor altă dată..."[3] Inconsecvenţă, resemnare sau, mai degrabă, vehemenţa stilului trăda, iniţial, iritarea sentimentului naţional, pentru ca depăşirea impasului, fără compromisuri pentru „interesele de neam", să afirme pertinenţa?

---

[1] Apud C.C. Giurescu, *Din istoria nouă a Dobrogei (Conferinţă ţinută sub auspiciile Universităţii libere la 25 febr. 1928)*, Bucureşti, „Cartea românească", 1928, p. 16.

[2] *Ibidem*; „Românul", 22 iunie 1878.

[3] Apud N.B. Locusteanu, *Dobrogea*, Bucureşti, Tipografia „Göbl", 1878 p. 57.

De la tribuna Parlamentului, reticențele nu au lipsit chiar și după adoptarea Tratatului de la Berlin. Oratorii le-au întemeiat, în primul rând, pe fidelitatea față de principiul consacrat prin votul solemn de la 26 ian./7 febr. 1878 de „a menține integritatea teritoriului țării și a nu admite o înstrăinare din pământul ei sub nici o denumire și pentru nici o compensațiune teritorială sau desdăunare"[4]; Abdicarea de la acest principiu ar angaja însuși „demnitatea regimului parlamentar"[5], subminând autoritatea unei instituții fundamentale a statului. Termenii analizei nu erau însă, nici din punct de vedere politic și nici juridic, similari.

S-a invocat apoi, insuficienta cunoaștere a provinciei, caracterul său nesănătos și pauper, impunând sarcini economice oneroase unei țări secătuite de război, „sacrificarea" porturilor Galați și Brăila în favoarea Constanței[6].

În sfârșit, o altă categorie de aserțiuni s-a referit la afectarea omogenității care ar conferi „tăria statului român".

> „Ceea ce a făcut, ceea ce face importanța noastră politică în această parte a Europei orientale, afirma deputatul de Romanați, N. Locusteanu, este că suntem o națiune de rasă latină omogenă, că rupem unitatea formidabilă a rasei slave..."[7].

---

[4] „Monitorul oficial", nr. 21/27 ian. (8 febr.) 1878, Dezbaterile Adunării Deputaților (D.A.D.), ședința din 26 ian. 1878, p. 451.

[5] Idem, nr. 218/1(13) oct. 1878 Dezbaterile Senatului (D.S.), ședința din 28 sept. 1878, p. 5532; „Dacă Corpurile legiuitoare care au votat acele moțiuni se vor dezice, se pronunța și D.A. Sturdza pe aceeași temă, dacă guvernul care a aprobat acele voturi se va dezice și Corpuri legiuitoare și Guvern nu pot decât să se desconsidere" – Ibidem, p. 5543; vezi și D.A. Sturdza, *Bessarabia și Dobrogea*, București, Tipografia „Thiel et Weiss", 1878, pp. 16-17.

[6] Selectăm tematic din considerațiile expuse de D.A. Sturdza: „Am anexa un teritoriu pe care nu-l cunoaștem... Ceea ce știm pozitiv este că Dobrogea este o țară băltoasă, nesănătoasă și plină de friguri, cea mai nesănătoasă țară din toată Europa... În privința economică Dobrogea este, iarăși, una din țările cele mai sărace din Europa... Ce va deveni Galațiul și Brăila când vom face port la Kiustenge și drum de fier care conduce direct acolo mărfurile indigene sau străine? Este drept ca dumneavoastră să ruinați două porturi, cele mai importante ale țării, pentru ca să faceți un port într-un teritoriu care nu știți cât timp avem să-l menținem?" – Ibidem p. 5544; D.A. Sturdza, *op. cit.* Pp. 22-24; vezi și „Pressa", nr. 261/26 nov. 1878 f. 1.

[7] Vezi la N.B. Locusteanu, *op. cit.*, p. 88; Considerații pe această temă și la D.A. Sturdza, *op. cit.*, pp. 16-17; „Monitorul Oficial", nr. 218/1(13) oct. 1878..., p. 5579; vezi

Reunirea Dobrogei ne-ar afecta importanţa europeană şi ar constitui un veşnic „măr al discordiei" pe care vecini interesaţi l-ar exploata împotriva interesor ţării[8].

Aserţiunea trădează filiaţia cu o altă temă preocupantă a contextului analizat, stârnind fireasca îngrijorare nu doar a cercurilor politice româneşti ci, deopotrivă, a principalelor cancelarii europene: chestiunea „Bulgariei Mari", percepută ca „amânare" doar a implantării „unei noi Rusii în Orient"[9], „ameninţare pentru Turcia decăzută şi sfâşiată, *control şi piedică pentru celelalte formaţiuni mai vechi, ieţite din silinţi şi sacrificii ale naţiunilor...*"[10].

Dincolo de accente discutabile, provenind din lacune de informare, impresii de moment sau efecte retorice, ceea ce transpare constant este *invocarea interesului naţional.*

Acesta este termenul esenţial de referinţă perceptibil şi în analizele cele mai dense ale înţelesurilor „filosofiei" politice a Congresului de la Berlin faţă cu „chestiunea" română. În şedinţa secretă a Senatului din 15 mai 1913, I.I.C. Brătianu rostea un crez ce poate fi extrapolat în afara oricăror consideraţiuni temporale:

> „Avem interese mari de neam şi interese ale Regatului. Deşi în sufletul nostru stau în ordinea în care le-am numit, dar în ordinea raţională interesele Regatului domină pe celelalte, pentru că *Regatul este garanţia esenţială a existenţei întregului neam, pentru că el constituie axa întregii dezvoltări a neamului.*"[11]

Afirmaţia, inspirată de o îndelungată şi semnificativă experienţă istorică, nu se mai cere demonstrată. Ceea ce ni se pare relevant este faptul că raţiunea existenţei României a fost asociată constant interesului european, reflex al situaţiei geopolitice care a dictat o anume sincronie între „romă-

---

şi C.N. Sarry, *Regele Carol I, Dobrogea şi dobrogenii (Conferinţă ţinută în ziua de 10 mai 1915 la Hârşova)*, Bucureşti, „Speranţa", 1915, p. 15.

[8] *Ibidem*; vezi şi „Pressa", nr. 262/26 nov. 1878, f. 1 – reproducerea sub titlul „Dobrogea" a unui articol din „Mémorial diplomatique"; „Monitorul oficial", nr. 218..., p. 5532.

[9] „Pressa" XI, nr. 141/28 iun. 1878, p. 3.

[10] N. Iorga, *Istoria statelor balcanice în epoca modernă (Lecţii ţinute la Universitatea din Bucureşti)*, Vălenii de Munte, „Neamul Românesc", 1913, p. 310.

[11] România şi Pen. Balcanică. Politica P.N.L., Bucureşti, „Independenţa", 1913, p. 3.

nesc" şi „universal", cum am avut prilejul să mai observăm. Statutul său juridic internaţional, conjugat interesului european la gurile Dunării, trebuia să se constituie în nucleul viabil, negrevat de nici o servitute, care să coaguleze masa etnică românească pentru a-i oferi – într-o cunjunctură favorabilă – consacrarea frontierelor politice naţionale.

> „Astăzi – consemna un editorial al gazetei «Românul» din 2 noiembrie 1878 – nu se mai poate menţine în Europa un stat care n-are o raţiune de a fi europeană, care nu este o necesitate pentru echilibrul politic şi chiar economic al Europei. Este, dar, o chestiune de existenţă pentru noi de a ne pune pe deplin în stare de a reprezenta şi apăra interesele pe care Puterile ni le-au încredinţat la Dunărea de Jos şi la ţărmul Mării Negre"[12].

Sub acest raport, în faţa României se ridicau sfidări de-a dreptul dramatice. „Insulă" de latini într-o „mare" slavă, România era chemată *„să formeze o barieră eficace contra slavizării unei părţi a Europei şi mai cu seamă a Orientului*", cum remarca Andrassy. În condiţiile ofensivei panslaviste – continua înaltul demnitar imperial – România şi Austro-Ungaria trebuiau să oprească unirea slavilor de la nord cu cei de la sud.

> „O abatere de la această direcţiune ar avea pentru Austria multe primejdii iar *pentru România ar fi pieirea.*"[13]

Într-o semnificativă similitudine, un editorial din „Timpul" circumstanţia, intuind „complicaţiuni grave" în Balcani, care ameninţau, deopotrivă, viabilitatea Tratatului de la Berlin şi fiinţa naţional-statală.

> „Suntem o bârnă în calea pansalvismului şi suntem, afară de aceasta, părăsiţi de toată lumea", comenta autorul.

> „A ne arunca orbeşte în mreaja aceasta, noi, care n-avem împrejuru-ne nici o naţiune înrudită prin sânge sau prin limbă, noi care în înţelegerile internaţionale nu jucăm decât rolul unui obiect de compensaţiune, menit a fi aruncat în gura celui mai tare, ar însemna a grăbi înşine sfârşitul nostru."[14]

---

[12] „Românul", XXII, 2 nov. 1878, p. 1.

[13] *Memoriile Regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, vol. XVII, Bucureşti „Universul", 1912, p. 3.

[14] *„Timpul"*, nr. 195/5 sept. 1878 p. 1.

România era, pe de altă parte, constrânsă între două imperii multinaţionale –Rusia şi Austro-Ungaria – înglogând teritorii de legitimă apartenenţă românească. În disputa lor pentru hegemonie la „porţile Orientului", România trebuia să „paralizeze" antagonismul ca o raţiune de existenţă. Accceptarea influenţei exclusive a unuia, sub impactul circumstanţelor internaţionale, ar fi însemnat o abjugare sinucigaşă de la „pactul" european de întemeiere a misiunii sale. Iată de ce, se poate spune că destinul naţional la incidenţa cu istoria continentului era *„să trăim prin înşuşi noi, ca să menţinem pacea la porţile Orientului, în de afară de orice influenţă exclusivă"*. Orice abatere de la această conduită însemna pierderea „raţiunii de a fi", cu efecte incalculabile.[15] Or, România – Dobrogea, în particular – oferea cea mai lesnicioasă tranzitare spre-"inima" „omului bolnav" – Imperiul otoman –, a cărui „moştenire" şi-o disputau Rusia şi Austro-Ungaria. Devenise deja de notorietate – exemplul de la 1877 era simptomatic – faptul că orice combinaţii diplomatice tinzând să „interzică" această cale ar fi pălit „îndată ce o Putere ar fi interesată de a le uita sau hotărâtă de a le călca", cum observa lordul Beaconsfield.

> „Dreptul ar cădea înaintea forţei, care ar deveni mai mult decât oricând argumentul suprem."[16]

Disputele Puterilor în Balcani – chiar drapate în conflicte interbalcanice – conţineau, de aceea, iminenţa atentatelor la suveranitatea, la „raţiunea de a fi" a statului român şi, într-o firească consecutivitate, periclitau

[15] M. Kogălniceanu, *Opere*, V, *Oratorie* III (1878-1891), partea a II-a (1881-1883), Bucureşti, Ed. Academiei 1986, p. 289; vezi interesante consideraţii pe această temă şi la I.G. Duca, Politica noastră externă (Conferinţă rostită la Cercul de studii al P.N.L. în ziua de 15. ian. 1913), Bucureşti, „Flacăra, 1913, pp 5-7; vezi şi consideraţiile col. Pencovivi, comisarul român în C.E.D., în raportul din 8/20 ian. 1881. Între tendinţele celor două mari rase ce ne înconjoară, rasa slabă, care voieşte să urce Dunărea spre a o cuceri şi între rasa germană ce voieşte s-o coboare cu acelaşi scop, între mijloacele cu care se serv: ideile panslaviste, pe de o parte, şi cucerirea pe tărâmul economic de alta, numai Europa, luînd sub privegherea ei Dunărea, poate servi de un tampon solid şi ne poate mântui astfel şi pe noi. A primi influenţa uneia dintre aceste rase pe Dunăre este a ne lepăda noi înşine de influenţa proprie ce voim a exercita de acum şi, poate, pentru totdeauna influenţa la care ne vom supune pe viitor" – BCS, Manuscrise, fond St. Georges, PXXXIX, D_2, f 14-15.

[16] cf. Depeşa gen. Iancu Gheca către ministrul Afacerilor Externe din 6/18 dec. 1876, în „Românul", XXII, 9 iul. 1878, p. 1.

idealul național. Conivența avea, de altmiteri, o dublă determinare. Pe de o parte, stabilitatea balcanică presupunea cerința unei Românii mari și puternice, capabilă să-și îndeplinească misiunea de „ordine" și „echilibru" pe eșichierul politic regional. Pe de altă parte, convulsiile politice susceptibile să amenințe echilibrul balcanic implicau riscul intervenției Puterilor interesate și al arbitrariului deciziilor acestora. Cultivarea interesată a megalomaniei cercurilor politice bulgare făcea – din acest punct de vedere – jocul strategiilor destabilizatoare.

Insistența cu care analiștii epocii se apleacă asupra discernerii subtilităților politicii ruse în principatul Bulgariei și virtualelor sale implicații în spațiul românesc și european reflectă – sub acest raport – o stare de spirit preocupantă a opiniei publice românești din perspectiva destinului național. Astfel, „Timpul", citând un articol de fond din „Journal des Débats" din 7/19 martie 1878, percepea actualitatea chestiunii bulgare drept o încununare a lucrării diplomației țariste a lui Ignatiev „arhitectul" Eparhiei schismatice bulgare.

> „Aceea ce generalul Ignatiev a smuls plenipotențiarilor turci la Adrianopol, când i-a silit a desena cu propria lor mână noua hartă a Bulgariei, nu este altceva decât căptușeala și dosul politic al marii Eparhii bulgare."[17]

Tenacitatea acțiunii ruse de organizare a Principatului tindea la consolidarea „operei" menite „a-i rusifica cu desăvârșire" pe bulgari, amenințând să reducă hotărârile „mandatarilor Europei" la „un ce iluzoriu". „Rusia vrea să știe linia Balcanilor în mâna miliției bulgare și miliția bulgară nu va consta decât din soldați ruși în uniformă bulgărească", consemna un observator. Deși Bismarck avertizase guvernul rus să interpreteze clauzele Tratatului de la Berlin privind linia Balcanilor ca un „Noli me tangere", comentatorii intuiau pericolul iscării unor „complicații orientale care vor deveni complicații europene", îndată ce Bulgaria ar deveni „o unealtă primejdioasă în niște mâini vrăjmașe și dibace. Statele cele mici sunt chibriturile cu care se aprind statele cele mari... și Bulgaria are destule părți delicate care n-ar fi greu să se aranjeze într-un chip foarte picant"[18], se arăta în context. Circumscrisă acestui orizont politic

[17] „Timpul", nr. 59/15 mart. 1878, p. 2.
[18] Idem, nr. 24/1 febr. 1879; nr. 28/7 febr. 1879; 2 mart. 1879.

regional, alipirea Dobrogei era asociată strategiei ruse vizând „descompunerea elementului român prin elementul slav... Apoi, prin frecarea continuă a acestor două naţionalităţi cu totul diferite, cu două limbi neînţelese una de alta, [aceste elemente – n.ns. M.S.] vor trăi într-o nemulţumire perpetuă, aşa încât Rusia va avea totdeauna ocazia a se amesteca în ceartă", reflecta un corespondent al gazetei provinciale din Augsburg[19].

Erau, toate acestea, inspiratoare de fireşti nelinişti oamenilor politici ai unei ţări traumatizate, încă, în toamna 1878, de dramatica experienţă trăită. Iar din perspectiva consideraţiunilor enunţate, susceptibilitatea la „naţional" ni se pare manifestă, vizavi de reticenţele formulate privind alipirea Dobrogei. Două au fost, în esenţă, acestea. Mai întâi, suspectându-se o anume labilitate a Tratatului de la Berlin – temă bine reprezentată în presa timpului – se exprima temerea, pe care am mai evocat-o, a reconstituirii Bulgariei Mari, care n-ar constitui decât o chestiune de timp. În consecinţă, „la cea întâi comoţiune a Bulgariei", „va trebui ca, sau să fiţi în alianţă cu Rusia, sau să evacuaţi Dobrogea care este drumul cel mai drept al ruşilor", spunea P. Carp. Luarea Dobrogei ar constitui în această perspectivă „primul inel prin care Rusia voieşte a ne lega la lanţul panslavismului"[20]. Stăpânirea ei ar fi, în consecinţă, iluzorie; mai mult chiar, observa un gazetar de la „Le Messager d'Athènes" din 7 nov. 1878,

> „dacă ruşii se apropie de Bulgaria într-atât încât să stabilească cu ea legături directe pe uscat, România, strânsă, într-un fel, între slavii din nord şi cei din sud, trebuie în mod necesar să sfârşească prin a dispare ca naţiune"[21].

În al doilea rând, se punea în discuţie capacitatea României de a-şi mai îndeplini „misiunea de ordine publică ce i-a fost rezervată", câtă vreme

> „achiziţiunea Dobrogei nu va mai fi, de la pierderea ţărmului stâng al Dunării, adevărata şi singura cheie a ţărmului corespondent... A

[19] Apud N.B. Locusteanu, *op. cit.*, p. 84.

[20] Monitorul oficial nr. 219/3 (15) oct. 1878, DS, şedinţa din 28 sept. 1878, p. 5574; Idem nr. 218/1 (13) oct. 1878, D.A.D., şedinţa din 29 sept. 1878, p. 5547; Idem nr. 219/3 (15) oct. 1878, DAD, şedinţa din 30 sept. 1878, p. 5589, vezi şi „Timpul", nr. 227/14 oct. 1878, p. 2.

[21] *Independenţa României. Documente...*, vol II, partea a II-a, *Corespondenţă diplomatică străină (mai 1877-dec. 1878)*, doc. 191, Bucureşti, Editura Academie 1977, p. 298.

> distruge sau a compromite siguranţa liberei circulaţiuni pe fluviu, este a paraliza sau a împiedica dezvoltarea progresivă a statului român."[22]

Înainte de a rezuma argumentele aduse în discuţie de Mihail Kogălniceanu şi I.C. Brătianu spre a pleda teza interesului european implicat în hotărârea Puterilor de reunire a Dobrogei, ne vom opri asupra consideraţiilor a două personalităţi din afara acţiunii guvernamentale, care socotim că merită atenţie din perspectiva analizei noastre. Fostul agent diplomatic al României la Paris şi Londra, locotenent-colonelul I. Alexandri, scria lui Gorceakov că gurile Dunării reprezintă un spaţiu vital pentru români, întrucât de importanţa lor strategică europeană se leagă speranţa protecţiei „pentru ora supremă în care Rusia ar pune în pericol existenţa noastră." Iată de ce, raţiuni de existenţă făceau imperativă misiunea politicii româneşti de conservare a interesului european.în această regiune, *„veghind spre a fi protejată"*[23]. Pledând aceeaşi idee, M. Eminescu interpreta hotărârea Puterilor privind Dobrogea ca reînnoirea mandatului „dat pe tăcute" ţării la 1856 „de a păzi libertatea celei mai importante artere a negoţului răsăritean" în împrejurările în care Basarabia fusese dată Rusiei. Acest mandat nu se întemeia, în primul rând, pe puterea ţării, iluzorie de altfel, cât angaja capacitatea ei de a evita preponderenţa exclusivă a unei Puteri. „Meniţi a fi proprietarii unui bun asupra căruia toate Puterile mari vor să aibă servitatea liberei întrebuinţări, *slăbiciunea noastră e o garanţie*", conchidea gazetarul de la „Timpul"[24].

Argumentele invocate de I.C. Brătianu şi M. Kogălniceanu în analiza critică a întâmpinărilor expuse de la tribuna Parlamentului aparţin, în esenţă, unui fond comun de idei. Dacă Basarabia a fost sacrificiul pretins României de exigenţele păcii, susţineau aceştia, Dobrogea era menită de diplomaţia Puterilor să satisfacă nevoia de contrabalanţă a accesului Rusiei la Dunăre: „... gurile Dunării, libera navigaţie a acestui fluviu, nu

---

[22] vezi *Memoriu asupra chestiunii Basarabiei*, din 25 febr./9 mart. 1878, document anexat Memoriului plenipotenţiarilor români prezentat în faţa Congresului de la Berlin, cf. *Acte şi documente din corespondenţa diplomatică a lui M. Kogălniceanu relativ la războiul Independenţei României. 1877-1878*, Bucureşti, 1893-1894, pp. 189-190; vezi şi în „Timpul", nr. 64/22 mart. 1878, p. 2.

[23] cf. „Timpul", nr. 25/2 febr. 1878, p. 2.

[24] „Timpul", 19 aug. 1878; „Anexarea Dobrogei", în M. Eminescu, *Opere*, X. *Publicistică (1 nov. 1877-15 febr. 1880)*, Ed. Academiei, 1989, p. 96.

pot fi garantate dacă ele nu sunt legate, nu sunt apărate de un ţărm măcar al fluviului", pleda M. Kogălniceanu. Atribuirea ţărmului drept, a Dobrogei, trebuia, prin urmare, să ofere României posibilitatea „să împlinească misiunea ei europeană la gurile Dunării..., să apere şi să păstreze în mâna ei acest mare interes european..."[25]. Fără Basarabia şi fără Dobrogea, fără Mare şi gurile Dunării, însăşi stăpânirea Deltei ar fi iluzorie, iar România şi-ar ipoteca existenţa, viitorul, bunului plac al Rusiei[26].

Totodată, s-a consacrat ca un interes superior al Puterilor, ca la gurile Dunării România să se întărească printr-un teritoriu care să despartă „blocul" etnic slav[27]. Kogălniceanu vedea în aceasta o chestiune de interes „politic şi naţional":

> „Este în folosul României – se întreba retoric ministrul de externe – ca să ne vedem înconjuraţi de la Severin până la Galaţi şi de acilea în sus, până la graniţa Austriei, de o naţiune slavă şi cu un guvern slav? Nu cred că se va găsi unul dintre dumneavoastră care ar putea susţine că interesul României este ca să fie mai mare Bulgaria decât a voit să o facă însăşi Europa..."[28].

Sunt temeiuri care, în opinia celor doi oameni politici, confirmau girul european asupra misiunii României la gurile Dunării „într-un scop de stabilitate şi civilizaţiune", astfel încât, dacă existenţa ne-ar fi ameninţată, să fim îndreptăţiţi a spera să nu fim singuri. În lipsa Basarabiei, Dobrogea se putea, astfel, constitui într-un garant al viabilităţii şi propăşirii statului naţional român. Astfel s-ar motiva şi eludarea sintagmei „compensaţie teritorială" în litera Tratatului de la Berlin, preferându-se enunţul „aranja-

---

[25] „Monitorul oficial", nr. 219/3 (15) oct. 1878, DS, şedinţa din 28 sept. 1878, p. 5571, „Românul", XXII, 20-21 nov. 1878, p. 1-2.

[26] *I.C. Brătianu, Acte şi cuvântări, publicat de N. Georgescu-Tistu, Aşezământul cultural „I.C. Brătianu", vol. IV, 1 mai 1878-30 apr. 1879*, Bucureşti, Cartea românească, 1932, pp. 102-109.

[27] „Monitorul oficial", nr. 220/4(16) oct. 1878, D.A.D., şedinţa din 30 sept. 1878, p. 5612; În aceeaşi idee, M. Eminescu observa în articolul *De-o seamă de vreme...*: „Ceea ce face importanţa noastră politică şi istorică în această parte a Europei orientale este că suntem o naţiune de rasă latină omogenă, ce rupem formidabila unitate a rasei slave. Neluând Dobrogea ne-am pierde importanţa politică şi istorică, lăsând Rusiei drum liber în Pen. Balcanică." – M. Eminescu. *Loc. cit.*, p. 87.

[28] Idem, nr. 219/3 (15) oct. 1878, DS, şedinţa din 28 sept. 1878, p. 5571; vezi şi „Timpul", nr. 225/12 oct. 1878, p. 3, vezi şi „Românul", XXII, 7 oct. 1878, p. 3.

ment de ordine europeană privitor la Dobrogea şi Basarabia", prescris de protocolul XI al Congresului[29].

Acţiunea energică a guvernului în apărarea intereselor naţionale era încununată, cel puţin, de caracterul principial deosebit al actului luării în posesie:

> „România, spunea I.I.C. Brătianu, n-a voit să primească Dobrogea de la Rusia drept compensaţie, ci de la Congres, *ca o restabilire a unei străvechi stăpâniri şi drept consacrare a unui interes european la gurile Dunării*"[30].

Ea revenea României direct şi cu efect retroactiv de la Imperiul Otoman, în drepturile şi obligaţiile căruia se substituia statul român[31].

Raţiunea politică care a guvernat acţiunea diplomaţiei româneşti într-un context european sedus de „filosofia" echilibrului prin compensaţii s-ar putea rezuma în silogismul: un congres european – cel de la Paris – statuase noua situaţie şi configuraţie politică a ţării retrocedându-i Basarabia, numai Europa era îndrituită să-şi revizuiască „opera", conform exigenţelor de „ordine" continentală. România – afirmase primul-ministru I.C. Brătianu – „accepta cu recunoştinţă" ceea ce marile Puteri i-ar fi acordat în Dobrogea, dar ea nu-şi punea în joc onoarea de a o obţine cu preţul unei părţi a pământului său[32]. Într-un „ceas" al Europei când forţa prima asupra dreptului, România nu trebuia să-şi ipotecheze viitorul, făcând compromisuri de principiu. În împrejurările dramatice din anul 1878 România a recuzat alternativa „schimbului" teritorial pretins de Rusia şi nu restaurarea autorităţii sale de stat asupra unei părţi a pământului românesc. Dramatismul alternativei şi miza politică majoră a manierei de contracarare a perfidei intenţii ruse tocmai în aceasta consta, în constrângerea de a „tranzacţiona" teritorii româneşti, „suflete de români". Examinarea corespondenţei diplomatice sau a unor luări de poziţie a principali-

[29] *Ibidem.*

[30] I.I.C. Brătianu, *România şi chestiunea Orientului*, în *Războiul neatârnării 1877-1878.* Conferinţe ţinute la Ateneul Român, 1927, p. 109; vezi şi D.A. Sturdza, *op. cit.* pp. 15-16.

[31] Liviu P. Marcu, *Reforme agrare din Dobrogea de la sfârşitul sec. al XIX-lea şi începutul sec. XX în context sud est european*, în „Comunicări de istorie a Dobrogei", II, 1983, p. 93.

[32] Arhivele Istorice Centrale (A.I.C.), fond Casa Regală, ds. 17/1878, f. 6.

lor „actori" români ai evenimentelor relevă motivaţia, deşi contextul pare mai mult să sugereze accentul pe Basarabia. Este legitimă, în aceste împrejurări, surpriza că diplomaţia românescă nu a pledat asiduu „tema" în „campania" care a precedat reunirea Congresului de la Berlin. Fără pretenţia unui răspuns complet şi cu atât mai puţin definitiv, ne îngăduim emiterea unor judecăţi care, credem, nu ne situează doar în spaţiul conjecturilor.

„Campania" românească „de la San Stefano la Berlin" a fost, cvasiexclusiv, o „bătălie pentru Basarabia" şi întregul „arsenal" al pledoariei s-a concentrat în această direcţie. Problema Basarabiei se proiecta, în primul rând, ca o chestiune de suveranitate, pretenţiile Rusiei şi „jocul" complice al Puterilor se exercitau pe seama României în legătură cu acestă chestiune, interesul european legat de libertatea gurilor Dunării şi care era temeiul garanţiei Puterilor, a cuprinderii ţării ca „subiect" al dreptului public continental era condiţionat de posesiunea Basarabiei. Iată de ce Basarabia era considerată mai importantă din punct de vedere al intereselor naţionale, cu atât mai mult cu cât integrarea Dobrogei se anticipa ca o întreprindere costisitoare şi cu riscuri imprevizibile. Prin prisma „contextului imediat", Dobrogea era „condamnată" condiţiei de subiect subsidiar.

Invocarea, în aceste împrejurări, a apartenenţei Dobrogei la patrimoniul istoric românesc era socotită inoportună. Mai întâi, pentru că risca să afecteze fundamentul strategiei politice abordate pentru apărarea Basarabiei. Orice gen de tranzacţii cu Rusia pe tema Basarabiei – şi ele nu puteau omite „oferta" dobrogeană – însemna a concede, tacit, la principiul compensaţiilor şi a deveni, astfel, complici la propria spoliere. Pe de altă parte, guvernul român nu putea antama discuţii asupra unui teritoriu care de jure nu-i aparţinea şi era inclus în condiţiile bilaterale ruso turce cu titlul de despăgubire de război. Câtă vreme printr-un act discreţionar a două dintre puterile garante, Tratatul de la San Stefano dispunea de drepturile, de interesele ţării, fără consimţământul ei, era de competenţa „concertului" Puterilor – majoritar contestatare ale Tratatului – să convină asupra noii „ordini" europene şi, subsecvent acesteia, să statueze noua poziţie internaţională a României. În spiritul normelor dreptului internaţional, o „înţelegere" româno - rusă privind Dobrogea nu avea obiect şi, în consecinţă, era superfluu şi demersul de a susţine cauza. În sfârşit, poate fi invocată ipoteza pledoariei pentru Dobrogea, fără a abandona intran-

sigenţa în chestiunea „schimbului teritorial". Atitudinea era din capul locului labilă, pentru că sau semnifica abandonarea deliberată a unui teritoriu naţional, ipostază cu consecinţe imprevizibile, sau era duplicitară, lăsând loc, formal, compromisului. Alternativa asumării tuturor consecinţelor unui eventual exces de zel, refuzând, finalmente, şi decizia „areopagului" european, ţine deja de domeniul absurdului, a unui scenariu catastrofic în plan politic naţional: Basarabia fatalmente pierdută, Dobrogea abandonată, motivarea statutului de „legatari" ai interesor europene la gurile Dunării iremediabil compromisă, – un fiasco al întregului eşafodaj politic. Discreţia apriori a diplomaţiei româneşti privind Dobrogea, până la sancţiunea europeană a reunirii se circumscria în limita acestor constrângeri, *politicii de tatonare a unui compromis acceptabil.* Nu era un act de indiferenţă, ci de *promovare tacită a soluţiei în termeni compatibili intereselor naţionale.* Printr-un exerciţiu de tenacitate şi rafinament, diplomaţia românească a reuşit să evite soluţia compromiţătoare ce se dorea a-i fi impusă, cu complicitatea compensată a Puterilor, păstrând integritatea principiilor care fundamentau politica idealului pan-românesc. Nevoită să suporte racilele „ordinei" europene căreia, implicit, îi era parte, România n-a putut evita să fie victima politicii de compensaţii a Puterilor; *a refuzat, însă, în temeiul intereselor de neam, condiţia de „ţară a compensaţiilor".*

Dincolo de subtilităţile discursului politic, accepţiunea conferită reunirii de la 1878 a Dobrogei se revelă şi în concepţia şi practica integrării sale în societatea românească în plan economic, instituţional, cultural, în implicaţiile de esenţă pe care le-a indus orientărilor politicii externe a ţării.

Desigur, în „seria" actelor istorice care au marcat devenirea statului român modern, reunirea Dobrogei este un moment de întregire; particularităţile nu schimbă esenţa procesului. Caracterul actului în sine este, însă, deosebit de al celorlalte. Actul de voinţă naţională, motivat de conştiinţă şi ca finalitate a unei mişcări politice organizate nu mai are corespondenţă în Dobrogea, precum în restul teritoriului românesc. El este doar un act condus la nivelul elitei politice, de a afirma voinţa ţării şi a nu admite „trocul"; de a transpune un act de voinţă al Puterilor, în spiritul „filosofiei" politice a timpului, în termeni compatibili cu dreptul istoric şi interesele naţionale. Nu împlinirea unei noi etape în dezvoltarea statului, ca act de energie naţională aştepta validarea sa europeană, ci *voinţa „Europei"*

se cerea consacrată de Corpurile reprezentative ale naţiunii. Ea corespundea, însă, unui drept istoric străvechi prin care „concertul european" satisfăcea, totodată, interese de chilibru în spaţiul atât de sensibil al gurilor Dunării.

Moment de întregire a statului român în frontierele sale istorice legitime, „reunirea" Dobrogei nu este un act de unire naţională în accepţiunea îndeobşte consacrată în istoriografia noastră cu privire la Unirea Principatelor sau înfăptuirea Marii Uniri; *nu este însă o anexiune.* Poate că definirea cea mai adecvată aparţine diplomaţilor întruniţi la Berlin şi care i-au atribuit caracterul de *„reunire"*, cu înţelesul de *întrupare, încorporare, reintegrare.*

Strădania de a topi într-o sintagmă esenţa unui întreg proces istoric este, poate, înainte de dificultatea şi responsabilitatea ce incumbă istoricului, chintesenţa dramatismului destinului nostru naţional. Istoria reunirii Dobrogei este una din ipostazele sale şi confirmarea unei geniale concluzii:

> „Istoria acestui neam nu este un joc al întâmplării, un capriciu al norocului risipit încă în clipa în care s-a înjghebat, efectul unei tranzacţii vremelnice în ciocnirea de interese ale marilor imperialisme ce tind numai la stabilirea între ele a unor zone de neutralizare şi de echilibru. Nu este o «Românie a Congresului» [...], ci o Românie întemeiată pe truda a două milenii, care a clădit aici, pe temelii şi mai vechi, singurul popor al Europei ce a păstrat nu numai graiul şi datina, dar şi numele Romei".
>
> (GH.I. BRĂTIANU)

Răscoala din 1907 în documente inedite

DUMITRU IVĂNESCU

Nenumărate articole, studii, monografii, documente, au fost publicate în perioada de după tristele evenimente ce au avut loc în 1907. Cele mai multe dintre ele au evidenţiat atitudinea ţăranilor care s-au ridicat împotriva vieţii de mizerie ce le era rezervată, cauzele care au provocat răscoala, desfăşurarea evenimentelor, finalul şi urmările lui. Documentele puse în discuţie acum, provocate de iniţiativele Societăţii de Cruce Roşie, sunt semnate de oficialii vremii, prefecţii judeţelor din Moldova, cei care, se poate presupune, cunoşteau situaţia reală existentă în ţară în urma răscoalei.

Alături de acţiunile membrilor diferitelor societăţi filantropice sau de iniţiative personale, un merit considerabil în ajutorarea victimelor răscoalei din 1907 a avut Societatea de Cruce Roşie din România. Semnificativă în acest sens este iniţiativa sa, alături de multe altele ce au avut acelaşi scop umanitar, de a deschide, la începutul lunii februarie 1907, la Bucureşti şi Iaşi, două cursuri cu infirmiere „neprofesionale", la care prestigioase cadre medicale au susţinut „lecţiuni asupra îngrijirii răniţilor şi bolnavilor"[1]. Cursul bucureştean s-a bucurat de asistenţa a 61 de eleve, după cum reiese din telegrama adresată de preşedinta Societăţii de Cruce Roşie, doamna Irina Cîmpineanu, la 12 februarie 1907, filialei ieşene a amintitei societăţi. Se pare că un număr la fel de mare de participante a asistat şi la prelegerile profesorilor ieşeni, în rândul cărora vom aminti cunoscute cadre universitare, profesor Elena Puşcariu, dr. Sava, maior dr. Vicol, ultimul activând la Spitalul Militar ieşean. Mai târziu, când în urma intervenţiilor făcute la forurile supreme ale clerului din Moldova s-a deschis un asemenea curs şi la Mănăstirea Agapia, cu monahiile, instruirea acestora s-a făcut de către dr. Mureşanu[2]. Absolventele acestor cursuri trebuiau să contribuie, în mod efectiv, la îngrijirea celor care au avut de suferit în timpul răscoalei. Deosebit de elocvent poate fi conside-

[1] ANI, colecţia „Manuscrise", nr. 2031, f. 26.
[2] *Ibidem*, f. 28.

rat exemplul medicilor-profesori care, înțelegând gravitatea momentului, au renunțat la retribuția ce li se cuvenea și, așa cum scria Elena Pușcariu, la 25 mai 1907, adresându-se președintei filialei din Iași, Maria Moruzi, au preferat ca acești bani să intre în fondurile societății.

Dar activitatea pe care filiala din Iași a Crucii Roșii a desfășurat-o în acest timp, și despre care vrem să discutăm pe baza documentelor ce se află la Arhivele Naționale din Iași, nu s-a limitat numai la susținerea acestor cursuri. Intervențiile pe care membrelor ei o fac când se adresează societății românești se soldează cu obținerea a nenumărate ofrande pentru răniți și orfani. Unul dintre cei care a răspuns la apelul Societății de Cruce Roșie, locotenent colonelul Cernătescu, îi scria, la 28 martie 1907, Mariei Moruzi că a adunat o cantitate mare de ofrande și dorea să i le pună la dispoziție. Puțin mai târziu, la 7 aprilie, către aceeași Maria Moruzi se adresa Irina Cîmpineanu, ca să mulțumească pentru concursul pe care ieșenii l-au oferit, cu dărnicie, respectivei societăți, subliniind că „ne-au trimis ajutorul lor cu atâta inimă și generozitate... după ultimele grave întâmplări... darurile primite vor fi binecuvântate"[3]. Urmărind același scop, de mărire a fondurilor societății, filiala din Iași acceptă ofertele care vin din partea reprezentanților culturii și artei ieșene. Un astfel de exemplu îl poate constitui spectacolul muzical organizat în ziua de 6 mai, cu concursul Aglaiei P. Missir, fiica lui Petre Missir, cunoscutul prieten ieșean a lui I.L. Caragiale, banii adunați cu acest prilej fiind donați Societății Crucea Roșie.

Pentru ca ajutorul dat de populație să ajungă la cei cărora le era destinat, la 15 aprilie 1907 o circulară adresată prefecților județelor din Moldova, de către conducerea Societății de Cruce Roșie, le cerea acestora situația exactă a victimelor răscoalei. Cei mai mulți au preferat să răspundă foarte târziu, în speranța redresării situației, au încercat să minimalizeze gravitatea evenimentelor sau să le nege dimensiunile. Pentru a argumenta cele afirmate de noi este de ajuns a cita scrisoarea de răspuns a prefectului județului Vaslui, din 22 aprilie, județ care a constituit unul din puternicele bastioane ale răscoalei:

> „În județul Vaslui – se spune în scrisoare – numărul victimelor rămase pe urma răscoalelor țărănești este mai mic decât în alte județe ale țării. Familiile celor uciși au fost ajutate de noi, din produsul

[3] *Ibidem*, f. 4-4 v.

unei subscripţiuni publice deschisă de Dl. Prof. N. Iorga. Acest ajutor s-a distribuit femeilor văduvite cu toată grija cuvenită ca în mintea ţăranilor să nu ia caracterul unei recompense oferită de stat şi nici să creadă în misterioasa intervenţie a vreunui personagiu făurit de imaginaţia lor de bieţi oameni necăjiţi"[4].

Aceeaşi teamă reiese şi din scrisoarea prefectului de Fălciu, care atrăgea atenţia destinatarului asupra faptului „că acest ajutor ar putea fi considerat de ei ca o recompensă nepotrivită"[5].

Rândurile scrise de cei doi prefecţi, de o tristeţe desigur neintenţionată, capătă o gravitate fără egal, alături de răspunsul Prefecturii Suceava, din 30 aprilie 1907, privind soarta Sevastiţei P.M. Butnariu, din comune Lespezi, împuşcată „cu ocaziunea reprimării tulburărilor din acea comună" şi a celor şase copii minori rămaşi orfani, „cu desăvârşire săraci", pentru care prefectura cerea „dacă este posibil ca acest ajutor, fie cât de mic, să se plătească lunar". În aceeaşi notă este răspunsul pe care Societatea de Cruce Roşie îl primeşte de la Bacău. Sunt nominalizaţi ţăranii căzuţi în timpul răscoalei în comuna Blăgeşti, suprafaţa infimă de pământ pe care o posedau şi numărul de membri existent în fiecare familie.

În anexele articolului nostru am dat o parte din corespondenţa pe care Societatea de Cruce Roşie a avut-o cu prefecţii din Moldova. În notele ce însoţesc această corespondenţă au fost trecute informaţiile oferite de presa vremii, mai ales cea de opoziţie, precum şi datele scoase din cunoscută monografie, *Marea răscoală a ţăranilor din 1907*, Bucureşti, 1967, pentru a da posibilitatea cititorului să-şi facă o imagine mai nuanţată asupra subiectului în sine, a felului în care au fost receptate evenimentele din 1907 de către contemporani şi de către posteritate.

1

1907 februarie 2, Bucureşti. Telegramă de felicitare a preşedintei Societăţii Crucea Roşie, Irina Cîmpineanu, către Maria Moruzi, preşedinta filialei Iaşi, cu ocazia deschiderii cursurilor de infirmiere „neprofesionale".

Urgent. Doamna Maria Moruzi, preşedinta filialei, strada Coroi, Iaşi.

[4] *Ibidem*, f. 7.
[5] *Ibidem*, f. 24.

Bucureşti, 12 februarie 1907

În numele întregului nostru curs cu corpul său medical şi 61 eleve trimit urările noastre cele mai cordiale cursului filialei Iaşi. Perseverenţa va aduce şi succesul. Din inimă, cu dumneavoastră.

Doamna Cîmpineanu.

ANI, colecţia „Manuscrise", nr. 2031, f. 2.

2

1907 martie 28, Scrisoarea lt. colonelului Cernătescu către preşedinta filialei din Iaşi a Societăţii Crucea Roşie referitor la ofrandele strânse pentru orfanii şi răniţii rămaşi în urma răscoalelor.

Onorată Doamnă,

Adunând mai multe ofrande pentru orfanii şi răniţii din timpul nenorocitelor răscoale, cu respect vă rog să aveţi bunăvoinţa de a-mi comunica când aş putea să le pun la dispoziţia domniei voastre.

Primiţi, vă rog, onorată doamnă, respectul şi asigurarea deosebitei mele consideraţii.

Lt. colonel Cernătescu

28.03.07

ANI, colecţia „Manuscrise", nr. 2031, f. 3. Original.

3

1907, aprilie 19, Scrisoarea prefectului judeţului Tutova către preşedinta filialei din Iaşi a Societăţii Crucea Roşie.

Cabinetul prefectului Tutova

Doamnă Preşedintă,

La adresa dumneavoastră din 15 aprilie 1907, am onoarea a vă răspunde că în judeţul Tutova n-au fost victime rămase de pe urma răscoalelor.
Faţă cu acest fericit rezultat nu este nevoie de ajutorul ce Societatea Crucea Roşie ar fi dispusă să-l dea.
Vă mulţumesc şi vă rog să primiţi asigurarea distinsei mele consideraţiuni.

Prefect de Tutova
Gr. O. Vasiliu

ANI, colecţia „Manuscrise", nr. 2031, f. 6. Original.

4

1907, aprilie 22, Vaslui. Scrisoarea prefectului județului Vaslui, I. Radovici, către președinta Societății Crucea Roșie, filiala Iași, privind soarta familiilor celor uciși în timpul răscoalelor țărănești.

Cabinetul prefectului județului Vaslui

Doamnă Președintă,

În județul Vaslui, numărul victimelor rămase pe urma răscoalelor țărănești este mai mic decât în alte județe ale țării.
Familiile celor uciși au fost ajutate de noi, din produsul unei subscripțiuni publice, deschisă de Dl. Prof. N. Iorga. Acest ajutor s-a distribuit femeilor văduvite cu toată grija cuvenită ca în mintea țăranilor să nu ia caracterul unei recompense oferite de stat și nici să creadă în misterioasa intervenție a vreunui personagiu făurit de imaginația lor, de bieți oameni necăjiți.
Mă grăbesc doamnă să vă dau aceste deslușiri ca de generoasa dumneavoastră ofrandă să poată beneficia alte județe mai încercate decât Vasluiul.
Vă rog să primiți, doamnă președintă, încredințarea respectuoasei mele considerațiuni.

Prefect al județului
Dr. Ion Radovici

22 aprilie 1907, Vaslui

ANI, colecția „Manuscrise", nr. 2031, f. 7. Original.

Afirmația prefectului de Vaslui, că în acest județ „numărul victimelor rămase pe urma răscoalelor țărănești este mai mic decât în alte județe", este infirmată de alte surse. În ziua de 7 martie 1907, țăranii din satele Munteniei de Sus, Lipovăț, Valea Rea, Tanacu, Moarea Grecilor, Chițoc și Zăpodeni au forțat, împreună cu un alt grup de țărani veniți prin bariera Crucea, intrarea în oraș. Ciocnirea ce a avut loc între soldații Regimentului 12 Cantemir și țăranii răsculați s-a soldat cu morți și răniți (după relatarea ziarului „Voința națională", din 9 martie 1907, ar fi fost 14 morți și 60 de răniți. Vezi și *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, București, 1967, p. 252-253). Așa după cum remarca și corespondentul ziarului „Opinia" din Iași – „Întreg județul Vaslui – la începutul lunii martie 1907 – clocotește cu foc și distrugere" – acest județ a fost unul din focarele cele mai puternice ale răscoalei din 1907 în Moldova.

5

1907, aprilie 26, Bacău. Scrisoarea Prefecturii Bacău către filiala Iaşi a Societăţii Crucea Roşie, la care e anexat un tabel cu victimele răscoalelor ţărăneşti.

Prefectura judeţului Bacău
Serviciul administrativ Nr.
2875/26 aprilie 1907

Doamnă Preşedintă,

Ca răspuns la adresa D-voastră din 15 aprilie a.c. am onoare a vă înainta anexat aci un tablou cu starea materială şi numărul copiilor, a victimelor căzute în timpul răscoalei ce a avut loc în comuna Blăgeşti din acest judeţ, rugându-vă să binevoiţi a dispoza ce veţi crede de cuviinţă cu privire la ajutorul ce veţi binevoi a acorda.
Primiţi, vă rog, asigurarea osebitei mele consideraţiuni.

p. Prefect,
C. Stavila

Domniei sale
Doamnei preşedintă a Societăţii Crucea Roşie, filiala Iaşi.

Tablou de victimele căzute în timpul răscoalei ce a avut loc în comuna Blăgeşti, judeţul Bacău

Nr. crt.	Numele şi pronumele	Etatea	Porţiunea de pământ ce posedă	Nr. copiilor	Observaţii
1	Ştefan Colbeanu	44	2 hectare şi 46 arii	n-are	
2	Dumitru Mihăilă	34	54 arii	1	
3	Iordache Apostu	26	n-are pământ	n-are	
4	Ioan Boatcă	necăsătorit	Tatăl său posedă 4 ha	Tatăl său are 7 copii	
5	Neculai Dumitru Sandu	56	5 ha şi 60 arii	3 căsătoriţi, 2 necăsătoriţi	
6	Alexandru Lipovanu	19 (căsătorit)	Nu posedă	Nu are	

ANI, colecţia „Manuscrise", nr. 2031, f. 7-9. Original.

Indiscutabil nu acesta a fost numărul real al celor căzuţi. Sursele precizate de noi, monografia *Marea răscoală a ţăranilor din 1907* şi presa, mai ales cea de opoziţie, oferă alte cifre. Numai la 6 martie 1907, în comuna Blăgeşti, din judeţul Bacău, în urma luptelor date între ţăranii răsculaţi şi armată au căzut 5 ţărani şi 7 persoane au fost rănite (vezi *Marea*

răscoală a țăranilor din 1907, p. 243-244). Despre cele întâmplate la Blăgești, ziarul „Adevărul", din 9 martie 1907, relata că aici au căzut 14 morți.

6

1907, aprilie 30, Roman. Scrisoarea prefectului județului Roman privind situația victimelor din rândul răsculaților și al soldaților.

Cabinetul prefectului de Roman
30.05.1907

Doamnă Prezidentă,

Mulțumindu-vă pentru atențiunea ce ați avut pentru județul nostru, am onoarea a încunoștiința că nu avem nici un caz de devastare (?) la săteni și soldați.
Primiți, vă rog, asigurarea distinsei mele stime.

Prefect...*

ANI, colecția „Manuscrise", nr. 2031, f. 10. Original.

---

* Semnătură indescifrabilă

Răspunsul, foarte sec, al prefectului de Roman, e o dovadă că nu dorea recunoașterea oficială a situației din județul pe care îl conducea. Și aici, ca și pentru restul Moldovei, sursele amintite în introducere dau alte date. E de ajuns să menționăm pe cele referitoare la localitățile Dulcești și Trifești, din 8 martie 1907. În ultima localitate, arată ziarul „Dimineața", din 12 martie, au fost răniți de către militari patru țărani, rezultat al ciocnirii ce avusese loc.

7

1907, aprilie 30, Suceava. Scrisoarea prefecturii județului Suceava către filiala din Iași a Societății Crucea Roșie privind victimele răscoalei din primăvara anului 1907.

Prefectura județului Suceava
Nr. 2847/30 aprilie 1907

Doamnă Președintă,

La adresa dumneavoastră din 15/28 aprilie curent, am onoarea a vă răspunde că dintre victimele răzvrătirilor țărănești din acest județ

merită ajutor numai copiii rămaşi după Sevastiţa P. M. Butnariu, din comuna Lespezi, împuşcată cu ocaziunea reprimării tulburărilor din acea comună şi în urma căruia a rămas şase copii minori, cu desăvârşire săraci; însă dacă este posibil ca acest ajutor, fie cât de mic, să se plătească lunar, prin mijloacele ce Onor Societatea ar găsi de cuviinţă, noi stându-vă pentru aceasta la dispoziţiune.
Primiţi, vă rog, doamnă preşedintă, asigurarea osebitei mele consideraţiuni.

p. Prefect...*
p. Director...*

Domniei Sale,
Doamnei Preşedintă a Societăţii Crucea Roşie a doamnelor din România,
Iaşi, strada Coroi 4.

ANI, colecţia „Manuscrise", nr. 2031, f. 11. Original.

---

* Semnătură indescifrabilă.

Impresionantă e situaţia Sevastiţei P.M. Butnariu, în urma morţii căreia şase copii au rămas orfani. Dar ea nu e singura victimă din judeţul Suceava. Puternicele răscoale din acest judeţ, de aceeaşi mărime ca şi cele din Botoşani şi Vaslui, au lăsat nenumărate victime. Vom menţiona pe cei patru răniţi şi doi ucişi de la Lespezi şi pe cei răniţi şi răniţi la Siliştea (vezi *Marea răscoală...*, p. 216, 219).

8

1907, mai 3, Iaşi. Scrisoarea lui G. Kernbah, ajutor de prefect, privind victimele răscoalelor ţărăneşti din judeţul Iaşi.

Prefectura judeţului Iaşi
Serviciul administrativ
Nr. 5574/3 mai 1907

Doamnă Preşedintă,

În referire la scrisoarea Domniei Voastre, din 15 aprilie expirat, prin care aţi binevoit a ne cere ştiinţă despre victimele rămase pe urma răscoalei din acest judeţ, spre a li se veni în ajutor de aceea Onor Societate, am onoarea a vă aduce la cunoştinţă că, după cum ne încredinţează domnii inspectori comunali, nu este nici o victimă atât între locuitori cât şi între soldaţi.

Binevoiţi, vă rog, doamnă preşedintă, a primi asigurarea prea distinsei mele consideraţiuni.

p. Prefect
G. Kernbah

Domniei Sale
Doamnei Preşedinte a Societăţii Crucea Roşie a doamnelor
Române, filiala Iaşi.

ANI, colecţia „Manuscrise", nr. 2031, f. 12. Original.

În nota celorlalţi oficiali şi G. Kernbah, soţul scriitoarei Ana Conta şi el cunoscut ca literat, se eschivează de a da un răspuns clar. La 2 martie, la Tg. Frumos ciocnirea dintre răsculaţi şi Escadronul 3 Roşiori s-a soldat cu foarte mulţi răniţi. Iar două zile mai târziu, la Vlădeni, un sătean a fost ucis (vezi *Marea răscoală*..., p. 195, 197).

9

1907, mai 8, Galaţi. Scrisoarea ajutorului de prefect al judeţului Covurlui privind victimele răscoalei din 1907.

Prefectura judeţului Covurlui
Nr. 4114
Galaţi, 8 mai 1907

Doamnă Prezidentă,

Răspunzând adresei domniei Voastre din 15 aprilie a.c., am onoare a vă aduce la cunoştinţă că din ancheta făcută în judeţul nostru s-a constatat că nu sunt victime rămase pe urma răscoalelor ţărăneşti, care să aibă nevoie de ajutorul ce aţi binevoit a vă oferi a le acorda din partea societăţii ce aveţi onoare a prezida.
Binevoiţi, vă rog, doamnă prezidentă, a primi asigurarea distinsei mele consideraţii.

p. Prefect
D....*
p. Director,
Arist. Ionescu

ANI, colecţia „manuscrise", nr. 2031, f. 13. Original.

* semnătura indescifrabilă

Răspunsul ajutorului de prefect urmăreşte, ca şi cele anterioare lui, să infirme cele întâmplate. Exclus să nu fi aflat, datorită poziţiei sale sociale, de încercare a ţăranilor din jurul oraşului Galaţi care, la 11 martie 1907, au încercat să intre în reşedinţa de judeţ pentru tratative cu autorităţile în vederea rezolvării doleanţelor lor. Primirea care li s-a făcut e cunoscută: la ordinul sublocotenentului Antonescu soldaţii au tras în ţărani, din rândul cărora 14 au căzut, 7 au fost răniţi grav şi mulţi alţii răniţi mai uşor (vezi *Marea răscoală...*, p. 287).

Nicolae Iorga la Vălenii de Munte

La începutul secolului XX

ION ȘT. BAICU și CONSTANTIN DOBRESCU

Privit din perspectiva unei posterități, ce durează de peste o jumătate de secol, NICOLAE IORGA reprezintă, incontestabil, o culme a spiritualității românești. Numele său a fost, adesea, alăturat acelora ale geniilor RENAȘTERII sau ale veacului luminilor, așa, e vorba despre o apropiere cu meritul de a sugera dimensiunile unei personalități, care, aidoma antemergătorilor, cu care e comparat de obicei, a dominat, în adevăr, ascensiunea morală a timpului său. Savantul de renume mondial, despre care ziarul parizian „Le Figaro" afirma că „înfățișează, în chipul cel mai deplin și strălucit, tânăra noastră soră latină – România"[1], a avut multiple legături de natură politică și culturală cu PRAHOVA. În adevăr, încă în anul 1889, tânărul Nicolae Iorga a participat la un congres „studențesc" ținut la Ploiești[2]; după decenii, el va nota:

> „Ploieștii i-am văzut întâi intrând într-o mulțime de studenți, la un congres al acestei bresle, în sunetul muzici și sub ochii îndreptați asupra noastră ai curioșilor și frumoaselor curioase de la ferestrele caselor, de o curățenie, care, pe noi, moldovenii, jidoveții, cum ni se zicea, ne umplea de o uimire admirativă"; apoi: „După mulți ani am văzut cu alți ochi Ploieștii, eu singur și fără ca orașul să aibă decorul festiv de atunci. De la gara largă, cu aripi întinse, o adevărată avenue între plantații, apoi între biserici și clădiri administrative"[2bis].

Între anii 1890 și 1894, Nicolae Iorga avea să figureze ca profesor suplinitor de limba latină la Liceul „Sfinții Petru și Pavel" din Ploiești[3], în

---

[1] Cf. „Secera", ziar iorghist din Ploiești, din 15 noiembrie 1921.

[2] N. Iorga, *Corespondență*, II, ediție de Ec. Vaum, Buc., 1984, p. 39.

[2bis] N. Iorga, *România cum era până în 1918*, vol. I, Buc., 1930, pp. 245-249.

[3] Vezi documentele nr. 2 și 5 din vol. *Nicolae Iorga și Prahova. 1889-1948*, coord. I.Șt. Baicu și Const. Dobrescu, Buc. și Cerașu, Edit. Silex și Scrisul prahovean, 1998 ȘI

realitate, marele viitor istoric nu va preda această disciplină niciodată elevilor de la liceul amintit, întrucât va pleca la studii în străinătate (Franţa şi Germania).

Legăturile lui Nicolae Iorga cu Prahova vor deveni mult mai strânse după anul 1900. în anul 1905, de pildă, ziarul local „Voinţa Naţională" şi-a informat cititorii că oficialităţile austro-ungare hotărâseră să interzică difuzarea *Istoriei lui Ştefan cel Mare*, ucrare nu de mult apărută, deoarece avea pasagii prin care „se agită poporul român contra celui maghiar"[4]. Ca expresie a stimei şi popularităţii de care se bucură diligentul studios în ţinuturile prahovene, secţia din Ploieşti a „Ligii Culturale" a adresat, la 19 mai 1906, „un protest demn şi energic" lui Karl Lueger, primarul Vienei, în momentul expulzării lui Nicolae Iorga din Austro-Ungaria, solicitându-se ridicarea unei asemenea decizii condamnabile. Ploieştenii încercau să demonstreze că gestul politic săvârşit de autorităţile vieneze nu leza numai autoritatea unui mare cărturar, ci lovea, înainte de toate, în sentimentele naţionale ale compatrioţilor, întrucât ISTORICUL reprezenta românismul de pretutindeni[5]. Din grupul studenţilor, care îl vor apăra pe Nicolae Iorga, în timpul răscoalelor ţărăneşti din 1907, de ura celor ce-l considerau drept unul dintre principalii autori morali ai ridicării la luptă a „robilor albi ai pământului", a făcut parte şi Ercule Popescu de la Breaza de Prahova[6]; apoi, după reorganizarea „Ligii Culturale", un domn pe numele Gh.D. Mugur îl va înştiinţa pe profesor că fondase la Sinaia o secţie a acestei prestigioase asociaţii, rugându-l să primească preşedinţia ei[7].

În sfârşit, în 1907, Nicolae Iorga şi-a ales, ca reşedinţă, orăşelul Vălenii de Munte, ocolit de procesul industrializării şi conservând tradiţiile arhitectonice şi viaţa spirituală românească. Amintindu-şi, peste ani, ceea ce la impresionat cândva[8], el remarca acel „patriarhalism desăvârşit, cu prăvălii în stil românesc cu acoperişuri de aramă, cu stâlpi estetici", conchizând că

2000, pp. 98-99; vezi şi Cătălin Dobrescu, *Nicolae Iorga şi Liceul Sfinţii Petru şi Pavel din Ploieşti*, în Revista Liceului „Mihai Viteazul", 1994.

[4] „Voinţa Naţională" din 26 ianuarie 1905.

[5] „Conservatorul", Ploieşti, din 2 iunie 1909.

[6] „Secera" din 15 noiembrie 1921.

[7] N. Iorga, *Corespondenţă*, II, 1984, p. 366.

[8] *Marele Dicţionar al României*, vol. V, 1902, la pp. 732-733 consemnează localitatea cu trei cătune, cu 3.000 de locuitori, cu poştă, spital şi farmacie.

„era aici o pace, o bună înţelegere românească, o armonie întârziată, fără nici un amestec de populaţie străină, care cucerea îndată, ca şi înconjurimea, pe care am străbătut-o în câteva zile, descoperind tot ceea ce se ascundea necercetat în bisericile şi mănăstioarele, în casele de moşneni înstăriţi de belşugul prunelor din acele bătrâne sate"[9].

Referindu-se la alt moment, ziarul ploieştean „Biruinţa" aprecia că, în alegerea târgului Vălenii de Munte ca loc pentru „Universitatea populară", un rol nu lipsit de importanţă l-au jucat „frumuseţea locului, trecutului, precum şi caracterul curat românesc al locului". Orăşelul „a fost un centru cultural însemnat. În veacul anterior era la Văleni o şcoală naţională cu profesori distinşi, al căror nume se pomeneşte şi astăzi în istoria veacului trecut"[10]. Stabilirea acolo se făcuse, evident, şi datorită poziţiei favorabile scopurilor naţionale, urmărite de savant. Aflată în apropierea graniţei cu Transilvania, acea aşezare putea deveni, oricând, un centru de atragere a românilor de dincolo de Carpaţi. Finalizarea, în 1908, a construcţiei căii ferate Ploieşti-Văleni, continuată, ulterior, până la Măneciu, facilita accesul celor din interiorul ţări către centrul de cultură nou creat, care devenea, în scurt timp, „Capitala sufletului şi conştiinţei neamului"[11]. Treptat, cu sprijinul material al unor prieteni, prin subscripţii sau vânzări de acţiuni, se va procura suma necesară înfiinţării tipografiei „Neamul Românesc", denumită ulterior „Datina Românească" şi inaugurată la 21 mai 1908; În adevăr evenimentul a fost primit, în întreaga ţară cu vădită satisfacţie, cu atât mai mult cu cât scopurile urmărite de fondator erau unanim cunoscute[12].

De aici din Văleni, observa cineva, „se răspândeşte acum, în tot cuprinsul românimii, cărţi bune de deşteptare a conştiinţei naţionale, de luptă şi energie"[13]. În mica aşezare prahoveană a fost tipărită majoritatea lucrărilor lui Nicolae Iorga, precum şi publicaţiile conduse de acesta: „Neamul Românesc Literar", „Neamul românesc pentru Popor", „Drum drept", „Cuget Clar", „Revista Istorică" şi altele. Publicaţiile editate la

---

[9] N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, Buc., vol. II, Edit. Minerva, 1981, p. 205.

[10] „Biruinţa" din 19 iunie 1908.

[11] Biblioteca Academiei Române, *Corespondenţa Nicolae Iorga*, vol. 269, f. 224 (în continuare sigla B.A.R.).

[12] *Ibidem*, vol. 102, ff. 1-2, 20 şi 155.

[13] „Steagul", ziar iorghist din Ploieşti, din 25 septembrie 1911.

tipografia „Neamul românesc" au avut un rol distinct în lupta pentru unitate naţională, ele pătrunzând şi în Transilvania, Bucovina, Basarabia, susţinând astfel moral pe românii din provinciile asuprite, în ciuda unui aspru regim de cenzură; peste timp, bunăoară ziarul local „Vălenii" aprecia că tipografia „Datina Românească", pentru „viaţa partizanilor d-lui profesor Iorga, are o însemnătate foarte mare"[14]. O evoluţie interesantă, în acest sens, a avut-o „Neamul Românesc", care va purta o seamă de titluri menite să scadă vigilenţa cenzurii maghiaro-austriace: „De la noi, „Pentru popor", „Economicul", precum şi „Revista A,B,C,"; cu un anumit prilej, referindu-se la acest ultim titlu, Nicolae Iorga comenta, cu umor, că „n-am isprăvit cu alfabetul şi s-a sfârşit cu dominaţia străină în aceste regiuni"[15]. La Vălenii de Munte vor apărea cărţi pentru şi despre toate regiunile locuite de români, manuale şcolare şi multe altele, în zeci de mii de exemplare, trimise şi peste graniţă. Toate aceste publicaţii trebuiau, în concepţia lui Nicolae Iorga, să consolideze conştiinţa necesităţii şi posibilităţii înfăptuirii idealului naţional de către generaţia începutului de secol; în acest sens, caracteristic este finalul volumului *Basarabia noastră*, publicat în 1912, unde se releva că,

> „în aşteptarea vremurilor când viaţa românească [...] va porni de la toate amintirile ei pentru a-şi urmări toate drepturile naţionale, nu numai umane, închei această carte cu îndemnul călduros spre acea muncă încordată şi bine orânduită, care singură poarte grăbi sosirea acelor vremuri"[16].

Trăind la Văleni, Nicolae Iorga, departe de a se limita la scrierea *istoriei*, va participa activ la făurirea ei, idee reliefată cu pregnanţă, şi de cursurile „Universităţii de Vară", veritabilă şcoală a devenirii naţionale. Inaugurate în 1908, cursurile în discuţie îşi aveau sorgintea într-o idee relativ veche a istoricului – raportată la data iniţierii lor – justificată de necesitatea strângerii legăturilor sufleteşti dintre români de pe tot cuprinsul teritoriului naţional ca premisă a realizării Marii Unirii. În vara lui 1908, bucovineanul Gheorghe Tofan de la „Junimea Literară" îl ruga pe

[14] „Vălenii" din 3 aprilie 1929.
[15] Cf. B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Buc., Edit. Tineretului, 1968, p. 211.
[16] N. Iorga, *Basarabia noastră*, Vălenii de Munte, Edit. Neamul Românesc, 1912, p. 175.

Nicolae Iorga să ia inițiativa organizării unor cursuri de vară, unde să-i adune pe români de peste hotare, pentru a se cunoaște reciproc și a porni pe drumul reîntregirii naționale cu mai multă fermitate și cu mai mult entuziasm[17]. Încă de la început, cursurile au avut un rost bine precizat și urmărit cu perseverență:

> „de a pune constatările noi, toate cercetările zilei, toate descoperirile cercetării, toate inovațiile științei în funcție de sufletul național"[18].

Prin urmare, nu simpla sporire a nivelului cunoștințelor îl interesa pe Iorga, ci răspândirea ultimelor cuceriri ale științei în vederea creării unui sentiment puternic de solidaritate românească, pentru implantarea, prin cultură, a ideii de unitate națională. Cum era și de așteptat, Nicolae Iorga a imprimat cursurilor un caracter popular și patriotic, păstrat tot timpul ființării acestora. Pentru a nu depinde de fluctuațiile politicii oficiale, istoricul va permanentiza statutul particular al „Universității Populare", declarând că nu înțelege a primi vreo colaborare, care ar atrage, după sine, pierderea autonomiei[19]. Varietatea temelor abordate oferea participanților posibilitatea de a-și ridica nivelul cunoștințelor, realizând, astfel, gradul de dezvoltare atins de cultura națională și preocupările de modernizare a societății românești. Era subliniat, totodată, patriotismul intelectualității, întrucât, prin tot ce se realiza, se avea în vedere propășirea țării; de altfel, toate aceste intenții vor fi avansate de savant în discursul inaugural, prilej cu care declara că

> „am deschis aceste cursuri de vară cu scopul dublu: dea trezi sufletul românesc de pretutindeni și de a schimba, prin acest suflet, chiar fenomenele de stat în care trăia poporul nostru"[20].

Prima ediție a cursurilor, desfășurată în 1908, avea să prefațeze seria unor adevărate prelegeri de suflet, menite a fundamenta ideea slujirii prezentului prin trecutul național. Împlinirea, prin diverse căi și mijloace, a idealului național era și imperativul ce se desprindea din prelegerile

[17] „Neamul Românesc" din 2 iulie 1912, p. 1138.
[18] „Tribuna", Arad, din 9/22 august 1909.
[19] „Steagul" din 25 septembrie 1911.
[20] „Neamul Românesc" din 6 iulie 1908.

ţinute de Nicolae Iorga în 1908: „Romanitatea românilor", „Rezistenţa noastră în Dacia şi formarea limbii Române"[21], precum şi din cele din 1909: „Originalitatea neamului românesc şi înrâurirea lui asupra altor neamuri" şi „Unitatea poporului român"[22]. Poliţia raporta că, la *cursurile* universităţii din Văleni, în 1908, „din Braşov au venit trei profesori, Bogdan, Bătăşanu şi Petrovici, anume pentru cursuri", precum şi „învăţători din Dobrogea, Prahova şi Olt", alături de numeroşi studenţi[23]. Peste aceste cursuri s-au înscris şi 50 de bucovineni, dar n-au putut participa, fiind reţinuţi la Iaşi, „unde Ministerul Instrucţiunii organizase cursuri asemănătoare". În acelaşi an, din iniţiativa lui Nicolae Iorga, un grup de studenţi şi învăţători, cu concursul artiştilor Liciu, Locusteanu, Bonciu şi al câtorva conferenţiari, a ţinut serbări la Slănic-Prahova; în programul lor figurau cântece, piese naţionale şi prelegeri, care tratau „problemele actuale ale chestiei naţionale", precizându-se că din banii rezultaţi „se va începe editarea unor broşuri ale Ligii Culturale"[24]. De-a lungul anilor, alături de verbul rostit cu folos şi cu dăruire de marele istoric, în sălile „Şcolii de Băieţi" din Văleni vor răsuna cuvintele unor mari cărturari români: A.D. Xenopol, V. Pârvan, G.M. Murgoci, D.N. Ciotori, C. Zagoriţ, Ioan Ursu, N. Cartojan şi mulţi, mulţi alţii[25].

Ecoul acestei acţiuni a fost imens. Românii din toată cuprinderea naţională, participanţi direcţi sau numai aflători de învăţătură prin intermediul „Neamului românesc", saşi şi maghiari, într-o admirabilă dovadă de frăţietate şi conlucrare, străini, fie ei din Balcani sau din spaţiul vest-european, au văzut în Nicolae Iorga, în lucrarea de ridicare naţională de la Văleni o adevărată cale a propăşirii neamului. Ziarul „Drapelul" din Lugoj, bunăoară, referindu-se la ediţia din 1908 a cursurilor, sublinia

> „trebuinţa lor arzătoare nu numai pentru cei din România, ci mai ales pentru noi, cei din ţările coroanei Sfântului Ştefan. Domnul Iorga o dovedit şi de această dată, că are o deosebită pricepere pentru trebuinţele reale ale românilor de pretutindeni şi a căutat, după

[21] B. Theodorescu, *Nicolae Iorga şi educaţia maselor*, Buc., 1967, p. 139.

[22] „Neamul Românesc" din 17 iulie 1909.

[23] Arh. St. Bucureşti, fond Direcţia poliţiei şi siguranţei generale, dosar 39/1906, ff. 36 şi 41.

[24] Ibidem, 35.

[25] „Neamul Românesc" din 18 iunie 1910.

> putinţă, chiar cu mari jertfe, să satisfacă, prin cursurile de vacanţă de la Vălenii de Munte, o parte din aceste trebuinţe"[26].

În Bucovina, revista „Junimea Literară" din Cernăuţi publica, sub titlul „Cursuri pentru sufletul românesc", un articol al poetului George Rotică despre prelegerile de la Vălenii de Munte din anul 1908, stabilind personalitatea lui Nicolae Iorga, calităţile sale de savant şi patriot, învederând scopul urmărit prin această iniţiativă[27]; de asemenea, societatea academică „Junimea" a tipărit câteva mii de fotografii ale istoricului „cu scopul ca fiu cel mai iubit al naţiunii să împodobească casa fiecărui român"[28].

În anul 1911, *cursurile* de la Vălenii de Munte au fost audiate de 1.000 de persoane, iar „conferinţele de seară ale lui Nicolae Iorga aveau mai mulţi auditori decât cele mai frecvente cursuri ale Universităţii din Bucureşti". În vara anului 1912, deschiderea cursurile „Universităţii Populare" din Vălenii de Munte „s-a făcut cu deosebită însemnătate", conferită, printre altele, şi de prezenţa prinţului moştenitor Carol. Pe toată durata acelei ediţii, au participat 6.000 de persoane, printre care: 70 de ofiţeri de la Şcoala de Război, unde Nicolae Iorga preda cursuri de istorie, „mulţi elevi de la Drajna, Teişani, Slănic, Văleni, cu profesorii lor", secţia „Ligii Culturale" din Văleni, reprezentată de S. Pisău şi O. Pop, corul „Ligii Culturale" din Slănic, cu preşedintele ei, inginerul P. Lucaci de la salină, corul societăţii „Frăţia" din Vălenii de Munte, elevele Institutului „Regina Elisabeta" din Ploieşti „Români de peste munţi" şi din Serbia, directorul liniei ferate Ploieşti-Văleni, prefectul judeţului Prahova Luca Elefterescu, primarul Ploieştilor şi alţii. Printre cei care au vorbit s-au aflat şi dr. Petra, reprezentant al românilor de peste munţi, care sublinia că „noi, fiii Ardealului îndurerat, am venit şi venim cu mare dor de lumină şi de înaintare la Vălenii de Munte ca apă vie să luăm din izvorul dătător de apă vie de aici". La închiderea festivităţilor de inaugurare a *cursurilor*, Nicolae Iorga a propus trimiterea unei telegrame regelui Carol I, prin care cei 5.000 de români adunaţi la Văleni „îi mulţumesc pentru dovada scumpă de încredere pe care a dat-o şcolii de cultură naţională". Apoi, toţi participanţii au făcut o vizită la şcoala de ţesătorie de la Drajna, pentru ca sfârşitul *cursurilor* să fie marcat de o frumoasă excursie, pe care a făcut-o o mare

[26] „Drapelul" din 12/15 august 1908.
[27] „Junimea Literară", nr. 9-10, din sept.-oct. 1909.
[28] B.A.R. *Corespondenţa Nicolae Iorga*, Vol. 143, f. 131.

parte dintre auditori, sub conducerea lui Nicolae Iorga, la Filipeştii de Pădure şi Filipeştii de Târg. Printre altele, în zilele cursurilor de vară din 1912 s-au căsătorit Stela Popescu, maestra Şcolii de Meserii din Drajna, cu I.D. Vlad, învăţător din Podul Turcului Tecuci, venit la Văleni pentru audierea prelegerilor ţinute aici. Naşi le-au fost Nicolae Iorga cu soţia. La oficierea căsătoriei, care a avut loc la 19 august, au participat „satul întreg" şi „lume multă din Văleni şi satele vecine", respectându-se „toate obiceiurile şi datinile româneşti, care i-au făcut multă plăcere lui Nicolae Iorga"[29].

În acelaşi an 1912 a avut loc la Vălenii de Munte, ceremonia punerii pietrei de temelie a localului universităţii, la care a luat parte „un public numeros în frunte cu primarul I. Cereşeanu şi ajutorul de primar C. Papazolu". Nicolae Iorga nu a participat, fiind răcit în urma călătoriei făcute la Iaşi, dar a delegat pe inginerul D.I. Dimitriu – care era şi conducătorul acestei lucrări – să-l reprezinte şi să dea citire actului de fundaţie, tipărit pe pergament, act „care a fost zidit în fundaţia preţiosului templu de lumină". În acel document se arată că

> „s-a pus piatra fundamentală a clădirii Sălii Cursurilor de vară datorită iniţiativei d-lui Profesor Nicolae Iorga. Clădirea s-a ridicat pe locul dăruit de d-l Nicolae Iorga şi cu banii adunaţi în chipul următor: 4.100 lei serbări şi baluri organizate în vara trecută, la a căror reuşită au contribuit, în primul rând, d-na Elisa Cereşeanu, D-nii Ionel Cereşeanu, C. Papazolu, decedatul C. Müller şi alţii, 2.000 lei oferiţi de d-l Nicolae Iorga, valoarea unei lucrări vândute de domnia sa Ministerului Cultelor, 2.000 lei dăruiţi de d-l Arion de la Ministerul Cultelor, după intervenţia d-lui Nicolae Iorga, iar restul de bani, ce mai lipsesc până la suma trebuincioasă terminării clădirii, s-a adunat şi se va aduna de la conferinţele ţinute de dl. Nicolae Iorga în diferite oraşe din ţară"[30].

Cu acea ocazie, primarul oraşului Vălenii de Munte, I. Cereşeanu, releva „meritele lui Iorga în lupta dusă pentru cultură" şi-şi exprima recunoştinţa faţă de savant, arătând că, „noi cetăţenii din Văleni ne bucurăm că asemenea fapte culturale le-a introdus şi în orăşelul nostru"[31]. Numărul foarte

[29] „Steagul" din 15 iulie, 25 iulie şi 12 august 1912.
[30] „Steagul" din 21 aprilie 1912.
[31] Ibidem.

mare a celor care doreau să audieze prelegerile lui Nicolae Iorga a făcut, deci, ca „Şcoala de Băieţi", care adăpostise primele ediţii ale cursurilor „Universităţii Populare", să devină neîncăpătoare. De aceea problema unui local corespunzător va fi rezolvată prin această subscripţie publică în 1912, când s-a construit *o sală*, există şi astăzi, alături de care funcţiona, încă din 1908, viitoarea tipografie „Datina Românească". La serbările prilejuite de inaugurarea noului local al „Universităţii Populare" din Vălenii de Munte a participat şi Nicolae Iorga[32]; se rezolva, astfel, o problemă esenţială pentru bunul mers al CURSURILOR de VARĂ din orăşelul de pe Valea Teleajenului.

Alături de celelalte instituţii de cultură din Vălenii de Munte, durate de savant, putem adăuga şi un muzeu, unde erau „adunate multe opere de artă de prin anii 1500, tablouri, icoane, lucrări în lemn ale artei rurale, cărţi vechi, pietre de mormânt" ele serveau „şi studenţilor pentru completarea noţiunilor de istorie, învăţate în timpul lecţiunilor" – remarca italianca Nella Collini în articolul său din ziarul „Il popolo di Roma"[33]. Tot la Vălenii de Munte, Nicolae Iorga a deschis „o casă de citit", pe care o înzestrase cu 400 volume şi „care avea ca scop să răspândească cât mai multă lucrare prin citit, prin conferinţe, prin şezători printre cei săraci"[34]; la 30 octombrie 1911, cu ocazia celei de-a doua serii de şezători culturale şi muzicale ale acestei case de citit, la care a participat şi Nicolae Iorga, profesorul ploieştean D. Munteanu-Râmnic a conferenţiat despre „Însemnătatea şi foloasele caselor de citit", iar corul mixt popular „Frăţia", condus de C. Onciu, a prezentat câteva bucăţi muzicale naţionale[35].

În timpul primului război mondial, „Universitatea Populară" de la Vălenii de Munte nu şi-a mai putut desfăşura activitatea. Nicolae Iorga a ţinut totuşi, legătura cu o parte dintre foşti cursanţi fie prin intermediul publicaţiilor pe care le edita, fie prin corespondenţă[36]. Mulţi dintre aceştia vor participa direct la realizarea unităţii naţionale, traducând în practică înde4mnurile primite la Vălenii de Munte; aşa cum se va recunoaşte mai târziu,

---

[32] „Neamul Românesc" din 6 iulie 1914.

[33] Cf. „Vălenii", nr. 4, din mai 1929.

[34] „Steagul" din 25 septembrie 1911.

[35] Ibidem din 6 noiembrie 1911.

[36] P. Ţurlea, *Universitatea Populară de Vară „Nicolae Iorga"*, în caietul-program al acestei instituţii pe anul 1977.

„datorită lui Iorga, soldaţii prahoveni au mers cu pieptul gol înaintea duşmanului şi au înscris acele nepieritoare pagini de eroism la Mărăşeşti, Mărăşti şi Oituz, de la el au învăţat cum să-şi sacrifice viaţa pentru izbânda ce n-a întârziat"[37].

Pentru prahoveni Nicolae Iorga a reprezentat

„un mare conservator al virtuţii strămoşeşti, un adevărat stegar al mândriei naţionale, o voinţă tenace cu inima caldă şi simţitoare, patriot ardent, mare dascăl în domeniul ştiinţei; cei care au avut fericirea de a fi fost sub farmecul personalităţii lui au căpătat convingerea că, prin el, ţara şi aspiraţiunile noastre naţionale au câştigat enorm"[38].

Dar, anterior, în Prahova, savantul, ca om politic, dispusese şi de o fidelă grupare naţionalist-democrată, condusă de către profesorul D. Munteanu-Râmnic, „preţios şi destoinic colaborator"[39], precum şi de ziarul „Steagul", care apărea la Ploieşti, sub direcţia lui D.I. Dimitriu, încă de la 11 septembrie 1911[40]. În numărul din 25 septembrie 1911 al „Steagului" se preciza că el „nu are nici o legătură cu Liga Culturală, căruia îi dorim o cât mai apropiată îndeplinire a scopurilor ei"[41]; de apreciat faptul că, fără a fi prea numeroasă, gruparea iorghistă prahoveană dispunea totuşi, de „câteva elemente de valoare"[42].

După înfiinţarea Universităţii Populare de la Vălenii de Munte, care, din 1921, se va numi „Nicolae Iorga", aşa cum s-a stabilit la Congresul Ligii Culturale de la Râmnicu Vâlcea, numeroase aşezăminte culturale sau chiar economice vor adopta acelaşi nume, aşa cum a fost cazul „Bibliotecii Municipale" din Ploieşti, al biblioteci comunale din comunele Proviţa de Jos şi Proviţa de Sus, al „Băncii Populare" din Surani, fondată în 1909, al gimnaziului din Vălenii de Munte[43]; din surse reiese

---

[37] Vezi *Casele Naţionale – zece ani de experienţă culturală. 1918-1928*, 1930, p. 440.
[38] „Observatorul" din 10 mai 1931.
[39] „Ploieştii" din 25 iunie 1931.
[40] „Steagul" din 11 septembrie 1911.
[41] Ibidem din 25 septembrie 1911.
[42] „Gazeta Prahovei" din 15 noiembrie 1926.
[43] Arh. Naţ. Prahova, fond nr. 265, dosar 67/1937, f. 60 şi „democraţia Conservatoare" din 18 ianuarie 1939.

că asemenea exemple erau numeroase nu numai în Prahova, ci şi în întreaga Românie. Aproape că nu a fost localitate de pe Valea Teleajenului, care să nu fi fost cunoscută şi cercetată de Nicolae Iorga. Printre localităţile vizitate mai des amintim Drajna, unde se găsea o renumită şcoală de ţesătorie; de altfel, savantul se mândrea cu produsele de ţesătorie ale elevilor acestei şcoli, arătându-le vizitatorilor străini, care veneau să-l vadă la Văleni[44]. Un alt sat, prin care a trecut de mai multe ori, este Starchiojdul; aici exista o veche biserică pictată, despre care Nicolae Iorga afirma că

> „nici un sat muntean nu se poate mândri cu o podoabă de pictură aşa de îngrijită, vădind la pictorul rural necunoscut unul din cele mai mari talente ale timpului"[45].

În împrejurimile oraşului Vălenii de Munte el

> „a făcut descoperiri frumoase din timpul bronzului, care ne permit să deducem că aici, în epoca aceasta, au trăit oameni, care, după descoperiri, au avut o cultură destul de înaltă. Cu siguranţă şi în timpul romanilor a mişcat aici viaţa romană, după cum ne arată cărămizile semnalate de profesorul Iorga din timpul romanilor"[46].

Tot el a fost acela care a atras atenţia asupra importanţei istorice a Bisericii „Mănăstirea" din Vălenii de Munte „cu ale ei frumoase şi istorice picturi"[47].

---

[44] „Ploieştii" din 15 aprilie 1933.
[45] Cf. V. Nicolae, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, Buc., Edit. Sport-Turism, 1982, p. 223.
[46] „Vălenii" din 3 aprilie 1929.
[47] Ibidem din 25 aprilie 1929.

Un cărturar american prin România anului 1913: Albert Bushnell Hart

DUMITRU VITCU

Războaiele balcanice din anii 1912-1913 au întărit poziţia României în zonă şi au intensificat competiţia pentru atragerea ei de partea Puterilor Centrale sau de cea a Antantei. Poziţia ei în conflictul interbalcanic a prilejuit mass-mediei americane nu numai informări de rutină în coloanele rezervate situaţiei internaţionale, dar şi comentarii politice cu sugestive detalii oferite de proprii corespondenţi aflaţi în zonă ori în marile capitale europene. „România aşteaptă să fie recompensată pentru neutralitatea ei păstrată în vremea războiului", se arăta într-un asemenea comentariu făcut în preajma negocierilor de pace de la Londra şi

> „dacă Bulgaria nu este dispusă să o facă, toate partidele politice din România sunt de acord că ţara trebuie să obţină prin forţa armelor unele avantaje pe seama pierderilor teritoriale ale Turciei"[1].

Convingerea se generalizase după ce demersurile lui Take Ionescu la Sofia, în octombrie 1912, se dovediseră infructuoase şi, mai ales, după încercarea eşuată de mediere a diferendului, efectuată la cererea lui Titu Maiorescu de ministrul rus de externe, S.D. Sazonov. Potrivit opiniei acestuia din urmă, exprimată într-un organ de presă guvernamental,

> „caracterul european al politicii româneşti se impune ca un factor important, pe care marile puteri trebuie să-l preţuiască, precum şi vecinii noştri din România. Nu mă îndoiesc că Bulgaria înţelege deplina valoare a raporturilor ei cu România şi că nu va crea o situaţiune care să facă ca România să-şi păstreze cu greu atitudinea ei leală până la sfârşit. În orice caz, naţiunile balcanice trebuie să ţină

[1] „The New York Times", December 3, 1912, p. 1, col. VII.

seama de România ca factor politic important. Contrariul ar fi o uşurinţă pe care nu o pot bănui la ele"[2].

Se ştie că pretenţiile româneşti vizau extinderea teritorială în sudul Dobrogei, populată majoritar de români, obiectiv care – după opinia unui comentator[3] – ar fi fost realizat în 1878 dacă n-ar fi intervenit puterile europene. Prima parte a anului 1913 a fost dominată de agravarea raporturilor interbalcanice, datorită eşuării negocierilor bilaterale româno-bulgare, încheiate cu intervenţia armată a României în conflictul din sudul Dunării. Dar, în spatele acestui conflict zonal, analiştii de peste ocean intuiau că „elementul cu adevărat îngrijorător rezidă în posibilitatea ca interesele, politica sau ambiţiile unora dintre marile puteri să le determine a interveni". Concluzia desprinsă, în privinţa perspectivelor, pe temeiul cunoaşterii raportului de forţe existent în acel moment, a primit ulterior sancţiunea timpului: „esenţial rămâne faptul că împăratul Germaniei nu doreşte încă război şi, fără asentimentul lui, războiul nu poate izbucni"[4].

Într-adevăr, extinderea conflictului la scară europeană avea să se producă prin voinţa Germaniei, în vara anului următor. Până atunci însă, să notăm o prestigioasă prezenţă americană în România în cursul anului 1913. Este vorba de istoricul Albert Bushnell Hart, de la celebra universitate Harvard din Boston, unul dintre cei mai avizaţi comentatori ai evenimentelor politico-militare din orientul european la începutul deceniului II al secolului XX, sosit la Bucureşti în a doua parte a anului 1913.

Profesorul enciclopedist Albert Bushnell Hart (1854-1943) îşi făurise deja un nume în lumea academică, dar şi în viaţa publică americană, putând fi considerat un autentic şi poate cel mai reprezentativ *opinion maker* pentru concetăţenii săi în primele decenii ale veacului trecut[5]. Originar din Clarksville (Pennsylvania) şi cu instrucţia şcolară începută la Cleveland (Ohio), viitorul istoric şi-a făcut studiile superioare la Harvard (încheiate în 1880), continuate printr-un stagiu doctoral la Freiburg şi un

---

[2] G.A. Dabija, *Amintirile unui ataşat militar român în Bulgaria, 1910-1913*, Bucureşti, 1936, p. 210 (apud. Anastasie Iordache, *Viaţa politică în România, 1910-1914*, Bucureşti, 1972, p. 160).

[3] „The New York Times", December 10, 1912, p. 14, col. II.

[4] *Ibidem*, January 11, 1913, p. 10, col. I-II.

[5] Dumitru Vitcu, *Relaţiile româno-americane timpurii. Convergenţe-divergenţe*, Bucureşti, 2000, p. 278-282.

altul postuniversitar la Berlin, precum şi la Ecole des Sciences Politiques din Paris, spre a se reîntoarce la Harvard pentru desfăşurarea unei cariere didactice şi ştiinţifice active pe durata a 43 de ani[6].

Ca dascăl, cursul său de *Istorie politică şi constituţională americană* s-a bucurat de o popularitate fără precedent în rândurile studenţilor, indiferent dacă aceştia vizau specializarea în domeniul istoriei, al administraţiei publice şi politice, al diplomaţiei, mass-mediei etc. Alte două cursuri ulterioare, unul de *istoria diplomaţiei americane* şi un altul de *teorie politică*, i-au sporit şi mai mult faima în rândul colegilor şi al discipolilor, printre studenţii săi numărându-se mulţi viitori congressmeni sau guvernatori, precum şi viitorul preşedinte al S.U.A., Franklin D. Roosevelt. Autor a numeroase manuale şi ghiduri pentru studenţi, căutate şi răspândite în întreaga Americă, Hart, a cărui elocinţă era răsplătită cu aplauze, a combătut efortul unora dintre colegii de breaslă de a substitui faptul cu mitul în reconstrucţia trecutului istoric, şi aceasta într-o perioadă în care istoria, ca disciplină de studiu, realiza o adevărată expansiune în colegiile şi universităţile americane.

Ca istoric, A.B. Hart a elaborat şi a lăsat posterităţii o operă însemnată, compusă din peste 100 de volume[7], a căror tematică acoperă problematica esenţială a istoriei americane şi a conexiunilor acesteia cu lumea europeană. În plus, a colaborat cu peste 900 de articole la aproximativ 150 de ziare şi reviste, fiind vreme de 14 ani editor al prestigioasei „The American Historical Review". De altfel, tot ca editor, şi-a legat numele mai întâi la apariţia în trei volume din seria *Epochs of American History* (1891-1893) şi, mai ales, de realizarea altor 25 de volume cronologice şi tematice, consacrate evoluţiei naţiunii americane, serie datorată, precum s-a spus, primei generaţii de istorici profesionişti ai Americii. Din 1909 a fost ales preşedinte al Asociaţiei Istoricilor Americani şi onorat cu titlul de

[6] Pentru detalii, vezi *The Encyclopedia Americana*, International edition, vol. 13, New York, 1971, p. 825.

[7] Dintre lucrările sale mai importante, citām: *Introduction to Study of Federal Government* (1890), *Formation of the Union* (1892), *Practical Essays on American Government* (1894), *Salmon Portland Chase* (1899), *Foundations of American Foreign Policy* (1901), *Essentials in American History* (1905), *Slavery and Abolition* (1906), *National Ideals Historically Traced* (1907), *Diplomacy and Government* (1908), *Obvious Orient* (1911), *War in Europe* (1914), *New American history* (1917), *America at War* (1918), *The Great Explosion. Harper's Pictorial History of the World War* (1920), *We and our History* (1932).

„doctor honoris causa" al Universității din Geneva, fiind considerat „marele înțelept al istoriei americane", iar în iunie 1912 a fost desemnat și președinte al Asociației Americane de Științe Politice. Popularitatea lui A.B. Hart a sporit enorm în întreg spațiul american grație enciclopediilor, lucrărilor de popularizare, ghidurilor, broșurilor și hărților destinate publicului larg, acestea din urmă fiind apoi reproduse în *Harper's Atlas of American History* (1920). S-a și spus despre el că a fost unul dintre rarii savanți care au fost înzestrați și cu geniul popularizării.

N-a lipsit din viața publică, unde s-a manifestat ca un delegat activ al Convenției Republicane și suporter statornic, în alegerile prezidențiale din 1912, al lui Theodore Roosevelt, împreună cu care a pus bazele unei formațiuni politice cu existență efemeră, Partidul Progresist. Mai mult decât atât, prin îndelungata-i activitate didactică și prin vastitatea operei științifice, A.B. Hart s-a impus în opinia analiștilor ca un corespondent perfect al prietenului său ex-președinte, Th. Roosevelt, în fundamentarea puterii morale a democrației americane.

A.B. Hart a călătorit mult, îndeosebi în anii sabbaticali, deopotrivă pe continentul american, ca și în jurul lumii. Între alte orizonturi geografice pe care le-a străbătut s-a numărat și spațiul balcanic, inclusiv România, după încheierea păcii de la București, când, profitând de efemera acalmie a unei zone parcă predestinată convulsiilor, și-a adunat un noian de impresii, valorificate deîndată prin mijlocirea ziarului „The New York Times", în cursul lunilor august-octombrie 1913. Serialul gazetăresc revizuit a stat apoi la baza volumului publicat un an mai târziu, *The War in Europe. Its Causes and Results* (New York&London, 1914), în a cărui prefață autorul își mărturisea deplina imparțialitate în abordarea complicatelor probleme balcanice, dar și partizanatul său pentru țara ce o reprezenta, Statele Unite ale Americii, „care are propriile îngrijorări și, de asemenea, propriile interese în această teribilă confruntare [interbalcanică]"[8]. Prin urmare, mult trâmbițatul „izolaționism" american trecuse deja în domeniul amintirilor, pentru a face loc pragmatismului politic întemeiat pe expansionismul economic.

În „radiografia" serială a spațiului balcanic – așa cum a fost perceput acesta de profesorul și omul de știință A.B. Hart și din cuprinsul cărei radiografii reproducem, în *Anexe*, două ample reportaje – se regăsește și

[8] Albert Bushnell Hart, *Policy of the Powers is Hands off in Balkans*, în NYT, August 24, 1913, p. 9, col. I-VII.

România, țară pentru care oaspetele reclama necesitatea unui ghid sau, cel puțin, a unui vorbitor de limbă germană, fapt ce sugerează că realizarea „clișeelor" s-a făcut prin intermediar, cu riscurile informative sau interpretative de rigoare.

Spre deosebire de celelalte state balcanice, România i se înfățișa ca țară a marilor proprietari cu averi imense, dar cu o țărănime vizibil mai săracă, cu locuințe mai proaste și, în general, mai înapoiată decât în cazul sârbilor și al bulgarilor. Ca principale bogății, indica cerealele și vitele, dar și câmpurile petrolifere din zona subcarpatică, care făceau din România „a treia țară din lume în privința producției de țiței"[9]. Cu o populație egală cu cea a Serbiei și Bulgariei luate împreună și cu resurse naturale mai bogate decât ale oricărei alte țări balcanice, România era, în opinia sa, și cel mai însemnat partener comercial din zonă pentru americani, în privința mașinilor agricole. Despre București, afirma că este „cea mai frumoasă capitală după Budapesta", rămânând probabil cu termenii de comparație în spațiul sud-est european, iar linia arhitectonică generală o găsea „simplă și plăcută", țara având „o abundență de impozante edificii și de lucrări publice".

În sfârșit, în creionarea tabloului politic al problematicii balcanice, Hart observa că, deși România nu reprezenta o forță însemnată în ansamblul relațiilor internaționale, ci doar una de categoria „light-weight" (ușoară), și cu toate că nu se implicase direct în conflictul izbucnit în 1912, motivația amestecului final ținuse de trasarea granițelor europene ale „defunctului" Imperiu Otoman, ca și de politica rusească și austro-ungară în Balcani după 1878.

Curioase i se păreau însă efectele imediate ale războaielor balcanice, nu în plan local, ci într-o perspectivă mai largă. De pildă, Franța trecuse la sporirea duratei serviciului militar la trei ani, în timp ce Germania hotărâse creșterea efectivelor sale armate, justificând măsura prin apariția unei noi forțe în Balcani, care putea dezechilibra balanța puterilor în Europa[10]. Concluzionând, pacea încheiată nu semnifica și soluționarea chestiunilor balcanice; persistența lor, nelimitată în timp, era acum facilitată de pătrunderea sau intensificarea prezenței capitalului străin în zonă, nominali-

---

[9] *Ibidem.*

[10] Pentru alte opinii, vezi și *Lafayette Young about the Balkan Wars*, în NYT, July 29, 1913, III, p. 4, col. III; *Rumania's plight*, în NYT, july 20, 1913, IV, p. 4, col. I; *The Great Powers Courting Roumania*, în NYT, January 13, 1914, p. 4, col. II.

zat astfel: francez – în Serbia, american – în România şi austriac – în Bulgaria, care reclama, în egală măsură, protecţie din partea investitorilor. Competiţiei mai vechi, în care Germania şi Italia, nemaivorbind de Rusia, rămâneau pe poziţii, i se alăturau competitori şi interese noi, care zădărniceau eforturile pacificatoare şi amplificau capacitatea detonatoare a „butoiului de pulbere".

După aproape un secol de la acel voiaj, cu multiple valenţe ştiinţifice, didactice, politice ori mediatice, nu puţine dintre impresiile, observaţiile sau concluziile profesorului Hart şi-au probat rezistenţa în competiţia cu timpul şi, în pofida repetatelor încercări de soluţionare (locală, zonală sau globală), problematica balcanică a rămas, pe cât de actuală, pe atât de fierbinte.

ANEXE

I

PROF. HART OF HARVARD SEES BALKANS AT CLOSE RANGE

Noted Authority on History and Government makes an Extended Tour Through the War-Devastated Region of Europe on Behalf of The New York Times and Tells of Big Problems Which Must Be Solved there.

> "When peace seemed assured in the Balkans, Prof. Albert Bushnell Hart, the distinguished authority on History and Government at Harvard, started for the scene of the war for the purpose of making a study of conditions following the conflict for 'The New York Times'. During his stay there, the recent fighting among the Allies broke out, so he had special advantages as an observer. The first of his series of important articles is given here."

By Albert Bushnell Hart

Mr. DOOLEY supposed up to 1808 that "the Phillippines was canned goods". Perhaps many Americans have an idea that the Balkans are a disease, like shingles or rickets, or a sort of homicidal mania. To the great Powers of Europe the Balkans are a puzzle at which Europe has been working for centuries, and the diplomats down here are sharpening their wits by proffering solutions which the people on the ground repudiate.

Geographically, this mountain district, about 400 miles by 200 miles, "the Balkans" means the stadium during ages of the most fascinating of sports, the chase and the slaughter of men. For about 3.000 years they have been trying to find out what is the dominant race, the final political power in the peninsula – and perhaps tomorrow the cannon will announce the next act in this age-long performance.

The physical character of the Balkans has much to do with the history of the region. Probably most people picture this as a great mountain range. In fact, it is a series of ranges. The map makers distinguish the little Balkans on the Black Sea, and the Central Balkans and the West Balkans – all strung along like the milroad stations in Newark. Near the Aegean is the high Rhodope group; along the Adriatic are the North Albania Alps and a dozen other small groups. A few peaks run up to 7000 feet, and one, the Perim Dagh, to 9000, carrying some snow all summer. The Balkans include enough ranges and peaks to stock a continent.

As often happens, the map is rougher than the country itself. Eve on the Thracian and Macedonian plains you are never out of sight of mountains, and yet when you get inside it does not impress you as a mountain country. There is no precipitous spine, like that of the Alps. It is more like Southern New Hampshire, a broad system, including numerous wide valleys and many rolling plateaus. There are few craggy mountains; most of them take kindly to forest culture such as has been introduced by Bulgaria. The Balkans hold much more good arable land than the Alleghanies, for example.

Not a strong Barrier

In many places the watershed between the north-flowing and south-flowing streams is low; the railroad pars into Servia is only 3000 feet, while the crossing by the primoval route from the headwaters of the Mavova in Serbia to the Vardar, at the battlefield of Kumanova, to reach the sea at Salonika, is just a broad, open plain.

In all history the Balkans have never held back the march of an army which was determined to cross Plevna, which so long delayed the Russians in 1877-1878, is not on the ridge at all, but wall down on the northern slope.

As you cross the Balkans, therefore, by road or railroad, you pass trough fertile valleys and uplands, parts of which are cultivated like a garden. No other country in Europe is so like the rolling prairies of Wisconsin, with its chocirerboards of grain and corn. For here to grown a great quantity of "Turkish grain", which is nothing but the American Indian's contribution of his corn to the world's crops. To be sure, an Iowa farmer would say that stuff, under seven

feet high, was not real corn at all. No wonder so many hordes of men have descended upon this garden land, full of fruit and vegetables, luscious marrow squashes and green peppers and artichokes, and so prolific of cabbages that no peasant need lack soup.

The character and beauty of the Balkans are best revealed by taking the river steamer down or up the Danube, especially over the stretch of seventy miles between Bazias and Turnu Severin. The river cuts the chain which connects the Balkans northward to the Carpathians down to a water level. The gorges of Kazan and the Iron Gates are very bold, reminding one of the passage of the Columbia River trough the Cascades. The mountains, thus revealed from top to bottom, are for the most part grassy, and include quantities of tilled land.

What else besides fields and pastures have the Balkans to offer to mankind? The mountains are little visited by tourists or Summer people. It is Hardly necessary to seek a Summer resort – Sinaia in Rumania is one of the few places frequented by visitors from a distance. On June 20 there were patches of snow sticking in the mountains nearest to Sophia. By the last of August snow will be in sight of the capital of Bulgaria, and in Winter, as the Russians learned in 1877-78 and the Servians and Bulgarians in 1912-13, the snows are deep and drifted far down on the levels.

Forest and Grass Lands

On the higher plateau and ridges there is abundant forest; not very heavy, for the first growth was cut off probably in Roman times. But it furnishes wood for building and for fuel.

Further south, in the Macedonian and Thracian plains, the wood has about disappeared. That is why the Bulgarians, in their last Winter campaign, could not heat their hospitals or properly cook food for their sick in front of Adrianople and the Tchatalja lines. They were glad to import wood from France with which to take their bread.

In the west the Turks have systematically forested the mountains apparently because experience taught them that a thicket might afford cover for an insurgent or a bandit. The Turks love trees and gardens and Summer houses; but ever toward Albania the houses in the country are little fortresses planted out on the open, where a man with a gun can be seen before he gets there.

One valuable asset of the Balkans is the grass lands, which make stock raising a big and profitable business. All over Servia and Bulgaria and north of the Danube in Rumania you see great herds of cattle, sheep, hogs, goats, horses, and buffaloes. This last beast appears to be own brother to our Philippine creature the carabao. He draws heavy loads, eats moderately, his companion gives milk,

and they are all good for beef. Give him a pool or simply a water tank, or even a can of water doused over his back, and he is an honest and hard-working citizen.

As to the mineral wealth in the Balkans there is still much uncertainty. The Serbians claim mines of any kind that you may mention – coal, iron, copper, lead, manganese, gold, and silver. And they do produce an earthy coal to the value of a million a year and copper to more than that value; but no large iron mines have yet been opened, though the Bulgars claim some. It is not easy to believe that in a country occupied by civilized men for twenty-five centuries really valuable mines have escaped discovery. In Bulgaria the Turks killed out whatever mining industry there was; lignite is worked and some coal, but the native coal is very dirty and smokeful; and the coal for the locomotives comes from far away, even from Germany. They think they have planty of iron. Oil has not found south of the Danube, though there is a possibility. Capitalists are very skeptical about paying mines in Bulgaria, except the coal.

An asset of considerable value all through the Balkans is the water power, which is just beginning to come into use, though the peasants have ingenious little water mills for grinding grain, and even for running churns. Sofia gets abundant electrical current from about eight miles away. A few large flouring mills are run by electricity. Given raw materials, the water powers, which are pretty constant all the year, would take the place of fuels: and there is therefore a chance of building up manufactures in these countries.

Transportation is a curious mixture of ancient and ultra-modern methods. In boasts of burden the Balkans are much better off than Asiatic Turkey. Some camels are in service in Macedonia, and the Bulgarians captures a few from the Turks in their last campaign. The donkey seems able to carry his weight in peasants any time. Servia and Bulgaria have plenty of horses, mostly of the small, stringy breed which has carried irregular cavalry for ages. The artillery uses horses teams four or six: but for heavy hauling oxen are added, or buffalo, which are very numerous and much appreciated for their strength. The war has much depleted the horseflesh of the Balkans. The Servians are accused of riding their mounts to death in the first days of the war. Both in the Balkans and in Constantinople horses have been requisitioned till there are scarcely any left and the cattle have doubtless much diminished.

Automobiles came into Bulgaria about ten years ago, and the King took them up and made them fashionable. There are now a hundred or more private mashines in Sofia, including a score of American motors. The War Department has about 800 in all, and keeps up a system of instructing chauffeurs. The American motorist can go very far in his mashine. A magnificent route is available by starting from Genoa or Trieste, crossing Croatia to Belgrade, thence down the gorges of the Danube. A magnificent road follows the river's banks to Turnu Severin; thence it is easy to reach Bucharest. To the Danube again is a short

journey, and from the bulgarian river ports, especially Rustschuk, there is a good road to Sofia, and thence as far as Adrianople. Passable hotels can be found in the larger places, and supplies and repairs can be found all along the way.

A land of Few Roads

It would be desirable in Rumania and Bulgaria to have an interpreter along, or at least a man who cam speak German and bulgarian, which are understood in Servia. The Macedonian and Servian roads are not up to even the modest Bulgarian standards. The main highways, so far as they exist, are passable; but roads in the Balkans are few.

Even in Bulgaria the roads are few. An American, accustomed to see Western roads laid out on section lines a mile apart, is startled to see how few are the roads even among rich and fertile farms. In many places, such as the stretch south of Rustschuk, one may easily trace the oldest roads, winding around the shoulder of a hill, in a complex of parallel trenches cut into the soil by the rains of ages.

Every peasant has a vagon, and must have some wheal road on which to use it. But in Servia, Bulgaria, and Macedonia regular traveled roads are few. There are a few well-built and graded chauses such as various wagon routes from the Danube to Sofia, some of them built by the Turks as a military measure, and since rebuilt in a big, wide fashion with excellent stone and iron bridges. But since the Romans, whose roads have all but disappeared, no power in the Balkans has realized the wealth there is in good roads. In large areas the only communication is by rude trails. In Albania, for instance, there are hardly any wheal roads or regular routes, but you can go anywhere across the mountains.

Whatever the deficency of the Balkans on lines of communication, they are in themselves a great highway, across which nations have tramped. The only direct land route from Europe to Southern Asia goes through this peninsula. About twenty years ago an international rail line was completed from Budapest via Belgrade, Sofia and Adrianople – that is through four countries – to Constantinople. This transportation spine of the Balkans has been out of use ever since the war began last. Fall, and travelers to and from Constantinople have been obliged to use steamers around Greece, or to go by the Black Sea port of Constanza, on the Rumanian coast, thence by express trains to Berlin and Vienna and Itzkany and Verciorova and other international centres.

Railroad Development

Servia and Bulgaria own the sections of this route running through their territory, and other connecting lines, and in both large extensions of the State

railroads are necessary and are planned. Whatever lies within the new regions just annexed will be taken over by the various Governments. Servia needs strategic lines along her frontiers and into the proposed annexation west and southwest. In railroads Bulgaria has made the most progress of any Balkan State, and has added the line just north of the Aegean, so far as Greece allows, possessing three east and west roads over her territory and three north and south lines. But there is great need of spur lines running up to the heart of the mountains, so as to bring out the grain and cattle. The present lines however enable all the States to concentrate troops on the frontier, and Bulgaria cam move them by rail behind her lines.

Big Transformation Coming

In the Greek sphere railroads are less developed. Bulgaria is now in possession of most of the line from near Adrianople to the Aegean Sea and along the interior to Salonika. Greece could never get the Turks to build south from Salonika to meet the lines which reach northward from there to the former Greek boundary. That gap will be closed in shortly and then the traveler can take express trains from Vienna through Budapest to Constantinople and to Athens without change. It is clear, also, that a new line will soon be built across Albania to the Adriatic. Surveys have been made to reach the as yet insignificant Adriatic ports of Valaria and Durazzo. Sooner or later there will be a coast lines from the Bosnian lines which now reach the sea at Gravoza below Montenegro, down to Greece parallel with the coast.

The railroads will change the whole face of the Balkans, especially after the necessary branch lines are built running up into the little valleys and tapping the places which now hardly dream of reaching a distant market.

Land-Hungry Governments

All the railroads in the world could not alter the stubborn fact that the Balkans have no considerable supply of coal or iron of their own; and the only other minerals that I have found good and abundant are the mineral waters. Except for some sugar refineries, a few cotton factories, some textile mills in Bulgaria making military cloth, and some large flour mills, they do not try to manufacture their own products. So far as we can see, every one of the Balkan countries, except perhaps parts of Servia and Greece, must remain farming centers with a few cities and towns.

Perhaps for that very reason the Governments are so ravenously hungry for land – Turkish land, their neighbors'land, anybody's land. That is the principal

asset of the country – their bonds and stocks and receivers certificates and saving banks.

You cannot treat the Balkans as though they were a big distance out in the Indian Ocean, divided among warring tribes, Besides the three Balkan kingdoms of Bulgaria, Servia and Montenegro, parts of the Balcans are held by Turkey (the little slice which acts as a retaining wall for Constantinople), by Greece, and by Austria, through its possession of Bosnia and Herzegovina. A small part of Rumania also lies south of the Danube, and that kingdom is a necessary part of all Balkan question. There has of late appeared a new constellation on the Balkan horizon – namely Albania, which has for ages been no country at all and really no province, and now expects to be an autonomous State.

National Groups impossible

In some confused parts of the East, just as in ancient Greece, little rival States were kept apart by mountain ranges; but not so in the Balkans where all the countries straddle mountain ranges, except that line frontier between Servia and Bulgaria, where half a million men are waiting for a signal at this moment, in a low mountain range.

No mortal man or Czar or Hague tribunal can divide the Balkans into national groups. So far as nature has expressed her mind, the Balkans are an irregular [...] of the earth's surface facing the River Danube and the three seas to the east, west and south, a very suitable seat for farming people, but not boxed off by partition into independent States [...].

"The New York Times", Part V,
1913, August 10, p. 1, col. I-VI

POLICY OF THE POWERS IS HANDS OFF IN BALKANS

Prof. Albert Bushnell Hart of Harvard, Who is Studying Conditions There, Says That the First Hand Laid on Thad Country Would Mean Six Hands Laid on It.

By Albert Bushnell Hart

"We are not free to do as we like. Our powerful neighbors are after us all the time. They make us Balkan nations fight" – said a high Bulgarian officer yesterday.

If Bulgaria feels that pressure, every other State in the Balkans feels it. And it is an absolute fact that the great powers of Europe have for a hundred years

treated the Balkans as a proper field for using or threatening to use their armies for what they choose to consider their interests.

This idea that Turkey, and especially the Balkans, is a kind of common diplomatic ground goes back, of course, to the centuries when Turkey threatened all Europe. Vienna would have been captured in 1683 but for the aid of Europe. For the last hundred years, however, Europe has superintended and delayed the collapse of the Turkish Empire; and that means that the Balkan peoples were not allowed to work out their own salvation or to receive individual aid among the powers. And the Concert of Powers has never had a fixed policy in the Balkans and little sympathy with their brother Christians, and till recently the smallest feeling of obligation to humanity.

The foreign power most interested in the Balkan peoples has been Russia, and that from mixed motives. Russia lay for centuries under the yoke of the Tartars, which was much harder than the rule of the Turks, as the ferocity of the Kaffir chief is less than the cruelty of the Sultan of Marocco – both bad enough. Then came the long struggle for the coast of the Black Sea. Whatever you say of Russia, one thing is undeniable; the Russians were the first people who ever brought peace and order to that part of the world which Sienkiewicz has painted in *Fire and Sword*. Then they pushed along toward the Danube and became the untiring foes of the Turks. That brought them close to the Balkans, and here at last was a note of human sympathy. Russians, Bulgarians and Servians are all Slavs and so nearly brothers that their languages are almost the same. Yesterday I heard a lady talking Russian to a lady who replied in Bulgarian, and both could understand.

As for the Servians, a Bulgarian statesman has said: "When the Servians and we are on good terms we understand each other's language perfectly; When we quarrel neither can catch a word that the other says". There are plenty more Slavs nearer in Russia, including the Poles, but they are Roman-Catholics, and so are the Croats, who are blood-brother, of the Servians. In church, in language, in political point of view, the Russians, Bulgarians and Servians (including the Montenegrins) are alike. They have worked together for nearly a century to get the Turk out of Europe.

This sympathy of Russia for a time extended also to Greece. As adherents of the Greek Church, as inveterate foes of Turkey, the Russians warmed toward the Greek revolution of 1821. And they aided in destroying the Turkish forces, which made Greek freedom possible. Of course, Russia has a special interest through the Turkish control of the Straits from the Black Sea to the Aegean, the only good waterway to the great oceans which Russia possesses. To hold Constantinople has been the hope and aim of Russia for many years. But a Russian Constantinople might well mean a Russian sea coast all the way, and a Russian Balkans on the way.

Everything was ready in 1854 for the downfall of Turkey, when England interfered and got France to interfere in the Crimeen war. Turkey was saved for the time, though in the peace of 1856 Russia got the right to use the Dardanelles for peaceful commerce.

Austria and the Balkans

All this time another great power was taking a lively interest in the Balkans – and that was Austria-Hungary. The Hungarians once for a time claimed, and perhaps had, dominion over a part of the Balkans. Though that was 600 or 700 years ago, they still feel that they ought to be consulted; and if nobody else will accept the country, they would receive it again. Toward the Turks the Austrians and Hungarians have a tradition of hostility. Hungary was for a century and a half subject to Turkey, and was released only in 1687 – so near to our time that all the thirteen English colonies except Georgia had then been planted. Capt. John Smith claimed to have been valorous in behalf of Christendom in some of the earlier wars.

Certainly both Hungarians and Austrians expected part of the cargo when the Turkish ship of state should at last go on the rocks. In 1867 a sort of working arrangement was drawn up for the Dual Monarchy – both Austria and Hungary to make their own laws, but to have a joint Foreign Office. In practice the Germans carry on this joint foreign policy.

"The Monarchy", as the Hungarians call the royal power, makes the decisions; and the imperial house is German in spirit and sympathy. Between them they absorbed all the former Turkish territory as far as Russia except the buffer principality of Moldavia, which, with the aid of Austria (sic!) grew into the Kingdom of Roumania.

Though outside the Balkans proper, the status of Rumania is very important, because it is next neighbor to both Bulgaria and Servia, has a similar history, and shared in the Balkan war of liberation in 1878. Rumania, partly by force of revolt and partly by Russian aid, got clear of Turkey nearly 100 years ago. The population believed itself to contain the blood of the Roman province of Dacia; and the language is not Slav, but akin to Italian.

Blackward Rumania

Unlike the Balkan States, Rumania is a land of large proprietors with immense estates, and the peasants are visibly poorer, worse housed and less advanced than Servians and Bulgarians. Rumania includes vast prairies with grain fields and great flocks of cattle. Further north it runs up on the slopes of

the Carparhians, and there are oil fields which make Rumania the third country of the world in oil production.

It is a larger buyer of American farm machinery. In 1912 it had as many inhabitants as Servia and Bulgaria together. It has probably more wealth than any of the Balkan countries, and has built the city of Bucharest, which is the most joyous capital beyond Budapest. The architecture of public buildings and of villas in Rumania is singularly light and pleasing; and the country has an abundance of big buildings and public works.

Rumania affects the Balkan question because she would like another share of the defunct Turkish Empire in Europe, but she can not claim any part of Bulgaria on race grounds, and has experienced a lot of trouble in getting a few square miles in Silistria, west of the corner of the Bulgarian Kingdom. Rumania is the only neutral neighbor of the Balkans that din not mobilize her army in 1912, and is in a position to throw that army either at Servia or Bulgaria, taking the adversary in the back. But Rumania is thought to be a lightweight in international affairs. The King is a handsome figurehead; the people much below the standard of Bulgarians, Servians or Greks, and whatever the Balkan States may do, they will not admit Rumania to their company.

The present relation of Russia, Austria-Hungary and (incidentally) Rumania to the Balkan countries dates from the war of 1878. The Bulgarians rose in 1876 and fought for their independence. The Turks put them down mercilessly, as they had put down countless frantic revolutions in the empire, and then set loose Bashibazouks, irregular soldiers from the Asiatic provinces. What happened in murder, torture, outrage and pillage was just what had usually happened under such circumstances. In the City of Sofia there is a Gladston Street. Why? Because Gladstone listened to those shrieks of anguish; and his Government declined to protect the Turk from the Russians. All the way along from the Danube to Sofia you can trace today the earthworks and trenches behind which the Russians and Turks fought in that Winter campaign.

Some of the Bulgarians rose again during the war, and the Turks took such vengeance that to this day the people of that district are more silent and reserved in their habit even than are the Bulgarians.

Russia Again Balked

The Russians finally marched till they could see the minarets of Constantinople, when parties changed in England, and Beaconsfield resumed the old policy of serving up the Russians. indeed, though they declared war on Turkey because of the miseries of the Bulgarians, Russia probably did not intend to leave the Balkans independent.

After all, England was far away, but Austria-Hungary had an army on the flank of the Russians. The Bear growled, but gave in; and the Dual Empire got Bosnia and Herzegovina as a reward. That pushed their territory down west of Servia, so that there seemed a chance of shoving on down to Salonika sometime, so as to give to Austria an Aegean port. The English asked only for Cyprus, as an evidence that Turkey appreciated their moral status in the Congress of Berlin which settled the matter. In the war of 1912 the Russians and the Austrians were still rivals, and half a dozen times seemed likely to be foes. Austria-Hungary has spent nearly $ 200.000.000 in mobilizing part of her army on the southern frontier, yet has not fired a gun.

Russia has been the principal agent in the whole war, yet has not a soldier across the frontier. A keen rivalry sprang up between Russia and Austria when the Austrians formally completed the annexations of Bosnia and Herzegovina – which everybody had known for thirty years was the intent of the Congress of Berlin of 1878. Russia all but went to war on that issue, yet without going to war saw the fate of European Turkey decided by the Balkan powers.

Till 1911 nobody outside of Italy looked on their country as specially interested in the Balkans. Their occupation of some of the Greek islands, till then part of Turkey, seems to have suggested a new mission in the world. Then, when the Servians and Montenegrins conquered parts of the Turkish coast opposite Italy, it developed that it would grieve Italy if the free Albanians were swallowed up by the Balkan powers, and Italy henceforth claims a finger in any pie that may be opened over here.

Nevertheless, in international affairs neither Russia, Austria-Hungary, nor Italy can act independently. Europe is divided into two groups of three great powers each – the old Triple Alliance of Germany, Austria-Hungary and Italy, and the recent triple entente of Great Britain, France and Russia.

Hands Off

In these groups the members are bound to support each other in case of attack, but that mean that none of the members must give reasonable cause for attack. once a war has begun, all six powers would almost necessarily be drawn in. Hence the position of Europe has been one of hands off, because the first hand laid on the Balkans would mean six hands laid on. The great figure in this trying time has been a great Englishman, Sir Edward Grey, who has supported the policy of leaving the Balkan powers and the Turks to fight in out as best they could.

Everybody on the peninsula who cares to know is fully aware that in fact the allies have been subject to the greatest interior pressure from Austria-Hungary

and Russia. The leading spirit in the war appears to be Baron von Hartwig, the Russian ambassador to Servia. „Why doesn't the Servian Government give me what I want?" said somebody in a passion. „I wish I could go to Hartwig in the first place, instead of waiting till they ask him".

The Baron would doubtless disclaim any influence over Servia, except such as is due to the sagacity of the Russian Government in always being right. Nevertheless, the cyclopic storm center in this peninsula is the Russian and Austrian pressure in Belgrade and Sofia.

Europe's Frankenstein

The union of 1912 between the four allies may have been the idea of Venizelos, the Greek Premier, or it may have been the work of Hartwin. Whoever brought it about, it resulted in a military force which the Turks could not withstand. But the whole thing has been a Frankenstein for Europe. Even the most astute and experienced diplomats never expected a clean sweep from the Adriatic to the Black Sea.

The famous and now fatal treaty between Bulgaria and Servia is a proof – for it does not fit the results. But nobody can doubt that there was foreign influence in framing it, and also foreign influence in breaking it. This external pressure on nominally independent States is the favorite device of Europe for such weak powers as Turkey and China. To the American mind it is unthinkable that a German or Russian Ambassador in Washington should work privately on public men, and argue with Presidents and Secretaries of State, in intrigue in elections, in order to get them committed to a particular line of policy; or that an American Minister should urge a foreign Government – Portugal or Nicaragua or China – to adopt a particular form of government or go to war with a specified power.

Yet this pulling and hauling has for years been applied in Constantinople and also in the Balkan States. It is a mark of improvement when joint notes are drawn up by conferences of Ambassadors in London. One the reasons why this method of settling Balkan affairs outside of the Balkans is possible is that the Governments of these countries can be made to respond to such electric currents. Bulgaria, Servia, Greece and even Montenegro have parliamentary systems. In Montenegro the Assambly flatly refused to do business when first organized, on the ground that the King knew what the country needed.

In Greece there is a real and usually unstable democracy, which, however, has allowed Venizclos to remain in power for several years. In Servia and Bulgaria qualifications for voting exclude most of the ordinary peasants, and the public business of the country is in the hands of the small class of well-to-do and educated men. Hence, appeals for votes of confidence by Ministers are made to

a small part of the population, and foreign representatives can sometime find the necessary majority to upset a Cabinet, or to squeeze out a man who resist their influence. The real Government is based on the public opinion of a comparatively small number of people.

A session of the Skupshtina of Servia may serve to illustrate the methods of government. This single chamber, a popular assembly of about 150 members, sits in a poor old building, simply provisional till the State puts up a proper structure. on the walls of the chamber hang a few carpets. The seats are ranged in a half circle. The President and Secretary sit at long tables on a platform. in front of them is a tribune with the speakers' stand. They are debating Prime minister Pasitsch's explanation of the reasons for disregarding the Bulgarian Treaty, and the critics and defenders of the Ministry speak from their places with no effort at oratory. A few of the members are visibly peasants, one of whom joins, in the debate. This daily process of questioning and heckling the Ministers tends to bring to the front the ready speaker, who in his turn may become a Minister. The electoral law is so contrived that a certain proportion of educated men must be chosen, and university professors like to get into politics. Pasitsch himself was once elected to a university chair.

If Pasitsch is a fair specimen of the Balkan statesman, the system brings to the front men of weight. He courteously gave a few minutes of conversation to the American traveler – dwelt on the desire of the country for peace, which he himself has worked hard to bring about. He left the impression of a statesman of breadth and power.

The events of the last year have shown that one little State, or one Prime Minister with a majority behind him, may much disturb the European concert. How would Europe go to work, for example, to compel Servia to yield to decrees made in London? Montenegro defied Europe for days, and it would have been awkward to bombard Cettinje and kill the remaining Montenegrin men. But the efforts of Austria-Hungary and Russia to direct the course of Servia and Bulgaria have been incessant. The Austrians have egged on Bulgaria, and the Russians are behind Servia. One reason why Austria has lost weight in the Balkans is the belief of the Servians that the Croats and Serbs in Hungary would never fight against their race brothren. Like expectations have been many times defeated in Austria; but it is true that the Austro-Hungarian Empire has not gained in unity during the last half century.

Austria-Hungary again has lost prestige, because out of this war that empire has got not a square mile of territory, except a little island in the Danube, and has seen the road through Novi Bazar to Salonike closed up by the expansion of Servia and Montenegro. Austria-Hungary has for years neglected the plain opportunity to win the good-will and gratitude of the Balkan States by cultiva-

ting their trade. Servia was propelled into the arms of Bulgaria by Austrian limitations on her exports. Austria-Hungary is also held responsible for shutting Servia away from the Adriatic.

Russia, on the other hand, is in general the European power most likely to welcome the growth and perpetuity of the Balkan Slav powers who, as a distinguished Bulgarian says, left the bones of 200.000 of their brave men in the Balkans in 1878, so that the State might be free.

Some Curious Effects

Some curious effects of the war of the allies can be traced back-ward into Central Europe. France has decided on the three-years military service because Germany is enlarging her owny. The Kaiser demands an increase of the German Army because, he says, the appearance of a new power in the Balkans; the alliance disappears while people are admiring it; it is a variable star.

The Balkans as a European question have not disappeared, and will last indefinitely. Foreign capital has come in – French in Servia, American in Rumania, Bohemian in Bulgaria – and demands protection. Germany and Italy both want something in the East, they hardly know what, and just now Europe has been put to its utmost tension to prevent the outbreak of war among the former allies, and Europe has been again unavailing.

NYT, 1913, August 24, p. 9, col. I-VII

Bucovina şi mitul habsburgic

MIHAI IACOBESCU

1. Parte componentă a spaţiului geografic situat la răsărit de lumea germană şi la apus de Imperiul Sovietic – teritoriu cuprinzând un mozaic de popoare şi state mici şi mijlocii, pe care, istoricii, politologii, sociologii, specialiştii în istoria culturii şi în literatura comparată îl numesc Europa Centrală, „A treia" Europă, Europa „intermediară" sau cu sintagma germană Mitteleuropa, Zwischeneuropa, Ostmitteleuropa, ori cu varianta austriacă Zentraleuropa[1] – *Bucovina* rezumă ea însăşi vitregiile, schimbările dramatice, implicaţiile şi complicaţiile stăpânirii habsburgice, cu acel „homo bucovinensis" sau ale celei sovietice, cu acel pretins „homo sovieticus", ca şi anacronica stare actuală de provizorat, când jumătatea de nord a provinciei, adică 6.340 km² din cei 10.442, cât însuma Bucovina întreagă[2], se află în graniţele statului nou creat şi arbitrar extins în teritorii nelocuite de cei care, în virtutea „autonomiei" lor şi-au dat numele ţării Ucraina, iar cealaltă jumătate, de sud, a rămas în frontierele legitime ale României.

Caracterizată frecvent – ca şi spaţiul geografic mai larg din care face parte – printr-un conglomerat etnic, lingvistic, confesional, prin toleranţă, pluralism cultural, cosmopolitism, mozaic de tradiţii şi obiceiuri, formarea şi afirmarea unor personalităţi originale, într-un climat de sincretism, de influenţe ale unor culturi şi civilizaţii diverse, *Bucovina* face astăzi obiectul cercetării şi evaluării trecutului ei, din partea unor specialişti foarte diverşi sau a unor instituţii axate şi specializate exclusiv pe problematica societăţii bucovinene. Este vorba îndeosebi de trei instituţii, înfiinţate în urmă cu peste trei decenii, în Germania, la Augsburg (1988), în Ucraina, la Cernăuţi (1992) şi în România, la Rădăuţi. Primul centru de investigaţii, Institutul Bukowina, s-a născut iniţial spre a se ocupa cu

[1] Adriana Babeţi, Cornel Ungureanu, *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Antologie, Ed. Polirom, Iaşi, 1997, p. 8.

[2] Vladimir Trebici, *Bucovina. Populaţia şi procesele demografice (1775-1993)*, Fundaţia Culturală Română, Cluj Napoca, 1994, p. 28.

evidența și ocrotirea refugiaților germani din Bucovina, iar în prezent se preocupă de toate aspectele istorice, în general și de înrâurirea culturii și civilizației austro-germane, în special, în evoluția acestui ducat, editând și difuzând cu regularitate publicația „Kaindl-Archiv”[3]. Cel de-al doilea centru de studii, cel ucrainean, înființat din 1992 în fosta capitală a Bucovinei încearcă să inventeze și să argumenteze „autohtonia” ucrainenilor, fie în întreaga Bucovină, fie, cel puțin, în zona de nord a provinciei, spre a justifica și legitima anexarea și păstrarea ei în granițele actuale ale Ucrainei[4]. Centrul de studii din Rădăuți încearcă să reconstituie punctul de vedere românesc, cu privire la modul cum s-a ajuns la situația actuală, procesul și etapele deznaționalizării românilor bucovineni, căile și mijloacele prin care s-a ajuns, cu începere din etapa stăpânirii habsburgice și continuând cu cea sovietică, iar în prezent ucraineană, la statisticile demografice actuale, prin colonizări, imigrări, expulzări, deportări și chiar exterminări, încât, din majoritari, românii bucovineni au devenit minoritari și numărul lor continuă să scadă.

În ultima vreme tot mai numeroși specialiști reiau și discută, în studii, articole și lucrări extrem de diverse, problematica și soarta viitoare a Europei Centrale, întrebându-se, în diferite chipuri, ca și savantul Mircea Eliade, în 1952: „Nu simte, oare, Europa, amputarea unei părți a trupului ei? Fiindcă, până la urmă, toate aceste țări sunt în Europa, toate aceste popoare aparțin comunității europene?[5]

Întrebarea persistă și astăzi, iar în cazul Bucovinei, în jumătatea ei de nord, deznaționalizarea, înstrăinarea, asimilarea lingvistică avansează mai accelerat sub administrația ucraineană, chiar decât sub cea sovietică.

2. În marea diversitate de proiecte, propuneri, soluții discutate și difuzate de personalități ale lumii contemporane, pentru scoaterea deplină și definitivă a întregii Europe Centrale din situația arbitrară creată după cel de-al doilea război mondial, de sub influența și omnipotența defunctului imperiu sovietic sau a statelor născute pe ruinele sale, cum e cazul Ucrainei (care a preluat sub administrația sa teritorii locuite de polonezi, români, cehi, slovaci și unguri etc.), nu lipsesc nici ideile nostalgice, exa-

---

[3] Johannes Hampel, Ortfried Kotzian, *Das Bukowina-Institut în Augsburg*, Augsburg, 1900.

[4] Mihai Iacobescu, *Centrul de Cercetare Bucovina din Cernăuți*, „Codrul Cosminului”, serie nouă, nr. 2/12, 1996, Suceava, p. 313-315.

[5] Mircea Eliade, *Examen Leprosum*, „Preuves”, nr. 14, aprilie 1952, p. 29-30.

gerările, caracterizările subiective cu privire la rolul şi locul imperiului habsburgic, până în 1918.

Mitul habsburgic[6] – pe care încercăm să-l schiţăm şi să-l dezaprobăm într-o primă formă în 1998, la Simpozionul Internaţional *Istoria ca discurs demistificator*[7], organizat la Iaşi, sub egida Academiei Române şi a Comisiei Naţionale pentru UNESCO – are ca element aglutinator iudaismul pentru Europa Centrală, aşa cum grecismul e invocat pentru mitul bizantin în cazul Europei sud-estice.

Formulat sub o multitudine de variante, nu numai pentru Bucovina, ci pentru întreg spaţiul Europei Centrale, mitul habsburgic aduce în atenţia contemporanilor „o realitate a Imperiului habsburgic idealizată azi, ca simbolizând armonia dintre popoare diferite", un fel de „paradis transnaţional" cu un potenţial multicultural şi multilingvistic benefic, roditor pentru gânditori şi poeţi; pornind de la o reconstituire nostalgică a trecutului, proiectând „o versiune concentrată a Europei înseşi în întreaga sa varietate culturală (o varietate maximă în interiorul unui spaţiu minim") autorii şi apărătorii mitului habsburgic sunt convinşi de regăsirea Europei Centrale pierdute", având ca ax al existenţei şi potenţei sale nemţii din Germania şi Austria, că în cele 11-12 milioane de minoritari germani din statele răsăritene ale Europei[8]. Sesizând perspectivele actuale şi viitoare ale difuzării şi acceptării acestui mit, Jacques Le Rider constata falsitatea caracterului său progresist, scriind că, de pildă, în cazul a două teritorii ocupate şi anexate de austrieci, Galiţia şi Bucovina, din ceea ce fuseseră anterior, un teritoriu polonez şi, cel de-al doilea, românesc, au ajuns în cadrul imperiului habsburgic în ajunul primului război mondial „două provincii fără nici o altă identitate istorică, geografică, spirituală, decât aceea în întregime creată, ce s-a făcut în timpul perioadei integrării lor la monarhia austro-ungară"[9]; iar evreii, care se aflau între aşa-zisele naţionalităţi istorice – austriacă şi maghiară – şi-au putut manifesta în Bucovina „adevărata modernitate" cu începere din 1919, după eliberarea acestei provincii şi reunirea ei la România, „odată cu mişcarea suprarealiştilor din Cernăuţi", ai cărei exponenţi străluciţi au fost Rose Ausländer şi Paul Celan. Acelaşi J. Le Rider intuia în finalul analizei sale cu privire la în-

[6] Mircea Muthu, *Europa Centrală – Europa de Sud-Est*, în volumul *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, 1997, p. 105.

[7] „Xenopoliana", vol. VI/1998, nr. 3-4/1998, Iaşi, p. 4-141.

[8] Adriana Babeţi, *Europa Centrală – un concept cu geometrie variabilă*, vol. citat, p. 9.

[9] Jacques Le Rider, *Mitteleuropa*, Editura Polirom, Iaşi, 1997, p. 114.

cercarea unora de-a reactualiza, difuza şi exagera mitul habsburgic, că, s-ar putea să asistăm la împlinirea previziunilor politologului Arnulf Baring că „Germania nu va face altfel, decât să pătrundă economic în Europa de Est şi este probabil că ea va obţine astfel, ceea ce al III-lea Reich nu a putut niciodată să realizeze cu câteva sute de divizii: supremaţia asupra teritoriilor imense situate între Vistula, Bug, Nipru şi Don" pentru că în zilele noastre „Germania a redevenit cu adevărat puterea care îşi exercită hegemonia asupra ansamblului teritoriilor desemnate sub termenul de Mitteleuropa"[10].

3. Fără a ne propune să enumerăm şi să evaluăm toate componentele factorilor, ce au asigurat şi accelerat progresul mai rapid, dezvoltarea superioară a Bucovinei în cadrul imperiului habsburgic, faţă de restul Moldovei, rămase încă sub dependenţa şi monopolul economic al înapoiatei Porţi Otomane şi la discreţia amestecului frecvent şi al raidurilor prădalnice ale Rusiei, ca putere vecină şi pretins protectoare a creştinilor, nu putem ignora din capul locului câteva fapte esenţiale, indubitabile. Anexarea şi integrarea Bucovinei la imperiu i-au înlesnit contactul cu centrele de cultură şi civilizaţie mai avansate ale Europei Centrale şi Occidentale; i-au asigurat o îndelungată şi fertilă evoluţie paşnică, un cadru juridico-statal de stabilitate şi ordine, posibilitatea adoptării reformelor iosefine, a măsurilor economice mercantiliste, trecerea la o „revoluţie" agrar-industrială, modernizarea proprietăţii şi administraţiei, sporirea considerabilă a potenţialului demografic, accelerarea procesului de urbanizare, punerea autohtonilor într-o permanentă activitate concurenţială cu elementele etnice alogene, colonizate sau imigrate în acest teritoriu etc.

Pornind de la aceste aspecte, în pofida crizelor interne şi a declinului internaţional, a înfrângerilor externe suferite de Austria, unele minţi visătoare şi entuziaste, precum cea a prinţului moştenitor Rudolf de Habsburg, putea elabora şi avansa în cercurile politice europene un mit al rolului înnoitor, integrator şi civilizator al imperiului bicefal încă înaintea primului război mondial şi a însemnelor iminente ale prăbuşirii sale. Astfel, în 1886, într-o convorbire intimă cu republicanul Georges Clemenceau, prinţul Rudolf îi declara acestuia că

> „Statul Habsburgilor a realizat de mult, chiar dacă într-o formă miniaturală, visul lui Victor Hugo despre *Statele Unite ale Europei*.

[10] *Ibidem*.

> Austria este un bloc de state al celor mai diverse naţiuni şi rase, sub cea mai unitară conducere. Aceasta este ideea de bază a Austriei. Şi este o idee de o importanţă colosală pentru civilizaţia universală. O asemenea idee ar trebui să asigure siguranţă şi echilibru"[11].

Proiectarea intenţiei drept realitate era primul şi cel mai important pas – exprimat încă de la 1875 cu prilejul aniversării centenarului anexării Bucovinei la imperiu – în afirmarea şi fundamentarea mitului habsburgic. Născut cu timiditate şi imprecizie încă înainte de 1914, acest mit s-a conturat şi definitivat pe măsură ce apărătorii şi moştenitorii imperiului defunct reanalizau şi exagerau aceste intenţii ale politicii austriece.

În prezent, mitul habsburgic e tot mai des afirmat şi vehiculat ori de câte ori este vorba despre Bucovina. Erich Zöllner, în *Istoria Austriei*, care a cunoscut nu mai puţin de 8 ediţii, scrie:

> „Dintr-o regiune foarte slab populată, complet părăginită, administraţia austriacă a creat, printr-o muncă susţinută, de-a lungul câtorva decenii, o ţară-model a monarhiei"[12].

Otto von Habsburg vede în Bucovina „o piesă model a conceptului supranaţional" şi consideră că „experienţa austriacă merită să fie valorificată în interesul Europei"; ca unul care are funcţii şi relaţii în Consiliul Europei de la Strasbourg, el considera Bucovina „o strălucită prefigurare a politicii de integrare în cel mai adevărat sens al cuvântului"[13]. Adolf Armbruster, comparând situaţia din teritoriile româneşti subordonate Porţii Otomane şi Bucovina evidenţia că aceasta din urmă exprimă „arhitectura ideii europene, un model cultural şi economic autentic", graţie „influenţei covârşitoare şi a binefacerilor factorului german, respectiv al politicii inteligente, luminate, care s-a promovat în Bucovina în perioada stăpânirii habsburgice"[14]. Prof. dr. Johannes Hampel, preşedintele de onoare al Institutului „Bukowina" din Augsburg, aprecia, în 1993, că, „o istorie a

---

[11] *Die Österreichische-Ungarische Monarchie in Wort und Bild: Bosnien un Herzegovina*, Wien, 1901, p. 12.

[12] Erich Zollner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, vol. I, traducere de Adolf Armbruster, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 390.

[13] Otto von Habsburg, *Prefaţă* la volumul *Alma Mater Francisco-Josephine*, München, 1975, p. 5, 7.

[14] „Bukowina – quo vadis", Suceava, nr. 3-4/1996, p. 3-5.

Bucovinei în epoca modernă poate să dea impulsul pentru alcătuirea unei cercetări mai largi, cu formularea întrebării: dacă istoria Bucovinei poate să fie un model sau un anacronism cu şanse de viitor pentru Europa?"[15] Din aceleaşi motive şi directorul executiv al Institutului Bukowina din Augsburg crede că „Bucovina poate deveni o zonă de excepţie, cu un statut unic, în Europa"[16].

Adepţii mitului habsburgic au lansat cu câteva decenii în urmă teza că politica austriacă a produs şi impus în acest teritoriu un „homo bucovinensis", definit de Hans Prelitsch ca insemnând „practica toleranţei, de către oameni de înaltă şi variată cultură"-noţiune completată şi explicată mai pe larg şi mai nuanţat de către diferiţi istorici austrieci şi germani, unii provenind, cum e şi cazul lui Emmanuel Turczynski, chiar din Bucovina: bilingvismul şi multilingvismul, toleranţa şi armonia convieţuirii multietnice, accesul la mai multe culturi şi civilizaţii şi influenţa mai multor modele literare în stimularea creativităţii, crearea unei „noi ordini" sociale, culturale, economice şi de drept, prevenirea şi eliminarea tensiunilor sociale şi naţionale, anihilarea şi atenuarea naţionalismului ce venea în Bucovina de la Viena, Moscova sau Bucureşti – iată trăsăturile „ideale" ale acelui „homo bucovinesis" creat de austrieci[17]. Mai concret şi mai meticulos decât alţii, Turczynski scrie că Bucovina a devenit sub austrieci „un model pentru Europa", citând între realizările de seamă ale politicii imperiale: introducerea codului civil iosefinist şi crearea unei noi ordine sociale şi de drept, dezrobirea ţiganilor (1783) şi emanciparea ţăranilor, crearea oficiilor cercuale, care aveau ca ţel esenţial reglementarea litigiilor între ţărani şi proprietari, interzicerea pedepselor corporale, crearea unui sistem de instanţe juridice moderne, traducerea legilor în limba română – precum şi alte numeroase măsuri, care au făcut din ducatul Bucovina, în decursul a numai câteva generaţii „o oază a libertăţilor burgheze şi a drepturilor omului"[18].

---

[15] Emmanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzet: zur Sozielund Kulturgeschichte einer mitteleuropaisch gepragten Landchaft*, 1993, Harrassawitz, Verlag-Wiesbaden, p. 2.

[16] Apud Ioan Cocuz, *Pământ străbun*, „Bucovina – quo vadis", nr. 3-4/1996, p. 9.

[17] Emmanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Social und Kulturgeschichte einer mitteleuropaisch geprägten Lansdeschaft*, Wiesbaden, 1993, p. 2-9; 26-31.

[18] *Ibidem*, p. 42-53

Mai circumspecţi, mai neîncrezători în mitul habsburgic – punând sub semnul întrebării ideea că Bucovina a fost cândva „o Europă în miniatură" – trei istorici polonezi, Kazimir Feleszko de la München, Jerzego Molasa, de la Varşovia şi Wladimir Snitynski din Cernăuţi, rezumând ei înşişi (tocmai prin faptul că aparţin azi ca cetăţeni ai celor trei state, Germania, Polonia şi Ucraina) o parte din drama actuală a statului lor de origine, văd, deopotrivă, în acest mit „lumini şi umbre". Ei se întreabă: „dacă mişcarea probucovineană, care ia naştere în prezent, are în vedere doar abilitatea convieţuirii de zi cu zi, într-o comunitate multietnică" şi „în ce măsură ar fi posibilă regăsirea rădăcinilor trecutului sub forma unui program ideologic teritorial explicit formulat, în care să fi funcţionat primatul întregii populaţii a ţării asupra intereselor fiecărui grup naţional?"[19].

Nu e deloc întâmplător faptul că, dintre istoricii, politologii, sociologii sau etnologii care iau parte la dezbaterea problemelor Bucovinei ca „model de integrare europeană actuală şi viitoare evreii subscriu fără rezerve mitului habsburgic. Chaim Frank, de pildă, analizând „aportul evreilor la cultura Bucovinei", după ce relevă că „nici nemţii fascişti, nici naţionaliştii români, ucraineni ori polonezi nu au fost în stare să şteargă din memoria Bucovinei aportul evreilor de-a lungul istoriei la viaţa culturală a acestei provincii", ajunge şi el la concluzia limpede că „Bucovina a fost cândva o Europă în miniatură", deşi, fără voie, lasă să se înţeleagă cum că evreii din Bucovina au dus-o chiar mai bine sub administraţie românească, între 1918-1939, fiindcă subliniază şi argumentează că „Cernăuţii au fost, între cele două războaie mondiale, după Varşovia şi New-York, oraşul ce a suscitat interesul cel mai înalt al populaţiei evreieşti din lume"[20].

4. În realitate, falsitatea şi inoportunitatea mitului habsburgic, deci a politicii imperiale austriece în integralitatea sa, consecinţele oneroase, chiar dureroase şi mult prea păguboase pentru românii din Bucovina – unele din aceste consecinţe cu urmări grave până în zilele noastre – întrec cu mult efectele pozitive, pe care le enumeram la început chiar în studiul de faţă.

În esenţă, indiferent de statutul juridic al Bucovinei – care a trecut prin trei ipostaze: 1) provincie de coroană sub administraţie militară (1774-

[19] Kazimier Feleszko (München), Jerzego Molasa (Varşovia), Wladislav Strutynski (Cernăuţi), *Blaski i ciene. Europy w miniaturze (Lumini şi umbre. Europa în miniatură)*, Warşovia, 1995, p. 27-31.

[20] Kazimier Feleszko ş.a. *op. cit.*, p. 81-90 şi Emmanuel Turczynski, *op. cit.*, p. 18.

1786), 2) cerc administrativ integrat provinciei imperiale Galiţia (1786-1849; 1852-1861) apoi 3) ducat autonom cu statut, dietă, stemă proprii şi toate atributele autonomiei provinciale (1862-1918) – procesul integrării zonei la imperiu, a însemnat distrugerea primatului majoritar al românilor şi transformarea ducatului într-un mozaic de 12 naţionalităţi şi 10 religii diferite; dintr-o zonă uninaţională, românească, în 1774, Bucovina a ajuns în 1910 un *Das Völkerkonglomerat* (popor conglomerat) în care românii reprezentau abia o treime, 34%, după cum reiese din datele de mai jos[21]:

Evoluţia românilor în ansamblul populaţiei Bucovinei (%) în anii				
1774	**1786**	**1869**	**1900**	**1910**
75%	67,8%	40,5%	31,4%	34,4%

În decurs de şase decenii, între 1786-1846 populaţia a crescut cu 197%, ceea ce este foarte mult, faţă de o sporire „normală" generată doar de sporul natural maxim, care ar fi putut fi de 77%. În fapt, creşterea s-a datorat colonizărilor şi imigrărilor[22]. Relevând acest proces, al creşterii rapide şi de peste 10 ori a potenţialului demografic al Bucovinei, Julius Jandaurek, într-o monografie apărută în 1884, scria: „la preluarea ei de către austrieci, Bucovina număra 75.000 de suflete, în timp ce în prezent (1884, n.n.) are 572.000 de locuitori; vedem, aşadar, o creştere a populaţiei, cum n-a avut loc nici în Statele Unite ale Americii"[23].

Administraţia imperială le-a acordat coloniştilor şi imigranţilor loturi de pământ, lemn de construcţie, scutiri de impozite şi de serviciu militar; a operat o redistribuire a proprietăţilor agro-silvice în favoarea noilor veniţi şi, totodată, a încamerat, trecând în proprietatea statului 145.349 ha de pământ agricol, păduri, păşuni şi fâneţe, în timp ce 115.000 de familii ţărăneşti autohtone au rămas fără loturi personale, proletarizându-se, fie prin abuzuri, fie prin scoaterea la licitaţie a proprietăţilor îndatorate la cămătari, între anii 1868-1898 au fost scoase la vânzare 40.613 loturi ţărăneşti. Ca urmare, din cei 194 mari proprietari funciari existenţi în 1894, se constată că 81 erau evrei, 45 armeni, 16 polonezi, iar cei 52 de mari

[21] Vladimir Trebici, *op. cit.*, p. 1, 14-15.

[22] *Ibidem*, p. 14.

[23] Julius Jandaurek, *Das Königreich Galizien und Lodomerien und das Herzogtum Bukowina*, Wien, 1884, p. 166.

proprietari români mai posedau 2,3% din totalul suprafeţei marilor proprietăţi funciare[24].

Cele 297 plângeri şi memorii adresate împăratului într-un singur an, 1783, cu prilejul vizitei sale în Bucovina[25], acapararea de către elementele alogene a întregii ierarhii funcţionăreşti şi administrative, a pârghiilor de conducere ale vieţii economice, sistemului financiar-bancar, comerţului, meşteşugurilor şi industriei, anularea privilegiilor şi libertăţilor tradiţionale ale mazililor din 52 de sate de pe văile Ceremuşului, Nistrului şi Prutului, marele conflict social al administraţiei imperiale desfăşurat între anii 1791-1871 cu ţărani răzeşi din fostele sate aparţinătoare de ocolul domnesc al Câmpulungului Moldovenesc[26], sunt dovezi ale abuzurilor stăpânirii austriece, care nu pot constitui un „model" de ordin e şi drept. Când ţăranii din fostul ocol domnesc al Câmpulungului Moldovenesc se plâng la Viena – că „funcţionarii camerali se poartă ca nişte zbiri, sfidează orice principii de drept şi dreptate" şi că ei ar prefera „revenirea jugului otoman" decât să îndure în continuare „batjocura dreptului şi a umanităţii, din sărmana Bucovină, care nu-şi găseşte pereche de-atâta nedreptate, în vastele provincii ale Austriei, ba chiar în toată lumea civilizată"[27] – împăratul Franz Josef se vede silit el însuşi, să aplaneze acest uriaş conflict extins şi prelungit de-a lungul a trei generaţii, redând răzeşilor circa 40.000 iugăre de teren, acaparat abuziv[28].

Integrarea Bucovinei la imperiu s-a făcut şi prin menţinerea românilor în situaţia cvasitotală de agricultori, în timp ce, dintre colonişti şi imigranţi, germanii şi evreii ocupau principalele sectoare de activitate aducătoare de venituri financiare sporite[29]:

---

[24] Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I *(1774-1862)*, Editura Academiei Române, 1993, p. 230, 266; George Bogdan-Duică, *Bucovina – notiţe politice asupra situaţiei*, Sibiu, 1895, p. 39, 54, 69; Dr. Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina*, Cernăuţi, 1895, p. 169; Ion Nistor, *Zece ani de la Unire*, Cernăuţi, 1928, p. 158; Ion Cocuz, D. Cucu, *Băncile şi creditul funciar românesc în Bucovina 1840-1918*, Suceava, 1999, p. 27-30.

[25] Mihai-Ştefan Ceauşu, *Bucovina Habsburgică. De la anexare la Congresul de la Viena*, Iaşi, 1998, p. 89.

[26] Teodor Balan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957, p. 146-152.

[27] Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 308-309.

[28] Teodor Balan, *op. cit.*, p. 131-191.

[29] S.S. Kostâşin ş.a., *Bucovina – schiţe istorice* (lb. ucraineană), Cernăuţi, 1998, p. 84.

La 100 de locuitori în Bucovina	Procentul de locuitori ocupaţi în diverse sectoare de activitate (%)			
	Agricultură şi creşterea vitelor	Meşteşuguri, industrie	Comerţ, finanţe	Cultură, funcţii publice
Germanii şi evreii	24	27	30	19
Românii	89	3	2	6

Unul dintre cele mai ample şi elocvente exemple despre modul abuziv, arbitrar în care s-a făcut integrarea Bucovinei la imperiu, în defavoarea românilor şi în folosul elementelor alogene, cu precădere colonişti austrieci germani şi evrei aduşi din interiorul imperiului, îl constituie evoluţia şi soarta Fondului Bisericesc. Constituit oficial la 19 iunie 1783 prin secularizarea averilor celor 17 mănăstiri, 15 schituri şi 4 sihăstrii – ale căror danii domneşti şi boiereşti cuprindeau două treimi din suprafaţa Bucovinei şi numeroase moşii şi bunuri în restul Moldovei şi Basarabiei – Fondul Bisericesc cuprindea iniţial 267 moşii, terenuri arabile, păduri, păşuni, fâneţe, branişti, râuri şi heleşteie cu peşte, vii întinse, crâşme, dughene, depozite de mărfuri[30]. Destinaţia sa iniţială şi exclusivă, fixată prin patente imperiale era salarizarea, întreţinerea clerului ortodox şi a învăţământului din Bucovina. În realitate, statul austriac s-a folosit de acest uriaş „trust" al patrimoniului naţional al românilor bucovineni în interesul său propriu, în primul rând, şi în mai mică măsură pentru clerul ortodox şi dezvoltarea învăţământului pentru populaţia autohtonă. Astfel, 170.913 ha de teren au fost arendate la un preţ derizoriu hergheliei de stat din Rădăuţi; circa 100.000 ha au fost date pentru împroprietărirea zilierilor ruteni sau ucraineni imigranţi din Galiţia după revoluţia de la 1848-1849; până la 1900 din cele 105 mile pătrate cât însuma suprafaţa Fondului Bisericesc, 72 de mile pătrate au fost înstrăinate, rămânând doar 33 mile pătrate sau 25 domenii funciare, adică numai 12.473 iugăre de teren, arendate pe termen lung evreilor. Din veniturile Fondului Bisericesc, Curtea din Viena a făcut numeroase împrumuturi forţate, niciodată rambursate, în timpul războaielor napoleoniene, a conflictelor cu Franţa şi Sardinia, în 1859, sau Prusia, în 1866, apoi în preajma şi în timpul primului război mondial – numai în acest din urmă caz statul însuşindu-şi peste 160

[30] Aron Pumnul, *Privire repede peste cele 267 proprietăţi aşa numitele moşii mănăstireşti din care s-a format măreţul fond religionar al Bisericii drept credincioase din Bucovina*, Cernăuţi, 1865; Ion Nistor, *Istoria Fondului Bisericesc din Bucovina*, Cernăuţi, 1929; *Averile Bisericeşti din Bucovina*, Cernăuţi, 1939.

milioane coroane din veniturile acestui fond[31]. S-a ajuns astfel că în urma colonizărilor şi imigrărilor succesive, din cele 283 lăcaşuri ortodoxe din Bucovina, în 1914 Fondul Bisericesc mai era patron la 101 lăcaşuri iar străinii, evrei, armeni, polonezi la 182, îndeosebi în zona dintre Prut şi Nistru, unde 54 de biserici ortodoxe erau patronate – fapt nemaiauzit în nici o provincie românească – de mari proprietari funciari şi arendaşi evrei, de confesiune mozaică[32].

Arhivele din Cernăuţi conţin numeroase plângeri şi memorii ale locuitorilor din sate, împotriva acaparării moşiilor, păşunilor şi fâneţelor de către coloniştii şi imigranţii străini. Preotul din satul Sf. Ilie, de lângă Suceava, scrie la 24 februarie 1914 Consistoriului Ortodox din Cernăuţi că pe moşia acaparată de Hermann Fischer

> „sărăcia nespusă, care i-a cuprins pe bieţii creştini, şi-i sileşte pe mulţi să-şi caute scăpare în America, lăsând acasă femei şi copii, în cea mai mare mizerie şi disperare"[33].

Şi preotul Dumitru Furtună, din satul Clit – Arbore scrie aceluiaşi forum provincial:

> „e un păcat strigător la cer că poporul duce lipsă de bucate şi e lăsat pradă unor venetici, care au sosit aici, venind cine ştie de unde, spre a stoarce măduva din bieţii ţărani"[34].

Astfel de memorii, cu un conţinut similar, trimit şi locuitorii din Sadova, Solca, Voroneţ şi numeroase alte localităţi, unde terenurile Fondului Bisericesc au încăput pe mâinile străinilor[35].

În ajunul primului război mondial, în cele mai multe sate, ne relatează un martor ocular,

> „gospodăria ţăranului ajungea la licitaţie, vânzându-se pe rând lucrurile din casă, apoi vitele de muncă şi pământul şi, în cele din

---

[31] *Averile Bisericeşti din Bucovina*, 1939, p. 29-36.

[32] Arhiva Regională de Stat Cernăuţi (ARSC), *Sematismul Arhidiecezei Ortodoxe a Bucovinei*, f.a., p. 5-57.

[33] *Ibidem*, Fond Mitropolia, 320, dosar 1345, p. 11-18.

[34] *Ibidem*, f. 19-21.

[35] *Ibidem*, f. 28-111.

> urmă, casa, ţăranul ajungând pe drumuri cu femeia şi copiii. Nu era sat în care să nu se petreacă asemenea tragedii sociale, care, uneori, sfârşeau prin acte de violenţă şi crime"[36].

Aşa că

> „din cauza greutăţii traiului – consemna la 31 decembrie 1893 preotul Ilie Andruchovici, în cronica satului Pârteştii de Jos – mulţi români, din diferite părţi ale Bucovinei au început a emigra în Canada, căci bietul român, apărare nu are de nicăieri; prigonit de toţi, flămând, huiduit, tras şi împins în toate părţile, lasă casă, moşie părintească şi îşi ia lumea în cap, se duce unde n-a fost neam din neamul lui, în America"[37].

Alte ori, aflăm din acelaşi document,

> „vara, cea mai mare parte din muncitorii pălmaşi e angajată în România, la lucru, din care cauză se scumpeşte preţul muncii şi se împuţinează numărul lucrătorilor în Bucovina..."[38].

Exemplele ar putea continua şi spre a înţelege şi alte fenomene: slaba reprezentare a românilor în funcţiile publice, numărul redus al ştiutorilor de carte – faţă de alogeni – deşi şcolile se întreţin din veniturile Fondului Bisericesc al Bucovinei şi multe alte aspecte.

Este clar că, o astfel de integrare a Bucovinei nu putea fi acceptată ca „model" de prosperitate şi bunăstare şi nemulţumirile crescânde ale autohtonilor au dus, în ultima instanţă, la înlăturarea administraţiei imperiale şi reunirea cu România – iar pe plan general la prăbuşirea imperiului şi formarea statelor naţionale, independente.

Instabilitatea politică, mişcarea revizionistă care a modificat în ajunul celui de-al doilea război mondial situaţia creată în 1918 nu s-a datorat incapacităţii statelor mici şi mijlocii, create sau întregite pe ruinele Imperiului habsburgic, de a-şi rezolva singure problemele interne, ci intervenţiei marilor puteri, în principal a Germaniei şi URSS, care s-au înţeles şi au reîmpărţit zona Europei Centrale.

[36] Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Bucureşti, 1991, p. 304.
[37] *Condica cronicală a Parohiei Pârteştii de Jos*, p. 17.
[38] *Ibidem*, p. 14.

Componente ale politicii culturale în Basarabia (1918-1940)

GHEORGHE PALADE

În concepţia gânditorilor romani din perioada interbelică, politica culturală a statului a cuprins trei elemente esenţiale: educaţia, inclusiv instruirea prin şcoală, propagarea culturii şi creaţia[1]. Autorii preocupaţi de politica culturală au avut în centru atenţiei, cu preponderenţă, instituţiile şcolare ca factor de educaţie al generaţiilor în creştere, mai puţin fiind cuprinse aspectele educaţiei extraşcolare a populaţiei, în special a tineretului. Or, pentru Basarabia desprinsă de la Rusia şi unită cu România în martie 1918, tocmai această latură avea o importanţă deosebită. Evidentă era necesitatea propagării valorilor culturale româneşti în rândurile populaţiei basarabene, în mare parte cu spiritul deznaţionalizat şi rusificat. Este îndreptăţită în acest sens, orientarea principală a politicii culturale, înfăptuită de autorităţile şcolare, diverse instituţii, asociaţii şi fundaţii culturale. Alături de integrarea în sistemul de învăţământ românesc, prin unificarea şi naţionalizarea procesului de instruire şi educaţie şi extinderea şcolară, s-au realizat măsuri de iluminare culturală a păturilor largi ale populaţiei, urmărindu-se drept obiectiv major, după cum accentua D. Gusti, unificarea sufletească a românilor din provinciile unite cu Ţara la 1918[2].

Autorităţile centrale ale statului şi cele administrative din provincie, concomitent cu eşalonul de conducere a unităţilor militare dislocate în Basarabia, au încurajat propagarea valorilor culturale româneşti. În primele luni după Unire, personalităţi de seamă ale culturii din Vechiul Regat au fost prezente prin largi manifestări de înaltă trăire spirituală. Pentru multă vreme au rămas în memorie concertele simfonice cu participarea marelui compozitor George Enescu. Într-un interviu, publicat în „România nouă", el releva senzaţia pe care o încercase la trecerea Prutului:

---

[1] Ştefan Bârsănescu, *Politica culturii în România contemporană. Studiu de pedagogie*, Iaşi, 1937, p. 30.

[2] D. Gusti, *Sociologie militans*, Bucureşti, 1934, p. 442.

„Învierea Basarabiei, pe care o urmăream cu viu interes în coloanele acestei gazete, constituie o binefăcătoare reconfortare sufletească pentru neamul nostru, mai ales după suferinţele şi încercările vremurilor din urmă".

G. Enescu mărturisea, cu satisfacţie, că a găsit în Basarabia un public amator şi dornic de lucruri frumoase, că din atitudinea ce-a observat-o „se desface o notă de cultură serioasă"[3].

O nouă deschidere spre arta înaltă românească a făcut-o, prin spectacolele de la Chişinău, distinsa actriţă de teatru Mărioara Ventura, apreciată pe paginile aceluiaşi ziar ca „sinteza de perfecţiune a artei dramatice româneşti", „o glorie a culturii noastre"[4]. Spectacolele prezentate constituiau „un eveniment de superioară însemnătate, curată şi binefăcătoare a sufletului românesc în Basarabia regăsită"[5].

Armata română, din momentul trecerii Prutului în ianuarie 1918, pe lângă funcţiile indispensabile pe care le avea de îndeplinit în Basarabia, a constituit un puternic factor de răspândire a ştiinţei de carte şi a valorilor culturale în rândurile populaţiei din regiunea dislocării unităţilor sale. În acest sens s-a evidenţiat prin acţiuni culturale Divizia I-a cavalerie, de sub comanda generalului M.N. Schina. Sub auspiciile ei s-a înfiinţat ziarul bisăptămânal „Glasul Moldovei". Tipărit iniţial pe două coloane, cu caractere chirilice şi latine, incluzând şi un dicţionar explicativ, ziarul a contribuit la cunoaşterea de către populaţia din oraş şi satele judeţului a scrisului românesc cu caractere latine. Ofiţerii, împreună cu învăţătorii ardeleni, ataşaţi pe lângă divizie, au înfiinţat din primele zile cursuri pentru adulţi în sate[6]. O adevărată senzaţie a produs asupra publicului din Bălţi concertul marelui artist George Enescu, organizat cu concursul generalului M.N. Schina.

Odată cu trecerea în judeţul Hotin, activitatea culturală a Diviziei s-a intensificat, deoarece, după cum specifica generalul M.N. Schina în memoriile sale, „acest colţ de pământ românesc a fost cel mai mult rusi-

---

[3] I. Mateiu, *O convorbire cu maestrul Enescu*, „România nouă", 5 aprilie 1918. În: I. Mateiu, *Renaşterea Basarabiei. Pagini din lupta pentru unitatea naţională*, Bucureşti, 1921, p. 103.

[4] *Ibidem*.

[5] *Ibidem*, p. 112.

[6] General M.N. Schina, *Ianuarie 1918 – iunie 1919*, în: *Basarabia română. Antologie*. Ediţie îngrijită, note şi comentarii de Florin Rotaru, Chişinău, 1996, p. 193, p. 196.

ficat". Aceasta s-a manifestat prin înființarea de cercuri culturale pentru șezători literare, școli de adulți, serbări câmpenești, concursuri lirice, serate dansante și un cinematograf[7].

În cadrul școlii de adulți, organizată la Lipcani în ianuarie 1918 au învățat știința de carte 72 de bărbați și femei, între 18 și 60 de ani. Ei au însușit noțiuni de „istoria românilor, de granițele României Întregite și bogățiile ei". Semnificativă a fost și înființarea unei secții a Ligii Culturale, care a stabilit legături cu organele de conducere de la București[8].

Similar, o altă unitate militară, regimentul 38 infanterie „Neagoe Basarab", divizia X a corpului II armată, în toată perioada dislocării în Basarabia „a căutat pe cât a fost posibil să ajute și să încurajeze, material și moral, toate instituțiunile cu caracter cultural-național, luptând pe toate căile pentru răspândirea și dezvoltarea sentimentului național românesc în rândurile populației civile"[9].

În 1923, când regimentul se găsea pe frontiera Nistrului, în sectorul Mateuți-Cinșeuți (jud. Orhei), s-a înființat din inițiativa ofițerilor 8 biblioteci populare, cu cărțile primite de la Casa Școalelor, în satele Curături, Alcedari, Solongeni, Ciornea, Rezina-sat, Buciușca și Olișcani.

După redislocare în comuna Cornești (jud. Bălți), regimentul a organizat serbări populare, acordând și mijloace bănești pentru procurarea materialului didactic școlilor din comunele învecinate. Cu sprijinul Casei Școalelor au fost înființate trei biblioteci școlare, fiecare cuprinzând 180 de cărți[10]. Am menționat doar câteva exemple, cazuri aproape identice de acțiuni culturale ale unităților militare fiind larg răspândite. În acest cadru se înscria activitatea „propagandiștilor culturali" din rândurile învățătorilor și profesorilor, detașați din unitățile lor și trimiși în Basarabia după intrarea armatei române în provincie în ianuarie 1918[11].

Contribuția unităților militare la activitatea culturală în rândurile populației a fost constantă și în anii '30. Pretura plasei Bolgrad comunica Inspectorului general al învățământului, care vizitase în ajunul anului școlar

---

[7] *Ibidem*, f.200.

[8] *Ibidem*.

[9] A.N.I.R. București, Fond. Casa Școlalelor (în continuare C.Șc.), d.445/1924, f.215.

[10] Ibidem.

[11] Vezi detaliat: Gh. Palade, *Din activitatea intelectualilor din Vechiul Regat, Ardeal și Bucovina în Basarabia anilor Unirii. 1918-1920*, în: *Destin Românesc*, 1997, nr. 1, p. 86-100.

1936 întreaga regiune, că în promovarea culturii naționale un sprijin deosebit îl acordau ofițerii regimentului 3 vânători din Bolgrad, locotenent-colonelul Ioan Alexandru și căpitanul Petrescu-Dragomir, „cari dintr-un adânc patriotism au desfășurat în comunele din plasă în cursul anului 1934-1935 o rodnică activitate culturală și națională". Acțiunile lor cuprindeau: formarea unei echipe militare pentru acțiuni culturale, organizarea unor șezători populare, cu un program artistic-literar, didactic și educativ, conferințe cu caracter educativ-național, donații de carte pentru biblioteci din comune[12].

Instituția centrală de promovare a politicii culturale a fost, pe tot parcursul perioadei interbelice, Ministerul Instrucțiunilor Publice și Cultelor, în unii ani aceste departamente fiind separate. Primele măsuri îndeplinite de Ministerul Instrucțiunii au urmărit organizarea unitară a învățământului pe întreg teritoriul României, de rând cu naționalizarea instituțiilor de educație, în special a celor școlare. Consolidarea statului întregit la 1918 nu putea fi realizată fără creșterea unor generații tinere, care să cunoască și să îmbrățișeze valorile culturale românești. Pentru înfăptuirea acestui obiectiv s-au cerut eforturi sporite, în comparație cu Vechiul Regat, dar și cu celelalte provincii unite la 1918 cu Țara. Autoritatea principală școlară în Basarabia, în perioada ce a urmat după Unire, a constituit-o Directoratul Învățământului, subordonat Ministerului Instrucțiunii de la București. Anumite atribuții, privind mai ales asigurarea materială a instituțiilor școlare și a reformelor culturale, le-au menținut zemstvele județene. Acestea, însă având în structura lor vechi funcționari, deseori erau un obstacol în calea afirmării noului sistem de învățământ și de culturalizare a maselor largi ale populației basarabene. A fost, deci, necesar – în procesul de unificare a sistemului de administrare a învățământului și culturii – lichidarea zemstvelor, reformă care s-a înfăptuit treptat, pentru a nu provoca nemulțumirile unor cercuri nostalgice după vechea administrație rusească.

În cadrul Ministerului Instrucțiunii a funcționat în primii ani după Unire, Inspectoratul Activității extrașcolare și al promovării culturii românești în Bucovina, Transilvania și Basarabia. Inspectoratul trimitea delegați-inspectori cu pregătire și instrucțiuni speciale în acest domeniu. Inspectorii veniți din Basarabia se prezentau la Directoratul Învățământului din Chișinău, care avea un revizorat pentru activitatea extrașcolară, con-

[12] A.N.I.R, București, Fond. Ministerul Instrucțiunii Publice, d. 69/1936, f. 1100.

dus de N. Dunăreanu. O intensă activitate a desfăşurat în cadrul unei atare delegaţii inspectorul Ioan Al. Lambrior. Pe parcursul lunii octombrie 1923 el a vizitat şcolile din jud. Cetatea-Albă, impresia sa despre acţiunile educativ-culturale ale corpului didactic descriindu-le astfel:

> „Activitatea extraşcolară nu e deloc, deşi mulţi zic că au avut cursuri de adulţi. De conferinţe, cursuri libere în limba română e ceva ce nu s-a auzit prin aceste locuri. O sistematizare atât a învăţământului, cât şi a activităţii extraşcolare se impune prin aceste localităţi"[13].

Pentru a corecta starea de lucruri, I.Al. Lambrior a convocat învăţătorii şi profesorii din mai multe comune în şedinţă, atrăgându-le atenţia la mijloacele de promovare a culturii româneşti. El le-a schiţat un plan de activitate, orientându-le eforturile asupra „Educaţiei Naţionale, Educaţiei Sociale şi Educaţiei Civice şi Politice"[14].

Casa Şcoalelor şi Culturii Poporului a înfiinţat – din fondul bugetar şi prin eforturile comitetelor şcolare – biblioteci şcolare, populare, secundare şi pedagogice, înzestrarea cu cărţi fiind înfăptuită din propriile publicaţii şi din comerţ. În 1923 au fost organizate 1200 de biblioteci în judeţele din întreaga ţară. Administraţia Casei Şcoalelor se adresa comitetelor şcolare, care dispuneau de fonduri, propunându-le serviciile şi anume: să le procure cărţi şi mijloace de învăţământ, ce se găsesc în comerţ, „acordându-le rabatul pe care ea îl va obţine de la casele de comerţ". Se pornea de la realitatea că, adeseori, comitetele şcolare nu cunoşteau cărţile corespunzătoare pentru elevi şi pentru populaţia matură, nici casele de editură de la care ar fi putut să le cumpere[15]. De aceea, Casa Şcoalelor a luat în depozitul său cărţile şi materialul didactic şi le vindea comitetelor şcolare, căminelor culturale corespunzător unei liste alcătuită de specialiştii în domeniu[16]. La început, lista cărţilor era trimisă în judeţele comitetelor şcolare, mai apoi, începând cu 1924, era publicată în Buletinul Oficial al Ministerului.

---

[13] Ibidem.
[14] Ibidem, f. 36 verso.
[15] A.N.I.R, Bucureşti, Fond C.Şc., d. 315/1923, f. 5.
[16] Ibidem, f. 5 verso.

O influenţă deosebită în rândurile populaţiei basarabene a avut-o Fundaţia Culturală „Principele Carol", înfiinţată prin legea publicată în Monitorul Oficial nr. 72 din 1921. Corespunzător statutului său, Fundaţia avea drept obiectiv „ajutarea şi crearea faptelor de cultură". În fruntea ei se numea un Director General, care reprezenta instituţia în justiţie şi era responsabil de întreaga administraţie de organizarea şi semnarea tuturor actelor făcute de Fundaţie[17].

Domeniul cel mai important de activitate al Fundaţiei „Principele Carol" a fost răspândirea cărţii în rândurile păturilor largi ale populaţiei. După cum se menţiona mai apoi, Fundaţia „a căutat să dezlege pe cât i-au permis împrejurările, problema culturii la sate şi răspândirii cărţii bune, cât mai adânc şi mai departe". Pentru aceasta ea a iniţiat înfiinţarea depozitelor de cărţi în comunele rurale, „câte un depozit pentru fiecare bancă sau cooperativă sătească". De-acum peste un an de la înfiinţare în întreaga ţară funcţionau peste 3000 de depozite, completate lunar cu cărţi noi şi puse la dispoziţia sătenilor. La bază era depozitul central al Fundaţiei, unde se achiziţionau cărţi de la toate editurile din ţară. Specialiştii în domeniu alcătuiau cataloage de cărţi „pentru copii, pentru săteni, pentru cărturarii satelor, pentru bibliotecile cazărmilor etc." fundaţia alcătuia şi expedia „biblioteci întregi aranjate gata de ea, pentru şcoli, cazărmi, spitale, fabrici, în limitele sumei dorite de instituţia ce comandă"[18].

Sistemul de realizare a cărţilor prin librăriile fundaţiei avea anumite avantaje pentru populaţie, preţurile fiind mai reduse, deoarece această instituţie era scutită de taxele poştale şi de transport pe CFR. Drept urmare, în mai puţin de un an de la înfiinţare, au fost realizate un milion de volume[19].

În scopul tipăririi unor cărţi necesare pentru populaţie, mai ales „de educaţie şi propagandă social-culturală", Fundaţia a desfăşurat o largă activitate editorială. Publicaţiile tipărite erau împărţite pe serii, având în vedere „poporul, tineretul cărturar de la sate, copii şi literatură cu ştiinţă". Volumele editate de către Fundaţie prin conţinutul lor cuprindeau „poveşti, cultură generală, călătorii, monografii, cetăţile mari, carte de sfaturi, de morală, de gospodărie practică, de vulgarizare a ştiinţei etc. etc."[20].

[17] „Lamura", 1922, nr. 1, octombrie, p. 63.
[18] Ibidem, p. 64, p. 65.
[19] Ibidem, f. 65, f. 66.
[20] Ibidem, f. 66.

Căminele culturale au constituit una din formele cele mai răspândite şi mai accesibile de promovare a valorilor spirituale româneşti în rândurile populaţiei rurale. Indicaţiile metodice, regulamente privind funcţionarea lor erau elaborate de Casa Şcoalelor, acestea fiind concretizate de către autorităţile de dirijare a învăţământului în judeţe. Revizoratele şcolare erau responsabile de activitatea căminelor culturale şi prezentau dări de seamă cuprinzând la capitolul „Activitatea extraşcolară" şi informaţii despre funcţionarea lor. În cadrul întregii ţări, sub acest aspect, printre cele mai bune se prezenta judeţul Bălţi. De aceia, este şi motivat să analizăm unele componente ale activităţii revizoratului şcolar Bălţi privind înfiinţarea şi activitatea căminelor culturale. Revizorul şcolar Iftimie Novac care, în anul de studii 1924-1925, inspectase 106 şcoli cu 192 învăţători, cuprindea în darea de seamă de rând cu tabloul procesului de instruire şi preţioase informaţii şi constatări privind rolul învăţătorului în activitatea culturală. Cu privire la căminele culturale el scria:

> „Fiecare învăţător trebuie să se silească să înfiinţeze în satul lui un cămin cultural, căci acesta este mijlocul cel mai puternic prin care el (învăţătorul) se poate lega sufleteşte cu satul – şi poate să apară ca un adevărat factor de cultură"[21].

În anul 1926, fiecare preşedinte al Sfatului căminului cultural din comune primise de la revizorat o circulară prin care se dădeau indicaţii concrete privind organizarea activităţii. Se recomanda, ca „îndreptar" al căminului pentru explicarea modului de funcţionare, broşura „Căminul Cultural", din care urma să se citească secvenţe la fiecare şedinţă. În fruntea căminului se alegea un sfat cultural din 4 membri şi un cenzor, alţi 3 membri erau numiţi de Fundaţie. Activitatea căminului era orientată după 3 ramuri: 1) Biblioteca formată din cărţi alese după catalogul Fundaţiei; 2) Depozitul de vânzare a cărţii bune"; 3) Muzeul cu istoricul parohiei „începând cu adunarea literaturii populare"[22].

Una din cele mai importante sarcini pe care o avea căminul cultural, în viziunea autorităţilor şcolare, era răspândirea cărţii în rândurile populaţiei rurale. La şedinţele căminului urma să se citească fragmente din publicaţiile de presă şi din cărţile care se recomandau pentru citire: „a) Albina; b)

[21] A.N.R.M., Fond 1471, inv. 1, d.16, f. 27.
[22] Ibidem, Fond.1477, inv. 1, d. 49, f. 73.

Căminul cultural; c) Lacrimile ieromonahului Veniamin". Aceste cărţi trebuiau să fie repartizate fiecărui cititor „din parohia căminului". Şezătorile tineretului şi cele numai cu participarea fetelor şi a femeelor, de asemenea erau în sfera de activitate a căminului. Cele mai impresionate însă erau şezătorile căminului cu piese de teatru, coruri, recitări, jocuri naţionale, „cuvântări ţinute unde se adună cît de multă lume"[23].

De regulă, căminele culturale ori instituţiile care le dirijau activitatea, se adresau după ajutor didactic sau financiar administraţiei Casei Şcoalelor. În fondurile de arhivă se păstrează numeroase cereri prin care se solicita acest sprijin. Astfel, în martie 1928, preşedintele Caselor Naţionale din Bucureşti scria Casei Şcoalelor un demers cerând repartizarea unor mijloace financiare necesare funcţionării Casei Naţionale din Nisporeni. Pentru a argumenta cererea se comunica despre succesele obţinute în activitatea culturală din localitate „datorită şi faptului că toţi factorii culturali din această comună în frunte cu cei 20 învăţători şi 4 preoţi, se găsesc astăzi în capul acestei mişcări culturale...". În cererea adresată se menţiona:

> „Ne permitem a vă ruga D-le Administrator să binevoiţi a dispune să se acorde şi pentru anul acesta diurna lunară de 2.000 lei delegatului de la Nisporeni cum s-a acordat şi în anii trecuţi..."[24].

Respectiv, prin răspunsul său, administratorul accepta repartizarea din buget ca şi în anul precedent, suma de 20.000 lei pentru zece luni[25].

Directivele care erau adresate autorităţilor şcolare din judeţele Basarabiei privind organizarea activităţii culturale se îmbinau cu iniţiativa asociaţiilor culturale şi profesionale ale corpului didactic. La mijlocul anilor '30, Asociaţia învăţătorilor din judeţul Orhei a iniţiat construirea unui palat cultural, „Casa de cultură românească pe malul de Răsărit al Ţării". Mijloacele financiare fiind însă insuficiente, învăţătorii orheeni s-au adresat Ministerului Instrucţiunii după ajutor, subliniind pentru a fi mai convingători:

> „... ţinând seama de importanţa strategică din punct de vedere al răspândirii simţului şi graiului Românesc, prin aceasta pecetluind şi

[23] Ibidem.
[24] A.N.I.R., d.1356 /1928, f. 13.
[25] Ibidem, verso.

> Excelenţa V-ră importanţa operei întreprinsă de acest corp de luminători ai satelor tocmai acolo, unde în convingerea noastră, a asociaţiei, este mai mult nevoie"[26].

Fundaţia Culturală „Principele Carol" recurgea, de asemenea, la ajutorul instituţiilor centrale ale statutului pentru realizarea unor proiecte culturale şi acordarea de sprijin căminelor culturale şi corpului didactic. În martie 1936, directorul general al Fundaţiei Ap. Culea se adresa administraţiei Casei Şcoalelor după ajutor financiar necesar pentru finisarea construcţiei unui local de şcoală, început de căminul cultural „Lumina" din comuna Bezedea, judeţul Hotin, cu contribuţia sătenilor:

> „... nemaiputând prin puterile lor să termine construcţia, cu onoare vă rugăm să ajutaţi cu spijinul D-stră preţios ducerea la bun sfârşit a acestui lucru"[27].

Un mijloc eficient de educaţie a spiritului unităţii naţionale prin cunoaşterea României întregite, a bogăţiilor naturale şi a valorilor culturale l-au constituit excursiile organizate în diverse regiuni şi localităţi din spaţiul românesc nu numai pentru elevi, liceeni şi studenţi, dar şi cu participarea adulţilor, a reprezentanţilor diverselor categorii sociale şi profesionale. În multe cazuri Casa Şcoalelor acorda mijloace bugetare pentru acest scop, deseori însă acestea se organizau cu mijloacele financiare ale comitetelor şcolare, ale societăţilor şi fundaţiilor culturale. Cel mai alocvent exemplu în acest sens a fost excursia realizată în zilele de 27, 28 şi 29 mai 1027 la Iaşi de către o numeroasă delegaţie de basarabeni la iniţiativa Fundaţiei culturale „Principele Carol" şi Ateneul Popular „Tătăraşi".

Pentru înfăptuirea excursiei, Ministerul Comunicaţiilor a pus la dispoziţie un tren special cu itinerarul Ocniţa-Iaşi, asigurând şi gratuitatea călătoriei pentru toţi participanţii veniţi din tot cuprinsul Basarabiei[28]. Din timp se cerea revizorilor şcolari să comunice programul artistic pregătit de excursionişti pentru festivităţile de la Teatrul Naţional din Iaşi, numele delegatului care va conduce reprezentanţii judeţelor în grupuri a câte 50 persoane, „numele a trei sau patru vorbitori, de preferinţă săteni", care urmau să ia cuvântul în numele judeţului. Se cerea de-asemenea infor-

---

[26] Ibidem, d. 934/1935, f. 75.

[27] Ibidem, f. 44.

[28] A.N.R.M. Fond.14/1477, inv. 1, d. 49, f. 21.

mații privind numărul intelectualilor, desemnîndu-se cîți dintre ei erau preoți, învățători și câte doamne pentru cazarea la Seminarul Veniamin, Liceul internat de băieți și Școala Normală de fete[29].

Programul desfășurării excursiei în prima zi cuprindea: recepția excursioniștilor în Teatrul Național, cuvântări de bun sosit din partea autorităților și instituțiilor ieșene și răspunsurile oaspeților, serviciul religios la Mitropolie, masa comună în grădina Copou, găzduirea sătenilor în cazărmi și pavilioanele expoziției. A doua zi, 28 mai (Serbarea Eroilor), după serviciul religios de la Mitropolie, un mare cortegiu, în frunte cu excursioniștii basarabeni s-a îndreptat la cimitirul „Eternitate", cu acest prilej fiind sfințit și mauzoleul Eroilor. A urmat vizitarea, în grupuri de câte 100, a Ateneului Tătărași, a monumentelor de arhitectură și sculptură, a locurilor istorice din Iași. Seara, în aceeași zi, la Teatrul Național, a fost dată serbarea culturală de către basarabeni cu participarea reprezentanților ieșeni.În ultima zi, cea de-a treia, a continuat vizitarea orașului, apoi serbarea culturală dată de Iași în cinstea basarabenilor și plecarea spre gară[30].

Am insistat, în baza documentului, la o descriere mai amănunțită a acestei excursii, ea fiind una dintre cele mai numeroase ca participare și mai reprezentative, cuprinzând toate județele Basarabiei. Programul realizat în timpul excursiei a contribuit la apropierea românilor de pe ambele maluri ale Prutului, la unificarea sufletească, spre care se tindea prin întreaga activitate culturală și bisericească.

De la mijlocul anilor '20, se observă utilizarea tot mai frecventă a cinematografului în desfășurarea activității culturale. La aceasta au contribuit de rând cu autoritățile școlare și instituțiile administrative centrale și locale. Ministerul de Interne se adresă în mai 1925 prin direcțiile sale județene prefecților de județ din Basarabia cu o circulară, recomandând o serie de măsuri pentru ca „întrebuințarea cinematografului să se facă în mai bune condițiuni și pe cât se poate în mod uniform"[31]. Urma să fie înființat „un comitet al cinematografului" sub președinția prefectului județean cu participarea autorităților școlare. Comitetul avea în componența sa examinarea cererilor pentru cinematograf, alcătuirea itinerarului săptămânal sau chiar lunar dacă aceasta era posibil. Cinematograful, programul de filme și mecanicul erau la dispoziția căminelor culturale comunale, a comitete-

---

[29] Ibidem.
[30] Ibidem, f.21 verso.
[31] Ibidem, Fond.1477/inv. 1, d. 48, f. 27.

lor şcolare sau a „asociaţiilor culturale, de propagandă sau de binefacere" care îl solicitau. Se prevedea şi modalitatea de utilizare a cinematografului pentru a-i asigura eficienţa: „programul fiecărei serbări să fie completate cu scurte conferinţe în care să se explice filmele". În unele cazuri din cauza lipsei conferenţiarilor, filmele erau însoţite de explicaţii în scris şi citite de un ştiutor de carte[32].

În anii '30 cinematograful devenise un important mijloc de educaţie a tineretului, de promovare a valorilor spirituale româneşti şi universale. Un imbold puternic pentru această activitate l-a constituit Congresul internaţional al cinematografiei de educaţie şi învăţământ din aprilie 1934 de la Roma[33]. Chestiunile abordate în cadrul Congresului au atras atenţia instituţiilor şi autorităţilor de stat abilitate cu organizarea activităţii cultural-educative.

În final, constatăm că realităţile din Basarabia, menţinute în urma regimului de dominaţie ţaristă, au determinat şi anumite particularităţi în căile şi mijloacele de promovare a politicii culturale. Pe deplin îndreptăţită a fost aplicarea unor măsuri consecvente de către instituţiile statului, şi mai ales a autorităţilor şcolare centrale, provinciale şi judeţene. Nu vom considera adecvate, în acest context, opiniile exprimate de unele cercuri intelectuale şi unii politicieni care insistau asupra necesităţii descentralizării instituţionale şi funcţionale a politicii culturale. Oprindu-ne asupra domeniilor educaţiei şi propagării culturii din cuprinsul politicii culturale, vom accepta ca fiind mai eficient caracterul centralist al acestei politici pentru Basarabia, dominată după 1918 de influenţe străine şi deznaţionalizată sub aspect spiritual. Ministerul Instrucţiunii Publice, Casa Şcoalelor şi alte instituţii de educaţie au dirijat cu stricteţe mijloacele de realizare a politicii culturale, determinându-i astfel rezultatele pozitive.

---

32 Ibidem.

33 B.A.R., Arhiva Dr. C. Angelescu, XVI, varia 9.

Evoluțiile geopolitice din prima parte a secolului XX și unitatea politică a românilor

CONSTANTIN HLIHOR

Primul război mondial a început în Europa ca un conflict obișnuit. Derularea acestei conflagrații, sub zodia mecanizării luptei armate, pe spații uriașe, dar mai ales prelungirea ei dincolo de limitele planificatorilor strategici, au pus în fața beligeranților probleme în plan politico-diplomatic și psiho-social. Conflictul s-a transformat din unul al cancelariilor într-un război al națiunilor.

În acest moment, America intră în război și înclină decisiv balanța în favoarea Antantei. Intrarea S.U.A. în război n-a însemnat numai extinderea cu adevărat la scară planetară a războiului, ci și încheierea unui capitol din diplomația europeană. Pacea și securitatea trebuiau să se construiască după alte reguli decât cele pe care le utilizau cancelariile europene în trecut. S.U.A. disprețuiau conceptul european de *echilibru de forțe* și considerau imorală practica diplomațiilor europene – *Real politic*-ul. Criteriile lor pentru noua arhitectură de securitate erau democrația, securitatea colectivă și autodeterminarea[1]. Puterea militară și expansionismul trebuiau, potrivit președintelui W. Wilson, înlocuite cu forța legii în care „opinia publică mondială" să fie cheia noii ordini și nu alianțele și armamentele[2].

Pentru români, ca și pentru toate celelalte popoare ce nu-și încheiaseră procesul unității naționale și se aflau, în componența imperiilor Austro-Ungar, Țarist sau Otoman, afirmarea principiului wilsonian al autodeterminării în viața internațională a însemnat confirmarea, în plan juridic internațional, a obiectivelor pentru care intrase în conflagrație mondială și încununa lupta dusă cu sacrificii pentru afirmarea statului național.

---

[1] Henry Kissinger, *Diplomația*, traducere din limba engleză Mircea Ștefănescu, Radu Paraschivescu, Editura ALL, București, 1998, p. 199.

[2] *The Cambridge History of American Foreign Relations*. Volume III. *The Globalizing of America*, 1913-1945, edited by Akira Iriye, Cambridge University Press, p. 68.

Dacă la sfârşitul primului război mondial ar fi funcţionat numai principiile diplomaţiei europene în forma lor clasică, potrivit cărora graniţele puteau să fie ajustate prin promovarea echilibrului de forţe, atunci idealul românilor de unitate s-ar fi realizat doar în urma negocierii intereselor din cele două tabere aflate în conflict. Lupta pentru unitate a românilor a început, pe fondul crizei europene, clasic, prin negocieri cu taberele aflate în război şi s-a încheiat în spiritul viziunii lui W. Wilson.

Intrarea României în război a însemnat un lung şi anevoios drum de negocieri diplomatice între guvernul de la Bucureşti şi Antanta, dar şi între marile puteri care alcătuiau acest bloc politico-militar. Rusia nu putea să privească liniştită declaraţia lui Ion I.C. Brătianu din „Journal de Genève" apărută în 19 mai/1 iunie 1915, în care afirma:

> „România nu cere, de fapt, decât o *restitutio in integrum*; ea nu are ambiţia unor cuceriri aiurea. România se ridică doar pentru a elibera pe fraţii săi, care dintotdeauna au fost uniţi cu ea prin cele mai strânse legături (...). Pentru pacea viitoare a Europei, pentru stabilirea noii ordini, este deci necesar ca principiul naţionalităţilor să triumfe pentru toate statele europene interesate, deci şi pentru România. O Românie reunind la sine pe toţi fiii săi, pe care vicisitudinile timpurilor i-au răpit, o Românie puternică puternică va fi o garanţie a păcii şi înţelegerii în Orient"[3].

Evenimentele de pe front l-au determinat pe generalissimul armatei ţariste, Marele Duce Nicolae, să ceară Franţei – prin ambasadorul ei la Petrograd, M. Paléologue –, „cooperarea imediată a României şi Italiei"[4]. Franţa, care cunoaştea bine intenţiile Rusiei atrăgea atenţia guvernului ţarist că tocmai „pretenţiile Rusiei asupra Constantinopolului şi Strâmtorilor va face probabil imposibilă alăturarea acestor două guverne alianţei noastre"[5].

Rusia a acceptat cu greu cererile guvernului român – garantarea de către Antantă a unirii cu România a Bucovinei, până la Prut, a Transilvaniei şi Banatului în întregime, precum şi a unui teritoriu locuit de români

[3] Apud, *România în anii primului război mondial*, vol. I, Editura Militară, Bucureşti, 1987, p. 110.

[4] Maurice Paléologue, *La Russie des Tsars pendant la grande guerre*, tome I, Paris, 1921, p. 322-323.

[5] *Ibidem*, p. 323.

în vest, până în apropiere de Seghedin – numai după ce presiunile frontului, ca şi ale aliaţilor, în special a Franţei[6], au devenit foarte mari[7].

În condiţiile complexe politico-militare din primii ani ai războiului, şi ca urmare a faptului că negocierile pe care guvernul român le-a purtat sau desfăşurat în logica diplomaţiei clasice europene, România nu putea să ceară partenerilor de coaliţie realizarea unităţii naţionale depline. Drama sa era că avea de reunit teritorii de la ambele tabere aflate în conflict. S-a optat în acel moment de răscruce pentru alianţa cu Antanta. Tratatul de alianţă, precum şi Convenţia militară, au fost semnate la 4/17 august 1916 la Bucureşti[8]. Prin tratat se garanta, în primul rând, integritatea teritorială a României; se prevedea apoi intrarea neîntârziată a ţării în război, până la 15/28 august, printr-o ofensivă împotriva Austro-Ungariei. Cele patru puteri – Franţa, Rusia, Marea Britanie, Italia – recunoşteau dreptul României de a uni teritoriile locuite de românii din Austro-Ungaria, fixându-se şi traseul viitoarelor frontiere. Articolul 4 al Convenţiei militare prevedea limitele viitoarelor frontiere astfel: „Linia de demarcaţie va începe pe Prut, într-un punct al actualei frontiere, între Rusia şi România în apropiere de Noua Suliţă şi va urca din nou de-a lungul acestui fluviu până la frontiera Galiţiei, la confluenţa Prutului cu Ceremuşul. În continuare, ea va urma frontiera Galiţiei şi a Bucovinei şi cea a Galiţiei şi a Ungariei până la punctul Stog, cota 1655; de aici, ea va urma linia de separaţie a apelor Tisa şi Vişeu, pentru a atinge Tisa în satul Trebusa, în amonte de punctul unde ea se uneşte cu Vişeul. Din acest punct, ea va coborî pe talvegul Tisei până la 4 km în aval de confluenţa sa cu Someşul, lăsând satul Vásárosnámeny, României. Ea va continua apoi în direcţia sud-sud-vest până la un punct situat la 4 km la est de oraşul Debreţin. Din acest punct, ea va atinge Crişul la 3 km în aval de confluenţa celor doi afluenţi ai săi (Crişul Alb şi Crişul Repede). Ea se va împreuna apoi cu Tisa la înălţimea satului Algyö, la nord de Seghedin, trecând, la vest de satele Orosháza şi Békérsamson, la 3 km de care ea va forma o mică curbă. De

[6] Vezi pe larg, Vasile Vesa, *România şi Franţa la începutul secolului al XX-lea (1900-1916). Pagini de istorie diplomatică*, Cluj-Napoca, 1975, p. 188-191.

[7] *România în anii primului război mondial*, vol. I, p. 146-149; Dumitru Preda, *România şi Antanta. Avatarurile unei mici puteri într-un război de coaliţie*, 1916-1917, Institutul European, Iaşi, 1998, p. 67-96.

[8] *1918 la români. Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român*, vol I. *Documente externe 1879-1916*, Bucureşti, 1983, p. 765-767.

la Algyö, linia va coborî pe talvegul Tisei până la confluenţa acesteia cu Dunărea şi, în sfârşit, va urma talvegul Dunării până la actuala frontieră a României"[9]. Articolul 5 stipula obligaţia ambelor părţi de a nu încheia pace separată, iar articolul 6 prevedea egalitatea în drepturi a României cu puterile aliate la preliminariile şi tratativele de pace.

Convenţia militară viza participarea României la război numai contra Austro-Ungariei, prevăzând condiţiile cooperării militare. Se mai preciza necesitatea deciziei comune în cazul încheierii de armistiţiu cu alte puteri şi rămânerea în vigoare a convenţiei până la semnarea unui tratat de pace.

Convenţia militară recunoştea independenţa organizatorică şi de comandament a armatei române. Aliaţii se declarau oficial de acord cu conţinutul şi orientările stabilite în planul român de campanie şi se angajau să sprijine atât ofensiva principală de eliberare a Transilvaniei, cât şi operaţiile militare de pe linia Dunării şi din spaţiul dintre Dunăre şi Marea Neagră.

Consiliul de coroană, convocat în dimineaţa zilei de 14/27 august 1916 la Palatul Cotroceni de regele Ferdinand pentru a cere fruntaşilor politici aprobarea intrării României în război alături de Antantă, a accentuat disensiunile din clasa politică românească.

Conservatorii vedeau realizarea idealului de unitate naţională mergându-se alături de Puterile Centrale. Filogermanismul lui Alexandru Marghiloman, dar mai ales teama sa de politica externă rusească, l-au determinat să să opună intrării în război alături de Antanta. Convingerea sa era că

> „Rusia luptă ca să iasă la Marea Caldă: azi acesta este singurul ei ţel. Rog pe Rege să se gândească că dacă Rusia vine la Constantinopol, România este drumul care leagă Rusia cu Strâmtorile. Chiar dacă n-ar cuteza Rusia să-şi anexeze această cale – România – instalarea la strâmtori a marelui nostru inamic este moartea economică a ţării. Cred că acesta este cel mai mare păcat ce un român poate comite împotriva viitorului ţării. S-a făcut apel la concursul tuturor. Odată decizia luată, vom tăcea! Aceasta este tot ceea ce putem face pentru a nu rupe unitatea naţională"[10].

---

[9] *Ibidem*, p. 766.

[10] Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. II, *România şi primul război mondial (1914-1919). Războiul*, Ediţie Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1994, p. 12.

Marghiloman a avut dreptate dacă judecata se face pe ceea ce numea F. Braudel *perioada lungă a istoriei*. După cel de-al doilea război mondial Rusia şi-a impus hegemonia asupra României, indiferent dacă aceasta i-a fost, în partea finală a războiului, aliată. Acest lucru subliniază „în mod clar că politica Rusiei – indiferent de regim – nu renunţă la obiectivele fixate"[11].

Fruntaşul conservator P.P. Carp a avut o ieşire mai spectaculoasă în amintita şedinţă de Consiliu de Coroană. „Războiul acesta, a spus Carp, va stabili sau hegemonia germană, sau pe cea rusească". El arată sacrificiile ce face pentru război: va închide ziarul său „Moldova" „(...) şi va trimite în război pe cei trei fii ai săi. Doreşte ca armata noastră să fie bătută, căci numai aşa România va scăpa de peire"[12]. Omul politic român n-a avut dreptate, însă în societatea românească de atunci pasiunile politice şi poiticianismul n-aveau cum să fie stinse de jocul democraţiei şi nici să existe înţelegerea pentru opinii diferite în ceea ce priveşte politica externă românească.

Partizanii celor două curente şi-au aruncat reciproc grave acuzaţii în public, cu lucruri adevărate sau inventate. Norocul n-a surâs armatei române, ca în campania din 1913, şi după o perioadă de succese relativ uşoare împotriva armatei austro-ungare în Transilvania a urmat tragedia din toamna şi iarna anului 1916[13]. În aceste momente dramatice se impunea o unitate morală şi politică a tuturor factorilor responsabili de destinele ţării. Aceasta n-a existat. După ocuparea Capitalei, pe lângă disputele politice şi acuzele de trădare dintr-o parte în alta, apare disperarea şi panica.

Iată cum vedea generalul Henri Berthelot situaţia de la Bucureşti:

> „Drept urmare, toată lumea pleacă şi e foarte probabil că germanii vor fi în această seară la Bucureşti. Ordinele de retragere au fost date, dar nu ştiu dacă retragerea se va face organizat. (...) Lucrul cel mai surprinzător este mentalitatea oamenilor de aici. Nimeni nu încearcă să riposteze. Toată lumea este la pământ. Ofiţerii români sunt primii care dau exemplu negativ. Oamenii cu funcţii se gândesc mai

---

[11] Pamfil Şeicaru, *România în Marele Război*, prefaţă de Ion Gh.I. Brătianu, traducere din limba franceză de Adrian Iancu şi alţii, Editura Eminescu, 1994, p. 87.

[12] Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*, vol. I, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 139.

[13] A se vedea pe larg bibliografia primului război mondial.

> ales la propriile interese și aproape deloc la acelea ale țării lor. Nu-ți vine să crezi ce lașitate domnește peste tot!"[14].

Poetul Octavian Goga este în aceeași notă cu generalul francez când nota, la 17 noiembrie 1916:

> „Bucureștii, acum după trei luni de la război e aninat de un fir de păr, evacuat, dezorganizat, părăsit de lume, așteptăm să cadă în toată ziua... Iașul, tixit de fugarii din Capitală se zbate să-i hrănească. Jur-împrejur se frământă mulțimea de băjenari, strigă, se agită, se caută camere. Pe fețe, cu toate astea, nu vezi întipărită tragedia prăvălirii unui popor. Aceleași femei ușurele, aceleași glume curente la politicieni. Note de cinism, o universală lașitate, ofițeri cu duiumul pe străzi fără să fi văzut frontul, ajunși de batjocura rușilor. (...) Țară de secături, țară minoră, căzută rușinos la examenul de capacitate în fața Europei"[15].

Se pierduse în doar trei luni elanul și entuziasmul cu care societatea românească a intrat în război pentru unitate națională. La întrebarea DE CE s-a întâmplat un asemenea lucru, istoriografia românească n-a dat răspuns nici după mai bine de opt decenii. Istoricul Florin Constantiniu consideră că răspunsul n-a venit deoarece

> „Decenii de-a rândul, războiul pentru integrarea neamului (1916-1919) nu a fost prezentat în adevărata lui desfășurare. Profitând de deznodământul fericit pentru România al marelui război, liberalii conduși de Ion I.C. Brătianu, care avusese răspunderea pregătirii armatei și a țării pentru marea încleștare – și încercare –, au avut abilitatea de a estompa, până la eliminare, toate aspectele negative – și ele erau multe – ale participării României la război și de a se înfățișa, în frunte cu liderul lor, ca făuritori ai României Mari (...) Ceea ce a fost o acțiune de partid și un sentiment colectiv a fost apoi transpus istoriografic prin eliminarea progresivă a tot ceea ce contraria dorința generală de a vedea numai ceea ce era convenabil, frumos, înălțător. În anii

[14] General Henri Berthelot, *Jurnal și corespondență, 1916-1919*, Ediția a II-a, traducere din limba franceză Oltița Cântec, ediție, studiu introductiv și indice de Gheorghe I. Florescu, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 98.

[15] Octavian Goga, *Precursori*, ediție și studiu introductiv de Ion Dodu Bălan, Editura Minerva, București, 1989, p. 276.

comunismului național «această orientare s-a intensificat și a devenit ca oficială»"[16].

Din nefericire, nici după decembrie '89 situația nu s-a schimbat prea mult în istoriografia primului război mondial. Viziunea triumfalistă asupra participării României la primul război mondial și a făuririi Marii Uniri a rămas, practic, neatinsă. Rămâne ca în viitor să se analizeze fără patimă locul și rolul conservatorilor în această luptă pentru făurirea statului național unitar român, a lui Alexandru Marghiloman în speță, dacă e să ne referim doar la un moment „uitat", evitat, din istoria politică. Însă mult mai multe sunt de reconsiderat în istoriografia militară în această privință.

Înfrângerile catastrofale de pe front și schimbarea temporară a raporturilor de putere de pe frontul oriental au făcut ca cei care au angrenat țara în conflictul mondial să nu mai aibă soluții. La sfârșitul anului 1917 și începutul anului următor, pentru români nu se mai punea problema unității naționale, ci a salvării statului român ca entitate politică pe harta Europei.

În noile condiții, cabinetul I.I.C. Brătianu ceda locul unui guvern Averescu, ezitant și el în acceptarea condițiilor impuse de Puterile Centrale. Generalul Alexandru Averescu, sub care s-au stabilit preliminariile de la Buftea, s-a dat deoparte. Sarcina ingrată de a iscăli tratatul, în noua situație creată prin defecțiunea Rusiei și a înaintării trupelor germano-austro-ungare în Ucraina de Sud, i-a revenit lui Alexandru Marghiloman, cu prețul sacrificării viitoarei sale cariere politice[17]. Sunt momente din viața unei națiuni când cineva trebuie să tragă, sub raport politic, concluziile, căutând să „păstreze, pentru o eventualitate sau conjuctură viitoare, statul cu aparatul său militar, economic și administrativ, precum și dinastia. Așa s-a întâmplat în 1918 cu guvernul Alexandru Marghiloman, care a acceptat aceste fapte politice, impuse de necesitate"[18].

Clauzele păcii de la București, din 7 mai 1918, erau severe: România trebuia să cedeze Dobrogea și o fâșie de-a lungul frontierei austro-ungare, care includea creasta strategică a Carpaților; ea trebuia, de asemenea, să

[16] Florin Constantiniu, *Cuvânt înainte* la vol. Mareșal Alexandru Averescu, *Răspunderile*, ediție și note Constantin Schifirneț, Editura Albatros, bucurești, 1999, p. 7-8.
[17] C.C. Giurescu, *Amintiri*, vol. I, București, 1976, p. 122.
[18] *Ibidem*.

accepte răspunderea pentru întreaga circulație monetară emisă de puterile de ocupație, să cedeze controlul petrolului, al producției de grâu și al expedierii lor. Dar Regele Ferdinand I a refuzat să semneze documentul, care nu a fost niciodată ratificat de Parlament, iar Puterile Centrale se confruntau cu alte probleme grave și erau prea divizate în opiniile privind problema românească, pentru a găsi o soluție fără echivoc. Germanii și austriecii, în ceea ce privește destinul României, nu erau cu totul de acord în ceea ce privește alternativele prezentate de unguri și de bulgari.

Poziția lui Alexandru Marghiloman a fost cu adevărat dramatică. El era obligat să execute monstruosul tratat de pace. Un tratat dezonorant pentru cel care trebuie să-l aplice și pe care conștiința acestuia îl respingea[19].

Acuzat în epocă pentru încheierea păcii separate, ostracizat și izolat după aceea, comentat defavorabil în istoriografia românească mai veche sau mai nouă, Alexandru Marghiloman rămâne un mare nedreptățit al istoriei naționale. Apariția în anul 1927, la doi ani de la trecerea sa în neființă, a *Notelor politice*, retipărirea lor recentă, ne oferă destule argumente pentru o altă imagine, mai aproape de adevăr, a lui Alexandru Marghiloman și a sacrificiului lui din 1918.

Omul politic, diplomatul și juristul Alexandru Marghiloman a acceptat un sacrificiu pentru care merită recunoștința întregului neam românesc. În timpul cât a fost prim-ministru, s-a realizat Unirea Basarabiei cu România, primul dintre actele care au prefațat reîntregirea României și s-au pregătit acțiunile preliminare ale Unirii Bucovinei cu Vechiul Regat. Prin efortul și sacrificiul său s-au salvat dinastia, armata și instituțiile statului român de atunci. De aceea, politica lui Alexandru Marghiloman capătă cu totul alte dimensiuni într-o scriere corectă, *sine ira et studio*, a istoriei Românilor.

> „Mă duc – scria marele om politic în testamentul său din 7 octombrie 1923 – oricând s-o încheia viața mea, cu conștiința mea în pace. Am greșit poate mai des decât socotesc, dar gândul mi-a fost întotdeauna curat și mi-am iubit țara"[20].

---

[19] Pamfil Șeicaru, *op. cit.*, p. 340.

[20] Stelian Neagoe, *Cazul Alexandru Marghiloman*, în vol. *Note politice*, vol. I, București, 1993, p. 55.

Atitudinea Antantei faţă de pacea separată a reieşit la Conferinţa de la Londra, din 19 martie 1918 şi comunicatul din 14 mai, acelaşi an, al celor patru miniştri aliaţi acreditaţi la Iaşi. Ambele considerau drept nule şi neavenite clauzele păcii de la Bucureşti şi contrare cu principiile pentru care militau Aliaţii[21].

Se impune a fi subliniat faptul că aliaţii din Antanta n-au încetat nici un moment să rezerve un loc important României în planurile militare ale Coaliţiei, având în vedere interesele pe care le aveau în spaţiul românesc. Pentru a corela operaţiile Armatei de la Salonic cu cele ale forţelor militare române, guvernul francez l-a însărcinat pe Henri Berthelot, la 24 septembrie 1918, să pregătescă şi să conducă misiunea militară destinată să determine intrarea din nou a României în război, de partea puterilor Antantei[22].

Pe data de 3/16 septembrie 1918, Victor Antonescu, ministrul României la Paris a avut o întrevedere cu primul ministru francez, G. Clemenceau, şi cu ministrul de externe, St. Pichon. Şeful cabinetului francez a discutat cu reprezentantul român proiectul unui plan secret privind reluarea operaţiilor de către armata română. Pentru detalii s-a stabilit ca V. Antonescu să ia legătura, la Salonic, cu generalii F. d'Esperey, comandantul Armatei din Orient şi Henri Berthelot, însărcinat cu realizarea grabnică a planului.

După discuţiile purtate la Salonic cu cei doi comandanţi francezi, V. Antonescu a sosit la Iaşi la 22 octombrie/3 noiembrie 1918, unde a expus, în secret, planurile oamenilor politici români[23]. Schimbarea raportului de putere pe frontul occidental a adus România într-o poziţie geopolitică favorabilă. Oamenii politici români, ca şi analiştii militari, au avut o percepţie corectă asupra sensului evenimentelor care se derulau la acea dată în Europa. Trebuie menţionat faptul că în această parte a continentului ideea organizării viitoarei arhitecturi de securitate a Europei, în baza principiului naţionalităţii, era serios concurată şi ameninţată totodată, de ideea statului comunist. Prin urmare, generalul Constantin Cristescu, şeful Marelui Stat Major Român, analizând desfăşurarea evenimentelor internaţionale, a ordonat, la 26 septembrie/9 octombrie 1918, ca militarii detaşaţi să

---

[21] V.Fl. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia 1918-1940*, Iaşi, 1991, p. 17.

[22] *România în anii primului război mondial*, vol. II, p. 533.

[23] Victor Antonescu, *Un courrier de guerre*, în *Hommage á Monseur de Saint-Aulaire*, Bucureşti, 1930, p. 17.

revină la unităţile lor până la 1/14 octombrie[24]. În acest fel, treptat, s-a reuşit consolidarea efectivelor unităţilor române, pregătirea armatei pentru reluarea operaţiilor, deşi din punctul de vedere al asigurării materiale, condiţiile reintrării ei în luptă erau vitrege. După cum nota Gh. Brătianu,

> „comandanţii armatei aflaţi la Iaşi, consultaţi cu toată discreţia cuvenită, arătaseră într-adevăr că mobilizarea se va face foarte greu: lipseau cadrele şi materialul pentru cele mai multe unităţi: caii, lipsiţi de hrană, erau într-o stare deplorabilă, iar în ce priveşte muniţiile, nu dispuneam de mai mult de 1400 lovituri de tun şi 450 cartuşe de armă; pentru războiul modern şi enorma sa consumaţie de proiectile, această cantitate ajungea doar pentru începutul operaţiunilor"[25].

Regele Ferdinand a aprobat planul şi măsurile propuse pentru pregătirea remobilizării. În scurt timp, aceste măsuri au început să prindă viaţă; guvernul condus de Al. Marghiloman a fost obligat să demisioneze, la 24 octombrie/6 noiembrie 1918, fiind înlocuit de un cabinet prezidat de generalul de divizie Constantin Coandă. La 26 octombrie/8 noiembrie 1918, şeful statului român a dat o proclamaţie către ţară, prin care se anunţau: reforma constituţională, votul universal şi împroprietărirea; urmau să fie împărţite 2 milioane de hectare din marea proprietate particulară, domeniile coroanei, statului şi stabilimentelor de binefacere[26]. În acelaşi timp s-a trecut la mobilizarea în secret a unor unităţi ale armatei române[27].

Tot în ziua de 26 octombrie/8 noiembrie 1918 a avut loc o consfătuire, la care au participat I.I.C. Brătianu, noul prim-ministru, gen. Constantin Coandă, gen. Constantin Prezan, Contele de Saint-Aulaire, ministrul Franţei în România, gen. Pierre H. Laffont, ataşatul militar francez în România, precum şi lt.col. Ion Antonescu, şeful Secţiei operaţii a Marelui Stat Major şi diplomatul Nicolae Mişu. Cu acest prilej, s-au discutat ultimele detalii privind mobilizarea armatei române[28], guvernul român

---

[24] Arh. M.Ap.N., fond microfilm, P. II, r. 1530, c. 64-65.

[25] Gheorghe I. Brătianu, *Acţiunea politică şi militară a României în 1919. În lumina corespondenţei diplomatice a lui I.C. Brătianu*, Bucureşti, 1939, p. 18-19.

[26] S. Rosenthal, *Un page d'histoire roumaine dans la Grande Guerre*, Paris, 1936, p. 31.

[27] *România în anii primului război mondial*, vol. II, p. 536.

[28] Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 21; Valeriu Fl. Dobrescu, Horia Dumitrescu, *Ion Antonescu şi războiul de Re'ntregire a Neamului*, Focşani, 1997, p. 69-70.

fiind informat de iminența forțării Dunării de către trupele franceze din Armata de Orient.

A doua zi, la 27 octombrie/9 noiembrie 1918, guvernul român a adresat un ultimatum feldmareșalului August von Mackensen, comandantul trupelor de ocupație (15 divizii germane) – practic și comandant șef al forțelor Puterilor Centrale din Balcani – prin care i s-a cerut să ordone de urgență retragerea armatei sale de pe teritoriul României[29].

În aceeași zi, prin Înaltul decret nr. 3179 comandantul suprem a ordonat mobilizarea oștirii, până la contingentul anului 1894 inclusiv[30]. În ordinul de zi către armată se spunea:

> „Frații voștri din Bucovina și din Ardeal vă cheamă pentru această ultimă luptă, ca prin avântul vostru să le aduceți eliberarea din jugul străin. Biruința e a noastră și viitorul va asigura întregului neam românesc viața pașnică și fericită. Înainte deci cu vitejia strămoșească"[31].

Generalul Berthelot aprecia, în notele sale, în felul următor momentul în care România a reluat războiul împotriva Puterilor Centrale:

> „(...) forțarea Dunării de către trupele noastre (franceze – n.ns.) și reintrarea în acțiune a României de partea Antantei nu a putut avea loc decât cu două zile înainte de armistițiu, la 9 noiembrie, însă la această dată nimeni nu știa acolo că Germania își dădea ultima suflare"[32].

Și nota în continuare:

> „În același timp, bravii noșrti români l-au dat afară pe Marghiloman al lor, au decretat mobilizarea și i-au ordonat lui Mackensen să o șteargă în 24 de ore sau să depună armele"[33].

Alexandru Marghiloman nu mai era necesar jocurilor destinului în istoria românilor. Norocul surâdea iarăși românilor și „învingătorii" de

[29] Pamfil Șeicaru, *România în război*, Ed. Eminescu, 1994, p. 342 și urm.
[30] Art. M.Ap.N., fond 948, dosar 833, f. 83.
[31] Ibidem, dosar 131, f. 53.
[32] General Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 315.
[33] Ibidem, p. 316.

conjunctură savurau „victoria". Iată ce scria în primăvara anului 1925 fruntaşul liberal I.G. Duca după dispariția liderului conservator:

> „Mărturisim că moartea lui Alexandru Marghiloman ne inspiră adâncă melancolie.
>
> Prin talentul său, fără îndoială unul din cele mai frumoase talente oratorice din viața parlamentară a României mici și cenzitare, și sub auspiciile deosebit de fericite sub care s-a deschis cariera sa politică – Marghiloman ar fi putut să aibă o mare influență asupra vieții politice a României (...). În ceasul, însă, în care s-a pus în fața Neamului românesc, cele două mari probleme pe temelia cărora stă astăzi România întregită, adică democratizarea și unitatea tuturor românilor, Alexandru Marghiloman n-a știut să se identifice cu nici una din aceste două mari aspirațiuni naționale"[34].

Mobilizate pentru a doua oară, armatele române trec din nou în Transilvania, la 24 noiembrie 1918. Militarii români n-au depăşit, inițial, linia Mureşului pentru a da posibilitatea libertății de decizie a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia. Dar pentru români războiul nu avea să se încheie odată cu armistițiul semnat pe frontul de vest sau cu îndeplinirea idealului de unitate națională la 1 Decembrie 1918. Lupta și sacrificiile aşezate la temelia României Mari aveau să mai continue încă mai bine de un an în împrejurări externe complexe, dominate de conflictele de interese dintre marile puteri în opera de reconstrucție a noii ordini geopolitice și teritoriale în Europa.

Viziunea și principiile wilsoniene nu s-au impus până la capăt în organizarea păcii prin sistemul de tratate de la Paris.

> „Conducătorii europeni nu dispuneau de nici un fel de categorii ale gândirii în care să se includă asemenea vederi. Nici instituțiile lor interne și nici ordinea internațională nu avuseseră la bază teorii politice în care să se proclame bunătatea funciară a ființei omenești. Dimpotrivă, ele fuseseră proiectate pentru a plasa egoismul demonstrat al omului în slujba unui bine mai înalt. Diplomația europeană nu se articula pe caracterul iubitor de pace al statelor, ci pe înclinația lor spre război, care trebuia să fie descurajată sau contrabalansată"[35].

[34] „Viitorul", din 12 mai 1925.
[35] Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 199.

Amestecul dintre viziunea europenă şi cea wilsoniană a făcut ca din anumite puncte de vedere graniţele noilor state apărute pe continent să nu fie perfecte, însă, în aprecierea distinsului istoric Ion Agrigoroaiei „ele au prezentat un incontestabil progres pe harta politică a Europei"[36]. În timpul lucrărilor Conferinţei păcii din capitala Franţei, diplomaţii români, îndeosebi Ion I.C. Brătianu au militat pentru impunerea fundamentelor şi principiilor lansate de W. Wilson. Ei s-au împotrivit practicii marilor puteri învingătoare din Europa, care lezau interesele ţărilor mici şi mijlocii. Considerând că în materie de independenţă nu există state mici şi state mari, Ion I.C. Brătianu s-a pronunţat pentru o democratizare a vieţii internaţionale, înţelegând prin aceasta aplicarea consecventă a principiului naţionalităţilor între state independente şi suverane[37].

Acest lucru nu s-a întâmplat, ceea ce a făcut ca arhitectura de securitate şi a graniţelor să fie contestate de statele învinse sau izolate. Principiul autodeterminării şi al naţionalităţilor n-a funcţionat şi pentru statele învinse. Respingerea de către învingători a ideii de unire a Germaniei şi Austriei, ca de altfel şi prezenţa unei importante minorităţi germane în Cehoslovacia şi Polonia au alimentat iredentismul german. Acesta a alimentat iredentismele din alte ţări. Unitatea politică a românilor a fost astfel permanent contestată de vecinii nemulţumiţi de noua ordine europeană. În momentul în care raporturile de putere dintre învinşi şi învingătorii primului război mondial s-au inversat, arhitectura de securitate şi a graniţelor s-au prăbuşit. Odată cu ea şi Marea Unire din 1918. În vara anului 1940 graniţele româneşti consfinţite prin Tratatul de la Paris nu mai existau. Pentru români începea din nou lupta pentru desăvârşirea unităţii politice.

---

[36] Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, vol. I, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2001, p. 12.

[37] Frederic C. Nanu, *Politica externă a României. 1918-1933*, trad. de Liliana Roşca şi Emanuela Ungureanu, Institutul European, Iaşi, 1994, p. 16.

Cum trăiau românii în perioada interbelică *

GH. IACOB

După 1989, perioada interbelică s-a bucurat de o atenţie specială din partea cercetătorilor – istorici, economişti, sociologi –, dar şi a unor publicişti, politicieni etc. Faptul este firesc. Pentru mulţi, România a reluat un „curs istoric" întrerupt de al II-lea război mondial şi perioada comunistă. Reorganizarea partidelor istorice a potenţat această preocupare şi confruntările de idei asupra problemei. Aprecierile privind nivelul de trai se plasează pe o „scală" largă: de la exagerări evidente, care văd doar belşug şi trai bun, la cele care consideră România un „pol" al sărăciei şi înapoierii în Europa vremii.

În consecinţă, o discuţie pe această temă devine deosebit de dificilă. O primă cauză priveşte chiar definirea termenilor. Sunt greu de armonizat opiniile istoricilor, sociologilor, economiştilor etc. Spre exemplu, într-un recent *Dicţionar de sociologie*, pentru „nivel de trai" sau „nivel de viaţă" se propune următoarea definiţie[1]:

> „Corespunde nivelului de consum (pentru o gospodărie) sau venitului naţional pe locuitor (pentru o ţară). A nu se confunda cu puterea de cumpărare".

Credem necesară o viziune care să includă mai multe repere ale vieţii cotidiene şi anume: locuinţele, alimentaţia, asistenţa sanitară şi starea de sănătate a populaţiei, mortalitatea şi natalitatea, raportul salarii/preţuri. De asemenea, sînt utile comparaţii cu alte ţări ale Europei, atît din Occident cît şi din rîndul vecinilor. La fel, numai printr-o abordare echilibrată, nuanţată, care să evite „şabloanele" şi „etichetările" poate fi oferită o imagine veridică asupra modului de viaţă al românilor în perioada interbelică. Este ceea ce ne propunem în intervenţia noastră.

---

* Vezi, pe larg, Gh. Iacob, *Nivelul de trai în România interbelică*, în vol. *Aspecte psihosociale ale sărăciei* (coord. A. Neculau, G. Ferréol), Iaşi, 1999.

[1] G. Ferré ş.a., *Dicţionar de sociologie*, Iaşi, 1998, p. 134.

Ca metodă, ne-am propus prezentarea informaţiilor pentru fiecare „reper", urmînd ca în finalul intervenţiei să concentrăm comentariile şi concluziile, ce le putem desprinde asupra nivelului de trai în România interbelică.

1. Locuinţele

Mediul urban. Acest „reper" trebuie încadrat în problematica generală privind urbanizarea în România. Procesul de tranziţie de la oraşul-tîrg la oraşul modern, de tip occidental, a fost lent în sud-estul Europei. El s-a accelerat în perioada interbelică, cunoscînd grade diferite, în funcţie şi de mărimea oraşelor. Un aspect semnificativ este structura populaţiei active a oraşelor în anul 1930[2]: industrie şi construcţii – 24%; agricultură – 20,5%; instituţii publice – 18,5%; diverse – 17%; comerţ – 13,5%; transport – 6,5%. Dacă avem în vedere doar prezenţa lucrătorilor în agricultură, în proporţie de 1/5, trebuie să acceptăm că oraşele din România erau mai apropiate de cele europene de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, decît de cele din anii '30 ai secolului XX.

Conform recensămîntului din anul 1930[3], repartiţia clădirilor era următoarea: din totalul de 3.792.992, 560.558 se aflau în mediul urban şi 3.232.434 în mediul rural.

Structura clădirilor din mediul urban, după materialul de construcţie, se prezenta astfel[4]: 50% din cărămidă şi piatră; 20% din lemn (în zonele muntoase şi subcarpatice); 30% din paiantă, nuiele şi pămînt. Se constată o „armonizare" a procentelor cu structura populaţiei active din oraşe.

Deosebit de interesante sînt datele privind oraşul Bucureşti, cuprinse în recensămîntul din anul 1941[5]. Au fost recenzate 105.000 corpuri de casă cu 266.000 apartamente. Dintre acestea 75,8% erau din cărămidă, iar 24,2% din paiantă. 78,9% dispuneau de apă curentă, iar 21,1% foloseau apa din fîntîni. Doar 54% din locuinţe aveau electricitate. Caloriferele erau introduse în 11% dintre apartamente, restul fiind încălzite cu lemne.

Mediul rural. Conform unei statistici întocmite de Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirilor Sociale în anul 1929, locuinţele din mediul rural se prezentau astfel[6]:

---

[2] V. Axenciuc, *Introducere în Istoria economică...*, p. 373.

[3] Dr. S. Manuilă, D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 16-17.

[4] V. Axenciuc, *Introducere în Istoria economică...*, p. 381.

[5] *Ibidem*, p. 378.

[6] G. Banu, *Sănătatea poporului român*, Bucureşti, 1935, p. 124, apud *Starea materială a ţărănimii şi premisele mişcărilor ţărăneşti. 1848-1945. Texte de gîndire econo-*

„663.000 locuințe la țară nu posedă decît o singură încăpere, cu un spațiu de 20-30 mc și cu ferestrele lipite; 2.188.207 locuințe au pardoseala din pămînt lipit cu bălegar."

„[...] Dintr-un total de 3.078.820 case de la țară, numai 772.594 sînt de zid; 189.881 sînt de piatră; 1.022.556 din bîrne lipite cu pămînt; 40.485 sînt bordeie; 887.613 sînt pardosite cu scînduri; 2.188.287 sînt lipite pe jos; 388.169 locuințe sînt acoprite cu paie, 456.181 cu stuf, 901.982 cu șindrilă, 760.239 cu tablă și 572.251 cu țiglă."

Anchetele echipelor studențești din anul 1938 au adunat un material deosebit de bogat și variat privind viața la țară. Un astfel de raport consemna[7]:

„Locuințele celor bogați au de obicei cîte 3-4 încăperi, uneori cu cîte o bucătărie de vară...; odăile au podeaua de scînduri, ori sînt lipite cu lut... . Dar multe odăi rămîn nelocuite, întrebuințîndu-se o încăpere sau două, celelalte sînt păstrate, cu o adevărată sfințenie, pentru oaspeți sau pentru nunți, botezuri etc.

Casele celor săraci sînt mult mai mici și mai simple. Au două încăperi, chiar una, în genere acoperite cu stuf, lipite cu lut, clădite din garduri de nuiele umplute cu pămînt. Interiorul este sărăcăcios – oglindă a mizeriei economice – cu ferestre mici, fără podoabe. Hambarele, chiar grajdurile lipsesc."

O imagine asemănătoare ne oferă și monografia comunei Gropeni, din județul Brăila, publicată în anul 1931[8].

2. Alimentația

Informațiile pe care le-am putut depista au un caracter general sau se referă la lumea satelor. Deși sînt disparate, ele ne pot oferi cîteva indicii asupra acestei componente importante a nivelului de trai.

---

mică (coordonator: V. Axenciuc), București, 1989, p. 195; vezi și D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p. 163.

[7] V. Axenciuc, *Introducere în Istoria economică...*, p. 386.

[8] I. Bogoiu, *Schița monografică a comunei Gropeni*, „Analele Brăilei", III, nr. 3-4, iulie-decembrie 1931, apud N. Radu ș.a., *Prefaceri socio-umane în România secolului XX. De la comunitatea tradițională la societatea postcomunistă*, București, 1996, p. 154.

Structura consumului de cereale alimentare în perioada 1920-1939[9]

Cereale	% în chintale						
	1920-1924	1925-1929	1930-1934	1935-1939	1920-1929	1930-1939	1920-1939
Porumb	45,4	53,2	55,2	55,8	50,3	55,5	53,3
Grîu şi secară	54,6	46,8	44,8	44,2	49,7	44,5	46,7
Total	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Consumul unor produse alimentare în Europa[10]

	Cereale kg.	Carne kg.	Lapte şi brînză kg.	Zahăr kg.
Anglia	94	60	110	49
Franţa	121	52	89	24
Polonia	134	26	128	9
Bulgaria	222	22	78	3
România	**202**	**18**	**103**	**5**

Hrana ţăranilor din comuna Gropeni, jud. Brăila[11]

„Iarna, săteanul munceşte mai puţin şi trăieşte mai bine, mai ales după Crăciun, cît ţine dulcele «cîşlegi». Atunci se mănîncă mai mult carne de porc, pe care-l taie de sfintele sărbători şi ţăranul bea mai mult. Din primăvară pînă toamna, cînd munceşte din greu la munca cîmpului, mănîncă mai mult legume şi zarzavaturi: fasole, praz, ceapă şi salată (lăptuci) cu oţet, cartofi, borş, peşte, mai puţin ouă, brînză şi lapte. Carne de pasăre, numai la zile mari. Se mănîncă mămăligă. Pîinea o cumpără de la brutari, numai la pomeni, nunţi, botezuri, cumetrii, petreceri familiale, sau cînd merg la vreo muncă în depărtare vreunul din membrii familiei, unde nu are posibilitatea să gătească mămăliga, cum ar fi plecatul în baltă. Se obişnuieşte în post şi «turtoiul», făcut din făină de grîu cu mult mălai opărit şi copt la cuptor în tavă; azima (pîine nedospită făcută din făină de grîu sau orz). Mîncarea o găteşte femeia. Se mănîncă la masă rotundă, cu trei picioare mici. Se aşează toţi împrejur pe .

---

[9] Gh. Dobre, *Producţia şi consumul de cereale în România interbelică (1920-1939)*, Bucureşti, 1987, p. 117.

[10] V. Axenciuc, *Introducere în Istoria economică...*, p. 403.

[11] N. Radu, *op. cit.*, p. 154-155.

scăunele sau jos şi mănîncă din vase de pămînt cu linguri de lemn. A început a înlocui lingurile de lemn cu cele de aluminiu sau tablă şi a început a întrebuinţa furculiţa parte din săteni."

Alimentaţia copiilor în perioada interbelică[12]

„Cercetările asupra alimentaţiei la copii în diferite zone ale ţării arătau că 29,7% dintre ei nu mîncau decît una sau două mese pe zi, 21,4% nu serveau niciodată dejunul, 11,8% nu consumau leguminoase, 42,3% mîncau o dată pe săptămînă carne, iar 83,9% mîncau în mod constant mămăligă. Rezultate similare au dat şi anchetele efectuate cu prilejul recrutării tinerilor pentru armată. În anii 1936-1937, la Căianul Mic, judeţul Someş, au fost cercetaţi, timp de 8 zile la rînd, 50 de elevi. Dintre aceştia, 14% nu mîncau dimineaţa, 60% mîncau mălai gol şi restul de 26% mîncau zeamă ori carne cu mălai; la prînz, 78% mîncau mălai cu lapte, cîrnaţi ori zeamă, 18% pită ori mămăligă goală, iar 4% nu mîncau; seara, 40% mîncau mălai gol, 18% pîine goală şi 42% mălai cu groştior. Din cei 50 de elevi, unul singur era hrănit bine. În curs de 8 zile, s-a constatat că ei au mîncat de 3 ori carne, 17 o singură dată, iar unul niciodată. Pîine au mîncat în medie 4 elevi pe zi, şi numai la o singură masă. Din cele 1.200 mese, în cursul a 8 zile, elevii au servit ceai, cafea ori zahăr în 9."

Concluzii ale unor anchete privind alimentaţia ţăranilor în perioada interbelică[13]

„Concluzia tuturor cercetărilor a fost aceasta: insuficientă alimentaţie cantitativă şi calitativă.

Baza alimentaţiei ţăranului român este porumbul, care prin el însuşi este un aliment incomplet, fiindcă din substanţele sale proteice îi lipsesc unii aminoacizi, ca triptofanul, iar lizina, cistina şi glicocolul sînt în canttăţi mici; de asemenea, îi lipsesc vitaminele necesare creşterii, precum şi cele pentru combaterea rahitismului şi xeroftalmiei.

---

[12] D. Şandru, *Populaţia rurală a României...*, p. 157.

[13] Institutul de drept agrar şi economie agrară din România. *Studii şi comunicări*, Bucureşti, 1943, p. 150-153, apud *Starea materială a ţărănimii...*, p. 230-231.

Uneori, însă, porumbul este consumat în cantitate insuficientă, alteori este stricat şi din această cauză dă naştere unei boli numită pelagră, destul de răspîndită în România.

Porumbul în alimentaţia ţăranului român mai este însoţit cu ceva fasole, cartofi, varză, ceapă, castraveţi, puţină carne şi peşte, puţin lapte şi derivate.

În concluzie, constatăm că o bună parte a populaţiei rurale, nutrindu-se cu porumb insuficient cantitativ, uneori stricat, însoţit de insuficiente alimente calitative, duce la mortalitate timpurie, debilitate organică, lipsa creşterii normale şi la o muncă de producţie inferioară."

„... Cercetările ştiinţifice şi analizele au dat, în privinţa alimentaţiei ţăranului român, următoarele rezultate: a) raţia calorică insuficientă; b) raţia de proteine animale insuficientă; c) substanţe ternale (grăsimi şi hidraţi de carbon) insuficiente; d) elemente minerale, exceptînd calciul, insuficiente; e) vitaminele A şi D, insuficiente."

3. Asistenţa sanitară şi starea de sănătate a populaţiei

Reţeaua sanitară în anul 1921[14]

Provincie	Nr. comune/ circ. sanitară		Mii locuitori/ circ. sanitară		Nr. circ. sanitare		Medie locuitori/ circ. sanitare		
	urbane	rurale	urbane	rurale	urbane	rurale	urbane	rurale	pe ţară
Vechiul Regat	1,03	11,49	1.399,7	6.971,5	70	228	19.996	27.949	26.078
Transilvania	0,47	7,66	723,9	4.390,2	83	533	8.722	8.237	8.302
Basarabia	0,75	39,04	3.343,7	2.001,1	12	50	28.642	40.022	37.819
Bucovina	0,71	7,76	171,8	628,2	14	42	12.274	14.958	14.287
România	**0,73**	**10,53**	**2.639,1**	**13.391,1**	**179**	**853**	**14.744**	**15.699**	**15.533**

Cheltuieli în scopuri sanitare în diferite ţări în anul 1935[15]

România	83 lei/locuitor
Olanda	170 lei/locuitor
Ungaria	216 lei/locuitor
S.U.A.	250 lei/locuitor
Italia	261 lei/locuitor

[14] D. Şandru, *Populaţia rurală a României...*, p. 187.

[15] C. Banu, *op. cit.*, apud *Starea materială a ţărănimii...*, p. 209.

Număr de medici la sate în anul 1937[16]
(situaţie comparativă cu alte state)

Ţara	Nr. loc. rurali la un medic	Ţara	Nr. loc. rurali la un medic
România	8.130	Belgia	2.344
Iugoslavia	3.568	Grecia	1.727
Polonia	3.289	Franţa	1.697
Bulgaria	3.059	Germania	1.552
Brazilia	2.958	Uruguay	1.067
Suedia	2.980	Statele Unite	789

Mortalitatea prin tuberculoză între anii 1932-1939[17]
(comparaţie cu Europa)

„După cifrele oficiale din Buletinul Demografic al Romîniei, rezultă că între anii 1921 şi 1938 mortalitatea prin tuberculoză pe ţară a oscilat între limitele de 165,7 în 1933 şi 182,3 în anul 1932, la 100.000 de locuitori. Pe medii de locuire se observă o mai mică mortalitate la sate decît la oraşe. [...] Deşi tuberculoza era mai răspîndită la oraşe, ea făcea în mediul urban cele mai multe victime în rîndurile populaţiei venită de la sate. [...] Explicaţia acestei stări constă în faptul că, în timp ce orăşeanul, trăind în mediu infectat de tuberculoză, se imuniza încet, încet prin mici contaminări, locuitorii de la ţară, nefiind vaccinaţi, nu posedau această imunizare, iar o infecţie masivă îi omora."

„România se situa printre ţările cu o mortalitate tuberculoasă apropiată de aceea găsită în statele agrare din sud-estul Europei: Polonia avînd 201 morţi la 100.000 locuitori, Ungaria – 197, Iugoslavia – 210, Bulgaria – 207, şi cu mult peste mortalitatea medie a ţărilor industrializate din Occident, Anglia avînd o mortalitate de 86 de locuitori la 100.000, Germania – 87, Danemarca – 69, Belgia – 18, S.U.A. – 75, Olanda – 73 şi Italia – 108."

[16] D. Şandru, *op. cit.*, p. 193.
[17] D. Şandru, *Populaţia rurală a României...*, p. 205-206.

4. Natalitatea şi mortalitatea

Natalitatea între anii 1931-1934[18] (comparaţie cu alte ţări)

Ţara	Clasificare 1931-1934	Născuţi la 1.000 locuitori (1931-1934)
România	1	33,4
Iugoslavia	2	32,4
Japonia*	3	32,1
Portugalia	4	29,8
Grecia*	5	29,2
Bulgaria*	6	28,8
Polonia	7	27,4
Spania*	8	27,1
Lituania	9	25,8
Argentina	10	25,4
Italia	11	23,7
Ungaria	12	22,5
Uruguay*	13	22,3
Canada	14	22,1
Olanda	15	21,4
Cehoslovacia	16	20,1
Finlanda*	17	20,0
Irlanda liberă	18	19,2
Letonia*	19	18,8
Danemarca	20	17,7
Belgia*	21	17,5
Australia	22	17,0
Franţa	23	16,8
Estonia	24	16,7
Statele Unite*	25	16,6
Elveţia	26	16,5
Noua Zeelandă	27	16,3
Germania	28	15,9
Anglia	29	15,5
Norvegia	30	15,5
Austria	31	14,7
Suedia	32	14,4

*) Proporţii medii în perioada 1931-1933.

[18] Informaţii din: Dr. S. Manuilă, D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 86; vezi şi: *Bréviaire Statistique...*, p. 48.

Mortalitatea între anii 1931-1934[19] (comparație cu alte țări)

Țara	Clasificare 1931-1934	Morți la 1.000 de locuitori 1931-1934
România	1	20,5
Iugoslavia	2	18,5
Japonia*	3	18,1
Grecia*	4	17,5
Portugalia	5	17,2
Spania	6	16,3
Ungaria	7	15,8
Franța	8	15,7
Bulgaria	9	15,6
Letonia	10	15,0
Lituania	11	14,6
Polonia	12	14,5
Olanda	13	8,9

*) Proporții medii în perioada 1931-1933.

5. Salarii

Repertoriul alfabetic al funcțiunilor existente în bugetul general al statului pe anii 1934-1935[20]

Denumirea funcțiunii	Limitele de salarizare (lei)
Agent sanitar, clasa a III-a	3.015-2.582
Arhiepiscop	27.050
Avocat, clasa a III-a	8.300-5.650
Bibliotecar, clasa a II-a	8.600
Brutar	2.650-750
Bucătar	3.600-500
Căpitan de armată	9.350-8.500
Chestor de poliție	10.600-10.300
Cizmar	1.000
Colonel	18.050-16.700
Conferențiar universitar cu 6 gr.	19.150-17.750
Consul general, clasa I	17.400-11.900

[19] *Ibidem*, p. 86; vezi și: *Bréviaire Statistique...*, p. 48.
[20] *Ibidem*, p. 455-497.

Denumirea funcţiunii	Limitele de salarizare (lei)
Contabil şef, clasa III	10.440-7.700
Controlor vamal	5.650-5.200
Electrician, clasa a II-a	3.300
Gardian public	2.300
General de divizie	25.450
Impiegat, clasa a II-a	4.800-2.250
Inginer	19.500-3.300
Institutor cu 3 gradaţii	10.500-5.550
Învăţător definitiv cu 3 gradaţii	4.700-3.700
Judecător	19.150-9.250
Locotenent	7.800-7.200
Mareşal	35.100
Mecanic locomotivă pr., clasa a II-a	5.535-4.288
Medic	11.900-850
Ministru	30.400
Mitropolit	28.350-23.500
Notar	4.000-1.900
Patriarh	31.550
Plutonier şef de post	3.400
Prefect de judeţ	17.250-16.750
Prefect de poliţie	19.900-10.950
Profesor universitar cu 6 gradaţii	29.550-25.350
Şofer	5.350-1.900
Uşier	3.240-2.400
Zidar de cazane	2.650

Salariile muncitorilor agricoli în anul 1938[21]

„În anul 1938, salariile bărbaţilor au variat, după datele oficiale, între 36 lei şi 43 lei pe zi, iar ale copiilor între 19 şi 29 lei. Ziua cu carul s-a plătit între 123 şi 128 lei; cu plugul, între 159 şi 182 lei; iar aratul unui hectar între 375 şi 383 lei etc. Aceste preţuri sînt însă cele stabilite de Minister; în realitate, sînt cu mult mai mici."

[21] *Ibidem*, p. 137. Utilizînd alte surse, D. Şandru indică următoarele preţuri la muncile agricole: „... media lor pe ţară a înregistrat 20 lei la ziua de muncă a bărbaţilor, 15 lei la cea a femeilor şi 10-12 lei pentru tinerii sub 17 ani" (D. Şandru, *Satul românesc între anii 1918-1944...*, p. 408).

6. Prețuri

Prețul mediu de vînzare al unor articole în anul 1934[22]

Articolul	U.M.	lei	
		București	Iași
Carne de vacă, calitatea I	1 kg.	17,50	15,10
Carne de porc, calitatea I	1 kg.	28,40	22,15
Mezeluri	1 kg.	48,50	48,50
Lapte	1 l.	8,25	5,15
Unt proaspăt	1 kg.	65,10	61,90
Brînză de burduf	1 kg.	53,75	38,20
Ouă	100 buc.	154,15	104,60
Găină	1 buc.	40,90	33,00
Gîscă	1 buc.	90,00	55,00
Grîu	100 kg.	452,25	377,10
Porumb	100 kg.	213,50	220,85
Orz	100 kg.	193,10	190,00
Ovăz	100 kg.	263,45	240,40
Făină de grîu, calitatea 000	1 kg.	10,00	9,35
Pîine albă	1 kg.	7,75	7,10
Pîine neagră	1 kg.	5,55	5,75
Cafea	1 kg.	88,50	107,90
Măsline	1 kg.	33,90	36,25
Cartofi	1 kg.	3,10	2,40
Ulei de floarea-soarelui	1 l.	25,75	24,65
Vin alb	1 l.	19,50	22,65
Șifon indigen	1 m.	34,10	30,00
Stofă haine indigenă	1 m.	458,00	400,00
Pantofi bărbătești	1 per.	530,00	425,00
Pantofi de damă	1 per.	430,00	450,00
Lemne de fag	1.000 kg.	712,00	746,25
Petrol lampant	1 l.	4,65	4,35
Benzină ușoară	1 l.	8,35	9,00
Alcool rafinat	1 l.	94,00	94,15
Săpun de toaletă	1 buc.	18,00	16,00

[22] *Statistica prețurilor și a costului vieții pentru 1934, cu o Introducere de dr. I. Teodorescu*, București, 1935, p. 44, 54, 59, 67.

Dezechilibrul între prețurile agricole și cele industriale în perioada 1929-1939[23] (baza 1929 = 100)

Anul	Indicele prețurilor produselor agricole	Indicele prețurilor produselor industriale cumpărate de agricultori	Raport între prețurile agricole și industriale
1929	100,0	100,0	100,0
1930	68,2	93,2	73,2
1931	50,8	74,5	68,2
1932	47,7	68,6	69,5
1933	44,9	69,0	65,1
1934	44,1	74,1	59,5
1935	48,4	89,5	54,1
1936	54,8	102,9	52,5
1937	64,6	106,8	60,5
1938	67,1	108,0	62,1
1939	72,7	123,0	59,1

*
* *

Pe baza acestor considerații și date statistice, putem formula o serie de observații și concluzii:

- România întregită a cunoscut un proces accelerat de modernizare, de integrare în Europa vremii. Rezultatele obținute trebuie comparate cu perioada anterioară, cu cele din alte țări europene, inclusiv cele vecine.

> „S-au depășit mari greutăți, au existat abuzuri, n-au lipsit convulsii sociale, dar, în ansamblul său, societatea românească a mers pe un drum ascendent, întrerupt brutal de tragedia anului 1940. În cei aproape 22 de ani, vocația constructivă, materială și spirituală s-a manifestat mai puternic, în plan național și universal"[24].

- În condițiile în care peste 78% din populația activă se afla la sate, imaginea asupra nivelului de trai este dominată de datele privind viața la sate. Este cît se poate de clar că realizarea reformei agrare din anul 1921 a dus la creșterea nivelului de trai a țărănimii din Vechiul Regat și din

[23] D. Șandru, *Populația rurală a României...*, p. 149.

[24] I. Agrigoroaiei, *Modernizarea societății românești în perioada interbelică. Propuneri pentru o dezbatere*, în „Xenopoliana", VI, nr. 1-2/1998, p. 36.

provinciile unite cu Țara. Cu toate greutățile determinate de aplicarea reformei, refacerea economică, criza economică, „foarfecele prețurilor", țăranul din România interbelică a trăit mai bine decît țăranul dinainte de primul război mondial.

- Nivelul de trai al orășenilor a crescut evident în perioada interbelică. În orașele mari, aceștia beneficiau de electricitate, apă curentă, transport, telefon etc. În orașele mici, aveau avantajul prețurilor mai mici la transport, chirie, produse de consum ș.a. În acest sens, este semnificativ faptul că, în anul 1931, aproape 80% din casele din București aveau apă curentă, iar peste jumătate aveau lumină electrică. În raport cu Occidentul este puțin, dar în comparație cu anul 1914 sau cu alte orașe din sud-estul Europei la această dată – 1941 – era o evoluție evidentă.
- Nivelul de trai al țărănimii – de la cei cu pămînt puțin pînă la cei cu 40-50 ha – era afectat de lanțul de intermediari din procesul de vînzare a produselor agricole. Ca urmare, „mărfurile agricole pentru export erau vîndute de țărănime abia la un sfert sau la o treime din prețul lor de desfacere pe piața externă"[25]. Cei care aveau proprietăți foarte mari, beneficiind și de informațiile necesare, puteau reduce aceste pierderi provocate de intermediari.
- Prețurile produselor industriale au fost mărite de organizațiile monopoliste private[26]; de asemenea, statul a mărit taxele și impozitele în procesul de dirijare a economiei și de sprijinire a industriei; toate aceste creșteri erau suportate de țărani, meșteșugari, mici industriași, comercianți etc., influențînd direct nivelul de trai.
- Schimbul dintre sat și oraș reflectă o componentă esențială a problemei agrare. „Foarfecele prețurilor" nu permitea acumulări pentru modernizarea agriculturii, afectînd traiul țăranilor.
- În privința prețurilor, trebuie avut în vedere că mecanismul stabilirii acestora la nivelul pieței europene „a determinat un mod de formare a prețurilor pe piața românească în detrimentul economiei naționale, al producătorului mic agricol și al consumatorului salariat. Prețurile de import și export au constituit, ca pretutindeni și oricînd în țările slab dezvoltate, mijloace și canale de transfer din economia națională, printr-un flux în unisens către piața europeană, a unei cote-părți din venitul național,

---

[25] V. Axenciuc, *Introducere în Istoria economică...*, p. 335.

[26] Conform unei statistici, „din 26 de produse industriale, 17 se aflau sub regim și cu prețuri de monopol" (V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, II, p. 728).

contribuind la diminuarea resurselor de dezvoltare internă şi la nevoie permanentă de capitaluri externe"[27].

• La sate, nivelul de trai era determinat de mărimea suprafeţei de pămînt avută în proprietate. În anul 1930, aproape 30% dintre proprietăţi erau sub 5 ha, din care jumătate sub 3 ha. Ceea ce înseamnă – din perspectiva statisticii – că aproape o treime din ţărănime avea un trai modest, iar jumătate din aceasta se afla la limita subzistenţei.

• În oraşe, 1/5 din populaţie era formată din lucrători în agricultură. Aceştia beneficiau de unele dintre avantajele civilizaţiei, avînd şi resursele agriculturii. Aveau o situaţie superioară ţăranilor, dar mult inferioară orăşenilor cu salarii.

• Faptul că între cele aproape 3.100.000 de case de la ţară – în anul 1929 – existau şi 40.000 de bordeie, ne arată că cel puţin 200.000 de oameni trăiau la nivelul Evului Mediu.

• Statistica comparativă cu unele ţări europene, privind consumul unor produse alimentare, ne dezvăluie faptul că românii consumau cereale, lapte şi brînzeturi în limite apropiate de ţările dezvoltate, dar erau surclasaţi la carne (1:3) şi zahăr (1:5).

• Alimentaţia ţăranilor era influenţată de mărimea proprietăţii. Cei care aveau pînă la 5 ha trăiau modest; ei mîncau bine doar duminica, la sărbători şi după Crăciun, „în dulcele cîşlegi". Nu de puţine ori preferau să vîndă păsări, animale şi alte produse pentru a obţine bani, decît să le consume în gospodărie.

• În privinţa asistenţei sanitare, deşi s-a înregistrat o evidentă îmbunătăţire, România continua să se situeze între ţările cu alocaţii bugetare total insuficiente. Situaţia cea mai gravă era la sate, unde numărul medicilor era de peste 2 ori mai mic în comparaţie chiar cu ţări vecine din estul Europei.

• Un „reper" semnificativ pentru nivelul de trai al unei ţări îl reprezintă natalitatea şi mortalitatea. Înainte de primul război mondial, România ocupa primele locuri într-un „clasament" european[28]. Cu toate transformările social-economice care au influenţat nivelul de trai, România continua să se situeze pe primele locuri în acelaşi „clasament", fiind „concurată" doar de ţări din aceeaşi zonă geografică.

---

[27] Idem, *Introducere în Istoria economică...*, p. 388.

[28] L. Colescu, *Analiza rezultatelor recensămîntului general al populaţiei României de la 1899*, Bucureşti, 1944, p. 26.

• Analiza structurii ministerelor ne arată că existau aproape 250.000 de salariaţi. Prin urmare, aprox. acelaşi număr de familii beneficia de un salariu în casă. Fireşte, astfel de aproximaţii sînt într-o anumită măsură riscante. Totuşi, avînd în vedere numărul mediu al membrilor de familie, putem aprecia că circa un milion de persoane beneficiau de un salariu în casă – ca bugetari. Ceea ce însemna – vom vedea la raportul salarii/preţuri – un trai decent.

• Repertoriul funcţiilor din bugetul general dovedeşte că în perioada interbelică a existat o concepţie unitară asupra raportului dintre diferite domenii de activitate, dintre plata muncii fizice şi celei intelectuale, dintre diferitele trepte de responsabilitate, dintre stagiari şi cei aproape de pensie etc. Menţionăm doar cîteva aspecte: un profesor universitar avea salariu cît un ministru; un prefect de judeţ nu depăşea un conferenţiar universitar; un mecanic de locomotivă avea cel mult cît un institutor; un şef de post avea de aprox. 8 ori mai puţin decît un profesor universitar; un colonel avea aprox. cît un conferenţiar universitar; un deputat primea circa 20.000 lei pe lună, pe cînd un profesor universitar aproape 30.000 lei etc.

• În privinţa populaţiei salariate, trebuie observat că în anul 1930, în industrie şi transporturi lucrau 920.825 de persoane. Scăzînd numărul ucenicilor, se poate aprecia că existau cel puţin 750.000 de familii care aveau un salariu în familie, ceea ce însemna – cum am mai subliniat – un trai decent.

• Nivelul de trai impune şi o raportare a salariilor la preţuri. Dacă luăm exemplul anului 1934, constatăm că un învăţător, care avea un salariu de aprox. 4.000 lei, putea cumpăra: peste 40 kg cafea, sau 80 kg mezeluri, sau 250 kg carne de vacă etc. În acelaşi timp, ţăranii erau grav dezavantajaţi. În anul 1938, un bărbat nu putea obţine pentru o zi de muncă la cîmp decît circa 40 de lei. Şi aceasta în condiţiile în care dinamica puterii de cumpărare a agricultorilor a scăzut de la 100% în anii 1927-1929 la 56,9% în anul 1933 şi 61,9% în anul 1940.

• Dacă luăm în consideraţie structura populaţiei după mediul de locuire, structura populaţiei active, repartiţia proprietăţii în agricultură, numărul salariaţilor, raportul salarii/preţuri ş.a., constatăm că: – aprox. 1/3 din ţărănime (cei cu proprietăţi pînă la 5 ha) aveau un nivel de trai foarte scăzut (la limita subzistenţei) şi scăzut; – o jumătate din numărul familiilor ţărăneşti (incluzînd deci şi proprietarii cu 5-10 ha) aveau un nivel de trai foarte scăzut, scăzut şi decent; – aprox. 20% din populaţia oraşelor

trăia modest sau decent; – un nivel de trai bun şi foarte bun aveau proprietarii agricoli care deţineau peste 10 ha de pămînt, salariaţii din industrie, transporturi, construcţii etc., bugetarii, meseriaşii, patronii etc. Adăugînd şi celelalte repere – locuinţele, alimentaţia, asistenţa sanitară etc. –, se poate concluziona că aprox. o treime din populaţia ţării avea un nivel de trai foarte scăzut şi scăzut. Două treimi trăiau decent, bine, foarte bine etc.

Trebuie subliniat că populaţia Romîniei interbelice avea un nivel de trai mai ridicat decît în perioada anterioară şi superior la unele capitole – locuinţele, alimentaţia – unor ţări vecine. Înfăptuirea reformei agrare – cea mai radicală din această parte a Europei –, procesul de urbanizare, creşterea semnificativă a numărului de lucrători în industrie, transporturi, construcţii, mărirea personalului bugetar, au determinat creşterea numărului de familii care aveau un nivel de trai peste cel decent.

Aspecte din activitatea internă a guvernului Ion I.C. Brătianu

29 noiembrie/12 decembrie 1918 – 27 septembrie 1919

CORNELIA NEAGU

Intrarea României în primul război mondial de partea Antantei a avut drept scop, cum este cunoscut, eliberarea provinciilor istorice subjugate de Imperiul austro-ungar. Participarea la prima conflagrație mondială, confirmată de Consiliul de Coroană din 14/27 august 1916, a fost urmată de Declarația de război, înmânată de ministrul român la Viena guvernului imperial. *Declarația* preciza că România se vede silită să procedeze astfel pentru a-și realiza *unitatea națională*[1].

Înaintarea impetuoasă a trupelor noastre peste munți, însoțită de entuziasmul firesc al efectivului militar și al populației civile, a fost urmată de o retragere marcată de grele pierderi, de ocuparea unei părți însemnate a teritoriului țării, de stabilirea liniei frontului în zona curburii Carpaților[2].

Retragerea Casei Regale, a guvernului și parlamentului la Iași, a unei însemnate părti din populație, a fost însoțită de numeroase dificultăți. Pe bună dreptate s-a apreciat că

> „redus considerabil la teritoriul Moldovei, statul român a continuat să existe, pregătindu-se o nouă rezistență [...]".

În aceste împrejurări grave pentru destinul neamului, orașul Iași a devenit, nu numai capitală a României, a unei Românii redusă la aproximativ o treime din fostul său teritoriu, ci și centrul refacerii ei, așa cum s-a spus *al rezistenței până la capăt*[3].

[1] Ion Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, *Iașii și triumful luptei pentru constituirea statului național unitar*, în *Iașii 1600-1859-1918. Aspecte ale luptei pentru unitatea națională*, Ed. Junimea, Iași, 1984, p. 214.

[2] „Viitorul", 9 octombrie 1919.

[3] Ion Agrigoroaiei, *Iașii 1916-1918. Capitala „Rezistenței până la capăt"*, în *Iașii...*, Iași, 1983, p. 220.

În ciuda victoriilor obţinute împotriva Puterilor Centrale în vara anului 1917, în cadrul celebrei campanii pe frontul Oituz-Mărăşti-Mărăşeşti, ele nu au fost fructificate, aşa cum ar fi fost normal, ca urmare a comportamentului aliatului de la răsărit, confruntat cu un amplu proces revoluţionar. În asemenea condiţii, statul român, singurul reprezentant al Antantei în răsăritul Europei, avea să fie obligat să poarte tratative cu Puterile Centrale. În acest climat se ajunge la constituirea guvernului Marghiloman, ce avea să reprezinte ultima manifestare politică a Partidului Conservator. Tratatul negociat de Al. Marghiloman deşi conţinea condiţii grele ce afectau independenţa şi economia ţării reuşea să menţină fiinţa statală. Şi Ion I.C. Brătianu recunoştea că „acest om a salvat Coroana şi Moldova şi că acest lucru primează"[4].

În toamna anului 1918, în condiţiile victoriei evidente a puterilor Antantei, misiunea guvernului Al. Marghiloman se apropia de sfârşit. Încrederea permanentă în Aliaţi şi în victoria acestora, speranţa în reluarea operaţiunilor militare alături de aceştia, prăbuşirea rând pe rând a aliaţilor Puterilor Centrale, necesitatea adoptării reformelor promise în 1917, au fost principalii factori care l-au determinat pe Regele Ferdinand să-i ceară lui Marghiloman demisia[5].

Formarea guvernului generalului Coandă, care va pregăti terenul pentru un guvern liberal, a fost urmată de reluarea operaţiunilor militare în cadrul Antantei. În acest climat are loc Unirea tuturor românilor în frontierele Regatului Român. Este cunoscut că la 15/28 noiembrie 1918 Congresul general al Bucovinei hotăra „Unirea necondiţionată şi pe vecie a Bucovinei... cu Regatul României"[6]. La 18 noiembrie/1 decembrie 1918 Adunarea de la Alba Iulia finaliza constituirea României Mari.

Considerându-şi misiunea încheiată, la 29 noiembrie /12 decembrie 1918, generalul C. Coandă înainta demisia cabinetului sau. In aceiaşi zi Regele încredinţa formarea guvernului lui Ion I.C. Brătianu, preşedintele Partidului Naţional Liberal. Partid care, în acele momente, se prezenta ca deţinător al principalelor pârghii economice şi financiare, având influenţă asupra monarhiei şi în cadrul armatei dispunând de un nucleu de conducere cu o bună pregătire, care susţinuse necesitatea reformelor democrati-

---

[4] Ion Scurtu, *Regele Ferdinand*, Ed. Garamond, Bucureşti, s.a., p. 51.

[5] Al. Marghiloman, *Note politice*, Ed. Machiavelli, Bucureşti, 1995, vol. III, p. 216.

[6] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Ed. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1996, p.619-620.

ce. Mai mult în acele momente se bucura şi de susţinere externă. Matei B. Cantacuzino aprecia că „în împrejurările actuale un guvern prezidat de dl. Brătianu a putut să fie privit ca o necesitate în interesul unei unităţi şi unei continuităţi de conducere în politica externă"[7].

Numirea guvernului, având la Preşedenţia Consiliului pe Ion I.C. Brătianu, a fost însoţită de *Declaraţia* acestuia, în care erau precizate obiectivele ce stăteau în faţa sa, „în împrejurări atât de însemnate pentru neamul românesc". În planul politicii externe se afirma că guvernul va „urma politica care a călăuzit destinele României de la declanşarea războiului. El priveşte ca nule şi inexistente toate actele ce s-au săvârşit după încheierea armistiţiului şi răzimându-se pe tratatele încheiate cu Aliaţii, va lucra pentru deplina realizare a drepturilor neamului, sprijinite pe atâtea jertfe şi exprimate cu hotărâre de toate ţinuturile locuite de români". În „politica internă guvernul va concentra toată munca lui pentru desăvârşirea fără întârziere a celor două reforme făgăduite de Majestatea sa Regele, înscrise în Constituţie şi aşteptate de ţară: votul obştesc şi împroprietărirea sătenilor prin expropriere"[8]. *Declaraţia* prelua o parte din obiectivele prezentate de *Manifestul Partidului Naţional Liberal* publicat la Iaşi, în ajunul plecării din Iaşi atât a familiei regale cât şi a fruntaşilor liberali[9].

Prin unirea Basarabiei, Bucovinei şi Transilvaniei cu România s-a realizat un nou cadru naţional – statal, care trebuia organizat şi consolidat. Existenţa a patru regiuni diferite a pus pe primul plan al activităţii guvernamentale problemele integrării provinciilor unite cu ţara într-un sistem unitar de instituţii ale suprastructurii care să confere statului român funcţionalitate şi stabilitate. De asemenea, în noua conjunctură creată pe plan internaţional, în faţa statului român se puneau probleme legate de încheierea tratatelor de pace şi trasarea principiilor politicii externe.

În afară de consecinţele războiului, existente şi la alte state, România cunoştea, aşa cum au observat şi autori ai vremii, trei prefaceri care nu s-au produs *simultan,* la nici un alt popor: desăvârşirea statului naţional, reformele electorală şi agrară[10].

---

[7] C. Neagu, *Guvernul liberal Ion I.C. Brătianu (29 noiembrie/12 decembrie 1918-27 septembrie 1919). Politica internă.* Ed. Cermi, Iaşi, 1998, p. 78.

[8] „Monitorul oficial", partea I-a, nr. 202, 30 noiembrie 1918, p. 3541.

[9] „Mişcarea", 16/28 noiembrie 1918, republicat în „Viitorul", 19 noiembrie/2 decembrie 1916.

[10] N. Iorga, *Istoria românilor,* vol. X., p. 448.

Consolidarea actului de la 1 Decembrie era considerată un obiectiv prioritar în *Declarația* guvernului liberal. În mod firesc, o primă categorie de măsuri adoptate de guvernul Ion I.C. Brătianu a avut în vedere elaborarea decretelor-legi prin care regele Ferdinand sancționa decizia de unire a românilor din Bucovina și Transilvania.

La 13 decembrie 1918, primul ministru înainta regelui *Raportul* asupra recunoașterii unirii Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Sătmarului și Maramureșului cu Vechiul Regat, iar la 18 decembrie, *Raportul* privind recunoașterea unirii Bucovinei .

În *Raportul* ce însoțea *Decretul-lege* privind unirea Transilvaniei, Ion I.C. Bratianu preciza că „de veacuri întregul românesc tinde spre unitatea lui"[11]. Realizarea României Mari, sintetiza primul ministru, nu era rezultatul unei situații de conjunctură, ea își avea originea în evoluția neîntreruptă a poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic, păstrându-și nealterată ființa etnică și lingvistică, cu o conștiință proprie pe care vitregiile vremurilor nu au putut să o modifice. În împrejurările declanșării războiului general, prin care „o parte a omenirii a întreprins lupta pentru libertate și drepturile națiunilor", regatul se alăturase acelor puteri care susțineau cauza dreaptă a popoarelor și dorința lor de întregire sau reîntregire națională. Opțiunea alianței cu Puterile Antantei a fost considerată ca o datorie al cărui suport a fost „vitejia neclintită a oștirii române" și „neștirbita încredere [...] în triumful unității sale naționale"[12].

Odată înlăturate toate acele piedici, sublinia *Raportul*, din calea exprimării libere a voinței din teritoriile ce cunoscuseră opresiunea străină, îndată ce și-au putut afirma gândurile prin reprezentanții lor, la Cernăuți, Congresul general din 15/28 noiembrie și Adunarea de la Alba-Iulia din 18 noiembrie/1 decembrie 1918 au votat „unirea necondiționată și pentru vecie"[13]. O subliniere deosebit de importantă făcea premierul român în rapoartele ce însoțea decretele luate în discuție, și anume că deciziile de unire au fost luate în deplină libertate[14]. În primul Parlament al României întregite, reliefând dorința de unirea românilor ardeleni, Octavian Goga

---

[11] C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale*, București, s.a., vol. VIII, p. 1162.

[12] *Ibidem.*

[13] *Ibidem.*

[14] Considerații pe larg în Cornelia Neagu, *op. cit.*, p.89.

avea să sublinieze că, „de acolo, de peste munţi, aşa cum privesc musulmanii iluminaţi spre Mecca, aşa am privit noi totdeauna spre Bucureşti"[15].

Rapoartele purtând semnătura primului ministru relevau că unirea, bazându-se „pe cerinţele istorice, care îi impun desfiinţarea tuturor graniţelor nedrepte şi nefireşti"[16], era rezultatul evoluţiei neîntrerupte a poporului român în spaţiul cuprins între Nistru, Dunăre, Tisa şi izvoarele Ceremuşului.

Decretele referitoare la unirea teritoriilor Transilvaniei şi Bucovinei au primit caracter de lege prin votul Parlamentului României întregite în şedinţa din 29 decembrie 1919. Împreună cu ele a fost supus aprobării parlamentare şi *Decretul-lege* din 9 aprilie 1918 (st.v.) care decreta pe baza votului Sfatului Ţării din 27 martie 1918 „Basarabia unită cu România de veci una şi indivizibilă"[17]. De altfel, Sfatul Ţării va renunţa la unirea condiţionată exprimată la 27 martie, în ziua de 27 noiembrie 1918, „încredinţat că în România tuturor românilor, regimul curat democratic este asigurat pe viitor"[18]. O delegaţie în frunte cu Pantelimon Halippa, preşedintele Sfatului Ţării, a prezentat în ziua de 19 decembrie 1918 (st.v.) regelui Ferdinand actul de unire necondiţionată a Basarabiei cu Ţara. De faţă se aflau Ion I.C. Brătianu, preşedintele Consiliului de Miniştrii şi I. Inculeţ, ministru fără portofoliu[19].

Decretele-legi elaborate de guvernul Ion I.C. Brătianu privitoare la sancţionarea de către rege a unirii Transilvaniei şi Bucovinei vor fi supuse ratificării Parlamentului în toamna anului 1919.

Cu executarea decretelor-legi din 13 şi 18 decembrie 1918 privitor la unirea Transilvaniei şi Bucovinei era însărcinat preşedintele Consiliului de Miniştrii, Ion I.C. Brătianu. Fiind vorba de teritorii ce se aflaseră mult timp sub stăpânire străină şi unde acţionaseră legi cu caracter diferit celor ale regatului român, guvernul liberal era pus în situaţia de a alege între alternativa extinderii automate a legislaţiei regatului la nivelul României Mari, sau să acţioneze în direcţia integrării treptate a acestora. S-a optat pentru a doua alternativă, cu atât mai mult cu cât „era unanim recunoscut,

[15] „Monitorul oficial", nr. 22, 20 ianuarie 1920, p. 303.
[16] C. Hamangiu, *op. cit*, p. 1162.
[17] „Monitorul oficial", nr. 22, 20 ianuarie 1920, p.303.
[18] „Viitorul", 30 noiembrie/13 decembrie 1918.
[19] „Monitorul oficial", partea I, nr. 219, 21 decembrie 1918/3 ianuarie 1919, p. 3889.

de jurişti şi de experţi de o parte sau de alta a Carpaţilor că aceea legislaţie era învechită chiar pentru vechea Românie"[20].

Întrucât era de maximă necesitate adoptarea unor decizii asupra modului de organizare şi stabilirea organelor de conducere ce urmau să dirijeze îndeaproape integrarea cât mai rapidă a acestor teritorii, concomitent cu prezentarea *Decretului-lege* privind unirea Transilvaniei, guvernul a adoptat *Decretul-lege* pentru organizarea acestui teritoriu[21]. Un decret similar a fost adoptat şi pentru Bucovina la 19 decembrie. Pentru Transilvania, în „mod provizoriu şi până la definitiva organizare a României întregite" conducerea serviciilor publice erau încredinţate Consiliului Dirigent[22].

Dacă lucrările curente ale administraţiei cădeau în sarcina Consiliului Dirigent, instituţiile de interes general intrau sub controlul guvernului central. Era firească decizia guvernului central de a prelua sectoarele de activitate generală. În primul rând, preluarea afacerilor străine se impunea în vederea elaborării unei acţiuni externe unitare, cu atât mai mult cu cât la începutul lunii ianuarie 1919 urmau să înceapă lucrările Conferinţei de pace.

Nu în ultimul rând, se impunea adoptarea unei politici unitare în domeniul fiscal, sector de activitate în care dificultăţile erau accentuate atât de urmările războiului cât şi de circulaţia monedelor cu valori diferite aparţinând statelor a căror dominaţie fusese înlăturată. Pentru statul român unificat, dificultăţile determinate de război şi urmările acestuia, necesitatea de a înlătura diferenţele de organizare a teritoriilor revenite la patria-mamă nu erau dintre cele mai simple. Victor Slăvescu recunoştea că, "nu se desfiinţează aşa de uşor bariere de sute de ani, care au creat mentalităţi deosebite, au stabilit prejudecăţi, credinţe, obiceiuri şi poate convingeri mult deosebite unele de altele. Această unificare va costa desigur ani întregi de sforţări uriaşe până când să se ajungă la ţelul dorit"[23].

Extinderea competenţei guvernului asupra unor domenii de activitate vitală, atât în Transilvania cât şi în Bucovina, însemna începutul procesu-

[20] Gh. Iancu, *Din preocupările Consiliului Dirigent pentru organizarea administraţiei româneşti în Transilvania* în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj", XIV, 1971, p. 199.

[21] C. Hamangiu, *op.cit.*, vol. VIII, p. 1163, *Decretul-lege* nr. 3632.

[22] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 633-634; „Viitorul", 26 noiembrie/9 decembrie 1918.

[23] V. Slăvescu, *Marea finanţă din România în vreme de război*, Bucureşti. 1920, p. 254.

lui de extindere a suveranităţii statale la nivelul întregii ţări. În guvernul central teritoriile reunite urmau să fie reprezentate de miniştrii fără portofoliu. Includerea reprezentanţilor provinciilor reunite în guvern ilustra începutul aplicării în practică a ideilor Partidului Naţional Liberal în privinţa concepţiei de guvernământ în noile condiţii ale statului român. G.G. Mârzescu, ministru de interne în acest guvern, într-un interviu acordat ziarului „Gazeta Transilvaniei", preciza că „felul nostru de a lucra în politica internă va trebui să se schimbe [...]. Cuvântul noilor provincii va fi hotărâtor"[24].

Declanşarea acţiunii comuniste în Ungaria, confruntarea cu manifestări similare la răsărit şi în nordul Bucovinei, ameninţarea care o reprezentau pentru statul român, vor obliga guvernul liberal să ia măsuri de reorganizare a Ministerului de interne şi să adopte mai multe decrete-legi pentru Transilvania, Bucovina şi Basarabia al căror scop era asigurarea siguranţei statului. Prin *Decret-lege privind modificarea legii organizării serviciilor administraţiei centrale a ministerului de interne* se stabilea că acest minister cuprindea servicii speciale, decret care va suferi unele modificări printr-un nou decret din 22 iunie 1919[25].

Starea de tensiune instaurată între România şi Ungaria, actele de violenţă întreprinse de aceasta din urmă în zona pe care linia de demarcaţie, fixată prin Convenţia de la Belgrad la 13 noiembrie 1918, o lăsa sub ocupaţia Ungariei, făceau ca situaţia Transilvaniei să devină „intolerabilă", după cum preciza M. Pherekyde într-o telegramă trimisă lui Ion I.C. Brătianu la Paris[26]. În aceste condiţii este explicabilă *Deciziunea nr. 7343* din 13 martie 1919 pentru înfiinţarea unui serviciu de poliţie şi siguranţă în ţinuturile româneşti de peste munţi.

Deciziunea din 13 martie 1919 ne obligă la câteva observaţii. În primul rând ea a fost determinată de necesitatea de a asigura populaţiei româneşti, aflată – cum se preciza – în ţinuturile „cuprinse în hotărârea Adunării Naţionale de la Alba-Iulia", teritoriu care nu se găsea încă sub controlul Consiliului Dirigent şi al guvernului, siguranţa necesară intrării vieţii în normal. Cu toate că, în 28 februarie 1919, Consiliul Militar Aliat a admis, în acord cu Consiliul Suprem al Conferinţei, mutarea liniei de

[24] C. Neagu, *op. cit.*, p. 94.

[25] C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. IX., p.83-86.

[26] C. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea neamului*, Bucureşti, 1989, vol. II, p.417-419.

demarcaţie spre vest pe linia căii ferate Satu-Mare-Oradea-Arad, fără a permite trupelor noastre intrarea în aceste oraşe, astfel un teritoriu însemnat care hotărâse Unirea cu ţara rămânea sub controlul trupelor ungare. În acest context, guvernul liberal adoptă *Deciziunea*, creând serviciul special, în vederea asigurării ordinii şi „siguranţei" în regiune. Deşi Consiliul Dirigent avea rolul esenţial în adoptarea deciziilor, acestea trebuiau să fie în concordanţă cu legile şi regulamentele statului român în vigoare. Prin aceste măsuri se consolida competenţa guvernului de la Bucureşti asupra ţinuturilor de dincolo de munţi, se extindea suveranitatea statului român în regiune.

Unirea teritoriilor de dincolo de munţi impunea şi organizarea unor unităţi militare. Ministrul de război Arthur Văitoianu, în *Raportul* înaintat regelui, preciza că prin unirea acestor teritorii cetăţenii primeau drepturi democratice în acord cu cerinţele timpului, dar că le reveneau şi obligaţii. Între acestea „îndatorirea de a face serviciul militar. Organizarea noastră militară urmează să se aplice şi în aceste teritorii". Aprecia ca necesară înfiinţarea a două corpuri de armată cu şase divizii, din care două de rezervă. *Decretul-lege* elaborat pe baza raportului hotăra înfiinţarea, începând cu ziua de 24 ianuarie 1919 – data este foarte sugestivă – a corpurilor de armată VI şi VII[27]. Ministrul de război solicita şi „introducerea în armată a stilului calendaristic gregorian" întrucât „a devenit o necesitate imperioasă pentru evitarea erorilor şi confuziunilor, atât în regularea raporturilor de serviciu cu autorităţile militare ale Puterilor Aliate cu care cooperăm, cât şi în relaţiunile noastre cu populaţiunea din Transilvania şi Bucovina şi celelalte provincii locuite de români, unde se lucrează, cum se ştie, numai cu stilul nou, afară de Basarabia". Prin *Decretul-lege* adoptat se stabilea introducerea începând cu 1/14 februarie a stilului calendaristic gregorian în armată. Calendarul gregorian va fi extins la nivelul întregii ţări prin *Decretul-lege* din 6 martie 1919. Ziua de 1 aprilie devenea 14 aprilie 1919[28]. Introducerea calendarului gregorian a stârnit o reacţie negativă în Basarabia[29].

O atenţie importantă a acordat guvernul problemelor privind organizarea domeniului justiţiei, pentru extinderea Codului civil şi penal în aceste

---

[27] C. Neagu, *op. cit.*, p.97.

[28] *Ibidem.*

[29] Ion Agrigoroaiei, Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite 1918-1940*, Chişinău, 1993, p.103.

teritorii. După înfăptuirea Marii Uniri s-a constatat că în toate ramurile dreptului existau reglementări paralele. În domeniul dreptului civil pentru Regat a continuat să fie aplicat Codul din 1864, în timp ce în Transilvania era în vigoare Codul civil austriac din 1911, completat cu dispoziții ale legislației adoptate în Austria și Ungaria. Această situație obliga la o largă activitate juridică. Înlăturarea paralelismelor existente era mai mult decât necesară întrucât ele puteau frâna procesul de consolidare a statului naționl unitar. Din această perspectivă, principala preocupare a legiuitorului va fi aceea de a asigura unitatea de reglementare în planul dreptului constituțional și în cel al dreptului administrativ, „deoarece ea viza în mod nemijlocit organizarea puterii și a administrației de stat"[30].

Unificarea legislativă a fost realizată de Statul român prin două metode. Pe de o parte, au fost extinse unele legi din vechea Românie, pe de altă parte, au fost elaborate noi acte normative prin care s-au înlăturat paralelismele existente. În procesul unificării legislative, metoda extinderii s-a folosit mai ales în domeniile dreptului constituțional și a dreptului penal. În ceea ce privește dreptul civil s-a menținut mai mult timp reglementarea paralelă. Prin folosirea celor două metode s-a creat, în cele din urmă, sistemul de drept al României[31].

După proclamarea unirii, problemele justiției din Basarabia erau gestionate de *Directoratul General al Justiției*. Prin *Decretul-lege* din 6/19 octombrie 1918 a fost introdusă limba română în instanțele judecătorești în teritoriul dintre Prut și Nistru. La 17/30 decembrie 1918 s-a ținut la Chișinău prima sesiune a Curții Judecătorești în limba română. Noile împrejurări socio-economice au reliefat incoerența mai multor norme juridico-locale mai ales a legiuirilor penale și comerciale rusești. Prin adresa din 28 februarie 1919, administrația directoratelor justiției și de interne a cerut elaborarea unui proiect în vederea introducerii legislației românești. La 2 mai 1919 era publicat *Decretul-lege pentru aplicarea în Basarabia a Codului penal român, de procedură penală, precum și a legilor în legătură cu aceste coduri.* Prevederile acestui decret au fost completate prin *Decretul-lege* din 22 mai 1919 care extindea Codul penal și de procedură penală din Regat și în teritoriul dintre Prut și Nistru. Prin același decret se extindea și în Basarabia Regulamentul de administrație publică pentru

[30] Emil Cernea, Emil Molcuț, *Istoria statului și dreptului românesc*, București, Ed. Universul, 1993, p. 249.

[31] *Ibidem.*

funcționarea Curții cu jurați din 30 iulie 1909, în vigoare și în vechiul Regat[32]. Tot pentru Basarabia va fi elaborat *Decretul-lege pentru aplicarea unor dispoziții din Codul civil, procedurii civile din legea judecătoriilor de ocoale din vechiul Regat*, din 4 iulie 1919, ce extindea în acest teritoriu *Legea judecătoriilor de ocoale* din 30 decembrie 1907. Articolul 3 al decretului stipula că până la introducerea în Basarabia a „actelor de stare civilă din codul civil român, hotărârea de adopție, cum și aceea de revocarea ei, se va trece în registrul actelor metricale de născuți ținute de autoritatea bisericească a religiunii adoptatorului de la domiciliul său"[33].

Și pentru Bucovina au fost adoptate mai multe decrete-legi în vederea extinderii Codului penal și civil român. Prin *Decretul-lege* din 19 iunie 1919, completat la 9 august 1919, se hotăra modificarea patentei imperiale austriece din 27 mai 1852 și a legilor penale. Articolul 3 al decretului înlocuia terminologia referitoare la Statul austriac; o dată cu intrarea în vigoare a decretului prevederile se refereau la „Regatul României, la Regele sau instituțiunile lui". Prin același decret, pedeapsa cu moartea, în afară de „cazurile prevăzute în codul penal militar în timp de război", se desființează (art.4), fiind înlocuită cu „munca silnică pe viață"[34].

La Cernăuți s-a înființat Curtea de Apel. Urma să se compună dintr-un președinte și șapte consilieri și din personalul necesar pentru serviciul contabilității și al cancelariei (art.2). Numirile se făceau la propunerea ministrului de justiție prin decret-regal, „în acord cu ministrul delegat al guvernului la Cernăuți". Competența acestei Curți și „procedura înaintea ei sunt conform legilor în vigoare pentru Bucovina"[35]. Recursurile urmau să fie judecate de Curtea de Casație din București. Articolul unic al *Decretului-lege* din 22 mai 1919 stabilea că:

> „Înalta Curte de Casație și Justiție din București este competinte a judeca, potrivit regulilor de procedură din Bucovina, recursurile și orice alte afaceri care, conform legilor în vigoare în Bucovina, sunt în căderea Curții de Casație"[36].

Modul compunerii Curții de Casație din București pentru judecarea recursurilor făcea obiectul unui alt *Decret-lege* care, prin articol unic, stabi-

[32] C. Hamangiu, *op.cit*, p. 66, *Decretul-lege* nr. 2408.
[33] *Ibidem*, p. 107.
[34] *Ibidem*, p. 75-76.
[35] *Ibidem*, p. 69-70, *Decretul-lege* nr. 1867.
[36] *Ibidem*, p. 71, *Decretul-lege* nr. 2047.

lea numirea „pe lângă fiecare secţiune a Înaltei Curţi" a unui „consilier raportor care va avea vot consultativ", urmând a se bucura de aceleaşi drepturi şi prerogative ca şi ceilalţi consilieri ai Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie[37].

Interesante sunt prevederile *Decretului-lege* din 8 iulie 1919 al cărui obiectiv era modificarea unor dispoziţiuni din regulamentul pentru notariat din Bucovina, care funcţiona pe baza legii din 15 iulie 1871. În conformitate cu prevederile acestui *Decret*, „Sigiliul oficial trebuie să conţină: marca ţării, cuvintele România şi Bucovina, numele şi prenumele notarului, calitatea sa de notar public şi reşedinţa sa, toate în limba română" (art. 1). Art. 2 stabilea formula jurământului pe care notarii urmau să-l rostească în faţa Curţii de Apel din Cernăuţi: „Jur credinţă Regelui României Ferdinand I, de a observa cu sfinţenie Constituţia şi legile ţării şi de a îndeplini oficiul meu de notar public cu onoare şi conştiinţă"[38].

În acelaşi timp, foile legilor imperiale se înlocuiau prin *Monitorul Bucovinei* şi *Monitorul Oficial* iar folosirea cuvintelor „la tribunalul din Viena" era înlocuită cu „la tribunalul din Cernăuţi". Jurămintele funcţionarilor publici prevăzute în normele existente în Bucovina „se vor presta în viitor Regelui României", iar textul „autentic al legilor şi tuturor publicaţiunilor oficiale va fi cel românesc"[39].

De altfel, procesul elaborării unitare în materie de drept civil şi penal s-a dovedit a fi de durată. Unificarea legislaţiei civile s-a realizat treptat şi diferenţiat de la o provincie la alta. Sugestiv este faptul că în vechea Românie şi Basarabia se aplicau aceleaşi norme la sfârşitul deceniului trei al secolului nostru, în timp ce în Transilvania au continuat să se aplice unele norme speciale până în timpul celui de-al doilea război mondial. Dacă în materie de drept penal au fost extinse în întreaga ţară unele dispoziţii ale codului din 1864, abia în martie 1936 a fost elaborat un nou Cod penal[40].

Aşezarea statului pe noi temelii, democratice, prin care să se consolideze edificiul politico-statal preocupa în cel mai înalt grad atât pe regele Ferdinand, cât şi Partidul Naţional Liberal aflat la guvernare. În ziua demiterii guvernului Marghiloman, aflat încă la Iaşi, regele dădea o *Proclamaţie* prin care reînnoia promisiunea înfăptuirii reformelor promise în

---

[37] *Ibidem*, *Decretul-lege* nr. 2598.
[38] *Ibidem*, p.125-126.
[39] *Ibidem*, p.83.
[40] Emil Cernea, Emil Molcuţ. *op.cit.*, p. 258, 267.

1917, înscrise şi în Constituţie. Şi *Manifestul* Partidului Naţional Liberal sublinia că aplicarea acestei reforme nu mai putea fi întârziată, întrucât Partidul Naţional Liberal „nu poate primi ca statul care va adăposti pe toţi românii să nu se reazime pe o ţărănime înstărită şi stăpână pe hotărârile ei[41].

În articolul *Realizare imediată*, apărut în ziarul „Viitorul", se aprecia că momentul statisticilor, al enunţării de principii, a trecut. Ca partid de guvernământ, Partidul Liberal anunţa că

> „va aplica de îndată soluţiunea concretă a chestiunii astfel încât chiar în primăvara acelui an, ţărănimea să intre în fapt în stăpânirea pământurilor pe care le face să rodească prin munca ei"[42].

Fără a se mai aştepta scurgerea termenului de şase luni de la eliberarea întregului teritoriu al ţării, cum prevăzuse Adunarea Constituantă în 1917[43], s-a trecut la înfăptuirea reformei agrare. Întrucât activitatea guvernului Ion I.C. Brătianu în direcţia adoptării decretelor-lege de expropriere şi împroprietărire a fost pe larg abordată în istoriografia noastră[44], vom sublinia că deşi au fost elaborate decrete-legi pentru fiecare regiune în parte, pot fi stabilite anumite principii „care le călăuzesc pe toate, ori din ce parte a României Mari ar veni formularea lor. Aceste principii sunt democratizarea şi consolidarea naţională a românilor de pretutindeni"[45].

În momentul preluării guvernării, votul universal fusese adoptat de guvernul generalului Coandă. Guvernul condus de Ion I.C. Brătianu aduce unele modificări acestui decret în luna decembrie 1918[46]. Reforma electorală asigura drepturi politice unei mase largi de cetăţeni, contribuind la democratizarea vieţii politice româneşti. Mutaţiile pe care le-a iniţiat, alături de decretele-legi de reformă agrară, în viaţa economică şi politică a determinat modificarea caracterului regimului politic din România în perioada interbelică.

După realizarea Marii Uniri din 1918 în România s-a manifestat o puternică efervescenţă culturală caracterizată printr-o mare diversitate a

---

41 „Mişcarea", 16/28 noiembrie 1918.
42 „Viitorul", 2/15 decembrie.
43 I. Scurtu, *Viaţa politică în România 1918-1944*, Ed. Albatros, Bucureşti,1982, p. 87.
44 Amintim doar Ion Agrigoroaiei, D. Şandru.
45 „Viitorul", 13 august 1919.
46 „Monitorul oficial", partea I, nr. 220, 1918, p. 4017.

manifestărilor în toate domeniile de activitate: învăţământ, presă, literatură, istorie, artă. Înfăptuirea unităţii naţionale a poporului român a creat premisele necesare răspândirii în rândul maselor a ştiinţei de carte şi cultură în societatea românească. Ridicarea nivelului cultural al diverselor categorii sociale constituia o sarcină fundamentală pentru evoluţia ireversibilă a proceselor de integrare multidimensională în spaţiul general românesc şi de consolidare a statului naţional unitar român.

> „Prima problemă culturală, care s-a pus după războiu – declara mai târziu dr. C. Angelescu, ministrul instrucţiunii în guvernul Ion I.C. Brătianu – a fost unificarea învăţământului, şcoala fiind chemată să provoace o primenire a sufletelor şi să trezească conştiinţa naţională la cultura şi la viaţa românească, sporind astfel puterile noastre de rezistenţă la toate asalturile din afară, fie din năuntru"[47].

Doctrina neoliberală a acordat o mare atenţie culturii, în ansamblul ei, în primul rând situându-se învăţământul. Partidul Naţional Liberal insista asupra rolului acestuia în noua etapă care începea în evoluţia naţiunii române. *Manifestul* din noiembrie 1918, preciza:

> „Partidul Naţional Liberal are adânca convingere că fără o puternică şi strălucită dezvoltare culturală, neamul românesc reîntregit nu-şi va avea printre popoarele lumii locul ce i se cuvine prin originea şi prin însuşirile lui, şi de aceea el nu va cruţa nici o sforţare şi nici un sacrificiu pentru a împuţina neştiutorii de carte, pentru a spori numărul şcolilor şi al învăţătorilor, pentru a dezvolta învăţământul secundar, pentru a crea un întins învăţământ profesional şi pentru a îmbunătăţii şi înzestra Universităţile noastre"[48].

Programul Partidului Naţional Liberal, insistând asupra ridicării stării culturale a naţiunii române, susţinea şi necesitatea democratizării ei. În această privinţă, apreciatul ideolog neoliberal D. Drăghicescu considera că „propăşirea şi rezistenţa neamului, întărirea României Mari nu se pot asigura decât prin democratizarea instrucţiei şi culturii"[49].

---

[47] C. Angelescu, *Evoluţia învăţământului primar şi secundar în ultimii 20 de ani*, s.a., Bucureşti, p. 10.

[48] „Mişcarea" 16/28 noiembrie 1918.

[49] D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale*, Bucureşti, p. 87.

Situaţia culturală, în general, şi a învăţământului în special a stat în atenţia liberalilor chiar în perioada desfăşurării războiului. Ea a fost abordată în cadrul dezbaterilor teoretice de la Cercul de studii al partidului. Într-o asemenea prezentare aparţinând lui C. Sp. Hasnaş, se afirma că, în „actualele împrejurări, care fac cu putinţă toate prăbuşirile [...], să avem grijă de situaţia (culturală) celor de un neam cu noi, aflaţi sub stăpânire străină"[50].

Ştergerea graniţelor ce despărţeau pe români, adoptarea decretelor de împroprietărire şi a celor prin care se introducea votul universal ce aveau să determine transformări în starea materială şi morală a acesteia cerea imperios „ca masele populare să fie cultivate, să fie luminate şi aceasta, într-un timp cât mai scurt, şi într-un mod cât mai profund"[51].

Pornind de la recunoaşterea stării de lucruri existente în acest domeniu, guvernul Ion I.C. Brătianu va lua măsuri, în primul rând, de reorganizare a învăţământului primar. Situaţia în învăţământul primar şi secundar în momentul înfăptuirii Marii Uniri reflectă dificultăţile cu care se putea confrunta orice guvern de aici înainte, în acest domeniu[52].

Acţiunea de reorganizare a învăţământului a fost coordonată, pentru scurt timp, de I.G. Duca, între 29 septembrie – 12/25 decembrie 1918, şi apoi de dr. C. Angelescu, până la 27 septembrie 1919, în calitate de miniştri ai Instrucţiunii publice.

Dr. C. Angelescu, analizând situaţia din învăţământul din România după unire, arăta obiectivele pe care le-a urmărit în organizarea şi reorganizarea acestuia în perioada cât a funcţionat ca ministru în guvernul Ion I.C. Brătianu. Un prim obiectiv a fost acela de a reorganiza învăţământul astfel încât să corespundă „cu cerinţele şi cu marile nevoi ale ţării. S-a căutat deci să se armonizeze dezvoltarea tuturor ramurilor de învăţământ, s-a căutat să se dea tot atât de mare importanţă învăţământului practic, învăţământului aplicat, ca şi învăţământului teoretic". Un alt obiectiv major al politicii şcolare, urmărit de guvern în perioada cât s-a aflat la guvernarea ţării, a fost acela „al rolului pe care trebuie să-l aibă în această parte a lumii, din punctul de vedere al contribuţiei ce ea trebuie să aducă culturii

---

[50] „Viitorul", 25 februarie 1916.

[51] C. Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucţiunii 1922-1926*, Bucureşti, Cartea Românească, 1926, p. 4.

[52] Pe larg în C. Neagu, *op.cit.*

şi ştiinţei universale"[53]. Cunoscând situaţia existentă în învăţământ, înţelegând că „trebuie dat şcoalei româneşti o nouă organizare", dr. C. Angelescu a convocat la Casa Şcoalelor, la începutul anului 1919, 150 reprezentanţi ai culturii şi din toate ramurile de învăţământ din toate provinciile ţării. Participanţilor le-a fost supusă atenţiei „toate problemele care interesau şcoala românească". În cadrul discuţiilor şi a concluziilor s-a ţinut seama de nevoile şi de situaţia României întregite „cât şi de experienţa trecutului şi de progresele şi transformările realizate în alte părţi". Trebuia avut în vedere că „învăţământul nostru până la unire, având patru organizaţiuni deosebite, în cele patru provincii alipite, fusese supus unor influenţe culturale diferite, care au lăsat urme profunde în structura noastră sufletească, urme care slăbeau desigur conştiinţa noastră naţională"[54].

O mare pondere trebuia acordată şcolii primare, deoarece se considera că cea mai mare parte a cetăţenilor „nu urcă decât această primă treaptă a învăţământului"[55]. Această realitate impunea o nouă atitudine faţă de învăţământul primar şi o nouă orientare în domeniu. Dr. C. Angelescu aprecia că „noi românii suntem printre cei mai înapoiaţi cu privire la învăţământul primar"[56].

Încercând să răspundă cerinţelor imediate, au fost adoptate *Decretele-legi* din 8 şi 29 iulie 1919 referitoare la învăţământul primar şi normal primar. Prin prevederile lor se stipula, în primul rând, obligativitatea învăţământului primar pentru copiii „de cetăţeni români" care „sunt datori de a-i trimite la şcoala primară de la 7-16 ani împliniţi". În vederea combaterii analfabetismului se stabilea ca învăţământul primar să se facă la „cursurile de repetiţie şi de adulţi". Şcoala primară era structurată în cursul elementar şi cel complementar. Prin ponderea ce urma să o capete, învăţământul primar urma să stabilească „legătura strânsă între şcoală şi viaţă, stimulând interesul şi dând primele îndrumări pentru una din ramurile de activitate practică: agricultură, meserii şi comerţ, ţinând seamă şi de cerinţele regionale". Se mai avea în vedere înzestrarea elevilor cu o „cultură socială, cuprinzând educaţia cetăţenească, chestiuni de morală socială şi igienă individuală şi socială"[57].

---

[53] C. Angelescu, *op.cit.*, p. 11.
[54] *Ibidem.*
[55] „Mişcarea", 19 mai 1919.
[56] „Viitorul", 5 iunie 1919.
[57] C. Hamangiu, *op.cit.*, vol. IX, p. 110.

Măsurile adoptate de guvernul liberal urmau să intre în vigoare începând cu anul şcolar 1919-1920.

La 27 septembrie 1919 regele accepta demisia guvernului Ion I.C. Brătianu.

Care au fost împlinirile şi neîmplinirile celei mai scurte guvernări liberale din istoria Partidului Naţional Liberal până la începutul deceniului trei al secolului XX? A reuşit să răspundă cerinţelor şi intereselor naţionale din acele momente tensionate ce au urmat sfârşitului războiului şi desăvârşirii unităţii naţionale?

La prima vedere răspunsul ar fi negativ.

La Conferinţa de Pace, Ion I.C. Brătianu în calitatea sa de conducător al delegaţiei României nu a reuşit să găsească audienţa necesară, părăsind capitala Franţei, proclamând politica de „rezistenţă". Refuzând să-şi pună semnătura pe Tratatul cu Austria, tratat ce aducea grave prejudicii statului român, s-a simţit obligat să demisioneze. Deşi nu ne-am ocupat de problemele politicii externe a acestei guvernări – pe larg abordată de vechea şi noua istoriografie – putem aprecia poziţia guvernului român, exprimată prin cea mai avizată persoană, Ion I.C. Brătianu, ca fiind a *demnităţii naţionale*. Interesul naţional a stat permanent în atenţia premierului român.

Activitatea internă a guvernului a fost dirijată, în principal, pe trei direcţii: a) integrarea treptată în structurile Vechiului Regat – sau înnoirea acestor structuri – a teritoriilor unite; b) aplicarea reformelor, refacerea economică, stabilirea unor jaloane de perspectivă de dezvoltare; c) aprovizionarea populaţiei. A fost o guvernare care a lucrat fără Parlament. Din acest motiv i-au fost aduse critici, atât în interior cât si în exterior.

Integrarea cultelor religioase în România Mare (1918-1928)

VALENTIN BUDA NIGA

După reîntregirea României s-a afirmat preocuparea, firească şi necesară, „ca încetul cu încetul să se facă şi acea unire sufletească de care statul român avea atâta nevoie"[1], întrucât una din cele mai delicate probleme ce urmau a fi soluţionate de stat şi de biserică era problema confesională. Această problemă pornea de la cel puţin două realităţi, în primul rând, deoarece „de la Unire încoace statul român incorporase şi o mulţime de cetăţeni care profesau alte credinţe decât cea ortodoxă"[2], şi în al doilea rând, fiindcă tratatele internaţionale de după război, în special statutul minorităţilor, conţinut în ele, punea în discuţie şi problema confesională[3].

Problema confesională, considerată „o chestiune mare şi delicată, de la a cărei rezolvare atârna, în parte, liniştea şi viitorul ţării"[4], nu trebuia să se dezvolte contra statului, apreciindu-se că evoluţia necontrolată a cultelor ameninţa blocul sufletesc al creştinismului ortodox, din interior, prin poziţia cultelor faţă de Biserica Ortodoxă, dar şi din exterior, prin legăturile acestor culte cu forurile conducătoare din afara graniţelor statului[5]. De asemenea, problema cultelor se identifica, într-o oarecare măsură, cu problema minorităţilor, în analiza căreia, pentru formularea unei doctrine de stat, era necesar să se ţină seama de mai multe elemente, respectiv de revendicările minorităţilor, de concepţia partidelor de guvernământ, de tratatele internaţionale şi de legile ţării[6].

---

[1] G. Vedeanu, *Biserica Ortodoxă şi cultele minoritare*, în „Candela", nr. 10-12, 1929, p. 446.

[2] *Ibidem*, p. 447.

[3] Cuvântarea lui I.G. Duca din Adunarea Deputaţilor, în Monitorul Oficial (M.O.), partea a III-a, Dezbaterile Parlamentare, Adunarea Deputaţilor (D.P.A.D.), nr. 10 din 30 noiembrie 1927, şedinţa din 5 noiembrie 1927, p. 122.

[4] N. Brânzeu, *Cultele din România*, Ed. Sionul Românesc, Lugoj, 1925, p. 56.

[5] Grigorie Leu Botoşăneanu, *Confesiuni şi secte*, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, Bucureşti, 1929, p. IX.

[6] I. Mateiu, *Doctrina de stat a problemei minoritare*, Imprimeriile Independenţa, Bucureşti, 1929, p. 4.

Revendicările minorităţilor, luând ca exemplu minoritatea maghiară, vizau recunoaşterea organizaţiilor existente, asigurarea dreptului cultelor de a înfiinţa şi întreţine şcoli de toate gradele, garantarea prin lege a subvenţiei de stat, egalitatea şi reciprocitatea confesiunilor.

În ceea ce priveşte doctrinele partidelor politice, în primii ani interbelici, n-a existat o preocupare distinctă pentru problema religioasă, doar numai unele formulări ce specificau egalitatea minorităţilor în cadrele constituţionale (Partidul Naţional Liberal) ori îndreptăţita şi deplina libertate confesională (Partidul Naţional Român). Pe de altă parte, legislaţia existentă făcea trimiteri la situaţia cultelor dinainte de 1918, dar punctul de vedere preferat al reprezentanţilor confesiunilor era art. 2 din Rezoluţia Adunării Naţionale de la Alba Iulia, din 18 noiembrie/1 decembrie 1918, care prevedea „egala îndreptăţire şi deplina libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile de stat"[7].

Punctul de plecare al problemei minorităţilor pentru statul român îl găsim în Tratatul minorităţilor semnat la 9 decembrie 1918. Articolele 8, 9, 11 specificau că deosebirile de religie, credinţă şi confesiune nu constituiau o piedică în folosirea drepturilor civile şi politice, că minorităţile etnice se vor bucura de acelaşi tratament şi garanţii ca şi cetăţenii români, având dreptul de a înfiinţa, conduce şi controla instituţii de binefacere, religioase sau de educaţie folosind limba proprie şi beneficiind de exerciţiul liber al religiei lor[8].

Pe lângă alte obiecţii formulate în legătură cu aplicarea Tratatului minorităţilor, în cazul marilor puteri şi statelor mici, George Sofronie considera că

> „absenţa oricărei dispoziţii referitoare la datoriile minorităţilor, corespunzătoare drepturilor ce le-au fost oferite, constituie una din cele mai grave lacune ale acestor tratate"[9].

De aceea, profitând de dispoziţiile tratatului, „exponenţi ai minorităţilor s-au arătat predispuşi să interpreteze tratatele de protecţiune, pretin-

---

[7] I. Scurtu, L. Boar, *Minorităţile naţionale din România 1918-1925*, Documente vol. I, Bucureşti, 1995, p. 120.

[8] *Ibidem*, p. 173.

[9] G. Sofronie, *Principiul naţionalităţilor în dreptul internaţional public*, Atelierele Grafice „Cultura Naţională", Bucureşti, 1929, p. 133.

zând astfel o situaţie de privilegiu faţă de majoritari, în cadrul statului, în care tratatele de pace îi integrează"[10].

Cel puţin teoretic, rezolvarea problemei confesionale pendula între principiul libertăţii de credinţă, ca principiu fundamental al oricărui stat democratic constituţional, interesul statului şi drepturile Bisericii Ortodoxe Române[11]. S-a propus ca statul să ţină cont de evoluţia cultelor de-a lungul secolelor sau să analizeze regimul cultelor din alte ţări.

În aceeaşi măsură demersurile iniţiale au pus în evidenţă faptul că problema confesională nu era o simplă problemă religioasă, ci o problemă naţională de stat. „Religia poporului român în raportul ei cu religia celorlalte popoare din cuprinsul României, sublinia Onisfor Ghibu, nu este o problemă de ordin pur bisericesc sau administrativ, pe care să o poată rezolva un singur paragraf din Constituţia ţării, ci ea este, din punctul de vedere al intereselor superioare ale poporului nostru, cea dintâi şi cea mai grea chestiune"[12].

Din cei 18.052.896 de locuitori ai statului român în 1930, 28% aparţineau minorităţilor naţionale. Ponderea cea mai mare o aveau maghiarii (7,9%), urmaţi de germani (4,1%), ruteni şi ucrainieni (3,2%), ruşi (2,3%), bulgari (2%), ţigani (1,5%), turci (0,9%) şi alte naţionalităţi[13]. Sub raport religios, cultul ortodox avea 72,6% de credincioşi din populaţia ţării (13.108.277 ortodocşi), greco-catolici 7,9% (1.427.391 uniţi), romano-catolici 6,8% (1.234.151 catolici), mozaic 4,2% (759.630 mozaici), reformat calvin 3,9% (710.706 reformaţi), evanghelic luteran 2,2% (398.759 evanghelici), musulman 1% (185.486 musulmani), urmând sub 1% cultele unitarian, armeano-gregorian, armeano-catolic, lipovean[14].

Tabloul cultelor „era mai complex decât tabloul etnic deoarece în foarte puţine cazuri, religia se suprapunea pe o anume naţionalitate"[15]. Dacă

---

[10] Idem, *Contribuţiuni la o reconstrucţie a dreptului minorităţilor, în Profesorului G. Meitani 25 de ani de învăţământ. Omagiul elevilor săi*, Bucureşti, 1936, p. 74.

[11] Cuvântarea lui Al. Vaida Voievod din Senat, M.O., partea a III-a, Dezbaterile Parlamentare, Senatul (D.P.S.), nr. 12 din 31 decembrie 1919, şedinţa din 18 decembrie 1919, p. 69.

[12] O. Ghibu, *Catolicismul unguresc în Transilvania şi politica religioasă a statului român*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", Cluj, 1924, p. 2.

[13] Sabin Manuilă, *Populaţia României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1938, p. 148.

[14] *Ibidem*, p. 154.

[15] I. Agrigoroaie, *Organizarea cultelor în România întregită*, în „Arhivele Moldovei", I-II, 1994-1995, Ed. Fundaţiei „Axis", Universitaria, Iaşi, 1996, p. 141.

românii deţineau majoritatea la nivelul întregii ţări şi la nivelul tuturor provinciilor (de la 97,5% în Oltenia, 93,4% în Muntenia, 89,8% în Moldova, la majoritatea simplă în Bucovina 47,5%, şi în Dobrogea 44,2%), situaţia nu se repeta şi în privinţa cultelor (în Transilvania majoritatea relativă a populaţiei era de religie greco-catolică, urmând ortodocşii, în Crişana şi Maramureş, ortodocşii erau mai numeroşi, dar fără a avea majoritatea absolută, în timp ce, în celelalte provincii, ortodocşii deţineau majoritatea absolută covârşitoare).

Legislaţia antebelică a statului faţă de culte prezenta aspecte diferite în România, cât şi în provinciile aflate sub dominaţie străină. În Vechiul Regat, Biserica Ortodoxă avea statutul de „religie dominantă a statului român", după cum acelaşi articol 21, al Constituţiei din 1866, prevedea libertatea conştiinţei şi a cultelor, în măsura în care nu aducea prejudicii ordinii publice sau a bunelor moravuri[16]. Cu alte cuvinte, celelalte culte, catolic, mozaic, protestant, musulman, nu aveau o reglementare legală, dar erau tolerate de stat.

În Transilvania, nici unul dintre culte, greco-catolic (cu o pondere de 31,1% credincioşi), ortodox (27,7%), calvin (15,5%), romano-catolic (12,5%), luteran (7,6%), mozaic (2,5%), unitarian (2,1%)[17], nu dispuneau de autonomie, statul maghiar rezervându-şi dreptul de decizie, reformă şi inspecţie în viaţa cultelor. O confesiune ca să fie recunoscută trebuia să prezinte statutul de organizare şi chiar, şi în aceste condiţii, statul putea să refuze recunoaşterea, dacă organizarea cultului respectiv nu corespundea legilor existente. Biserica Ortodoxă, deşi autonomă din 1864, se afla la discreţia guvernului maghiar, în timp ce uniţii erau pândiţi de primejdia înglobării în „autonomia catolică ungurească"[18].

În Basarabia, cu excepţia ortodocşilor (87,6%), celelalte confesiuni erau neînsemnate ca număr de credincioşi (mozaici 7,2%, evanghelici-luterani 2,6%, lipoveni 1,1%, catolici 0,5%, armeni 0,3%, reformaţi 0,2%, greco-catolici 0,2%)[19], situaţie ce a dus la recunoaşterea şi înzestrarea lor cu drepturile persoanelor juridice, de către stat. Biserica Ortodoxă, organizată după modelul eparhiilor ruse, era lipsită de autonomie, fiind subordonată Sfântului Sinod din Rusia.

---

[16] Ch.C. Costescu, *Colecţiune de legi, regulamente, acte, decizii, circularii, instrucţiuni, formulare şi programe*, Institutul de Arte Grafice, Bucureşti, 1913, p. 13.

[17] Sabin Manuilă, *op.cit.*, p. 154.

[18] I. Mateiu, *op.cit.*, p. 29.

[19] Sabin Manuilă, *op.cit.*, p. 154.

În Bucovina, cu toate că legea interconfesională din 1868 garanta libertatea cultelor, organizarea, administrarea şi conducerea lor, se găsea în mâinile statului[20], acesta implicându-se în chestiunile spirituale şi dogmatice, prin aprobarea hotărârilor Sinodului, prin numirea mitropolitului şi prin exercitarea dreptului de patronat. După confesiuni, ortodocşii erau în proporţie de 71,9%, catolicii 11,5%, mozaicii 10,9%, evanghelicii 2,4%, greco-catolicii 2,3%, lipovenii 0,4%[21].

Între multiplele aspecte ale problemei religioase se contura clar chestiunea reglementării legislative a relaţiilor dintre stat şi culte, chestiune datorată marilor realităţi etnice ale ţării[22]. Totodată, integrarea minorităţilor a fost un proces complex, de durată, autorităţile politice urmărind crearea unui cadrul legal, care să asigure deplina egalitate între toţi cetăţenii României.

La 30 decembrie 1918 şi 22 mai 1919 au fost publicate legi, care recunoşteau legalitatea în drepturi a tuturor cetăţenilor, indiferent de neam, limbă şi religie[23]. Între anii 1918-1921 s-a legiferat reforma agrară, pe baza căreia s-au împroprietărit 1.393.353 capi de familie, 206.925 (aproximativ 19%) aparţinând minorităţilor[24]. În domeniul instrucţiei publice, legile învăţământului primar, din 26 iulie 1924, particular, din 22 decembrie 1925, şi secundar, din 15 mai 1928, permiteau minorităţilor înfiinţarea de şcoli proprii – cu aprobarea Ministerului Instrucţiunii – şi libertăţi în folosirea limbii de predare[25]. Păstrând acelaşi cadru democratic, guvernele ţării au asigurat participarea minorităţilor la viaţa politică, fără a face deosebiri de ordin etnic între locuitorii statului (decretul lege din 15 noiembrie 1928, legea electorală pentru Adunarea Deputaţilor şi Senat din 27 martie 1926)[26].

---

[20] I. Mateiu, *Dreptul bisericesc de stat în România întregită*, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, Bucureşti, 1926, p. 36.

[21] Sabin Manuilă, *op.cit.*, p. 154.

[22] Eusebiu Popovici vorbeşte de transformarea omogenităţii „într-un mozaic etnic", în *Istoria bisericească universală şi statistica bisericească*, vol. IV, Tipografia Cultelor Bisericeşti, Bucureşti, 1928, p. 470.

[23] I. Scurtu, L. Boar, *op.cit.*, p. 123.

[24] *Ibidem*, p. 111.

[25] *Ibidem*, p. 111, 690.

[26] *Ibidem*, p. 110, 116, Articolul 1, din legea electorală din 15 noiembrie 1918, prevedea că toţi cetăţenii vor alege prin vot obştesc, obligatoriu, egal, direct, secret, pe baza reprezentării proporţionale, un număr de deputaţi, proporţional cu populaţia, iar articolul

Aceste drepturi erau garantate de Constituţia din 29 martie 1923, conform căreia se acordau libertăţi democratice tuturor cetăţenilor, indiferent de originea etnică, limbă şi religie[27]. Drepturile cetăţeneşti prevăzute în articolele 5, 7, 8, erau reluate şi explicate prin articole speciale, care precizau egalitatea cetăţenilor în faţa legii, libertatea individuală (articolul 11), libertatea conştiinţei şi cultelor (articolul 29), libertatea presei (articolul 25), libertatea întrunirilor (articolul 28), dreptul de asociere (articolul 29) sau dreptul de petiţionare (articolul 30).

Din analiza legislaţiei vremii se desprinde concluzia că prefigurarea politicii oficiale a statului faţă de minorităţi a avut loc în spiritul hotărârilor plebiscitare adoptate la Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia, care au exprimat voinţa poporului român de a se uni cu ţara, decizii luate în temeiul respectării depline a drepturilor şi libertăţilor democratice, acordate tuturor românilor, fără deosebire de naţionalitate.

În atenţia statului român au fost toate cultele, potrivit principiului constituţional ce asigura libertatea conştiinţei şi protecţia tuturor confesiunilor, în măsura în care exerciţiul lor nu prejudicia ordinea publică, bunele moravuri şi legile de organizare ale statului. Raporturile dintre culte, specifica articolul 23 din Constituţie, urmau să fie stabilite printr-o lege specială, care va arăta „condiţiile şi calităţile ce trebuiau să le aibă o confesiune, ca să fie declarată recunoscută, sau nu, în statul român"[28]. Determinarea acestor raporturi era „cu atât mai necesară cu cât cultele erau mai numeroase şi mai deosebite, unele de altele, ca doctrină, concepţie, etică şi ca sistem de organizare"[29].

Modalitatea rezolvării situaţiei minorităţilor în Constituţia din 1923 a întâmpinat criticile reprezentanţilor acestora, care cereau legiuitorului clarificarea articolelor legate de interesele respectivelor minorităţi. Astfel, Hans Otto Roth în numele etnicilor germani, preciza că

4 al legii din 26 martie 1926, stabilea că membrii ai Senatului, pe lângă Patriarh, mitropoliţi, episcopii eparhiali ai bisericilor ortodoxe şi greco-catolice, şi pe membrii confesiunilor recunoscute de stat, ce reprezentau peste 200.000 de credincioşi, pe şeful rabin al cultului mozaic şi reprezentantul religios al musulmanilor.

[27] C. Mocanu, D. Smârcea, *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1995, p. 55.

[28] Cuvântarea părintelui Gh. Popescu Breasta din Senat, în M.O., D.P.S., nr. 42 din 14 aprilie 1923, şedinţa din 15 martie 1923, p. 675.

[29] I. Mateiu, *op.cit.*, p. 82.

„noua Constituţie a cauzat poporului nostru o decepţie amară şi adâncă, pentru că în nici una din dispoziţiile acestei Constituţii nu găsim o cât de slabă aluzie la hotărârile de la Alba Iulia şi concepţia Constituţiei, în chestiunea minorităţilor, este cu totul negativă şi lasă rezolvarea problemei celei mari, a minorităţilor, în seama unei legi speciale. Prin aceasta chestiunea minorităţilor era despuiată de însemnătatea care i se cuvenea în realitate, cu politica statului"[30].

Pentru un tratament egal, cu toţi cetăţenii, se pronunţa Erno Balas, în numele minoritarilor maghiari[31], şi Iosif Sanielevici, reprezentantul grupului parlamentarilor evrei din România[32]. Încă din 27 februarie 1923, H. Otto Roth şi Hans Hedrich au trimis, în numele Partidului German un memoriu preşedintelui Consiliului de Miniştri, Ion I.C. Brătianu, în legătură cu necesitatea garantării prin Constituţie a unor drepturi şi libertăţi minorităţilor din România. Faţă de problema egalităţii cultelor, menţionau semnatarii memoriului,

„nu avem nici o obiecţie vizavi de faptul că Bisericii Ortodoxe i s-a acordat o oarecare întâietate ceremonioasă, spusă pe ocolite în proiect. În schimb, solicităm acordarea autonomiei bisericii noastre în Constituţie, deoarece acest drept a fost apărat prin legile statului ungar şi legile mai vechi ale Dietei transilvane. Prin aceasta nu cerem conferirea unui drept nou, ci confirmarea, prin Constituţie, a unei stări de fapt bazată pe legi"[33].

Adolf Schullerus, în cuvântarea din Senat, de la 12 martie 1923, era de părere că proiectul Constituţiei evită intenţionat formularea clară a drepturilor minorităţilor, în ceea ce priveşte autonomia confesiunilor. De aceea, acesta cerea autonomie deplină pentru confesiuni[34], cerere considerată ca un drept firesc „unde într-un stat, pe lângă poporul majoritar, trăiesc şi au a păstra dreptul de viaţă şi alte popoare, care se bucură de drepturile cetăţeneşti"[35].

---

[30] H. Otto Roth, *Ideologia şi tendinţele politice ale minorităţii germane, în Doctrinele partidelor politice, 18 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, Bucureşti, 1924, p. 242.

[31] I. Scurtu, L. Boar, *op.cit.*, p. 567.

[32] *Ibidem*, p. 569-570.

[33] *Ibidem*, p. 555.

[34] M.O., D.P.S., nr. 39 din 29 martie 1927, şedinţa din 12 martie 1923, p. 618.

[35] *Ibidem*, p. 618.

Reprezentanţii greco-catolicilor s-au pronunţat împotriva calităţii de biserică «dominantă» acordată Bisericii Ortodoxe, considerând-o o expresie inexactă, păgubitoare atât statului cât şi bisericii[36], propunând întâietatea celor două biserici în stat[37].

Din analiza revendicărilor minorităţilor rezultă intenţia acestora de a-şi asigura drepturi şi libertăţi necesare liberei „dezvoltări naţionale şi sociale a minorităţilor"[38], de altfel prezente în Constituţie, fără a se mai aştepta o lege specială pentru reglementarea regimului cultelor.

Catolicii şi greco-catolicii au manifestat o poziţie hotărâtă când a fost vorba de averile şi proprietăţile lor. Interesele erau departe de a se limita la aspecte confesionale implicând importante deziderate economice, deoarece unele comunităţi confesionale deţineau averi imense, care trebuiau conservate în faţa voinţei statului român de a dispune de patrimoniul său naţional[39]. De fapt, cele mai controversate puncte ale proiectelor de lege avansate de miniştrii Cultelor reprezentanţilor confesiunilor, în 1924, 1926, 1928, se refereau la averile bisericeşti şi la proprietarul acestora în cazul trecerilor confesionale. Spre deosebire de punctul de vedere al Ministerului Cultelor, ce specifica faptul că averile cultului aparţin credincioşilor, chiar dacă îşi schimbă confesiunea, catolicii şi uniţii, afirmau că biserica şi averile bisericeşti rămân cultului fie şi în cazul, în care cultul ar rămâne cu un singur credincios[40], deoarece în virtutea dreptului bisericesc catolic, proprietarul adevărat al averilor bisericeşti este Papa şi nu parohia[41].

> „Personalitatea juridică a parohiilor noastre – sublinia Al. Rusu, directorul ziarului greco-catolic «Unirea» – de care a fost legat dreptul lor de proprietate este o personalitate *sui generis*, supusă întru toate jurisdicţiei episcopului, care în sensul canoanelor noastre, este şi el supus autorităţii supreme a Sfântului Scaun"[42].

---

[36] A. Lascarov, Sergiu D. Ionescu, *Constituţiunea României din 1923 adnotată cu dezbateri parlamentare şi jurisprudenţe*, Ed. Cuvântului Judiciar, Bucureşti, 1925, p. 201.

[37] „Biserica şi Şcoala", nr. 8, din 19 februarie (4 martie) 1923, p. 6.

[38] I. Scurtu, L. Boar, *op.cit.*, p. 65.

[39] M. Muşat, I. Ardeleanu, *România după marea Unire*, vol. II, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p. 333.

[40] „Telegraful Român", nr. 15 din 23 februarie 1926, p. 1.

[41] *Ibidem*, p1.

[42] Al. Rusu, *Averile bisericeşti. În pragul discuţiilor parlamentare asupra noului regim al cultelor*, în „Unirea", nr. 44, din 29 octombrie 1927, p. 2.

Având în vedere această poziție, înțelegem de ce Biserica Greco–Catolică și cea Catolică au desființat, fără acordul statului, dreptul de patron suprem al regelui în primii ani de după război.

Ample discuții s-au purtat pe marginea deciziei Ministerului Cultelor, din 15 noiembrie 1926, potrivit căreia, pornind de la aplicarea articolelor 29 și 30 din Statului pentru organizarea Bisericii Ortodoxe, nu se puteau înființa parohii, decât cu cel puțin 400 de familii la orașe, respectiv 200 de familii la sate. Decizia ministerială a „stârnit mare vâlvă între confesiuni, – scria „Telegraful Român" – care nu se împăcau cu ideea că epoca privilegiilor a dispărut"[43] acestea încercând „să creeze legenda că, în țara aceasta, Biserica Ortodoxă ar fi privilegiată, că Biserica Unită și celelalte culte minoritare ar fi nedreptățite, ca acestor biserici statul nu le oferă ajutorul său în măsura în care îl dă Bisericii Ortodoxe"[44].

Ajutorul statului, spunea în Senat, la 26 decembrie 1926, Vasile Goldiș, nu era obligatoriu întrucât statul român nu avea obligația de a întreține biserica, nici măcar Biserica Ortodoxă, oferind, la cerere, ajutorul său material în măsura necesităților[45]. Scopul deciziei ministeriale era crearea unui echilibru material între confesiuni, pentru că

> „la întemeierea sa, noul stat român găsise Biserica Ortodoxă, cum și celelalte confesiuni, trăind sub patru regimuri, nu numai din punctul de vedere al organizării lor, cât și în ceea ce privește viața lor materială, mijloacele lor bănești de existență"[46].

O altă chestiune controversată a relațiilor dintre stat și culte s-a identificat cu modul reglementării învățământului confesional. În opera de unificare a învățământului, guvernele țării au trebuit să țină seama și de minorități, potrivit drepturilor democratice și constituționale. Comisia anglo-americană constituită în 1924 pentru analizarea situației bisericilor minoritare din Ardeal constata că, „după aprecierea minorităților, nu există o chestie care, prin intensitatea sentimentelor răscolite și prin simțul unei mari primejdii, ar întrece, în gravitate, chestia școlilor confesiona-

---

[43] „Telegraful Român", nr. 84 – 85, din 8 decembrie 1926, p. 1.

[44] „Biserica și Școala", nr. 3 din 16 ianuarie 1927, p. 1.

[45] V. Goldiș, *Situația cultelor în statul român*, în „Telegraful Român", nr. 12-13 din 11 februarie 1927, p. 3.

[46] *Ibidem*, p. 2.

le"[47]. Catolicii contestau ordinele Ministerului Instrucţiunii din 1923, pe baza cărora se interziceau frecventarea şcolilor aparţinând altor confesiuni şi nu dădeau dreptul asocierii mai multor confesiuni pentru o şcoală, socotindu-le ca măsuri ce încălcau articolul 9 al Tratatului minorităţilor.

De cealaltă parte, răspunsul oficialităţilor române preciza că guvernul român „în dorinţa de a preveni frecările dintre confesiuni şi secte, a acordat fiecărei confesiuni dreptul de a-şi fonda şcoli, pentru uzul propriu, şi ca educaţie pe care o dau aceste şcoli, să fie în acord cu principiile fundamentale ale diferitelor secte, care toate se deosebesc unele de altele, a trebuit să stabilească condiţia că fiecare şcoală, nu poate fi frecventată decât de elevii unei confesiuni"[48].

Onisifor Ghibu vorbea de o campanie sistematică faţă de statul român în chestiunea şcolilor confesionale, deoarece declarându-se principiali împotriva ideii şcolii de stat, confesiunile minoritare, în special cultul catolic, au făcut apel la forurile europene, prin memorii adresate Societăţii Naţiunilor[49]. Memoriul din 1925 solicita concursul Societăţii Naţiunilor, pe lângă guvernul român, pentru asigurarea drepturilor bisericilor de a susţine şcoli, pentru restituirea imobilelor şcolare, clădirilor şi moşiilor expropriate, iar până la discutarea acestor chestiuni să se restabilească starea anterioară ordinelor ministeriale din 1923.

Ancheta Comisiei Societăţii Naţiunilor a respins cererea minorităţii maghiare întrucât „confesiunile maghiare au apelat la Geneva cu afirmaţiuni în mare parte neadevărate"[50], în timp ce „într-o chestiune foarte grea, guvernul român a manifestat dorinţa, cea mai sinceră şi cea mai lăudabilă, de a satisface ceea ce cer justiţia şi umanitatea"[51].

Observăm că minorităţile, şi în domeniul învăţământului, au avut nemulţumiri în raport cu soluţiile găsite de statul român, proteste neîntemeiate, dacă comparăm revendicările acestora cu Tratatul minorităţilor şi mai ales cu regimul în care s-au găsit înainte de 1918. Legile învăţămân-

---

[47] N. Brânzeu, *Minorităţile religioase în Transilvania*, în „Cultura creştină", nr. 79 din 1926, p. 217.

[48] *Ibidem*, p. 218.

[49] O. Ghibu, *Un anahronism şi o sfidare: statutul romano-catolic ardelean*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", Cluj, 1931, p. 119.

[50] Idem, *Acţiunea catolicismului unguresc şi a Sfântului Scaun în România întregită*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", Cluj, 1934, p. 775.

[51] George Sofronie, *România în viaţa internaţională*, în Enciclopedia României, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 985.

tului din 1924, 1925, 1928, au demonstrat că statul român şi-a confirmat angajamentele luate prin tratatul de pace şi în domeniul şcolar[52].

Evoluţia cultelor în perioada interbelică prezintă şi un alt aspect, al legăturilor cu Vaticanul, aspect evidenţiat prin discuţiile purtate pentru încheierea unui Concordat. Tratativele pentru Concordat au început, din iniţiativa Vaticanului, în 1920 şi au continuat, cu întreruperi, până în anul 1927. Până în 1924 Vaticanul a înaintat statului român două proiecte de Concordat. Ideile avansate de Sfântul Scaun, redactate în spiritul autonomiei şi superiorităţii bisericii faţă de stat, cu toate că recunoşteau caracterul de biserică de stat al Bisericii Ortodoxe, desfiinţau dreptul de patronat, nu prevedeau dreptul de control şi de inspecţie al statului şi stabileau ca eparhiile unite să fie supuse direct Vaticanului.

În schimb, statul român

> „nu admitea legăturile directe cu Roma ale episcopilor catolici, şi reclama regelui României aceleaşi drepturi avute de regii unguri, faţă de numirea episcopilor şi exercitarea patronatului"[53].

Deosebirile de vederi au împiedicat încheierea unui acord între cele două părţi, convorbirile fiind reluate în 1924, când Vaticanul a venit cu noi propuneri. În ciuda Constituţiei din 1923, ce prevedea un tratament egal pentru confesiuni şi a protestelor clerului ortodox, tratativele au continuat ajungându-se la rezultate concrete în 1926, pentru ca la 10 mai 1927 să fie semnat textul final.

Concordatul a fost interpretat defavorabil de Biserica Ortodoxă, fie ca principiu, fie prin prevederile sale, deoarece leza interesele naţionale şi încălca suveranitatea statului. De câte ori a avut prilejul preoţimea ortodoxă şi-a arătat nemulţumirea, punând pe primul plan legiferarea unei noi Constituţii a statului, organizarea Bisericii Ortodoxe, reglementarea raporturilor cu celelalte culte şi abia atunci încheierea Concordatului. O altă parte a clerului nu vedea necesitatea unui acord cu Sfântul Scaun, dacă se vota o lege a cultelor. După semnarea Concordatului, în 1927, şi după ratificarea lui de către Parlament în 1929, protestele au continuat, Biserica Ortodoxă luând poziţie faţă de situaţia ce se crea Bisericii Catolice în cadrul statului român.

---

[52] M. Muşat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 906.

[53] I.G. Savin, *Problema cultelor în România*, Tipografia ziarului „Universul", Bucureşti, 1937, p. 36.

Indiferent de pozițiile față de Concordat, acesta s-a încheiat cum făcuseră și alte state după 1918, pentru a se reglementa raporturile cu Biserica Romano-Catolică și mai ales cu Vaticanul. Dacă au existat concesii prea mari față de catolici, interpretate ca rezultat al nestudierii problemei, statul român a urmărit să rezolve regimul cultelor, atât pentru consolidarea internă, dar și pentru imaginea României, ca stat democratic, pe plan extern.

Reglementarea raporturilor dintre statul român și culte s-a realizat prin *Legea pentru regimul general al cultelor*, votată la 22 aprilie 1928. Proiectul lege a fost alcătuit conform principiului libertății și egalității, prevăzut de articolul 23 al Constituției, fiind comunicat încă din 1925 „în stare de anteproiect cultelor, pentru a-și exprima obiecțiunile și dorințele lor. Din discuțiile purtate a rezultat un proiect dezbătut de Comisia specială a cultelor, în februarie – martie 1926, urmând să fie analizat de către Senat, în același an. Din 1926, proiectul s-a refăcut, completat și în cele din urmă depus în martie 1928 pe ordinea de zi a Senatului"[54].

În Expunerea de motive a proiectului legii, Al. Lapedatu marca însemnătatea legii, întrucât

> „după votarea legii pentru organizarea Bisericii Ortodoxe, stabilirea unui regim unitar, pe seama celorlalte culte din țară, a devenit, pentru desăvârșirea operei de organizare a statului, o problemă de o deosebită importanță, a cărei soluționare, pe cale legislativă nu mai poate fi amânată. Variația de regimuri a cultelor nu mai poate fi menținută, pentru că este incompatibilă cu caracterul unitar al statului, care trebuie să fie condus și administrat după legi unitare, aceleași pretutindeni și pentru toți"[55].

Necesitatea legii era motivată prin faptul că, în regimul actual al diferitelor culte existau „stări de-a dreptul imposibile"[56]. Ministrul Cultelor avea în vedere înființarea de noi episcopii, cea calvină de la Oradea, cea luterană de la Arad, conduse de episcopi numiți fără aprobarea statului. De asemenea, se făcuseră modificări în statutele de organizare ale culte-

---

[54] M.O., D.P.A.D. nr. 94 din 21 iunie 1928, ședința din 4 aprilie 1928, p. 3032.

[55] M.O., D.P.A.D. nr. 38 din 30 martie 1928, ședința din 22 martie 1928, p. 993.

[56] Al. Lapedatu, *Noul regim al cultelor din România. Cuvântări rostite în Senat și în Adunarea Deputaților*, București, 1928, p. 14.

lor, cum s-a întâmplat cu biserica evanghelică a saşilor, acesta desfiinţând dreptul de control şi de inspecţie al statului. Alte argumente erau abuzurile săvârşite cu încadrarea şi plata personalului bisericesc, propaganda sectară, situaţia patronatului, învăţământul teologic confesional, modalităţile exercitării controlului şi ajutoarelor statului, situaţia averilor bisericeşti, în cazul trecerii de la un cult la altul, organizarea cultului mozaic şi musulman.

Guvernul a urmărit trei aspecte ale regimului cultelor, anume situaţia de drepte a cultelor, raporturile dintre stat şi culte, şi relaţiile dintre culte. În asigurarea situaţiei de drept a cultelor s-a ţinut seama de autonomia confesiunilor, o autonomie „deplină în ordinea spirituală internă şi temperată în viaţa externă a bisericii"[57]. Autonomia era transpusă în practică prin drepturile asigurate cultelor, cum ar fi personalitatea juridică a părţilor constitutive, conducerea afacerilor interne, înfiinţarea, administrarea şi controlul instituţiilor culturale şi de binefacere, sau libertatea executării hotărârilor instanţelor judecătoreşti şi disciplinare prin organe proprii.

Precizând condiţiile recunoaşterii şi admiterii cultelor, legea fixa drepturile statului faţă de confesiuni sau, cum indica I. Mateiu, raportorul legii în Adunarea Deputaţilor, „partea esenţială a legii, fiindcă prin ea se stabilesc mai îndeaproape raporturile de drept dintre stat şi culte"[58]. Drepturile statului decurgeau din principiul suveranităţii, principiu ce nu încălca libertăţile confesionale. Legiuitorul a preferat sistemul prevalenţei statului faţă de biserică, numit şi sistemul autonomiei bisericeşti, urmând a satisface pretenţiile bisericii, dar şi drepturile ce decurgeau din suveranitatea statului[59].

Cum era de aşteptat legea a întâmpinat criticile reprezentanţilor cultelor, fie că erau aduse de Biserica Ortodoxă, fie că era vorba de celelalte culte. Biserica Ortodoxă cerea clarificarea situaţiei personalităţii juridice a cultelor, reglementarea averilor patronate şi a destinaţiei acestor averi în cazul trecerilor religioase. De asemenea, nu acceptă desfiinţarea drepturilor de patronat ale statului[60] şi înlesnirile făcute cu o prea mare uşurinţă unor culte care după 1918 încălcau legile ţării şi se declarau împotriva

[57] M.O., D.P.A.D. nr. 94 din 21 iunie 1928, şedinţa din 4 aprilie 1928, p. 3033.

[58] *Ibidem*, p. 3039.

[59] I. Agrigoroaiei, *Regimul cultelor în România întregită*, în „Armata şi Biserica", Bucureşti, 1996, p. 76.

[60] M.O., D.P.S. nr. 55 din 6 iulie 1928, şedinţa din 30 martie1928, p. 1074.

Concordatului[61]. Departe de a abuza de atributul de „biserică dominantă", Biserica Ortodoxă pleda pentru egalitatea tuturor cultelor, inclusiv a celui ortodox, deoarece, în unele cazuri, Biserica Ortodoxă avea o situaţie inferioară celorlalte culte.

De partea cealaltă cultul catolic, reformat, evanghelic reclamau restricţiile impuse de lege, afirmând că sunt supuse unor măsuri restrictive şi că nu li se recunosc vechile drepturi[62]. Acuzaţiile erau legate în special de controlul statului, de modalitatea recunoaşterii personalităţii juridice sau de situaţia averilor când aveau loc treceri religioase. Nemulţumirile cultelor erau infirmate de comparaţia între situaţia pe care ele o aveau înainte şi după 1918, precum şi de regimul confesional stabilit prin legea din 1928. Episcopul Aradului, Grigore Comşa, arăta că legea nu încalcă drepturile nimănui şi cu atât mai mult drepturile, care le-au avut şi de care s-au bucurat până acum cultele istorice. Dimpotrivă, legea acordă o libertate deplină „poate cea mai generoasă libertate ce s-a acordat cândva printr-o lege a cultelor"[63].

Statul român a urmărit să împace cele două puncte de vedere folosindu-se de principiile democratice prevăzute în Constituţie şi în legislaţia României interbelice. În scopul evitării tensiunilor confesionale, legiuitorul a adus unele modificări proiectului legii, cum ar fi suprimarea articolului 45, legat de averile bisericeşti în cazul trecerilor religioase, sau a procedat la clarificarea calităţii de persoană juridică acordată părţilor constitutive ale cultelor.

Discuţiile din Parlament au arătat interesul cultelor faţă de articolele legii, după cum prin adeziunea reprezentanţilor confesiunilor, acestea s-au declarat mulţumite de spiritul democratic al legiferării regimului cultelor. Aşa cum s-a făcut reglementarea regimului cultelor, raportându-se la interesele statului ori luând în considerare imaginea externă a ţării, legea din 1928 face parte din categoria importantelor măsuri menite să consolideze România întregită pe baze democratice[64].

---

[61] N. Bălan, *Biserica neamului şi drepturile ei*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1928, p. 48.

[62] G. Vedeanu, *Biserica Ortodoxă şi cultele minoritare*, în „Candela", nr. 10-12, 1929, p. 449.

[63] M.O., D.P.A.D. nr. 46 din 1 mai 1928, şedinţa din 21 martie 1928, p. 1091.

[64] I. Agrigoroaiei, *Organizarea cultelor ....*, p. 144.

Concepţia statului faţă de culte s-a aşezat pe temeiul libertăţii şi protecţiei egale şi pe principiul modern al suveranităţii de stat. Integrarea minorităţilor naţionale a fost o constantă a politicii guvernelor interbelice. Pentru a menţine situaţia sub control, prin legea din 22 decembrie 1920, s-a înfiinţat, pe lângă Ministerul de Interne, un Subsecretariat de stat pentru afacerile minorităţilor etnice. Constantin Argetoianu ministrul de Interne, justifica necesitatea Subsecretariatului prin suplinirea lipsei unui organ special care să formeze legătura între guvern şi minorităţi.

> „Pentru înlăturarea neajunsurilor inerente acestei situaţii şi ca dovadă de solicitudine faţă de cetăţenii de altă limbă, naţionalitate şi confesiune, se impunea crearea unui organ, care să armonizeze diversitatea de interese ale acestor cetăţeni cu interesele generale ale statului, contribuind astfel la înfăptuirea adevăratei unificări politice interne"[65].

Aceeaşi menire o avea şi Ministerul Cultelor, organ de protecţie şi sprijin pentru culte, dar şi organ de supraveghere şi control din partea statului[66].

Problema cultelor a stat şi în atenţia principalelor partide politice, acestea manifestându-şi opţiunile cu prilejul evenimentelor din viaţa religioasă. Concepţia liberală, formulată în 1922 de liderul Ionel Brătianu, sublinia necesitatea rezolvării problemei dintr-un îndoit punct de vedere: al dreptului şi al intereselor statului român[67].

> „Noi urmărim în raporturile noastre cu minorităţile de orice soi, afirma fruntaşul liberal în Senat, la 12 martie 1925, o viaţă frăţească pe un temei de reală şi completă egalitate. Noi voim ca ele să-şi găsească consacrarea tuturor legitimilor lor drepturi în cadrul statului nostru şi ca ele să contribuie, să conlucreze cu sinceritate şi cu dragoste la consolidarea acestui stat"[68].

[65] I. Scurtu, L. Boar, *Minorităţile naţionale din România, 1925 – 1931, Documente*, Bucureşti, 1996, p. 227.

[66] T.P. Păcescu, *Ortodoxism românesc*, Ed. Noii Reviste Bisericeşti, Bucureşti, 1938, p.5.

[67] I. Ciupercă, *Opoziţie şi putere în România anilor 1922-1928*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 1994, p. 94.

[68] „Viitorul", nr. 5106, din 13 martie 1925, p. 2.

Partidul Național Țărănesc susținea respectarea hotărârilor de la Alba Iulia și a prevederilor constituționale, precum și descătușarea bisericii de politică „dându-i condițiile potrivite împlinirii rolului ce-i revine pe temeiul dreptului istoric și național"[69]. Partidele politice, cu o anumită influență în opinia politică și în Parlament, consideră I. Ciupercă, erau de acord în privința necesității acordării unor drepturi egale naționalităților conlocuitoare. Ele se deosebeau în privința manierei celei mai convenabile de a rezolva problema în conformitate cu ceea ce ele înțelegeau prin interesele statului român. Astfel, Partidul Național preconiza o rezolvare în conformitate cu principiile afirmate în cadru festiv la Alba Iulia, Partidul Poporului urmărea o politică românească de conviețuire cu naționalitățile conlocuitoare, iar Partidul Țărănesc așeza la temelia politicii față de naționalități litera tratatelor de la Versailles[70].

Problema religioasă și cea a minorităților a constituit o preocupare constantă a statului urmărindu-se respectarea principiilor de egală îndreptățire și liberă protecție acordată cultelor. Dincolo de anumite tensiuni, rezolvarea acestor probleme a marcat o etapă importantă pe calea integrării minorităților naționale în cadrului statului român. S-au creat structuri politice, culturale, s-au căutat soluții, multe dintre ele cele mai pozitive, preocupări ce au angrenat toți factorii politici ai țării.

Problema minorităților s-a plasat contextul actelor juridice fundamentale interne și externe, la care s-au adăugat legile de unificare înfăptuite de statul român, unele chiar înaintea adoptării noii Constituții. Activitatea legislativă, de după 1918, demonstrează cadrul democratic al legiferării diferitelor aspecte ale vieții economice, sociale, politice și culturale, ce interesau în mod direct și minoritățile din România.

---

[69] C.Gr. Zotta, N. Tulceanu, *Partidele politice din România. Istoricul și programele lor*, Tipografia Revistei „Geniului", București, 1934, p. 84.

[70] I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 94.

Situația minorității române din Regatul Sârbo-Croato-Sloven între anii 1919-1929

Puncte de vedere

DANIEL LAZĂR

Dintre toate statele din centrul și sud-estul Europei beneficiare ale sistemului tratatelor de pace de la Paris, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor a înglobat, de departe, numărul cel mai mare de minorități. Aceste minorități neslave au constituit, în viziunea guvernelor de la Belgrad, pe tot parcursul perioadei interbelice, deci și în perioada supusă analizei noastre, *un permanent pericol* la adresa unității și stabilității statului multinațional al slavilor de sud.

Dacă adăugăm la acest sentiment, în mare măsură fals, și faptul că majoritarii slavi erau, la rândul lor, extrem de divizați etnic, confesional, lingvistic sau din punct de vedere al mentalului colectiv, fiind tributarii unor moșteniri istorice dintre cele mai diferite, tabloul societății iugoslave ni se înfățișează în culori dintre cele mai cenușii.

Teoretic, statutul minorităților din Iugoslavia a fost reglementat de prevederile *Tratatului privind protecția minorităților*, inclus în Tratatul de la Saint-Germain. El a fost semnat de iugoslavi abia la 5 decembrie 1919 și dat publicității în 1920.

Presa de la Belgrad nu a uitat să remarce, cu acest prilej, după ce în toamna anului 1919 protestase vehement față de prevederile tratatului, că „noul stat iugoslav acordă minorităților aceleași drepturi cetățenești și că minoritățile se bucură juridic de aceleași garanții ca și apartenenții majorității"[1].

Conform recensământului din 1921, în Iugoslavia trăiau 1.388.000 de minoritari, însumând circa 11,5% din totalul populației statului[2]. Ulterior,

---

[1] J.A.Pržić, *Zaštita majina prema ugorovu u miru 1919/1920 i suverena prava države*, *Apud* Gligor Popi, *Românii din Banatul iugoslav 1918-1940*, Ed. de Vest, Timișoara, 1996, p. 65.

[2] Kamil Krofta, *Les nouveaux États dans l'Europe Centrale*, Orbis, Prague, 1921, p. 112.

cifra va fi contestată, fiecare minoritate acreditând ideea că recensământul a coborât în mod deliberat cifrele, pentru a se dilua imaginea de *mozaic etnic* a societății iugoslave[3].

O privire interesantă asupra dinamicii evoluției populației din Iugoslavia pe parcursul a 10 ani (1921-1931) o oferă *Anuarul Statistic al Iugoslaviei*[4].

Conform acestuia, structura populației pe naționalități se prezintă astfel:

	1921		1931	
	Număr	**Procent**	**Număr**	**Procent**
1. Sârbo-croați	8.911.509	74,36	10.730.823	77,01
2. Sloveni	1.019.997	8,51	1.135.410	8,15
3. Germani	505.790	4,22	499.969	3,59
4. Maghiari	447.658	3,90	408.185	3,06
5. Albanezi	439.657	3,67	505.259	3,63
6. *Români*	*231.068*	*1,3*	*137.879*	*0,98*
7. Turci	150.322	1,26	132.924	0,95
8. Cehi/slovaci	115.522	0,96	129.320	0,93
9. Țigani	...	...	70.424	0,51
10. Alții	143.378	1,19	123.845	0,89
TOTAL	11.984.911		13.934.038	

În ceea ce privește repartizarea confesională, aceasta se prezintă în felul următor[5]:

	1921		1931	
	Număr	**Procent**	**Număr**	**Procent**
1. Ortodocși	5.593.057	46,67	6.785.501	48,70
2. Catolici	4.708.657	39,29	5.217.847	37,45
3. Musulmani	1.345.271	11,22	1.561.166	11,20
4. Luterani/Calvini	229.517	1,91	231.169	1,66
5. Mozaici	64.746	0,54	68.405	0,49
6. Uniți	40.338	0,34	44.671	0,32
7. Alții	3.325	0,03	25.279	0,18.

[3] Prof. Th. Ruyssen, reprezentant în Comisia minorităților de pe lângă Societatea Națiunilor, a sintetizat starea minorităților din Iugoslavia, în urma voiajului întreprins în această țară, în mai 1926. În opinia sa, „populațiile pe care noua Iugoslavie le consideră minorități, având drept de protecție, sunt germanii, ungurii și românii". Arhivele Naționale, *Fond microfilme Elveția*, Societatea Națiunilor, Secretariatul General. Xerografii, M. 923, R. 1, dos. 1481/19.06.1926.

[4] *Statistički Godišnjak*, Opšta Država Statistika, Beograd, 1939, tabla 32.

[5] *Ibidem*, tabla 33.

Se impun câteva precizări. Dacă tabelul confesional este, pentru noi, neconcludent, deoarece, cu excepţia evreilor, nici o etnie nu se confundă cu religia, statistica dinamicii populaţiei este deosebit de relevantă.

Astfel, pe parcursul a zece ani, numărul populaţiei româneşti s-a diminuat dramatic, românii bănăţeni suferind cel mai accentuat declin demografic. Spunem români bănăţeni, întrucât cei de pe Valea Timocului şi din Macedonia nu erau recunoscuţi ca atare, ei fiind trecuţi la rubrica „Alţii".

Scăderea cu aproape 50% trebuie pusă, deci, pe seama politicii duse de autorităţile de la Belgrad împotriva elementului românesc, manifestată cu precădere în domeniul şcolar şi bisericesc, recunoscute ca *elemente fundamentale* în păstrarea identităţii naţionale.

Deosebit de interesantă este, de asemenea, ancheta întreprinsă de *Institutul Central de Statistică* de la Bucureşti, în lagărele de prizonieri iugoslavi de origine română, aduşi în ţară după ocuparea Iugoslaviei de către Germania, în aprilie 1941. Cu acest prilej, s-a organizat o anchetă în lagărele de la Curcani-Ilfov, Odăile-Teleorman, Bălănoaia-Giurgiu, Remetea şi Bucovăţ-Timiş, care a oferit prilejul de a cunoaşte situaţia minorităţii române din Banatul sârbesc, la două decenii de la intrarea provinciei în componenţa Iugoslaviei. Informaţiile, deşi relative, oferă o imagine interesantă asupra componenţei etnice a principalelor regiuni din Banat, în cele mai multe sârbii fiind în minoritate.

Plasa[6]	**Români**	**Sârbi**	**Alţii**
1. *Alibunar*	18.780	4.135	500
2. *Biserica Albă* (Bela Crkva)	11.115	12.460	1.200
3. *Uzdin*	6.000	–	–
4. *Cuvin* (Kovin)	7.350	5.950	3.600
5. *Panciova* (Pančevo)	9.200	1.150	2.250
6. *Velika Kilinda*	6.000	15.000	7.000
7. *Veliki Bečik* (Becicherecul Mare)	13.200	1.300	–
8. *Vârşeţ* (Vršac)	15.636	6.550	959

Cu acest prilej, cei intervievaţi au relatat că „în Iugoslavia nu există nici şcoli, nici biserici cu limba întrebuinţată română"[7].

---

[6] Cf. *Românii din Timoc*, „Bucovina", Bucureşti, f.a., p. 249-295.

[7] *Ibidem*, p. 295.

După unele opinii[8], românii trăitori în Iugoslavia pot fi grupaţi în trei mari regiuni:

1. românii din Banatul sârbesc
2. românii din Krajina sârbească (Timoc)
3. românii din Macedonia sârbească

Toţi aceştia au fost supuşi unui sever regim de deznaţionalizare, mai ales românii din Timoc şi Macedonia, care nici nu erau recunoscuţi ca minoritari de către autorităţile de la Belgrad. „Transformările survenite în urma întregirii statului iugoslav, toate au ca scop slavizarea regiunilor locuite de români încă din cele mai vechi timpuri şi înapoierea (contopirea, n.ns.) lor într-o viitoare omogenitate etnică, demografică şi politică a ţării vecine"[9] se consemna, cu realism, în revista „Timocul".

Slavizarea a îmbrăcat diverse forme. Între 1919 şi 1927, în circumscripţiile administrative Alibunar, Vârşeţ şi Cuvin, spre exemplu, statul iugoslav a încurajat, prin diverse facilităţi acordate, înfiinţarea a 14 colonii sârbeşti, care, împreună, au însemnat un aport de populaţie de 4.677 locuitori sârbi[10]. La Vladimirovăţ (Vladimirovac), pe lângă cei aproape 5.000 de români s-au stabilit după 1921, într-o nouă aşezare, peste 350 de sârbi. Este cert, aşadar, că avem de-a face cu „faptul politic foarte important că pe lângă fiecare comună românească omogenă s-a înfiinţat câte o colonie de sârbi"[11]. Totodată, s-a constatat că românii aveau o pierdere anuală de 43 de suflete la 10.000 locuitori, pe când sârbii întregistrează o creştere de 35 de persoane la 10.000 de locuitori.

De aceea, „cea mai mare calamitate în organismul social al românilor din Banatul sârbesc este continua lor scădere la număr"[12].

În privinţa românilor din Timoc şi Macedonia, situaţia era, cu adevărat, dramatică.

Denumiţi *vlahi* sau *vlasi* de către autorităţile sârbe, românii timoceni formau o masă compactă între Dunăre, Morava şi Timoc, ocupând o suprafaţă de circa 12.000 km², pe teritoriul districtelor sârbeşti, Krajna, Mo-

[8] Petre Petrinca, *Românii de peste hotare*, în „Timocul", an. II, nr. 9-10, nov.-dec. 1935, p. 7.

[9] *Ibidem*, p. 7.

[10] Petru Nemoianu, *Românii din Banatul sârbesc*, în: „Analele Banatului", an III, nr. 2, fasc. 5, aprilie-iunie 1930, p. 43-48, *passim*.

[11] *Ibidem*, p. 43-48, *passim*.

[12] *Ibidem*, p. 43.

rava, Timok şi Požarevac. Mai mult, Krajna şi Požarevac erau locuite de o populaţie aproape exclusiv românească[13].

La începutul secolului, însuşi istoricul Ljubomir Jovanović arăta că vlahii timoceni „sunt de aşa fel că dacă ai judeca după port şi după vorbă, omul care n-ar fi prevenit, trecând pe aici, s-ar putea gândi că ar fi trăit în România"[14].

Intrigat de persecuţiile asupra românilor timoceni, încă înainte de izbucnirea războiului mondial, George Vâlsan arăta:

> „Dacă fatalitatea geografică a hotarelor naturale a făcut ca un mare fluviu, Dunărea, să-şi mâne apele printre ţinutul acestor români şi ţara noastră şi să însemne pe hărţi şi în minţile oamenilor o graniţă pe care nu se gândeşte nimeni să o treacă, *să se ştie că o astfel de graniţă trebuie să rămână numai politică, nu şi culturală*" (subl.ns.)[15].

După George Vâlsan, în ceea ce se numeşte Krajna sârbească locuiau aproximativ 260.000-300.000 de români.

Pentru aceştia, publicaţiile româneşti erau interzise la vamă, iar în satele lor primarii şi notarii alcătuiau actele doar în sârbeşte, slavizându-le numele, copiii fiind pedepsiţi dacă la şcoală vorbeau limba română. În plus, erau interzise numele de botez româneşti, preotul sârb oferind *o listă* cu numele care puteau fi alese.

> „Oficial, având cel mai dulce zâmbet pe buze, îndemnând la legături trainice de prietenie cu România, statul sârb îşi dă toate silinţele să ucidă ca popor pe cei 300.000 de străini care îl incomodează"[16], conchidea marele geograf.

Situaţia dramatică a românilor de pe Valea Timocului nu s-a modificat nici după crearea statului sârbo-croato-sloven, ei continuând să fie privaţi de orice formă de învăţământ în limba română, după cum „n-au voie să spună în bisericile clădite cu banii şi munca lor o singură rugăciune în

---

[13] Delatimoc, *Românii din Serbia*, în: „Românii din Timoc", „Bucovina", f.a., p. 99.

[14] Ljubomir Jovanović, *Nasele srpskih zemle*, Beograd, 1903. *Apud* St. Romanski, *Românii dintre Timoc şi Morava*, în: „Timocul", an III, nr. 4-6, 1936, p. 5.

[15] George Vâlsan, *Românii din Bulgaria şi Serbia*, în: *Românii şi popoarele balcanice*, Bucureşti, 1913, p. 27.

[16] *Ibidem*, p. 25.

limba română"[17]. Ei împărtăşeau, astfel, soarta minorităţilor neslave, „având parte de un tratament cum nu e cu putinţă să găseşti ceva asemănător în vreun alt stat în Europa"[18].

Oficial, articolul 16 al Constituţiei iugoslave stabilea că minorităţilor naţionale li se garantează învăţământul elementar (de patru clase, n.ns.) în limba maternă, dar în *condiţiile care vor fi prevăzute de lege* (s.ns.). Legea cu privire la şcolile populare va fi promulgată abia în 1929. Situaţia[19] s-a agravat şi mai mult prin plecarea în masă a intelectualilor şi funcţionarilor români din Banatul iugoslav în România, fapt care a dezechilibrat complet sistemul şcolar elementar. În plus, „o parte dintre învăţătorii români au părăsit locul de muncă şi pentru că s-a dat ordin ca în decurs de un an de zile să fie obligaţi să înveţe «limba statului»"[20].

Deosebit de interesant este, din această perspectivă, raportul din 27 octombrie 1922, adresat lui M. de Lens, însărcinatul cu afaceri al Franţei la Belgrad, către preşedintele guvernului, Poincaré, privind implicaţia problemelor şcolare şi confesionale în raporturile româno-iugoslave.

În opinia raportorului[21], problemele privind studierea în limba sârbă în România, respectiv în limba română în Banatul iugoslav au făcut obiectul unei conferinţe, care a reunit la Belgrad, la începutul lunii octombrie 1922, delegaţi din cele două ţări.

În privinţa regimului şcolilor, guvernul sârb era dispus să faciliteze accesul la învăţarea în limba maternă, cu condiţia reciprocităţii. În plus, sârbii urmau să acorde locuri pentru învăţarea limbii şi literaturii române la Universitatea din Belgrad tinerilor români bănăţeni, „fără a cere acest lucru şi guvernului român"[22].

Punctul nevralgic al întâlnirii l-a constituit problema şi statutul Bisericii româneşti din Banatul sârbesc. Delegaţii români au cerut organizarea Bisericii române prin subordonarea ei Patriarhiei de la Bucureşti.

> „Delegaţia sârbă a văzut în această cerere *o problemă de ordin politic* (s.n.), la care ea nu a vrut să subscrie, iar conferinţa s-a încheiat fără a-şi termina lucrările"[23], a conchis autorul raportului.

---

[17] N. Batzaria, *Conflctul italo-sârb*, în: „Societatea de mâine", nr. 19, 1927, p. 248.
[18] *Ibidem*, p. 247.
[19] Gligor Popi, *op.cit.*, p. 133.
[20] *Ibidem*, p. 134.
[21] Arhivele Naţionale, *Fond microfilme Franţa*, MAE, Archives diplomatiques, R. 0227, c. 880.
[22] *Ibidem*, R. 0227, c. 880.
[23] *Ibidem*, R. 0227, c. 881.

În fapt, Biserica română din Banat a fost subordonată celei sârbe. Comitetele parohiale au fost desfiinţate, iar în parohiile vacante au fost aduşi preoţi sârbi sau ruşi, refugiaţi după revoluţia bolşevică.

În domeniul şcolar, prin ordonanţa nr. 1780/1921 s-a dispus ca, începând cu clasa a II-a, limba de predare să fie *exclusiv* limba sârbo-croată, interzicându-se, totodată, primirea de manuale şcolare din România[24].

Tot în mod deliberat, în satele cu majoritate românească au fost încurajaţi să se stabilească aşa numiţi *dobrovolci* (voluntari, oameni care se aşează de bună voie), sosiţi din regiuni îndepărtate, precum Bosnia, Macedonia sau Kosovo, de cele mai multe ori elemente negative, cu habitudini total străine spiritului de muncă, disciplină şi ordine, specific tuturor locuitorilor Banatului, indiferent de naţionalitate.

După Gh. Demian, persecuţiile contra elementului românesc s-au făcut „încă din 1920, când Take Ionescu, foarte mulţumit de prietenia românosârbă nu ia nici o măsură pentru normalizarea situaţiei fraţilor noştri robiţi"[25]. În fapt, Take Ionescu a fost adesea atacat pentru lipsa de reacţie faţă de cele ce se întâmplau în Iugoslavia, atât în perioada cât a deţinut portofoliul externelor, cât şi în timpul scurt cât a exercitat mandatul de prim-ministru. Punctele vulnerabile erau situaţia bisericii şi a şcolilor româneşti:

> „În Serbia [românii] suferă cum n-au suferit niciodată până acum. În tot cuprinsul Iugoslaviei românii au avut o singură biserică românească în marele centru Monastir (Bitolia), de unde acum câteva săptămâni au fost alungaţi, iar odăjdiile şi banii au fost luaţi de sârbi, iar preoţii români înlocuiţi cu preoţi sârbi"[26],

se arată în interpelarea lui Nicolae Batzaria, în Senat, din 18 februarie 1921, către Ministerul de Externe.

În esenţă, deşi s-au făcut o serie de convenţii şi „câteva zeci de comisii au încasat diurne gras plătite fără a face ceva", „toate aceste convenţii

---

[24] Gh.I. Demian, *Pentru Banatul robit. Istoricul tratativelor duse pentru obţinerea Banatului sârbesc (1914-1923)*, Tipografia Românească, Timişoara, 1922, p. 26-29, *passim*.

[25] *Ibidem*, p. 26-29, *passim*.

[26] Arhivele Naţionale, *Fond PCM*, dosar 126/1920, f. 103. La Bitolia fusese închis şi singurul liceu românesc încă din 1913, îndată după preluarea Macedoniei de către Serbia, în urma Păcii de la Bucureşti.

bisericeşti, şcolare nu sunt altceva decât nişte hârtii fără valoare pentru că „aliaţii" noştri nu le-au aplicat nici până acum şi nu le vor aplica nici în viitor, găsind întotdeauna o uşiţă de scăpare, pentru a putea continua şi mai departe politica de deznaţionalizare a românilor"[27], aprecia Gh. Demian.

Legaţia României la Belgrad a semnalat şi ea, în câteva ocazii, situaţia gravă a şcolii şi bisericii române din Iugoslavia.

Din telegrama şefului Legaţiei, Emandi, către Ministerul de Externe de la Bucureşti, din 19 iunie 1925, reiese că

> „până acum nu s-a ajuns la nici un rezultat în problema bisericilor şi şcolilor [...]. Mi s-a declarat că guvernul iugoslav doreşte să aplice drepturile prevăzute în tratatul de la St. Germain asupra minorităţilor *şi că deci nu mai este necesară o convenţie specială pentru moment* (s.n.)"[28].

Totodată, Emandi solicita o întrevedere cu şeful diplomaţiei iugoslave, Momčilo Ninčić.

Legaţia României de la Belgrad a mai fost înştiinţată că reprezentanţii *Comisiei Românilor din Banat* au comunicat că, din lipsă de fonduri, ziarul românesc îşi va înceta apariţia. „Dată fiind absoluta necesitate a acestui ziar vă rog să binevoiţi a autoriza suma necesară pentru continuare"[29], a transmis Emandi la Bucureşti. El a propus ca guvernul român să contribuie cu suma de 100.000 de dinari, pentru asigurarea apariţiei ziarului[30].

În şedinţa Senatului României, din 23 martie 1926, a fost analizată situaţia elementului românesc din Iugoslavia de după 1919.

În cuvântul său, dr. V. Bianu a arătat că deşi raporturile diplomatice româno-iugoslave sunt excelente, totuşi, situaţia minorităţii româneşti se agravează constant, „în special pe terenul limbii, învăţământului şi al bisericii"[31].

---

[27] Gh.I. Demian, *op.cit.*, p. 29.

[28] Arhivele Naţionale, *Fond Casa Regală*, dosar 27/1925, f. 175, telegrama nr. 1173/19 iunie 1925 către MAE al României.

[29] *Ibidem*, dosar 29/1925, f. 13.

[30] *Ibidem*, dosar 27/1925, f. 27.

[31] Idem, *Fond PCM*, dosar 126/1920, f. 226.

Din această cauză şi Mica Înţelegere, care a fost rezultatul firesc al evoluţiei relaţiilor dintre cele două state după marele Război, „nu va putea corespunde scopului urmărit, limitându-se numai la manifestaţiuni de ordin diplomatic, ci prin stabilirea directă de raporturi sincere şi respect reciproc dintre popoare"[32].

În declaraţia dr. V.Bianu apare şi comparaţia dintre situaţia românilor din Macedonia şi a sârbilor din România. Astfel, înainte de 1914, aici existau 26 şcoli primare, 10 biserici, un liceu şi o şcoală de fete. După 1918, toate au fost închise. În Banatul românesc, în schimb, după 1918 s-au înfiinţat următoarele aşezăminte sârbe:

– 43 şcoli profesionale, cu 64 cadre didactice şi maiştri;
– 54 biserici;
– 4 mănăstiri;
– un vicariat la Timişoara;
– o bancă la Timişoara, sprijinită de BNR;
– un săptămânal („Glasni"/„Vestitorul");
– zeci de asociaţii culturale[33].

Toate acestea primeau subvenţii de la statul român. În plus, prevederile legii rurale au fost aplicate în aceeaşi măsură şi etnicilor sârbi, ceea ce nu s-a întâmplat, într-o primă fază, cu ţăranii români din Banatul iugoslav.

De altfel, etnicii români au fost discriminaţi şi prin *Legea pentru alegerile în Adunarea Constituantă*, din noiembrie 1920, care prevedea că

> „acei locuitori ai Regatului Sârbo-Croato-Sloven care prin tratatele de pace cu Germania, Austria şi Ungaria au dreptul de opţiune la statele lor naţionale [...] nu se bucură de dreptul de vot"[34].

În final, dr. V. Bianu a cerut imperios lui I.G. Duca, ministrul de externe, să intervină serios pe lângă guvernul de la Belgrad pentru rezolvarea situaţiei românilor din Iugoslavia.

Senatorul M.Gropşanu a arătat, la rândul său, că în Banatul sârbesc fuseseră deja închise 30 de şcoli româneşti. De asemenea, *Fundaţiei Bălănescu* din Biserica Albă, care se ocupa cu ajutorarea materială a tineri-

[32] *Ibidem*, f. 226.
[33] *Ibidem*, f. 226.
[34] Gligor Popi, *Formarea, dezvoltarea şi activitatea Partidului Român din Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor (1923-1925)*, Ed. Tibiscus, Uzdin, 1993, p. 16.

lor români din Iugoslavia care urmau să studieze în România, i s-a pus sechestru de către autoritățile sârbești[35].

C. Angelescu, ministrul Instrucțiunii, a confirmat discriminarea la care era supusă școala românească din Banat și a numit o comisie guvernamentală, care să cerceteze toate aceste aspecte. Arată, de asemenea, că guvernul a alocat din bugetul pe anul 1926 suma de 30.000.000 lei, însă numai pentru ajutorarea școlilor românești din Macedonia greacă (Salonic și Ianina)[36].

Simptomatic ni s-a părut, în încheiere, pentru modul în care autoritățile de la București au înțeles, în general, să se preocupe de chestiunile bilaterale româno-iugoslave, altele decât cele derivate din înțelegerile specifice colaborării în cadrul Micii Antante, cazul sumelor de bani și a valorilor confiscate de sârbi din Banat, în 1918-1919.

La 19 martie 1929 (!) Direcția Administrației Generale din Ministerul de Interne înaintează către Secretariatul General al Președinției Consiliului de Miniștri o adresă prin care era solicitat dosarul cu sumele de bani și valorile ridicate din județele Timiș, Torontal, Caraș și Severin de către armatele sârbe de ocupație și care fusese înaintat Guvernului la 29 iulie 1921 (!)[37].

Dosarul era necesar delegatului Ministerului de Interne, care urma să participe la Conferința de la Belgrad, programată pentru 6 aprilie 1929 și care, printre altele, avea în vedere și reglementarea problemei pagubelor produse de ocupanți în cele patru județe. Dosarul cerut nu a mai fost găsit, iar delegatului român i-au lipsit, astfel, instrumentele necesare discuției de la Belgrad.

---

[35] Arhivele Naționale, *Fond PCM*, dosar 126/1920, f. 229.

[36] *Ibidem*, f. 231.

[37] *Ibidem*, dosar 26/1929, f. 16.

Contribuţii la istoria social-democraţiei româneşti

Memoriile lui Eftimie Gherman *

NICOLAE BOCŞAN

Eftimie Gherman s-a născut în 18 ianuarie 1894, în comuna Lăpuşnicul Mare din judeţul Caraş-Severin, într-o modestă şi numeroasă familie de ţărani, formată din 7 membri, care nu avea decât un hectar de pământ. Împins de nevoi, tatăl său Vasile Gherman s-a angajat la minele de cărbuni de la Anina. După absolvirea şcolii primare, fiul său mai mare, Eftimie Gherman, a fost trimis ca ucenic la brutăria lui Anton Werlerlin din Oraviţa, pentru a se califica în această meserie. Încă de la începutul uceniciei a intrat în contact cu mişcarea social-democrată, aşa cum mărturiseşte în memoriile dictate la sfârşitul vieţii profesorului Liviu Smeu din Bozovici, jud. Caraş-Severin, una din cele mai interesante şi mai puţin cunoscute pagini din istoria social-democraţiei româneşti, a exilului românesc de asemenea[1].

Memorille cunoscutului militant socialist din Banat aduc informaţii preţioase despre primele sale contacte cu mişcarea socialistă românească din Banat şi Transilvania, favorizate de lectura săptămânalului „Adevărul", organul de presă al socialiştilor români din Ardeal, Banat şi Ungaria şi de existenţa „unui mic grup socialist" la Oraviţa, care se întrunea „din când în când"[2]. Munca istovitoare în atelierul de brutărie, adesea până la

---

* O primă prezentare parţială a *Memoriilor*, consacrată cu precădere activităţii din exil, a fost făcută în studiul nostru *Social democraţi români în exil*, publicat în vol. *Fenomenul muncitoresc şi social-democrat din România. Secolele 18-20.* Lucrări prezentate la simpozionul de la Reşiţa 23-25 mai 1997, organizat de Friedrich Ebert Stiftung, Reşiţa, 1997, p. 7-16.

[1] O copie în manuscris a memoriilor, cu titlul *Memorii şi contribuţii la istoria mişcării socialiste*, se păstrează la arhiva Muzeului Banatului Montan din Reşiţa. Ne-a fost semnalat şi pus la dispoziţie prin bunăvoinţa domnului prof. dr. Valeriu Leu, căruia îi mulţumin şi cu această ocazie pentru generozitatea şi amabilitatea sa (În continuare Eftimie Gherman, *Memorii*).

[2] Eftimie Gherman, *Memorii*, p. 1.

17-18 ore, şi frecventarea obligatorie la şcoala de ucenici l-au împiedecat să se integreze în activitatea acestui grup. Ceea ce l-a determinat decisiv să adere la mişcarea social-democrată a fost contactul timpuriu cu viaţa grea a minerilor de la Anina, care, aşa cum mărturiseşte în *Memorii*,

> „a influenţat preocuparea mea continuă de mai târziu, ca să mă pun în slujba apărării intereselor lor profesionale şi a îmbunătăţirii condiţiilor de muncă şi de viaţă"[3].

Dorinţa de a se încadra în mişcarea socialistă, alimentată de informaţiile citite în ziare despre activitatea organizaţiilor social-democrate din Timişoara, Arad, Budapesta, l-au determinat să părăsească Oraviţa, în pofida opoziţiei tatălui său care dorea să-i asigure o calificare[4]. După numeroase peregrinări prin Timişoara şi Arad, lipsit de o susţinere materială sigură, în 1909 a ajuns la Budapesta. În capitala Ungariei a contactat pe conducătorii de atunci ai social-democraţilor români: Ion Flueraş, preşedintele secţiei române a organizaţiei social-democrate din Ungaria, Tiron Albani, Traian Novac, Iosif Jumanca, Iosif Ciser, Leonard Pankerov[5]. Despre Iosif Ciser scrie că a fost un mare orator, care uimea auditoriul prin limba română elevată ce o vorbea.

> „Niciodată n-am cunoscut pe cineva – scria el – să-şi expună ideile cu atâta clarviziune şi să argumenteze problemele cu atâta convingere"[6].

Despre Leonard Pankerov, redactorul săptămânalului „Adevărul", scria că a fost „un mare ziarist al vremii", ce „captiva pe cititori prin cuvintele neaoşe româneşti"[7]. Cei doi au avut o influenţă covârşitoare în formarea sa ca militant social-democrat. Ei au activat în mişcarea socialistă din România, de unde au fost expulzaţi în 1907, în timpul răscoalelor ţărăneşti.

De la Budapesta, Gherman a trecut la Viena, unde l-a cunoscut pe Gheorghe Grigorovici, deputat socialist de Cernăuţi, pe care îl consideră în

[3] *Ibidem*, p. 2.
[4] *Ibidem*, p. 3.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*.

Memorii „dascălul ce i-a desăvârşit personalitatea politică socialistă"[8]. Tot aici a cunoscut pe Racovski, pe fraţii Hope, vienezi ce au trăit mult în România, de unde au fost expulzaţi în 1907, în urma răscoalei ţăranilor[9]. După câţiva ani s-a reîntors la Budapesta cu o personalitate politică bine conturată, unde a început să activeze în secţia social-democraţilor români, frecventând cursurile organizate de Partidul socialist. În scurt timp a devenit unul din principalii propagandişti social-democraţi români din Budapesta, cu numeroase legături printre socialiştii unguri, cum au fost Gárany sau prof. Kamphy, originar din Timişoara, cu care a păstrat de-a lungul anilor „o legătură prietenească şi de ideologie socialistă comună"[10].

Alături de alţi lideri sociali-democraţi români, a fost desemnat să desfăşoare propagandă în bazinele miniere din Banat, Valea Jiului şi din Munţii Apuseni, să organizeze din punct de vedere politic şi sindical minerii din aceste zone. Iosif Ciser a fost trimis să organizeze muncitorii din Valea Jiului, Bazil Surdu pe cei din Munţii Apuseni, iar Eftimie Gherman în Banat. Iosif Ciser şi Leonard Pankerov trebuiau să ia legătura cu mişcarea socialistă din România[11].

În timpul războiului a fost încorporat, apoi a suferit prigoana autorităţilor pentru propaganda anti-războinică, fiind arestat şi condamnat la moarte, sentinţă comutată apoi la 20 de ani de închisoare[12].

După război s-a integrat imediat în mişcarea muncitorească din România, activând în rândurile muncitorilor minieri din Banat şi Valea Jiului. A condus negocierile cu societăţile miniere pentru încheierea contractelor colective de muncă, a condus mişcările greviste pentru îmbunătăţirea situaţiei muncitorilor minieri. La greva generală din 1920 a fost conducătorul minerilor din Banat, unde greva a avut cea mai mare durată din întreaga ţară (peste cinci săptămâni). A fost arestat şi condamnat, împreună cu alţi 7 muncitori, la 2-6 luni închisoare, cu suspendarea executării pedepsei. După grevă a contribuit la refacerea organizaţiilor sindicale din Banat

[8] În 1896 s-a creat Partidul Social-Democrat din Bucovina, iar în iunie 1906 s-a constituit Partidul Social Democrat Român. Gheorghe Grigorovici a fost membru al acestor formaţiuni. Vezi Nicolae Jurca, *Istoria social democraţiei din România*. Bucureşti, 1994, p. 59, vezi şi Eftimie Gherman, *Memorii*, p. 4.

[9] Eftimie Gherman, *Memorii*, p. 5.

[10] Eftimie Gherman, *Memorii*, p. 5.

[11] *Ibidem*, p. 6.

[12] Pentru perioada războiului vezi detalii la Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă" sau istoria ignorată 1914-1919*. Reşiţa, 1995, p. 131-136.

şi din Valea Jiului. Mai ales în Valea Jiului, activitatea sindicatelor şi a Partidului social-democrat a fost interzisă, localurile au fost închise, greviştii au fost arestaţi, a fost instaurată starea de asediu. Revendicările formulate în Memoriul adresat Corpului 7 Armată au fost satisfăcute integral de generalul Cihovski, permiţând reluarea activităţii sindicale. În pofida acestui succes, încrederea muncitorilor în mişcarea sindicală a scăzut considerabil. *Uniunea Muncitorilor Minieri*, care la începutul grevei număra 20.000 de membri, a rămas după grevă cu numai 4.000 membri, dintre care aproape 2.000 aparţineau sindicatelor miniere din Banat. Pierderea drepturilor deţinute de mineri, concedierile masive l-au determinat să rămână un timp în Valea Jiului pentru susţinerea intereselor muncitorilor. A fost principalul delegat al muncitorilor la tratativele cu societăţile miniere. Eşecul negocierilor a adus conflictul de muncă în faţa Comisiei de arbitraj, unde Eftimie Gherman a susţinut revendicările muncitorilor formulate în Memoriul înaintat societăţilor din Valea Jiului, acceptate în final de Comisia de arbitraj care s-a deplasat în Valea Jiului[13].

Anul 1920 a consemnat şi intrarea lui Eftimie Gherman în viaţa politică din România, fiind ales deputat de Caraş în parlamentul României pe listele Partidului social-democrat. A păstrat această calitate până la alegerile din 1937. În parlament a promovat în numele Uniunii muncitorilor minieri din România proiectul de lege pentru majorarea pensiilor minerilor, succes ce i-a conferit un mare ascendent în rândul acestei categorii. De altfel, din 1923 a fost ales secretar general al Uniunii muncitorilor minieri din România[14].

Criza economică a lovit puternic industria minieră şi muncitorimea din bazinele miniere. Ministerul muncii a negociat plasarea unor muncitori români la muncă în Franţa în anii 1932-1933. La Congresul Uniunii muncitorilor minieri din 28-29 februarie – 1-2 martie 1932, Eftimie Gherman a propus o rezoluţie care sintetiza un complex de măsuri pentru a veni în sprijinul muncitorilor minieri[15].

---

[13] Situaţia din bazinele miniere şi conflictele de muncă după 1918, negocierile cu patronatul şi revendicările muncitoreşti sint pe larg prezentate în capitolele: *Situaţia muncitorilor de la minele de aur din Munţii Apuseni şi (de) la cele de cărbune din Banat şi Valea Jiului*, p. 17-22, *Greva generală din 1920*, p. 29-39.

[14] Eftimie Gherman, *Memorii*, cap. *Alegerile generale din anul 1920*, p. 23-28.

[15] *Ibidem*, cap. *Criza economică dintre anii 1929-1933*, p. 40-45.

În timpul dictaturii carliste a fost colaborator al regimului autoritar condus de Carol II[16]. Prigonit apoi de legionari, Gherman s-a ascuns în diferite locuri din ţară, până după rebeliunea legionară, când s-a aşezat la Poneasca (1941-1944), unde şi-a amenajat o proprietate. De aici a menţinut contactele cu liderii sociali democraţi şi oficialii *Uniunii minierilor*[17]. A fost scos din partid pentru colaborare cu dictatura regală, dar în timpul războiului a fost reprimit în Partidul Social Democrat, împreună cu Jumanca, dar fără Mirescu şi Flueraş[18].

După război nu s-a integrat în nici una din grupările care au divizat Partidul Social Democrat Român: gruparea Voitec, favorabilă fuziunii cu PCR; gruparea Şerban Voinea, care susţinea colaborarea cu PCR, inclusiv liste comune în alegeri, păstrând independenţa şi individualitatea Partidului Social Democrat; gruparea Titel Petrescu, care accepta să colaboreze cu PCR după alegeri, dar Partidul Social Democrat să meargă pe liste proprii[19]. În aceste condiţii Gherman nu a candidat pentru alegerile din 1946, iar din toamna anului 1947 a hotărât să ia calea exilului.

Cu sprijinul prietenilor şi al unui ţăran din Ungaria, în octombrie 1947 a ajuns la Budapesta. Aici a stabilit imediat contacte cu liderii sociali-democraţi unguri, cu Ana Ketly, preşedinta Camerei deputaţilor şi cu Buchingen, originar din Timişoara, pe care îi cunoştea dinainte de primul război mondial. La Budapesta a găsit aceleaşi frământări şi tendinţe ca şi la Bucureşti: o grupare, în frunte cu secretarul general Szakacs, era pentru colaborare totală, până la fuziune cu Partidul Comunist; altă grupare, condusă de Ana Ketly, împreună cu alţi lideri social-democraţi, susţinea colaborarea cu comuniştii, păstrându-şi însă autonomia şi individualitatea politică[20].

Cu sprijinul liderilor social-democraţi unguri a plecat imediat la Viena, unde s-a prezentat la sediul Partidului social-democrat din Austria. Aici l-a contactat pe inginerul Karl Waldbrunner, vechi secretar general al Partidului social-democrat austriac. Ca delegat al Internaţionalei socialiste, în perioada interbelică acesta a vizitat în mai multe rânduri România, când l-a întânit şi pe Eftimie Gherman în Banat. La recomandarea lui Waldbrun-

[16] Nicolae Jurcă, *op. cit.*, p. 277 ş.a.
[17] Eftimie Gherman, *Memorii*, p. 45.
[18] Nicolae Jurca, *op. cit.*, p. 299-336.
[19] *Ibidem*, p. 352 ş.a.
[20] Eftimie Gherman, *Memorii*, cap. *Perioada anilor 1941-1946, Exilul.*

ner, a intrat în legătură cu Adolf Scherff, un alt lider socialist austriac, căruia i-a explicat motivele pentru care a hotărât să emigreze. Deoarece Viena era controlată de armata sovietică de ocupaţie, iar perspectivele tratatului de pace cu aliaţii nu s-au conturat încă, liderii social-democraţi austrieci l-au sfătuit să se stabilească în Franţa. În acest scop i-au facilitat trecerea la Insbruck, în Tirolul aflat sub controlul armatei de ocupaţie franceză. Cu sprijinul socialiştilor austrieci, la sfârşitul lunii noiembrie 1947 Eftimie Gherman a ajuns la Paris[21].

În Franţa el avea numeroase legături în cercurile sindicale, stabilite încă din perioada interbelică la Geneva, la *Biroul Internaţional al Muncii*, la care liderul social-democrat român a participat ca vicepreşedinte al *Confederaţiei generale a muncii din România* şi preşedinte al *Uniunii muncitorilor minieri*. Conferinţele Biroului Internaţional al Muncii se desfăşurau anual şi durau 3-4 săptămâni, luând în dezbatere problemele muncitoreşti din fiecare ţară. La aceste conferinţe a întâlnit Gherman reprezentanţii sindicatelor din Franţa, Anglia, Germania, din Ţările Scandinave, inclusiv pe vicepreşedintele recent înfiinţatei *Federaţii sindicale mondiale*, francez de origine. Între alţii i-a cunoscut bine pe Grumbach din Germania, Sacrini (Belgia) sau pe Albert Thomas, directorul în funcţiune al Biroului internaţional, care au ajuns şi în conducerea *Internaţionalei Socialiste*. Albert Thomas era un membru proeminent al Partidului socialist francez, care între cele două războaie a vizitat România. A fost un colaborator apropiat al lui Jean Jaurés şi un susţinător al mişcării sindicale din România. După război, în urma unificării mişcării sindicale, a devenit vicepreşedintele Federaţiei sindicale mondiale şi partizan al colaborării cu partidele şi regimurile comuniste din Europa de răsărit. El avea alte opinii despre regimul comunist instaurat la Bucureşti şi nu a putut înţelege motivele emigrării lui Eftimie Gherman în Franţa. În aceste împrejurări, liderul român s-a adresat direct lui Guy Mollet, secretarul general al Partidului Socialist Francez, cu ajutorul căruia a supravieţuit în primele zile ale şederii sale în Franţa. Prin intermediul lui s-a integrat în activitatea Partidului Socialist Francez, a fost invitat la dezbaterile din partid, unde a prezentat situaţia din România. A fost numit consilier consultant în problemele mişcării muncitoreşti internaţionale şi membru al delegaţiei franceze la diferite congrese internaţionale muncitoreşti. Cu acest prilej a

[21] *Ibidem*, cap. *Exilul vremelnic de la Viena.*

cunoscut liderii partidelor socialiste din Occident şi ai mişcării sindicale internaţionale[22].

La Paris trăiau numeroşi militanţi social-democraţi şi muncitori, refugiaţi din ţările Europei răsăritene, unde s-au instaurat regimuri comuniste. Cei mai mulţi erau polonezi, urmau apoi ca număr ungurii. La Paris era şi un grup de români, de circa 10.000 oameni, o parte dintre ei fiind muncitori din Valea Jiului, veniţi la lucru în Franţa în timpul crizei economice, în baza convenţiei cu statul francez, prin care au fost plasaţi şomeri din România în industria minieră franceză. Mulţi dintre ei au rămas definitiv în Franţa.

Din anul 1949 Eftimie Gherman a început să activeze la Paris pentru organizarea acestor muncitori, cunoscuţi în parte încă din Valea Jiului. Cu aceştia a înfiinţat la Paris *Grupul sindicaliştilor români în exil*, prima organizaţie a mişcării româneşti din Franţa, cum o numeşte Gherman. Timp de 20 de ani, cât a stat în această ţară a fost ales şi reales preşedinte al *Grupului sindicaliştilor români în exil*. A doua creaţie politică a lui Ghernman în exilul românesc a fost crearea *Grupul socialiştilor români în exil*, pe care de asemenea l-a condus ca preşedinte timp de 20 de ani. O perioadă de 15 ani l-a avut copreşedinte pe Şerban Voinea, după stabilirea acestuia la Paris, unde a venit de la Geneva[23]. A treia creaţie a lui Eftimie Gherman în capitala Franţei a fost editarea publicaţiei periodice „România Muncitoare" cu începere din 1950, cum mărturiseşte în *Memorii*[24].

Crearea grupurilor româneşti în exil a avut un mare ecou printre ceilalţi refugiaţi în Franţa din ţările Europei de Est. După modelul românesc, grupurile naţionale din Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia, Polonia, Ucraina, Ţările Baltice şi URSS s-au constituit în organizaţii sindicale şi socialiste în exil, depăşind ca număr organizaţiile politice necomuniste din emigraţie.

Federaţia sindicală mondială şi-a pierdut caracterul de organizaţie muncitorească internaţională după ce majoritatea centralelor sindicale din Europa, cu excepţia Franţei şi Italiei, au părăsit această federaţie. Mai târziu, centralele desprinse din *Federaţia sindicală mondială* au creat

---

[22] *Ibidem*, cap. *Anii de exil la Paris*.

[23] *Ibidem*, p. 52-53.

[24] *Ibidem*. În *Memorii* prezintă greşit anul 1950 ca an de apariţie al publicaţiei. Primul număr al revistei poartă pe copertă anul 1952. Am consultat exemplarul din colecţia dr. Matei din Lăpuşnic, jud. Caraş-Severin.

Confederaţia internaţională a sindicatelor libere, cu sediul la Bruxelles, la care au aderat pentru prima dată şi sindicatele americane.

La iniţiativa grupului românesc, toate celelalte grupuri naţionale din exil au hotărât crearea *Uniunii partidelor socialiste în exil*, cu sediul la Londra, iar pe plan sindical a fost creat *Centrul internaţional al sindicaliştilor din exil*, cu o publicaţie proprie, redactată în limbile franceză şi engleză. Amândouă organizaţiile s-au afiliat la Internaţionalele respective.

Social-democraţii români din exil au avut un rol important în organizarea şi activitatea acestor organizaţii. Eftimie Gherman şi Şerban Voinea au fost în permanenţă vicepreşedinţi ai *Uniunii partidelor socialiste în exil*, iar Eftimie Gherman a fost ales vicepreşedinte şi casier al *Centrului internaţional al sindicaliştilor din exil*. Un rol important în cadrul *Uniunii partidelor socialiste în exil* a avut şi Jean Şerbeanu sau Jacques Scherb, membru al acestei uniuni, originar din Cernăuţi, cu studii la Bucureşti şi la Paris, care a colaborat activ şi la crearea *Grupului socialist român din exil*. A fost un intelectual de mare prestigiu, remarcat prin conferinţele prezentate în cercurile universitare franceze[25].

Socialiştii români din exil au editat periodicul lunar „România Muncitoare", cu un tiraj de 4.000 exemplare, publicaţie solicitată de întregul exil românesc, indiferent de culoarea politică. Popularizarea ideilor revistei s-a făcut şi prin intermediul posturilor occidentale care aveau emisiuni în limba română: „Europa Liberă", „Vocea Americii", B.B.C., Radio France Internationale, Radio Italia, „Deutsche Welle". Eftimie Gherman a fost un colaborator permanent la aceste posturi. Din banii primiţi pentru colaborări la posturile de radio a finanţat apariţia publicaţiei „România Muncitoare", care s-a confruntat cu mari probleme financiare, ca de altfel toţi social-democraţii din exil[26].

În calitatea sa de preşedinte al *Grupului sindicaliştilor socialişti români în exil* şi de vicepreşedinte al *Centrului internaţional al sindicaliştilor din exil*, cu sediul la Paris, Eftimie Gherman a devenit copreşedinte al *Internaţionalei partidelor socialiste din exil*, cu sediul la Londra. Ca reprezentant al acestor organizaţii a participat la prima adunare generală a *Internaţionalei Socialiste* de la Stuttgart, din 1952, unde a prezentat activitatea partidelor socialiste din exil. A devenit membru fondator al Internaţionalei Socialiste, deoarece toţi delegaţii participanţi la adunarea

---

[25] *Ibidem*, p. 53-54.
[26] *Ibidem*, p. 54.

de la Stuttgart au primit acest titlu. Din 1952 până la repatriere, Eftimie Gherman a participat la toate congresele Internaţionalei Socialiste ca invitat sau ca reprezentant al organizaţiilor socialiste din exil. De asemenea a fost invitat la congresele sindicatelor americane, la congresele sindicale socialiste, naţionale sau internaţionale, organizate în Suedia, Anglia, Germania, Italia, Franţa, în Ţările Scandinave sau în Canada. În total, a participat la 50-60 congrese, unde a stabilit legături politice şi amicale cu Harold Wilson, Schumacher Olenauer, Wily Brandt, Brandley şi Palme, Neni şi Giuseppe Saragat. A cunoscut îndeaproape pe liderii sindicatelor americane, Minisch, Reuter, Lowestone, fiind invitat de opt ori la congresele sindicale americane, participând chiar la pregătirea acestora[27].

După evoluţiile ce au avut loc pe plan internaţional şi mai ales în România, după ce regimul comunist din România a adoptat o linie politică independentă faţă de Moscova, atitudinea grupului social democrat român din exil şi-a modificat atitudinea faţă de regimul de la Bucureşti. A încetat opoziţia faţă de acest regim, a sistat apariţia publicaţiei „România Muncitoare" şi a decis să-şi mute sediul la Viena, guvernată de 35 de ani de socialişti. Prin intermediul lui Johan Walisch, nepotul lui Koloman Walisch, membru al guvernului Bela Kun şi apoi activist în mişcarea socialistă din Austria, s-a stabilit în capitala Austriei şi a luat legătura cu Bruno Pitterman, preşedintele Partidului Social Democrat din Austria şi al *Internaţionalei Socialiste*, pe care îl numeşte în Memorii „bun şi intim prieten".

În Austria, Gherman a participat la toate adunările, congresele sindicale şi ale Partidului Social Democrat, stabilind relaţii foarte bune cu Adolf Scherff, Kurt Waldbrunner, fost secretar general al Partidului Social Democrat din Austria şi ministru în toate guvernele Austriei de după război, cu Karl Kernetz, vicepreşedinte al Internaţionalei Socialiste[28].

Pentru marea sa experienţă în problemele mişcării muncitoreşti internaţionale a fost recunoscut ca expert în problemele sindicale şi ale mişcării muncitoreşti. A fost delegat de *Internaţionala Socialistă* la o serie de conferinţe şi şedinţe, cu caracter restrâns, confidenţial, de studii sau cercetări în aceste probleme. Printre altele, a fost trimis de *Internaţionala Socialistă* în India în vederea organizării muncitorilor indieni în sindicate, pentru a îndruma crearea organizaţiilor socialiste în această ţară şi a explica

[27] *Ibidem*, p. 56-57.

[28] *Ibidem*, cap. *Cum am ajuns la ideea de a pleca din Franţa.*

rolul mişcării muncitoreşti internaţionale. Misiunea sa în India a eşuat după 6 luni de strădanii pentru educarea muncitorilor indieni în spiritul asocierii şi solidarităţii sindicale[29].

În *Memoriile* sale, Gherman a făcut câteva referiri şi la celelalte organizaţii politice româneşti din exil, aparţinând partidelor istorice sau mişcării legionare. După părerea sa exilul românesc era cel mai mic ca număr, numărând în Franţa aproximativ 10.000 persoane, cei mai numeroşi fiind polonezii şi ungurii. Remarcă scindarea din sânul emigraţiei române, care a marcat reacţiile sale politice. Despre social-democraţii români din exil scrie că erau puţini ca număr, dar erau cei mai uniţi, mai activi şi mai dinamici, explicând aceste caracterizări prin ideologia politică ce i-a unit şi atitudinea publicaţiei „România Muncitoare". Socialiştii nu au admis foştii legionari în organizaţiile lor[30].

După îndepărtarea regelui din ţară, în 6 aprilie 1949 s-a format *Comitetul Naţional Român*, sancţionat de rege în 23 aprilie. Generalul Rădescu, fostul premier, a devenit primul său preşedinte. Din cauza disensiunilor şi a sciziunii provocată de grupul Rădescu, care a organizat *Liga Românilor Liberi*, comitetul a fost reorganizat şi pus sub conducerea lui C. Vişoianu, activând în această formulă până în 1975, când s-a autodizolvat. În locul acestuia la Paris s-a constituit un alt comitet condus de N. Penescu[31]. Gherman susţine în *Memorii* că s-a propus şi organizaţiilor socialiste din exil să intre în comitetul condus de C. Vişoianu, dar acestea au condiţionat adeziunea de precizarea unui program de acţiune al comitetului şi de stabilirea unei platforme comune. În aceste condiţii Vişoianu a cooptat în comitet pe Iancu Zisu ca reprezentant al socialiştilor, care s-a declarat adeptul liniei Titel Petrescu. În *Memorii*, Eftimie Gherman susţine că acesta nu avea nici o legătură cu mişcarea socialistă. Social-democraţii români din exil nu au acceptat linia politică susţinută de C. Vişoianu şi de partidele istorice, au solicitat participare la programul de acţiune al comitetului cu propriul lor punct de vedere. Din aceste motive – spune Gherman – nu au intrat în *Comitetul Naţional*[32].

De numele lui Eftimie Gherman se leagă şi alte iniţiative ale exilului socialist din Europa de Est. După sciziunea din Federeaţia Sindicală

[29] *Ibidem*, p. 57-58.

[30] *Ibidem*, p. 59.

[31] Gh. Buzatu, *Noi informaţii privind viaţa şi opera lui Sabin Manuilă*, în vol. *Sabin Manuilă. Istorie şi demografie*, Cluj-Napoca, 1995, p. 41-55.

[32] Eftimie Gherman, *Memorii*, p. 59-60.

Internaţională, în Franţa s-a constituit, alături de *C.G.T*, o nouă federaţie, *Force Ouvrier*. După negocieri cu guvernul francez şi cu această nouă federaţie, a primit de la *Force Ouvrier* 5 camere în palatul Orlèans pentru nevoile grupurilor naţionale socialiste din exil şi terenul viran din vecinătate pentru construcţia unui sediu destinat social-democraţilor aflaţi în exil. Cu sprijinul sindicatelor americane şi al Internaţionalei sindicale s-a construit un sediu pentru socialiştii est europeni din exil. A ajuns să fie recunoscut pe plan internaţional şi pentru metodele noi introduse în mişcarea muncitorească din Franţa, de exemplu, unde a recomandat înlocuirea tacticii grevei generale cu boicotarea producţiei. Succesul acestei metode în Franţa a determinat *Internaţionala Socialistă* să o recomande ca o nouă metodă de luptă a muncitorilor contra patronatului. Aceasta i-a adus recunoaşterea internaţională şi alegerea ca vicepreşedinte al *Centralei Internaţionale a sindicatelor din exil*, cu sediul la Paris şi casier al acestei organizaţii[33].

În Austria, cu sprijinul lui Bruno Pittermann a obţinut viza de la regimul comunist pentru aducerea soţiei sale la Viena. Au urmat apoi câteva vizite în satul natal, după care s-a repatriat, stabilindu-se în Lăpuşnicul Mare, unde a murit după o viaţă dedicată mişcării muncitoreşti şi social-democrate[34].

Am evocat personalitate lui Eftimie Gherman şi mai ales activitatea sa în exil după 1947, aşa cum se desprind din *Memoriile* sale, pentru a readuce în atenţie unul din liderii marcanţi ai social-democraţiei româneşti şi internaţionale, unul din oamenii politici puţin cunoscuţi ai României contemporane.

---

[33] *Ibidem*, cap. *Sciziunea în Federaţia internaţională*.

[34] *Ibidem*, cap. *Stabilirea mea la Viena*.

Relațiile româno-polone

Tradiție istorică și posibilități de dezvoltare

ION CONSTANTIN

Relațiile româno-polone au o veche tradiție istorică, datând de peste șase veacuri. Cronici poloneze atestă existența legăturilor dintre cele două popoare începând din ultimul sfert al secolului al XIV-lea, dar, fără îndoială, raporturile sunt anterioare. Între Regatul Polon și Moldova au existat în decursul istoriei relații de vasalitate, dar și raporturi de deplină egalitate și alianță.

Vechile legături de bună vecinătate dintre cele două țări au favorizat raporturile economice româno-polone. În tratatele de alianță încheiate între Polonia și Moldova – cum sunt cele din anii 1459, 1499 și 1510 – se fac referiri și la legăturile comerciale. Asupra acestora o influență pozitivă a avut așezarea geografică pe drumurile de comerț europene între țările cu productivitate diferită din răsărit și apus.

În anul 1918, cele două popoare au pășit într-o nouă fază a devenirii lor în urma realizării aproape simultane a idealului național: Polonia reapare ca stat independent pe harta politică europeană (11 noiembrie), iar România își desăvârșește unitatea națională (1 decembrie). Polonia și România Mare redevin astfel state vecine. Destine comune situau Polonia și România, întregite după primul război mondial, în postura de barieră între Lumea sovietică, a comunismului bolșevic din răsărit, și lumea Europei, lumea celui mai civilizat continent[1]. Poziția geopolitică și geostrategică asemănătoare, tradițiile colaborării anterioare, chiar anumite afinități sedimentate pe parcursul secolelor au reprezentat condițiile care au permis o colaborare fructuoasă în perioada interbelică[2].

---

[1] Titu Georgescu, *Drama Poloniei din 1939 și sprijinul prietenesc al României*, în „Oltenia. Studii și comunicări. Polonezi în România după anul 1939", Muzeul Olteniei Craiova, 1996, p. 9.

[2] Petre Otu, *Relațiile româno-polone în anii 1939-1940. Sprijinul acordat de statul și poporul român refugiaților militari polonezi*, în „Oltenia. Studii și comunicări...", p.16.

După ce, la 17 ianuarie 1919, România recunoştea oficial formarea Poloniei independente, relaţiile diplomatice dintre cele două ţări au fost stabilite, la nivel de reprezentanţă provizorie, la 9 februarie 1919. Misiunile diplomatice au fost ridicate la nivel de legaţie la data de 31 mai 1919, iar în mai 1938 la rang de ambasadă[3].

Reprezentanţele diplomatice română şi polonă au fost, în întreaga perioadă interbelică, canale de legătură între cele două state, instrumente care au contribuit la mai buna cunoaştere reciprocă[4].

În ziua de 3 martie 1921, la Bucureşti, a fost semnată convenţia de alianţă defensivă între Regatul României şi Republica Polonă de către prinţul Sapieha şi Take Ionescu. Esenţa documentului consta în faptul că România şi Polonia se angajau să se ajute reciproc în cazul unui atac neprovocat la frontierele orientale existente[5]. Pentru sincronizarea eforturilor lor pacifice, cele două guverne se angajau să se consulte în probleme de politică externă de interes comun. Semnatarii au stabilit ca modalităţile prin care urmau să colaboreze în plan militar să facă obiectul unei convenţii separate, prin care cele două State Majore Generale erau chemate să fixeze condiţiile de aplicare a înţelegerii politice[6]. În sistemul alianţelor României, acest tratat – reînnoit cu noi caracteristici în 1926, 1931 şi 1936 – avea drept scop principal prevenirea unei agresiuni sovietice.

La rândul său, Polonia avea interese strategice şi militare esenţiale, urmărind ca prin această alianţă să-şi asigure frontierele estice, să reducă prestigiul Cehoslovaciei, să combată extinderea sentimentelor filo-ruse în Balcani, să amelioreze relaţiile româno-maghiare şi să sensibilizeze România în raporturile Poloniei cu marile puteri vecine, mai ales prin blocarea influenţei germane. Potrivit concepţiei Varşoviei, alianţa reprezenta „garanţia menţinerii legăturilor cu Europa occidentală în cazul blocării litoralului polonez, ca urmare a unui conflict armat lărgit cu Germania"[7].

[3] Vezi, pe larg: Nicolae Dascălu, *Relaţii româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1991, p. 13-18.

[4] *Ibidem*, p. 18-28

[5] Vezi Ioan Scurtu, *România şi Marile Puteri (1918-1933)*, Bucureşti, Ed. Fundaţiei „România de Mâine", 1999, p. 100.

[6] Marian Chiriac Popescu, *Relaţiile militare româno-polone în perioada interbelică (1918-1939)*, Bucureşti, Ed. Sigma, 2001, p. 23.

[7] Marek K. Kaminski, Michal J. Zacharias, *Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939* (*Politica externă a Poloniei 1918-1939*), Wydawnictwo LTW, Warszawa, 1998, p. 64.

Pe plan pur militar, Varşovia a urmărit să extindă cooperarea cu armata română care, în pofida carenţelor de dotare mai ales, reprezenta o forţă deloc neglijabilă[8].

Relevante pentru importanţa pe care Varşovia o conferea relaţiilor cu România sunt aprecierile făcute, la puţin timp după lovitura de stat din mai 1926, de către mareşalul Jozef Piłsudski – care a condus de fapt statul polonez până la decesul său, în 1935 :

> „Primul postulat al politicii noastre externe constă în faptul că Polonia trebuie să menţină cea mai riguroasă neutralitate între Germania şi Rusia... Al doilea postulat este reprezentat de menţinerea alianţelor cu Franţa şi România, ca garanţie a păcii"[9].

Pe măsură ce cursul alianţei devenea tot mai ascendent, o atenţie deosebită a fost acordată asigurării cu informaţii despre inamic, analizei pertinente a acestora şi punerii rezultatelor la dispoziţia factorilor de răspundere politico-militară în vederea adoptării celor mai favorabile soluţii. În acest scop, între serviciile speciale ale României şi Poloniei a existat o fructuoasă colaborare în domeniul schimbului de informaţii şi al operaţiunilor vizând, în principal, contracararea şi neutralizarea spionajului sovietic pe teritoriul celor două ţări[10].

În pofida încercărilor repetate ale părţii române pentru includerea în Tratatul cu Polonia a prevederii „erga omnes", în final aceasta nu şi-a găsit materializarea în angajamente tehnice. Ministerul de externe polonez a răspuns că o asistenţă „erga omnes" acordată României „îl pune în conflict cu Ungaria, cu care are o alianţă"[11].

În opinia ministrului polon de Externe, Józef Beck, exprimată la 17 aprilie 1939,

> „ajutorul pe care putea România să-l dea Poloniei, în cazul când aceasta din urmă ar fi atacată de Germania, ar fi iluzoriu, deoarece

---

[8] Henryk Bulhak, Antoni Zielinski, *Pologne et Roumanie, 1918-1939*, în „Acta Poloniæ Historica", 41, 1980, p. 177-179.

[9] Marek K. Kaminski, Michal J. Zacheris, *op. cit.*, p. 94.

[10] Vezi Andrzej Peplonski, *Wywiad Polski na ZSRR. 1921-1939* (*Spionajul polonez în U.R.S.S. 1921-1939*), Wydawnictwo Bellona, Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf", Warszawa, 1996, p. 187-196.

[11] Arhiva M.A.E., fond 71/ Polonia, dos. 60, f. 289.

> România este silită să-şi păstreze armata la hotarele ei ca să poată face faţă oricărei presiuni ungare şi bulgare".

Beck menţiona că

> „o lărgire a tratatului n-ar servi decât să provoace supărarea Germaniei, care ar considera această acţiune de încercuire, drept o provocare de nesuferit"[12].

Interferenţele culturale româno-polone în perioada interbelică au reprezentat, în perspectiva istoriei, apogeul relaţiilor dintre cele două popoare. Schimbul de valori culturale după 1918 a crescut nu numai cantitativ, el înregistrând, în acelaşi timp, o diversitate remarcabilă. Un rol important a revenit intervenţiei oficialităţilor care au semnat convenţia de cooperare intelectuală în 1936, ce a avut un rol semnificativ în stimularea activităţii asociaţiilor culturale bilaterale, create în diverse oraşe ale României (Bucureşti, Iaşi şi Galaţi) şi Poloniei (Lwów, Poźnan, Cracovia, Varşovia, Wilno şi Tarnopol). Toate acestea au desfăşurat o gamă largă de acţiuni, între care organizarea de manifestări culturale consacrate celeilalte ţări sau alianţei lor, publicarea de articole în presa locală pe aceeaşi temă, au iniţiat conferinţe şi emisiuni radio, au încercat a crea fonduri de carte privind ţara aliată[13].

Legăturile culturale s-au menţinut şi dezvoltat în pofida întreruperii în timpul celei de-a doua mari conflagraţii mondiale a raporturilor la nivel politic oficial şi parţial la cel economic.

România şi Polonia trăiau, în ajunul celui de-al doilea război mondial, momente dramatice, fiind ameninţate de marile puteri totalitare din estul şi vestul Europei: U.R.S.S. şi Germania. Atacarea Poloniei de cel de-al treilea Reich la 1 septembrie 1939 şi înaintarea rapidă a trupelor acestuia, precum şi ocuparea de către Armata Roşie a unor teritorii din estul statului polonez au impus guvernului de la Varşovia măsuri urgente pentru salvarea armatei, a bunurilor materiale şi culturale ale statului.

În acest context, la 11 septembrie 1939, guvernul polon a înştiinţat confidenţial guvernul român despre intenţia sa de a depozita în străinătate rezerva de aur a Băncii Poloniei, solicitându-i să autorizeze tranzitul aces-

---

[12] *Ibidem*.

[13] Vezi, pe larg: Nicolae Dascălu, *op. cit.*, pp.171-226.

teia prin România. El solicita, totodată, guvernului român să dea garanţii depline, care să permită libera dispoziţiune şi posibilitatea de a efectua vărsăminte în favoarea unei terţe puteri. Cerea, de asemenea, să se asigure securitatea transportului şi, în funcţie de împrejurări, posibilitatea depozitării temporare a aurului la Banca Naţională a României[14].

România, care de la 6 septembrie se afla în stare de neutralitate, a adoptat o atitudine binevoitoare faţă de aliata sa, Polonia. Guvernul de la Bucureşti a aprobat tranzitul şi a dat garanţiile solicitate de guvernul polon.

În pofida presiunilor germane deosebite şi a pericolelor iminente, transportul prin România al aurului polonez s-a desfăşurat fără dificultăţi. Pentru serviciile prestate, autorităţile româneşti nu au pretins nici un fel de compensaţie. Prin aceasta, aşa cum scrie istoricul Henryk Batowski într-una din lucrările sale, România „a adus un serviciu enorm Poloniei"[15]. La 12 septembrie 1939, tezaurul polonez (80 tone de aur, în valoare de 45 milioane dolari) a fost îmbarcat în portul Constanţa pe un vas britanic, ajungând, în cele din urmă, la Banca Angliei din Londra, Banca Federală din New York şi la Banca Canadei din Ottawa.

În a doua decadă a lunii septembrie 1939, în România au continuat să sosească noi transporturi din Polonia. În după amiaza zilei de 18 septembrie şi în prima jumătate a zilei următoare au sosit la Cernăuţi 41 camioane şi autobuze încărcate cu lăzi, baloturi, saci şi suluri care conţineau aur în lingouri, monede de argint şi aur, obiecte de argint şi aur şi opere de artă. Ele alcătuiau o parte a aurului Băncii Poloniei, valorile Fondului Apărării Naţionale şi tezaurul naţional cultural de la muzeul Wawel, cuprinzând, între altele, şi celebrele Arras-uri (gobelinuri). Acestea au fost transportate cu o coloană de maşini pe teritoriul ţării, ajungând la Bucureşti, în ziua de 23 septembrie 1939. Maşinile au fost descărcate în fostul local al Băncii Marmorosch Blank, operaţie care a durat toată noaptea de 23 spre 24 septembrie[16].

În octombrie-noiembrie 1939, aceste valori au fost expediate în Franţa, la dispoziţia guvernului polonez din exil, unele dintre bunurile de tezaur fiind transportate apoi în Canada, unde au rămas până la sfârşitul războiului.

---

[14] Arhiva M.A.E., fond 71/Polonia, dos. 60, f. 326.

[15] Henryk Batowski, *Agonia pokoju i poczatek wojny* (*Agonia păcii şi începutul războiului*), Serpien-Wrzesien, 1939, Wydawnictwo Poznanskie, Poźnan, 1969, p. 321.

[16] Biblioteca Academiei Române, Arhiva Istorică, fond X, dosar 2845, p. 1-14.

După 17 septembrie 1939, România a permis trecerea pe teritoriul său a unităţilor militare şi a soldaţilor polonezi disparaţi, a preşedintelui şi guvernului, a refugiaţilor (peste 100.000 de refugiaţi, dintre care 60.000 militari)[17].

În noaptea de 17-18 septembrie au intrat în România preşedintele Jgnacy Mościcki, premierul Felicjan Skladkowski şi alţi membri ai guvernului polonez, fiind primiţi la Cernăuţi cu ospitalitate.

Statul român a acordat o atenţie deosebită activităţii de primire şi întreţinere a refugiaţilor, în acest scop fiind înfiinţat, la 27 septembrie, Comisariatul general pentru refugiaţi.

O atenţie specială s-a acordat conducerii supreme politico-militare refugiate. Astfel, preşedintelui Mościcki i-a fost destinată o reşedinţă în Piatra Neamţ, unde va ajunge în seara zilei de 18 septembrie. Ulterior, la 5 noiembrie a fost mutat la Craiova, de unde în ziua de 25 decembrie 1939, în mare secret, a părăsit România stabilindu-se în Elveţia, unde a decedat în 1946[18].

Dacă în ceea ce priveşte regimul demnitarilor polonezi din România se poate discuta între termenii *azil politic* şi *internare* (cazul ministrului de externe, Jożef Beck), referitor la situaţia militarilor şi civililor, autorităţile române, sprijinite şi de gruparea etnică poloneză din ţară, au dat dovadă de maximă flexibilitate, neagreând până în 1941, nici una din sugestiile venite de la Berlin[19].

La presiunea germană, guvernul român s-a văzut nevoit să dispună încartiruirea membrilor guvernului polonez (preşedintele Jgnacy Mościcki, ministrul de externe Józef Beck, mareşalul Rydz-Smigły şi ceilalţi miniştri). Beck a murit în România, în iunie 1944, fiind înmormântat la Bucureşti[20].

Soldaţii şi ofiţerii polonezi au fost cazaţi în 17 tabere de pe teritoriul României, iar cimitire militare poloneze există la Craiova, Drăgăşani, Ocnele Mari, Turnu Severin, Câmpulung-Muscel, Târgu Jiu şi Suceava[21].

---

[17] Arhiva M.A.E., fond 71/Polonia, dos. 60, f. 141.

[18] Marian Chiriac Popescu, *op. cit.*, p. 109.

[19] Florin Anghel, *Câteva date despre polonezii din România, minoritatea polonă şi refugiaţii, 1939-1940*, în „Oltenia. Studii şi comunicări...", p.67-68.

[20] Arhiva M.A.E., fond 71/Polonia, dos. 60, f. 341.

[21] Vezi articolul mons. Jerzy Pawlik, *Mogily zolnierzy polskich w Rumunii* (*Mormintele militarilor polonezi în România*), în „Tygodnik Katolicki" din 21.03.1999.

Cu aprobarea tacită a autorităţilor române, majoritatea refugiaţilor polonezi au plecat, în cursul războiului, în străinătate. Mulţi militari polonezi au ajuns în Siria, înrolându-se în armata generalului Weygand. În decembrie 1944 se mai găseau în România 2887 refugiaţi polonezi.

Statul român a cheltuit sume importante pentru întreţinerea şi asistenţa refugiaţilor polonezi, în baza acoperirilor oferite prin aurul depus la Banca Naţională Română de către Bank Polski şi a valorii materialelor predate sau lăsate în România de fosta armată poloneză.

Ajutorul dat de România polonezilor în timpul celei de-a doua mari conflagraţii mondiale se înscrie ca un moment emblematic al prieteniei tradiţionale dintre cele două popoare[22].

Aşa cum arăta istoricul polonez Tadeusz Dubicki, „în pofida situaţiei dificile şi a riscurilor la care îşi expuneau ţara autorităţile române şi-au exprimat acordul să îşi ajute aliatul aflat într-o grea situaţie şi au încercat să găsească soluţii care ar fi putut să le ocrotească de amestecul direct al Germaniei" şi „în acelaşi timp, să le dea posibilitatea de manevră favorabilă faţă de partea polonă..."[23].

Sprijinul românesc faţă de Polonia vitregită – act de mare curaj în acele zile de tot mai accentuată izolare a României pe plan extern – venea în condiţiile în care eforturile depuse la Paris şi Londra de diplomaţii polonezi pentru a obţine ajutorarea aliatului care lupta singur împotriva invadatorului hitlerist rămăseseră zadarnice[24].

Atitudinea binevoitoare a României faţă de poporul polonez în acele cumplite zile de tragedie a creat o stare de nemulţumire la Berlin, urmată de presiuni, ameninţări şi sancţiuni. Primul ministru al României, care dovedise atâta solicitudine faţă de Polonia în restrişte, va fi ţinta ameninţărilor Berlinului. La 21 septembrie 1939 premierul Armand Călinescu a fost asasinat de către agentura hitleristă din România. Ca simbol al recunoştinţei poporului polonez faţă de sprijinul premierului român în acele momente dramatice, o stradă din Varşovia, situată lângă Ambasada României, poartă numele lui Armand Călinescu.

---

[22] Dintre contribuţiile istoriografice poloneze consacrate acestui moment menţionăm lucrarea prof. dr. Tadeusz Dubicki, *Woisko polskie w Rumunii* (*Armata poloneză în România*), precum şi articolul semnat de Rudolf Hoffman, *Na linii Bukareszt – Warszawa* (*Pe linia Bucureşti – Varşovia*), în „Trybuna" din 12 noiembrie 1999.

[23] Vezi Jerzy Kalinski, *Amintiri din perioada şederii în România*, în „Oltenia. Studii şi comunicări...", p.108-112.

[24] Tadeusz Dubicki, *op. cit.*, p. 287.

În anii 1939-1940, autorităţile româneşti au asigurat condiţiile necesare pentru continuarea vieţii culturale a refugiaţilor militari şi civili polonezi[25], precum şi pentru desfăşurarea activităţilor organizaţiilor de întrajutorare autohtone şi străine. De asemenea, au sprijinit în mod tacit activitatea ambasadei polone la Bucureşti de evacuare a cetăţenilor militari şi civili din România în Franţa, Anglia, Orientul Mijlociu etc.[26].

Aşa cum arăta în memoriile sale ministrul de externe din perioada iulie-septembrie 1940, Mihail Manoilescu, însăşi menţinerea în funcţiune a ambasadei polone până în toamna anului 1940 a reprezentat un act de curaj din partea României, având în vedere presiunile făcute de diplomaţia germană pentru desfiinţarea ei[27].

Deşi, în perioada dramatică a anilor 1939-1940, au existat unele puncte de vedere deosebite în diverse probleme, nemulţumiri de o parte şi de alta, anumite necorelări în derularea unor acţiuni, acestea au avut, în general, o motivaţie obiectivă, rezultând din situaţia deosebit de dificilă în care se găseau cele două popoare[28].

Unul din aspectele mai puţin cunoscute este cel privind activităţile speciale poloneze în România în perioada celui de-al doilea război mondiale. Cercetări istoriografice recente dovedesc faptul că şi în acest domeniu autorităţile române au aplicat un tratament special – în sensul pozitiv – cetăţenilor unei ţări prietene, veniţi în ceasurile de cea mai neagră restrişte în casa noastră[29].

Pe 28 octombrie 1940 relaţiile diplomatice dintre România şi Polonia au fost suspendate, fiind reluate în 1945.

În urma celui de-al doilea război mondial, Polonia, ca şi România – împreună cu alte ţări din zona centrală şi de sud-est a Europei – au intrat în sfera de dominaţie sovietică, fapt ce s-a tradus în comunizarea lor, ceea ce a avut grave consecinţe asupra popoarelor în cauză. Ambele ţări au fost integrate, pe plan militar, în Pactul de la Varşovia iar, din punct de vedere economic, în C.A.E.R.

---

[25] Cristian Popişteanu, Florentina Dolghin, *Tragedia anului 1939 în revista de cultură istorică „Magazin Istoric"*, în „Oltenia. Studii şi comunicări...", p. 98.

[26] Petre Otu, *op. cit.*, loc cit., p. 25.

[27] Mihail Manoilescu, *Memorii iulie-august 1940. Dictatul de la Viena*, Bucureşti, 1991, pp. 129-130; Petre Otu, *op. cit.*, loc cit., p. 25.

[28] Petre Otu, *op. cit.*, loc cit., p. 25.

[29] Vezi Cristian Popişteanu, *Activităţi speciale poloneze în România între 1939-1945*, în „Oltenia. Studii şi comunicări...", p. 91-96.

La 26 ianuarie 1949 a fost semnat un tratat de prietenie, colaborare şi asistenţă mutuală între cele două ţări, reînnoit la 12 septembrie 1970.

După victoria Revoluţiei Române din decembrie 1989, Seimul Poloniei a adoptat o hotărâre prin care a recunoscut Frontul Salvării Naţionale din România, exprimându-şi totodată dorinţa dezvoltării colaborării prieteneşti şi constructive în interesul celor două popoare. Diverse instituţii şi organizaţii din Polonia au acordat, încă din zilele revoluţiei ajutoare umanitare.

În ultimii ani, relaţiile româno-polone au cunoscut o evoluţie pozitivă, concretizată prin contacte, vizite şi întâlniri până la cel mai înalt nivel, cu aceste ocazii încheindu-se o serie de acorduri pe diverse domenii de activitate.

Apropierea geografică şi legăturile tradiţionale statornicite de-a lungul vremii sunt factori care determină ca Republica Polonă să reprezinte pentru România un important partener de cooperare în domeniul economic, tehnico-ştiinţific şi cultural.

Ca suprafaţă şi resurse economice, tehnologice şi umane, cât şi ca poziţie geostrategică şi potenţial militar, România şi Polonia sunt cele mai mari şi importante ţări în Europa Centrală şi de Est.

Între cele două ţări nu există nici-un fel de probleme, ele având obiective strategice comune în direcţia integrării în structurile politice, economice şi de securitate occidentale.

România, ca şi Polonia, concepe propria securitate şi transformările politice şi economice interne nu doar ca pe o problemă a Europei centrale, ci având o importanţă deosebită pe întregul continent. Această abordare comună derivă din faptul că România şi Polonia ocupă poziţii cheie în zona de contact dintre Europa occidentală integrată şi noile state independente din estul continentului, care se află în căutarea propriei identităţi.

Din perspectiva interesului mai general al N.A.T.O. şi al membrilor săi faţă de evoluţiile din zona mediteraneană, este notabil faptul că România reprezintă una dintre puţinele ţări central-europene care au relaţii bune cu toate statele din sudul şi estul Mediteranei.

România se recomandă şi ca o verigă importantă în asigurarea legăturii între flancul nordic şi cel sudic al Alianţei, precum şi pe axa vest-est, prin conexiunea Marea Nordică-Rin-Main-Dunăre-Marea Neagră.

Vorbind despre relaţia economică, politică şi de securitate a S.U.A. cu Europa, fostul ambasador american la Bucureşti, Alfred Moses afirma, la 30 august 1995, în faţa studenţilor Universităţii Mării Negre, că România

şi Polonia reprezintă „ancorele fireşti ale unui sistem de securitate central european integrat cu Occidentul". În accepţia diplomatului american, cele două ţări – „cele mai mari din regiune, una la nord, cealaltă la sud" – constituie două „ancore" cu care s-ar fixa sistemul de securitate al noii Europe în apele învolburate ale regiunii. O asemenea structură de securitate ar avea o dublă funcţiune. În primul rând, ea ar pune capăt potenţialei instabilităţi într-o regiune crucială a Europei, de unde au izbucnit cele două războaie mondiale. În al doilea rând, o Europă centrală sigură ar descuraja tentaţia istorică a Rusiei de a interveni în regiune şi de a-şi impune propria hegemonie, aşa cum s-a mai întâmplat, cu consecinţe dramatice pentru popoarele respective.

Considerăm că este în interesul ambelor popoare ca atât relaţiile bilaterale, cât şi colaborarea pe plan internaţional să se situeze la nivelul raporturilor bune existente între cele două ţări în decursul istoriei şi a importanţei lor geostrategice în Europa Centrală şi de Est.

Vizitele şi contactele între factori politici din cele două ţări, inclusiv la cel mai înalt nivel contribuie la crearea şi consolidarea cadrului adecvat unei colaborări de parteneriat cu Polonia. Cu prilejul vizitei la Varşovia a preşedintelui Ion Iliescu, din 11-12 iulie 2001, a fost exprimat interesul celor două părţi pentru dezvoltarea relaţiilor. „Polonia doreşte ca România să fie invitată în N.A.T.O. în anul 2002, iar România vrea să beneficieze de experienţa Poloniei. Între noi nu există probleme şi conflicte"[30] – acestea au fost asigurările date de preşedinţii celor două ţări. Preşedintele Ion Iliescu a spus că „statele noastre ar trebui să fie o locomotivă care să unească Baltica cu Marea Neagră". „Faptul că preşedintele Iliescu a ales Varşovia pentru prima sa vizită arată că Polonia şi România se îndreaptă în aceeaşi direcţie şi au aceleaşi scopuri strategice" – a declarat preşedintele Aleksander Kwaśniewski, propunând României dezvoltarea colaborării militare şi ajutor în pregătirea pentru intrarea în N.A.T.O.. El a dat asigurări că Polonia vrea ca România să se afle în prima grupă de ţări invitate la aderare, la summit-ul Alianţei, din 2002, de la Praga.

> „Noi dorim ca România să fie invitată la acel moment. România reprezintă o miză strategică în regiune şi poate deveni un factor de stabilitate" – a declarat şeful statului polonez[31].

[30] „Rzeczpospolita" din 12 iulie 2001.
[31] Idem.

La rândul său, preşedintele Ion Iliescu a făcut cunoscut că România trebuie să îşi modernizeze Forţele armate pentru a intra în N.A.T.O.:

> „Polonia poate ajuta România în domeniul formării cadrelor şi al restructurării Armatei române. România doreşte, de asemenea, să se inspire din experienţa Poloniei în ceea ce priveşte procesul de aderare la Uniunea Europeană, domeniu în care Varşovia are un avans faţă de Bucureşti"[32].

Relansarea legăturilor economice dintre cele două ţări este o condiţie indispensabilă pentru extinderea şi dezvoltarea relaţiilor pe plan politico-diplomatic şi în celelalte domenii de interes.

Se impune, de asemenea, ca relaţiile culturale, ştiinţifice şi pe linie de educaţie să capete un caracter mai sistematic şi permanent.

În concluzie, sunt premise favorabile care ne fac să credem că, în perioada următoare, relaţiile dintre România şi Polonia pot înregistra mutaţii pozitive, în spiritul legăturilor tradiţionale şi a intereselor celor două ţări şi popoare.

[32] Idem.

Conferința de Pace de la Paris și instituirea sistemului mandatelor în Orientul Apropiat

CĂTĂLIN TURLIUC

După cele cinzeci de luni de bătălii sângeroase ale primului război mondial, multe inutile, în care sorții păreau să oscileze între diferitele teatre de război și tabere beligerante, Puterile Centrale, epuizate de efortul de război, vor ceda militar, coaliția lor dezagregându-se pe parcursul cîtorva săptămâni, în toamna anului 1918. Tabăra învingătorilor trăia euforia marelui moment, în timp ce, în tabăra învinșilor cădeau tronurile și se prăbușeau coroanele. Marile imperii se destrămau, iar națiunile și popoarele subjugate își luau soarta în propriile mâini, pe baza generosului principiu al autodeterminării, constituindu-și state naționale independente acolo unde acest lucru era posibil.

Nici nu se uscase bine cerneala de pe acordurile de armistițiu, nici nu începuseră să se întoarcă acasă primele contingente ale milioanelor de oameni care înduraseră ororile războiului, când marile puteri învingătoare se și grăbiră să înceapă organizarea păcii și a lumii în propriul lor folos. O parte consistentă a „prăzii", care urma a fi distribuită între statele învingătoare, o constituia „moștenirea" lăsată de Imperiul otoman, iar puterile Antantei se pregăteau intens pentru rezolvarea succesiunii desuetului imperiu într-un mod cât mai favorabil lor. Odată încetat glasul armelor, politicienii și diplomații au înlocuit generalii și comandanții militari, teatrul de operațiuni mutându-se în sălile de conferință și în cabinetele diverșilor oameni politici ai zilei.

La 18 ianuarie 1919, după-amiază, în marele salon al Orologiului din clădirea ministerului de externe francez, de pe Quai d'Orsay, se desfășura ședința inaugurală a Conferinței de pace. Participau 72 de reprezentanți ai 27 de națiuni aliate, de pe toate continentele, care se aflaseră în război cu Puterile Centrale. Președintele Franței, Raymond Poincaré, flancat de președintele Statelor Unite, Woodrow Wilson și premierul britanic, David Lloyd George, rosti cuvântul de bun sosit, cedând apoi locul primului ministru Georges Clemanceau, șeful delegației franceze. Acesta a fost

ales preşedintele permanent al Conferinţei, la propunerea şefului statului american. Pentru desfăşurarea lucrărilor, s-au creat tot felul de comisii, în total peste cincizeci, dar hotărârile importante urmau să fie adoptate de „Consiliul celor zece", format din şefii de guverne şi minştri de externe ai principalelor cinci puteri învingătoare – Fanţa, Marea Britanie, Statele Unite, Italia şi Japonia. Deciziile finale vor fi însă luate începând din a treia lună a Conferinţei, de Consiliul suprem de pace sau „Consiliul celor patru", cum mai era numit, compus din preşedintele Wilson şi premierii francez, britanic, italian – Clemanceau, Lloyd George, Orlando.

Exprimând aşteptările opiniei publice româneşti, dar şi a celei mondiale, C.G. Costa-Foru scria într-un articol din epocă:

> „La acest congres al păcii toate neamurile, nu numai toate statele vor fi reprezentate. Mai mult încă, toţi nedreptăţiţii – reprezentaţi sau nereprezentaţi – vor beneficia de solicitudinea marilor împărţitori de dreptate şi aşezători de pace în lume ... locul de cinste va fi al popoarelor şi nedreptăţiţilor. Pentru ei se va făuri o eră nouă de dreptate şi libertate, cum pînă acum n-a mai fost, fiindcă de astă dată visul de secole al omenirii oprimate se va împlini..."[1].

Astfel de expectanţe s-au dovedit a fi în curând iluzorii căci, la fel ca întotdeauna, interesele marilor puteri vor prevala, iar „dreptatea" şi „libertatea" celor slabi vor fi doar pretextul unor demagogice discursuri.

În faţa politicienilor reuniţi la Conferinţa de pace, regiunea Orientului Apropiat ridica două categorii de probleme. Una se referea la ocupaţia militară care se exercita în zonă, iar cea de-a doua, nu mai puţin importantă, viza acordurile secrete semnate în timpul războiului. În ceea ce priveşte ocupaţia militară care se exercita în regiune, situaţia se prezenta astfel: trupele britanice ocupau Siria, Mesopotamia şi Palestina, împărţindu-şi responsabilităţile cu luptătorii arabi ai emirului Feisal, stabilit el însuşi la Damasc; trupele franceze preluaseră de la britanici controlul militar asupra Ciliciei şi Adanei; trupele italiene debarcaseră în Adalia, iar Constantinopolul era sub ocupaţia unei forţe combinate a trupelor aliate[2].

Cea de-a doua problemă se arăta a fi foarte delicată şi spinoasă, mai ales că, pe lângă ciocnirea intereselor puterilor aliate, politica noului

[1] „Adevărul", din 10 ianuarie 1919.

[2] G. Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, Fourth Edition, Cornell University Press, Ithaca and London, 1981, p. 88.

imperialism, promovată de puterile învingătoare, contravenea deschis aspirațiilor de tip național ale populațiilor din zonă.

Putem distinge cel puțin șase seturi de atitudini, reacții și interese contradictorii care s-au manifestat la Conferința de pace privitoare la regiunea Orientului Apropiat. Acestea ar fi următoarele:

1. *Marea Britanie, Franța.* Marea Britanie era interesată într-o revizuire a Acordului Sykes-Picot[3] care să-i permită atât satisfacerea proprilor interese, cât și respectarea într-o oarecare măsură, a promisiuilor făcute arabilor în timpul conflagrației mondiale. Franța se opunea înverșunat atitudinii engleze, insistând asupra respectării Acordului Sykes-Picot și a intereselor ei tradiționale în Siria[4]. Guvernul francez se opunea deci deschis oricăror concesii, cu excepția celei deja făcute britanicilor (cedarea orașului Mosul) încă înainte de convocarea Conferinței de pace[5].

2. *Revendicările arabe.* La ședințele Conferinței de pace a participat ca delegat al regatului Hedjaz, emirul Feisal[6], principalul purtător de cuvânt

---

[3] Tratativele pentru împărțirea Turciei asiatice și a țărilor arabe au început în noiembrie 1915 la Londra. Inițial, partea britanică a fost reprezentată de subsecretarul de stat de la externe, Arthur Nicolsohn, care a fost înlocuit mai târziu de către Mark Sykes, expert al *Foreign Office*-ului pentru Orientul Apropiat, în timp ce partea franceză a fost reprezentată de F.G. Picot, fost consul general al Franței la Beirut. După îndelungate tratative, în luna martie a anului următor, cei doi s-au deplasat în Rusia unde au prezentat planul lor ministrului de externe țarist, Sazonov. Acesta a menționat zonele de interes rusești și sub rezerva satisfacerii doleanțelor rusești s-a declarat de acord cu proiectul. Acordul final s-a încheiat la Londra, la 16 mai 1916 și s-a perfectat prin schimbul de note între Edward Grey, ministrul de externe al Marii Britanii, și Paul Cambon, ambasadorul Franței în „perfidul Albion".

[4] Pentru detalii vezi: J. Ancel, *op.cit.*, pp.296-298; H. Cumming, *Franco-British Rivalry in the Post-War Near East*, Oxford University Press, New York, 1938, pp. 39-48.

[5] E.Driault, *La Question d'Orient depuis ses origines jusqu'a la Paix de Sevres*, Felix Alcan, Paris, 1921, p. 186.

[6] Raport al generalului Noury, prezentat în numele emirului Feisal, privitor la acțiunile militare arabe din cursul primului război mondial:

> „*Operațiunile de război la care noi am participat se pot diviza în trei etape.*
> În timpul primei etape care cuprinde anul 1916 și prima jumătate a anului 1917, efortul armatei arabe s-a concentrat în regiunea Medina. În acea vreme încă nu aveam o armată regulată și am avut de-a face cu turcii bine instăpâniți în orașul sfânt. A trebuit atunci să supraveghem diferitele drumuri care legau Medina de Mecca și să ne stabilim baza principală în portul Rabegh, unde, generalul Noury a pus bazele unui prim nucleu al armatei regulate.
> În timpul iernii 1916-1917 am respins un atac general al turcilor al cărui obiectiv era cucerirea portului Yambo, la nord de Rabegh. Am reușit să-l respingem în timp ce, emirul Abdallah avansa la Est de Medina, înconjurând orașul prin Nord. În timp ce ocupa poziții la nord de orașul sfânt, am cucerit portul *El-Wei* de unde am trimis o serie de expediții pentru a încerca să tai *linia* Hedjazului în toată regiunea cuprinsă între El Hamra și Tebuck. Nu am obținut decât succese trecătoare.

al cauzei arabe[7]. După ce, în cursul vizitelor de la Paris şi Londra, emirul Feisal se confruntase cu atitudinile intransigente şi ferme ale Franţei şi Marii Britanii, în cele din urmă – neiniţiat în subsolurile diplomaţiei – a

Lucrurile s-au schimbat începând cu a doua etapă care a debutat în iulie 1917 când au fost ridicaţi la luptă beduinii din această regiune, noi reuşind să punem mâna pe portul Aqaba unde ne-am organizat o importantă bază şi am început organizarea a două divizii regulate dotate cu artilerie. Dificultăţile erau departe de a fi invinse. Tunurile care ne-au fost furnizate erau moderne dar, un pic prea grele. Era dificil să asigurăm transportarea lor în regiunile unde artileria trebuia transportată pe cămile. La rândul lor, turcii erau puternic dotaţi cu artilerie şi puteau, graţie căii ferate, să opereze concentrări rapide pentru a ne ataca.

În noiembrie, turcii ne-au atacat cu ajutorul trupelor germane. Enorma lor superioritate în artilerie ne-a obligat să batem în retragere. Forţele engleze cu care noi cooperam au atacat la Amman şi la est de Iordan pentru a ne degaja. Ele s-au văzut asaltate de turci, în martie 1918 şi au fost obligate să se retragă la vest de Iordan. Am trecut la rândul nostru în ofensivă alegând drept obiectiv oraşul Maan, care era, pe calea ferată, centrul principal al rezsitenţei turce. Am reuşit la mijlocul lui aprilie 1918 să izolăm Maanul şi să blocăm staţiile situate la nord şi sud de acest oraş. Atacând oraşul, am ocupat înălţimea ce-l domina la vest şi am ajuns la porţile lui luând 3.000 de prizonieri, 40 de mitraliere şi 4 tunuri. Lipsiţi de muniţie n-am putut cuceri oraşul pe care l-am asediat.

Operaţiunile decisive, care constituie a treia etapă, au început în septembrie 1918. Generalul Allenby mi-a dat misiunea să prefaţez atacul forţelor aliate prin atacarea oraşului Dera. Prevăzând mişcarea noastră turcii au trimis împotriva noastră două din diviziile lor de rezervă. Ele au încercat să ne blocheze pe poziţiile noastre din apropierea Maanului, dar nu au reuşit.

În ciuda dificultăţilor traversării deşertului, care nu era posibilă decât luând provizii pentru treizeci de zile, am plecat spre Dera traversând regiunea situată la Est de calea ferată cu trupe cuprinzând în jur de 1.000 de maherişti, mai mult de 3.000 de auxiliari, 24 de mitraliere, 2 maşini blindate şi o baterie de munte franceză de 65 mm. Am fost fericit să obţin cooperarea francezilor care au jucat în cursul acestei operaţii un rol eficace.

La 17 septembrie am tăiat linia la zece kilometri la nord de Dera şi apoi linia de la Dera la Caiffa astfel încât în dimineaţa zieli de 18 Dera era izolată. Atacul general al trupelor britanice s.a produs ziua următoare. Turcii trimţând împotriva noastră o parte importantă din forţe n-au lăsat în faţa aripii stângi a generalului Allenby decât puţine forţe care au fost repede înfrânte.

Rolul nostru începând din acest moment a constat în a fructifica înfrângerea turcilor. Armata a 4-a turcă era masată în regiunea Es-Salt; Devasându-se aliaţii britanici am luat poziţie spre nord, atacând coloanele turceşti pe 26 şi 27 septembrie pe măsură ce acestea soseau. În acelaşi timp, pe 28 dimineaţa forţele noastre regulate au ocupat Dera, unde o divizie engleză ni s-a alăturat aprovizionându-se cu muniţii.

M-am decis să mă îndrept spre Damasc. La 29 septembrie forţele arabe erau la Cheik-Miskin. Pe 30 ele au ocupat tranşeele turceşti la 15 km sud de Damasc. La 1 octombrie am intrat în Damasc după ce, pe ruta parcursă am făcut 9.000 de prizonieri şi am luat 8 tunuri şi 54 de mitraliere.

Generalul Allenby a cărui directive le-am urmat mi-a dat o nouă misiune ce consta în alungarea turcilor din nordul Siriei. La 14 octombrie am ocupat Homsul iar pe 16 Hamahul. Pentru a împiedica pe turci să se organizeze am decis să atacăm imediat Alepul deşi acesta era ocupat de 3.000 de soldaţi turci susţinuţi de două baterii.

Pentru a lua Alepul am fcăut o diversiune în sud în timp ce principalul atac a fost iniţiat la nord. Trupele noastre neregulate au pătruns în oraş pe 25 octombrie seara. Pe 26 dimineaţa, în momentul în care atacam oraşul, turcii s-au retras. Cavalareia engelză ni s-a alăturat pe 27 şi, în aceiaşi zi, am început urmărirea, englezii deplasându-se la vestul căii ferate iar noi la est. Am reuşit astfel să ocupăm nodul de cale ferată spre Bagdad la nord de Alep. Acesta a fost locul în care ne-am oprit, două zile după ce Turcia semnase armistiţiul".

Traducere după: Andre Bruneau, TRADITIONS ET POLITIQUE DE LA FRANCE AU LEVANT, **Felix Alcan, Paris, 1932, pp. 291-294.**

[7] O pitorească descriere a călătoriei în Europa şi a participării la Conferinţa de pace a emirului Feisal face Crăciun Ionescu, *Corespondent în Orientul Mijlociu*, Editura Politică, Bucureşti, 1981, pp. 150-155.

semnat o înţelegere cu liderul Organizaţiei sioniste mondiale, Chaim Weizmann. Prin această înţelegere, încheiată la 3 ianuarie 1919, emirul Feisal accepta imigrarea evreilor în Palestina, condiţionând-o însă de respectarea promisiunilor engleze făcute arabilor în timpul războiului[8].

3. *Revendicările evreilor sionişti.* Deşi nu exista încă un stat evreu, evreii sionişti au trimis şi ei o delegaţie la Conferinţa păcii condusă de Chaim Weizmann[9]. Principalul obiectiv al delegaţiei era recunoaşterea Declaraţiei Balfour[10] de către Conferinţă şi includerea ei în textul tratatelor de pace. Delegaţia sionistă se pronunţa împotriva autodeterminării (recunoaşterea acestui principiu implica recunoaşterea Palestinei ca stat arab) şi împotriva internaţionalizării Palestinei[11].

4. *Revendicările greceşti.* Delegaţia greacă al cărei vis era să realizeze „Marea Idee" – refacerea Imperiului Bizantin – în frunte cu Eleutherius Venizelos, solicita (în spiritul înţelegerilor cu puterile Antantei) Smirna şi regiunea adiacentă ei[12]. Delegaţia britanică, secondată de cea franceză şi americană, a susţinut cererile greceşti, urmarea fiind autorizarea de către Consiliul suprem aliat a debarcării trupelor greceşti la Smirna (15 mai 1919). Această atitudine a marilor puteri faţă de Grecia avea să irite Italia, adevărata „ţintă" a celorlalte mari puteri interesate în zonă.

5. *Revendicările armene.* Republica armeană, nou creată, a trimis la Paris o delegaţie în frunte cu Baghas Nubar Paşa, solicitând o parte în-

---

[8] G. Lenczowski, *op.cit.*, p. 89.

[9] Din delegaţie mai făceau parte: de Haas, Sokolov, Usiskin, Spire, alături de alţi lideri ai Organizaţiei sioniste mondiale.

[10] Textul Declaraţiei Balfour:

„Dragă lord Rothschild,

Am plăcerea să vă adresez în numele guvernului Majestăţii Sale, următoarea declaraţie de simpatie faţă de aspiraţiile sioniste, declaraţie supusă cabinetului şi aprobată de el.

Guvernul Majestăţii-Sale priveşte favorabil stabilirea în Palestina a unui Cămin naţional pentru poporul evreu şi va utiliza toate eforturile sale pentru a înlesni înfăptuirea acestui obiectiv, fiind, de bună seamă, clar înţeles că nu se va întreprinde nimic care să poată aduce prejudicii drepturilor civile şi religioase ale comunităţilor neevreieşti existente în Palestina, nici drepturilor şi statutului politic de care se bucură evreii în oricare altă ţară.

V-aş rămâne recunoscător dacă aţi binevoi să faceţi cunoscută această declaraţie Federaţiei sioniste.

Al dumneavoastră sincer,

Arthur James Balfour"

Apud: **Mioara Georgescu, Rodica Georgescu**, DOSARUL PROBLEMEI PALESTINIENE, **Editura Politică, Bucureşti, 1977, p. 14.**

[11] Internaţionalizarea Palestinei era prevăzută de Acordul Sykes-Picot.

[12] G.M. Gathorne-Hardy, *Histoire des événements internationaux de 1920 à 1939*, Presses Universitaire de France, Paris, 1946, p. 114.

semnată (6 *vilayete*[13]) din teritoriul estic al Turciei. Deşi delegaţiile la Conferinţa păcii şi-au exprimat compasiunea pentru masacrele suferite de populaţia armeană în timpul războiului, au considerat exagerate pretenţiile armene, mai ales că aceştia erau doar o minoritate în teritoriile solicitate[14].

6. *Atitudinea americană*. Neparticipând la negocierea acordurilor secrete dinaintea şi din timpul conflagraţiei mondiale, S.U.A. nu erau interesate în respectarea şi aplicarea lor. Mai mult, în cele „14 puncte", formulate de preşedintele Woodrow Wilson în mesajul adresat Congresului la 8 ianuarie 1918, citim în dreptul punctului 12:

> „O suveranitate certă va trebui să fie asigurată părţilor turceşti ale Imperiului otoman actual, dar celelalte naţionalităţi care se află, în acest moment, sub dominaţia turcă vor trebui să fie asigurate de o securitate neîngrădită de a se dezvolta în mod autonom"[15].

Cum „cele 14 puncte" au fost recunoscute de naţiunile care şi-au trimis delegaţii la Conferinţa păcii, acordurile secrete semnate în timpul războiului (poate cu excepţia înţelegerii anglo-arabe) deveneau în mod automat caduce. Pentru a rezolva, totuşi, într-o manieră amiabilă tensiunile ivite (în special cele franco-americane), s-a recurs la o soluţie de compromis, acceptabilă pentru puterile interesate şi anume la sistemul mandatelor. Dar, odată cu recurgerea la acest subterfugiu, a apărut o nouă sursă de tensiune generată de modul de repartizare al mandatelor în Orientul Apropiat. În vederea evitării noului impas care ameninţa discuţiile, preşedintele american a propus trimiterea unei Comisii aliate în zonă pentru a sonda opiniile populaţiilor „direct interesate". Delegaţia sionistă a protestat vehement, iar Franţa şi Marea Britanie au refuzat să-şi trimită reprezentanţii, aşa încât, Comisia aliată a fost formată din americanii Henry C. King şi Charles Crane. Timp de şase săptămâni (mai-iulie 1919) Comisia şi-a desfăşurat activitatea în Orientul Apropiat, prezentându-şi apoi raportul la 28 august 1919. În timpul turneului din Orientul Apropiat, King şi Crane au putut sesiza pretutindeni dorinţa dobândirii independenţei depli-

[13] *Vilayetul* era o unitate administrativ-teritorială a Imperiului otoman. Astfel, imperiul era divizat în 25 de *vilayete* – 7 în Europa şi 18 în Asia –, care, la rândul lor, erau împărţite în *sangeacuri* iar acestea din urmă în *kazes* sau *nahier*.

[14] G. Lenczowski, *op.cit.*, p. 90.

[15] A. Vianu, Z. Zamfir, C. Buşe, Gh. Bădescu, *Relaţii internaţionale în acte şi documente (1917-1939)*, vol. 1, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1974, p. 13.

ne. Locuitorii Siriei și arabii palestinieni și-au exprimat voința de a se uni într-un stat sirian care să includă Libanul și Palestina, iar dacă independența deplină a acestui stat nu putea fi obținută, opțiunile lor pentru o putere mandatară se îndreptau spre S.UA., în primul rând, și abia mai apoi spre Marea Britanie. În legătură cu programul sionist atât musulmanii, cât și creștinii din regiune se pronunțau hotărât împotriva acestuia. În această privință, raportul Comisiei specifica:

> „Un cămin național pentru poporul evreu, nu este echivalentul unui stat evreiesc în Palestina; stabilirea unui astfel de stat evreiesc nu se poate face fără a împieta serios asupra drepturilor civice și religioase ale comunităților neevreiești din Palestina [...]. Trebuie să precizăm că populația neevreiască din Palestina (circa 90% din total – n.ns.) este în totalitate împotriva programului sionist în ansamblul său”[16].

Însă, raportul King-Crane nu a fost discutat în cadrul Conferinței de pace, el rămânând în arhivele delegației americane[17]. Neglijarea raportului și destinul său ca simplu document de arhivă are la bază cel puțin doi factori: a. la mijlocul verii lui 1919, președintele Woodrow Wilson a părăsit Parisul pentru a contracara opoziția Senatului față de crearea Societății Națiunilor și față de Tratatul de la Versailles, lucru care, firesc, a antrenat o scădere a implicării delegației americane în afacerile internaționale[18] și, b. raportul era prea radical în recomandări și prea franc pentru ca să nu deranjeze Franța și Marea Britanie – puteri cu interese clar formulate în zonă.

În primăvara anului 1920, puterile învingătoare au definitivat în cadrul unor reuniuni internaționale, principalele părți ale tratatului de pace cu Imperiul otoman. La Conferința de la Londra, din februarie 1920, conducătorii marilor puteri europene au hotărât ca turcii să păstreze controlul la Constantinopol, dar Tracia răsăriteană și Smirna urmau a fi cedate Greciei. Italia se va instala la Adalia, Franța în Cilicia, Marii Britanii recu-

---

[16] *Apud*, Mohamad T. Mehdi, *A Nation of Lions... Chained*, New World Press, San Francisco, 1968, pp. 60-61.

[17] G. Lenczowski, *op.cit.*, p. 92; Evgheni Dmitriev, *La tragédie du peuple palestinien*, Editions Novosti, Moscova, 1984, p. 16.

[18] G. Lenczowski, *op.cit.*, p. 92.

noscându-i-se, în principiu, mandatul asupra Palestinei şi Irakului, inclusiv *vilayetul* Mosul[19].

La 19 aprilie 1920, la San Remo, în Italia, puterile învingătoare s-au întâlnit în cadrul unei conferinţe menite să decidă atât asupra teritoriilor arabe desprinse din Imperiul otoman, cât şi asupra Turciei, până la încheierea tratatului de pace cu această ţară. Conferinţa de la San Remo, desfăşurată pe parcursul unei întregi săptămâni, hotăra unilateral – fără a consulta popoarele interesate din acel areal geopolitic – să plaseze Libanul şi Siria sub mandat francez, Irakul, Palestina şi Transiordania sub mandat britanic, specificând că Marea Britanie va executa şi dispoziţiile conţinute în Declaraţia Balfour în privinţa Palestinei. Această decizie era nu numai în contradicţie cu promisiunile făcute de Marea Britanie arabilor, dar, contravenea şi articolului 22[20] al Pactului Societăţii Naţiunilor care speci-

[19] Gh.N. Cazan, *Problemele Orientului Apropiat de la războiul mondial la Conferinţa de pace de la Lausanne 1914-1923*, în, *Relaţii internaţionale în perioada interbelică. Studii*, Editura Politică, Bucureşti, 1980, p. 30.

[20] Articolul 22 al Pactului Societăţii Naţiunilor avea următoarea formulare:

„Articolul 22. Principiile următoare se aplică coloniilor şi teritoriilor care, în urma războiului, au încetat să mai fie sub suveranitatea statelor care le-au guvernat mai înainte şi care sunt locuite de popoare care nu sunt încă capabile să se conducă ele însele în condiţiile deosebit de dificile ale lumii moderne. Bunăstarea şi dezvoltarea acestor popoare constituie o misiune sacră a civilizaţiei şi ea a convenit să încorporeze în prezentul Pact garanţiile pentru îndeplinirea acestei misiuni.

Metoda cea mai bună de realizare practică a acestui principiu este de a încredinţa tutela acestor popoare naţiunilor dezvoltate care, în virtutea resurselor, a experienţei sau poziţiei geografice sunt cele mai în măsură să-şi asume această responsabilitate şi care consimt să o accepte: ele îşi vor exercita tutela în calitate de Mandatare în numele Societăţii.

Caracterul mandatului trebuie să difere potrivit gradului de dezvoltare a poporului, situaţiei geografice a teritoriului, condiţiilor economice şi tuturor celorlalte circumstanţe analoage.

Anumite comunităţi, care au aparţinut Imperiului otoman, au atins un grad de dezvoltare în care existenţa lor ca naţiuni independente poate fi recunoscută provizoriu, cu condiţia ca sfaturile şi ajutorul unui Mandatar să le dirijeze administraţia până în momentul în care ele vor fi capabile să se conducă singure. Dorinţele acestor comunităţi trebuie să fie luate în considerare la alegerea Mandatarului.

Gradul de dezvoltare la care se află alte popoare, în special cele din Africa Centrală, cer ca Mandatarul să-şi asume administrarea teritoriilor în condiţiile în care interzicând abuzurilor, ca acelea a comerţului cu sclavi, a traficului de arme şi alcool, să garanteze libertatea de conştiinţă şi religie fără nici o limitare în afara celor care sunt impuse de păstrarea ordinii publice şi a bunelor moravuri, şi interdicţia stabilirii de fortificaţii şi baze militare şi navale şi de a instrui militar indigenii, dacă aceasta nu se face pentru poliţie sau pentru apărarea teritoriului şi care vor asigura egalitatea celorlalţi membri ai Societăţii Naţiunilor în schimburi şi comerţ.

În fine, sunt teritorii ca acelea din Sud-Vestul african şi anume insule din Pacificul de sud, care, prin densitatea slabă a populaţiei, suprafaţa lor restrânsă, depărtării lor de centrele de civilzaţie, apropierii lor de teritoriul Mandatarilor, sau alte circumstanţe nu pot fi mai bine administrate decât sub legea Mandatarului ca o parte integrantă a teritoriului său, sub rezerva garanţiilor prevăzute mai sus în interesul populaţiei indigene.

În toate cazurile, Mandatarul trebuie să remită Consiliului un raport anual privind teritoriile care i-au fost încredinţate.

Dacă gradul de autoritate, de control sau de administrare exercitat de Mandatar n-a făcut obiectul unei convenţii anterioare între membrii Societăţii, el va fi în mod expres statuat pe aceste puncte de către Consiliu.

fica, fără echivoc, că trebuiesc luate în consideraţie, în primul rând, opţiunile comunităţilor din ţările respective la alegerea puterii mandatare, validate de Societatea Naţiunilor. „În înţelesul articolului 22 din Pactul Ligii Naţiunilor, mandatul reprezenta o procură dată în vederea administrării teritoriilor respective, în numele Ligii Naţiunilor, căreia îi aparţine formal şi dreptul de a desemna pe mandatar"[21]. Or, participanţii la Conferinţa de la San Remo, presaţi de evenimente, nu s-au mai gândit să consulte, din nou, în acest sens şi populaţiile din Siria, Liban, Palestina şi Irak. Ţinând seama de concluziile Comisiei King-Crane, puterile învingătoare nici nu aveau vreun interes să mai chestioneze încă o dată aceste populaţii, deoarece rezultatul ar fi fost cu certitudine identic. Puterile Antantei începeau deci să ignore Pactul Societăţii Naţiunilor doar la câteva luni de la adoptarea lui. Evenimentele anului 1920, tragice pentru destinul multor arabi din zonă, i-au determinat pe aceştia să-l numească *am an-nakba* (anul catastrofei)[22]. Tot în primăvara anului 1920, Statele Unite ale Americii au ieşit din competiţia pentru dobândirea controlului asupra unor foste provincii otomane. Deşi profund interesate în regiune, Statele Unite au fost nevoite să se retragă din această zonă datorită invalidării de către Senatul american a raportului Comisiei Harbord pe motivul că s-ar încălca astfel prevederile doctrinei Monroe. În fine, la 24 mai 1920 încercarea preşedintelui Woodrow Wilson de a convinge Senatul american asupra oportunităţii ca SUA să obţină mandatul asupra Armeniei a eşuat, marcând astfel triumful politicii izolaţioniste.

Mandatele asupra teritoriilor din Orientul Apropiat făceau parte din grupa A. Acestor teritorii de sub mandat li se recunoştea dreptul de a deveni independente în viitor[23]. Formularea acestei promisiuni era următoarea:

O Comisie permanentă va fi însărcinată să primească şi să examineze rapoartele anuale ale Mandatarilor şi să dea Consiliului avizul său asupra tuturor problemelor relative la executarea mandatelor."

Traducere după: Andre Bruneau, op. cit., pp.403-404.

[21] V. Duculescu, *O cerinţă a contemporaneităţii – abolirea politicii de dominaţie*, Editura Militară, Bucureşti, 1984, p. 276.

[22] M. Rodinson, *Mohammed.*, Penguin Books, Harmondsworth, 1973, p. 22.

[23] Teritoriile sub mandat au fost împărţite în trei grupe (A, B, C). În grupul A au fost încadrate Siria, Libanul, Palestina, Transiordania şi Irakul, teritorii care aparţinuseră mai înainte Turciei. În grupa B intrau: Togo, Camerun, Ruanda-Urundi, Tanganica, iar în grupa C, Africa de sud-vest, Noua Guinee, Nauru, Samoa occidentală şi insulele din Oceanul Pacific, situate la nord de ecuator.

> „comunităţilor care au aparţinut odinioară Imperiului otoman şi care au atins un anumit grad de dezvoltare li se poate recunoaşte existenţa ca naţiuni independente cu condiţia ca provizoriu administraţia lor să fie condusă cu sfaturile şi ajutorul unui mandatar până în momentul în care vor fi în stare a se conduce singure"[24].

În ceea ce privea Turcia, Conferinţa de la San Remo a adus câteva precizări suplimentare la deciziile interaliate anterioare, Greciei acordându-i-se posesiunea asupra întregii Tracii răsăritene şi asupra zonei ocupate de ea în Asia Mică. Strâmtorile urmau să fie demilitarizate şi neutralizate sub controlul unei Comisii internaţionale. Se preconiza crearea unui stat independent armean şi a unui Kurdistan independent. În partea din Anatolia rămasă Turciei, atât Franţei, cât şi Italiei li se rezervaseră întinse zone de influenţă. Turcia era obligată să predea întreaga flotă aliaţilor, iar armata sa nu putea să depăşească 50.000 de oameni în viitor.[25]

Conferinţa pentru încheierea tratatului de pace cu Turcia s-a desfăşurat la Sèvres la începutul lunii august 1920. Tratatul de pace a fost semnat la 10 august 1920, principalele sale prevederi fiind următoarele: suveranitatea otomană se menţinea asupra Constantinopolului, dar aliaţii îşi rezervau dreptul de a modifica această stipulaţie în cazul în care Turcia ar da dovadă de lipsă de loialitate în îndeplinirea Tratatului (art. 36)[26]; Turcia ceda Greciei Tracia răsăriteană, Smirna rămânea formal sub suveranitate otomană dar „Turcia transferă guvernului grec exercitarea drepturilor sale de suveranitate asupra oraşului şi zonei amintite". Guvernul grec va administra oraşul şi zona, consultându-se cu un parlament local, care va putea cere Consiliului Societăţii Naţiunilor, la cinci ani după intrarea în vigoare a tratatului de pace, încorporarea definitivă în regatul Greciei (art. 65-79)[27]. Turcia mai renunţa în favoarea grecilor la insulele Imbros, Tenedos, Lemnos, Damothrace, Mitilene, Chios, Samos şi Nikaria. Cilicia şi zona înconjurătoare intrau în zona de influenţă franceză. Anatolia de sud-est intra în sfera de influenţă a Italiei, care mai dobândea şi insulele: Stampolia, Rhodos, Calki, Scarpanto, Casos, Piscopis etc. Anatolia de nord-est se ceda Armeniei, în timp ce Anatolia de vest devenea terito-

[24] *Apud*, Gh.N. Cazan, *op. cit., loc. cit.*, p. 35.

[25] C. Ionescu, *op.cit.*, p. 157.

[26] A. Vianu, Z. Zamfir, C. Buşe, Gh. Bădescu, *op.cit.*, p. 43.

[27] *Idem*, p. 43.

riu autonom kurd, iar o parte a *vilayetului* Diarbekir şi *vilayetul* Mosul se cedau Irakului. Alexandretta intra în componenţa Siriei. Guvernul otoman recunoştea Armenia şi Hedjazul ca state libere şi independente, renunţa la toate drepturile asupra Egiptului, Sudanului, Ciprului, Marocului, Tunisiei, Libiei şi recunoştea protectoratul Marii Britanii, respectiv al Franţei şi Italiei asupra lor. Turcia renunţa, de asemenea, la stăpânirea asupra Irakului, Siriei, Libanului şi Palestinei care vor fi puse sub autoritatea statelor mandatare. Navigaţia prin strâmtori era controlată de o Comisie internaţională a strâmtorilor, zona lor (35.000 km^2) fiind demilitarizată. Efectivele militare ale Turciei erau reduse la 50.000 de oameni, dintre care 35.000 în jandarmerie. Guvernul otoman se obliga să predea Puterilor aliate, la cererea acestora, persoanele acuzate de a fi comis crime de război şi pe responsabili masacrelor săvârşite pe teritoriul otoman cu începere de la 1 august 1914.

Aliaţii renunţau la reparaţii, dar Turcia va despăgubi pentru pierderile suferite toate persoanele civile. Se instituia o Comisie financiară formată din reprezentanţii Angliei, Franţei şi Italiei investită cu puteri discreţionare. Regimul capitulaţiilor era menţinut. Acestea au fost în mare prevederile Tratatului de pace de la Sèvres, tratat care însă nu va fi aplicat niciodată.

Mandatul britanic asupra Palestinei a intrat oficial în vigoare la 23 septembrie 1923 după ce, în prealabil, Consiliul Societăţii Naţiunilor îl aprobase la 22 iulie 1922, iar Marea Britanie numise deja pe Herbert Samuel, în august 1920, în calitate de înalt comisar în acest teritoriu. În toamna anului 1922 din teritoriul palestinian a fost desprinsă o porţiune care va fi numită Transiordania, condusă de emirul haşemit Abdulah, fiul lui Husein din Hedjaz, aflată şi ea sub mandat britanic.

Feisal, marele luptător arab, alungat din Siria de către francezi, va primi coroana Irakului la 11 iulie 1922, ca urmare a unei răscoale împotriva britanicilor izbucnită în această regiune încă din 1920. Un plebiscit, recunoscut şi de britanici, va confirma noua calitate a celui care se visa regele tuturor arabilor. În acelaşi timp însă, la nici trei luni de la urcarea pe tron, va fi semnat un tratat de alianţă cu Marea Britanie prin care, aceasta din urmă va exercita de fapt un mandat „deghizat" asupra acestui teritoriu. În 1924, ca urmare a proclamării unei constituţii, Irakul va deveni independent şi suveran alegând ca formă de stat monarhia constituţională.

Speranțele arabe legate de Siria în primii ani interbelici s-au spulberat rapid sub presiunea marilor puteri. Marea Britanie, forțată de Franța, a acceptat retragerea trupelor sale din acest teritoriu în octombrie 1919. Faimosul colonel T.E. Lawrence, prieten al arabilor – dar înainte de toate ofițer de informații britanic –, l-a sfătuit pe emirul Feisal, aflat pe atunci la Damasc, să se proclame imediat rege al Siriei, lucru care s-a și întâmplat la 8 martie 1920, pentru a încurca planurile franceze din zonă. Francezii, care obținuseră la San Remo mandatul asupra acestei regiuni (Siria și Libanul) au reacționat imediat și violent. Conduse de generalul Gouraud, trupele franceze au ocupat Damascul și, cu mare nonșalanță, l-au alungat pe proaspătul rege al Siriei, Feisal. La 24 iulie 1922 mandatul asupra Siriei a fost acordat oficial Franței de către Consiliul Societății Națiunilor. Practic, singurele teritorii arabe recunoscute ca independente erau Hedjazul, Assir, Nejd și Yemen.

Evenimentele care au condus la instituirea sistemului mandatelor în Orientul Apropiat demonstrează, cu puterea istoriei, faptul că speranțele năzuite de liderii arabi (ca și de alți conducători ai unor grupuri etnice importante trăitoare în regiune) de a-și construi destinul în interiorul unor state suverane și independente, nu au fost decât iluzii, abil speculate în favoarea lor de către marile puteri implicate în prima conflagrație mondială. Regimul mandatelor s-a întins pentru încă un sfert de veac în acest areal geopolitic și numai după încheierea celui de-al doilea război mondial popoarele din zonă și-au dobândit independența. Aceast nou destin a fost marcat însă de tensiuni interne foarte puternice, de conflicte etnice și confesionale, de numeroase războaie în care mai marii lumii postbelice și fostele puteri mandatere s-au implicat. Toate acestea ne arată că „Semiluna fertilă", cum a mai fost numită această regiune, a avut și are un rol geostrategic de o covârșitoare importanță, rol care merită din plin atenția și interesul nostru.

Tatar-Bunar 1924: „procesul celor 500"

SVETLANA SUVEICĂ

Subiectul evenimentelor derulate în toamna lui 1924, deşi a mai fost abordat în literatura de specialitate[1], merită o reevaluare acum, când Basarabia mai suportă efectele unei implicaţii dure din afara hotarelor ei. Scopul studiului de faţă este de a întregi tabloul anului 1924 prin prisma materialelor procesului revoltei care nu a fost nimic altceva, decât o tentativă de export de revoluţie, cu scopul înglobării cât mai rapide a teritoriului dintre Prut şi Nistru în Rusia Sovietică.

Pregătirea revoltei: agenţii bolşevici în Basarabia. Documentele de arhivă păstrează informaţii vaste privitoare la pătrunderea în Basarabia, cu mult timp înainte de desfăşurarea revoltei, a unui număr impunător de agenţi veniţi din Rusia. Activitatea lor nu s-a dovedit de loc întâmplătoare, ci corespundea unui plan de export de revoluţie peste Nistru. De exemplu, la 8 august 1924 a fost întocmit un proiect de operaţii al comuniştilor în România, în conformitate cu care întreaga ţară era divizată în cinci zone: Nordică (Bucovina), cu centrele de propagandă la Cernăuţi, Camenca, Bertina, Parcani; 2) Basarabia propriu-zisă, unde se preconiza organizarea evenimentelor revoluţionare în localităţile Tuzla, Tatar-Bunar, Vâlcov şi Cartal.

> „În aceste puncte sunt pregătite [...] depozite cu muniţii şi ele apar ca puncte de reuniune ale prietenilor [...] care, odată uniţi cu Terente (din Dobrogea), trebuie să înainteze spre Galaţi, cu scopul de a-l ocupa".

---

[1] Vezi: M. Bruhis, *Rusia, România şi Basarabia, 1812, 1918, 1924, 1940*, Chişinău, Universitas, 1992, pp.221-223; A. Moraru, *Istoria românilor. Basarabia şi Transnistria, 1812-1993*,Chişinău, 1995, pp.203-204; I. Scurtu, D. Amlaş, A.Goşu, I.Pavelescu, G.I. Ioniţă, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1994*, Bucureşti, Europa Nova & Tempus, 1994, p.254-256; W.P. van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chişinău, Editura Arc, 1996, pp.98-99; Z. Husărescu, *Mişcarea subversivă în Basarabia*, Bucureşti, 1925.

Din localităţile Ismail, Chilia, Reni urma să se dea atacul general, asupra Brăilei şi Galaţiului. În proiect se indica:

> „În acest raion [adică în sudul Basarabiei – n.ns.] trebuie să aibă loc evenimentele de seamă. Detaşamente de ajutor din teritoriul sovietic trebuie să treacă în raionul Olăneşti, Budachi, Tuzla"[2].

3) Dobrogea românească şi împrejurimile Silistrei, de unde urma să fie ameninţat Bucureştiul, Silistra, Monastâr; 4) Banatul şi Ungaria de Răsărit, unde se putea conta pe iredentiştii unguri. Această zonă avea următoarele centre de activitate revoluţionară: Lugoj, Piscini, Caransebeş; 5) Ungaria de Răsărit şi Transilvania, zonă revoluţionară cu centrele Colosvar, Desse şi Otrando. În finalul proiectului se menţiona că răscoalele din zonele 1, 4 şi 5 trebuiau să aibă loc la o săptămână după desfăşurarea revoluţiei în zonele 2 şi 3, adică în Basarabia şi Dobrogea[3]. Existenţa proiectelor de acest gen argumentează ideea lui Gh.Tătărescu, conform căreia evenimentele de la Tatar-Bunar au reprezentat o

> „acţiune de manifestare a Internaţionalei a III-a din Moscova, fondată la 1919. Lumea întreagă a fost împărţită atunci în sectoare, pentru fiecare sector a fost determinată o anumită activitate şi o anumită metodă de propagandă revoluţionară"[4].

Cine erau persoanele cu misiuni speciale în Basarabia? Mihail Bruhis remarca faptul că preponderenţa enormă a elementului non-moldovenesc în conducerea mişcării comuniste din Basarabia a fost un fenomen caracteristic pe tot parcursul celor douăzeci şi doi de ani de statalitate românească a Basarabiei[5]. Andrei Klušnikov, zis Nenin, organizatorul şi coordonatorul revoltei din sudul Basarabiei, era originar din Rusia şi a luptat pe frontul român al armatei ţariste. Despre acesta, inculpatul Călin Rešetnikov declara următoarele:

[2] Arhiva Naţională a Republicii Moldova (în continuare, A.N.R.M.), fond 680, Inspectoratul de Siguranţă al Basarabiei, inventar 1, dosar 3335, f.73-74.

[3] Ibidem, f.75.

[4] Gh. Tătărescu, *Internaţionala a III-a şi Basarabia*, în: Gheorghe I. Brătianu, *Basarabia. Drepturi naţionale şi istorice*, Bucureşti, 1995, p. 96.

[5] M. Bruhis, *Rusia, România şi Basarabia*, p. 205.

> „Nenin spunea că a plecat demult în Rusia şi e student la şcoala politehnică din Petrograd, dar eu nu l-am crezut, deoarece mi-a dat răspunsuri cam încurcate asupra uliţelor din Petrograd. Petre Tihonov mi-a spus că Nenin este instructor la Uniunea Sud-Basarabeană din Ismail"[6].

În cea mai mare parte a lor, liderii rebeliunii erau de origine ucraineană şi rusă. Pentru mulţi dintre ei, antiromânismul nu însemna simultan prosovietismul, dar implantarea sentimentelor antiromâneşti era suficientă pentru a acorda sprijin rebelilor. Materialele difuzate de agenţi erau o formă de captare a susţinătorilor. Aducem în continuare un citat dintr-un manifest cu titlul *Afară cu ocupanţii români din Basarabia! Proletari din toate ţările, uniţi-vă!*:

> „Nu trebuie să ne lăsăm ademeniţi nici de disperare, nici de provocări, la care pot să ne 'îndrume' jandarmii români... Revoluţia este un lucru prea serios pentru ca să ne prea înflăcărăm de ea. Aici trebuie să cântărim de mai multe ori şi odată să venim cu ea"[7].

Se avea în vedere să nu fie irosite forţele în riposte minuscule în contra administraţiei române.

Organizaţii şi cercuri comuniste. Comitetul revoluţionar din Tatar-Bunar a fost creat în luna mai 1923, la iniţiativa şi sub preşedinţia lui Justin Batiščev şi includea pe Teodor Balc, secretar, Andrei Arghirov, Nichita Lisovoj şi Alexei Nazarenko. Anterior, în primăvara lui 1923, a fost organizat un „comitet comunist", compus din 8 persoane şi care includea şi pe cei din comitetul revoluţionar[8]. Justin Batiščev, zis Almazov, a mărturisit că a luat parte la înfiinţarea comitetelor revoluţionare din comunele Sărata-Mică (preşedinte Parfente Gavčekco) şi Tropocle (preşedinte Gheorghe Kišenko). Conform instrucţiunilor lui Nenin, comitetele revoluţionare din Tatar-Bunar, Sărata-Mică şi Tropocle formau sub-raionul Tatar-Bunar, cu Batiščev în frunte. Sub-raionul făcea parte din raionul Sud-basarabean, al cărui preşedinte era Nenin, acesta primind ordine şi instrucţiuni direct din Rusia[9].

---

[6] A.N.R.M., fond 738 Tribunalul Militar al Corpului III de Armată, inventar 1, dosar 3654, f. 1.

[7] Ibidem, fond 680, inventar 1, dosar 3335, f. 57.

[8] Ibidem, fond 738, inventar 1, dosar 3654, f. 18.

[9] Ibidem, f. 18v

La 6 octombrie 1924, inculpatul Leonte Țurcan din comuna Nerușai, județul Ismail a declarat faptul că el însuși a fost președintele comitetului revoluționar din localitate, creat sub auspiciile lui Nenin. Membri ai aceluiași comitet erau: Lukian Burlačenko, Eremia Robotă, Hrisanf Lozančuk și Onisie Orlovskij. Comitetul din Nerușai a făcut legătură cu comitete similare din Cișmea (președinte Andrei Statenko) și Galilești, județul Ismail (președinte Artamon Osač) și Tatar-Bunar, județul Cetatea-Albă (președinte Justin Batiščev)[10]. Ceva mai înainte, Țurcan a declarat Judecătorului de Instrucții al Tribunalului Ismail:

> „Nenin ne-a spus că revoluția s-a întins în Germania și Bulgaria și în alte țări, că în curând are să se întindă și în România și ca să ne pregătim și noi, basarabenii, de revoluție și ne-a recomandat să citim gazete rusești care apar al București și Chișinău, «Nașa Reci» și «Golos»"[11].

În comuna Divizia, județul Cetatea-Albă exista de asemenea o organizație comunistă, condusă de Efim Koba. La ședințele, la care au luat parte Nenin, Bristov, Kovalev și Bulatov, veniți din Rusia, aceștia insistau în fața localnicilor să-și dea

> „tot concursul pentru a putea distruge pe români, căci în curând vor putea intra Armatele Sovietice, arme vă vor da, deci nu purtați nici o grijă, voi numai veți avea misiunea să recrutați cei mai mulți oameni din partea voastră."

Doi indivizi aveau sarcina de a organiza atentate contra românilor[12].

Locotenentul Marin Tudor raporta Inspectorului General al Siguranței Basarabiei, Z. Husărescu, despre existența în orașul Ismail a unei puternice organizații,

> „condusă de anumite persoane inteligente care au reședința sub Bolgrad și sfera de activitate până la Cahul-Leova. Se mai spune că s-ar găsi mici depozite de arme la Ismail și Câșlița".

[10] Ibidem, dosar 3654, f. 40v.
[11] Ibidem, f. 42v.
[12] Ibidem, dosar 3651, f. 1.

Este semnificativ faptul că s-au mai descoperit două organizaţii, la Conovca şi Vaisal, create în octombrie 1924, după eşecul rebeliunii, fapt care, în opinia lui Tudor, demonstrează că un oarecare „Šišman ar fi succesorul lui Nenin"[13].

Organizaţiile şi cercurile comuniste primeau sprijin material de peste Prut. Astfel, şeful organizaţiei comuniste din comuna Posad-Şaba primea câte 400-500 lei pentru organizarea fiecărei şedinţe[14], iar în comuna Divizia au fost trimise a se distribui câte 10 puduri de grâu şi arme pentru cei care ar dori să adere la organizaţie[15]. De asemenea, şeful organizaţiei comuniste din Tatar-Bunar a declarat în faţa instanţei că Nenin i-ar fi promis bani pentru a-i utiliza în folosul propagandei comuniste, în scopul „alungării românilor şi a stăpânirii româneşti din Basarabia şi proclamării republicii sovietice moldoveneşti, neatârnată de România şi intrând în uniunea republicilor sovietice ruse"[16].

Rebelii şi susţinătorii lor: componenţa etnică şi socială. Subiectul componenţei etnice şi sociale a rebelilor şi a susţinătorilor lor, unul de natură delicată, implică investigaţii dificile, pe de o parte, şi evitarea unor concluzii pripite, pe de alta. Cu siguranţă că unul dintre motivele de bază care ar fi îndemnat forţele din afara României să instige la revoltă anume în sudul Basarabiei a fost componenţa etnică pestriţă a populaţiei din această regiune: ruşi, ucraineni, români, bulgari, găgăuzi[17]. În mare parte, au fost interogate persoane de origine rusă şi ucraineană. Din 106 procese-verbale (studiate de noi) a interogatoriului persoanelor bănuite de implicarea în afacerea Tatar-Bunar, doar 10 aveau nume româneşti. Mare parte dintre interogaţi erau analfabeţi şi nu cunoşteau limba română[18]. Această informaţie respinge ideea vehiculată în istoriografia sovietică, conform căreia procesul ar fi fost tărăgănat sub motivul lipsei de translatori de limbă rusă, iar românii ar fi vrut să dea vina pentru declanşarea rebeliunii pe guvernul sovietic şi agenţii bolşevici[19].

---

[13] Ibidem, dosar 3654, f. 379.

[14] Ibidem, dosar 3646, f. 2.

[15] Ibidem, dosar 3651, f. 4, 18.

[16] Ibidem, dosar 3654, f. 22v.

[17] Despre găgăuzi, A. Bădulescu insista că ar fi bulgari turcizaţi. Vezi: *Vosstanie v Tatarbunare, K sudu nad 500 bessarabskimi krest'janami*, 2-e izdanie, Moskva, Izdanie CK MOPR SSSR, 1925; p. 3.

[18] A.N.R.M., Fond 738, inventar 1, dosar 3633, f. 1-106.

[19] A.Bădulescu, *Vosstanie v Tatarbunare*, p.3 .

Materialele „procesului celor 500" conţin informaţii, potrivit cărora unii intelectuali din sudul Basarabiei au fost şi ei implicaţi în acordarea sprijinului agenţilor bolşevici. Cele două studii de caz asupra a doi profesori de liceu reflectă ideea existenţei unui climat favorabil implementării ideilor şovine acolo unde, în opinia noastră, nu s-a lucrat suficient pentru a obţine sprijinul dezinteresat al intelectualităţii de la sate[20].

La 7 noiembrie 1924, în faţa instanţei Tribunalului militar al Corpului III de Armată au fost aduşi Nicolae Rafailovici, născut în Rusia şi domiciliat în Bălţi (la data arestării lui), si Ion Steriopol din comuna Chilia-Nouă[21]. Nicolae Rafailovici era profesor de litere şi filozofie la liceul de băieţi din or. Bălţi, activase anterior în funcţia de profesor de liceu la Chilia-Nouă, dar nu fusese niciodată la Tatar-Bunar. In cererea de eliberare provizorie, soţia inculpatului îşi exprima indignarea de faptul că arestarea soţului ei s-a produs, spre surprinderea amândurora, la Bălţi, chiar în momentul când acesta îşi ţinea cursurile[22].

La interogatoriu, acest Rafailovici, evreu de naţionalitate, recunoscând faptul crimei contra siguranţei Statului Român, mărturisea că, pe parcursul anilor 1921-1924, s-a întâlnit de câteva ori cu Nenin care iniţial s-a prezentat cu numele de Şarov. Acesta îi spusese că activează în cadrul comitetelor comuniste din Basarabia, cu sediul Comitetului Central la Chişinău.

> „Eu am promis că voi lucra cu dânsul, însă să ştiu pentru ce lucrez, la care mi-a spus că scopul final este revoluţia în toată lumea, iar în ce priveşte Basarabia, să fie alipită la Rusia", mărturisea inculpatul.

Discuţia dintre ei a avut loc în anul 1921[23].

La câteva luni după aceasta, Nenin l-a căutat din nou pe Rafailovici în incinta liceului de băieţi din Chilia-Nouă, însărcinându-l cu formarea la Chilia a unui comitet revoluţionar, format din cinci persoane, activitatea organizaţiei urmând să fie îndreptată „împotriva Statului Român, pentru

[20] Privitor la abuzurile şi greşelile administraţiei române în Basarabia în primii ani de după Unire, vezi: Svetlana Suveică, *Integrarea administrativă a Basarabiei în România (1918-1925)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» din Iaşi", XXXVI, 1999, pp. 135-142.

[21] Ibidem, fond 738, inventar 1, dosar 3633, f. 77, 92.

[22] Ibidem, dosar 3649, f. 25.

[23] Ibidem, dosar 4075, f. 83v.

ca Basarabia să fie alipită la Rusia”. Peste o lună, când Nenin revenise în localitate pentru a-i cere socoteală învăţătorului, acesta din urmă recunoştea că nu se isprăvise cu sarcina, deoarece nu putea găsi oameni de încredere[24]. Rafailovici recunoaşte că, între timp, îl captase în ajutor şi pe elevul clasei a opta, Daniil Turčin care, mai târziu, student fiind, se angajase să transporte parte din literatura revoluţionară, adusă de Nenin din Rusia, la Bucureşti, unde a difuzat-o printre studenţii basarabeni[25].

Rafailovici îl demasca şi pe colegul său de breaslă, Ion Steriopol care de mai multe ori l-a găzduit pe Nenin, dar primul uită să remarce că l-a găzduit şi el, după ce în casa lui Steriopol îşi făcuseră apariţia autorităţile locale[26]. La rândul său, Steriopol nu-şi recunoştea vinovăţia de crimă împotriva Statului Român şi declara că Nenin

> „a început a-mi spune că dânsul venea din Rusia, că lucrează pentru Rusia, că nu se teme de autorităţile române şi că cine va îndrăzni să-l declare autorităţilor române, îşi va găsi moartea”[27].

De altfel, mai mulţi inculpaţi au insistat asupra faptului că ar fi luat parte la rebeliune din frica de a nu fi omorâţi.

Înainte de sărbătorile de Paşti ale anului 1924, Steriopol a fost informat că Nenin ar fi alcătuit un *plan al acţiunii comitetelor revoluţionare* din Basarabia pentru ziua, în care bolşevicii vor da lovitura în Basarabia. Atunci urma să apară un semn pe cer, „două aeroplane bolşevice”, atunci comitetele revoluţionare urmând să se înarmeze şi să aresteze autorităţile române,

> „fără să comită omoruri. Imediat ce comitetele revoluţionare vor face revoluţia, Armata Roşie va intra în Basarabia pentru a o ocupa”[28].

Steriopol menţiona şi despre faptul că ar fi citit un manifest, semnat de un grup de comunişti basarabeni din nordul Basarabiei, în care se sublinia eşecul Conferinţei de la Viena şi necesitatea luptei „pentru alipirea Basarabiei la Rusia Sovietică.”

---

[24] Ibidem, f. 84.
[25] Ibidem, f. 85v-86.
[26] Ibidem, f. 90v-91.
[27] Ibidem, f. 89.
[28] Ibidem, f. 92.

Fondul Tribunalului militar al Corpului III de Armată păstrează informații privind implicarea, fie și indirectă, în afacerea Tatar-Bunar și a unor deputați basarabeni. Astfel, există două declarații asupra deputatului Ciornei de la Cahul, care ar fi fost „foarte intim cu Nenin și Šišman." Locotenentul înainta două versiuni posibile ale acestei „prietenii":

> „Este probabil ca Ciornei să se fi servit de Nenin și Šišman în interesele sale politice, mai ales că Ciornei era agronom și delegatul «Casei Noastre» pentru împroprietărire sau că Nenin și Šišman l-au apropiat, știindu-l cu influență între țărani și astfel au căutat prietenia lui pentru a se servi indirect în propaganda lor comunistă"[29].

Inculpații au semnalat sprijinul acordat rebelilor din partea unor funcționari ai Statului român. Astfel, ajutorul de primar din comuna Acmanghit ar fi acordat sprijin andelor bolșevice[30]. Ajutorul de primar din Tatar-Bunar, Kerer, a executat întocmai ordinele lui Nenin care ceruse să fie puse la dispoziția rebelilor 50 de căruțe, 50 de cai și 50 de călăreți, organizând de asemenea mobilizarea tinerilor din contingentele 1919, 1920 și 1921. Din ordinul lui Nenin, perceptorul și dirigintele oficiului poștal din Tatar-Bunar i-au predat, fără urmă de împotrivire, toate finanțele din casă[31].

Din moment ce nu toate materialele de arhivă au fost valorificate, subiectul componenței etnice și sociale a rebelilor rămâne deschis, dar fără a fi pus la îndoială amestecul forțelor din afară care erau cointeresate să capteze și români de partea ideii revoluției mondiale și a „șansei" pentru Basarabia de a-și modifica statutul.

Istoriografia sovietică despre „procesul celor 500". Literatura sovietică, apărută după în perioada de după rebeliune, este unitară în aprecierea evenimentelor din sudul Basarabiei drept „cea mai frumoasă pagină din istoria mișcării revoluționare din Basarabia, exprimând tendințele reale ale întregii țărănimi"[32]. Eșecul răscoalei este atribuit nu numai „cruzimii" de care ar fi dat dovadă armata română, dar și contribuției coloniștilor germani din sudul Basarabiei la instaurarea ordinii. Sursele sovietice con-

---

[29] Ibidem, f. 379v.

[30] Ibidem, dosar 3649, f. 329.

[31] Ibidem, dosar 3654, f. 19

[32] B. Borisov, *3-ja godovcina Tatarbunarskogo vosstanija*, în „Krassnaja Bessarabija", Moskva, 1927, nr.4-5, p. 31.

siderau că, prin acest act de solidaritate cu autoritățile române, germanii își apărau de fapt bunăstarea materială, doar atât[33]. Autorii indicau asupra faptului că rebeliunea de la Tatar-Bunar nu a fost susținută de acțiuni țărănești și muncitorești din alte localități ale Basarabiei, dar nu comentează de ce s-a întâmplat acest lucru. V. Dembo indica asupra omorului a câteva mii de locuitori și a aducerii în fața instanței a celor 500 de țărani nevinovați. În opinia lui, doar campania largă a susținătorilor Internaționalei III a permis evitarea unei drame de proporții, pe care ar fi dorit-o autoritățile române[34].

„Procesul celor 500" s-a terminat cu condamnarea a 85 inculpați. În opinia lui V. Dembo, sentința tribunalului nu împiedica autoritățile române să nimicească rebelii aflați în detenție. Autorul unui articol din „Krasnaja Bessarabia" remarca circumstanțele internaționale din 1924, care ar fi fost absolut diferite de cele din perioada imediată Unirii, când „boierii primeau milostenii" din partea occidentalilor[35]. Ideile veneau în sprijinul dorinței URSS de a îngloba Basarabia.

Reflecții, polemici și aprecieri. După evenimentele de la Tatar-Bunar, politicienii și ziariștii din România, în special cei din Basarabia, au încercat să se pronunțe referitor la cauzele și consecințele celei mai de proporții rebeliuni revoluționare de după Unire. Ei erau necruțători, în primul rând, față de statul român, criticând metodele de administrare, indiferența față de problemele și doleanțele populației eterogene din sudul provinciei și abuzurile funcționarilor români.

Într-o luare de cuvânt în ședința Adunării Deputaților din 28 noiembrie 1924, deputatul de Soroca, Pan. Halippa, critica cu duritate politica Partidului Național Liberal:

> „Așa-numitul bolșevism în Basarabia, ca și banditismul real care bântue în unele părți, sunt în cea mai mare parte produsul direct al regimului excepțional sub care trăiește atâta amar de vreme această nenorocită provincie... Tragedia din sudul Basarabiei este rezultatul unui sistem de provocație față de populația basarabeană care, înainte de a se fi putut bucura de binefacerile culturii românești, nu a avut parte decât de povești și făgăduieli de-ale lui Inculeț, sub

---

[33] *Ibidem*.

[34] A. Bădulescu, *Vosstanie v Tatarbunare*, p. 3.

[35] V. Dembo, *Posle Tatarbunara*, în „Krasnaja Bessarabia", Moskva, 1927, nr. 1, p. 19.

> toate guvernele nu a avut parte decât de sudalma națională practicată de toate forțele administrative"[36].

Critica de partid nu era pe deplin justificată, cu atât mai mult că și alte forțe politice au putut contribui, direct sau indirect, la găsirea unui compromis pentru regulile și mecanismele de administrare a unei provincii vulnerabile, cu un grad mai redus de adaptabilitate la noul regim.

În „Curierul Basarabiei de Sud" a fost publicat un articol cu un titlu semnificativ, *Urmările unei politici și administrații rău înțeleasă*, în care se menționa faptul că evenimentele din sudul Basarabiei au scos în relief „marile neajunsuri în felul cum este recrutat personalul administrativ în această provincie". Era vorba de funcționarii plătiți de stat sau din fondurile comunale care figurau în fruntea comitetelor revoluționare, directorii de școală și învățători care colaborau cu comuniștii. Autorul articolului era convins de faptul că „sub masca politicii de partid, se urmărea o schimbare de regim în Basarabia", iar „contra funcționarilor români se formulau diferite plângeri care nu încetau până ce aceștia nu erau destituiți din serviciu. Astfel se elimina elementul românesc din serviciul de stat. Se pretindea că interpelarea făcută în Parlament în primăvara lui 1923, în favoarea unui comunist terorist, se asemăna mult cu manifestul lansat la Nikolaevka la 11 septembrie, unde s-a dat primul semnal de către mișcarea comunistă"[37]. Acestea și alte aprecieri nu ofereau o analiză obiectivă a cauzelor care au provocat rebeliunea și care, odată scoase în svidență, ar fi putut fi înlăturate, în scopul restabilirii liniștii și ordinii în provincie.

Dintre aprecierile mai mult sau mai puțin obiective care încercau să explice situația din sudul Basarabiei, făcea parte raportul judecătorului din ocolul Ivanovka-Bulgară, N. Colonescu, alcătuit pe baza anchetării populației și a observațiilor duse la fața locului imediat după desființarea evenimentelor de la Tatar-Bunar. N. Colonescu aviza Ministerul de Interne că, în urma discuțiilor purtate cu populația din localitate, a tras concluzia că aceasta

> „geme sub apărarea nedreptăților ce le fac funcționarii. Nu s-a cercetat de nimeni dacă sunt sau nu abuzuri și în ce constau durerile

[36] Cuvântare ținută în Parlamentul Țării de Pan. Halippa, deputat de Soroca (28 noiembrie 1924), București, Imprimeriile Statului, 1924, p. 73.

[37] „Curierul Basarabiei de Sud", nr. 17 din 7 februarie 1924.

> populaţiei. Primarii şi notarii din sate sunt şi judecătorii, şi perceptorii ce se îmbogăţesc. Nu s-a explicat populaţiei ce este cu impozitele [...], s-au restituit titluri de împroprietărire şi nu se ştie ce sume s-au încasat pentru aceasta"[38].

Autorul raportorului a înţeles că locuitorii fuseseră informaţi încă din luna august despre sosirea în localitate a bolşevicilor. În opinia sa, chiar o parte a funcţionarilor statului erau agenţi bolşevici. Unii dintre magistraţii şi avocaţii basarabeni subliniau faptul că ar fi prezis cele întâmplate. N. Colonescu considera necesar să se acorde o deosebită atenţie coloniştilor, „neîngrijiţi de nimeni, mistici şi creduli până la a nu şti ce fac şi ce voiesc". Ei trebuiau ascultaţi şi întrebaţi de problemele lor, „trebuie înţeles şi orientat sufletul lor"[39]. Era vorba în special de coloniştii bulgari care au susţinut, în parte, acţiunile revoluţionare din sudul Basarabiei. O atitudine opusă faţă de rebeli au avut coloniştii nemţi care au ajutat autorităţile române să înăbuşe acţiunea.

Autorul raportului de mai sus sugera necesitatea unei amănunţite cercetări a stării de lucruri existente în sudul Basarabiei, fapt care ar „putea remedia o parte din râul existent, oamenii vor înţelege că se interesează cineva de păsurile lor – singurul mijloc [...] ca să fim iubiţi", în speranţa că „se va schimba starea de spirit" a populaţiei[40], contaminată de idei bolşevice şi speriată de aplicarea măsurilor represive din partea administraţiei române.

Măsuri de redresare a situaţiei din sudul Basarabiei. Una dintre măsurile necesare şi binevenite, întreprinse de guvernul român cu scopul redresării situaţiei în sudul provinciei, a ridicării moralului populaţiei şi a umplerii golului spiritual a fost intensificarea acţiunii de propagandă naţional-culturală. Ministerul Instrucţiunii Publice a numit 11 inspectori ai activităţii culturale extraşcolare care urmau să îndrume populaţia ştiutoare de carte la desfăşurarea unei munci culturale şi patriotice însufleţite[41]. Dar şi în această direcţie s-au comis nelegiuiri, asupra cărora atenţiona deputatul V. Ţoni. În şedinţa Adunării Deputaţilor din 15 mai 1925, el

[38] Arhivele Naţionale Istorice Centrale, Bucureşti, fond Ministerul de Interne, dosar 248/1924, f. 47.
[39] Ibidem, f. 48.
[40] Ibidem.
[41] „Dezbaterile Adunării Deputaţilor", nr. 119, şedinţa din 15 mai 1925, p. 3273.

informa că în funcţia de inspector au fost numite „elemente din cele mai îndoielnice ca pregătire şi valoare sufletească", noile posturi fiind considerate ca „simple demnităţi de oferit drept răsplată unor partizani politici". Era criticată activitatea inspectorului activităţii culturale extra-şcolare A. Vintilescu din judeţul Bălţi, care propunea următoarele măsuri pentru întărirea conştiinţei naţionale a populaţiei: transferul arhiepiscopului Gurie al Basarabiei într-o localitate din Vechiul Regat; schimbarea protoiereilor din judeţele provinciei cu preoţi din Regat, preoţii basarabeni fiind „factorii distrugători ai culturii neamului şi, poate, germenii învrăjbirii spiritelor"; numirea regăţenilor în posturile organelor de control şcolare şi în funcţiile de directori ai şcolilor primare; substituirea subprefecţilor cu administratorii din Regat, a notarilor cu persoane din Oltenia şi Muntenia; demiterea imediată a tuturor funcţionarilor publici, de orice categorie, care nu posedau limba română[42].

Considerăm că aceste măsuri, corect aplicate, ar fi avut un efect absolut benefic, deoarece nu conta locul de baştină al funcţionarului, ci modul în care el îşi îndeplinea atribuţiile, iar privitor la preoţii basarabeni, aceştia au fost unicii care, pe parcursul secolelor, s-au aflat cel mai aproape de sufletul populaţiei, cei care, prin puterea de credinţă în românismul neamului şi în Dumnezeu, au dat impuls basarabenilor pentru a supravieţui.

În loc de concluzii. Rebeliunea de la Tatar-Bunar a constituit ultimul efort de a îngloba Basarabia în cuprinsul Rusiei Sovietice, precum şi apogeul seriei de încercări de destabilizare a ordinii în Basarabia. După 1924, practic nu au mai fost semnalate rebeliuni armate şi atacuri de proporţii de peste Nistru. Propaganda bolşevică se manifesta într-o formă mult mai atenuată decât în primii ani după Unire.

„Politica unei administraţii rău înţeleasă" – poziţie luată de presa românească faţă de situaţia din sudul Basarabiei – era absolut contrar tratată în istoriografia sovietică. Măsurile aplicate de administraţia românească faţă de minorităţile din regiune erau comentate de către cei ce scriau în slujba regimului sovietic drept „presiune culturală", cu accente asupra reorganizării Siguranţei Basarabiei.

Materialele „procesului celor 500", prezentate în parte aici, nu ne oferă răspunsul la toate semnele de întrebare. Ele doar reîntregesc tabloul complicat şi contradictoriu al fenomenului care s-a numit Tatar-Bunar 1924.

---

[42] Ibidem.

Conferinţa de la Locarno – între iluzii şi speranţe

CONSTANTIN BUŞE

La sfârşitul războiului mondial, preşedintele Statelor Unite, Woodrow Wilson, adresându-se lui Raymond Poincaré, preşedintele Republicii Franceze, spunea că „va fi mai dificil de realizat pacea decât războiul", ceea ce, în măsură însemnată, au confirmat evenimentele ulterioare. Pentru că, se ştie, nu a existat niciodată unanimitate de vedere între învingători la Conferinţa de Pace de la Paris. Societatea Naţiunilor era departe de a fi un organism universal atâta timp cât Rusia Sovietică nu a fost admisă, învinşii, în frunte cu Germania, au fost ostracizaţi, iar Statele Unite, care prin preşedintele Wilson iniţiaseră crearea ei, o abandonaseră.

Divergenţele dintre învingători nu numai că nu au fost aplanate, dar s-au adâncit la puţină vreme după semnarea tratatelor de pace. Apoi au persistat nemulţumirile învinşilor şi s-a accentuat tendinţa lor de a eluda unele din obligaţiile înscrise în tratatele de pace, ceea ce pare că l-a determinat pe ambasadorul francez la Londra, Paul Cambon, să afirme:

> „Se crede că totul s-a terminat. Mă întreb, ce începe?"[1].

Lipsa de consens dintre marile puteri, atitudinea diferenţiată faţă de învinşi, mai ales faţă de Germania, şi-au pus amprenta asupra unora din deciziile adoptate, precum şi asupra unora din prevederile Statutului Societăţii Naţiunilor.

Astfel, se datora insistenţei englezilor modul de redactare a articolului 19 din Statut care lăsa cale liberă unor posibile revizii ale statu-quo-ului teritorial, aşa cum tot insularii s-au opus recurgerii la sancţiuni militare, în cazul violării Pactului Societăţii, cum cereau cu insistenţă francezii şi italienii. De altfel, lordul Curzon, ministrul britanic de externe, declara în 1920 că „nimic nu este sacrosant în tratate"[2].

---

[1] Geneviève Tabouis, *Albion perifid ou loyale. De la querre de cent ans a nous jours* Payot, Paris, 1938, p. 165.

[2] *Ibidem*, p. 166.

Francezii trebuie că au avut în permanenţă sentimentul unei victorii incomplete asupra Germaniei şi, de aici, obsesia superiorităţii şi posibilei revanşe germane. Aveau nevoie de garanţi serioase care să le asigure o securitate desăvârşită atunci când forţele militare aliate se vor întoarce în ţările lor.

Mareşalul Foch, preşedintele Poincaré şi André Tardieu au cerut în cadrul Conferinţei de pace ca Rinul să devină frontiera Franţei, iar teritoriile de pe malul stâng al fluviului să fie transformate în state autonome. În faţa lor, linia Rinului şi numeroase capete de pod urmau să fie ocupate de forţele interaliate

> „până în momentul când Germania îşi va fi pierdut caracterul de ameninţare printr-o schimbare politică şi filosofică suficientă"[3].

Americanii s-au opus acestor cereri şi memorandumul Foch a fost abandonat. În schimb, deoarece Clemenceau argumenta că Franţa avea nevoie de o securitate adevărată şi nu de una care izvora din principii abstacte, Lloyd George şi W. Wilson s-au oferit să semneze cu Franţa, în numele ţărilor lor, un tratat prin care garantau, în cazul unei agresiuni germane neprovocate împotriva Franţei, intervenţia militară anglo-americană. Alte argumente care trebuiau să liniştească Franţa: reducerea armatei germane la 100.000 oameni, demilitarizarea zonei renane (malul stând şi o fâşie lată de 50 km pe malul drept al Rinului), ocuparea vreme de 15 ani a unor centre din provincia renană şi din Palatinat etc., hotărâri care vor fi înscrise în tratatul de pace cu Germania semnat la 28 iunie 1919 la Versailles.

Dar, se ştie, opinia multora faţă de acest tratat s-a schimbat, uneori radical, încă la sfârşitul anului 1919. La aceasta a contribuit, nu în mică măsură, şi apariţia în 11 limbi şi difuzarea în 140.000 exemplare a lucrării lui J.M. Keynes, *Consecinţele economice ale păcii*. Economistul britanic avertiza că aplicarea Tratatului de la Versailles va agrava criza economică declanşată de război.

În martie 1920 Senatul american respingea ratificarea Tratatului de la Versailles, deci şi a Statutului Societăţii Naţiunilor. De asemenea, era respins Pactul de garanţii anglo-franco-american, în care guvernul francez îşi pusese mari speranţe. Americanii aveau să încheie, totuşi, tratatele

[3] Raymond Cartier, *La monde entre le deux querre 1919-1939*, Paris, 1974, p. 41.

separate cu Austria la 24 august, cu Germania la 25 august, cu Ungaria la 29 august 1921 şi cu Turcia la 24 decembrie 1922.

Au apărut în primii ani după încheierea războiului mondial şi alte numeroase dovezi de nesiguranţă şi instabilitate care ameninţau să modifice edificiul fragil al păcii greu dobândite. Între acestea, războiul greco-turc în care s-au angajat Anglia, Franţa şi Italia (1919-1922), cele două tentative ale lui Carol de Habsburg de a reveni pe tronul Ungariei (martie şi octombrie 1921). Pentru a-şi apăra unitatea şi independenţa, România, Cehoslovacia şi Iugoslavia au creat în 1920-1921, prin convenţii bilaterale, alianţa defensivă Mica Înţelegere. Aceleaşi state, ca şi Franţa şi altele, din nevoia de a găsi noi instrumente pentru securitatea proprie, pentru menţinerea *statu-quo*-ului şi respectarea tratatelor au semnat acorduri şi tratate bilaterale de asistenţă mutuală, în conformitate cu prevederile Statutului Societăţii Naţiunilor (Convenţia româno-polonă din martie 1921, acordurile militare defensive franco-belgiene din 7, 10 şi 15 septembrie 1922).

Problemele cele mai dificile, însă, erau cele legate de aplicarea sau respectarea de către Germania a prevederilor tratatului de pace.

Instabilitatea politică din Germania, între care proclamarea la 15 martie 1920 a „Republicii roşii" în Ruhr, şi pătrunderea în această zonă demilitarizată a forţelor militare germane, a determinat guvernul de la Paris să ordone trupelor franceze ocuparea, la 6 aprilie 1920, a oraşelor Frankfurt pe Main, Darmstadt şi Hanau. Era creat un precedent faţă de care premierul britanic Lloyd George a socotit de cuviinţă să protesteze pe lângă şeful guvernului francez Alexandre Millerand. Acesta a motivat că era în joc Tratatul de la Versailles.

Una din probemele care au plasat pe poziţii opuse nu numai Franţa şi Germania, ci şi Franţa şi Marea Britanie, a fost cea a reparaţiilor germane. Neputându-se adopta o decizie finală în această chestiune în cadrul Conferinţei de pace, s-a încredinţat unei Comisii Speciale sarcina de a fixa cuantumul datoriei Germaniei cu titlul de reparaţii până la 1 mai 1921, interval în care Germania trebuia să plătească în natură (cărbuni şi stâlpi de telegraf) 20 miliarde mărci aur. Principalele reuniuni în care s-au dezbătut chestiunile legate de reparaţii au fost la San Remo şi Spa, în 1920, Paris şi Londra în 1921.

La conferinţa de la Spa (5-6 iulie 1920), la care germanii au fost prima dată prezenţi, anglo-francezii au acuzat guvernul german de nerespectarea

tratatului, date fiind existenţa a 200.000 soldaţi în Reichswehr, a unei poliţii organizată ca o veritabilă armată şi a unor „miliţii" numeroase din foştii combatanţi[4]. Aici au fost repartizate sumele ce urmau a fi primite de la Germania cu titlu de reparaţii: Franţa 52%, Marea Britanie 22%, Italia 10%, Belgia 8% etc.

În ianuarie 1921, la Paris, prin *Planul Doumer*, francezii au propus ca datoria germană să fie de 226 miliarde mărci aur care să fie plătite eşalonat în 42 ani.

Reuniunea diplomatică de la Londra, din 12 februarie – 14 martie 1921, a discutat între altele şi a respins contraproiectul german la *Planul Doumer*, prin care Berlinul accepta plata cu titlu de reparaţii a 53 miliarde mărci aur. La 8 martie 1921, în semn de represalii faţă de refuzul germanilor de a accepta suma de 226 miliarde mărci aur, trupe franco-belgiene au ocupat oraşele Dusseldorf, Ruhrort şi Duisburg, de pe Rin, stabilind un fel de cordon vamal care despărţea zona Renană de restul Germaniei. Era creat un alt precedent.

Comisia de reparaţii, întrunită la Londra între 25 aprilie şi 5 mai 1921, a fixat reparaţiile germane la 132 miliarde mărci aur, la care se adăugau patru miliarde mărci aur reprezentând datorii de război pretinse de Belgia şi o dobândă de 5%. La 5 mai, această hotărâre a Comisiei de reparaţii a fost înaintată în formă ultimativă, sub semnătura reprezentanţilor Angliei, Franţei, Belgiei, Italiei şi Japoniei, guvernului german pentru a o accepta într-un termen de şese zile. *În caz contrar se ameninţa cu ocuparea Ruhrului!* (s.n.).

Sfătuiţi de ambasadorul britanic la Berlin, germanii au acceptat ultimatumul aliaţilor.

La 1 august 1921, Germania a depus suma de un miliard mărci aur în contul reparaţiilor, dar la 29 noiembrie 1921, guvernul german a depus o cerere de moratoriu, motivând că din cele 400 milioane mărci aur ce trebuiau plătite la 15 ianuarie 1922, nu va putea achita decât 150 milioane. Germanii propuneau ţinerea unei conferinţe care să găsească modalităţile pentru reconstrucţia economică a Europei, deci cu participarea tuturor statelor europene, inclusiv a Germaniei şi Rusiei Sovietice. Fiind de acord, Lloyd George a propus reunirea Consiliului Suprem aliat în ianuarie 1922 care să procedeze la un examen de ansamblu al situaţiei econo-

---

[4] Pierre Renouvin, *Histoire des relations internationales. Les crises du XXe siècle*. I. *De 1914 à 1920*, Librairie Hachette, Paris, 1969, p. 248.

mice din Europa și să pregătească conferința propusă de ministrul german de externe Walther Rathenau[5].

La conferința de la Washington (22 noiembrie 1921 – 6 februarie 1922), convocată din inițiativa Statelor Unite, Franța a fost singura țară reprezentată de șeful guvernului, Aristide Briand. Aici, francezii s-au simțit nu numai umiliți și izolați, dar și dușmăniți de anglo-americani. Lui Briand i se rezervase un loc la o masă laterală printre reprezentanții dominioanelor britanice[6].

Aparenta înțelegere anglo-americană, acreditată și de cordialitatea dintre Charles Evans Hughes, secretarul de stat american, și lordul Balfour, „a implantat în spiritul francezilor convingerea că Briand fusese o victimă la Washington, ca și Clémenceau la Conferința de la Paris”[7].

Franța era acuzată de militarism deoarece avea sub arme un milion de soldați, i s-a cerut să-și sisteze producția de submarine. Se ajunsese la o tensiune deosebită în relațiile anglo-franceze încât, la 6 decembrie 1921, Leon Daudet afirma în Adunarea Națională că

> „politica generală a guvernului riscă să ne ducă în câteva săptămâni la o ruptură cu Anglia și la o reluare a ostilităților cu Germania”[8].

Franța, spunea Bertrand de Jouvenel, putea să ignore Anglia și să ducă o politică de pe poziții de forță împreună cu aliații ei din Europa centrală și de răsărit, asigurându-și astfel securitatea, dar riscând să piardă la capitolul reparații, ori să realizeze o apropiere de Anglia. Briand prefera cea de-a doua cale[9].

La 18-22 decembrie 1921, la Londra, D. Lloyd George și Aristide Briand au purtat discuții ample în legătură cu un complex de probleme care interesau cele două țări.

În legătură cu această întâlnire, Briand relata:

---

[5] Raymond Cartier, *op. cit.*, p. 110.

[6] *Ibidem*, p. 109.

[7] Frank H. Simonds, *Histoire de L'Europe d'après querre, De Versailles au lenden de Locarno*, Payot, Paris, 1929, p. 145.

[8] Bernand de Jouvenel, *D'une querre à l'autre.* I. *De Versailles à Locarno Calman I*, Paris, 1940, p. 254.

[9] *Ibidem.*

„La Conferinţa de la Londra, care a urmat Conferinţei de la Washington, unele polemici destul de vii, în legătură cu submarinele, riscau să învenineze raporturile între cele două ţări. Am zis primului ministru: «Există un mijloc de a înlătura orice echivoc, de a risipi orice neînţelegere între ţările noastre, acela ca Franţa şi Anglia să-şi dea hotărât mâna şi să se asocieze într-o alianţă». Lloyd George a răspuns: «Este o problemă gravă. Personal, sunt favorabil tezei dvs. Voi informa pe membrii guvernului meu. Nu vă ascund că starea de spirit, la ora actuală, este destul de puţin propice unei soluţii de acest fel, dar, dacă doriţi, la viitoarea conferinţă, noi vom putea lua în consideraţie această problemă»"[10].

Lordul Curzon a pregătit, în ultimile zile ale lui decembrie 1921 un memoriu în care era expusă şi argumentată poziţia Angliei în legătură cu cele discutate de cei doi şefi de guverne.

„Guvernul britanic – se spune în document – este, în consecinţă, dispus să-şi ia angajamentul ca, dacă se produce o agresiune germană neprovocată împotriva teritoriului francez, poporul britanic se va plasa cu forţele sale alături de Franţa".

Erau puse, însă, anumite condiţii: „Totuşi, pentru ca acest tratat să poată fi urmat de rezultate, este necesar să fie însoţit de o înţelegere completă între cele două ţări". Adică, să se evite o rivalitate navală anglo-franceză, deci Franţa să renunţe la construcţia de submarine; „[...] Franţa să coopereze din toată inima cu Marea Britanie la reconstrucţia economică a Europei", deci Franţa să-şi dea acordul „pentru convocarea imediată a unei conferinţe la care să fie reprezentate toate puterile Europei, inclusiv Rusia"; să existe un acord complet între Anglia şi Franţa în problemele Orientului, adică nu negocieri franco-kemaliste, ci cooperarea Franţei la războiul împotriva Turciei.

În finalul memoriului Curzon se arăta:

„Poporul britanic înţelege că Franţa reclamă dreptul de a i se da garanţii împotriva unei invazii a teritoriului său. Dar el nu ar accepta cu plăcere să-şi asume obligaţii cu caracter militar dacă pacea ar fi încălcată aiurea. Participarea la operaţiuni militare în Europa Centrală sau Orientală nu ar răspunde intenţiilor sale".

[10] *Ibidem*, p. 255.

Era răspunsul la cererea lui Briand ca garanţia oferită Franţei să fie extinsă şi asupra aliaţilor ei din această parte a continentului[11].

Aceste chestiuni au fost discutate în principal la Conferinţa Consiliului Suprem aliat (Anglia, Franţa, Belgia, Italia, Japonia), desfăşurată la Cannes între 6 şi 12 ianuarie 1922.

În schimbul convocării Conferinţei economice internaţionale, la care urmau să participe Germania şi Rusia Sovietică, la Cannes, Lloyd George a fost de acord să încheie un pact de asistenţă anglo-francez.

> „Ceea ce dorim noi – declara Briand lui Lloyd George – este să se considere Rinul drept o frontieră comună a Mării Britanii, Belgiei şi Franţei, să se spună şi să se declare că în cazul în care ea ar fi atacată, cele trei ţări, cu toate forţele lor, o vor apăra"[12].

Un complex de factori a intervenit, punând capăt acţiunii lui Briand, care, chemat de urgenţă la Paris de preşedintele Millerand şi criticat violent în Adunarea Naţională a fost obligat să-şi prezinte demisia. Ce i s-a reproşat? De ce a acceptat participarea la conferinţa economică internaţională a Rusiei bolşevice? De ce a acceptat amânarea datoriei germane fără garanţii? De ce a renunţat la orice posibilitate de constrângere unilaterală împotriva Germaniei? A fost blamat deoarece a făcut

> „târguieli pe seama reparaţiilor şi s-a înfeudat total inamicului permanent al Franţei – Lloyd George"[13].

Şef al guvernului devenea Raymond Poincaré, adeptul unei politici intransigente faţă de Germania, deoarece, era el convins, aceasta trişa.

La 24 februarie 1922, la Boulogne a avut loc întrevederea dintre Poincaré şi Lloyd George, episod pe care francezul încercase să-l evite. Poincaré a fost de acord cu convocarea conferinţei economice la Genova, dar aceasta să nu discute problema reparaţiilor sau tratatelor de pace, iar prezenţa Rusiei netrebuind să fie considerată ca o recunoaştere *de jure* a Sovieticilor[14]. În legătură cu Pactul de garanţie anglo-francez, Poincaré îl

[11] *Ibidem*, pp. 255-257.
[12] *Ibidem*, p. 258.
[13] Raymond Cartier, *op. cit.*, p. 110
[14] Frank H. Simonds, *op. cit.*, 161-162.

vedea ca o alianţă între cele două puteri, valabilă timp de o generaţie şi nu pe 10 ani cum se propusese la Cannes. Or, acest mod de a vedea lucrurile a contrariat pe Lloyd George, întrucât o asemenea alianţă era străină tradiţiilor politicii Marii Britanii[15]. S-a ajuns la un impas care va dura mai multe luni.

Poincaré a refuzat să conducă delegaţia ţării sale la Conferinţa economică, sarcină ce i-a revenit lui Louis Barthou, ministrul de finanţe.

Conferinţa de la Genova (10 aprilie – 19 mai 1922) continuată la Haga (15 iunie – 20 iulie) deşi a constituit un eşec din punctul de vedere al scopului pentru care fusese convocată – reconstrucţia economică – a rămas importantă pe de o parte prin aceea că a adus în jurul aceleiaşi mese pe marii absenţi de la Conferinţa de pace de la Paris – Rusia şi Germania, pe de altă parte pentru că, la 16 aprilie 1922, la Rapallo s-a produs acel eveniment senzaţional care a zguduit cancelariile diplomatice – s-a încheiat *Tratatul de prietenie şi neutralitate* între Germania şi Rusia Sovietică, ceea ce marca un moment important în acţiunea celor două ţări de a se debarasa de blocada economică şi politico-diplomatică ce le fusese impusă.

Pentru francezi, gestul Germaniei era o probă a dorinţei sale de revanşă şi o nouă manifestare a duplicităţii ei[16].

Poincaré a reacţionat violent, avertizând guvernul de la Berlin că dacă nu-şi execută obligaţiile înainte de 31 mai 1922, Franţa va fi nevoită să acţioneze, eventual chiar singură. Francul pierduse şi continua să piardă din valoare, ceea ce amplifica dificultăţile economice în Franţa, tocmai atunci când Statele Unite au cerut europenilor să-şi plătească datoriile contractate în anii războiului. Franţa nu putea să plătească dacă nu-şi primea cotele datorate de Germania. Dar, marca germană nu înceta să se deprecieze, iar la 12 iulie 1922, guvernul german a solicitat o nouă amânare a plăţii tuturor datoriilor pentru un interval de doi ani. Parcă pentru a stârni şi mai mult furia naţionaliştilor francezi, Lloyd Gerge a autorizat pe Balfour să publice o notă prin care Marea Britanie declara că renunţă la reparaţii, dacă se renunţă la datoriile interaliate. Datoriile interaliate însemnau în primul rând datoriile Angliei şi Franţei către Statele Unite care, însă, nu agreează această propunere[17]. În acelaşi timp, Franţa avea mari

---

[15] *Ibidem*, p. 162.

[16] Raymond Cartier, *op. cit.* P. 115; Frank H. Simouds, *op. cit.* pp. 163-164.

[17] Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, pp. 296-197; Frank H. Simonds, *op. cit.*, p. 165.

datorii față de Marea Britanie. Deci, pentru ca Franța să și le onoreze, Germania trebuia să plătească. Cum aceasta nu o poate face, guvernul Poincaré a acceptat, la 30 iulie 1922, moratoriul cerut de germani cu condiția obținerii unor gajuri productive – controlul asupra veniturilor întreprinderilor din Ruhr și asupra pădurilor germane[18].

Problema moratoriului german și a gajurilor productive a constituit obiectul Conferinței interaliate de la Londra din zilele de 7-14 august 1922. Anglia a propus un moratoriu de 2-4 ani pentru orice plăți în numerar sau în natură datorate de Germania. Franța s-a declarat de acord cu un moratoriu pe doi ani în schimbul unor „gajuri productive". Atunci, anglo-americanii au somat pe francezi să-și achite datoriile față de ei, ceea ce a dus, evident, la eșuarea conferinței. Se ajunsese din nou la o înăsprire a relațiilor anglo-franceze. La 20 august 1922, Paul Cambon spunea: „Între noi și englezi raporturile se încordează tot mai mult și s-ar putea crede într-o ruptură iminentă. Din păcate, Poincaré face situația sa din ce în ce mai dificilă încăpățânându-să repete că va obliga Germania să cedeze, fără să lase poarta deschisă vreunui aranjament"[19]. Totodată, dezacordurile dintre cei doi foști aliați în problema reparațiilor au ușurat, întrucâtva, rezistența germană la presiunile și somațiile franceze.

La sfârșitul anului 1922, evenimentele sau problemele în care erau implicate Anglia, Franța și Germania s-au precipitat. La 16 octombrie, Louis Barthou a cerut Comisiei de reparații, în numele Franței, gajuri sigure. Peste trei zile, Lloyd George era constrâns să-și dea demisia din cauza disensiunilor din cadrul cabinetului său cu în privința conflictului cu Turcia, eveniment care, firesc dar neîntemeiat, a produs accese de entuziasm în Franța. Dar, speranțele puse în urmașul acestuia la conducerea guvernului britanic, conservatorul Bonar Law, s-au dovedit excesive, întrucât acesta a dat repede să se înțeleagă că ceea ce-l interesa cu precădere era nu reparațiile germane, ci refacerea economică a Germaniei[20].

La 14 noiembrie 1922, guvernul german a solicitat un nou moratoriu pe 3-4 ani. Comisia de reparații a constatat, în reuniunea din 26 noiembrie, că livrările germane de cărbune, stâlpi de telegraf, cherestea nu s-au efectuat decât parțial (pentru anul 1922 în proporție de 12-16 %). A fost convocată o întrunire a șefilor guvernelor britanic, francez, belgian și ita-

[18] Frank H. Simonds, *op. cit.*, pp. 167-168.
[19] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 200.
[20] Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 307.

lian, la Londra, la 9 decembrie 1922, la care s-a discutat chestiunea datoriei de război a Germaniei, partea franceză acceptând reducerea datoriei germane cu echivalentul creanţei britanice asupra Franţei[21]. Dar, la 26 decembrie 1922, guvernul francez a informat Comisia de reparaţii asupra nerespectării de către Germania a obligaţiilor sale de plată. Comisia s-a reunit la Paris, în zilele de 2-4 ianuarie 1923. Reprezentantul Marii Britanii, Sir John Bradbury, a propus scutirea Germaniei de plata reparaţiilor până în 1926. Francezii, belgienii şi italienii s-au opus şi au declarat Germania vinovată, Comisia votând cu 3 la 1 aplicarea de sancţiuni. Plecând de la Paris, după anunţarea acestei decizii grave, Bonar Law a declarat:

> „Există între noi o prăpastie pe care nu o poate trece nici un pod!"[22].

Între Anglia şi Franţa s-a produs, aprecia presa, „ruptura cordială"[23]. G. Clemenceau a spus:

> „Sunt împotriva ocupării Ruhrului. Ea ar fi fost poate utilă într-un anumit moment, dar acum este prea târziu. Închipuiţi-vă o grevă generală a minerilor (din Ruhr – n.ns.) şi reprezentaţi-vă consecinţele!"[24].

La 11 ianuarie 1923, forţe militare franceze şi belgiene au trecut la ocuparea regiunii industriale Ruhr.

Politica de forţă înlocuia tentativa de conciliere spre care înclinase cu un an înainte Aristide Briand.

Guvernul german a adresat, la 12 ianuarie, un protest solemn „împotriva actului de violenţă comis faţă de un popor fără apărare"[25].

Ceea ce intuise Clemenceau s-a produs la 30 ianuarie 1922, în Ruhr a început greva generală la căile ferate, apoi, la apelul guvernului Cuno, s-a trecut la „rezistenţa pasivă" faţă de ocupanţii franco-belgieni, ceea ce a însemnat încetarea întregii activităţi economice în regiunea Ruhr. Şi ceea

---

[21] Petre Bărbulescu, Ionel Cloşcă, *Repere de cronologie internaţională 1914-1945*, Edit. Stiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982, p. 176.

[22] Raymond Cartier *op. cit.*, p. 117.

[23] Frenk H. Simonds, *op. cit.*, p. 177.

[24] Raymond Cartier, *op. cit.*. P. 117.

[25] Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*. P. 313; Jacques Madaule, *Istoria Franţei*, vol. III, Edit. Politică, Bucureşti, 1973, p. 138.

ce era greu de conceput s-a petrecut: forţa armelor a cedat în faţa braţelor încrucişate!"

Poincaré justificase astfel măsura la care a recurs:

> „Nu mergem în Ruhr pentru a anexa Franţei populaţii care nu sunt franceze şi care nu se gândesc să devină. Noi mergem în Ruhr pentru a căuta cărbunele nostru, atât!"[26].

Franţa nu a dobândit plata reparaţiilor germane, ocuparea Ruhrului devenind dacă nu o tragedie, oricum o aventură cu urmări dure de natură economică, financiară, morală şi politică pentru Franţa. Ocuparea Ruhrului a fost rezultatul unei deliberări politice care nu a luat în seamă părerile economiştilor[27]. În acelaşi timp, ea a făcut jocul extremiştilor, a dat apă la moară naţionaliştilor, militarismului şi nazismului în ascensiune. Americanii şi-au retras cei 10.000 soldaţi de la Coblenz, iar englezii, după ce şi-au manifestat fără echivoc nemulţumirea, erau pe punctul să-şi retragă şi ei trupele de pe Rin. N-au făcut-o la cererile insistente ale germanilor.

Dezorganizarea economică a Germaniei la care au contribuit decisiv ocupaţia militară a Ruhrului şi rezistenţa pasivă a germanilor reprezenta pentru britanici un atentat serios la viaţa economică a Europei şi aducea mari pierderi comerţului exterior al Marii Britanii, cu deosebire din cauza imposibilităţii în care se aflau germanii de a achiziţiona produsele industriei britanice.

Modul în care englezii vedeau rezolvate problemele relaţiilor foştilor aliaţi cu Germania diferea net de cel al francezilor. Ei vedeau soluţia în redresarea economiei germane, una din economiile pilot din Europa. Lordul Curzon afirma că „trebuie acordate credite Germaniei", declaraţie înregistrată cu deosebire satisfacţie la Berlin unde, la 22 aprilie 1923, Gustav Stresemann a spus:

> „Recunoaştem cu satisfacţie că lordul Curzon vorbeşte despre Germania pe un tot alt ton decât cel cu care suntem obişnuiţi din partea Franţei"[28].

---

[26] Raymond Cartier, *op. cit.*, p. 118.
[27] Pierre Renouvin, *op. cit.*, p. 251.
[28] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 202.

Apoi, guvernul britanic, s-a adresat direct celui francez atrăgându-i atenţia că

> „Anglia [...] consideră că Franţa, fără consimţământul celorlalţi aliaţi, nu are dreptul să procedeze la sancţiuni militare în afara teritoriilor ocupate iniţial"[29].

Cel care a încurajat pe germani în politica lor de rezistenţă şi şi-a oferit „bunele oficii" în vederea realizării unui „gentlemen agreement" a fost ambasadorul Marii Britanii la Berlin, lordul D'Abernon.

La sfatul lui D'Abernon, la 2 mai 1923, cancelarul Cuno a adresat o notă puterilor interesate în care cerea evacuarea Ruhrului şi restabilirea „legalităţii" în Renania şi se oferea să plătească în decurs de opt ani suma de 30 miliarde mărci aur. Franco-belgienii nu au fost de acord. Englezii au cerut lui Cuno să revină, ceea ce acesta a făcut la 7 iunie 1923[30]. Rezultatul? Belgia a alunecat pe poziţiile engleze lăsând Franţa singură. La 5 iunie, germanii acceptaseră propunerea guvernului american de a se supune, în problema reparaţiilor, deciziilor unui organism internaţional.

Prin notele din 20 iulie şi 11 august 1923, guvernul britanic cerea francezilor să se retragă din Ruhr, oferindu-le în schimb semnătura Angliei pe un pact de garantare a frontierelor Franţei. Nota din august cerea încetarea „rezistenţei pasive" şi propunea ca problema reparaţiilor să fie încredinţată unui comitet internaţional de experţi[31].

Guvernul francez a dat un răspuns negativ la 20 august. Între timp, la 13 august 1923, guvernul „rezistenţei pasive" al lui Cuno a fost înlocuit cu guvernul prezidat de Gustav Stresemann, înclinat spre rezolvarea diferendelor la masa tratativelor. În discursul rostit în Reichstag, Stresemann a spus:

> „Pentru ce lupăm noi? Pentru integritatea pământului nostru şi pentru a găsi o soluţie realistă problemei reparaţiilor. Atunci va fi închis capitolul Ruhr al acestei rezistenţe..."[32].

---

[29] *Ibidem.*
[30] Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 316.
[31] Petre Bărbulescu, Ionel Cloşcă, *op. cit.*, p. 178; Raymond Cartier, *op. cit.*, p. 126.
[32] Raymond Cartier *op. cit.*, p. 125.

La 4 septembrie 1923 Stresemann a cerut imperios lordului D'Abernon să determine guvernul de la Londra să întreprindă ceva întrucât ţara sa nu mai putea continua rezistenţa pasivă în Ruhr.

Urmarea? La 7 septembrie, lordul Robert Cecil l-a informat pe Hanotaux, şeful efectiv al delegaţiei Franţei la Societatea Naţiunilor, că va pune în discuţia Adunării Societăţii problema reparaţiilor. Poincaré a răspuns că problema era de competenţa Comisiei reparaţiilor, astfel Societatea Naţiunilor se făcea vinovată de încălcarea tratatului de la Versailles[33].

Nefiind convins de intransigenţa Londrei, constatând falimentul mărcii şi nutrind speranţa de a ajunge la o soluţie cu francezii, Stresemann, la 26 septembrie 1923, a pus capăt rezistenţei pasive, act care a fost interpretat de mulţi ca o victorie a Franţei. Dacă a fost, ea nu a avut urmări sau, cum s-a spus, guvernul Poincaré, a obţinut un succes fără profit[34]. Aceasta, deoarece Poincaré, în loc să anunţe imediat guvernului german condiţiile sale, a refuzat orice negociere, adoptând „o atitudine negativă care surprinde pe diplomaţii francezi şi miră pe amicii lui politici"[35]. Intransigenţa de acest fel a şefului guvernului francez a durat două luni, suficiente pentru britanici, ca şi pentru americani, pentru a prelua iniţiativa. Mai ales că în acest interval de timp în zona renană au izbucnit mişcări separatiste, eşuate, dar de care trupele de ocupaţie franceze nu erau străine. Desolidarizarea Belgiei s-a manifestat prin retragerea trupelor sale. La 12 octombrie 1923, primul ministru britanic Stanley Baldwin, a apelat la concursul Statelor Unite pentru a găsi o soluţie problemei reparaţiilor. Americanii au răspuns afirmativ la 13 octombrie.

Sfătuit de britanici, Stresemann s-a declarat de acord, la 24 octombrie 1923, să reia plăţile şi livrările în contul reparaţiilor şi a solicitat Comisiei de reparaţii reexaminarea capacităţii de plată a Germaniei. Poincaré răspundea la 26 octombrie prin a se declara dispus să accepte reuniunea unor experţi (din Anglia, Franţa, Belgia, Italia şi Statele Unite) care să procedeze la examinarea capacităţii de plată a Germaniei, fără, însă, să se pună în discuţie totalul reparaţiilor[36]. Cedarea lui Poincaré îşi găsea explicaţia,

[33] Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 319.

[34] Frank H. Simonds, *op. cit.*, p. 185.

[35] Pierre Renouvin, *op. cit.*, p. 253.

[36] Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 324; Pierre Renouvin, *op. cit.*, p. 253.

între altele, în prăbușirea francului și nevoia Parisului de a obține eventuale împrumuturi de la anglo-americani[37].

La 30 noiembrie 1923, aliații au fost de acord să înceapă negocierile multilaterale în problema reparațiilor în cadrul unui comitet prezidat de bancherul american Charles G. Dawes. Noul organism și-a început lucrările la 14 ianuarie și la 9 aprilie 1924 își depunea raportul. Între timp au avut loc alegerile parlamentare în Marea Britanie – decembrie 1923 –, plecarea guvernului conservator Baldwin la 22 ianuarie și instalarea, la 24 ianuarie 1924, a primului guvern laburist condus de James Ramsay MacDonald, eveniment care, se aprecia la Paris, a însemnat o lovitură pentru Poincaré[38].

În politica externă a celor trei puteri – Anglia, Franța și Germania – se produceau modificări însemnate. La 11 ianuarie 1924, Edouard Herriot, liderul Partidului Radical, afirma că Franța nu putea depăși dificultățile interne decât printr-o cooperare cu puterile anglo-saxone[39].

Același Herriot, prin victoria Cartelului Stângii din 11 mai 1924 în alegerile parlamentare, a fost desemnat președinte al Consiliului de Miniștrii al Franței în locul lipsitului de glorie Raymond Poincaré, șeful Blocului Național. În acel moment Franța era izolată, simțea nevoia revigorării vechilor alianțe și realizarea altora. Aceasta explică de ce, la 27 martie 1924, Quai D'Orsay-ul a înaintat guvernului român proiectul unui tratat de alianță și prietenie, care trebuia încheiat imediat[40].Constantin Diamandy, pe baza indicațiilor date de I.C. Brătianu a expus lui E. Herriot concepția generală a politicii externe românești: realizarea unui acord ferm anglo-francez și gruparea în jurul Franței a tuturor aliaților ei continentali. Herriot și-a declarat acordul, evidențiind „avantajul de a încercui Germania cu un lanț de aliați ai Franței". Premierul francez, ceva mai târziu, arăta însă că

> „dacă se poate spera până la un punct un acord de garanție pentru granița Rinului, ea (Anglia – n.n.) nu va întinde aceste angajamente peste granițele Europei Orientale"[41].

[37] Pierre Renouvin, *op.cit.*, p. 255.

[38] Bertrand de Jouvenel, *op. cit..*, p. 350.

[39] *Ibidem*, p. 339.

[40] Vezi Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913-1947*. Edit. Politică, București, 1980, p. 259.

[41] *Ibidem*, pp. 260-261.

Nu era nimic nou în această poziţie a Angliei, ea era cunoscută demult. Ceea ce era sau părea să fie nou era începutul de pliere sau modelare a politicii internaţionale a Franţei după cea a Marii Britanii.

Pentru a fi înţeles în ceea ce îşi propunea să facă, Herriot declarase imediat după ce acceptase formarea guvernului, în iunie 1924:

> „Noi suntem ostili politicii de izolare şi de forţă care a dus la ocuparea şi luarea de gajuri teritoriale"[42].

Conform acestui crez, Herriot a trecut, la 21 iunie 1924, în Anglia pentru a-şi armoniza intenţiile de politică externă cu cele ale lui MacDonald şi pentru a pregăti Conferinţa din capitala britanică pentru discutarea şi aprobarea Planului Dawes. Şeful guvernului francez, mai conciliant decât predecesorul său, a promis retragerea trupelor din Ruhr dacă Germania se angaja să-şi respecte cu stricteţe obligaţiile ce-i erau fixate. În caz contrar, anglo-francezii erau decişi să recurgă la „eventuale sancţiuni".

> „Vom da, de pe acum – a declarat MacDonald – un avertisment Germaniei, care va şti că în caz de nerespectare se va găsi în faţa aceleiaşi coaliţii a aliaţilor ca şi în 1914"[43].

Herriot dorea să obţină mai mult, eventual un Pact de garanţie mutuală în cadrul Societăţii Naţiunilor, la care să participe şi Germania şi prin care toţi semnatarii să-şi asume angajamentul reciproc de a nu se ataca. Premierul britanic s-a eschivat motivând cu opoziţia marinei, armatei de uscat, aviaţiei şi Foreign Office-ului, deoarece un asemenea Pact, deci obligaţii noi pentru Anglia, ar fi antrenat sporirea cheltuielilor şi a armamentelor[44]. Herriot a revenit, a argumentat, a căutat să convingă pe MacDonald că „eforturile comune, sacrificiile, cei căzuţi în război, totul va fi inutil dacă Germania va putea să recurgă la violenţă..." şi că Franţa „nu poate conta numai pe o conferinţă internaţională, iar Statele Unite sunt foarte departe". Într-o asemenea situaţie, spunea Herriot, el „prefera ca Franţa să rămână fără despăgubiri, decât să trebuiască să renunţe la securitatea ei"[45]. Ceea ce a putut obţine Herriot a fost nota comună anglo-

---

[42] Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 354.
[43] Edouard Herriot, *Pagini de jurnal*, Edit. Politică, Bucureşti, 1968, p. 130.
[44] *Ibidem*, p. 133.
[45] *Ibidem*, pp. 133-134.

franceză din 22 iunie 1924 adresată guvernului german prin care acesta era somat să pună capăt acţiunilor organizaţiilor paramilitare şi să-şi îndeplinească cu scrupulozitate obligaţiile prevăzute în partea a V-a a Tratatului de la Versailles[46].

Câteva zile mai târziu, Edouard Herriot declara în faţa Senatului: „Statele Unite, Anglia şi Franţa obligă Germania să-şi caute evoluţia întro direcţie paşnică. Dacă, din nenorocire, aceste două ţări, care trebuie considerate, pentru a le putea judeca mai bine, nu ca fiind asemănătoare, ci complementare, n-ar mai rămâne unite, Germania ar încăpea pe mâna oamenilor revanşei şi ai războiului".

La rândul său, MacDonald a afirmat în Camera Comunelor la 14 iulie 1924:

> „N-am crezut şi nu cred nici astăzi că am putea asigura pacea în Europa atâta vreme cât Marea Britanie şi Franţa nu vor fi ajuns la un anumit grad de unitate, pe care nu l-au cunoscut în ultimii câţiva ani..."[47].

Era, desigur, un proces evident: Franţa abandonase politica gajului productiv în schimbul garanţiei britanice şi se relua controlul militar în Germania.

Conferinţa de la Londra din 16 iulie – 5 august şi 6-16 august 1924 a statelor învingătoare a aprobat *Planul Dawes* care urma să intre în vigoare de la 1 septembrie. Fără a intra în amănunte, este de reamintit că Planul Dawes, sub deviza *Business not politics*, pornea de la necesitatea ca economia germană să fie refăcută şi procesul trebuia să înceapă cu revalorizarea mărcii. Pentru aceasta Germania primea un prim împrumut de 800 milioane mărci şi se lăsa poarta deschisă investiţiilor de capital străin. Autoritatea de stat germană trebuia să dispună de control asupra întregului teritoriu naţional. Deci Ruhrul trebuia evacuat. Herriot s-a angajat să retragă ultimii soldaţi până la împlinirea unui an după acceptarea Planului Dawes de către Germania, mai ales că, fiind consultaţi, şefii militari francezi, între care mareşalul Foch, au afirmat categoric că ocuparea Ruhrului

---

[46] *Ibidem*, pp. 135-136.
[47] *Ibidem*, pp. 142-143.

> „n-are nimic comun cu o ocupaţie militară [...] Securitatea Franţei stă în ocuparea regiunii Renane şi nu în ocuparea Ruhrului"[48].

Planul Dawes, pus în aplicare prin acordul de la Londra,

> „avea drept caracteristică esenţială şi complet nouă faptul că era liber acceptat de Germania. Ea nu mai putea vorbi despre un dictat"[49].

La 22 august 1924, vorbind în Adunarea Naţională, Aristide Briand arăta că cea mai mare primejdie pentru Franţa era izolarea, că s-a greşit serios renunţându-se la politica de solidaritate între aliaţi, că slăbirea unităţii dintre aceştia făcea imposibil controlul asupra Germaniei şi că „ocuparea Ruhrului preocupase serios pe şefii noştri militari, îngrijoraţi la ideea că incidentele ca cel de la Pirmasens puteau să ducă la vărsări de sânge, să angajeze drapelul nostru şi să readucă războiul"[50].

În această atmosferă mai destinsă, în care spiritul de cooperare şi încredere îşi făcea loc, s-a putut actualiza un mai vechi proiect de Tratat de asistenţă mutuală întocmit de Robert Cecil, prin care semnatarii, în cazul unei agresiuni, recurgeau imediat la blocusul economic şi financiar şi la acordarea de ajutor armat statului atacat. Se construia astfel o adevărată coaliţie. Proiectul a fost criticat de francezi deoarece ajutorul militar ce trebuia dat victimei agresiunii depindea de bunăvoinţa guvernelor şi de votul parlamentelor. Trebuie completat cu tratate particulare de asistenţă. A rezultat un proiect anglo-francez supus la 15 august 1923 celei de a 4-a Secţiuni a Adunării Societăţii Naţiunilor. Prelucrat de Eduard Beneš, acest document a luat forma unui tratat de asistenţă care

> „constituia instrumentul cel mai eficace pe care politica franco-polonă-cehă putea să-l vizeze pentru menţinerea Europei în cadrele sale din 1919"[51].

Tratatul proclama că războiul de agresiune „constituie o crimă internaţională", angaja părţile semnatare individual şi colectiv să acorde ajutor „oricăreia dintre ele în cazul în care ar fi victima unui război de agresiu-

[48] *Ibidem*, p. 149.
[49] *Ibidem*, p. 153.
[50] *Ibidem*, p. 157.
[51] Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 372.

ne". Erau prevăzute, de asemenea, acorduri particulare „complementare prezentului tratat", care să permită semnatarilor lor

> „să asigure apărarea lor mutuală şi să faciliteze executarea măsurilor prescrise în acest Tratat, reglementând dinainte asistenţa pe care ele ar da-o în acestă eventualitate determinată"[52].

Momentul când acest proiect de tratat general de neagresiune şi de asistenţă se discuta în Adunarea Societăţii Naţiunilor – toamna lui 1923 – era cu totul neprielnic. S-au conturat două tabere: Franţa şi aliaţii ei (Belgia, Polonia, Mica Înţelegere) care se simţeau ameninţaţi şi cei care nu aveau motive de îngrijorare, în primul rând Anglia. Englezii nu vroiau să-şi asume alte obligaţii de natură militară pentru apărarea Europei noi.

Prin nota din 5 iulie 1924, guvernul MacDonald a respins ideea asumării obligaţiilor înscrise în Tratatul amintit, refuz reafirmat în discursul pe care premierul britanic l-a rostit la Geneva la 4 septembrie 1924. Atunci a lansat MacDonald ideea arbitrajului, însuşită imediat de Herriot care a propus formula – *Arbitraj, securitate, dezarmare,* pe care N. Politis şi E. Beneš au îmbrăcat-o în haina *Protocolului pentru reglementarea paşnică a diferendelor internaţionale* adoptat la Geneva la 2 octombrie 1924.

Protocolul urmărea transformarea Societăţii Naţiunilor într-o alianţă universală care să garanteze securitatea şi integritatea tuturor statelor aderente. Interzicea războiul şi preconiza rezolvarea pe cale paşnică a diferendelor, prevedea sancţiuni faţă de actele de agresiune etc.[53].

Odată aceste obligaţii acceptate de toate statele, Societatea Naţiunilor urma să treacă la limitarea şi reducerea armamentelor.

Protocolul acorda dreptul Adunării de la Geneva de a stabili dinainte atitudinea guvernelor, „Societatea Naţiunilor şi nu Parlamentul britanic judeca dacă era vorba de agresiune sau nu"[54]. Or, tocmai din această cauză, „ingeniosul plan de securitate şi dezarmare" care a fost Protocolul de la Geneva din 2 octombrie 1924 a rămas bun numai pentru arhivele diplomatice. Coautorul lui, James Ramsay MacDonald, era obligat, la 4 noiembrie 1924, să părăsească Downing Street, locul său fiind luat de un

---

[52] *Ibidem.*

[53] David Davies, *Le probleme du XXe siecle. Essai sur les relations internationales.* Paris, 1931, pp. 817-828; Frank H. Simonds, *op. cit..*, pp. 219-220.

[54] Frank H. Simonds, *op. cit..*, p. 221.

guvern conservator condus de Stanley Baldwin și având la externe pe Austen Chamberlain. Era o schimbare politică care a provocat satisfacție la Berlin, deoarece Protocolul nu numai că preconiza reprimarea oricărei agresiuni, dar urmărea și consolidarea *statu-quo*-ului, cu care Germania nu se împăcase. Guvernul conservator al lui Baldwin era ostil Protocolului și Chamberlain nu a întârziat s-o declare imediat, în decembrie 1924, iar la 12 martie 1925, în Ședința Consiliului Societății Națiunilor, să-l respingă, țara sa refuzând „să se angajeze într-un sistem rigid bazat pe arbitrajul obligatoriu"[55]. Herriot constata cu această tristă ocazie că, „omorând protocolul, Marea Britanie a condamnat la moarte, cu aceeași lovitură, dezarmarea"[56] .

Se acreditase ideea că intrarea Germaniei în Societatea Națiunilor o va constrânge să respecte Statutul organizației și să îndeplinească prevederile tratatelor. Germania, ca partener, se credea, ar fi mult mai maleabilă, mai rezonabilă. Jacques Bainville afirma:

> „Nu este bine, chiar pentru Franța republicană, să devină Domnul Veto"[57].

De partea engleză se gândea că efortul de refacere economică a Europei nu putea fi continuat decât acordând Germaniei unele „facilități", dar și garanții Franței. Pe acest teren mișcător în iarna 1924/1925 și-a început Gustav Stresemann, sfătuit de lordul D'Abernon, acțiunea de găsire a unei noi formule de politică externă, fiind convins că renașterea Germaniei ca mare putere nu era posibilă decât printr-o cooperare cu puterile apusene, mai ales că unele schimbări se produseseră atât în modul de a judeca al guvernelor de la Londra și Paris, cât și al opiniei publice din aceste țări. Fusese promisă evacuarea Ruhrului pentru 1925, ocuparea Renaniei urma să ia sfârșit în 1935. „Trebuia ca Franța să scape de coșmarul securității sale amenințate după 1870"[58].

---

[55] Raymond Cartier, *op. cit..*, p. 144; Refuzul Protocolului „trebuie atribuit într-o măsură temerii (Marii Britanii, n.n.) de complicații cu Statele Unite", care se mulțumeau să dea aere de protecție și să delege observatori la deliberările de la Geneva" (David Davied *op. cit..*, p. 654).

[56] Edouard Herriot, *op. cit..*, p. 160.

[57] Genevieve Tabouis, *op.cit.*, p. 206.

[58] Frank H. Simonds, *op. cit..*, p. 229.

Stresemann mai ştia că Austen Chamberlain era favorabil unei garanţii britanice directe pentru securitatea Franţei şi această garanţie nu putea să nu aibă, cel puţin aparent, o tentă antigermană[59], fie şi pentru a atenua nemulţumirea provocată în Franţa de ostilitatea noului guvern conservator faţă de Protocolul de la Geneva.

În urma îndemnului primit de la D'Abernon, în decembrie 1924, guvernul german a amorsat negocieri cu Londra şi Parisul în vederea realizării concilierii, deci a securităţii la frontierele apusene ale Germaniei. În acest sens, la 20 ianuarie 1925[60], guvernul german a adresat celui britanic un memorandum prin care arată că „problemele acute de dezarmare şi evacuare..." ar putea fi soluţionate mai uşor, dacă s-ar încheia un acord general centrat pe „asigurarea păcii între Germania şi Franţa".

Analizând diferitele posibilităţi externe atunci în perspectiva încheierii unui pact de securitate, guvernul german se declara de acord cu un astfel de pact „prin care puterile interesate de zona Rinului, mai ales Anglia, Franţa, Italia şi Germania, să se angajeze solemn în faţa guvernului Statelor Unite ale Americii, ca putere neutră, ca, pe o perioadă mai lungă de timp [...] să nu ridice armele una împotriva celeilalte". Totodată, se sugera şi un „acord amplu de arbitraj între Germania şi Franţa", precum şi alte acorduri care să asigure „soluţionarea paşnică a tuturor conflictelor legale şi politice, cu toate celelalte state"[61].

Guvernul Luther-Stresemann sugera posibilitatea unui acord prin care statele cu interese în zona Rinului să se angajeze reciproc

> „să respecte necondiţionat integritatea frontierelor actuale la Rin, să garanteze mai apoi, atât toate statele împreună, cât şi fiecare stat în parte, îndeplinirea acestui angajament şi în final să considere orice acţiune, care contravine angajamentului, ca o problemă comună şi proprie în acelaşi timp"[62].

Stresemann şi colaboratorii săi erau conştienţi de faptul că realizarea unei apropieri de anglo-francezi ar putea provoca dificultăţi colaborării

[59] *Ibidem*, p. 231.

[60] *Locarno Konferenz, 1925*. Eine Dokumentensammlung Herausgegeben von Minist für Auswartige Augelegen Heiten der Deutschen Democratichen, Berlin, 1962, p. 52-53. (În continuare: *Locarno Konfeenz)*.

[61] *Ibidem*, p. 53.

[62] *Ibidem*.

germano-sovietice. De aceea, ambasadorul Germaniei la Moscova, fost ministru de Externe, contele Brockdorff-Rantzau, a fost prevenit, printr-o scrisoare din 22 ianuarie 1925, a Secretarului de Stat la Oficiul Afacerilor Externe, Schubert, de demersul declanșat de diplomația germană în Apus. Astfel, scria Schubert, „planurile noastre în problema securității ar putea fi considerate, într-un fel oarecare, ca un prejudiciu adus raporturilor germano-ruse". Ce trebuia să se spună sovieticilor?

> „Nu este vorba despre altceva decât de o apărare germană împotriva încălcărilor comise de Franța în politica ei de expansiune și nu despre o afirmare pozitivă a politicii noastre, care ar putea în vreun fel să afecteze relațiile germano-ruse"[63].

Foarte interesant și preocupat de modul în care vor debuta discuțiile cu guvernul francez, Stresemann a transmis, la 5 februarie 1925, un ordin[64], cu instrucțiuni speciale, ambasadorului său la Paris, Hoesch.

Stresemann sugera acestuia o întrevedere cu Herriot pentru a-i înmâna memorandumul guvernului german, eveniment de „extraordinară importanță" pentru Germania.

Neștiind care va fi decizia finală a guvernului englez față de Protocolul de la Geneva, Stresemann afirma că

> „împreună cu nerespectarea angajamentului de garanție anglo-american din 1919, protocolul de la Geneva oferă guvernului francez un punct de sprijin, pentru a exercita o presiune puternică asupra Angliei, pentru ca acesta să convină cu o altă modalitate de reglementare a problemei securității, convenabilă Franței"[65].

Teama lui Stresemann de o asemenea perspectivă era evidentă. „Franța nu va accepta evacuarea zonei Koln fără un acord de securitate, dar, pe de altă parte, un astfel de acord de securitate poate eventual să conțină condiții insuportabile pentru noi"[66] scria Stresemann.

Ce rezulta de aici? „Trebuie să preîntâmpinăm realizarea unor garanții periculoase, în măsura posibilităților", prin propuneri avansate înaintea celorlalți.

---

[63] *Ibidem*, p. 54.
[64] *Ibidem*, pp. 55-60.
[65] *Ibidem*, p. 56.
[66] *Ibidem*.

Ambasadorul trebuia să insiste, în discuțiile cu premierul francez, asupra următoarelor direcții:

1. Problema securității să fie discutată odată deschis, complet independent de problema dezarmării, cu participarea Germaniei, ceea ce „ar contribui la destinderea situației și ar fi în interesul unei dezvoltări rezonabile a politicii generale";
2. Guvernul german intenționează să rezolve problema dezarmării „pe o bază pur realistă" și să elimine eventualele neregularități care-i sunt imputate. Interesele Germaniei cer să se împiedice asocierea problemei dezarmării și evacuării cu problema generală a securității;
3. Demersul german trebuie să rămână secret, „nu este destinat galeriei, ci reprezintă o ofertă absolut serioasă";
4. Guvernul german nu are „nici cel mai mic interes să trateze problema securității cu Anglia în spatele Franței sau chiar de a produce o ruptură între Anglia și Franța. Suntem perfect conștienți că partenerul nostru direct este Franța și de aceea trebuie mai întâi să convenim cu ea"[67].
5. Guvernul german oferea „acuma o legare voluntară, pe bază de acord, a Germaniei" și își exprima direct, încă o dată, renunțarea la Alsacia-Lorena. Dacă guvernul francez ar da prioritate garanțiilor fizice în Renania față de garanțiile politice, „trebuie să i se spună deschis [...] nici un guvern german nu s-ar putea declara de acord cu astfel de garanții fizice unilaterale"[68].
6. Problema granițelor răsăritene ale Germaniei trebuia separată de cea a granițelor ei apusene. „Nu ne gândim la o modificare cu forța a granițelor răsăritene cu mijloace războinice. Ar fi însă insuportabil pentru noi – scria Stresemann –, [...] de a semna un acord care să fie considerat o nouă recunoaștere oficială a granițelor răsăritene". Germania era, însă, de acord să încheie acorduri ample de arbitraj cu toate statele vecine[69].

La 9 februarie, ambasadorul Hoesch înmâna lui Edouard Herriot memorandumul gevernului german[70] care „formula vechiul proiect de reglementare a vestului grație unui pact de garanție"[71].

Pentru soluționarea problemei securității, guvernul german, se arăta în document, era, în principiu, „de acord cu încheierea unui pact", puterile interesate în zona Rinului, mai ales Anglia, Franța, Italia și Germania, „să

[67] *Ibidem*, pp. 56-57.
[68] *Ibidem*, p. 58.
[69] *Ibidem*, pp. 58-59.
[70] *Ibidem*, pp. 61-62.
[71] Peter Rassow, *Histoire de l'Allemagne, des origines à nos jours*, III, Editions Horváth, Lyon, 1969, p. 153.

se angajeze solemn în faţa unei puteri neutre, guvernul Statelor Unite ale Americii, pentru o perioadă de timp mai lungă, ce urma să fie stabilită în detaliu, de a nu purta război una cu alta"[72]. Un asemenea pact putea fi completat cu un amplu acord de arbitraj între Germania şi Franţa, aşa cum guvernul german era dispus să încheie acorduri similare de arbitraj, „care să asigure o reglementare paşnică a conflictelor juridice şi politice, cu toate celelalte state"[73].

Germania accepta liber ceea ce era obligaţie prin tratatul de la Versailles: Alsacia şi Lorena erau părţi ale teritoriului francez. De asemenea, se angaja să nu reocupe cu forţe militare regiunea renană, demilitarizată.

Guvernul german acceptă şi respectă *statu-quo*-ul teritorial la frontiera de apus, nu şi la cea de răsărit şi sud cu Polonia, Cehoslovacia şi Austria.

Aflat mai devreme în posesia unor asemenea propuneri germane, convins că i se cuvenea rolul de arbitru, guvernul conservator britanic şi-a manifestat fără reţinere aprobarea. Astfel, la 24 martie 1925, în Camera Comunelor, ministrul de externe, A. Chamberlain, declara:

> „Imperiul [...] poate face ceea ce nici o naţiune de pe suprafaţa globului nu poate face. Şi din est şi din vest aud strigătul că în sfârşit pacea se află în mâinile Imperiului britanic şi că, dacă Imperiul o vrea, nu va fi niciodată război"[74].

În Franţa, memorandumul Stresemann a provocat iritare şi critici întrucât propunerea germană „a fost considerată ca indecentă venind ca o garanţie oferită de învinşi învingătorilor"[75]. Apoi, nu se garantau frontierele răsăritene ale Germaniei cu aliaţii Franţei – polonezii, cehii şi slovacii, ceea ce a provocat nemulţumire şi îngrijorare la Varşovia şi Praga.

Şansa lui Stresemann şi a demersului său diplomatic a constat, s-ar putea spune, în schimbarea de guvern survenită la Paris la 10 aprilie 1925, şi intrarea în guvernul prezidat de Paul Painlevé (de la 17 aprilie 1925) a lui Aristide Briand, ca ministru de externe.

Briand a propus lui Chamberlain, la 12 mai 1925, încheierea unui tratat anglo-franco-belgian pentru garantarea frontierelor din Europa occi-

---

[72] *Locarno Konferenz*, p. 61.
[73] *Ibidem*, p. 62.
[74] Genevieve Tabouis, *op. cit.*, p. 208; David Davies, *op. cit.*, p. 677.
[75] Raymond Cartier, *op. cit.*, p. 145.

dentală. Chamberlain era de acord, dar Baldwin şi Churchill nu s-au lăsat convinşi, iar lordul D'Abernon a obiectat decisiv că „propunerea franceză urmăreşte să trateze Germania drept inamic permanent şi o aruncă în braţele Rusiei Sovietice"[76]. Atunci, Briand s-a convins că trebuie să vină în întâmpinarea avansurilor lui Stresemann şi, la 16 iunie 1925, guvernul francez a adresat o notă[77] celui german în care răspundea memorandumului din februarie.

Germania trebuia să intre în Societatea Naţiunilor întrucât „nu s-ar putea realiza un acord fără ca Germania, la rândul său, să preia îndatoririle şi să se bucure de drepturile care sunt prevăzute în Statutul Ligii Naţiunilor"[78]

Tratatele de pace trebuiau respectate, iar aliaţii nu puteau renunţa în nici un caz la dreptul de a se opune oricărei neândepliniri a prevederilor lor. La pactul propus de Germania trebuia asociată şi Belgia, „ca stat nemijlocit interesat". Pactul propus nu trebuia să afecteze „nici hotărârile tratatului privind ocuparea zonei Rinului, nici îndeplinirea condiţiilor stabilite în acest sens în acordul privind zona Rinului"[79].

Partea franceză se declara de acord cu acordările de arbitraj, deoarece fără astfel de acorduri între Germania şi aceia dintre vecinii săi care, chiar dacă nu erau părţi ale eventualului pact al Runului, dar care au semnat tratatul de la Versailles, „pacea europeană, a cărei consolidare o aspiră pactul Rinului şi pentru care el reprezintă o bază esenţială, nu ar putea fi pe deplin asigurată"[80].

La 20 iulie 1925, ambasadorul francez la Paris înmâna lui Briand o notă[81] a guvernului german care cuprindea aprecieri în legătură cu răspunsul francez din 16 iunie, cu care, în general, era de acord.

Se preciza că încheierea unui acord de securitate, aşa cum au propus germanii, nu însemna modificarea acordurilor existente, dar guvernul german considera că, pentru viitor, „nu se va exclude posibilitatea ca tratatele existente să fie adaptate, pe calea înţelegerii paşnice, la condiţiile schimbate într-un moment dat"[82].

---

[76] *Ibidem*.
[77] *Locarno Konferenz*, pp. 100 – 103.
[78] *Ibidem*, p. 100.
[79] *Ibidem*, p. 101.
[80] *Ibidem*, p. 102.
[81] *Ibidem*, pp. 109-113.
[82] *Ibidem*, pp. 109-110.

În legătură cu intrarea în Societatea Naţiunilor, nota germană arăta că „Germania poate fi egală în drepturi, ca membru al Societăţii Naţiunilor, doar atunci când dezarmarea sa ar fi urmată de o dezarmare generală...

> „Până atunci, însă, trebuia găsită o soluţie care să ţină cont „atât de poziţia specială militară şi economică, cât şi de poziţia geografică specială a Germaniei"[83].

Se propune grăbirea negocierilor pentru a se ajunge cât mai repede la „un rezultat pozitiv" şi „a satisface dorinţa arzătoare a popoarelor de a avea garanţii sigure de linişte şi dezvoltare paşnică..."[84].

Schimbul de note a continuat. La 24 august, De Margerie, ambasadorul francez la Berlin, a înmânat lui Stresemann opiniile guvernului său[85].

În nota franceză se exprimau regrete în legătură cu rezervele germane în legătură cu intrarea Germaniei în Societatea Naţiunilor şi se întărea părerea că

> „aderarea Germaniei la Liga Naţiunilor, conform dreptului valabil pentru toţi, rămâne baza oricărei înţelegeri privind securitatea; tocmai inexistenţa unei astfel de securităţi a împiedicat până acum dezarmerea generală prevăzută în statut"[86].

Guvernul francez susţinea principiul arbitrajului obligatoriu, „premisa indispensabilă" pentru un pact de felul celui propus de memorandumul german[87].

La 27 august 1925, guvernul german îşi declara acordul cu propunerea franceză ca experţi juridici din Germania, Belgia, Franţa, Italia şi Marea Britanie să se întâlnească în cel mai scurt timp pentru a dezbate îndeaproape toate aspectele legate de finalizarea problematicii abordate în schimbul de note între aliaţi şi Germania[88].

Reuniunea acestor experţi juridici s-a desfăşurat la Londra, în perioada 31 august – 4 septembrie, prilej cu care, în mare, s-au conciliat punctele

---

[83] *Ibidem*, pp.112.
[84] *Ibidem*, p. 113.
[85] *Ibidem*, pp.114-116.
[86] *Ibidem*, p. 115.
[87] *Ibidem*, p. 116.
[88] *Ibidem*, p. 118.

de vedere divergente şi au fost proiectate documentele preconizate a fi discutate în cadrul unei conferinţe.

La Londra, aşa cum raporta reprezentantul Germaniei, directorul ministerial Gaus, pentru delegaţia germană problema principală a constituit-o frontierele răsăritene ale Germaniei, problemă în care Stresemann nu a admis nici o concesie şi a refuzat cu obstinaţie ca o terţă putere să garanteze tratatele sale de arbitraj cu vecinii răsăriteni.

Prin nota din 15 septembrie 1925 adresată guvernului german, guvernul francez îşi exprima acordul privind grăbirea încheierii tratativelor începute de experţii juridici prin organizarea unei reuniuni a miniştrilor afacerilor externe ai statelor participante. În acest sens, se avansa sugestia că sfârşitul lunii septembrie sau, cel mai târziu, primele zile ale lunii octombrie ar fi timpul potrivit, conferinţa trebuind să se desfăşoare pe un teritoriu neutru, „cel mai recomandabil în Elveţia"[89].

Note cu acelaşi conţinut fuseseră adresate guvernului german, la 15 şi 16 septembrie 1925, de către guvernele Marii Britanii, Italiei şi Belgiei[90]. La 26 septembrie, guvernul german răspundea tuturor că „împărtăşeşte întru totul dorinţa guvernelor aliate de a nu tergiversa negocierile privind încheierea unui pact de securitate" şi propunea, ca dată a întâlnirii prevăzute a avea loc în Elveţia, ziua de 5 octombrie[91].

Tot în ziua de 26 septembrie, însă, guvernul german dădea şi o *Declaraţie verbală*, motivată de necesitatea în care se vedea pus de a reveni asupra unei chestiuni, şi anume, de a repeta că „o eventuală aderare a Germaniei la Liga Naţiunilor nu trebuie astfel înţeleasă ca şi cum se acceptă afirmaţii menite să justifice îndatoririle internaţionale ale Germaniei, care cuprind în sine o împovărare morală a poporului german"[93].

Numai restectul reciproc şi egalitatea în drepturi constituiau „premise pentru succesul nogocierilor".

Realizarea înţelegerii şi concilierii ar fi fost afectate dacă nu se reuşea eliminarea, înainte de aderarea Germaniei la Societatea Naţiunilor, a acestui litigiu care separa Germania de puterile aliate, adică „evacuarea zonei Renaniei de nord şi clarificarea definitivă a problemelor germane de dezarmare"[94].

---

[89] *Ibidem*, p. 119.
[90] *Ibidem*, p. 139.
[91] *Ibidem*.
[93] *Ibidem*, p. 140
[94] *Ibidem*, p. 141.

În finalul acestei declaraţii se arăta că atâta timp cât va persista

> „starea prelungirii ocupării unui mare teritoriu german, considerată ca nedreaptă de poporul german, nu se poate restabili încrederea în dezvoltarea paşnică, de care depinde eficienţa înţelegerilor internaţionale în perspectivă"[95].

Asemenea declaraţii puteau să pară un fel de şantaj sau un mic ultimatum dat în preajma deschiderii lucrărilor de la Locarno.

Această revenire de ultim moment a guvernului german se datora presiunilor la care Stresemann era supus de către adversarii înţelegerii cu Occidentul. Ambasadorul Brockdorff-Rantzau a venit precipitat la Berlin pentru a-l preveni pe Stresemann că noile angajamente şi obligaţii pe care Germania era pe punctul de a-şi asuma puneau în pericol tratatul de la Rapallo.

Apoi, a avut loc vizita comisarului pentru afaceri externe al Uniunii Sovietice, G. Cicerin, care a purtat convorbiri cu Stresemann în septembrie 1925, prilej cu care a confirmat cele spuse de ambasadorul german la Moscova şi a cerut ca Germania, în cazul aderărării la Societatea Naţiunilor, să nu-şi asume obligaţiile ce rezultau din prevederile articolelor16 şi 17 ale Pactului Societăţii[96].

Guvernul francez, în numele aliaţilor, în nota de răspuns din 29 septembrie 1925, arăta clar că declaraţia verbală germană se referea la două probleme

> „care nu pot face în nici un caz obiectul negocierilor de la Locarno, deoarece nu au nici o legătură cu discuţiile privind un pact de securitate"[97].

Obligaţiile Germaniei erau înscrise în Tratatul de la Versailles care „nu a suferit nici un fel de modificare prin negocierile privind pactul de securitate", iar în ceea ce privea evacuarea zonei Koln şi problema dezarmării Germaniei, guvernul francez menţiona că „depinde de Germania însăşi de

---

[95] *Ibidem.*

[96] Raymond Cartier, *op. cit.*, p. 146; Frank H. Simondes, *op. cit.*, p. 236; Peter Ranssow, *op. cit.*, p. 153.

[97] *Locarno Konferenz*, p. 142.

a grăbi soluţionarea prin efectuarea îndatoririlor dale"[98]. Intrarea Germaniei în Societatea Naţiunilor trebuia să aibă loc, deci, fără condiţii.

La începutul lui septembrie, vorbind despre reuniunea plănuită, la care avea să-l întâlnească pe Stresemann, Aristide Briand declara unui ziarist social-democrat german:

> „Depinde acum de Germania ca să pronunţe cuvinte hotărâtoare. Puteţi spune că voi juca pe faţă şi că vrem să vorbim deschis asupra tuturor chestiunilor.
>
> Trebuie să ajungem la o soluţie definitivă între cele două ţări, dacă nu, mergem spre prăpastie.
>
> Eu mi-am arătat bunăvoinţa: am evacuat Ruhrul, Dusseldorf, Duisburg şi Ruhrort. Am fost îngăduitori faţă de d-l Stresemann pentru a-i uşura politica.
>
> Vom vorbi împreună şi despre dezarmare şi despre evacuarea teritoriilor ocupate... O înţelegere franco-germană pe tărâmul economic este foarte posibilă; de fapt a şi început. Pe tărâmul politic, înţelegerea este mai grea, dar nu imposibilă. Încă o dată vă spun că eu voiesc pacea şi că toată politica mea n-are altă ţintă"[99].

Conferinţa de la Locarno s-a desfăşurat între 5 şi 16 octombrie 1925, la ea luând parte reprezentanţii Marii Britanii, Franţei, Belgiei, Germaniei, Italiei, Poloniei şi Cehoslovaciei.

Tratativele s-au purtat în şedinţe plenare, dar cu deosebire prin contacte bilaterale, aşa cum au fost cu precădere cele dintre Aristide Briand şi Gustav Stresemann.

Germanii nu au acceptat decât garantarea securităţii frontierelor apusene ale Germaniei, cu Franţa şi Belgia, nu şi a celor răsăritene, cu Polonia şi Cehoslovacia. Au beneficiat de poziţia britanică, de garantare a securităţii în vest, dar de refuz categoric în a-şi asuma obligaţii asemănătoare în Europa Centrală. Nerecunoscând frontierele Germaniei cu Polonia şi Cehoslovacia, pentru a nu nemulţumi prea mult Franţa, Strese-

---

[98] *Ibidem.*

[99] G. Clemenceau, *Măreţia şi amărăciunile unei victorii, Memorii,* Cartea Românească, Bucureşti, 1930, pp. 277-278.

mann s-a declarat de acord să încheie tratate de arbitraj cu aliații răsăriteni ai acesteia. În același timp, Franța, care încerca sentimentul vinovăției față de acești aliați, în semn oarecum ostentativ, dar fără valoare practică, a încheiat tratate prin care le garanta integritatea teritorială.

La 16 octombrie 1925 au fost parafate nouă documente:

1. Pacul de garanție renan, încheiat între Franța, Belgia, Germania, Marea Britanie și Italia.
2. Nota colectivă a statelor participante la Conferința de la Locarno cu privire la art. 16 din Pact în vederea intrării Germaniei în Societatea Națiunilor.
3. Tratat de arbitraj germano-belgian.
4. Tratat de arbitraj germano-francez.
5. Tratat de arbitraj germano-polon.
6. Tratat de arbitraj germano-cehoslovac.
7. Tratatul de garanție franco-polon.
8. Tratatul de garanție franco-cehoslovac
9. Protocolul final al Conferinței.

Evident, principalul document locarnian era *Pactul de garanție renan*[100], prin care semnatarii, așa cum prevedea primul articol, garantau fiecare pentru sine și toți împreună,

> „menținerea *statu-quo*-ului teritorial care rezultă din frontierele dintre Germania și Franța, inviolabilitatea acestor frontiere, așa cum au fost stabilite prin Tratatul de pace semnat la Versailles la 28 iunie 1919 [...], precum și respectarea prevederilor art. 42 și 43 din menționatul tratat, referitoare la zona demilitarizată".

Prin articolul al doilea, Germania și Belgia, Germania și Franța se obligau în mod reciproc, ca în raporturile lor, „să nu recurgă în nici un caz la agresiune sau cotropire și să nu recurgă la război una împotriva celeilalte...".

Germania și Belgia, Germania și Franța se obligau, conform articolului al treilea, „să rezolve pe cale pașnică toate problemele, de orice natură ar fi, care le despart și care nu ar putea fi soluționate prin obișnuitele căi diplomatice".

---

[100] *Locarno Konferenz*, pp. 197-202: *Relații internaționale în acte și documente, 1917-1930*, vol. I. Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1974, pp. 114-115.

În cazul unei încălcări evidente a articolului al doilea sau a nerespectării articolelor 42 şi 43 ale Tratatului de la Versailles de către unul din semnatari, fiecare din ceilalţi semnatari se obligă ca, în cazul constatării că era vorba de o agresiune neprovocată, „să acorde fără întârziere sprijinul său acelei părţi faţă de care s-a săvârşit o astfel de încălcare sau o astfel de nerespectare". Marea Britanie şi Italia deveneau garanţii pactului[101], ceea ce îndreptăţea aprecierea că acesta „garanta o asistenţă concentrată împotriva oricărui dictator eventual"[102].

Tratatele de arbitraj pe care Germania le-a încheiat cu Polonia şi Cehoslovacia constituiau un compromis, întrucât Germania renunţa la posibilitatea de a relua prin forţă teritorii care făceau parte din cele două ţări vecine, dar refuza orice recunoaştere a *statu-quo*-ului în această parte a Europei.

La 1 decembrie 1925, la Londra, s-a desfăşurat ceremonia semnării documentelor de la Locarno care, la 14 decembrie acelaşi an, au fost depuse la Societatea Naţiunilor de către ministrul britanic de externe.

Tratatele şi acordurile de la Locarno au fost interpretate şi apreciate diferit, atât în momentul elaborării lor, cât şi mai târziu. Unii le-au supraapreciat însemnătatea, alţii le-au negat-o.

Foarte mulţi au văzut în aceste documente „adevăratul tratat de pace între Franţa şi Germania"[103].

Ziua de 16 octombrie 1925 a fost marcată, spune un contemporan al evenimentului,

> „de o explozie sentimentală care a atras atenţia întregii lumi. Au fost lacrimi şi aplauze, acolade şi unele sărutări. Dar, mai ales, a fost în lume un sentiment foarte net că o perioadă a istoriei europene a luat sfârşit şi că o alta începea"[104].

Aveau acest sentiment, dacă nu convingerea, în primul rând autorii momentului Locarno. Astfel, lordul D'Abernon spusese:

---

[101] *Locarno Konferenz*, p. 197 ; *Relaţii internaţionale în acte şi documente*, vol. I., p. 114; Frank H. Simonds, *op. cit.*, pp. 235-236.

[102] David Davies, *op. cit.*, p. 631.

[103] Peter Rassow, *op. cit.*, p. 154.

[104] Frank H. Simonds, *op. cit.*, p. 236.

„Data de 16 octombrie marchează turnanta în istoria Europei de după război. A fost abolirea liniei de demarcaţie între învingători şi învinşi, restabilirea balanţei puterii"[105].

Şi trebuie recunoscut că, cel puţin în parte, avea dreptate.

În discursul rostit la încheierea lucrărilor Conferinţei de la Locarno, Austen Chamberlain elogia opera întreprinsă, iar ziariştilor aflaţi în mare număr le-a spus:

„Am deschis o nouă eră a istoriei Europei, care aduce nu numai pacea pe hârtie, ci şi în sfatul guvernelor şi în inimile oamenilor. Tratatul de la Locarno va fi un dig puternic între război şi pace, mai mult decât a fost Tratatul de la Versailles"[106].

Speranţele erau atât de mari încât mulţi oameni politici şi diplomaţi, probabil din cei care împărtăşeau gândurile lui Aristide Briand, erau convinşi că spiritul de la Locarno va duce negreşit la realizarea înţelegerii totale şi a armoniei pe continent, va da naştere Statelor Unite ale Europei.

Genevieve Tabouis, foarte cunoscuta şi apreciata interpretă a fenomenului diplomatic, denumită Casandra pentru prezicerile şi ipotezele sale confirmate de evenimentele ulterioare, mai reţinută în aprecieri, socotea că Pactul Renan avea un punct slab şi anume

„absenţa între puterile garantate şi puterile garantate a vreunui acord de stat major care să fixeze modalităţile unei eventuale concentrări de trupe, importanţa numerică a efectivelor de trimis etc."[107].

Georges Clemenceau a apreciat cu deosebită severitate realizările conferinţei din Elveţia.

„Pactele de la Locarno – scria el – nu au decât o şubredă aparenţă de garanţie, este o iluzie menită să înşele conştiinţele slabe şi să adoarmă pe cei cu ochii deschişi. Pericolul constă tocmai în insuficienţa lor"[108].

Winston Churchill, membru al cabinetului conservator prezidat de Stanley Baldwin, sesiza un aspect important al lucrurilor, anume că

---

[105] Bertrand de Jouvenel, *op. cit.*, p. 400.

[106] „Dimineaţa", XXI, nr.6792, 17 octombrie 1925.

[107] G. Tabouis, *op. cit.*, p. 210.

[108] G. Clemenceanu, *op. cit.*, p. 286.

„prevederile tratatelor de pace rămâneau în vigoare până când ele ar fi fost modificate de comul acord [...] şi chiar Germania lui Stresemann refuză să abandoneze orice revendicare privind frontierele răsăritene sau să accepte statutul teritorial al Poloniei, Dantzigul, culoarul din Silezia Superioară"[109].

Pactul de la Locarno, construit pe ruinele Protocolului de la Geneva, a fost din punctul de vedere al Societăţii Naţiunilor şi al Franţei, „o situaţie puţin satisfăcătoare"[110] şi, cu trecerea timpului, părerea scepticilor după care „Conferinţa şi tratatele de la Locarno au creat o iluzie a păcii"[111] s-a adeverit.

Pentru Germania câştigul era evident însă. Ea începuse să fie tratată, din nou, pe picior de egalitate, obţinuse rezolvarea evacuării Renaniei, era admisă în Societatea Naţiunilor, cu un loc permanent în Consiliul acesteia. Cu deplin temei s-a afirmat că la Locarno, Stresemann, „a cedat puţin şi a obţinut mult"[112].

Aceasta nu a însemnat că nu au fost destui care, în Germania, au criticat, uneori cu violenţă, rezultatele conferinţei de la Locarno. Au făcut-o, cu precădere, naţionaliştii şi revanşarzii.

Interesante din acest punct de vedere sunt însemnările ambasadorului german la Moscova, Brockdorff-Rantzau, privind acordurile de la Locarno, însemnări purtând data de 7 noiembrie 1925[113]. El socotea că rezultatele Conferinţei de la Locarno puteau fi apreciate din punct de vedere al politicii internaţionale şi din punct de vedere al politicii interne. Sub aspect internaţional, după opinia ambasadorului, ele nu puteau fi apreciate „nicidecum ca optimiste" şi, arăta el,

„ar fi o greşeală regretabilă şi plină de urmări să închidem ochii în faţa faptului că acordul (Pactul Renan – n.n.), dacă va intra în vigoare, ar însemna recunoaşterea ulterioară, de bunăvoie, fără pre-

[109] Eliza Campus, *Tratatele de la Locarno şi semnificaţia lor în crearea unui Locarno balcanic*, „Studii, Revistă de Istorie", 21, 1968, nr. 1, p. 103.

[110] David Davies, *op. cit.*, p. 681.

[111] Sally Marks, *The Illusion of Peace, International Relation in Europe 1918-1933*, The Macmillan Press Ltd., London and Basingstoke, 1976, p. 74.

[112] *Ibidem*, p. 70, „ Când ultimile trupe franceze părăsesc Ruhrul, în august 1925, era clar că Franţa câştigase o bătălie, dar pierduse războiul" (Dally Marks, *op. cit.*, p. 54).

[113] *Locarno Konferenz*, pp. 220-222.

siuni militare sau economice, a Dictatului de la Versailles, cu toate consecinţele care rezultă din aceasta"[114].

Dacă Pactul Renan nu avea implicaţii asupra relaţiilor germano-sovietice, prin intrarea Germaniei în Societatea Naţiunilor, aceste relaţii „vor fi modificate fundamental şi pentru totdeauna" deoarece acordurile de la Locarno însemnau orientarea Germaniei către apus şi „aşa va fi privită aderarea de către partea rusă". Or, acest fapt va avea urmări nefavorabile asupra relaţiilor economice germano-ruse[115].

„Lucrul cel mai îngrijorător, însă, – sublinia Brockdorff-Rantzau – este că noi [...] vom pierde din mână atu-ul pe care l-am avut de la Rapallo faţă de aliaţi, prin aceea că am putut să afirmăm posibilitatea unei conlucrări strânse cu Rusia, *chiar şi până la eventualitatea conlucrării pe plan militar*" (s.n.)[116].

Aceasta înseamnă că, adăuga diplomatul german,

„vom fi puşi în situaţia de a fi lipsiţi de cel mai important mijloc de presiune pentru a ne asigura autoritate în planul politicii internaţionale"[117].

În legătură cu aceste observaţii ale lui Brockdorff-Rantzau adresate preşedintelui Hindenburg, cancelarului Hans Luther şi ministrului de externe Gustav Stresamann, la 28 noiembrie 1925 preşedintele adresa o scrisoare[118] şefului diplomaţiei germane în care îşi exprima opinia în legătură cu documentele încheiate în luna precedentă. Astfel, scria Hindenburg, „prin încheierea pactului de la Locarno, relaţiile noastre cu Rusia vor fi expuse şi în viitor unei anumite presiuni", ceea ce va necesita „o atenţie şi un efort continuu din partea reprezentantului nostru la Moscova şi din partea serviciilor noastre externe de a înlătura obiecţiile şi nemulţumirile existente". Hindenburg amintea de intenţia lui Brockdorff-Rantzau de a cere eliberarea din postul de ambasador, intenţie abandonată la rugămintea bătrânului soldat.

---

[114] *Ibidem*, p. 220.
[115] *Ibidem*, p. 221.
[116] *Ibidem*, pp. 221-222.
[117] *Ibidem*, p. 222.
[118] *Ibidem*, p. 223.

„Aş considera dezavantajos pentru interesele ţării noastre, – opina preşedintele – dacă domnul ambasador s-ar retrage din funcţie acum sau în viitorul apropiat, pentru că Rusia ar vedea într-o astfel de retragere intenţia unei schimbări a politicii noastre şi, fără îndoială, ar trece la rândul său la o altă linie decât cea urmărită în ultimii ani în politica sa faţă de noi”[119].

Pe linia acestui interes marcat de a avea în continuare bune relaţii cu Uniunea Sovietică, la 24 aprilie 1926 s-a încheiat Tratatul de neagresiune şi neutralitate germano-sovietic care prevedea că, în caz de atac asupra uneia din părţi, cealaltă parte va avea faţă de ea o atitudine paşnică. Una din anexele la tratat cuprindea declaraţia guvernului sovietic prin care lua act de promisiunea guvernului german că în cazul intrării în Societatea Naţiunilor (ceea ce s-a întâmplat la 10 septembrie 1926 – n.n.), Germania nu se va socoti obligată să participe la aplicarea eventualelor sancţiuni la care ar recurge Societatea Naţiunilor în conformitate cu articolele16 şi 17 ale Statutului ei[120].

În acelaşi timp, diplomaţia franceză părea conştientă se semi-eşecul suferit la Locarno, cel puţin în ceea ce priveşte refuzul german de a recunoaşte frontierele germano-polonă şi germano-cehoslovacă. De aceea au continuat acţiunile de a găsi noi elemente care să contribuie la edificarea securităţii, tratativele bilaterale purtate de Franţa cu ţările a căror politică externă convergea cu cea franceză concretizându-se, între altele, în Tratatul de alianţă şi prietenie franco-român, din 10 iunie 1926 şi Tratatul de garanţie şi alianţă franco-iugoslav din 11 noiembrie 1926.

România şi Mica Înţelegere au receptat din plin sinuozităţile politicii externe anglo-franceze cu care încercau să-şi adapteze demersurile internaţionale bazate pe apărarea tratatelor şi a *satu-quo*-ului teritorial.

Ar fi suficient de urmărit modul în care Nicolae Titulescu, în acea perioadă ambasador la Londra şi delegat permanent al României la Societatea Naţiunilor, a reacţionat la evenimentele ce se produceau, pentru a înregistra atitudinea României şi, implicit a Micii Înţelegeri.

N. Titulescu a propus la 18 martie 1925 lui E. Herriot încheierea unui „pact general de securitate” care să exprime „solidaritatea tuturor semna-

---

[119] *Ibidem.*

[120] *Relaţii internaţionale în acte şi documente,* vol. I, p. 98, Petre Bărbulescu, Ionel Cloşcă, *op. cit.*, p. 219.

tarilor tratatului faţă de orice agresiune, de oriunde ar veni ea", pentru că, adăuga el, „sentimentele n-ajung, ne trebuie o politică constructivă pe care n-o văd"[121]. Trecuseră abia şase zile de la respingerea de către Marea Britanie a Protocolului de la Geneva.

La 20 aprilie 1925, N. Titulescu a avut o întrevedere la Foreign Office cu diplomatul Sir Miles Lampson căruia i-a precizat că România nu va mai participa la nici o conferinţă decât pe picior de egalitate şi a dezaprobat procedeul britanic de a face distincţie între graniţe, ceea ce contravenea „adevăratelor exigenţe ele păcii". Atacând direct miezul problemei atunci în dezbaterea Londrei, Parisului şi Berlinului, Titulescu a declarat lui Lampson:

> „Anglia va vedea în curând că, dacă problema securităţii există pentru ea, securitatea nu poate fi decât generală. În aşteptare, Anglia nu s-a mărginit a spune că garantează anume graniţe, ci a descoperit toate graniţele Europei Centrale şi Orientale prin afirmarea că nu le garantează. Or, dacă nu pot obliga Anglia să mă garanteze contra voinţei ei, pot să-i cer să nu mă descopere provocând pe vecinii mei să mă atace prin afirmarea că se dezinteresează de soarte mea. Aceasta e contra Pactului Societăţii Naţiunilor"[122].

Titulescu avertiza asupra primejdiei care ar ameninţa pacea dacă s-ar ajunge la

> „împărţirea Europei în două, în ţări cu graniţele garantate şi în ţări cu graniţele negarantate"[123].

Titulescu era de-a dreptul îngrijorat de modul în care evoluau evenimentele şi, la 19 mai 1925, s-a prezentat la ministrul de externe britanic pentru a declara că nu era de acord cu „politica întortocheată a Angliei care, în ceea ce privea România, nu-i asigura graniţele"[124].

Era de înţeles, deci, atitudinea rezervată adoptată de Titulescu faţă de tratatele şi acordurile de la Locarno.

---

[121] N. Titulescu, *Pagini din „Jurnal"*, în *N. Titulescu şi strategia păcii*, Junimea, Iaşi, 1982, p. 402.

[122] *Ibidem*, p. 413.

[123] Arh. MAE, fond 71/Germania, vol. 112, f. 12; Valeriu Dobrinescu, *Noi documente străine privind activitatea diplomatică a lui N. Titulescu şi strategia păci*, p. 331.

[124] N. Titulescu, *op. cit.*, în *loc cit.* p. 403.

Aceasta, poate şi explică de ce, în decembrie 1925, Aristide Briand declara lui C. Diamandy, ministrul României la Paris:

> „Locarno este numai o experienţă de laborator; rămâne de văzut rezultatul lucrărilor diplomatice în aplicarea reală şi dacă începutul de încredere ce se acordă Germaniei ea îl va merita [...]. De aceea, socotesc că pactele particulare care constituie şi o contraasigurare sunt indispensabile pentru creearea unei reţele pacifice pe baza *statu-quo*-ului"[125].

Erau cuvinte pentru a atenua nemulţumirea şi începutul de neîncredere în politica franceză pentru ceea ce reprezenta Locarno în ochii aliaţilor Franţei sau însuşi Briand îşi dădea seama de neâmplinirile propriei diplomaţii, ajungând, poate, să se întrebe în legătură cu Locarno: cine pe cine a înşelat?

Lăsând deoparte aceste consideraţii, trebuie subliniate câteva adevăruri peste care nu se poate trece uşor:

Deşi au fost rezultatul unor negocieri în afara Societăţii Naţiunilor, documentele de la Locarno puneau în practică idei şi concepte elaborate de organismele acesteia. Ele erau, aşa cum s-a apreciat în Protocolul final al Conferinţei, „de natură să grăbească într-o manieră eficace, dezarmarea prevăzută de articolul 8 al Pactului"; ele asigurau un spaţiu larg acestei Societăţi, scopul lor fiind acela de a „urmări reglementarea paşnică a conflictelor de orice natură" care ar fi putut apare între unele state; de asemenea, ele trebuiau să dea, „puterilor semnatare interesate, garanţii complementare în cadrul Pactului Societăţii Naţiunilor şi tratatelor în vigoare"[126].

Pactul Renan constituia un tratat de securitate, precizând, în unele cazuri, într-o formă detaliată, intervenţia Consiliului Societăţii Naţiunilor; La fel au fost apreciate, acordurile dintre Franţa şi Polonia, Franţa şi Cehoslovacia.

Apoi, cele patru Convenţii de arbitraj se inspirau din experienţa dobândită în motive de conciliere şi arbitraj în cadrul activităţii organismului genovez.

---

[125] Arh. MAE, al Franţei, fond Europa 1918-1920, dosar 37 România, Telegrama 7049 din 12 decembrie 1925, C. Diamandy către M.A.S., vezi şi Eliza Campus, *Din politica externă a României*, p. 265.

[126] *Societé des Nations. Dix aux de coopération internationale*. Preface par Sir Eric Drummond, Secretariat de la Societé des Nation, Dijon, 1930, p. 108.

Acordurile de la Locarno înfăţişau modalitatea nouă de a combina elementele cele mai importante ale tratatelor de diferite genuri încheiate anterior: arbitraj, conciliere, neagresiune şi garanţie, elemente care se aflau reunite în Pactul Societăţii.

Merită reproduse aprecierile diplomatului Italian, Scialoja, făcute în cadrul Consiliului Societăţii Naţiunilor.

> „La Locarno, am stabilit o organizare care, la prima vedere, poate părea complicată, dar care este în fond foarte simplă. Problemele care pot fi rezolvate din punct de vedere al dreptului sunt retrimise la arbitraj sau la Curtea supremă de justiţie internaţională, alte probleme au fost trimise la Comisii de conciliere care au o competenţă mai intensă, o competenţă chiar nelimitată. În ultimă instanţă dacă aceste Comisii de conciliere nu pot ajunge la un aranjament, problemele sunt trimise în faţa Consiliului, special calificat şi instituit în acest scop prin Pactul Societăţii Naţiunilor, dar care avea, poate nevoie de organisme de pregătire pe care le-am creat la Locarno"[127].

Aspectul nou al acordurilor de la Locarno a fost, de asemenea, înfăţişat şi de legătura pe care o stabileau între naţiuni foste inamice care, în primii ani de după război, au practicat politici opuse.

O asemenea apropiere rezulta convingător din faptul că punerea în vigoare a acordurilor a fost subordonată admiterii Germaniei în Societatea Naţiunilor. Ele reprezentau un anumit tip, original, de acorduri regionale[128].

[127] *Ibidem* p. 109.
[128] *Ibidem*, p. 110.

Partidul Național Liberal la sfârșitul anului 1927

OVIDIU BURUIANĂ

La 24 noiembrie 1927, Ion I.C. Brătianu, bătrânul lider al P.N.L. și șef al guvernului în exercițiu, se stingea din viață în casa sa de la Florica. Murea din cauze care pun sub semnul întrebării competența medicilor. Dar, în acest studiu, nu ne propunem să conturăm, în mod explicit, un portret al celui care a fost Ion I.C. Brătianu. Demersul nostru are alte obiective. El este structurat pe două paliere, nu întru totul independente. Primul nivel reprezintă un discurs despre discurs. Modul în care liberalii și-au apropiat sfârșitul liderului lor, decantarea semnificațiilor conferite este ceea ce urmărim ca eșafodaj al analizei realității de dincolo de discurs. Semnificațiile politice și, mai ales, culturale au predominat. Folosirea cuvântului nu este niciodată inocentă și angajează – în cazul de față – o discuție asupra puterii partidului liberal în deceniul al treilea din secolul XX. Un al doilea nivel al demersului, cu valențe descriptive, sugerează încercările liberalilor români de a depăși, în planul politic al guvernării și al partidului, șocul momentului.

Decesul fulgerător al primului ministru a deschis o nouă „eră" în evoluția politică a României[1]. Percepția lui Nicolae Iorga nu era singulară în epocă. „Revoluția" a definit momentul, deși – pentru mulți oameni politici ai timpului – conotația primară a termenului de fenomen natural, cosmic, a prevalat asupra schimbării sub raport politic sau social[2]. Toți

---

[1] N. Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, București, Ed. Pro, 1999, p. 358.

[2] „Un trăznet a căzut pe neașteptate deasupra țării românești, sângerând inima poporului", scrie ziarul liberal ieșean „Mișcarea" în numărul de vineri, 25 noiembrie 1927 (an XXI, nr. 267) sub titlul *Moartea celui mai ilustru fiu al României Mari*; la distanță în timp, Gheorghe Tătărescu sintetiza că „în ziua aceasta [a morții lui Ion I.C. Brătianu – n.n.], un neam întreg a pierdut pe acela care îi pregătea destinul" (în „Democrația", an XIX, nr. 10-11, octombrie-noiembrie 1931, număr dedicat în întregime fostului lider liberal); de asemenea, Stelian Popescu (la acel moment – 1927 – ministru al Justiției în guvernul liberal) scria în „Universul" din 26 noiembrie (an XLV, nr. 276) că „vestea e cutremurătoare. Stă mintea-n loc; mintea unei nații e învăluită în doliu... Trăznetul aces-

actorii jocului politic de la noi înţeleseseră însă că nimic nu urma să mai fie ca înainte. Impresia de ruptură era susţinută nu atât de intempestivitatea morţii, cât de faptul că venea într-un timp în care puterea liberalilor asupra statului părea a se eterniza. Ziarul liberal „Viitorul" scria, de altfel, în numărul său din 15 octombrie 1927, că o dată „cu Mihai I începe o altă etapă de întărire, consolidare şi dezvoltare a statului, menită a marca o nouă eră"[3]. În acelaşi sens, ministrul de Interne, I.G. Duca, afirma la 7 noiembrie în Cameră că „noi am venit la guvern ca să terminăm o operă de consolidare, temelia fiind pusă în guvernarea noastră trecută"[4]. Marea guvernare liberală de dinainte de 1900 era reiterată în discursul opoziţiei ca simbol al bruscării ţării. Iorga descria evoluţia politică în termenii puterii totale şi anarhice: „crezând ca în sfârşit a sosit momentul când nimic nu-i va mai sta în cale şi el [Ionel Brătianu] va putea să guste stăpânirea deplină, fără nici un scop de atins, ci numai pentru voluptatea de a-şi şti toată lumea sub picioare..."[5]. Contestaţia era ramificată între preluarea puterii ca nejustificată ideologic de reforme prescrise – de aici decurgând ideea că rolul liberalilor la putere reieşea din necesitatea opririi venirii prinţului Carol în ţară şi a naţional ţărăniştilor la putere[6] – modul în care se produsese schimbarea de guvern, Averescu vorbind de „uzurparea de la 4 iunie"[7].

Atitudinile în faţa morţii adversarului politic au fost cantonate în spaţiul strâmt al politeţii minime. Unele reacţii mimau afectarea. Iuliu Maniu

---

tei morţi înăbuşă, fiindcă Ion Brătianu era purtătorul torţelor... Şi s-a prăvălit o stâncă uriaşă, făcând un popas nădejdilor şi întrerupând depănarea gândurilor de înaintare."

[3] *Opera ce trebuie înfăptuită. Deschiderea Parlamentului*, în „Viitorul", an XX, nr. 5894, sâmbătă, 15 octombrie 1927; relevantă în această direcţie este şi analiza *Manifestului-Program* din 26 iunie 1927 al Partidului Naţional Liberal, în Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, vol. I, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", p. 143-148.

[4] *Declaraţiile d-lui ministru I.G. Duca* în „Mişcarea", an XXI, nr.253, marţi, 8 noiembrie 1927.

[5] Nicolae Iorga, *Orizonturile mele. O viaţă de om aşa cum a fost*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1976, p. 717.

[6] *Ibidem*, p. 716.

[7] Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, Bucureşti, Ed. Paideia, 1999, p. 176 (Al. Averescu, de altfel, a publicat o broşură cu acest titlu, *Uzurparea de la 4 iunie. 1927*, Bucureşti, f.a.); pentru suportul faptic al discursului averescian, a se vedea Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1993, p. 92.

declara că „este o nenorocire pentru ţară, o lovitură groaznică pentru România"[8]. M. Manoilescu încadra evenimentul jocului personal, mărturisind „o contrarietate dureroasă în faţa decesului fizic al lui Ionel Brătianu şi regretul pentru faptul că această moarte l-a privat de „o victorie loială, elegantă, sportivă"[9]. „Am fi dorit să moară sistemul, nu omul" scria – cu mai multă preocupare faţă de viitor – un periodic ţărănist[10]. Alte atitudini exprimau apropierea puterii. Ion Mihalache – ne spune Raoul Bossy – era de-a dreptul radios la aflarea veştii[11]. Ardelenii traduceau, la rându-le, moartea premierului în termeni biblici. „Noi regretăm moartea unui om, dar ne înclinăm înaintea mâniei lui Dumnezeu" afirma Emil Haşieganu într-o consfătuire la Cluj[12]. Preocupaţi de noua stare şi distanţându-se de trecut, nici un lider al opoziţiei nu a însoţit cortegiul funerar[13]. Moartea lui Ionel Brătianu reprezenta o simplificare necesară, în viziunea lor, a spaţiului politic. O dată dispărută această autoritate – al cărei drept de a efectua o acţiune sau alta era indubitabil după 20 de ani de realizări, imposibil de eludat –, viitorul puterii se deschidea spre posibil. Sentimentul dominant era cel al eliberării de sub o tutelă care devenise, după 1926, apăsătoare. Guvernarea apărea acum liderilor opoziţiei ca fiind tangibilă. „Naţional-ţărăniştii au putut să ridice capul şi să revendice, în fine, serios puterea" sintetiza momentul C. Argetoianu[14].

La nivelul culturii politice, în reprezentările opoziţiei asupra lui Ionel Brătianu decelăm ceea ce am putea defini ca prim nivel – al doilea fiind recognoscibil în discursul liberal al epocii – al mitizării personajului, deşi de semn opus. Sub avalanşa de elemente caracteriale – „Vizirul", „Sultanul muntean", Stăpânul", „Ioan vodă cel Cumplit", „temutul domn neîn-

---

[8] Raoul Bossy, *Amintiri din viaţa diplomatică (1918-1940)*, vol. I, *1918-1937*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1997, p. 141.

[9] Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 162.

[10] „Ţărănismul", an III, nr. 31 din 27 noiembrie 1927, p. 3, *apud* Ioan Ciupercă, *Opoziţie şi putere în România anilor 1922-1928*, Ed. Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 1994, p. 270.

[11] Era „o ieşire de om primitiv" a caracterizat Raoul Bossy, în *op. cit.*, p. 140, poziţia lui Ion Mihalache faţă de vestea morţii lui Ion I.C. Brătianu.

[12] „Patria de Duminică", Cluj, an I, nr.1, 27 noiembrie 1927, *apud* I. Ciupercă, *op. cit.*, p. 246.

[13] Anastasie Iordache, *Ion I.C. Brătianu*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1994, p. 547.

[14] Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, ediţie Stelian Neagoe, Bucureşti, Ed. Machiavelli, 1997, vol. VIII, p. 169.

coronat al ţării, stăpânit din ce în ce mai mult de o păgână patimă de a domni", reprezentantul unei „dinastii înzeite" - „eroul", chiar în varianta sa negativă, excedează omul. În spaţiul de interacţiune al omului real cu imaginarul politic al opoziţiei (modul în care aceasta figurează puterea), personalitatea lui Ion I.C. Brătianu căpăta proporţii giganteşti, explicând slăbiciuni. Atât ale opoziţiei, cât şi ale puterii. Desigur, Nicolae Iorga, cu limbajul său alegoric şi intens metaforic, este factorul principal al acestui proces. Multe din formulările lui au avut un impact major pentru istoriografia românească, împietând adeseori asupra analizelor. Dar la construirea acestei imagini contribuie şi Virgil Madgearu, de exemplu, care îi transmitea telefonic lui Mihail Manoilescu ştirea decesului sub forma că „stăpânul ţării, stăpânul nostru al tuturor a murit"[15].

Al doilea spaţiu, conturat firesc cu mai multă claritate decât cel al opoziţiei în contextul morţii lui Ionel Brătianu, este reprezentat de discursul liberal. Pentru liberali, la 24 noiembrie 1927 căzuse efectiv trăznetul. În pofida tensiunii momentului, mobilizarea lor a fost una exemplară. Forma cea mai coerentă pentru a reda personalitatea celui decedat, alături de presa liberală supusă într-o mai mare măsură contingentului, a fost un număr special („festiv") al revistei cercului de studii liberale, „Democraţia", dedicat în întregime figurii emblematice a lui Ionel Brătianu[16]. Relaţii simbolice se conturează pe cel puţin două planuri. În primul rând, al identificării între Brătianu şi interesele ţării şi ale poporului român. Emil Diaconescu scria în ziarul ieşean local („Mişcarea") că

> „ţara întreagă este zguduită din temeliile ei (...). Toată nădejdea neamului nostru era în priceperea şi energia lui, în autoritatea lui necontestată pe care o avea atât în ţară, cât şi peste hotare. El dispare tocmai când desvoltarea paşnică a ţării noastre era mai legată de personalitatea lui (...). Era chezăşia propăşirii şi consolidării noastre interne", conchidea profesorul ieşean[17].

---

[15] Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 162; dar şi autorul *Memoriilor* se exprimă în aceeaşi termeni: „nimic nu putea fi mai zguduitor pentru opinia publică românească decât vestea morţii aceluia care fusese timp de 13 ani stăpânul absolut al României..."; sau un Raoul Bossy, *op. cit.*, p. 140, apropiat însă politic liberalilor, care afirma că „pe umerii lui se rezema, de fapt, întreg aşezământul ţării".

[16] „Democraţia" – număr festiv, anul XV, nr. 12, decembrie 1927.

[17] E. Diaconescu, *I.I.C. Brătianu*, în „Mişcarea", an XXI, nr. 268, sâmbătă, 26 noiembrie 1927.

Al doilea plan, mai larg, suprapunea imaginea fostului lider celei a partidului. Conjuncția reprezentărilor era implicită.

Demersul liberal sustrăgea, la rându-i, personajul de sub judecata contemporaneității. „De altminteri, viața lui Ion I.C. Brătianu nu mai aparține judecății noastre trecătoare, ea aparține istoriei neperitoare", sugera editorialul numărului omagial al revistei liberalilor („Democrația")[18]. Privită doar în perspectiva istoriei, imaginea lui Ionel Brătianu îngloba numeroase alte instituții cu valoare de simbol din mentalul românesc al timpului. Monarhia era legată de „acțiunea nemijlocită a marelui, credinciosului și nedespărțitului sfetnic al gloriosului Ferdinand I"[19]. Sintagma „marii regi și marii sfetnici"[20], *tetrarhie* incluzând și pe regele Carol I și pe Ion C. Brătianu, era un substitut pentru România modernă, analogia reprezentând totodată un mecanism de excludere a celorlalți de la acest efort istoric. Ion C. Brătianu, „creatorul României de ieri", era alăturat discursiv eroului fondator al „României de azi": „fiul doarme acum lângă Ion Brătianu-tatăl, cei doi mari străluciți eroi ai românimii de pretutindeni"[21]. O continuitate era stabilită între Ionel Brătianu și domnii din trecut, ca apărător al civilizației europene: cu Ion I.C. Brătianu nu dispare numai un mare Român, cât mai cu seamă un falnic cetățean al omenirii (...). Cu el a dispărut un dig de rezistență națională, dar în același timp și punctul de reazăm al siguranței Europei"[22]. Există apropieri directe între Brătianu și simbolul puterii depline în istoria noastră (*domnia*). Figurarea ca *Voevod*, „întruchipare a nădejdelor unei țări întregi [...] acel care putea face ceia ce vrea: acela care te poate duce la moarte ori la isbândă"[23], amintesc nemijlocit de Iorga, dar și de unele texte legionare de mai târziu. Episcopul Râmnicului Noului Severi, Vartolomeiu, vorbea despre *Ioan* [subl. ns.] Brătianu, într-un mod care nu pare a fi doar o simplă mutație lingvis-

---

[18] „Democrația", an XV, nr. 12, decembrie 1927, p. 3.

[19] *Moartea celui mai ilustru fiu al României Mari*, „Mișcarea", an XXI, nr. 267, vineri, 25 noiembrie 1927; în același sens, era valorizată declarația reginei Maria, „stâlp leal al Dinastiei", în „Viitorul", an XX, nr. 5933, joi, 1 decembrie 1927.

[20] „Mișcarea", an XXI, nr. 270, marți, 29 noiembrie 1927.

[21] „Viitorul", an XX, nr. 5937, luni, 5 decembrie 1927.

[22] *Ședința funerară dela clubul liberal*, cuvântarea d-lui prof. N. Șerban, în „Mișcarea", an XXI, nr. 270, marți, 29 noiembrie 1927.

[23] *Cuvântarea d-lui I. Popovici*, în „Mișcarea", an XXI, nr. 270, marți, 29 noiembrie 1927.

tică, ci reprezintă – în contextul articolului – o viziune diferită asupra posturii simbolice deținute în societatea românească de marele dispărut[24].

În discursul liberalilor, aflați sub imperiul emoțional al morții liderului de necontestat, Ionel devenea o sumă de superlative: „cel mai bun român", „cel dintâi cetățean al Statului Întregit", „gigant al vieții noastre publice", „cel mai iubit fiu al țării", „cel mai strălucit om politic și cel mai mare patriot", „întruchiparea desăvârșită a geniului politic al neamului nostru", „Înțeleptul și Marele nostru Conducător"...Viața sa căpăta semnificația unui moment inaugural, a unei perioade de grație: „tot ce s-a făcut bun și temeinic pe pământul românesc s-a făcut din vremea lui"[25], iar moartea lui o pierdere de substanță a neamului: „Îndoliată este firea (...). Plâng bătrânii... plâng copiii... plâng urmașii plăieșilor lui Ștefan cel Mare..."[26] scria în acele momente prefectul județului, Eduard D. Lăzărescu, trimițând oarecum la versurile epopeii lui Ghilgameș.

Construcția simbolică a imaginii lui Ionel Brătianu prefigura o religiozitate laică, cu propriul sistem de gesturi și cuvinte sacre, în care individul își regăsește identitatea și, simultan, lua parte la putere [ca spectacol]. „Icoană a întregului neam" înscria raportarea la trecut, sursă primordială a legitimității liberale și epifanie pentru generațiile viitoare[27].

Dincolo de aspectul funerar, există o continuitate a discursului liberal în contextul unei centralități propagandistice a imaginii lui Ionel Brătianu, anterioară anului 1927. Demersurile de după 1918, vizând legitimarea aspirațiilor la putere și care urmăreau să sugereze legătura indisolubilă între dezvoltarea istorică națională și cea a Partidului Național Liberal, fuseseră dublate de evidențierea rolului deosebit deținut de Ion I.C. Brătianu. Ulterior, cele două s-au contopit în imaginea liderului – simbol al partidului[28]. Aserțiunea privind existența unui cult al personalității

---

[24] *În fața morții. Cuvinte pentru Marele Răposat. O viață de pildă veșnică*, în „Viitorul", an XX, nr. 5933, joi, 1 decembrie 1927 : „În izbândirile neamului nostru și mai ales în izbândirile uriașe... ale marelui Român Ioan I.C. Brătianu, poporul român trebue să-și vadă strălucitele superiorități naturale ale ființei lui..."

[25] *Doliul Țării pentru Ion I.C. Brătianu*, în „Viitorul", an XX, nr. 5933, joi 1 decembrie 1927.

[26] „Mișcarea", an XXI, nr. 268, sâmbătă, 26 noiembrie 1927.

[27] Mircea Djuvara, *Ion I.C. Brătianu*, în „Democrația", an XVII, nr. 11, noiembrie 1929, p. 3; în direcția unei sacralizări a lui Ionel Brătianu a se vedea numeroasele articole dedicate memoriei lui în anii imediat următori.

[28] *Istoricul Partidului Național-Liberal*, Chișinău, 1918; *Istoricul Partidului Național Liberal de la 1848 și până astăzi*, București, 1923; *Ce-a făcut Partidul Național Li-*

organizat în jurul liderului liberal trebuie însă încadrată discuţiei mai generale a timpului, în care principiul liderului era considerat un răspuns legitim la anarhia democratică de după 1918. Spiritul epocii înscria propensiunea spre adulaţie ca pe o realitate, cu valenţe europene. Dimitrie Gusti deschidea, sub egida Institutului Social Român, fundamentala dezbatere din perioada interbelică privind evoluţia ideilor politice, ulterior materializată în lucrarea *Doctrinele partidelor politice*, cu studiul *Partidul politic. Sociologia unui sistem al partidelor politice*, în care afirma nevoia irepresibilă a individului de a fi condus, „de a admira... de a crede fanatic în cineva...". Comoditatea sufletului omenesc, groaza de răspundere, inerţia, „servitutea voluntară, aservirea şi supunerea resemnată" explică, după Dimitrie Gusti, favoarea şefilor de a fi înconjuraţi „de atmosfera unei entuziaste supuneri cvasiamoroase", de a deveni „obiectul unui patos liric"[29]. Secolul trecut a experimentat – cu succes într-un timp al maselor – aceste elaborări intelectuale. Cultul legionar al Căpitanului, cel regal – oficializat în timpul regelui Carol al II-lea – sau mitul Conducătorului din timpul regimului lui Ion Antonescu şi, ulterior, al lui Nicolae Ceauşescu au încarnat, pentru spaţiul românesc, teoriile privind oamenii providenţiali, îndrumători şi salvatori sociali.

Augmentarea acestui demers liberal metonimic după moartea lui Ionel Brătianu ne determină să ne întrebăm asupra realităţii de dincolo de limbaj, asupra a ceea ce spun cei care vorbesc în discurs. Hermeneutica discursului liberal de după 1927 ne conduce la ideea conclusivă a conştientizării lipsei de legitimitate a deţinerii puterii (deci nu a lipsei propriu-zise de legitimitate). Liberalii au realizat intuitiv slăbiciunea partidului. În condiţiile identificării liberalilor cu şeful său, principiu din care deriva orice putere în societate, element de coeziune, principiu de acţiune, şi a lipsei unui ideal politic palpabil (ca element de mobilizare), moartea lui Ionel Brătianu inducea o discontinuitate în evoluţia firească a lucrurilor. „Partidul Liberal pierduse – va spune ulterior Pamfil Şeicaru – acea siguranţă interioară care-i dădea curajul să nesocotească opinia publică"[30].

---

beral dela înfiinţarea lui până astăzi. 1848-1927, Bucureşti, 1927; Mircea Djuvara, *Doctrinele şi practicele partidelor noastre politice. Discurs rostit cu prilejul discuţiunii asupra proiectului de răspuns la mesajul tronului în şedinţa din 2 decemvrie 1924 a Camerei Deputaţilor, în calitate de raportor al Adunării*, Bucureşti, Imprimeria Statului, 1925.

[29] Dimitrie Gusti, *Partidul politic*, în *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, Ed. Garamond, [f.a.], p. 28-31.

[30] Pamfil Şeicaru, *Istoria partidelor naţional, ţărănist şi naţional ţărănist*, ediţia a II-a, Bucureşti, Ed. Victor Frunză, 2000, p. 231.

Această explicaţie psihologică este dublată de una venind dinspre istoriografie. Mulţi istorici au legat explicit criza Partidului Naţional Liberal de după moartea lui Ionel Brătianu de schimbarea generaţiilor la conducere sau de uzura provocată de guvernare[31]. O chestiune de putere şi de competenţe. Problema comportă, credem, o mutaţie de accent spre ideologic şi spre dimensiunea structurală.

Cu o influenţă incomparabilă în modernizarea de tip occidental a societăţii româneşti, liberalismul – şi nu discutăm aici identitatea dintre liberalismul românesc şi cel european, diversitatea formelor liberale lăsând subiectul deschis – a reprezentat, la noi, o ideologie marginală ca susţinere în societate, impusă *centrului* puterii de dominaţia curentului în plan european şi de abilii oameni politici liberali. Această impunere „de sus" a modernităţii a întâlnit o societate românească preponderent rurală ca mentalitate. Critica valorilor liberalismului a fost cvasipermanentă, o combatere adeseori nu numai a soluţiilor practice propuse de liberalismul românesc (şi de formula structurată politic a acestuia), ci şi a legitimităţii lui[32]. Această critică internă s-a suprapus, în anii '20, crizei liberalismului european. N. Rousellier vorbeşte despre o „epocă a dilemelor" în condiţiile în care reformele de după război păreau că epuizaseră rolul politic al partidelor liberale[33]. Acuzat de oligarhism (industrial şi financiar), de faptul de a fi organizat strict pe bazele materiale ale interesului, reprezentând o oligarhie *sui-generis*, de subordonarea statului şi a Coroanei, partidului i s-a cerut să părăsească scena publică invadată de mase[34].

Nu insistăm asupra discursului anti-liberal al perioadei. El sugerează însă o discuţie asupra elementelor sistemului de putere care a permis Partidului Naţional Liberal să deţină un rol preponderent în viaţa politică interbelică. Dincolo de des invocata putere financiară partidului, de ascendentul deţinut asupra instituţiei monarhice (esenţială în arhitectura sis-

---

[31] În această direcţie, a se vedea I. Ciupercă, *op. cit.*, Mihail Rusenescu, I. Saizu, *Viaţa politică în România. 1922-1928*, Bucureşti, Ed. Politică, 1979, p. 48-51; Ion Bitoleanu, *Din istoria României moderne. 1922-1926*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, p. 303; Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, ed. a II-a, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1998, p. 386 etc.

[32] John Gray, unul din cei mai cunoscuţi teoreticieni ai fenomenului liberal, afirmă că este imposibil să distingem cu claritate o identitate a ideologiei liberale care să fie obiectul unui consens minimal; în *Liberalismul*, Bucureşti, Ed. du Style, 1998.

[33] N. Roussellier, *Europa liberalilor*, Iaşi, Ed. Institutului European, 2001, p. 143.

[34] M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 28.

temului politic românesc), de vocaţia guvernamentală şi reformatoare cu impact în trecut[35], pilonii puterii liberale din prima jumătate a deceniului al treilea (*decada brătienistă*) au fost reprezentaţi de structurarea foarte strictă, pe verticală, a partidului[36] şi de necontrabalansarea reală, pe plan politic, de o formaţiune credibilă. Pentru că, în pofida „ingineriei politice" a lui Ionel Brătianu (ceea ce s-ar putea înţelege ca şi capacitate) sau a „dependenţei" monarhiei de Partidul Liberal – clamate dinspre opoziţie ca elementele puterii oculte a liberalilor[37] –, lipsa de experienţă politică a noilor veniţi la guvernare ne apare ca fiind decisivă. C. Argetoianu afirma despre Averescu că „singur s-a constituit într-un pion pe tabla de şah a lui Brătianu"[38]. Clarificări întârziate, spectacolul divergenţelor oferit, au determinat bascularea susţinerii în societate spre purtătorii de certitudini. Care au fost mai curând liberalii şi Ion Brătianu.

Primul factor amintit, structurarea partidului cu propensiunea decizională spre vârf, explică retrospectiv atitudinea hotărâtă şi acţiunea coerentă liberalilor. Corvin M. Petrescu, într-o lucrare de propagare a realizărilor guvernului liberal, *Opera Partidului Naţional Liberal*, publicată în 1925, vorbea despre autoritatea morală a elementului conducător şi despre disciplina de partid, care comandă o linie de conduită, executarea unui program, selecţia valorilor în funcţie de interesele permanente sau vitale ale ţării[39]. Această elită politică a asigurat puterea partidului. Partidul Naţio-

[35] Asupra forţei partidului, o privire sintetică oferă în epocă Amedeu Bădescu, *Scurt istoric al Partidului Naţional Liberal Român*, vol I, *1928-1934*, *apud* Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. I, partea I, *1918-1933*, Bucureşti, Ed. Didactică şi Enciclopedică, 1986, p. 444.

[36] Organele de partid liberale erau reprezentate, pe verticală, foarte schematic, dar, credem, susţinând argumentaţia –, de preşedinte, un secretar general, un casier, doi secretari adjuncţi (nestatutari), un birou pe lângă preşedinte (nestatutar), un Comitet central (executiv), de Adunarea generală şi de Congresul partidului, de Delegaţia permanentă, de organizaţiile judeţene. Spre comparaţie, a se vedea structurarea ramificată (din diverse motive) a Partidului Naţional Ţărănesc, înfiinţat în 1926, care deţinea patru vicepreşedinţi etc., în Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Naţional Ţărănesc*, ed. a II-a, Bucureşti, 1994.

[37] Cu cunoscuta formulare a lui Nicolae Iorga: Brătianu obişnuise partidul „să vină la putere când doreşte şi să plece numai când îi convine" în *Supt trei regi...*, p. 264; sau M. Rusenescu, I. Saizu, *op. cit.*, p. 49-50, care îşi asumă afirmaţia dintr-un ziar socialist că „regele era membru al Partidului Liberal, iar Brătianu regele României".

[38] Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. VI, p. 46-47.

[39] Corvin M. Petrescu, *Opera Partidului Naţional Liberal*, Bucureşti, 1925, p. 8.

nal Liberal nu a dispus – în această perioadă – de cadre în teritoriu (mai cu seamă în provinciile alipite), comparabile cu cele ale Partidului Naţional Ţărănesc. În deceniul al treilea, aparatul de stat (şi implicit „zestrea guvernului") a fost o piesă esenţială jocului electoral românesc, ceea ce explică – după Marcel Ivan – marile oscilaţii ale rezultatelor electorale ale liberalilor, la putere şi în opoziţie[40]. Dispariţia acestei elite a fost, retrospectiv, decisivă. Toma Stelian (podoaba P.N.L., foarte apreciat de Iorga pentru că îşi permisese o atitudine critică la adresa politicii lui Ionel Brătianu în timpul războiului mondial[41]), Mihai Pherekyde, „vechiul sfătuitor cu părerea sigură", G.G. Mârzescu (mai 1926), „puterea de viitor a liberalilor"[42], Alexandru (Alecu) Constantinescu (noiembrie 1926), cu inteligenţa lui sclipitoare[43], au putut fi suplinişi de Ionel Brătianu, cu personalitatea lui uriaşă, cu marele său prestigiu de care se bucura, consolidat şi cristalizat granitic printr-o serie neîntreruptă de succese[44], cu încrederea pe care o avea în sine şi în misiunea sa istorică, cu curajul răspunderii.

Calităţi care au permis Partidului Naţional Liberal să se menţină în prim-planul vieţii publice au fost însă, simultan, scăderi. Autoritatea deplină a lui Brătianu în partid, distanţarea lui de ceilalţi membri au împiedicat individualităţile să se manifeste. I.G. Duca povesteşte că, deşi, colaborator timp de 15 ani, membru în toate guvernele prezidate de el, bucurându-se de preţuirea şi încrederea lui, „nu s-a putut socoti niciodată prietenul lui. Pentru noi, toţi colaboratorii lui fără excepţie, el a fost *numai şef*...". Mult timp, simpli factori de execuţie, locotenenţi ai „marelui comandant"[45], noii lideri de după noiembrie 1927 nu au fost capabili să dea un sens nou acţiunii liberalilor. Cu dispariţia şefului, partidul a rămas dezorientat – afirma Sterie Diamandi în epocă –, nereuşind să-şi mai revină[46].

Moartea neaşteptată a lui Ionel Brătianu a lipsit partidul de putere. Aceasta au intuit, dacă nu au înţeles, liberalii atunci când şi-au construit

---

[40] Marcel Ivan, *Evoluţia partidelor noastre politice în cifre şi grafice. 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaţilor din anii 1919-1932*, Sibiu, Ed. şi tiparul Krafft & Drotleff s.a., p. 14.

[41] Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, vol. 3, Galaţi, Ed. Porto-Franco, 1997, p. 135-136.

[42] Idem, *România contemporană...*, p. 343.

[43] Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, Bucureşti, Ed. Gesa, 1991, p. 47.

[44] P. Ghiaţă, *Ionel Brătianu*, Bucureşti, Ed. Clujana, 1946, p. 10.

[45] *Ibidem*, p. 8-9.

[46] Sterie Diamandi, *op. cit.*, p. 92.

demersul legitimant în jurul figurii impunătoare a fostului lider. Demersul era unul voliţional, după cum remarca în epocă I.G. Duca: „Brătianu a fost regretat mai mult cu judecata decât cu inima". Raportarea la imaginea marelui om politic a reprezentat o constantă, augmentată în anii următori de opoziţie sau de încercările politice ale anilor '30[47]. În încercarea de a depăşi şocul, ideea continuităţii este atotprezentă în discursul liberal de după noiembrie 1927. Ceea ce invalidează, din perspectivă proprie, mult vehiculata aserţiune – în istoriografia românească – a lui Nicolae Iorga, atribuită lui Vintilă Brătianu: că odată cu decesul fratelui său „s-a sfârşit un sistem pentru care nu înţelegea a-şi lua răspunderea"[48]. Pe de altă parte, instalarea lui Vintilă la cârma guvernului şi a Partidului Naţional Liberal induce ideea unei uzurpări a drepturilor lui I.G. Duca asupra moştenirii lui Ion I.C. Brătianu, pregătit fiind în această direcţie a succesiunii de chiar fostul lider. În tensiunea momentului ulterioară decesului liderului, I.G. Duca – ministru de Interne – părea, de altfel, singurul capabil să reacţioneze, să împingă mecanismul partidului mai departe. El este cel care discută cu prefecţii, cu şefii organizaţiilor judeţene liberale, cel care citeşte în Cameră Omagiul din partea guvernului adus fostului premier[49]. Lectura memoriilor lui Duca subliniază însă dorinţa marelui dispărut ca fostul său secretar [I.G. Duca] să-i succeadă, dar mai târziu, având în vedere „serviciile aduce de Vintilă..."[50]. O scrisoare a lui Ionel Brătianu, încredinţată lui Barbu Ştirbey spre a fi remisă regelui în cazul când acesta i-ar fi supravieţuit, conţinea aceeaşi recomandare – a fratelui său ca succesor. Conţinutul ei, cunoscut de unii, deşi scrisoarea

---

[47] I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, München, 1982, p. 230; Revista liberală „Democraţia" prezintă în anii următori numeroase articole dedicate lui Ion I.C. Brătianu, în diferitele sale ipostaze. Era conştientizarea rolului uriaş deţinut de liderul liberal, dar – implicit – şi o repercusiune mentală legată de pierderea contactului intim cu puterea, cu posibilitatea efectivă de a face *istorie*. Aceleiaşi logici i se circumscriu lucrarea lui I.G. Duca *Portrete şi amintiri*, Bucureşti, 1932 sau cea a lui Petre Ghiaţă publicată în 1946 la Cluj, în colecţia „Figuri reprezentative" sub titlul *Ionel Brătianu*. Eseistica de astăzi venind dinspre liberali – un Dan A. Lăzărescu, cu *Introducere în istoria liberalismului european şi în istoria P.N.L. din România*, Bucureşti, Ed. Viitorul Românesc, 1996 este ilustrativ în această direcţie – regretă ,de asemenea, vidul uriaş lăsat de moartea lui Ion I. C. Brătianu în politica românească (p. 128).

[48] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, Buoureşti, 1939, vol. X, *Întregitorii*, p. 455.

[49] „Mişcarea", an XXI, nr. 268, sâmbătă, 26 noiembrie 1927.

[50] I.G. Duca, *op. cit.*, p. 22-225.

fusese înapoiată (regele a murit mai întâi), a constituit, se pare, un argument suplimentar al numirii lui Vintilă Brătianu[51].

Această desemnare se circumscrie și logicii discursului liberal. În articolele ziarelor liberale și din alte materiale ale partidului, Vintilă apărea drept un continuator al operei marelui său frate (un articol așa se intitulează), singura lui calitate, alături de cea de finanțist, care transpare din text[52]. După cum I.G. Duca era reprezentat ca apropiatul colaborator al fostului lider. Noua conducere era, astfel, oarecum depersonalizată, identificarea făcându-se prin continua raportare la Ion I.C. Brătianu. În situația de criză, în care se afla partidul după 1927, deși noii lideri au refuzat acceptarea unei asemenea stări), era mai facilă substituirea lui Vintilă Brătianu fratelui său.

Problema coeziunii, a unității partidului, era esențială din punctul de vedere al acțiunii viitoare. I.G. Duca declara, în Comitetul Executiv, că „în partid n-a existat niciodată luptă pentru șefie"[53]. Dar totul devenise posibil la nivelul partidului după dispariția unui lider de asemenea suprafață. În unele județe (precum Mehedinți), presa opoziției descria puternica zdruncinare a organizației locale a Partidului Național Liberal, care a scos la iveală aspecte negative ale luptei pentru putere, păstrate până atunci sub tăcere prin autoritatea sacrosantă a șefului suprem[54]. La Iași, evenimentul tragic din 24 noiembrie 1927 a simplificat, dimpotrivă, lucrurile. Desemnarea în octombrie 1927 a lui Gh. Brătianu (aflat atunci la Paris) ca șef al organizației locale a liberalilor, de către un comitet de parlamentari din Iași, neratificată până atunci de liderul național al partidului, devenea „cea mai scumpă moștenire pe care Ion I.C. Brătianu o lăsase liberalilor ieșeni"[55]. Constituirea unor disidențe în partid (I.Th. Florescu în 1929, „Omul Liber"), contestația castei financiare („în care tindea să se transforme partidul") de către tinerii liberali în dorința revenirii la originile democratice și radicale ale liberalismului, prin deschiderea către toate

[51] Armand Călinescu, *Însemnări politice. 1916-1939*, București, Ed. Humanitas, 1990, p. 75.

[52] Un ieșan, *Continuatorul*, în „Mișcarea", an XXI, nr. 274, sâmbătă, 3 secembrie 1927.

[53] „Viitorul", an XX, nr. 5933, joi, 1 decembrie 1927.

[54] Tudor Rățoi, *Partidul Național Liberal în Mehedinți (1875-1947)*, Craiova, Ed. de Sud, 1999, p. 60.

[55] *Ședința funerară dela clubul liberal*, cuvântarea profesorului N. Șerban, în „Mișcarea", an XXI, nr. 270, marți, 29 noiembrie 1927.

păturile societății[56], marchează într-o oarecare măsură evoluția Partidului Național Liberal în anii următori.

Solidarizarea – pornind de la trecut, cu imensa responsabilitate pe care o presupunea – era un laitmotiv a luărilor de cuvânt ale liderilor liberali. „Trebuie înconjurat noul șef cu aceeași însuflețire pentru a continua mai departe marea operă a ilustrului său frate", spunea vice-președintele organizației Partidului Național Liberal Iași, D. Dimitriu, la Congresul local din 6 decembrie 1927[57]. Declarațiile cu valoare de program politic ale noului lider liberal, publicate în ziarele liberale sub titlul de *Testamentul politic al lui Ion I.C. Brătianu*, reafirmau continuitatea politică a liniei de conduită trasată de antecesorul său. Documentul este reprezentativ însă și din punctul de vedere al acțiunii și, mai ales, al viitorului discurs pe care trebuiau să-l promoveze liberalii după dispariția lui Ion I.C. Brătianu „care prin experiența și autoritatea lui absorbea o mare parte din activitatea P.N.L.". Sunt menționate aici formule de a compensa puterea, înțeleasă nu ca pe o proprietate a cuiva, ci ca pe o strategie. Reprezentanții partidului trebuiau să meargă în mijlocul poporului, ca masa electorală și straturile adânci ale poporului să fie puse la curent cu ceea ce face și ceea ce va să mai facă guvernul și partidul liberal pentru țară și pentru interesele obștești"[58].

Dincolo de mecanismele compensatorii ale autorității, problemele țării, ale guvernului și ale Partidului Național Liberal rămâneau grave la sfârșitul anului 1927. Strălucirea serbărilor comemorative de la Constanța (legate de alipirea Dobrogei) sau strămutarea rămășițelor lui Alexandru Ioan Cuza de la Ruginoasa la Iași n-a putut să înșele pe nimeni spune Nicolae Iorga[59]. Conducerea lui Vintilă Brătianu nu era una tocmai comodă. Onest, muncitor, patriot, el repudia orizonturile largi ale omului de stat, legându-se de amănunt.

---

[56] Constantin C. Giurescu, *Amintiri/1*, București, Ed. Sport-Turism, 1976, p. 253-254; în același sens, al unei noi „revoluții liberale" – care să implice revenirea P.N.L. la originile sale democratice și radicale, prin deschiderea către toate păturile societății... – s-a exprimat ulterior (de pe pozițiile luptei politice nemijlocite pentru dobândirea pozițiilor de conducere în partid) Gh. Tătărescu; în Gheorghe Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, București, Ed. Enciclopedică, 1996, p. XIV.

[57] *Congresul P.N.L. din Iași*, în „Mișcarea", an XXI, nr. 276, marți, 6 decembrie 1927.

[58] *Ultima oră. Partidul național-liberal își continuă opera. D-l Vintilă Brătianu, noul președinte, expune programul de realizări imediate*, în „Viitorul", an XX, nr. 5933, joi, 1 decembrie 1927; vezi și „Mișcarea", an XXI, nr. 271, miercuri, 30 noiembrie 1927.

[59] *O solemnitate istorică la Iași*, în „Mișcarea" an XXI, nr. 290, vineri, 23 decembrie 1927; N. Iorga, *op. cit.*, p. 456.

Perceperea evenimentelor ca pe un provizorat era accentuată de presiunea politică și de cea economică. Reprezentare ce a fost internalizată de liderii liberali. În fața contestării virulente a opoziției, Vintilă Brătianu a căutat – la 30 decembrie 1927 – o înțelegere directă cu Iuliu Maniu, un condominium la putere sau, cel puțin, unele garanții de continuitate – în momentul guvernării țărăniste – a operei politice liberale[60]. În principal, a actului de la 4 ianuarie, „opera ambițioasei sale familii", cum îl definește Iorga[61]. Slăbiciunea evidentă a Partidul Național Liberal, de după moartea lui Ionel Brătianu, a constituit însă pentru Partidul Național Țărănesc un imbold pentru o soluționare unilaterală a situației politice. Rezolvarea problemelor economice era legată de o eventuală stabilizare în urma obținerii unui împrumut extern. „Nu guvernul român apelează la împrumuturi externe, ci reprezentanții marilor capitaluri streine ne fac propuneri serioase ca să ne ofere aceste capitaluri spre colaborare", declara primul ministru în Parlament[62]. Lucrurile nu îmbrăcau însă deloc aceste formule. Eșecul obținerii unui asemenea împrumut (în situația de criză politică) a determinat demisia guvernului la 3 noiembrie 1928. Regența încredința lui Iuliu Maniu, președintele Partidului Național Țărănesc, mandatul formării guvernului și al organizării alegerilor. O altă „eră nouă" părea a începe pentru România[63].

În penumbra statuii pe care i-au înălțat-o marelui dispărut în noiembrie, PNL s-a târât – fără voință parcă – la guvernare pe parcursul anului 1928. În alegerile din decembrie 1928, liberalii vor obține unul din cele mai mici scoruri electorale din perioada interbelică (6,5%). Era un semnal pentru ieșirea din încremenirea în care organismul liberal intrase după anii de guvernare și după marea pierdere de prestigiu suferită odată cu dispariția liderilor. În opoziție, sub conducerea lui I.G. Duca, a început refacerea cadrelor, construirea unei structuri a Tineretului Liberal (decembrie 1929) și organizarea temeinică pe teren – în provincii – spre a putea face față tot mai numeroaselor adversități[64].

---

[60] *Ultima oră politică. Pentru ce a propus partidul liberal colaborarea partidului național țărănesc. Pentru a se continua opera constructivă și pentru a înfățișa România solidară în fața străinătăței, guvernul a făcut propunerea de colaborare, în interesul general al țărei. Viitorul va arăta greșala ce se face refuzând această propunere*, în „Viitorul", XX, nr. 5938, miercuri, 7 decembrie 1927.

[61] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 455.

[62] „Viitorul", an XX, nr. 5952, joi 22 decembrie 1927.

[63] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 456.

[64] *Tineretul Liberal. Dare de seamă a Adunărei Generale din 7 Decembrie 1930 cu îndrumări date de D-l I.G. Duca*, București, 1931; Marcel Ivan, *op. cit.*, p. 15.

Dezbateri în lumea specialiştilor privind extracţia şi reducerea producţiei de petrol a României în perioada 1934-1938

GHEORGHE CALCAN

Fapt cunoscut, petrolul a avut un rol foarte important în evoluţia modernizării României în perioada interbelică[1]. Atenţia noastră se va îndrepta asupra evoluţiei producţiei în perioada 1934-1938 şi mai ales asupra reducerii acesteia survenită dupa anul 1936 şi dezbaterile generate de acest fenomen.

În contextul relansării economice a ţării dupa criza economică a anilor 1929-1933[2], industria de petrol a continuat să aibă o evoluţie pozitivă. Creşterea producţiei anului 1933, cu numai aproximativ 0,50% faţă de anul precedent, a fost explicată de „Monitorul petrolului" prin aplicarea, în primele cinci luni ale anului, a acordului de restricţie a producţiei[3].

Anul 1934 a marcat, însă, o creştere a producţiei cu aproape 15 procente, ridicând nivelul productivităţii petroliere la cote înalte[4]. Această creştere s-a datorat, în principal, aportului noilor regiuni petroliere ale judeţului Dâmboviţa (Răzvad-Viforâta-Tei şi Bucşani)[5]. Valorificarea producţiei anului 1934 a înregistrat o scădere de 12% faţă de anul precedent[6], determinând industria de petrol să-şi pună întrebarea: „unde mergem"?

---

[1] Vezi Ion Agrigoroaiei, D.D. Rusu, *Istoria Românilor. Epoca Contemporană*, Chişinău-Galaţi, 1992, p. 36-41.

[2] Emilia Sonea, Gavrila Sonea, *Viata economică şi politică a României 1933-1938*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 69-102.

[3] *Extractia ţiţeiului si activitatea de foraj pe şantiere în cursul anului 1933*, - „Moniteur du petrole roumain" (în continuare M.P.R.), nr. 6, 15 martie 1934, p. 330-349.

[4] *Exportul petrolier al anului 1934*, M.P.R., nr. 4, 15 februarie 1935, p. 225-230; *Capitalurile şi rentabilitatea societăţilor anonime de petrol*, M.P.R., nr. 3, 1 februarie 1935, p. 143-151.

[5] *Extracţia ţiţeiului, activitatea de foraj în şantiere si valorificarea ţiţeiului în anul 1934*, M.P.R., nr.8, 15 aprilie 1935, p. 225-252

[6] *Exportul petrolier al anului 1934*, M.P.R., nr. 4, 15 februarie 1935, p. 225-230.

Dintre cauzele acestei situații, se sublinia nereducerea taxelor și obligațiilor către stat[7].

Anul 1935 realiza o răsturnare a situației din 1934: producția a scăzut, iar rezultatele valorificării au crescut. Scăderea producției anului 1935 cu aproximativ 1%[8], „nu este deloc însemnată, ea este însă semnificativă" întrucât, „este pentru întâia oară în perioada anilor de după război când avem a nota o descreștere a producției"[9]. Dintre cauzele reducerii producției „Monitorul petrolului" reținea: reducerea activității de foraj cu 16%, concentrarea acesteia în regiuni noi, ce nu au confirmat așteptările, epuizarea zăcămintelor sau degazeificarea straturilor în unele schele[10].

Ușoara scădere a producției din acest an nu a „supărat" prea mult industria de petrol, pentru că ea „a putut fi compensată cu prețuri mai bine realizate"[11], valorificarea țițeiul crescând cu 49% față de anul precedent[12]. Luând în considerație creșterea lentă a consumului și a producției mondiale din ultimii ani, aceeași revistă nu ezita, totuși a vedea că principalul factor al acestui „miraj" l-au constituit cumpărările masive facute de Italia, pentru nevoile de combustibil în războiul cu Etiopia, la care se adăugau „nevoile navelor de război ale diferitelor țări, ce și-au întețit manevrele, ca și stocurile importante făcute de Germania, Franța, etc."[13]. Privind astfel evoluția industrială de petrol în 1935, vom înțelege de ce acest an a fost caracterizat „anul prosperității artificiale"[14].

---

[7] *Unde mergem?*, M.P.R., nr.1, 1 ianuarie 1935, p. 3-9. Acesta este primul articol al „Monitorului" din anul 1935.

[8] *Producția de țiței a societăților anonime în anul 1935*, M.P.R., nr. 6, 15 martie 1936, p. 410-428. Din totalul producției, 99% s-a obținut de către societățile anonime. Primele zece societăți producătoare au obținut 92,5% („Astra Română" 1 736 000 t, „Steaua Română" 1 365 000 t, „Concordia" 1 230 000 t, „Grupul Unirea" 1 004 000 t, „Româno-Americană" 673 000 t, „Creditul Minier" 565 000 t, „Prahova" 487 000 t, „Colombia" 437 000 t, „I.R.D.P." 138 000 t, „Grupul Dacia-Stamaphta" 118 000t), restul societăților anonime 6,5% și întreprinderile particulare, 1% Grupul primelor societăți a înregistrat o creștere a producției de 1%, în timp ce restul întreprinderilor a cunoscut o scădere a producției de 21% (*Ibidem*, p. 410)

[9] *Producția de țiței în anul 1935 raportată pe șantiere*, M.P.R., nr. 9, 1 mai 1936, p. 631-656.

[10] *Ibidem*.

[11] *Prețurile comparative ale produselor și ale țeiurilor românești cu cele americane*, M.P.R., nr.2, 15 ianuarie 1936, p. 99-114.

[12] *Producția de țiței în anul 1935...*, p. 631-656.

[13] *Prețurile comparative ale produselor...*, p. 103.

[14] *Anul prosperității artificiale*, M.P.R., nr.1, ianuarie 1936, p. 3-10. Acesta este articolul cu care „Monitorul petrolului" își începe apariția în 1936.

În anul 1936 producţia ţării a crescut din nou, ajungînd la 8.704.000 t petrol[15]. Aceasta a fost cea mai mare producţie atinsă de România în perioada interbelică. După acest moment producţia ţării a scăzut cu 18% faţă de 1936[16]. Astfel s-a înregistrat cea mai serioasă descreştere a etapei până la intrarea ţării în război, în anul 1941, când producţia de petrol s-a cifrat la 5.577.000 t[17].

Prin producţia sa, România reuşea să se menţină, în anii 1935 şi 1936, pe locul al patrulea în lume, după S.U.A., U.R.S.S. şi Venezuela, cu o contribuţie de 3,53% şi respectiv, 3,70% din totalul producţiei mondiale, pentru ca, în funcţie de acelaşi parametru, ea să coboare pe locul al şaselea în anii 1938 si 1939, cu o contribuţie de 2,41% şi respectiv 2,18%[18].

Consumul intern al României a crescut, în timp, tendinţă care s-a menţinut şi în perioada de sfârşit a epocii interbelice, deşi producţia a fost în scădere. Spre exemplu, în anul, 1939, comparativ cu anul 1938, producţia de petrol brut a ţării a scăzut cu 5,6%, iar consumul intern a crescut cu

---

[15] *Producţia de ţiţei a României pe şantiere între anii 1857-1936*, M.P.R., nr. 18, 15 septembrie 1937, p. 1316.

Pentru a ne crea o imagine mai nuanţată despre evoluţia producţiei de petrol a ţării în această etapă considerăm util urmărirea şi a altor câteva date. Spre exemplu, contribuţia judeţelor la totalul producţiei naţionale a fost pentru anul 1932 următoarea: jud. Prahova 49,61%, Dâmboviţa 48,69%, Buzău 0,87%, Bacău 0,83% (*Diagrama producţiei petrolului brut a României în 1932*, M.P.R., nr. 8, 15 aprilie 1933, p.441). Fireşte, această ierarhie a anului 1932 este valabilă pentru aproape întreaga perioada interbelică. Cele mai productive şantiere conform aceloraşi date au fost: Gura Ocniţei (Dâmboviţa) 40, 3% din producţia ţării, Boldeşti (Prahova) 14,9%, Ochiuri (Dâmboviţa) 40,3% din producţia ţării, Boldeşti (Prahova) 14,91% , Ochiuri (Dâmboviţa) 8,81%, etc. În anul 1936, şantierul Bucşani (Dâmboviţa) a ocupat locul întâi în producţia ţării cu un total de 2 176 500 t (Anton Moisin, *Aspecte ale evoluţiei industriale româneşti în anii 1889-1944*, Anuarul Societăţii de Ştiinţe din România, Filiala Prahova, I, Ploieşti, 1989, p. 73-86.

[16] Mihail Pizanty, *L'Industrie roumaine du raffinage en 1937*, Cartea românească, Bucureşti, 1938, p. 3.

[17] *Production mondiale mensuelle de pétrole brut pendant l'année 1936, comparativement a l'année1935*, M.P.R., nr. 10, 15 mai 1937, p. 852; *Producţia mondiala* de ţiţei în anul 1936 comparativ cu anul 1935, M.P.R., nr. 10, 15 mai 1937, p. 852.

[18] *Production mondiale de pétrole brut pendant l'année 1939*, M.P.R., nr. 7, 1 aprilie 1940, p. 422. În anul 1939 ierarhia producătorilor de petrol era următoarea: S.U.A. (60,54%), U.R.S.S. (10,80%), Venezuela (9,80%), Iran şi Bahrein (4,20%), Indiile neirlandeze (3,08%), România (2,18%), Mexic (1,88%), Irak (1,50) etc. (*Ibidem*).

6,5%[19]. Cu toate acestea, consumul intern nu reuşea să menţină ritmul evoluţiei producţiei naţionale[20].

Efectivele personalului din industria petrolieră au cunoscut o curbă ascendentă faţă de perioada crizei economice, ajungând la un total de 15.956 angajaţi în anul 1936 şi 17.200 în anul 1940, situându-se totuşi la o distanţă apreciabilă faţă de etapa de dinainte de criză[21]. Fiecare societate ţinea o situaţie exactă. Fiecare şantier, rafinărie şi întreprindere trimitea la centru, săptămânal, rapoarte cu situaţia personalului, indicându-se numărul noilor angajaţi şi al celor plecaţi[22].

Industria de petrol a continuat să protesteze împotriva fiscalităţii excesive, percepută de stat sau de diverse alte instituţii. Astfel, în 1937, „Monitorul petrolului" constată că în decursul ultimilor 10 ani, sarcinile impuse de stat industriei de petrol erau de 10-30 de ori mai mari[23].

De asemenea, industria petrolieră a luptat cu aceeaşi perseverenţă, ca şi în trecut, împotriva taxelor de transport pe calea ferată şi împotriva tendinţei de a le mări[24]. Se arăta că, în România, costul unei tone de ţiţei sau de produse petroliere era, de la rafinărie până la punctul de export, de 6-10 ori mai scump decât în alte ţări exportatoare.

> „Datorită acestui fapt, avem a constata cum produsele petroliere de provenienţă americană, trec sub ochii noştri, în susul Dunării, pentru statele din bazinul dunărean"[25].

---

[19] În 1938 consumul intern a fost de 1 674 046 t iar în 1939 de 1 784 750 t (*Consumul intern de produse petroliere*, M.P.R., nr. 4, 15 februarie 1940, p. 189-196).

[20] Dacă România deţinea în 1939, 2,18% din producţia mondială, ea consuma numai 0,70% din aceasta. (*Consumul mondial al produselor petroliere în 1939*, M.P.R., nr. 12, 15 iunie 1940, p. 659-664).

[21] *Statistica personalului din şantiere la 31 decembrie 1936*, M.P.R., nr. 7, 1 septembrie 1940, p. 967. Iată cum se prezintă structura acestui personal la cele două momente, 1936 şi 1940: ingineri şi geologi 328 şi respectiv 339, funcţionari administrativi 900 şi 793, maiştri sondori 787 şi 762, sondori 4.902 şi 4.942, muncitori calificaţi 4.255 şi 5.213, zilieri, gardieni etc. 4.784 şi 5.150 (*Ibidem*).

[22] Arhivele Statului, Filiala Prahova, Fond „Astra Română", dos. 17/1934.

[23] Din preţul benzinei, proporţia ce revine statului este de 79%, 1% reprezentau spezele aferente manipulării, iar 20% rămâne pentru rafinor. (*Dezvoltarea consumului intern*, M.P.R., nr. 2, 15 ianuarie 1937, p. 123-124).

[24] *Majorarea tarifelor de transport pe C.F.R.*, M.P.R., nr. 4, 15 februarie 1937, p. 270; *O nouă majorare a tarifelor de transport pe calea ferată*, M.P.R., nr. 19, 1 octombrie 1937, p. 1502.

[25] *Situaţia generală*, M.P.R., nr. 24, 15 decembrie 1937, p. 1901.

Se relua o idee mai veche, care constata că transportul pe calea ferată era mai scump decât cel prin conducte, indicându-se astfel extinderea rețelei de conducte. Celor care priveau cu o oarecare nostalgie eventualitatea pierderii unei clientele sigure, li se oferea exemplul acelora care în trecut făceau transportul cu diligența și care au trebuit să accepte condițiile impuse de evoluția civilizației[26]. Analizând cu atenție această idee, mai degrabă am zice că era vorba de un șantaj, care avea darul să intimideze căile ferate, pentru a nu ridica mereu taxele de transport, căci problema extinderii rețelei de conducte era mult mai veche și ea necesita cheltuieli foarte mari și nu știm cât entuziasm ar fi fost în această etapă pentru a le acoperi.

Tancred Constantinescu, fost ministru al industriei, într-un interviu acordat ziarului „Bursa", arăta că fiscalitatea excesivă din această etapă era legată direct de întărirea capacității de apărare a țării, sacrificiu care era de înțeles, dar el să nu fie suportat doar de una sau două ramuri de activitate economică[27]. Această idee convenea industriei de petrol, motiv pentru care „Monitorul petrolului" a preluat in paginile sale acest interviu. Totodată, putem constata că Asociația Industriașilor de Petrol, a protestat împotriva intenției statului de a impune exportului o nouă taxă și timbru de aviație[28].

În categoria de taxe care iritau industria de petrol continuau să se mențină cele pentru fondul drumurilor, cele pentru traversarea acestora și cele impuse de autoritățile locale etc.[29].

Industria de petrol a continuat să protesteze și față de întârzierile cu care Banca Națională a României achita drepturile bănești ale exportatorilor. La 1 septembrie 1937 societățile de petrol aveau blocate la B.N.R. aproximativ 900 milioane de lei. B.N.R. întârzia de regulă cu 90-100 de zile plata acestor sume, ceea ce făcea ca, pentru un timp, unele activități să fie lipsite de fluxul unui numerar continuu[30].

---

[26] *Între industria petrolieră și calea ferată*, M.P.R., nr. 23, 1 decembrie 1937, p. 1845-1847.

[27] *Cu referire la sporirea proiectată a tarifelor de transport pe calea ferată*, M.P.R., nr.21, 1 noiembrie 1937, p. 1646.

[28] *Timbrarea contractelor petroliere*, M.P.R., nr. 7, 1 aprilie 1937, p. 580.

[29] *Perceperea taxelor pentru fondul drumurilor*, M.P.R., nr. 1, 1 ianuarie 1937, p. 72; *Noi taxe pentru traversarea drumurilor publice*, M.P.R., nr. 3, 1 februarie 1937, p. 215.

[30] *Lichidarea comerțului exterior*, M.P.R., nr. 24, 15 decembrie 1937, p. 1935; *Pierderile din întârzierea efectuării plății exporturilor petroliere*, M.P.R., nr. 23, 1 decembrie 1937, p. 1847-1848.

„Monitorul petrolului" a punctat cu satisfacţie hotărârile adoptate de forurile conducătoare în favoarea industriei de petrol, deşi aceste momente au fost mai rare. Aşa s-a întâmplat de fiecare dată când s-au adus unele înlesniri în exportul produselor petroliere, în simplificarea unor formalităţi de export-import sau de scoatere de sub contingentare a unor materiale necesare industriei din import[31]. O satisfacţie şi mai mare încerca revista în cazurile în care – şi ele, destul de rare – societăţile de petrol propuneau sau acceptau uşor o reducere de preţuri pentru consumul intern:

> „Prin aceste masive scăderi de preţuri, industria de petrol se plasează în axa marilor interese ale consumatorilor, dovedind că înţelege să ocrotească pe clienţii permanenţi din ţară"[32].

Spre finalul perioadei interbelice, conjuctura externă a făcut ca produsele petroliere să fie mai mult solicitate. În această situaţie, industria de petrol a devenit mai încrezătoare în propriile puteri şi mai fermă în promovarea intereselor sale. Acest lucru a determinat o schimbare a tonalităţii industriei de petrol:

> „De câtva timp se face o publicitate nemăsurată pe tema scumpirii produselor petroliere, la intern ca şi când aceleaşi cercuri, s-ar fi sesizat deopotrivă când ani de zile de-a rândul industria petrolieră şi-a valorificat produsele la export şi la intern cu *preţuri derizorii, ades de bătaie de joc* [...].
>
> O conjunctură favorabilă de ordin *extern*, ne-a pus în măsură, de câtva timp, de a obţine preţuri mai remuneratorii la export. Aceste preţuri mai bune vin într-un moment când producţia de ţiţei scade cu aproximativ 20% astfel, încât acest spor de preţ, în cea mai mare parte acoperă deficitul de producţie"[33].

Aceeaşi atitudine se degaja şi din poziţia industriei de petrol vizavi de obligativitatea de a aproviziona cu păcură calea ferată:

[31] *Articole pentru industria petrolieră scoase de sub contingentare*, M.P.R., nr. 15, 1 august 1937, p. 1222-1223.
[32] *Incoerenţe oficiale*, M.P.R., nr. 20, 15 octombrie 1937, p. 1569-1570.
[33] *Situaţia generală*, M.P.R., nr. 18, 15 octombrie 1937, p. 1429.

„Calea ferată mult timp a considerat ca o favoare faptul că a se aproviziona şi cu păcură, deşi lucrul acesta era în beneficiul ei. Ceva mai mult, consumând combustibilul lichid, deşi încasa în mod regulat taxele de transport, plătea cu mari întârzieri facturile de combustibil.

Iată-ne acum într-o epocă în care păcura devine materie scumpă. Scăderea producţiei de ţiţei, cererile mari din străinătate, instalaţiile de cracare [...], toate acestea contribuie la sporirea preţului ei. În această situaţie, drumul de fier este acela ce face intervenţii pentru a i se acorda la preţ de favoare o cantitate cât mai mare de păcură"[34].

Observarea acestor poziţii ne determină să înţelegem raţionamentele acelor cercuri guvernamentale care, în diferite momente, au acţionat pentru subordonare şi controlul acestei ramuri atât de importante a economiei naţionale.

Tonul industriei petroliere a devenit oarecum ironic şi acid în această etapă, la adresa partidului de guvernământ şi a politicii sale economice. Acest fapt era un lucru neobişnuit pentru „Monitorul petrolului", care în mod constant a criticat măsurile şi legile cu caracter economic, dar nu şi partidele sau factorii care au stat în spatele acestora. Ceea ce nu convenea industriei petroliere erau legile pentru reglementarea cartelurilor, pentru naţionalizarea (rentabilizarea) muncii şi chiar legea minelor din 1937. „Monitorul" arăta că partidul de guvernamânt se găsea la sfârşitul mandatului său şi că indicat era ca el să-şi retuşeze programul, dar acesta se comporta ca şi cum ar fi fost la început de mandat[35].

Într-un articol intitulat sugestiv *Dictatura economică*, „Monitorul petrolului" se solidarizează cu presa, care,

„în unanimitate, a luat atitudine contra încercărilor ca pe calea unor decrete-legi, să se instaleze şi la noi o imixtiune a statului în mersul întreprinderilor econnomice ale ţării, aceasta atât contrar prevederilor constituţionale cât şi a libertăţii şi iniţiativei particulare"[36].

[34] *Păcura pentru C.F.R.*, M.P.R., nr. 16, 15 august 1937, p. 1301.

[35] *Situaţia generalaă*, M.P.R., nr. 10, 15 mai 1937, p. 883.

[36] M.P.R., nr. 9, 1 mai 1937, p. 755-756.

O interesantă dezbatere în lumea specialiştilor a fost cea care a avut ca temă scăderea producției de petrol a României, după anul 1936[37].

În perioada anilor 1925-1926, când producția petrolieră a României înregistra sporuri anuale de 20-30%, un optimism robust caracteriza cercurile petroliere, vizavi de resursele şi viitorul acestei industrii.

> „Pe zi ce merge, consemna „Monitorul petrolului", se dovedeşte mai mult că subsolul regiunilor noastre petroliere, ascunde imense bogății nebănuite şi că dacă împrejurările ne vor fi favorabile [...], ne putem aştepta în scurtă vreme la un avânt extraordinar al industriei noastre de petrol"[38].

Un optimism debordant propaga inginerul geolog Armand Rabischon, într-o conferință prezentată la Congresul Internațional de Sondaje, de la Bucureşti din anul 1925. El susținea că România nu avea de ce să-şi facă probleme asupra rezervelor ei, întrucât ea ar fi dispus de rezerve mai mari chiar decât America[39].

Sentimentul încrederii în rezervele petroliere ale viitorului l-a stăpânit şi pe inginerul chimist Cristian Leu, şeful laboratorului Arsenalului Armatei. Acesta, pentru a fi convingător, oferea exemplul economiştilor americani, care, de la începuturile industriei de petrol, vorbeau de pericolul epuizării acestor rezerve naturale, propunând raționalizarea lor. Or, realitatea a confirmat contrariul: „dacă unele din previziunile acelor voci autorizate s-ar fi realizat, astăzi petrolul nu ar fi existat decât sub forma mostrelor aruncate prin vitrinele muzeelor". Făcând apel la cercetătorii americani, Cristian Leu considera că rezervele de petrol ale lumii erau susceptibile de epuizare în jurul anului 2600, perioadă în care trecerea la alte surse de energie se va face lent şi fără zguduiri. Recomandând exploatarea rațională a acestor bogății, el considera campaniile alarmiste

---

[37] Vezi Gh. Calcan, *Industria petrolieră din România în perioada interbelică. Confruntări şi opțiuni în cercurile de specialişti*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1977, p. 130-137. Informațiile oferite, reprezintă, în cea mai mare parte, o reluare a acestei problematici din lucrarea menționată. Precizări suplimentare sunt oferite în notele lucrării citate.

[38] *Situația generală*, M.P.R., nr. 20, 15 octombrie 1926.

[39] Armand Rabischon, *Rezervele petroliere ale României*, M.P.R., nr. 19, 27-30 septembrie 1925, p. 1592-1593, Idem, *Cucerirea petrolului în România de către fântânarii moşneni (1550-1854) şi mica burghezie autohtonă (1854-1896)*. Conferință ținută la „Congresul național de sondaje", Bucureşti, 29 septembrie 1925, M.P.R., nr. 22, 15 noiembrie şi nr. 23, 1 decembrie 1925, p. 1804-1812 şi 1914-1924).

premature, cu atât mai mult cu cât industria de petrol se afla abia în prima fază a dezvoltării ei, în care reuşea să scoată la suprafaţă doar 20-25% din rezerve[40].

În disonanţă cu aceste păreri, încă de prin anul 1928, Ludovic Mrazec atrăgea atenţia asupra creşterii „nenormale" a producţiei de petrol. El arăta că „exploatările intensive sunt recomandabile pentru restabilirea echilibrului producţiei"[41]. Scurgerea timpului a confirmat temerile marelui savant:

> „S-a ajuns la o exploatare rapace, tinzând la epuizarea rezervelor de petrol, fără a cunoaşte câtuşi de puţin posibilităţile de viitor. Este uşor să se stabilească pierderi enorme, subite, în urma acestor procedee, pentru economia naţională şi pentru rezervele de petrol: ele depăşesc cele mai pesimiste supoziţii. O ameliorare cel puţin parţială se impune, adoptând exploatarea la situaţia generală a construirii de rezerve. Producţia trebuie să fie redusă la un nivel care să poată ajunge la acest echilibru economic şi care este expresia raportului între cifrele de rezervă actualmente vizibile şi probabile şi producţie. Sunt 10 ani de când eu am preconizat acest principiu, punând în gardă faţă de un declin al producţiei ca o consecinţă logică şi inevitabilă a unei exploatări ce depăşea toate limitele raţionale"[42].

Într-adevăr, după avertismentul din 1935, an în care producţia a înregistrat o scădere uşoară, iar în 1936 a atins punctul maxim, începând cu anul 1937 producţia de petrol a ţării a cunoscut un declin constant. Cercurile interesate au început să se agite. „Monitorul petrolului" deplângea reducerea bogaţiei straturilor petroliere[43] şi trecerea la ordinea zilei între problemele de bază ale industriei şi pe „aceea a menţinerii unui potenţial satisfăcător al producţiei"[44]. Problema scăderii producţiei de petrol a fost

---

[40] Cristian Leu, *Consideraţii asupra viitorului industriei petroliere*, M.P.R., nr. 19, 27-30 septembrie 1925, p. 1587-1591.

[41] Cf. Valeriu Patriciu, *Problemes fondamentaux pour l'avenir de notre industrie du pétrole*, M.P.R., nr. 5, 1 martie, nr. 6, 15 martie şi nr. 7, 1 aprilie 1937, p. 297-306, 387-394 şi 527-536.

[42] L. Mrazec, *Le problème du pétrole en Roumanie par rapport au problème mondiale en 1915*, M.P.R., nr. 23, 1 decembrie şi nr. 24, 15 decembrie 1940, p. 1225-1230 şi 1267-1272.

[43] *Mişcarea petrolului*, M.P.R., nr. 24, 15 decembrie 1937, p. 1902.

[44] *Mişcarea petrolului. Situaţia generală*, M.P.R., nr. 4, 15 februarie 1940, p. 223.

analizată și în paginile altor publicații de specialitate precum „Analele Minelor din România" și „România petroliferă"[45].

Pesimismul a luat locul optimismului:

> „Ne găsim într-o perioadă când munca înfrățită cu capitalul trebuie să scormonească cu sapa mult, foarte mult pământ, iar recompensa acestei munci după eforturi neobișnuit de mari, să poată fi găsită sau adesea să se irosească capitaluri și eforturi fără nici un rezultat"[46].

Între primele analize ale acestei situații a fost cea a inginerului D. Filipescu, în cadrul unei conferințe, sub auspiciile Asociației Inginerilor și Tehnicienilor din Industria Minieră, la Camera de Comerț din Ploiești din 18 mai 1937. El începea prin a arăta că producția țării a scăzut vertiginos în ultimele șase luni și că perspectivele începeau „să apară ca foarte neliniștitoare"[47]. Din datele și perspectiva scurtă pe care o avea la îndemână, D. Filipescu indica trei cauze ale acestei situații: a) scăderile repetate ale metrilor forați: b) punerea în valoare în ultima vreme a puține noi regiuni de exploatare. (Astfel, în perioada 1927-1934, nu s-au pus în valoare decât regiunile Boldești și Ariceşti, din care numai prima a avut succes, iar în perioada 1935-1936, singura regiune pusă în exploatare a fost Bucșani, al cărei șantier a dat o producție importantă, oprind diminuarea producției generale a țării, dar din nefericire, producția acestuia a scăzut vertiginos); c) cifrele forajului anual de explorare, care erau inferioare cifrelor forajului total, 6%, în perioada 1927-1936[48].

Concluzia la care ajungea inginerul român, era aceea că micșorarea producției se explica prin faptul că nu s-a săpat suficient și în timp oportun în regiuni de explorare. Totodată, el sesizează un paralelism între

---

45 Fl. Demetrescu, *Situația actuală a industriei de petrol și posibilitățile ei de dezvoltare în viitor*, „Analele Minelor din România" (in continuare A.M.), nr. 7, 1937, p. 249-236, *Idem*, *Cauzele crizei de țiței din România și soluțiuni pentru ameliorare*, A.M., nr. 7, 1937, p.265-268; D. Rusu Abrudeanu, *Considerațiuni asupra exploatărilor petroliere în stadiul actual*, A.M. , nr.7, 1937, p. 269-282; A. Drăgulănescu, *L'industrie du pétrole en Roumanie et la crise*, A.M. , nr. 7, 1937, p. 165-168; *Criza producției românești de petrol*, „România petroliferă", an XVII, nr. 347, 28 aprilie 1937.

46 *Mișcarea petrolului*, M.P.R., nr. 24, 15 decembrie 1937, p. 1902.

47 D. Filipescu, *Situația actuală a industriei de petrol și posibilitățile ei de dezvoltare în viitor*, M.P.R., nr. 11, 1 iunie 1937, p. 867-888.

48 *Ibidem*.

curba prețurilor și a metrilor săpați, în sensul că prețurile au avut cotația cea mai mică atunci când forjul a fost în scădere.

Analizând consecințele continuării scăderii producției de petrol, D. Filipescu a creionat perspectivele pesimiste pentru întreaga economie națională. Ca soluție principală a ieșirii din această criză, el propunea „un vast program de explorări, în proporții necunoscute în țara noastră până astăzi"[49]. Era necesară punerea în valoare a tuturor terenurilor posibil petrolifere și a terenurilor necunoscute.

Acest lucru costa enorm. El credea că statul nu trebuie să-și riște capitalurile, nici direct, nici indirect și că exploatările acestea trebuie să fie făcute de către întreprinderile particulare care posedă capacitatea tehnică și financiară necesară.

> „Capitalului nu trebuie să i se impună nici o restricție în ceea ce privește naționalitatea lui, mai ales într-o țară ca a noastră unde nu există suficient capital național"[50].

Totodată, el se pronuța pentru acordarea unor avantaje apreciabile, în caz de reușită, celor ce făceau explorările. Saluta introducerea explorării pe ținuturi miniere de 10.000 și 25.000 ha, prin legea minelor din 1937, și se pronunța pentru ca partea cuvenită exploratorului, în caz de succes, să fie de 50% din terenurile petrolifere.

Inginerul Florian G. Dumitrescu, din Ministerul Industriei și Comerțului, explica fluctuațiile producției din anii 1936-1937 prin contribuția șantierului Bucșani. În 1936 acest șantier a dat o producție de 2 176 555 t ceea ce a însemnat 25% din producția totală a României. În anul 1937 acest șantier, contrar așteptărilor, a produs numai 1.000.000 t. Astfel, la diminuarea cu aproximativ 1.500.000 t a producției anului 1937, Bucșaniul „a contribuit" cu aproximativ 80%[51].

Scăderea producției de petrol avea loc într-un context care a marcat o sporire a forajului cu 18,5% în 1937, comparativ cu 1936. Dar raportul tonă pe metru arăta o scădere de 50%, în 1937, față de 1936 (de la 2,1 t/m la 1,1 t/m). Acest lucru era explicat, de reprezentantul ministerului de

[49] *Ibidem.*

[50] *Ibidem.*

[51] Florian G. Dumitrescu, *Criza produției de țiței în România*, M.P.R., nr. 24, 15 decembrie 1937, p. 1855-1858.

resort, prin faptul că noile puncte explorate erau la distanţe mari faţă de regiunile cunoscute petrolifere şi că era de aşteptat că acest raport t/m, să se micşoreze în continuare.

Sporirea forajului de explorare era, şi în viziunea lui F. Dumitrescu, soluţia de bază a menţinerii producţiei de ţiţei a ţării la un nivel corespunzător şi a constituirii unor rezerve de durată, problemă primordială a statului român.

Problema reducerii producţiei de petrol a ţării a fost analizată în februarie 1937, într-o conferinţă şi de Vasile Iscu, doctor inginer de mine, profesor la Academia de Înalte Studii Comerciale şi Industriale din Bucureşti[52] conferinţă căreia „Monitorul Petrolului" i-a consacrat spaţiu în două rânduri[53]. Afirmând că agitaţia a început abia la sfârşitul anului 1936 şi începutul anului 1937, el considera că „alarma trebuia dată înainte de votarea legii minelor din anul 1924[54], întrucât această lege a conferit statului dreptul de a da în concesiune terenurile sale cunoscute, rezervele sale sigure.

V. Iscu susţinea că el a atras atenţia asupra acestei probleme încă din anul 1922, prin articole publicate în presa vremii, spunând de pe atunci că România nu trebuie să extragă mai mult decât consumă, pentru că-şi va irosi rezervele; dacă va extrage într-un ritm de creştere permanentă, va ajunge să exporte 80% din producţia sa, fapt care s-a şi întâmplat în anul 1936.

Din analiza ritmului creşterii producţiei de petrol, a principalelor ţări producătoare, într-o perioadă de 20 de ani (1915-1936), se constată că România a avut cel mai rapid ritm: 5,2 ori (S.U.A. 3,7 ori, Rusia 2,8 ori etc.[55]. El a avertizat că producţia României va scădea, la fel ca aceea a Poloniei (care avea rezerve tot în arcul carpatic) şi aceea a Mexicului.

Discutând măsurile ce trebuiau adoptate pentru viitor, V. Iscu reclama necesitatea ca statul să fie regulatorul producţiei, numai el putând încetini epuizarea zăcămintelor de ţiţei. Ca mijloace de realizare a acestui scop, el propunea, în primul rând, ca statul să nu mai acorde noi concesiuni din

[52] Vasile Iscu, *Secătuirea zăcămintelor de ţiţei şi viitorul industriei petrolului în România*, Conferinţă ţinută la 20 februarie 1937, „Monitorul oficial" şi Imprimeriile Statului, „Imprimeria Naţională", Bucureşti, 1937.

[53] M.P.R., nr. 5, 1 martie şi nr. 9, 1 mai 1937, p. 356 şi p. 773.

[54] Vasile Iscu, *Secătuirea zăcămintelor de ţiţei...*, p. 3.

[55] *Ibidem*, p. 7-8.

terenurile cunoscute ca petrolifere, până în momentul în care producţia ţării se va reduce la 4.000.000 t anual. În al doilea rând, el se pronunţa pentru punerea în exploatare a terenurilor necunoscute ca petrolifere[56].

C. Macovei, directorul Institutului Geologic al României, apreciază că rezervele sigure ale ţării garantau existenţa industriei de petrol pentru o perioadă de aproximativ şapte ani, dacă nivelul exploatării va fi menţinut la nivelul anilor 1934-1935[57].

O analiză amănunţită a acestei probleme o făcea geologul Valeriu Patriciu, profesor al Şcolii Politehnice din Timişoara, care a utilizat în argumentaţia sa opiniile şi concluziile unor personalităţi şi instituţii avizate în această problemă. Astfel, el reţinea că în anul 1935, Gh.N. Leon, fost subsecretar de stat la departamentul industriei, considera că rezervele petroliere ale ţării nu se întindeau pe o distanţă mai lungă de cinci ani. La rândul său, Tancred Constantinescu critica pe guvernanţi că nu au făcut nimic pentru înlăturarea prăbuşirii industriei de petrol[58], iar Lucreţiu Pătrăşcanu era convins, în 1938, „de un început de epuizare a zăcămintelor cunoscute"[59].

V. Patriciu, calculând bogaţiile petrolifere, într-un studiu din 1931, ajungea la concluzia că producţia de ţiţei a României putea fi acoperită pentru 20 de ani, dacă producţia se menţinea la nivelul mediei ultimilor trei ani, iar gazele captate în aceste exploatări ar alimenta pentru 20-30 de ani „industrii puternice cum şi marile centre cu consumaţie ca Bucureşti, Ploieşti etc."[60]. El cifra rezervele de petrol ale ţării la 111.100.000 t[61]. În 1937, reconsiderându-şi poziţia, aprecia că ţara mai avea rezerve sigure pentru o perioadă de 6-7 ani, în condiţiile menţinerii producţiei la nivelul anului 1936[62].

---

[56] Vasile Iscu, *Secătuirea zăcămintelor de ţiţei...*, p. 11.

[57] G. Macovei, *Nos reserves de pétrole et la politique d'éxploration*, M.P.R., nr. 3, 1 februarie 1936, p. 183-187. Vezi şi *Enciclopedia României*, vol. III, p. 204.

[58] Valeriu Patriciu, *op. cit.*, p. 297-306, 527-536; *Idem, Probleme fundamentale pentru viitorul industriei noastre de petrol*, Bucureşti, 1937, p. 17-22.

[59] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul unitar român*, vol. II, partea II, noiembrie 1933 – septembrie 1940, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1988, p. 19.

[60] V. Patriciu, *Contributions a l'inventaire des gisements pétrolieres.* Comunication presentée au Congres de „l'Asociation de Ingeneurs et Techniciens de l'Industrie Minière" (Juin 1931), Extrait de la Revue „Annales des Mines de Roumanie", Nr. 11, Novembre 1931, Tipografia şi legătoria de cărţi „Cartea Medicală", S.A., 1931, p. 7.

[61] Cf. Mihail Pizanty, *La vitalité petrolière roumaine*, Cartea Românească, Bucureşti, 1939, p. 12.

[62] Valeriu Patriciu, *Problèmes fondamentaux ...*, p. 527-536.

Asemenea previziuni descurajante au parvenit și din studiile Institutului de Cercetări asupra Conjuncturii, din Berlin care estima rezervele la 113.000.000 t, iar durata rezervelor în ani, luând ca bază producția anului 1935, la 13 ani, deci date foarte apropiate de concluziile cercetătorilor români.

Asemenea lui V. Iscu, Valeriu Patriciu punea răspunderea epuizării straturilor petrolifere în seama statului și în mod expres, în sarcina regimului minier conturat de Legea minelor din 1924 și cea din 1929. Legea din 1924 a dat în concesiune 500 de ha de terenuri cunoscute, fără obligativitatea de a executa prospecțiuni, de către societățile care primeau aceste terenuri. Legea minelor din 1929 recunoștea importanța activității de prospecțiuni, acorda unele avantaje celor care le executau, dar nu suficient de stimulative pentru explorator. În această direcție, legea minelor din anul 1895, prin articolul 18, prevedea:

> „Cel ce a descoperit zăcământul are un drept de preferință față de alți solicitanți."

Firește, o asemenea interpretare a epuizării rezervelor petroliere ale țării din legea minelor din 1924 și în mai mică măsură, din cea din 1929 era în legătură directă cu discuțiile și preparativele care au condus la adoptarea noii legi a minelor din anul 1937. Astfel, V. Patriciu, acuzând regimul minier în vigoare că nu a făcut exploatări în regiuni depărtate, că nu a încurajat explorarea, că a fixat formalități îndelungate pentru acordarea de terenuri de explorare, că avantajul celor ce au făcut explorări este foarte mic față de riscurile asumate, sublinia că

> „trebuie fără ezitare, foarte rapid, să facem tot posibilul pentru a realiza un regim minier care să țină cont de adevăratele interese ale țării"[63].

Soluția principală pentru iesirea României din impasul epuizării rapide a rezervelor petroliere era, și în viziunea lui Patriciu, „descoperirea unor noi rezerve de terenuri petrolifere".

Problema secătuirii rezervelor de petrol ale țării a fost discutată și de unele societăți petroliere, chiar dacă, uneori, unele dintre acestea s-au

---

[63] *Ibidem.*

folosit de acest context pentru a solicita modificarea regimului minier în vigoare. Astfel, societatea „Astra Română", în raportul către Adunarea generală, arăta: „Metodele de lucru actuale și rapiditatea exploatării, provoacă epuizarea rapidă a terenurilor dovedite și nu există nici o siguranță că producția din România nu va suferi o scădere simțitoare", dacă nu se vor descoperi noi regiuni. Raportul cerea modificarea legii minelor, pentru că statul nu încuraja prospecțiunile[64].

Idei asemănătoare se găseau și în raportul societății „Steaua Română", pentru anul 1935[65], și într-o conferință din 1937 a directorului tehnic al acestei societăți, inginerul A. Dragulănescu. Acesta, militând pentru constituirea de noi rezerve prin explorări, propunea o exploatare simultană pe toată suprafața unei regiuni petroliere, ce putea să aibă întinderi cât de mari. El explica scăderea producției șantierului Bucșani, după un an și jumătate de producție spectaculoasă, prin faptul că s-au scurs gazele și presiunea a scăzut de la 180 de atmosfere la 50 de atmosfere, conducând la diminuarea aferentă a producției[66].

Societatea „Creditul Minier", în raportul Consiliul de administrație pentru anul 1939, menționa faptul că problema descoperirii de noi rezerve rămânea încă nerezolvată, aceasta fiind singura soluție menită să asigure menținerea producției petroliere a țării[67].

În această etapă a scăderii producției de petrol și a îngrijorării față de acest aspect, „Monitorul petrolului" a avut un moment în care a încercat să subestimeze această problemă. Într-un articol publicat la mijlocul anului 1937, susținând că folosește date din analizele Institutului Geologic al României și din cele ale Direcției Minelor din Ministerul Industriei, arăta că alarmele erau false și că „rezervele sigure îndrituiesc instalarea unui regim de exploatare extensivă", că rezervele posibile nu au fost luate în considerație în unele calcule. Articolul mai încerca să contracareze critica la adresa celor ce au făcut exploatări considerate prădalnice, susținând că cele două societăți, care reprezentau cele două mari trusturi mondiale, au scăzut în mai multe rânduri producția, atunci cînd piața era suprasaturată, și amintind că M. Manoilesu, ministru al Industriei și Comerțului în anul 1931 a acordat prime exploatatorilor[68].

[64] *Idem, Probleme fundamentale...*, p. 23-27.
[65] *Idem, Problèmes fondamentaux ...*, p. 297-306, 387-394, 527-536.
[66] *Industria de petrol a României în fața crizei*, M.P.R., nr. 8, 15.IV.1937, p. 587-589.
[67] *Mișcarea petrolului. Situația generală*, M.P.R., nr. 9, 1 mai 1940, p. 531.
[68] *Problema rezervelor de petrol ale țării*, M.P.R., nr. 12, 15 iunie 1937, p. 982.

Deşi sunt foarte clare, considerăm totuşi ca nerelevante ideile acestui articol, faţă de îngrijorarea „Monitorului petrolului" şi a factorilor implicaţi în problema diminuării rezervelor de petrol. Această poziţie ar putea fi interpretată mai degrabă ca o speranţă că scăderea de producţie era un fenomen temporar, aşa cum de altfel a mai cunoscut industria de petrol în trecutul apropiat.

Din cele discutate, se constată că problema reducerii rezervelor de petrol ale ţării s-a pus în mod acut din momentul în care producţia de petrol a început să scadă constant. Chiar dacă acestă problemă a fost semnalată anterior de anumite voci, ea nu a devenit o preocupare a factorilor interesaţi sau avizaţi, decât atunci când consecinţele ei s-au răsfrânt în rezultate negative.

Vorbind despre cauzele acestei situaţii, majoritatea opiniilor au încercat să le găsească în atitudinea statului sau în stipulaţiile regimului minier. În diversitatea opiniilor exprimate, cele ale lui Ludovic Mrazec s-au particularizat, datorită autorităţii sale incontestabile, prin caracterul lor anticipativ, prin definirea exploatărilor petroliere ca prădalnice şi iraţionale.

În multitudinea modalităţilor propuse pentru a se ieşi din această situaţie de criză, ideea intensificării exploatărilor pentru descoperirea de noi rezerve a fost considerată, îndeobşte, cheia universală a rezolvării stării de impas. Ideea reducerii producţiei de petrol a ţării în funcţie de rezervele cunoscute, promovată de L. Mrazec şi mai apoi de V. Iscu, nu s-a bucurat de audienţa celor ce s-au implicat în această dezbatere.

Chiar dacă uneori problema rezervelor de petrol ale ţării a fost legată de anumite interese, vizavi de noua lege a minelor din anul 1937, lucru pe care l-am semnalat deja ea nu şi-a pierdut nimic din fondul ei, rămânând pe mai departe „de o excepţională gravitate"[69].

Desigur, în afara acestor idei predominante în publicistica vremii despre cauzele scăderii producţiei petroliere, pot fi luate în consideraţie şi alte ipoteze.

Nu este exclus ca statul să fi dorit, în acel context internaţional, reducerea producţiei petroliere pentru a păstra acest zăcământ pentru viitor. Legea minelor din 1937, prin care s-au încurajat factorii naţionali şi mai ales, tărăgănările pentru adoptarea unui nou regim minier ar putea fi sus-

[69] *Enciclopedia României*, vol III, p. 205

pectate ca având scopul implicit de îngrădire a explorărilor petroliere, tocmai pentru păstrarea acestei bogății.

C. Argetoianu, președinte al Consiliului Superior Economic, inițiatorul planului economic cincinal[70], vorbind despre dezinvoltura cu care s-au făcut exploatările petroliere în trecut, declara presei la 28 martie 1938:

> „Și noi am crezut ca toată lumea, că ne găsim în fața unei bogății nesecabile în care am dat iama, fără nici un plan dinainte conceput. [...].
>
> În această situație toată lumea trebuie să recunoască că *politica indiferenței* nu mai poate continua și că *raționalizarea producției se impune*" (s.ns. – Gh.C.)[71].

Aceste aprecieri pot fi interpretate ca argumente ale faptului că planul cincinal și politica economică de la sfârșitul perioadei interbelice și-au propus restricții în creșterea producției petroliere. Acest lucru venea în evidentă contradicție cu declarațiile oficiale, care vorbeau permanent despre eforturile de creștere a producției de petrol. Având în vedere faptul că în politică sau în discursuri unele lucruri sau nu se spun, sau numai se sugerează, discrepanța dintre cele două atitudini nu este de neînțeles.

De altfel, această politică de a păstra petrolul în zăcământ a fost surprinsă de inginerul R. Sergescu (în paginile „Analelor Minelor"), care interpreta fiscalitatea excesivă și obstrucțiile aplicate exportului petrolier, tocmai ca rezultat al acestei politici[72].

Un argument al faptului că rezervele petroliere ale României nu se puteau epuiza în câțiva ani, îl poate constitui relansarea producției petroliere în perioada postbelică: 14 590 000t petrol extrase în 1975[73]. E adevărat că în evoluția producției petroliere postbelice trebuie luată în considerație și evoluția tehnologică.

Scăderea producției de petrol ar putea fi explicată și printr-o eventuală retragere a unor capitaluri străine din industria românească la sfârșitul

[70] Vezi Gh. Calcan, *op. cit.*, p. 223-228.

[71] *Un plan cincinal de activitate în câmpurile petrolifere din România*, M.P.R., nr. 7, 1 aprilie 1938, p. 493-496.

[72] B. Sergescu, *Sarcinile industriei petroliere românești*, A.M., an XXII, nr. 1, 10 ianuarie 1939, 1939, p. 11-15.

[73] *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România* 1983, p. 90; *Anuarul Statistic al României* 1990, p. 689; *Anuarul Statistic al României* 1991, p. 448; *Anuarul Statistic al României* 1992, p. 409.

perioadei interbelice, din cauza contextului internațional. Din cercetările întreprinse până în prezent nu am găsit însă dovezi pentru argumentarea acestei ipoteze. Datele oficiale, publicate, nu indică vreo retragere a acestui capital. Capitalul investit în această industrie s-a aflat și după 1936 la nivelul cotei superioare din etapa precedentă. O reducere a capitalului investit s-a produs în 1940-1941, dar această reducere a fost insignifiantă.

Trecând în revistă cauzele principale ale scăderii producției de petrol: epuizarea zăcămintelor, dorința de protejare a rezervelor, retragerea capitalului străin, este dificil să optăm tranșant pentru una sau unele din ele. Este posibil ca fiecare dintre ele să fi avut o anumită influență și împreună să fi concurat, cu intensități variabile, dar concentric, la scăderea producției de petrol a României după anul 1936.

Relaţii româno-franceze între 1936 şi 1940 (I) *

I. CIUPERCĂ

Există un specific al relaţiei bilaterale româno-franceze în perioada interbelică: el rezultă din preponderenţa componentei politice, una constant contrariată de realitatea că gradul de complementaritate a economiei româneşti cu economia germană este mai mare în comparaţie cu cea franceză. Această realitate, uşor de perceput şi după terminarea Marelui Război din 1914-1918, s-a impus cu brutalitate în timpul crizei anilor '30[1].

Aceasta este perspectiva care permite corelarea intereselor româneşti cu relaţia bilaterală franco-germană pe traseul căreia Europa şi lumea alunecă irezistibil spre al doilea război mondial.

Precizăm că observaţiile noastre se bazează mai ales pe informaţii găsite în Arhiva naţională a S.U.A. de la Washington[2]; am pornit de la premiza că analizele făcute de la nivelul acestui punct de observare a realităţilor europene poate oferi, deopotrivă, elemente utile şi sugestii atît cercetătorului român cît celui francez. Este adevărat că analizele făcute la Washington permit în mai mare măsură dobîndirea viziunii de ansamblu asupra situaţiei Franţei între puterile lumii şi mai ales ale Europei şi întîlnirea intereselor acestor puteri în zona Europei Centrale şi de Sud-Est.

Alegerea perioadei dintre 1936 şi 1940 are rosturile ei. Mai întîi anul 1936 poate fi privit ca unul încărcat cu evenimente deopotrivă de importante atît pentru Franţa cît şi pentru România: în Franţa, neputinţa în faţa reocupării zonei renane, la 7 martie 1936, schimba termenii discutării problemelor naţionale şi avea consecinţa asupra securităţii în zona Europei Centrale şi de Sud-Est; în România, ministrul de externe N. Titulescu

---

* Partea a II-a a acestui studiu urmează să apară în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Al.I.Cuza» din Iaşi", Seria Istorie, tom XLVI-XLVII.

1 Vezi J. Benditer şi I. Ciupercă, *Relaţii româno-germane în perioada 1928-1932*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" Iaşi (în continuare: A.I.I.A.I.), tom VIII, 1971, p. 317 şi urm.

2 National Archives of the U.S.A. (în continuare, N.A.), R.G. 59, 751.62 11/12, raport nr. 14120 semnat de Inf. Cpt. James C. Crockett.

este îndepărtat din post într-o manieră atît de neelegantă încît cercurile politice internaţionale au comentat prelung.

Sunt evidente motivele alegerii anului 1940 ca limită a investigaţiei noastre: prăbuşirea Franţei sub presiunea Wehrmacht-ului are între consecinţe şi ruperea unităţii româneşti.

Perioada avută în vedere are o densitate cu totul remarcabilă. Pe lîngă evenimentele luate ca reper şi discutate mai sus, să amintim pe cele care marchează expansiunea Germaniei precum anexarea Austriei; ruperea unităţii Cehoslovaciei şi desfiinţarea acesteia în martie 1939; garanţiile anglo-franceze acordate Poloniei, României şi Turciei (aprilie 1939); Pactul de Oţel (*der Stahlpakt*) încheiat între Germania şi Italia la 21 mai 1939; tratativele tripartite şi pactul germano-sovietic din 23 august 1939; izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Nu intenţionăm o inventariere a celor întîmplate în preajma celui de-al doilea război mondial. Folosim aceste repere pentru a surprinde realitatea că Europa, înainte «de a se prăbuşi» între superputerile învingătoare în urma celui de-al doilea război mondial, prezintă mai ales în preajma acestuia un tablou complex rezultînd din efortul structurării unei contraponderi politice faţă de Axă şi în special faţă de Germania; din dificultatea găsirii zonei de adiacenţă a intereselor puterilor; din declinul puterilor europene aflat în derulare, cel al Franţei fiind cel mai evident; din dilema privitoare la comportamentul faţă de prezenţa Uniunii Sovietice, dilemă pusă în evidenţă mai ales de presiunile Germaniei asupra Cehoslovaciei. Aceasta este contextul în care echilibrul în Europa Centrală şi de Sud-Est devine «labil»; ordinea politică «se clatină»; efortul de supravieţuire al statelor din zonă, ca state europene mici şi mijlocii, ia forme dramatice.

Una din «axele» pe care încercăm să organizăm informaţia este constituită din perceperea realităţii alunecării treptate a Franţei spre grupul de puteri secundare; este vorba de diminuarea Franţei în ipostaza de mare putere. La rigoare, aceasta înseamnă că centrul deciziilor fundamentale tinde să se fixeze în afara hotarelor naţionale franceze; că Franţa devine prea dependentă de Marea Britanie. Aceasta s-a văzut clar la 7 martie 1936 şi vor mai fi suficiente momente de aceeaşi claritate.

Dacă ţările sud-est europene componente ale aşa numitului „sistem francez de alianţe răsăritene" şi-au făcut iluzii în privinţa disponibilităţii Franţei de a le apăra în faţa pericolului german prin trimiterea forţelor sale armate în Germania, prin zona renană, acum, după 7 martie, asemenea iluzii s-au risipit brutal.

Documentele oferă probe concludente în privința faptului că eforturile franceze de a ține zona sus-menționată liberă de presiunea Reich-ului sînt dramatice și neputincioase.

Pentru exemplificare, găsim relevantă o analiză a cazului Poloniei făcută de militari americani întruniți în conferință la Berlin la 17 martie 1935[2]. Se lucra în ipoteza unui război între Germania și o combinație de forțe alcătuită de Franța și întemeiată pe alianțele franco-sovietică (2 martie 1935) și sovieto-cehoslovacă (16 mai 1935); «alunecarea» Europei spre al doilea război mondial este multiplu legată de aceste tratate, surogate ale acelui Locarno oriental[3] – proiect prăbușit odată cu asasinarea la Marsilia a ministrului francez de externe Louis Barthou și a regelui Alexandru al Iugoslaviei (9 octombrie 1934)[3]. În acest caz, Polonia avea trei opțiuni: a) – neutralitatea; b) – intrarea în combinația franceză de forțe și c) – alianța cu Germania.

Atașații militari americani aflați în conferință demonstrează că neutralitatea Poloniei este imposibilă militar și mai rea decît ostilitatea, din punct de vedere francez, deoarece ar anihila asistarea militară a Franței de către Uniunea Sovietică.

Ipoteza Poloniei ca aliată a combinației franco-sovietice „implică riscuri grave" pentru Polonia, rezultînd din necesitatea de a permite armatelor ruse să treacă pe teritoriul ei sau să suporte singură atacul german; atașații militari apreciază că frontiera germano-poloneză este mai vulnerabilă decît cea polono-sovietică și aceasta datorită rețelei feroviare, a terenului și a faptului că „cele mai multe industrii poloneze vitale războiului se găsesc în apropierea graniței cu Germania".

Rămîne ipoteza Poloniei ca aliată a Germaniei. Amintim că de la 26 ianuarie 1934 Germania semnase un pact de neagresiune cu Polonia. Atașații militari americani apreciază că alianța cu Germania oferă mai mult Poloniei decît alipirea la combinația franco-sovietică deoarece ar permite conservarea industriei de armament de la granița cu Germania; ar plasa inamicul (Uniunea Sovietică) la frontiera cea mai bine apărată și deci mai puțin vulnerabilă și ar fi cea mai acceptabilă din punct de vedere politic. Acest din urmă argument se întemeiază pe faptul că mentalitatea poloneză este mai favorabilă Germaniei decît Uniunii Sovietice, iar experiența războiului îi convinsese pe polonezi să aprecieze mai mult capacitatea

[3] Vezi și I. Ciupercă, *Locarno Oriental. Semnificația unui eșec (1925-1937)* (I), în A.I.I.A.I., tom XXIV/2, 1987, p. 207 și urm.

militară germană decît cea rusească. La toate acestea se adăuga faptul că prietenia maghiaro-polonă se întemeiază şi pe solicitări comune împotriva Cehoslovaciei.

Aceeaşi analiză era corelată şi cu posibilitatea sprijinului militar sovietic pentru Cehoslovacia, prin România. Dacă Polonia este aliată cu Uniunea Sovietică, nu mai este nevoie de «coridorul» românesc; dacă Polonia este ostilă, folosirea teritoriului românesc presupune neutralizarea prealabilă a acesteia; dacă Polonia este neutră, este destul de periculos. Folosirea numai a forţelor aeriene sovietice prezintă dezavantajul nefolosirii forţelor terestre care dau adevărata valoare a aliatului sovietic.

Concluzia ataşaţilor militari, foarte semnificativă pentru perspectiva noastră de lucru era că „forţa în creştere a Germaniei atrage Polonia şi Ungaria ca aliaţi"[4].

Rămînem tot pe planul documentelor militare şi recurgem la unul care se referea la România[5]. Din punctul nostru de vedere, două elemente atrag atenţia: dependenţa de străinătate şi în special de Cehoslovacia şi Franţa a dotării armatei române.

Manevrele militare care avuseseră loc în România în toamna anului 1935 degajaseră concluzia că armata trebuie dotată şi cu muniţii şi armament din Franţa – mai ales că sancţionarea Italiei ca agresoare împotriva Etiopiei făcea războiul previzibil.

Aranjamentele de plată pentru armamentul care trebuie livrat de-a lungul unei perioade de 3 ani şi al cărui costuri se ridica la suma de 45.000.000 dolari (4,5 miliarde lei) includea şi intensificarea exportului de petrol în Franţa precum şi folosirea veniturilor din exportul de petrol, în general.

Al doilea element priveşte percepţia pe care militarii o aveau asupra activităţii ministrului de externe N. Titulescu. Pentru ei, Franţa se străduia să se folosească de „pionii ei balcanici" în situaţii ca acelea create de sancţiunile Ligii Naţiunilor. Titulescu le apărea „de un zel excesiv în apărarea deciziilor Ligii Naţiunilor – bune sau rele"[6] – şi ca un ministru care impulsiona propriul guvern „să facă ceva". Colegii lui – ministrul de finanţe Victor Antonescu şi chiar premierul Gh. Tătărescu – argumentau că

[4] N.A., R.G. 59, 751 62 11/12.

[5] N.A., R.G. 59, 871.24/136, G-2 Raport, F.L. Whitley, Lt. Colonel Inf., Military Attache, Belgrad, February 12, 1936.

[6] *Ibidem*.

intensificarea înarmării ar însemna introducerea de noi taxe şi împovărarea populaţiei.

Vedem şi în aceste elemente premise ale judecăţii temeinice asupra înlăturării lui Titulescu de la Ministerul de Externe şi, de asemenea, sugestii în privinţa aprecierii urmărilor asupra României şi ale «reaşezării» ordinei politice în favoarea Germaniei.

Înţelegerea politicii externe a României sub conducerea lui N. Titulescu şi atitudinea lui faţă de Franţa sînt ajutate şi de probe existente în documentele franceze.

Mai întîi să subliniem faptul că între relaţiile bilaterale din care rezultă Mica Înţelegere aceea dintre România şi Cehoslovacia este cea mai puternică. Din momentul semnării acordurilor franco-sovietice şi sovieto-cehoslovace, cel româno-sovietic tinde să se înscrie într-o logică de constituire a forţei capabile să blocheze expansiunea Germaniei.

E. Beneš afirma că îşi asumă riscul alianţei cu Franţa şi Uniunea Sovietică:

> „Estimez că politica externă a Franţei şi a Rusiei tinde să reglementeze situaţia europeană conform cu interesele Cehoslovaciei şi cu interesele generale ale Europei"[7].

Continuăm să vedem în Titulescu un diplomat de calitate care a încercat să se identifice cu interesul naţional românesc într-un context dat; a putut greşi în evaluarea contextului. Este de presupus, dar sunt şi probe, că el cunoştea punctul de vedere al lui E. Beneš. Comportamentul său diplomatic demonstrează că îl şi împărtăşea, într-o oarecare măsură, în ciuda faptului că avea şi a folosit argumente pentru a arăta că prestigiul Franţei în zonă este în scădere, după 7 martie 1936.

Cînd Beneş afirmă că îşi asumă riscul, se referă precis la nemulţumirea Germaniei. Regimul naţional socialist a văzut în tratatele franco-sovietice şi sovieto-cehoslovace o încercuire a Reich-ului iar completarea sistemului cu tratatul româno-sovietic era percepută ca „o ameninţare vitală"[8].

---

[7] *Documents Diplomatiques Français* (în continuare: D.D.F.), 1932-1939, 2e série (1936-1939), Tome II (1er Avril-18 Juillet 1936), no 475, p. 723-726. M.Lacroix, Ministre de France à Prague, à M. Delbos, Ministre des Affaires Étrangères, Prague, 17 juillet 1936.

[8] Idem, tome I (1er Janvier-31 Mars 1936), no.180, p. 256-261, M. François-Poncet, Ambassadeur de France à Berlin, à M. Flandin, Ministre des Affaires Étrangères, Berlin 13 février 1936.

Mai există un element care ajunge să fie ştiut de Titulescu şi cu ajutorul prietenilor cehoslovaci. Diplomaţii sovietici lăsaseră să se înţeleagă la Praga faptul că vor interveni în ajutorul Cehoslovaciei agresată de Germania cu sau *fără* consimţămîntul României[9]. Titulescu era convins că în acest caz este mai bine să existe un tratat cu Uniunea Sovietică, asumîndu-şi astfel şi el riscul atragerii nemulţumirilor Berlinului.

Analiza relaţiei româno-franceze devine mai relevantă prin compararea perceperii puterii Franţei în zonă. Nu este lipsit de importanţă faptul că numai o lună înaintea reocupării zonei renane, la Varşovia, ministrul de externe al Poloniei, colonelul Jozef Beck, afirma că Anschluss-ul este ca şi făcut; că Mica Înţelegere este în dezagregare; că Franţa, ameninţată de război civil, nu mai este în stare să joace un rol european[10]. Pe de altă parte, Iugoslavia, din motive proprii, unele ţinînd şi de rezerva faţă de Uniunea Sovietică, nu aderă la schema de securitate agreată la Bucureşti şi la Praga[11].

Cînd Germania, reocupînd zona renană, încalcă angajamente liber consimţite la Locarno, nesiguranţa statelor mici este în creştere; ele se tem că alte angajamente asumate vor fi încălcate. Prin firea lucrurilor apare în prim plan rolul Franţei de putere interesată în păstrarea *status-quo*-ului, a rezultatelor victoriei în Marele Război.

Comportamentul Franţei în timpul crizei renane preocupă statele mici, puteri care percep scăderea prestigiului Franţei în zonă. Reacţiile lui Beneš şi ale lui Titulescu sunt semnificative. E.Beneš exprima părerea că cehii au trăit secole de-a rîndul într-un fel de comunitate cu germanii şi *naţiunea cehă n-a pierit* (subl.ns.). De se va întîmpla din nou [aluzie la o posibilă agresiune germană împotrivă Cehoslovaciei], naţiunea cehă nu va pieri,

> „*dar îndepărtată de Europa Centrală, va mai rămîne Franţa o mare putere*? (subl.ns.). Mai mult, poate ea, fără riscuri pentru viaţa ei însăşi, să înceteze a fi o mare putere?"[12].

Mai devreme, de la Bucureşti, Titulescu ceruse diplomatului Franţei, d. Ormesson, să lanseze un S.O.S. propriului guvern, cerîndu-i să se ma-

---

[9] Idem, p. 139-141, no. 84 Prague 16 avril 1936.

[10] Idem, p. 255, no. 179 Varsovie, 13 février 1936.

[11] Idem, p. 221-227, no. 156, Notes sur les conversations de Paris (30 jauvier-8 février 1936).

[12] Vezi *supra*, nota 7.

nifeste energic față de Germania „în interesul însuşi pe care Franța trebuie să-l conserve față de statele secundare care-i sprijină politica"[13]. Tot Titulescu este cel care, la Geneva, propusese ministrului de externe cehoslovac, Krofta, să se încheie o alianță între Mica Înțelegere şi Franța[14]; vedem în această propunere intenția consolidării Micii Înțelegeri şi a amplificării forței sale prin angajarea precisă a unei mari puteri. Propunerea se alătura proiectului ceh de a se realiza un pact de asistență mutuală între țările Micii Înțelegeri.

Devine astfel explicabil dece solicitarea ministrului francez la Praga, de Lacroix, de a se lua o inițiativă care să lege Franța de aliații ei din Europa centrală[15] este semnificativă pentru demersul nostru. Această inițiativă urma să atenueze erodarea prestigiului Franței după reocuparea zonei renane[16]; să creeze noi posibilități de a atrage Italia lîngă statele care apără *status-quo*-ul teritorial şi de a lărgi cercul acestor state cu acelea care alcătuiesc Înțelegerea Balcanică.

Se vede că presiunea Germaniei, simțindu-se încercuită, a fost destul de mare şi diagnosticul pus de Joszef Beck şi menționat de noi mai sus destul de aproape de realitate dacă guvernul de la Bucureşti l-a îndepărtat pe N. Titulescu, omul care ar fi pus multă energie pentru articularea structurii destinate conservării victoriei în urma Marelui Război.

Rapoartele diplomaților americani apreciază nuanțat implicațiile îndepărtării lui Titulescu din Guvernul Tătărăscu. Rețin avertismentul lui constant că «revizuirea tratatelor de pace înseamnă război»[17]. Observăm că avertismentul se constituie într-o replică a celui formulat constant de Mussolini, la Roma, că fără revizuirea tratatelor va fi război. Avertis-

---

[13] Idem, p. 214, no. 158, Bucureşti, 4 mai 1936. Merită amintit acum faptul că inventarierea atuurilor Franței ca mare putere după primul război mondial conținea rezervele umane şi materiale ale imperiului ei colonial.

[14] Vezi *supra*, nota 7.

[15] *Ibidem*.

[16] Vezi şi Nicolae Dascălu, *România şi criza renană*, în „Revista de Istorie", 12/1987, tom 40, p. I. Ciupercă, *Adolf Hitler şi planificarea războiului*, în *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, volum coordonat de Gabriel Bădărău, Leonid Boicu şi Lucian Năstasă, Iaşi, 1944, p. 342 şi urm. Idem, *Origini controversate ale celui de-al doilea război mondial*, în A.J.P. Taylor, *Originile celui de-al doilea război mondial*, Iaşi, Polirom, 1999, p. 233 şi urm.

[17] N.A., R.G. 59, 871.00/499, Division of Near Eastern Affairs Memorandum, september 1, 1936.

mentul lui Mussolini se intensifica în preajma proiectului de Pact în patru (1933), proiect care va deveni realitate în 1938, întru-un context multiplu schimbat în esenţă, la München, pe seama Cehoslovaciei.

De asemenea, rapoartele îl reţin pe Titulescu drept „campionul drepturilor statelor mici"[18] şi comentează că dacă îndepărtarea lui va constitui „un pas preliminar al reorientării [României] către Berlin", atunci această eliminare va însemna „un moment de cotitură în situaţia postbelică a Europei". O reorientare a României în acest moment ar însemna „dezintegrarea alianţei dintre Franţa şi Mica Înţelegere[19] şi s-ar putea constitui în prevestitoarea unei constelaţii a Europei Centrale formată din Germania, Italia, statele Micii Înţelegeri, Austria, Ungaria şi Bulgaria"[20].

Documentele americane permit şi recuperarea percepţiilor *din zona Europei Centrale şi de Sud-Est* în această perioadă. Preşedintele Cehoslovaciei, din decembrie 1935, E. Beneš, aprecia la sfîrşitul anului 1936[21] că Germania nu este suficient de puternică din punct de vedere militar pentru a executa o lovitură înainte de primăvara anului 1938. Estima că în primăvara lui 1938 Marea Britanie va fi mai puternică mai ales ca dotare cu aviaţie, iar Franţa „îşi va fi completat dotările aviatice pînă la nivelul care va permite aprecierea că este mai puternică decît Germania". De asemenea, preşedintele Beneš estima că în septembrie 1937, după ce îşi vor fi îndeplinit programul de înarmare „noi [cehoslovacii] vom fi în stare să respingem orice forţă ce va fi trimisă împotriva noastră". Beneš afirma în faţa diplomatului american la Praga, Wright, că după mai multe campanii de propagandă (împotriva Poloniei finalizată cu pactul de neagresiune din ianuarie 1934; împotriva Austriei finalizată cu asasinarea cancelarului Dolfuss – 25 iulie 1934; împotriva Lituaniei pentru portul Memel din Marea Baltică), acum este rîndul Cehoslovaciei atăcată ca „avanpost al Rusiei"[22] să fie obiectivul propagandei lui Hitler.

---

[18] Vezi şi I. Ciupercă, *N.Titulescu şi rolul puterilor mici în viaţa internaţională contemporană*, în *Titulescu şi strategia păcii*, coordonator Gh. Buzatu, Iaşi, Editura Junimea, 1982, p. 133 şi urm.

[19] Este vorba doar de angajamente bilaterale cu state componente ale Micii Înţelegeri. Analiza implicaţiilor şi dificultăţilor încheierii unui tratat între Franţa şi Mica Înţelegere, ca unitate, ar putea constitui o pistă fertilă de cercetare.

[20] N.A., R.G. 59, 871.00/499.

[21] N.A., R.G. 59, 740.00/96, I. Butler Wright [Prague] to Secretary of State, December 19, 1936, State Departament Despatch, no. 616.

[22] *Ibidem.*

Pentru perspectiva analizei noastre, de mare utilitate sunt convorbirile diplomaţilor americani cu ministrul de externe al Franţei, Yvon Delbos, şi chiar compararea părerilor ministrului, a felului cum el exprimă interesele Franţei, în timp, pe noi interesindu-ne locul şi rolul României în zona de referinţă, a Europei Centrale şi de Sud-Est şi în cadrul politicii franceze.

Un raport telegrafic al lui William Bullit[23], ambasador al Franţei la Paris şi coordonatorul diplomaţiei americane în Europa, ne atrage în mod special atenţia. El rezumă convorbirile lui Yvon Delbos cu Bullit şi cu Wright, diplomat american la Praga.

Delbos mărturisea la 20 februarie 1937 lui Bullit că Mussolini a devenit „şacalul politicii europene"; că în ziua în care *Franţa şi Germania se vor înţelege* (subl.ns.) „Italia va avea aceeaşi importanţă ca Belgia pe arena internaţională"; că Marea Britanie, deşi pretinde a dori o reconciliere franco-germană, urmează vechea şi politică de învrăjbire care nu merge totuşi pînă la război. El, Delbos, speră ca tratativele între H. Schacht, Leith-Ross şi Rist să ducă la un plan sigur de „reintegrare a Germaniei în economia occidentală".

Trebuie spus că această «racordare» a Germaniei la economia Europei după Marele Război a fost o problemă a perioadei, una cu care Germania însăşi şi, după 1933, regimul ei naţional socialist s-au confruntat. Compararea modului de a concepe soluţionarea acestei probleme de către Germania şi celelalte puteri, începînd cu Franţa, este de mare interes pentru aprecierea marjei de libertate a servirii interesului naţional de către statele situate în Europa Centrală şi de Sud-Est.

La Paris se acceptă ideea că războiul a accentuat reducerea schimburilor comerciale şi că o liberalizare a comerţului ar avea efecte binefăcătoare pentru fiecare ţară în parte; că „naţionalismul economic va ruina toate ţările" şi că „liberalizarea comerţului ar putea să aducă salvarea economică a lumii". Ministrul comerţului în Franţa, Georges Bonnet[24] exprima părerea, gîndindu-se şi la Italia, Japonia şi Germania, că

[23] N.A., R.G. 59, 740.00/117, Bullit [Paris] to Secretary of State, February 20, 1937, State Departament tel. no 250.

[24] Ministru al comerţului în guvernul Albert Sarraut; ministru al finanţelor şi al economiei naţionale în guvernul Camille Chautemps; ministru de externe în guvernul Daladier, aprilie 1938-septembrie 1939 şi apoi ministru de justiţie pînă la căderea guvernului Daladier (martie 1940).

> „diminuarea volumului comerţului mondial a antrenat serioase dificultăţi economice în diferite ţări şi *a contribuit în mare măsură la pregătirea condiţiilor în care au apărut regimurile dictatoriale* şi în care nemulţumirea generală a populaţiei a făcut posibilă alunecarea spre aventuri militare"[25].

Acelaşi Bonnet, mai tîrziu, la 16 decembrie 1936[26], afirma că „esenţa problemei păcii şi a războiului în Europa rezida în reconcilierea franco-germană" şi implora intervenţia discretă şi fermă a Statelor Unite.

Acum se vede că reconcilierea franco-germană a fost o himeră şi că eşecul realizării ei s-a datorat faptului că integrarea Germaniei în economia occidentală însemna la Berlin recuperarea statutului de mare putere. Este greu de estimat care ar fi fost urmările unei asemenea reconcilieri asupra Europei Centrale şi de Sud-Est. În lipsa reconcilierii, zona a alunecat în sfera germană de influenţă împotriva dorinţei Franţei.

Aspiraţia la reconciliere arată efortul diplomaţiei franceze de a înţelege punctul de vedere german. Ministrul de externe Delbos spunea lui W. Bullit că ar fi cu totul necinstit

> „să se ceară Germaniei să nu se mai înarmeze şi să-şi convertească uzinele la producţia de bunuri de consum fără ca naţiunile lumii să fie pregătite să-i ofere pieţe de desfacere"[27].

Delbos vroia să direcţioneze geniul tehnic german spre cerinţele economiei de pace şi propunea crearea pieţelor de desfacere pentru produsele germane prin negocieri bilaterale care să realizeze reducerea tarifelor vamale. Şi mai interesantă era propunerea pe care Bonnet o discutase doar cu Léon Blum, şeful guvernului, de a introduce Garmania în condominii internaţionale pentru exploatarea zonei Africii Centrale, condominii în care puterile europene şi eventual S.U.A. să pună banii – Germania nu-i are – iar Germania să contribuie cu tehnologie. El considera că „Africa conţinea rezerve pentru lumea civilizată suficiente pentru următorii 50 de

[25] N.A., R.G. 59, Jesse Isidor Straus [Paris] to Secretary of State, April 2, 1936, St. Dep. Desparch nr. 2658, 600.0031 World Program/15.

[26] Cf. Idem, Bullit [Paris], to Secretary of State, 751.62/380.

[27] Idem, Bullit [Paris] to Secretary of State, February 20, 1937, State Departament Telegram no. 250, 740.00/117.

ani"[28]. Iată dar o faţetă a proiectului reconcilierii care ar fi putut să scadă presiunea Germaniei asupra Europei Centrale şi de Sud-Est, dirijînd expansiunea Reich-ului în afara Europei[29].

Văzînd că ministrul Delbos este aşa de încrezător în posibilitatea reconcilierii cu Germania în următoarele şase luni, ambasadorul american la Praga, Wright, îl întreba dacă disponibilitatea germană nu este doar aparentă şi dacă nu cumva „Hitler aşteaptă un colaps interior al Franţei". În replică, Delbos spune că „nu crede că situaţia Franţei este aşa de disperată"[30].

Din punctul nostru de vedere, al recuperării contextului relaţiei bilaterale româno-franceze, prezintă un interes deosebit discuţia celor doi diplomaţi în legătură cu întrebarea pusă de american dacă Polonia ar putea contribui la reconcilierea franco-germană. Delbos constată că obstacolul cel mai dificil în faţa contribuţiei Poloniei constă în tensiunea existentă între aceasta şi Cehoslovacia. El recunoaşte că Cehoslovacia ar putea fi atacată de Germania „dacă situaţia în Franţa va fi foarte rea"[31]. Cu siguranţă că Wright, diplomatul american la Praga, cunoştea aprecierile colegului său de la Varşovia asupra Poloniei considerată drept: „cea mai săracă ţară a Europei". Ambasadorul la Varşovia raporta Preşedintelui că „ar fi surprins dacă Polonia poate supravieţui economic încă 10 ani. Ţara este fără resurse naturale, este suprapopulată şi nu are o politică bine definită pe nici un plan"[32].

Doar cîteva luni mai tîrziu Yvon Delbos discuta din nou cu W. Bullit[33]. Era „disperat" în preocuparea de a găsi soluţia prezervării păcii în

[28] *Ibidem*.

[29] La 27 februarie 1936 ministrul român la Berlin, N. Petrescu-Comnen, avea o lungă convorbire cu baronul von Neurath, ministru de Externe al Reich-ului (iunie 1932-februarie 1938). Convorbirea era adusă la cunoştinţa ministrului Franţei la Berlin, François-Poncet (D.D.F., tome 1, p. 334-336, no. 237). De-a lungul discuţiei, von Neurath afirmă că Germania nu va reintra în Liga Naţiunilor dacă nu obţine o completă egalitate în drepturi şi o modificare a Ligii Naţiunilor. La întrebarea lui Petrescu-Comnen ce înseamnă egalitate în drepturi, von Neurath precizează: abolirea zonei renane demilitarizate, *atribuirea unui domeniu colonial Germaniei* (subl.ns.) şi suprimarea regimului internaţional impus fluviilor germane.

[30] N.A., Bullit [Paris] to Secretary of State, February 20, 1937, State Department Telegram no. 250, 740.00/117.

[31] *Ibidem*.

[32] N.A., R.G. 59, John Cudaby [Warsaw] to President, Febr. 6, 1937, 740.00/95-1/2.

[33] N.A., R.G. 59, Bullit [Paris] to Secretary of State, May 6, 1937, no. 584, 740.00/164.

Europa. Delbos mărturisea lui Bullit faptul că se străduia zi şi noapte să evite „căderea Europei centrale şi de sud-est în mîinile Germaniei". Identificăm în acest efort „iniţiativa" sugerată de la Praga, de ministrul francez de Lacroix, la 17 iulie 1936.

Şi mai semnificativă este descrierea unei soluţii încercate care a eşuat de mai multe ori. Diplomaţia franceză a propus Cehoslovaciei, României, Iugoslaviei şi Austriei ca, împreună cu Franţa „să ia o atitudine mai hotărâtă de opoziţie faţă de Germania". De fiecare dată răspunsul reprezentanţilor acestor state a fost că ar face-o bucuroşi „dacă Marea Britanie s-ar alătura Franţei în garantarea lor împotriva Germaniei[34]. Franţa nu [mai] este suficient de puternică pentru a ne proteja mai ales acum datorită noului statut al Belgiei" de ţară care s-a retras în neutralitate. „Ca urmare, noi – statele sus-menţionate – nu putem duce o politică anti-germană...".

Aceasta era situaţia care-l făcea pe şeful diplomaţiei franceze să declare că nu mai simte forţa necesară pentru a menţine *status-quo*-ul în Europa centrală şi de sud-est. Franţa ar putea îndeplini acest obiectiv dacă Marea Britanie ar sprijini-o şi are convingerea că britanicii, pînă nu-şi realizează reînarmarea vor refuza orice aranjament în această zonă.

Merită să atragem atenţia asupra semnificaţiei retragerii Belgiei în neutralitate. Atitudinea Belgiei are rezonanţă în rîndul statelor mici europene şi se constituie într-un fel de barometru al situaţiei Europei în preajma celui de-al doilea război mondial.

Faza neutralităţii tinde să devină „obligatorie" înaintea alunecării statelor din Europa Centrală sub dominaţie germană. România, spre exemplu, încearcă o apropiere mai hotărâtă de Polonia. Constituirea „axelor!", pornind de la modelul italo-german, a devenit o... modă. De la Varşovia şi de la Bucureşti vin impulsuri pentru o „axă" Bucureşti-Varşovia, noul ministru de externe Victor Antonescu încercînd să corecteze neglijarea de către Titulescu – s-a spus – a acestei alianţe – singura care garanta graniţa răsăriteană a României.

---

[34] Am semnalat cu alte prilejuri (vezi I. Ciupercă, *Marile puteri şi ţările Europei Centrale şi de Sud-Est după primul război mondial*, în A.Ş.U.I., tom XXVI, S. IIIa, Istorie, 1980, p. 113 şi urm. Idem, *Probleme ale relaţiilor internaţionale ale României după primul război mondial*, în AIIAI, tom XVIII, 1981, p. 353 şi urm.) că România a insistat asupra necesităţii cooperării franco-britanice după război. Din această perspectivă ne-a atras atenţia faptul că, în iulie 1936, E. Beneš nu mai solicita această unitate de vederi, convins fiind că „... Anglia nu va face niciodată război pentru Cehoslovacia" (D.D.F., tome 2, p. 724-728, no. 475).

La sfîrşitul anului 1937, şeful diplomaţiei franceze, vizita Bucureştii[35] în cadrul unui turneu mai larg, cuprinzînd Varşovia – prima escală –, Belgradul şi Praga.

Ministrul de externe Delbos venise cu intenţia de a revigora un sistem de securitate în Europa centrală şi de sud-est prin realizarea unui pact de asistenţă mutuală între Franţa şi ţările Micii Înţelegeri. Ar fi fost bine ca acest sistem să cuprindă şi Polonia; se creează impresia reluării ideii iniţiale, a unei Mici Înţelegeri în cinci. La Varşovia găseşte aceeaşi reticenţă pornită de la perceperea noii structuri de securitate ca una destinată să apere Cehoslovacia împotriva ameninţării germane.

Cunoscînd această reticenţă, ministrul francez nici nu amintea la Varşovia de intenţia realizării pactului de asistenţă mutuală. La Bucureşti, se putea discuta pe îndelete problema raporturilor dintre Berlin şi Praga, numai că România condiţiona alăturarea la proiectul francez de acceptarea Iugoslaviei. Ministrul de externe Victor Antonescu se temea că lipsa Iugoslaviei să nu ducă la destrămarea Micii Înţelegeri. La Belgrad, refuzul a fost clar, iar la Praga nu-i rămînea lui Delbos decît să îndemne autorităţile cehoslovace la moderaţie în relaţiile cu Germania.

Cînd ministrul Italiei la Bucureşti insista pe lîngă Delbos să convingă România să colaboreze financiar cu statele dunărene (Ungaria, Austria, Cehoslovacia şi Iugoslavia), ministrul francez era sceptic. W. Bullit remarca faptul că „singurul punct în care Franţa şi Italia erau de acord în acest moment era dorinţa lor mutuală de a vedea un *bloc danubian* în stare să reziste presiunii germane”[36].

Şansa realizării unui asemenea proiect rămânea slabă. Incompatibilităţile acumulate între statele dunărene în procesul trecerii de la proiectul Confederaţiei danubiene (1920) la realitatea Micii Înţelegeri[37] se înscriu acum între obstacole.

În Europa centrală şi de sud-est, procesul terminării primului război mondial era mai anevoios. Între timp, şi aceasta este de maximă importanţă, centrul de greutate al Europei se deplasa progresiv în favoarea pute-

---

[35] N.A., R.G. 59, Bullit [Paris] to Secretary of State, December 23, 1937, State Department Telegram no. 1771, 740.00/251.

[36] *Ibidem.*

[37] Vezi şi I. Ciupercă, *Din istoria contemporană a unei idei: Confederaţia economică danubiană*, în *Românii în istoria universală*, III/1, Universitatea „Al.I. Cuza” Iaşi, 1988, p. 667-684.

rilor „Axei" şi în special în favoarea Germaniei, producînd în rîndul ţărilor mici o reacţie firească de adaptare; la Paris reacţia era resimţită dureros.

La 4 ianuarie 1938, W. Bullit informa Departamentul de Stat asupra convorbirii cu premierul francez în perioada iunie 1937-martie 1938 – Camille Chautemps[38]. Şeful guvernului francez analiza interesele Franţei pe relaţia cu România şi constata că opţiunea regelui Carol al II-lea pentru un guvern Goga a fost „o lovitură severă pentru Franţa", una cu atît mai dureroasă cu cît „a urmat vizitei la Bucureşti a ministrului de externe Yvon Delbos".

Documentele probează că francezii nu s-au limitat numai la a înregistra insatisfacţia; au acţionat prin însărcinatul cu afaceri la Bucureşti, Jean Paul-Boncour. Avem mărturia acestuia făcută la Washington[39]. El afirmă că a trebuit „să facă munca murdară" pentru a forţa înlăturarea guvernului Goga (9 februarie 1938).

Mai multe probe indică totuşi faptul că autorităţile franceze acţionau *sub presiunea evenimentelor*. Aceasta era percepţia lui W. Bullit în una din discuţiilor cu ministrul de externe Yvon Delbos. El crede că în Franţa existau semne puţine ale dorinţei „de a sacrifica bunăstarea prezentă şi a urmări menţinerea influenţei franceze dincolo de Rin"[40]. Înaintea întîlnirii cu Hitler şi Schuschnigg, la Berchtesgaden, premierul Chautemps adăuga ultraconfidenţial că „este inevitabil ca Austria să cadă în braţele Germaniei şi că Franţa un poate preveni în nici un fel această calamitate"[41].

---

[38] N.A., R.G. 59, Bullit to Secretary of State, January 4, 1938, State Department Telegram no. 14, 740.00/259.

[39] N.A., R.G. 59, Memorandum of conversation: Monsieur Jean Paul-Boncour, of French F.O., Mr. Pierpont Moffat, December 2, 1938, 710 H Personnel/325 ½. Era nepotul lui Joseph Paul-Boncour de mai multe ori ministru în perioada interbelică şi membru al grupului de deputaţi care a refuzat deplinele puteri mareşalului Pétain, în 1940. Opoziţia lui Joseph Paul-Boncour faţă de acordurile de la München a fost atît de puternică încît tînărul Jean considera că este bine ca un timp să nu stea în Europa. Astfel ajunge numit consilier de Jules Henry, în locul lui Truelle care dorea un post la Ministerul de Externe. Se pare că după acordurile de la München, ministrul de externe, Georges Bonnet, a decis să facă schimbări în minister şi astfel ajunge Massigli numit ambasador în Turcia fără a fi consultat. René Massigli a fost un timp furios, dar a acceptat în cele din urmă ideea de a coopera cu ambasadorul britanic pentru a bloca penetrarea Germaniei „dincolo de Bosfor".

[40] N.A., R.G. 59, Bullit [Paris] to Secretary of State, February 18, 1938, State Department Telegram no. 269, 740.00/298.

[41] *Ibidem*.

Premierul intuia corect extinderea controlului german asupra Ungariei, României şi Cehoslovaciei, odată înfăptuit Anschluss-ul.

Ministrul de externe Delbos constata din nou că Marea Britanie, în ciuda obligaţiilor ca membră a Ligii Naţiunilor „părăseşte Europa centrală şi de sud-est în favoarea Germaniei". Este posibil, continua el, că în aceste condiţii „Franţa să se retragă în spatele Liniei Maginot, întărindu-şi apărarea şi lăsînd restul Europei în braţele Germaniei"[42]. Afirmă că se opune unui asemenea curs al poliţiei franceze, dar că în lipsa altuia, acesta devine posibil întrucît *„Franţa este izolată"* (subl.ns.). Deprimat, el constată că „lumea a atins un stadiu în care *forţa* şi numai *forţa* contează". Tocmai forţa lipsea Franţei şi aliaţilor ei.

O lună mai tîrziu, Anschluss-ul era o realitate. La Paris şi Londra, neputinţa de a acţiona lua forma accesibilă publicului larg a cercetării erorilor tratatelor din 1919-1920 în binele prezervării păcii în Europa şi în lume.

Din perspectiva unei confruntări în forţă cu Germania şi aliaţii ei, prezintă interes şi observaţiile asupra celor ce se întîmplă în cercurile largi ale populaţiei franceze şi în special în rîndurile tineretului.

Ataşatul financiar francez la Washington, Leroy Beaulieu, avea o discuţie la Divizia Problemelor Europene din Departamentul de Stat. Memorandul asupra acestor convorbiri[43] reţine remarca ataşatului francez potrivit căreia

> „tot mai mulţi tineri în Franţa devin adepţii ideii unei Franţe pentru francezi; ai ideii că Franţa ar trebui să adopte o *politică naţionalistă de izolare* (subl.ns.) şi n-ar trebui să rişte aventuri în afara propriilor frontiere. Acest program era bazat pe teoria că Marea Britanie şi Germania vor domina oricum Europa; că Germania era sortită expansiunii şi că era mai bine pentru interesele Franţei dacă Germania lovea spre răsărit decît înspre apus. Aceşti tineri erau cu toţii fascişti în probleme de politică internă, adică erau în favoarea unui stat totalitar, autoritar pentru Franţa"[44].

---

[42] N.A., R.G. 59, Bullit [Paris] to Secretary of State, State Department Telegram no. 280, February 21, 1938, 740.00/299.

[43] N.A., R.G. 59, Department of State, Memorandum of conversation, (Paul Leroy-Beaulieu, Financial Attaché of the French, and Tiltmonn of the Division of European Affairs), January 10, 1938, 871.00/575.

[44] La 23 martie 1936, regele Carol al II-lea, abia întors de la funeraliile regelui George al V-lea al Marii Britanii decedat la 20 ianuarie, discuta cu ambasadorul Franţei la

Desigur era vorba de un segment al opiniei publice; de unul însă care avea şansa să devină dominant în condiţiile creşterii puterii germane în Europa şi a presiunii acesteia asupra zonei Europei Centrale şi de Sud-Est. Pînă la semnarea acordurilor de la München, cu ample repercusiuni asupra politicii Franţei faţă de Europa Centrală şi de Sud-Est şi asupra relaţiei bilaterale cu România, guvernul francez conturează încă un punct de vedere diferit faţă de cel enunţat mai sus.

Fie şi din inerţie, noul titular al Ministerului de Externe francez, Georges Bonnet, ar fi conceput o ripostă împotriva Germaniei în cazul agresării Cehoslovaciei. Această ripostă ar fi trebuit să vină din partea Franţei, a Marii Britanii, a Iugoslaviei şi a României, la care, eventual, s-ar alătura şi Polonia. Noul ministru de externe va căuta, în continuare, soluţia de a se folosi de tratatele din 1935 încheiate cu Uniunea Sovietică şi Cehoslovacia. Polonia va ezita în continuare şi din aceleaşi motive. Ezitarea Poloniei îl va face pe Georges Bonnet să constate că „nu mai există cărţi în mîna Franţei"[45]. Delbos, eliberat acum de responsabilitatea conducerii politicii externe (va fi ministrul Educaţiei naţionale în guvernul Daladier), îşi permitea să afirme că „dacă ar avea de ales între călcarea cuvîntului Franţei şi distrugerea ei, ar alege distrugerea Franţei. Am fi distruşi, dar n-am fi vrednici de dispreţ. Dacă ne-am abandona onoarea de teamă, n-am fi mai buni decît oricare altă naţiune"[46].

Bucureşti, Vladimir d'Ormesson. Exprimînd dorinţa de a face ceva pe plan financiar pentru studenţi români din Franţa, regele Carol constată că în Franţa şi în alte ţări tineretul şi în special studenţii înclină spre naţionalism. La observaţia ministrului francez că acest puseu naţionalist s-ar putea constitui într-o barieră în faţa cooperării tinerilor din diferite ţări, replica lui Carol, transmisă integral la Paris, era: „Este o reacţie naturală după internaţionalismul ridicol din ultimii ani. Găsesc aici proba sentimentelor care împing incontestabil pe rege spre teoriile de dreapta".

[45] N.A., R.G. 59, Bullit [Paris] to Secretary of State, State Departament telegram nr. 773, May 16, 1938, 740.000/387.

[46] *Ibidem*.

Raporturile sovieto-finlandeze în preajma „războiului de iarnă" (nov. 1939 – martie 1940)

EMILIAN BOLD

Conflictul armat dintre U.R.S.S. şi Finlanda (30 nov. 1939 – 12 martie 1940) este un segment al celui de al doilea război mondial, cunoscut sub denumirea de „războiul de iarnă". Desfăşurat în condiţii climatice deosebit de grele – zăpadă abundentă, ger năprasnic –, războiul a provocat moartea a zeci de mii de oameni de o parte şi de alta a taberelor beligerante şi s-a terminat cu o pace dură, impusă de Moscova, victorioasă după un considerabil efort uman şi material. Finlandezii s-au evidenţiat prin dârzenie şi abnegaţie în apărarea ţării lor; sovieticii, prin operaţii militare masive, dar cu o înzestrare tehnică inferioară şi cu foarte multe victime.

În România sunt puţine date privind desfăşurarea acestui război. Tot aşa de puţine sunt şi discuţiile diplomatice sovieto-finlandeze care au premers conflictului armat între cele două ţări şi asupra cărora vom insista în rândurile ce urmează.

*

Finlanda a obţinut independenţa deplină în 1918, desprinzându-se de tutela Rusiei şi apoi a Rusiei sovietice. Guvernul de la Moscova a recunoscut această independenţă formal, întrucât, încă din 1918, el a întocmit câteva planuri de expansiune care vizau ocuparea Poloniei, impunerea protectoratului asupra zonei balcanice şi o agresiune asupra Finlandei. Polonia era învinuită că a ocupat un teritoriu aparţinând Bielorusiei şi Ucrainei[1]; zona balcanică era mai mult decât ademenitoare pentru comunismul rusesc. Visul mai vechi al ţarilor de a deţine Bosforul şi Dardanelele, a supraveghea Marea Mediterană şi întreg teritoriul din centrul şi sud-estul Europei a fost preluat de Moscova bolşevică. Ţarii invocau eliberarea popoarelor balcanice creştine de sub ocupaţia turcă, iar bolşevicii

[1] *Les relations polono-allemands et polono-sovietiques au cours de la période 1933-1939*, Paris, Flammarion, 1940, p. 190.

se foloseau pentru acelaşi lucru de slogane anticapitaliste, antiimperialiste şi de eliberare de sug „jugul" exploatatorilor.

Ocuparea ţărilor baltice şi a Finlandei, în condiţii prielnice Uniunii Sovietice, însemna o revenire la graniţele ţariste din anii 1914, o posibilitate de a stăpâni Marea Baltică şi a avea o ieşire, foarte importantă, la Oceanul Arctic[2].

Parcurgând evoluţia evenimentelor din etapa interbelică, asemenea planuri au fost invocate în discuţiile sovieto-germane la semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov de la 23 august 1939 şi, puţin mai înainte (12 august), între delegaţiile militare anglo-franceze şi sovietice de la Moscova, urmând a fi realizate pas cu pas. În primul rând, Uniunea Sovietică a întreţinut, prin intermediul Internaţionalei a III-a, o permanentă agitaţie comunistă în statele baltice, în cele balcanice şi în alte state, căutând să folosească două căi în politica sa expansionistă: *naţionalismul rus* şi *prozelitismul comunist*. La prima vedere, cele două căi ar părea, pentru cei neavizaţi, incompatibile. În realitate, ele se interferau perfect în sensul că expansiunea rusă şi cuceririle teritoriale se puteau realiza prin intermediul comunismului, iar naţionalismul rus ajuta difuzarea comunismului, pregătind astfel, sovietizarea Europei[3]. Folosindu-se de aceste două elemente fundamentale, cu cheltuieli masive şi cu un spionaj calificat, Uniunea Sovietică putea ajunge la un asemenea obiectiv şi cu sprijinul partidelor comuniste din diferite ţări, afiliate Internaţionalei a III-a (Komintern).

Pactul semnat de J. von Ribbentrop şi V.M. Molotov la 23 august 1939 şi completat la 28 septembrie acelaşi an, preciza zonele de influenţă în Europa de est între U.R.S.S. şi Germania hitleristă. Erau vizate statele baltice – Lituania, Letonia, Estonia, Finlanda –, partea de est a Poloniei şi Basarabia românească[4]. După cum se ştie, pactul a rupt echilibrul european, oferind bolşevismului o intrare spectaculoasă în viaţa internaţională.

> „Comunismul – specifica un document al serviciului secret de informaţii român, din octombrie 1939 – înfrânt până mai ieri pretutin-

---

[2] *Ibidem.*

[3] *La guerre entre la Russie et la Finlande*, în „Revue des deux Mondes", Tome LIV, 15 dec. 1939, p. 628-629.

[4] Em. Bold, Ilie Seftiuc, *Pactul Ribbentrop-Molotov. Antecedente şi consecinţe*, Iaşi, Institutul European, 1998, p. 139 ş.u.; Florin Constantiniu, *Între Hitler şi Stalin. România şi Pactul Ribbentrop-Molotov*, Bucureşti, Editura Danubiana, 1991.

deni sub raport doctrinar, a reapărut sub auspiciile germane pe arena Europei"[5].

Şi Grigore Gafencu, proaspăt numit ministru plenipotenţiar la Moscova, insista asupra aceluiaşi aspect într-un raport detaliat către Ministerul de Externe din Bucureşti:

„Singura putere ce se poate opune pe continent expansiunii sovietice, după prăbuşirea Poloniei şi a sistemului ei defensiv – Baltica-Marea Neagră – este astăzi Germania. Este o ironie a soartei că această putere, care şi-a fixat drept cel dintâi şi cel mai însemnat ţel al politicii sale externe lupta contra Kominternului, *a deschis bolşevismului porţile Europei* (subl.ns.), a dat Uniunii Sovietice conştiinţa uriaşelor ei posibilităţi de expansiune şi a dezlănţuit imperialismul pan-slav-bolşevist".

Şi, îngrijorat de soarta României, Gafencu avertiza:

„Înrăutăţirea fatală între luptele din Apus şi prefacerile (citeşte, cuceririle – n.ns.) de la Răsărit aşează statele mai mici în faţa unei situaţii de o tragică instabilitate şi nesiguranţă"[6].

Aplicarea Pactului sovieto-german a stimulat, în adevăr, poftele de refacere a graniţelor fostului Imperiu rus. Guvernul sovietic a obligat Estonia, Letonia şi Lituania să accepte exigenţele sovietice, privind prezenţa unor unităţi militare pe teritoriul acestor ţări (sept.-oct. 1939), ca ulterior să fie ocupate şi sovietizate. Intenţii asemănătoare a manifestat Moscova şi faţă de Finlanda care, însă, a rezistat presiunilor staliniste. Unitatea poporului finlandez şi a partidelor politice (excepţie a făcut partidul comunist din Finlanda) în apărarea ţării a atins orgoliul lui Stalin. El a ordonat cucerirea Finlandei şi provocarea „războiului de iarnă".

*

Lunile care au premers declanşării celui de al doilea război mondial au determinat statele aflate geografic în spaţiul dintre Marea Baltică şi Ma-

[5] Cristian Troncotă, *Mihail Moruzov şi Serviciul Secret de Informaţii al armatei române*, Bucureşti, Ed. Evenimentul românesc, 1997, p. 345, Document nr. 47.
[6] Gr. Gafencu, *Misiune la Moscova*, Bucureşti, Univers enciclopedic, 1995, p. 25.

rea Neagră să-şi reconsidere şi să-şi remodeleze politica externă şi să ia măsuri de apărare. Două mari puteri atentau la integritatea lor teritorială: Germania şi U.R.S.S. În 1938, Finlanda, de comun acord cu Suedia şi fără a încălca textul unei convenţii din 1921, de nefortificare şi de neutralitate a insulelor din Golful Finic, procedează limitat la apărarea militară a zonei neutre, adică a Insulelor Aaland. Puterile semnatare ale convenţiei au considerat gestul Finlandei normal, aprobându-l. Moscova s-a opus, motivând că ea nu a semnat convenţia[7]. Nu acesta era motivul real al refuzului sovietic. Insulele Aaland se aflau în apropierea oraşului Leningrad (azi, Sankt-Petersburg) şi guvernul din Moscova considera că militarizarea lor, chiar limitată, ar ameninţa acest oraş. Între timp, au apărut şi alte motive de dispută, determinate, cu precădere, de solicitările sovietice ca Finlanda să se recunoască dependentă de Uniunea Sovietică, în conformitate cu Pactul Ribbentrop-Molotov şi să accepte un guvern comunist. Dacă se accepta o asemenea propunere, Uniunea Sovietică putea uşor încorpora Finlanda în Federaţia Rusă şi refacerea graniţelor ruseşti din 1914 ar fi fost îndeplinită cu uşurinţă. O umbră periculoasă plana asupra Finlandei, chiar dacă, la început, Stalin încerca o soluţie politică în reglementarea revendicărilor sovietice. În acest scop, la 8 aprilie 1938, reprezentantului N.K.V.D. – Boris Rîbkin – i s-a încredinţat oficial misiunea de a lucra în calitate de trimis neoficial al guvernului sovietic în Finlanda. Din ordinul lui Stalin, Rîbkin donase sume importante Partidului micilor fermieri finlandezi (P.M.F.), un fel de partid ţărănesc, care susţinea statutul de neutralitate al ţării, statut acceptabil atunci Uniunii Sovietice. În misiunea sa, Rîbkin urma să ofere guvernului finlandez un târg secret de exploatare în comun a Peninsulei Scandinave şi de cooperare economică cu Uniunea Sovietică. Condiţia pusă era ca Finlanda să semneze un pact de asistenţă economică şi militară cu Sovietele, în cazul unei agresiuni din partea unei terţe ţări. Pactul, dacă ar fi fost semnat, ar fi garantat Finlandei securitatea totală şi privilegii economice pe o bază permanentă. Printre propuneri se includea şi împărţirea sferelor de interese între Finlanda şi Uniunea Sovietică în zona Mării Baltice. La unele rezerve formulate de Rîbkin, Stalin i-a indicat să facă doar propuneri verbale, ocolind pe ambasadorul sovietic la Helsinki[8].

---

[7] *Documents sur les relations Finno-Sovietiques – automne 1939*, Paris, Flammarion, 1940, p. 18.

[8] Pavel şi Anatol Sudaplatov, L. Jerrold şi P. Schechter. *Misiuni speciale. Arhitectura terorii*, Bucureşti, Edit. Comentator, Edit. Eleusis, s.a., p. 96-97.

În capitala Finlandei, emisarul sovietic s-a prezentat sub numele de Boris Yarţev – numele lui adevărat fiind Boris Rîbkin – şi, în calitatea lui de spion, lucra sub acoperire diplomatică, ca al doilea secretar al ambasadei sovietice la Helsinki. Ca orice spion, sarcina lui principală era să culeagă informaţii, să promoveze o diplomaţie ascunsă, secretă. Prezenţa lui în Finlanda coincidea cu momentul Anschluss-ului şi cu sărbătorirea celei de a 20-a aniversări a eliberării capitalei – Helsinki – din mâna bolşevicilor, cu ajutor german. Aniversarea era onorată de prezenţa contelui Rüdiger von der Goltz, comandantul trupelor germane aflate în Finlanda în 1918. Evenimentele festive erau interpretate de Moscova drept o posibilitate de a realiza un cap de pod german contra Sovietelor[9].

La 14 aprilie 1938, Rîbkin cere să fie primit de ministrul finlandez de Externe, Rudolf Holsti, aducând cu sine un mesaj din partea lui Maksim Litvinov[10]. Discuţiile dintre cei doi au fost strict secrete. Rîbkin a spus interlocutorului său că guvernul sovietic era îngrijorat de un posibil atac german asupra Leningradului şi asupra Moscovei, că Germania era ajutată de „Mişcarea Lapua", considerată fascistă, şi care agita ideea Marii Finlande, prin cucerirea unor teritorii sovietice. Trimisul Moscovei nu ezită să atragă atenţia că, în eventualitatea unei cooperări a Finlandei cu Germania, Armata Roşie n-ar avea altă alternativă decât să atace *preventiv* „ţara celor 1.000 de lacuri". Dacă, însă, Finlanda rezistă presiunilor germane, Uniunea Sovietică o putea ajuta din punct de vedere economic şi militar. În cazul în care Armata Roşie ar fi fost nevoită să pătrundă pe teritoriul finlandez, ea s-ar fi retras imediat, la terminarea războiului"[11].

La Helsinki, doar câţiva membri ai guvernului au fost puşi la curent cu demersul sovietic. Rudolf Holsti, aflat în dificultate în sânul guvernului, nu se putea angaja, cu atât mai mult cu cât un curent germanofil se proiecta din ce în ce mai mult în Finlanda. De altfel, după discuţia cu Rîbkin, Holsti este înlocuit la Ministerul de Externe cu Elias Erkko.

[9] Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *K.G.B. Istoria secretă a operaţiunilor sale externe. De la Lenin la Gorbaciov*, Bucureşti, Edit. ALL, 1994, p. 169.

[10] J.J. Fol, *A propos des conversations finno-sovietiques qui ont precèdes la guerre d'Hiver (30 nov. 1939 – 12 mars 1940)*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale", 20e année, Nr. 77, Janvier 1970, Paris, p. 25; v. şi Pavel şi Anatol Sudoplatov, *op. cit.*, p. 96.

[11] Anthony Read, David Fisher, *The Deadly Embrace. Hitler-Stalin and Nazi-Soviet Pact, 1939-1941*, New York, London, W.W. Norton, 1988, p. 372; v. şi Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *op. cit.*, p. 170.

La 11 august 1938, Rîbkin revine cu noi propuneri, presând guvernul finlandez să accepte convorbiri oficiale cu Moscova. El luase contact cu primul ministru Cajander şi cu Vöinö Tanner, membru al Comisiei afacerilor externe din Parlament şi, în acelaşi timp, ministru de Finanţe. Tanner precizează lui Rîbkin că guvernul său nu va permite nici unei ţări să folosească pămîntul finlandez în scopuri imperialiste. El cerea ca Uniunea Sovietică să accepte remilitarizarea Insulelor Aaland şi a altor insule, considerate „cheia Balticii orientale şi septentrionale”[12]. La 18 august, Stalin acceptă, în principiu, poziţia finlandeză privind remilitarizarea Insulelor Aaland, dar pune două condiţii: Uniunea Sovietică să participe la lucrările de fortificare, permiţându-i-se prezenţa unor observatori în zonă şi Finlanda să accepte ca U.R.S.S. să construiască o bază aeronavală pe Insula Suunsaari, situată în faţa Leningradului şi a bazei navale Kronstadt. Finlanda refuză să ia în considerare propunerile lui Kremlinului[13].

Moscova atrage atenţia că Finlanda singură nu va putea ataca U.R.S.S., după cum nu va putea împiedica o altă putere – de exemplu, Germania – de a-i utiliza teritoriul ca în 1918, când Rüdiger von der Goltz se lansase în asaltul asupra Petrogradului şi Murmanskului. Eforturile sovetice de a determina guvernul finlandez la cedare se lovesc de refuzul categoric al acestuia. La 7 decembrie 1938, sovieticii renunţă provizoriu de a mai discuta cu oficialii finlandezi. Dar, înlocuirea lui Holsti cu Erkko creează impresia că Finlanda se îndreaptă spre o politică externă progermană, idee afirmată cu entuziasm de ministrul german la Helsinki, von Blücher.

Evenimentul cel mai important se produce în septembrie 1938, cu prilejul Conferinţei de la München, când zona sudetă este încorporată de Germania. Din acest moment, principiul securităţii colective, susţinut la Liga Naţiunilor de Maksim Litvinov, şi-a pierdut valoarea. Litvinov şi politica sa sunt condamnaţi eşecului şi, câteva luni mai târziu (3 mai 1939), el va fi înlocuit cu Viaceslav Molotov. Din septembrie 1938 şi până în martie 1939, sovieticii nu intenţionează vreo apropiere de guvernul finlandez. Acesta din urmă are sentimentul că fermitatea în discuţiile cu Moscova ar fi cea mai îndrăzneaţă şi nimerită atitudine.

Faptul că Rîbkin nu obţine nici un rezultat în demersul său îl determină pe Litvinov să intervină din nou, încercând o soluţionare politică a

[12] J.J. Fol, *op. cit.*, p. 27.
[13] *Ibidem*.

relaţiilor sovieto-finlandeze. La 5 martie 1939, Litvinov ridică din nou problema militarizării Insulelor Aaland în faţa baronului Yrjö Koskinen, ministrul Finlandei la Moscova. El propune o reglementare a problemelor comerciale sovieto-finlandeze şi, în plus, arendarea de către U.R.S.S. a insulelor Suunsaari, Lavansaari, Tytärsaari şi Seiskaari – aflate în apropierea Leningradului – pe timp de 30 de ani. „Arendarea – spune Litvinov – s-ar face nu pentru a le fortifica, ci a servi drept puncte de supraveghere a şenalului spre Leningrad". La 8 martie, guvernul finlandez consideră imposibilă începerea discuţiilor pe baza cedării sau arendării insulelor finlandeze din Golful Finic, deoarece independenţa Finlandei ar fi afectată, independenţă recunoscută de U.R.S.S. Litvinov propune atunci ca aceste insule să facă obiectul unui schimb teritorial, sovieticii cedând o parte a Careliei orientale, cerută de finlandezi încă din 1920. Teritoriul propus a fi cedat era mult mai mare decât cei 183 kmp, cât cuprindea suprafaţa insulelor pe care U.R.S.S. se obliga, cum s-a spus, să nu le fortifice[14].

În locul lui Rîbkin, Stalin trimite un nou emisar la Helsinki, pe Boris Stein, ambasador la Roma, dar care activase ani buni ca diplomat în capitala Finlandei. El propune schimbul de teritorii lansat de Litvinov. Despre această misiune, cunoscutul mareşal finlandez Carol Gustaf Mannerheim scria în *Memoriile* sale:

> „Stein sublinia că securitatea Leningradului contra unui atac prin Golful Finic cere ca insulele în discuţie să fie puse la dispoziţia U.R.S.S. şi el recomanda un contract de închiriere ca cea mai bună soluţie... Guvernul sovietic era dispus să cedeze, în schimbul insulelor, un teritoriu de 183 kmp, la frontiera noastră orientală".

Şi Mannerheim adaugă:

> „După opinia mea, insulele nu au nici o utilitate militară pentru ţară. Nu cred că prestigiul Finlandei ar suferi dacă noi am consimţi schimbul. Pentru Rusia însă, aceste insule, care barează accesul la bazele navale ale golfului, sunt de o mare valoare"[15].

Mannerheim, atunci preşedintele Comitetului de apărare naţională, la curent cu demersurile sovietice, solicita preşedintelui Kiösu Kallio să le soluţioneze favorabil:

---

[14] Em. Bold, I. Seftiuc, *Pactul...*, p. 214.
[15] apud J.J. Fol, *op. cit.*, p. 29.

> „Ceea ce ne cer sovieticii – spunea el – nu este pentru noi de nici o valoare. A ceda aceste insule este a câştiga bunăvoinţa rusă, la un preţ bun. La nevoie, noi am putea să obţinem compensaţii sensibile în Aaland sau în altă parte"[16].

În ciuda acestor propuneri rezonabile, guvernul finlandez se alătură vederilor lui Elias Erkko, care, „foarte confidenţial", informează pe von Blücher despre cererile sovietice pe care el le respinge. La 20 martie 1939, baronul Yrjő Koskinen înmânează răspunsul oficial al guvernului său, redactat cu deosebită grijă:

> „Guvernul finlandez nu poate negocia într-o problemă care implică cedarea unor porţiuni din teritoriul statului altei puteri. Acest răspuns negativ nu trebuie înţeles ca având semnificaţia că Ministerul de Externe n-ar dori să continue schimbul de vederi, în scopul găsirii unei soluţii la problemele ridicate de U.R.S.S. în privinţa graniţelor, pentru securitatea ei"[17].

Totodată, parlamentarii finlandezi sunt puşi, pentru prima dată, la curent de Erkko cu propunerile lui Rîbkin, Litvinov şi Stein, propuneri considerate incompatibile cu independenţa şi suveranitatea Finlandei. Despre opiniile lui Mannerheim, însă, Erkko n-a scos un cuvânt[18].

Vara lui 1939 nu aduce la suprafaţă evenimente spectaculoase în relaţiile fino-sovietice. În schimb, Stalin insista mereu asupra pericolului german la graniţa dintre U.R.S.S. şi Finlanda, chiar dacă, cu mari precauţiuni, făcea eforturi să se apropie de Germania. La 1 iunie 1939, el convoacă pe unii din principalii săi colaboratori: A. Jdanov, prim secretar al Leningradului; amiralul N.G. Kuzneţov (39 ani), ministrul Marinei; Otto Kuusinen, fost şef, în 1918, al unui guvern comunist în Finlanda, guvern de scurtă durată, iar acum membru marcant al Internaţionalei comuniste; generalul Kiril A. Mereţkov, adjunct al districtului militar Leningrad (42 ani). Cu acest prilej, Mereţkov primeşte ordinul alcătuirii unui plan militar pentru eventualitatea ameninţării din partea Finlandei. În luna iulie, planul era gata.

---

[16] *Ibidem.*
[17] Anthony Read, David Fisher, *op. cit.*, p. 372.
[18] J.J. Fol, *op. cit.*, p. 30.

În Finlanda se manifestă o teamă crescândă, din cauza unor articole antifinlandeze, deosebit de violente, din presa sovietică. Pe de altă parte, unele pregătiri militare ce se desfăşurau în Finlanda neliniştea pe sovietici. Se făceau eforturi pentru finalizarea liniei de fortificaţii, cunoscută în istorie sub denumirea de „Linia Mannerheim". În luna iunie, fortificaţiile au fost vizitate de generalul Kirke, comandant al armatei britanice de uscat, de generalul Halder, şeful statului major german (O.K.W.), ca şi de alţi ofiţeri superiori din alte ţări. Importanţa acordată acestor vizite de o parte şi de alta a frontiere fino-sovietice nu este aceeaşi. Pentru Moscova, de pildă, vizita lui Halder nu se putea atribui hazardului sau numai curiozităţii. Stalin se alertează şi insistă, în paranoia lui, să creadă că aceste vizite nu semnificau altceva decât o ameninţare directă la adresa U.R.S.S.[19].

La 11 iulie, Võinõ Tanner ţine un discurs asupra relaţiilor fino-sovietice:

> „Finlanda – declara el – este gata să răspundă oricărui atac, indiferent de unde ar veni".

Sovieticii interpretează declaraţia lui Tanner legată de vizitele tot mai dese ale generalilor străini la Linia Mannerheim, ca o gravă ameninţare asupra oraşului Leningrad[20]. În acest timp, intră în scena politică finlandeză J.K. Paasikivi, acum ministru plenipotenţiar la Stockholm. Acesta îi cere lui Tanner ca discuţiile cu sovieticii să fie reluate. El avea aceleaşi opinii ca Mannerheim şi credea nimerit ca Finlanda să facă primul pas spre un compromis. Tanner, care avea o mare popularitate în rândul opiniei publice, consideră că Finlanda ar putea ceda câteva insule mici şi astfel ţara ar fi în afara conflictului european.

În vara lui 1939, în Finlanda au avut loc noi alegeri legislative. Stânga politică (P.S.D.) câştigă 85 de scaune de deputat, partidul pronazist pierde şase mandate din 14 câte deţinea înainte. Faptul că stânga are preponderenţa nu linişteşte însă spiritele la Moscova. După „debarcarea" lui Litvinov, „linia Kuusinen" câştigă în importanţă pentru problemele finlandeze. Pentru oamenii Kominternului, Tanner (fost socialist) nu este decât un „social-trădător". El nu putea obţine încrederea Moscovei şi nici partidul său – social-democrat –, cu atât mai mult cu cât, după alegeri, în faţa Leningradului se desfăşurau mari manevre finlandeze. Manevrele, terminate

---

[19] *Ibidem*.

[20] *Ibidem*, p. 31.

în localitatea Viipuri (Vîborg) la 13 august, s-au bucurat de prezenţa reprezentanţilor tuturor legaţiilor din Helsinki, cu excepţia celei sovietice[21], care se pare că nu a fost invitată.

La 23 august 1939 se semnează Pactul Ribbentrop-Molotov, cu anexa sa secretă, în care Finlanda era trecută în zona de influenţă sovietică[22]. Acum, Finlanda nu se mai putea sprijini pe Germania împotriva U.R.S.S., dar putea fi captată de Anglia şi Franţa. Există, însă, o anumită dificultate pentru o apropiere totală de marile puteri occidentale din cauza Poloniei, un vechi adversar al Finlandei. Polonia promovase o politică de „mare putere", voind a deţine controlul asupra ţărilor baltice[23]. Ofiţerii finlandezi resimt o dublă amărăciune. Ei au sentimentul că, dacă nu sunt trădaţi, cel puţin sunt abandonaţi de Hitler şi, în acelaşi timp, batjocoriţi de colonelul J. Beck, ministrul polonez de Externe.

Între timp, evenimentele se precipită. La 1 septembrie 1939, Germania atacă Polonia, iar la 3 şi 4 septembrie, Anglia şi Franţa declară război Germaniei. În Finlanda, guvernul ia măsura ridicării bugetului pentru armată la 8 miliarde mărci finlandeze, iar rezerviştii primesc ordine de concentrare. Fără a cunoaşte în detaliu intenţiile de moment ale guvernului sovietic, dar îngrijorată de evoluţia războiului, Finlanda, împreună cu Danemarca, Islanda, Norvegia şi Suedia publică o declaraţie de neutralitate faţă de ţările beligerante – Germania, Anglia, Franţa, dar şi faţă de U.R.S.S. care, cel puţin teoretic, se afla şi ea într-o postură de neutralitate, fapt declarat oficial la Moscova[24]. Declaraţia sovietică a făcut o impresie bună la Helsinki, ca ulterior să se observă că guvernul sovietic interpreta *sui generis* termenul de neutralitate. Uniunea Sovietică ocupase, în virtutea „neutralităţii", partea de est a Poloniei, la 17 septembrie 1939, unde se găsea o importantă minoritate bielorusă şi ucraineană care, în nici un caz, nu ceruse „eliberarea de sub jugul panilor" polonezi. Veneau la rând, în virtutea aceleiaşi „neutralităţi", Lituania, Letonia, Estonia, Basarabia şi nordul Bucovinei.

La 5 octombrie 1939, la o săptămână de la înfrângerea totală a Poloniei, guvernul finlandez primeşte de la ministrul său la Moscova, baronul

[21] *Ibidem*, p. 32.

[22] Em. Bold, I. Seftiuc, *op. cit.*, p. 139 ş.u.

[23] Hans Roos, *Geschichte der polnischen Nation, 1918-1985*, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, Kohlhammer, 1986, p. 185.

[24] *Documents sur le relations...*, p. 75.

Yrjö Koskinen, o telegramă alarmantă prin care anunţa că V. Molotov îl invitase în acea după-amiază, cerându-i ca Elias Erkko sau un alt plenipotenţiar să vină la Moscova pentru a discuta probleme politice concrete. Aştepta răspunsul a doua zi. Totodată, Molotov a adăugat că guvernul său, dată fiind situaţia nouă creată în Europa (războiul din vest), voia să abordeze „foarte repede probleme curente" cu un reprezentant autorizat al guvernului finlandez. „Nimic însă n-a mai precizat"[25], scria Yrjö Koskinen în telegrama sa. Invitaţia îngrijora, întrucât solicitarea lui Molotov venea după ce statele baltice, sub o puternică presiune, acceptaseră staţionarea trupelor sovietice pe teritoriul lor, ca prolog al ocupării acestuia.

În urma neaşteptatei telegrame, la Helsinki se desprind două opinii: Erkko şi Niakkanen, ministrul Apărării, gândesc că sovieticii „bluffează", crezând că ei n-ar putea susţine un război. Experienţa discuţiilor cu Rîbkin şi Stein ar fi demonstrat că finlandezii, rămânând fermi faţă de Soviete, n-ar risca absolut nimic. Conform celor doi miniştri, era suficientă menţinerea poziţiei intransigente din anul 1938 şi din primăvara lui 1939. În consecinţă, guvernul finlandez trebuie să ignore invitaţia sovietică.

A doua opinie aparţinea mareşalului C.G. Mannerheim şi prietenului său Juho Kusti Paasikivi. Ambii fuseseră formaţi la şcolile Rusiei ţariste, vorbeau perfect rusa, cunoşteau bine pe ruşi, chiar dacă acum se numeau sovietici. Punctul lor de vedere a prevalat şi Paasikivi a fost delegat să meargă la Moscova pentru tratative[26].

Înainte de plecare, Erkko[27], ministrul de Externe, a vrut să ştie mai exact cam ce voia guvernul sovietic. De aceea, l-a convocat la o discuţie pe ministrul sovietic la Helsinki, Derevianko. Derevianko, în conformitate cu instrucţiunile primite de la Molotov, cerea o reglementare politică a problemelor teritoriale, avansate anterior de Rîbkin şi Stein. Propunerea lui consta în realizarea unei înţelegeri multilaterale, pentru ca, astfel, U.R.S.S. şi vecinii săi să fie feriţi a deveni victime ale războiului. Pentru aceasta, exemplifica felul în care decurseseră negocierile sovietice cu ţările baltice, dedesubturile cărora, însă, guvernul finlandez le bănuia, deţi-

[25] J.J. Fol, *op. cit.*, p. 26.

[26] *Ibidem*, p. 34.

[27] Elias Erkko era preocupat de sprijinul german împotriva excesivelor cereri sovietice şi declara lui J. von Ribbentrop: „Vă daţi seama că dacă Rusia ocupă Insulele Aaland sau câteva porturi finlandeze, balanţa puterilor în Marea Baltică se întoarce decisiv împotriva Germaniei?" (Anthony Read, David Fisher, *op. cit.*, p. 384).

nând suficiente informaţii asupra modului brutal în care se desfăşuraseră[28].

Paasikivi a discutat cu şeful de stat major Walden, cu Mannerheim şi cu alte personalităţi politice. Mannerheim l-a sfătuit să găsească un teren prielnic de înţelegere, considerând, ca şi Walden, că Finlanda nu putea rezista mai mult de trei luni presiunii militare sovietice.

Directivele oficiale, însă, erau opuse celor doi ofiţeri superiori: dacă din partea U.R.S.S. se sugerează crearea de baze militare... aceste sugestii trebuiau respinse şi nici o discuţie nu putea fi angajată. Aceeaşi directivă se aplica şi propunerilor care vizau modificarea frontierei în Istmul Kareliei. În cazul în care se ridica problema insulelor din Golful Finic, trebuia evitată o discuţie în bloc. Fiecare insulă trebuia să fie precizată, iar Insula Suunsaari trebuia evitată în discuţie. Compensaţiile U.R.S.S. urmau să fie recăutate în Karelia Orientală sau pe malul Oceanului Arctic[29]. Paasikivi trebuia să apere pacea în convenţia de definire a agresorului şi agresiunii, aflate în vigoare; să amintească de politica de neutralitate a Finlandei, Danemarcei, Islandei, Norvegiei şi Suediei. În consecinţă, orice revendicare sovietică ce putea prejudicia statutul politic şi politica de neutralitate trebuia respinsă. Paasikivi trebuie să pună o condiţie fundamentală: aranjamentul să fie efectuat pe o bază de reciprocitate şi compensaţia acordată Finlandei să demonstreze lumii că este vorba de un aranjament rezonabil[30].

În ziua plecării, Paasikivi primeşte o telegramă dezamăgitoare de la Berlin. Era anunţat că Germania era atât de preocupată de războiul din vest, încât nu putea acorda Finlandei nici o susţinere. Wörmann, subsecretar de stat la Ministerul de Externe german, întăreşte această afirmaţia în faţa ministrului finlandez la Berlin[31]. Înţelegerea germano-sovietică din 23 august 1939 începea să fie pusă în practică în ceea ce privea Finlanda, provocând dezamăgire în rândurile opiniei publice. Cu toate acestea, delegaţia finlandeză condusă de Yuho Kusti Paasikivi a plecat spre Moscova la 9 octombrie 1939, sosind la destinaţie la 11 octombrie. Discuţiile încep a doua zi, când guvernul sovietic îşi precizează revendicările, dintre care două sunt mai importante: asigurarea securităţii Leningradului şi

[28] Em. Bold, I. Seftiuc, *op. cit.*, p. 217.
[29] *Documents sur les relations...*, p. 89-93.
[30] *Ibidem*.
[31] J.J. Fol, *op. cit.*, p. 35.

convingerea că Finlanda va rămâne ancorată relațiile de prietenie cu Uniunea Sovietică[32]. Formularea n-avea nimic comun cu adevăratele intenții ale lui Stalin, care voia, în realitate, ocuparea întregii Finlande. Un document al Marelui Stat Major Român, datat 15 decembrie 1939, referitor la conflictul sovieto-finlandez, menționa că U.R.S.S. voia „să pună stăpânire pe țărmurile de est ale Mării Baltice și a-și asigura noi baze aeriene și navale în teritoriile ce i-au aparținut până în 1918"[33].

A doua revendicare se referea la un schimb de teritorii. Partea sovietică solicita arendarea portului Hanko (Hangö) pe timp de 30 de ani, pentru a instala acolo o bază militară; apoi, să i se cedeze o parte a Istmului Kareliei, o parte a Peninsulei Rîbaci (a Pescarilor) și insulele de importanță strategică din Golful Finic. În total, o suprafață de 2.761 kmp. Sovieticii ofereau în schimb 5.529 kmp, teritoriu situat la estul frontierelor finlandeze. Delegația finlandeză refuză să accepte schimbul, spre supărarea lui Stalin și Molotov. Stalin insistă și încearcă, din punctul lui de vedere, argumente logice, convingătoare:

> „Nu este vina nici unuia dintre noi că realitățile geografice sunt așa cum sunt... Dv. vă întrebați de ce vrem noi Koivisto (o insulă finlandeză pe coasta răsăriteană a Istmului Kareliei – n.ns.). Am să vă spun eu de ce. L-am întrebat pe Ribbentrop de ce Germania a declanșat războiul împotriva Poloniei. El a răspuns: «A trebuit să mutăm granița germano-poloneză mai departe de Berlin.» Înainte de război, distanța dintre Poźnań și Berlin era de 800 de km. Acum, frontiera a fost mutată spre răsărit cu 300 km mai departe. Noi cerem ca distanța dintre Leningrad și frontieră să fie de 70 de km. Aceasta este cererea noastră minimă și gândiți-vă că nu vom renunța la această cerere minimă. Nu putem muta Leningradul, așa încât trebuie să mutăm frontiera... În privința Insulei Koivisto, trebuie să înțelegeți că armamentul de calibru, plasat aici, poate bloca mișcarea flotei sovietice în portul Kronstadt. Noi cerem 2.700 kmp. Dăm în schimb 5.500. Mai face așa ceva o mare putere? Suntem singurii care facem așa ceva"[34].

---

[32] Vitalie Varatic, *Preliminarii la raptul Basarabiei și Nordului Bucovinei*, București, Edit. Libra, 2000, p. 232.
[33] *Ibidem*.
[34] Anthony Read, David Fisher, *op. cit.*, p. 384.

Delegaţia finlandeză persistă însă în refuzul său de a ceda din teritoriile ce aparţineau Finlandei şi negocierile se întrerup pentru un moment[35]. Paasikivi continua să spere într-o soluţie politică, cu minime consecinţe şi, de aceea, la unele îndemnuri spre realism şi conciliere formulate de Mannerheim şi Võinõ Tanner, viitor ministru de Externe, delegaţia finlandeză face de mai multe ori drumul spre Moscova, discutând cu cei doi lideri sovietici – Stalin şi Molotov. În aceste discuţii, Finlanda se arată concesivă, dar nu atât cât pretindea Moscova să fie.

> „– Este în intenţia Dv. de a provoca un conflict? îl întrebă Molotov pe Paasikivi.
> – Noi nu vrem aşa ceva, dar se pare că Dv. vreţi", a replicat finlandezul cu demnitate, fără a părăsi însă gândul că negocierile trebuiau să continue.

Paasikivi era conştient că Finlanda nu putea rezista presiunilor sovietice, că ţara sa, „a trăit într-o fericire iluzorie" şi că neutralitatea era un lux pe care nu şi-l putea permite, când vecinul său era U.R.S.S. De aceea, gândea Paasikivi, „un război cu Uniunea Sovietică va fi pierdut de Finlanda". La fel gândea şi Mannerheim. Având în vedere că Finlanda intra în zona de influenţă sovietică prin tratativele secrete de la 23 august şi 28 septembrie 1939, germanii îndemnau guvernul finlandez să facă Sovietelor „concesii rezonabile"[36].

> „Dacă nu se fac – opina ataşatul militar german la Helsinki unui general finlandez – ar putea să nu mai rămână din Finlanda decât o poveste de eroism"[37].

Faţă de refuzul constant al delegaţiei finlandeze, Molotov a ajuns la concluzia – de fapt o ameninţare directă – că, dacă civilii nu se puteau înţelege, era rândul militarilor să-şi spună cuvântul[38]. Oricum, revendicările sovietice, foarte exagerate, ameninţau independenţa şi securitatea Finlandei şi, de oricâtă bunăvoinţă ar fi dat dovadă guvernul de la Helsinki, ele

[35] *Documents sur les relations...*, p. 13.

[36] Şi guvernul de la Bucureşti a primit din partea germanilor numai sfatul de a face „concesii rezonabile" Sovietelor în problema Basarabiei şi a nordului Bucovinei.

[37] Anthony Read, David Fisher, *op. cit.*, p. 400.

[38] *Ibidem*, p. 397.

nu puteau fi acceptate în totalitate. Guvernul finlandez sublinia mereu faptul că sovieticii puneau condiţii foarte grele. El refuza, de exemplu, să cedeze teritoriul Hanko; nu accepta nici linia de frontieră Koivisto-Lipola, fiind aproape de portul de export Viipuri (Vîborg), compromiţând astfel neutralitatea Finlandei. Ceda, în schimb, un teritoriu la est de Peninsula Rîbaci, pînă la fiordul Pummanki în nord. Condiţiile sovietice refuzate loveau o foarte veche regiune a populaţiei finlandeze care, de secole, aparţinea teritoriului politic al Finlandei[39].

Intenţia lui Stalin de a ataca Finlanda şi a o cuceri era iminentă. El primise informaţii – dovedite, ulterior, false – de la Rîbkin, în sensul că finlandezii vor capitula repede, ca şi polonezii, şi că „muncitorii finlandezi ar fi favorabili unui regim comunist"[40]. Realitatea era că populaţia, indiferent de opţiunea politică, şi-a unit eforturile într-o manieră impresionantă, în dorinţa de a-şi apăra ţara. Acest lucru s-a dovedit în desfăşurarea războiului sovieto-finlandez, când, pentru trei luni, armata sovetică n-a putut înainta în teritoriul Finlandei, decât atât cât să aibă teren să-şi îngroape morţii.

Încăpăţânarea finlandezilor în a nu ceda presiunilor sovietice a atins orgoliul lui Stalin, care a înaintat un ultimatum guvernului de la Helsinki, ameninţându-l că, în caz de refuz, teritoriul finlandez va fi cucerit prin orice mijloace, înţelegându-se, fireşte, că „orice mijloace" însemna intervenţia Armatei Roşii. Dând crezare informaţiilor lui Rîbkin (era, de fapt, ceea ce diriguitorii de la Moscova voiau să audă), Stalin a dispus atacarea Finlandei. La 28 noiembrie 1939, U.R.S.S. rupe relaţiile diplomatice cu Finlanda şi, la 29 noiembrie 1939, Stalin a dat ordin pentru ocuparea acestei ţări. În faţa lui Molotov, Hruşciov şi Otto Kuusinen, el a declarat că ceea ce Uniunea Sovietică are de făcut este doar „să ridice vocea" şi finlandezii, de frică, s-ar supune imediat.

> „Dacă nu merge nici aşa – spunea încrezător Stalin – vom trage o salvă, iar finlandezii vor ridica mâinile şi se vor preda".

Gruzinul era atât de sigur de o victorie rapidă, încât fixase ziua de 6 decembrie 1939 pentru atacarea Basarabiei; atac amânat în ultimul moment, din cauza înfrângerilor suferite de Armata Roşie în Finlanda[41].

[39] *Documents sur les relations...*, p. 26 (Document nr. 18).
[40] Christopher Andrew, Igor Gordievski, *op. cit.*, p. 176.
[41] Vitali Varatic, *op. cit.*, p. 28.

Nu vom intra în detaliile desfăşurării acestui război dintre o ţară cu 3,5 milioane locuitori – Finlanda –, şi o altă ţară – U.R.S.S. – cu 175 milioane. Vom menţiona doar că finlandezii au luptat eroic şi că sovieticii au putut abia după trei luni să-i înfrângă şi să le dicteze o pace aspră. În acest război – *războiul de iarnă* – finlandezii au avut doar 25.000 de morţi, iar sovieticii, după unele estimări, 200.000 (morţi, dispăruţi, degeraţi, răniţi, prizonieri). Sovieticii au ocupat toate teritoriile cerute în cadrul discuţiilor dinaintea declanşării războiului, dar Finlanda a obţinut, aşa ciuntită cum era, statutul de ţară independentă şi suverană. În momentul începerii războiului germano-sovietic, Finlanda s-a alăturat Germaniei, fără însă a fi tutelată de aceasta şi numai în limitele recăpătării teritoriilor pierdute în 1940.

România şi ocuparea Ucrainei Subcarpatice

Dispariţia Cehoslovaciei

IONEL SÂRBU

Începând cu 14 martie, Ungaria a concentrat la frontiera cu România, circa 13 brigăzi mixte, 2 brigăzi rapide şi 2 brigăzi moto[1]. Ministrul englez de la Budapesta, Sir G.G. Knox, raporta Londrei că Germania ar fi propus Ungariei „să se alăture la acţiunile militare împotriva României", în scopul „recuperării" Transilvaniei[2]. Conform instrucţiunilor primite, Knox l-a vizitat pe contele Csaky, care i-a prezentat „asigurări" că Ungaria va evita „orice încleştare cu România". Şeful diplomaţiei de la Budapesta s-a declarat „nemulţumit" de mobilizarea decretată la Bucureşti şi a menţionat posibilitatea unui atac din partea României?! Knox a exclus-o, considerând că România nu avea nici un motiv să o facă[3]. Într-un mod asemănător s-a exprimat şi reprezentantul Poloniei de la Budapesta, care a reafirmat intenţiile pacifice ale Bucureştilor[4].

În Ucraina Subcarpatică trăia populaţie românească în comunele: Apşa de Jos, Apşa de Mijloc, Ocna-Slatina şi Biserica Albă, ea fiind atestată încă din veacul al XIV-lea. După istoricul Ion Nistor, numărul locuitorilor români se ridica la 20.000; statisticile cehoslovace, din 1930, vorbeau de 12.777 de români[5]. Majoritatea comunelor din Ucraina Subcarpatică aveau denumiri româneşti; totuşi, românii erau în minoritate[6]. Înglobarea

---

[1] Arh. M.Ap.N., fond 5.417, dosar f.n., 1939, Poziţia 830, f. 21 (telegramă cifrată nr. 35900, 27 martie, semnată col. Ilie Cretzulescu.

[2] Great Britain, P.R.O., *F.O.*, 371, 23.060, f. 35 (telegrama nr. 51, 18 martie, de la Budapesta, semnată Knox).

[3] D.B.F.P., Third Series, vol. 4, 1939, p. 395 (telegrama nr. 54, 20 martie, semnată Knox); Hoover Archives, Palo Alto, S.U.A., G. Barcza Nagyolasonyi, Box No 8 (*Memorii*, în limba ungară, martie 1939).

[4] Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, vol. 60, f. 149 (telegrama nr. 1.135, 23 martie, de la Varşovia, semnată Franasovici).

[5] Arh. M.Ap.N., fond 950, dosar f.n., Poziţia 213, 1939, f. 41.

[6] Ibidem, f. 42.

Ucrainei Subcarpatice la Ungaria constituia o ameninţare pentru România, deoarece, din punct de vedere militar, prelungirea spre est a frontierei maghiare cu 90 km deschidea căi noi spre interiorul Transilvaniei[7].

Carol al II-lea, Ar. Călinescu şi Gr. Gafencu s-au întâlnit, la 14 martie, pentru a stabili măsurile care se impuneau. Suveranul constata că evenimentele petrecute în Ucraina Subcarpatică impuneau „o revizuire a politicii noastre". Regele era convins că situaţia „depinde" de atitudinea Germaniei. În după amiaza aceleiaşi zile, la întrunire au participat şi generalii Florea Ţenescu şi Gheorghe Mihail. În urma discuţiilor, se stabileau următoarele directive: 1. Din punct de vedere politic: a) noi rămânem principal la punctul nostru de vedere, *statu quo*-ul; b) nu vom admite să se facă o schimbare teritorială la graniţa noastră, fără ca să fim consultaţi; c) dacă se va produce o schimbare teritorială, noi cerem să participăm; d) nu ne vom mulţumi numai cu satele româneşti, ci vom cere o graniţă strategică, care să nu permită Ungariei să se încuibeze între Polonia şi noi; 2. Din punct de vedere militar: a) se vor rechema din concediu contingentele de sub arme la Brigăzile 1, 2 Vânători de munte şi de la Diviziile 16, 17, 18, 19 şi 20; b) se vor organiza, pe graniţa maramureşeană, două sectoare 1 – Divizia; 2 – Brigada de munte; c) pe graniţa ungurească nu se vor face deplasări de trupe; d) dacă ungurii vor depăşi spre est linia şoselei Hust spre nord, vom intra şi noi[8]. Carol al II-lea era îngrijorat deoarece nu putuse căpăta nici un răspuns în legătură cu atitudinea Reich-ului. Ar. Călinescu nu credea că şi-au schimbat toţi miniştrii punctul de vedere, dar suveranul constata că Germania este de o „duplicitate feroce". Ministrul de Externe, Gafencu, nu excludea că ţările occidentale vor accepta convocarea unei noi conferinţe internaţionale, în care s-ar fi putut pune problema frontierelor[9]. Cei prezenţi la întrunire au constatat că polonezii erau înţeleşi cu ungurii, iar îndemnul Sanaţiei a fost respins. Conducătorul statului român a insistat asupra punctului că „nu trebuie să avem pretenţii teritoriale, dar ne interesează regiunea amintită". Faţă de această situaţie, la 14 martie 1939, orele 20, se constituia Grupul Operativ „Maramureş", pentru a face faţă evenimentelor ce s-ar fi produs la frontiera de nord a Transilvaniei; comandant al acestuia era numit generalul Iosif Iacobici.

---

[7] *Ibidem*, f. 44.

[8] Carol al II-lea, *Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I, *1904-1939*, Ediţie M.D. Ciucă şi N.D. Ion, Bucureşti, Ed. Silex, 1995, p. 306-307.

[9] *Ibidem*, p. 307.

Prin intermediul ambasadei sale de la Varşovia, Bucureştii s-au adresat Ungariei cu următorul comunicat:

> „România se interesează, îndeaproape, de soarta Ucrainei Subcarpatice şi nu va recunoaşte vreo modificare a situaţiei actuale, aşa cum a fost ea stabilită prin arbitrajul de la Viena, decât în urma unei înţelegeri între statele interesate, între acestea numărându-se evident şi România"[10].

În aceeaşi zi, R.V. Bossy prezenta acest mesaj secretarului de stat de la Ministerul de Externe al Ungariei, Vörnle. Gafencu recomandase ca demersul să se facă pe „un ton fără agresivitate, dar ferm"[11]. Ministrul Bossy a propus ca diviziile ungare, care înaintaseră în Ucraina Subcarpatică, să nu depăşească linia Hust-Vittkov, adăugând că trupele române, concentrate la frontierele de nord, nu vor trece dincolo de graniţă decât în cazul în care „interesele noastre ar fi lezate"[12]. Demersul lui Bossy, făcut pe un „ton amical"[13], a fost considerat ca atare de Vörnle. În seara aceleaşi zile, la orele 20, Franasovici e primit în audienţă la Beck, care îi comunica că Sanaţia propune României şi Ungariei următoarea „soluţie":

> „Ucraina Subcarpatică să fie ocupată de Ungaria şi România, ultimei revenindu-i colţul din partea estică a provinciei"[14].

Franasovici, în urma instrucţiunilor primite de la Gafencu, a transmis lui Miroslav Arciszewski protestul Bucureştilor „privitor la graniţa dată, fără condiţiune, şi fără consultarea noastră"[15].

---

[10] Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, vol. 60, 1939, f. 119 (telegramă cifrată nr. 16 461, 14 martie, semnată Gafencu); S. Newman, March 1939; *The British Guarantee to Poland. A Study in the Continuity of British Foreign Policy*, Oxford, At the Clarendon Press, 1976, p. 88-93.

[11] V. Moisuc, *Diplomaţia României şi problema apărării suveranităţii şi independenţei naţionale în perioada martie 1938 – mai 1940*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1971, p. 141.

[12] Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, vol. 60, 1939, p. 119.

[13] V. Moisuc, *op.cit.*, p. 171.

[14] Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, vol. 60, 1939, f. 115 (telegramă de la Varşovia, 14 martie, semnată Franasovici).

[15] *Ibidem*, f. 120 (telegramă cifrată nr. 945, 15 martie, de la Varşovia, semnată Franasovici).

Subsecretarul de stat, Vörnle, remitea, la 16 martie 1939, lui Bossy o notă a guvernului său potrivit căreia

> „masele şi conducătorii poporului din Ucraina Subcarpatică au adresat guvernului ungar o cerere, rugându-l să ocupe cu forţe militare, fără întârziere, ţara (*sic!*) locuită de ruteni, în scopul de a restabili rapid securitatea personală şi securitatea bunurilor pe acest teritoriu. Guvernul ungar a acceptat cererea (sic!). Armata ungară părăseşte poziţiile ocupate de ea până în prezent pe teritoriul Ucrainei Subcarpatice conform ordinului primit şi va înainta ocupând poziţii pe pământul rutean..."[16].

Vörnle i-a mai declarat ministrului român că: 1) trupele ungare vor ocupa întreaga Ucraină Subcarpatică; 2) guvernul ungar, dorind sincer relaţiile cele mai strânse şi amicale cu România, vrea ca alipirea acelui ţinut să fie adusă la îndeplinire în completă înţelegere cu ea. Vorbind în numele guvernului român, Bossy sugerase, pentru a preveni incidentele, ca trupele ungare „să nu depăşească o anumită linie", care să cuprindă zona comunelor româneşti Apşa de Mijloc, Ocna-Slatina şi Biserica Albă, precum şi linia ferată Vişăul-Iaşina, spre Polonia. Dar, guvernul de la Budapesta a refuzat propunerea şi a ocupat imediat întregul ţinut. Diplomatul român era sigur că ocuparea Ucrainei Subcarpatice se făcuse cu „învoirea Germaniei"[17].

Guvernul Ucrainei Subcarpatice, prezidat de dr. A. Voloşin, în deznădejdea sa, a proclamat unirea cu România şi, după solicitarea unui apel de ajutorare, s-a refugiat la Bucureşti. Într-o atare situaţie, guvernul Ar. Călinescu a întrebat Germania ce gândeşte în legătură cu noul statut al Ucrainei Subcarpatice. România se străduia ca, „printr-o acţiune diplomatică hotărâtă şi continuă", sa asigure „respectarea intereselor sale limitate la câteva comune româneşti şi la calea ferată între România şi Polonia, care străbătea colţul estic al Ucrainei Subcarpatice"[18]. Gafencu ruga pe Tilea să atragă, cu toata seriozitatea, atenţia guvernului britanic asupra „uriaşelor consecinţe" pe care le putea avea, nu numai pentru Europa cen-

---

[16] V. Moisuc, *op.cit.*, p. 141-142.

[17] *Ibidem*, p.475; M.G. Hitchens, *Germany, Russian and the Balkans. Prelude to the Nazi-Soviet Non-Agression Pact*, Boulder, Columbia University Press, 1983, p. 28-29.

[18] Arh. M.A.E, fond 71, Anglia, vol. 40, 1938-1939, f.165 (telegramă cifrată nr.171 080, 16 martie, semnată Gafencu).

trală, dar pentru întregul continent, credința, care se instaura tot mai mult, anume că „nu este decât un singur arbitru în Europa, care hotăra de siguranța, neatârnarea și pacea națiunilor”[19].

Convins că în spatele Ungariei se afla Germania, autoritățile de la București s-au hotărât să se adreseze democrațiilor occidentale. Unii refuzau să ia în considerație observațiile României și atitudinea Poloniei. Un Consiliu de Coroană s-a întrunit la 17 martie 1939. Nicolae Iorga, „plin de un înalt și înțelegător patriotism, s-a pronunțat pentru o rezistență dârză și plină de demnitate”. Marele istoric considera că,

> „chiar dacă vom fi complet zdrobiți, totuși, numele de român și de România va rămâne veșnic, tocmai din cauza acestei rezistențe și se va putea clădi, totdeauna, o Românie viitoare”[20].

Al Vaida-Voievod a recomandat „prudență”, intuind eventualele represalii din partea Germaniei. Omul politic avea rezerve cu privire la eficacitatea alianțelor politico-militare și diplomatice ale Bucureștilor. Consiliul de Coroană hotăra continuarea măsurilor militare, prin intensificarea dotării armatei și consolidarea apărării frontierelor[21].

„Radio Sofia”, într-o emisiune din 17 martie 1939, considera că ocuparea Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria, provocase îngrijorare în cercurile politice românești[22], ele văzând și o amenințare la adresa Transilvaniei. Guvernul român avea informații potrivit cărora intenția ungurilor era să ocupe întreaga Ucraină și considera că acest lucru reprezintă „un real pericol”[23]. Modul cum a decurs chestiunea Ucrainei Subcarpatice a fost bine cunoscut de diplomații englezi acreditați în Europa centrală și de sud-est. R. Hoare informa Londra că românii „nu intenționează să treacă în această zonă”, dar „o convorbire prietenească cu ungurii va diminua, probabil, incidentul româno-ungar”[24]. La rândul său, G. Knox prezenta Foreign Office-ului declarațiile făcute presei ungare de primul ministru

---

[19] Ibidem.

[20] Carol al II-lea, *op.cit.*, p. 311.

[21] *Ibidem.*

[22] Arh. M.Ap.N., fond 950, dosar f.n., Poziția 213; 1939, f. 1.

[23] Ibidem, f. 71 (telegrama nr. 25, 17 martie).

[24] D.B.F.P., Third Series, vol. 4, 1939, p. 291 (telegrama nr. 14, 17 martie, R. Hoare către Halifax).

de la Budapesta, potrivit cărora nu existau „obiecţii", în ceea ce priveşte anexarea Ucrainei Subcarpatice. Diplomatul britanic deţinea informaţia că omologul său german ar fi declarat că „nu vor exista dificultăţi în privinţa suveranităţii Ungariei asupra Ucrainei Subcarpatice"[25].

La Bucureşti, Bárdossy Lászlo a fost anunţat că guvernul român nu avea intenţia să acţioneze, în vreun fel, pentru a stânjeni ocuparea Ucrainei Subcarpatice de către unguri, dar se solicită Budapestei ca trupele sale să nu treacă peste linia de vest a Sighetului, în vecinătatea căruia existau sate cu 20.000 de români. Gafencu a adăugat că A. Voloşin şi membrii guvernului său se refugiaseră în România şi ceruseră ca trupele acesteia să ocupe Ucraina Subcarpatică. Dr. A. Voloşin i s-a spus că „cererea nu putea fi satisfăcută", guvernul de la Bucureşti primindu-l ca pe un refugiat politic, fără vreun statut oficial[26].

Contactele avute la Bucureşti de Gafencu cu Bárdossy, ca şi demersurile miniştrilor Angliei şi Franţei de la Budapesta au avut ca obiectiv limpezirea poziţiilor în privinţa ocupării, de către trupele ungare, a Ucrainei Subcarpatice. G. Knox îi declara lui Csáky că „este exclus, pentru orice minte sănătoasă, ca România să pornească o acţiune contra Ungariei". Diplomatul britanic credea că Hitler avea interes să se producă o „ciocnire" între români şi unguri, spre a se impune, apoi, ca „arbitru şi pacificator, după metodele de curând inaugurate"[27].

Deşi guvernul român dovedise circumspecţie şi înţelepciune în tratarea problemei Ucrainei Subcarpatice, Foreign Office-ul a continuat „să sfătuiască"[28] Bucureştiul să nu forţeze lucrurile. Deranja faptul că guvernul român procedase la mobilizarea unor trupe în părţile de vest ale ţării. Halifax telegrafia lui Knox, la 23 martie 1939, şi îi cerea să anunţe Budapesta că România „n-are nici un fel de intenţii agresive" faţă de Ungaria, măsurile militare luate fiind „determinate de agravarea situaţiei internaţionale"[29].

---

[25] *Ibidem*, p.289 (telegrama nr. 4, G. Knox către Halifax)

[26] *Ibidem*, p.281 (telegrama nr. 31, de la Bucureşti, 16 martie, semnată R. Hoare).

[27] V.Fl. Dobrinescu, *România şi Ungaria de la Trianon la Paris. Bătălia diplomatică pentru Transilvania, 1920-1947*, Bucureşti, 1996, p. 144.

[28] D.B.F.P., Third Series, vol. 4, p..484 (telegrama nr. 54, 23 martie, Halifax către R. Hoare).

[29] Great Britain, P.R.O., *F.O.*, 371, 23 852, f. 5 (telegrama nr.80, 24 martie, de la Bucureşti, semnată R. Hoare).

„Utilizarea argumentului că România se pregăteşte de un atac asupra Ungariei, spunea şeful diplomaţiei engleze, se aseamănă cu aceea folosită de propaganda germană"[30].

Situaţia era confirmată şi de ministrul ungar, Bardossy, care, la 20 martie 1939, scria Budapestei:

„Conform impresiei mele, şi părerea aceasta o împărtăşeşte si ministrul italian (Pellegrino Chigi, n.a.), românii nu se gândesc să pornească o ofensivă împotriva Ungariei. Explicaţia măsurilor militare efectuate până în prezent se ascunde mai curând în marea confuzie şi îngrijorare că Germania, eventual împreună cu Ungaria, eventual fără ea, se pregăteşte pentru atac armat împotriva României. Revendicările economice de mari proporţii ale germanilor alimentează această îngrijorare, revendicări care, în pofida dezminţirilor oficiale publicate la Berlin şi aici se pare că nu au fost comunicate guvernului român..."[31].

G.G. Knox anunţa, la 26 martie 1939, Foreign Office-ul că Ungaria va demobiliza armata, 24 de ore după ce România va face şi ea acelaşi lucru[32]. În ce priveşte mobilizarea din România, unii minoritari nu au răspuns la concentrare. Românii, în schimb, au primit-o cu „entuziasm şi bunăvoinţă"[33]. Observatorii străini au fost impresionaţi de modul cum se prezentaseră la mobilizare şi de atmosfera bună a populaţiei dintr-o ţară aflată, „în faţa unei iminente agresiuni germane"[34].
Cifra totală a refugiaţilor cehi, slovaci şi ruteni, pe teritoriul României a fost de 3.616 persoane, din care 146 ruteni. Toţi au părăsit România, trecând în Iugoslavia[35].

---

[30] D.B.F.P., Third Series, vol. 4, 1939, (telegrama nr. 10, 23 martie, Halifax către Knox). M. Muşat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea a II-a, *noiembrie 1933 – septembrie 1940*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, p. 1982.

[31] M. Muşat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, Partea a II-a, *noiembrie 1933 – septembrie 1940*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, p. 1983.

[32] D.B.F.P., Third Series, vol. 4, 1939, p. 511 (telegrama nr. 75, 26 martie, semnată Knox).

[33] Arh. M.Ap.N., fond 5 417, dosar f.n., 1938, Poziţia 800, f. 14-17.

[34] Great Britain, P.R.O., *F.O.*, 371, 23 852, f. 5 (telegrama nr. 80, 24 martie, de la Bucureşti).

[35] Arh. M.A.E., fond 71, Polonia, vol. 60, f. 163 (telegramă cifrată nr.20 243, 30 martie, către Varşovia, semnată Cretzianu).

Ocuparea Ucrainei Subcarptice de către Ungaria a preocupat intens şi diplomaţia de la Moscova. Astfel, încă de la 15 martie 1939, M.M. Litvinov îl întreba pe N. Dianu dacă „s-a schimbat poziţia României în ce priveşte graniţa comună ungaro-poloneză", la care al doilea „a răspuns afirmativ"[36]. Patru zile mai târziu, într-o scrisoare adresată ambasadorului sovietic de la Londra, Ivan Maiski, M.M. Litvinov îl anunţa că rezultatul practic al vizitei şefului diplomaţiei Bucureştilor la Varşovia a fost „acordul României asupra stabilirii graniţei comune polono-ungare, adică asupra alăturării Rusiei Subcarpatice la Ungaria"[37]. Observăm că diplomaţia sovietică utiliza termenul de Rusia Subcarpatică şi nu Ucraina Subcarpatică.

Ocuparea de către Ungaria, la 14 martie 1939, a Ucrainei Subcarpatice şi invadarea Boemiei şi a Moraviei de trupele naziste au alarmat guvernul şi opinia publică românească[38]. La nici şase luni de la semnarea solemnă a „acordurilor" de la München, Germania săvârşea o noua agresiune încălcându-şi obligaţiile asumate. Şeful guvernului, Ar. Călinescu, nota la 15 martie 1939:

> „Am asistat la încă o etapă a mişcării de înaintare germană. Mijlocul – provocarea dezagregării interne pe care a început-o spre a izola Boemia şi a o înghiţi. O nouă etapă poate fi subjugarea României. Mijloacele – provocarea unui conflict cu Ungaria şi cu minorităţile germane. Dacă lăsam Germaniei iniţiativa de manevră, vom cădea sigur. Reacţiunea noastră militară nu este posibilă. Sprijin militar din Apus exclus. Conflagraţia generală îndoielnică"[39].

La rândul său, Carol al II-lea privea ştirea anexării Cehoslovaciei ca o „lovitura de teatru", cu mari repercusiuni asupra centrului şi sud-estului Europei[40].

Franţa şi Anglia nu au reacţionat, pentru moment, la noul act de forţă al Germaniei. La Paris, se credea că necesităţile de combustibil vor obliga

---

[36] *Documentî Vneşnei Politiki. 1939 god*, Moscva, „Mejdunarodnoe Otroşenia, 1992, Kniga pervaia, p.188 (documentul nr.139)

[37] *Ibidem*, p.207-208 (document nr.156)

[38] I. Talpeş, *Diplomaţie şi apărare, 1933-1939*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, p. 269.

[39] Ar. Călinescu, *Însemnări politice (1916 – 1939)*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1990, p. 409-410.

[40] Carol al II-lea, *op.cit.*, p. 308.

Reich-ul să exercite presiuni asupra României, pentru a obţine „concesii petrolifere". Autorităţile militare franceze considerau ocuparea Cehoslovaciei ca un fapt împlinit, procedeul fiind cotat drept „un act de brigandaj unic în istorie". Conform aceloraşi surse, Hitler ar fi urmărit crearea unui stat ucrainian, care să cuprindă şi o porţiune din nordul României[41].

Ocuparea Boemiei şi a Moraviei, ca şi o posibilă ameninţare la adresa României, au constituit pentru br ????? cesta, potenţialul sau de război[42]. Armamentul şi materialele de război contractate în Cehoslovacia reprezentau aproximativ 70% din totalul contractelor încheiate în străinătate de România până la a doua conflagraţie mondială. În condiţiile în care Franţa şi Anglia refuzau să accepte noi comenzi, sistarea livrării armamentului, de către uzinele din Cehoslovacia, ar fi prejudiciat grav acţiunea de înarmare a României. Imediat după 15 martie, noile autorităţi au anulat permisele de export a armamentului confecţionat pentru statul român[43].

V.V. Tilea a purtat discuţii, la Londra, cu Vicontele Halifax şi Orme Sargent. Şefului diplomaţiei britanice, Tilea i-a spus că ocuparea Cehoslovaciei de către Germania „a alarmat toate statele Europei Centrale". „Precedentul cehoslovac, a continuat ministrul român, ar putea fi aplicat şi altor ţări cu o populaţie mai puţin omogenă" – Tilea avea în vedere pe croaţi şi transilvăneni. Diplomatul român şi-a exprimat speranţa că Guvernul Majestăţii Sale „nu va fi de acord tacit" cu „manevra victorioasă" a Germaniei şi a observat că, dacă Foreign Office-ul nu va întreprinde nimic, „efectul va fi dezastruos" pentru „prestigiul"[44] Angliei în Europa Centrală şi în Balcani.

V.V. Tilea i-a comunicat lui Sargent că guvernul său avea motive sa creadă că, în următoarele luni, Reich-ul va face din Ungaria un „stat vasal" şi va proceda la „supunerea" României în acelaşi mod cum procedase şi cu Cehoslovacia. Ministrul dorea să cunoască în ce măsură Bucureştii puteau conta pe ajutorul Angliei, mai ales că ocuparea Boemiei şi Moraviei lovise serios în „reînarmarea" României[45]. Guvernul de la Bucureşti

---

[41] Arh. M.Ap.N., fond 950, dosar f.n., Poziţia 213, 1939, f. 68 (notă nr. 35 593, din 16 martie).

[42] *Ibidem*, f. 19.

[43] I. Talpeş, *op.cit.*, p. 268.

[44] D.B.F.P., Third Series, vol. 4, 1939, p. 283 (telegrama nr. 96, 16 martie 1939, Vicontele Halifax către R. Hoare).

[45] *Ibidem*, p. 284 (document elaborat, la 16 martie, de O. Sargent).

avea numeroase contracte cu firme cehoslovace care, în condiţiile de atunci, nu mai puteau fi onorate. Din aceste motive, Tilea propunea Londrei să ajute România cu 10 milioane de dolari, pentru procurarea de material de război englez sau provenit din alte ţări – diplomatul român se gândea la Belgia sau S.U.A. Sir Orme Sargent i-a răspuns că „sugestiile" sale vor ridica „mari probleme politice", iar suma solicitată va necesita promulgarea unor legi[46].

Ocuparea Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria, care a coincis cu intrarea germanilor în Cehoslovacia, a constituit o presiune în plus asupra românilor, determinându-i să accepte o înţelegere economică. Atitudinea amicală şi primirea refugiaţilor, inclusiv a unor trupe din Cehoslovacia, ca şi opoziţia Bucureştilor la acţiunea Ungariei i-a iritat şi mai mult pe germani. Cotropirea Cehoslovaciei, ameninţarea directă a României, tergiversarea din partea Bucureştilor la negocierile economice cu Reich-ul, ca şi manifestările de simpatie arătate faţă de poporul cehoslovac, care trăia o mare dramă naţională, au dus la încordarea relaţiilor româno-germane.

[46] *Ibidem*, p. 285.

Frontul Renaşterii Naţionale – partid unic într-un regim autoritar

D.D. RUSU

România interbelică, întregită teritorial la sfârşitul războiului încheiat în noiembrie 1918, va cunoaşte procesul firesc al consolidării național-statale, consecință imediată şi decisivă a actului menționat. Consolidarea Unirii celei Mari, prin întreaga suită de inițiative politice şi legislative, proprii tuturor sectoarelor fundamentale ale vieții de stat, este însoțită de un amplu proces de modernizare, de ce nu de Europenizare, continuând, în multe privințe, ceea ce deja se realizase în decursul secolului al XIX-lea. Astfel, deceniile trei şi patru din secolul abia încheiat, se detaşează tocmai prin evoluțiile rapide şi profunde, în toate sectoarele vitale pentru statul român unitar, către o societate comparabilă, din multe puncte de vedere, cu Europa civilizată. În fapt, ca şi pentru secolul anterior, modelul occidentului european, adaptat realităților româneşti, stă la baza multor inițiative reformatoare. Interesează ceea ce s-a întreprins, prin ce mijloace, dar – în principal – la ce rezultate s-a ajuns. Odată cu invocarea nivelului de dezvoltare la care s-a situat România am intrat şi pe terenul disputelor ştiințifice şi politice, atât în epocă cât şi în contemporaneitate. Va fi greu de ajuns la un consens, chiar în plan ştiințific, fapt exclus în domeniul disputelor politice, în ceea ce priveşte modernizarea societății româneşti interbelice, atâta timp cât înseşi noțiunea caatare – modernizare – cunoaşte accepții diferite, uneori de natură contradictorie. Dincolo de păreri şi aprecieri, rămâne un fapt cert – Marea Unire din 1918, înfăptuire crucială pentru România, a generat şi determinat, în esență, întreaga evoluție în ceea ce a fost pozitiv până la începutul anilor '40.

În cele ce urmează, referindu-ne – în termeni generali – la anul 1938, surprindem începutul unei perioade de regres politic, prin renunțarea la instituții democratice în favoarea promovării unui regim autoritar, instituit acum pentru anii 1938-1940. În trăsăturile regimului de autoritate regală, exprimat prin puterea politică discreționară a regelui Carol al II-lea, constatăm, şi pentru România, urmările degringoladei în relațiile interna-

ţionale care a cuprins Europa în preajma noii faze de conflict mondial[1], declanşat la 1 septembrie 1939. Mai concret, „lovitura de stat" din 10 februarie 1938 – după cum a fost caracterizată de autorii principali în epocă[2] – avea să aducă mutaţii semnificative în viaţa politică a României, deschizându-se, în fapt, şirul de regimuri de natură totalitară-dictatorială care vor cuprinde peste cinci decenii, până la finele anului 1989. Dacă sub raportul progresului economic, al legăturilor cu Europa, a procesului de modernizare pe care l-am invocat mai sus, anii 1938-1940 sunt în consonanţă cu evoluţiile anterioare, în planul politicii propriu-zise, odată cu mutaţiile de la începutul anului 1938, asistăm la o gravă atingere a sistemului democratic prin anularea sau diminuarea substanţială a unor instituţii clasice pentru democraţie: exprimare liberă, pluripartidism, parlamentarism autentic, guvernare responsabilă, monarh deasupra intereselor şi luptelor politice. Ori, regimul carlist, de natură totalitar-dictatorială, institutia în practică, supremaţia puterii regelui bazată pe o camarilă restrânsă şi un grup la fel de restrâns de oameni politici dintre care puţini devotaţi, cu adevărat, monarhului, cei mai mulţi oportunişti, oameni de conjunctură. Limitarea drastică a libertăţii de organizare şi manifestare, starea de asediu şi cenzura, o propagandă deşănţată pentru „mesianismul monarhic", prezentarea monarhiei ca unicul factor de decizie în timp ce naţiunea a fost redusă la rolul de înfăptuitor al voinţei regale, sunt tarele „regimului monarhiei constituţionale" din februarie 1938 până la începutul lunii septembrie 1940[3]. Monarhul, din factor moderator şi mediator al vieţii politice, devine autoritatea politică supremă, cu deplină putere de decizie. Printre actele menite a consolida autoritatea regelui se înscrie şi renunţarea la partide – structură politică fundamentală oricărui regim democratic modern – care sunt de-a dreptul dizolvate prin lege şi înlocuite, din decembrie 1938, printr-o creaţie politică unică, eminamente dependentă de rege, Frontul Renaşterii Naţionale.

[1] Pentru secolul abia încheiat, din care istoria reţine faptele cele mai distructive şi anume cele două războaie mondiale: 1914-1918 şi 1939-1945. Plecând de la o constatare, nu fără acoperire în date şi fapte, şi anume, apreciind perioada interbelică ca două decenii de armistiţiu, atunci putem vorbi despre un nou război de 30 de ani şi pentru secolul al XX-lea (1914-1945).

[2] Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916-1939*, Bucureşti, Humanitas, 1990, p. 377; Nici Carol al II-lea nu nega faptul că în România „miniştrii fac numai ce le spun eu".

[3] Ţinem să menţionăm existenţa unei sinteze asupra regimului carlist cuprinzând multe analize pertinente, şi anume: Al.Gh. Savu, *Dictatura regală (1938-1940)*, Bucureşti, Editura politică, 1970, 483 p.

În raport cu ceea ce deja sa reținut în istoriografie referitor la organizația politică menționată[4], noi propunem o discuție menită să ajute la cunoașterea locului, pe undeva și a rolului Frontului Renașterii Naționale în scurta sa perioadă de existență. Mai exact, considerațiile noastre se limitează la actul constituirii Frontului Renașterii, de altfel un argument elocvent pentru a demonstra distanța dintre intenție și realitate, o realitate care va dezamăgi și pe cei care o promovează. Într-o formulare mai cuprinzătoare, avem în vedere noul regim politic de după februarie 1938 cu încercările succesive de a-și construi stâlpi de susținere în diverse compartimente ale vieții de stat. Printre actele de această natură se înscrie, după dizolvarea partidelor, mișcarea politică de masă născută sub titulatura de Front al Renașterii Naționale. Din modul în care a fost gândită și apoi, cu o rapiditate care nu putea fi benefică, transpusă în realitate se desprinde ineficiența, eșecul previzibil. La finele primului an de existență a regimului autoritar carlist se confecționa o organizație mult prea cuprinzătoare și cu un program de generalități, în fapt o organizație care nu putea aduce regelui Carol al II-lea și guvernului său sprijinul popular de care aveau atâta nevoie.

După măsurile restrictive care dădeau fizionomia noului regim[5], folosind prevederile noii Constituții, promulgată la 27 februarie 1938, în materie de organizare a exercitării puterii în stat[6], nu întârzie prea mult

---

[4] Aspecte diferite referitoare la constituirea și evoluția Frontului Renașterii Naționale sunt cuprinse și în lucrările: Theodor Vlădescu, *Frontul Renașterii Naționale. Originea și doctrina*, București, 1939, 135 p.; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea a II-ea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 397-407, 892-900 ș.a.; Al.Gh.Savu, *Sistemul partidelor politice din România 1919-1940*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 152-181; s.a.

[5] Concomitent cu „lovitura de stat" din 10 februarie 1938, prin aducerea la guvernare a patriarhului Miron Cristea, se vor iniția măsuri legislative specifice unui regim autoritar-dictatorial: „Decret-lege pentru introducerea stării de asediu" (11 februarie 1938); „Lege pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștii publice" (25 februarie 1938); „Legea pentru apărarea ordinei în Stat" (25 februarie 1938); „Decret-lege pentru controlul presei-propagandei" (11 martie 1938); „Decret-lege pentru apărarea ordinei în Stat" (15 aprilie 1938) ș.a.

[6] Modul în care Constituția, din februarie 1938, structura responsabilitățile în țară, figura centrală devenea regele care subordona parlamentul și guvernul în detrimentul partidelor. Să reținem câteva prevederi semnificative în sensul celor afirmate: „Puterea legislativă se exercită de Rege prin Reprezentațiunea Națională (...). Regele sancționează și promulgă legile (...). Inițiativa legilor este dată Regelui" (art. 30); „Puterea executivă

lovitura mortală dată partidelor, organizaţiilor politice în genere, care deja îşi exprimaseră rezervele sau chiar opoziţia[7] faţă de regimul autoritar carlist. Dar, să conturăm principalele coordonate ale unui plan destul de precis în care dizolvarea partidelor figura printre măsurile de primă însemnătate. Referitor la înfăţişarea noului regim şi, în acest cadru, soarta destinată organizaţiilor politice – problemă care ne preocupă direct – prezintă un interes aparte modul cum l-a conceput unul dintre principalii artizani şi apoi susţinători ai noului regim, Armand Călinescu. În calitate de ministru la Departamentul internelor în guvernarea tranzitorie de 44 de zile – Octavian Goga – Al.C. Cuza – Armand Călinescu, într-o audienţă la rege din 31 ianuarie 1938, va prezenta, în şase puncte[8], motivele şi măsurile menite a duce la schimbarea de regim politic în favoarea unei autorităţi mult sporite, pentru rege. Se trecea, fără echivoc, de la democraţie parlamentară la autotarism monarhic. După invocarea pericolului care venea din partea Gărzii de Fier sunt menţionate neajunsurile din ţară începând, semnificativ, cu „*Declinul partidelor*" – unde are în vedere nu numai P.N.L. şi P.N.Ţ. dar şi partidul care forma guvernul, Partidul Naţional Creştin – „*Anarhia electoratului*", concluzia, „*Ţara e bolnavă*"[9]. Plecând de la „*Rolul de arbitru al suveranului*", „*Soluţia*", după expresia autorului însemnărilor, era sintetizată în termeni precişi, „*Schimbarea constituţiei*", schimbare care să aducă un „guvern restrâns cu competenţă generală şi de control" care să depindă „numai de suveran, nu de parlament". În această situaţie parlamentul nu poate „schimba" sau „răsturna" guvernul[10]. „*Metoda*" de urmat pentru mutaţiile politice preconizate este pe deplin edificatoare pentru ceea ce va urma, „Punerea în vacanţă a partidelor (...). Prin dispersarea forţelor politice, singurul element care răsare şi se impune e

---

este încredinţată Regelui, care o exercită prin Guvernul Său" (art. 32). Hotărârile judecătoreşti „se execută în numele Regelui" (art. 33); Regele „convoacă Adunările Legiuitoare" şi tot el „are dreptul de a dizolva ambele Adunări" sau „poate amâna adunările" (art. 45); „Regele numeşte şi revocă pe Miniştrii Săi" (art. 46); Candidaţii la alegeri pentru Adunarea Deputaţilor erau pe 3 categorii profesionale (art. 61); „Miniştrii au răspundere politică numai faţă de Rege" (art. 65) ş.a.

[7] Dintre partidele cu rezerve apoi exprimându-şi opoziţia faţă de regimul autoritar carlist s-au evidenţiat, prin acte directe, P.N.Ţ. condus de Iuliu Maniu şi P.N.L. condus de Constantin I.C. Brătianu.

[8] Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 370-373.

[9] *Ibidem*, p. 371-372.

[10] *Ibidem*, p. 372-373.

coroana. Când partidele au încercat să întunece coroana, cea mai bună replică e aceasta". Acum „cînd partidele ajunseseră incapabile şi forţele revoluţionare[11] primejdioase", considera Armand Călinescu, „e o atmosferă propice pentru a înlesni viitoare regrupări pe baze noi"[12]. Cu prilejul unei noi audienţe la rege; 7 februarie 1938, apreciază „partidele liberal şi n[aţional]-ţ[ărănesc]. Complect uzate şi demoralizate"[13]. De unde, în situaţia actuală, cu „partidele compromise", în vederea exercitării puterii, odată cu schimbarea constituţiei, notează Armand Călinescu, „recomand o formulă în afară de partide"[14]. La 9 februarie, în preziua schimbării guvernului în urma unei „lovituri de stat" – cum o numeau înseşi autorii principali, Carol al II-lea şi Armand Călinescu –, se reitera planul pentru ziua de 10 februarie unde figura, ca punct central, „Proclamaţia Rex, apoi stare de asediu, dizolvarea partidelor"[15].

Oprindu-ne doar la măsurile legislative imediate şi directe care vizau desfiinţarea partidelor – spaţiul nu ne îngăduie să prezentăm şi acţiunile anterioare anului 1938 prin care monarhul, treptat, a dus la schimbarea autorităţii şi vieţii partidelor – avem în vedere *„Decretul lege pentru introducerea stării de asediu"* (11 februarie 1938), *„Legea pentru apărarea ordinii de stat"* şi *„Legea pentru reprimarea unor infracţiuni contra liniştii publice"*, din 25 februarie, *Constituţia* din 27 martie şi cele două legi destinate expres actului menţionat a căror titulatură spune totul: *„Lege privitoare la dizolvarea asociaţiilor grupărilor, partidelor politice"* (30 martie 1938) şi *„Legea privind administrarea bunurilor partidelor politice dizolvate"* (31 martie 1938)[16]. După ce legile anterioare celei din 31 martie 1938 au îngrădit la maximum posibilităţile de acţiune legală a partidelor şi altor organizaţii cu caracter politic, iar Constituţia din 27 februarie 1938 instituia noua ordine prin care parlamentul şi guvernul nu mai depindeau de structurile politice organizate – partidele – ci direct de voin-

[11] Armand Călinescu, în însemnările sale, atribuie Gărzii de Fier „un caracter revoluţionar", desigur în sensul că erau oricând gata de acţiuni violente (*Ibidem*, p. 372-373).

[12] *Ibidem*, p. 373.

[13] *Ibidem*, p. 375.

[14] *Ibidem*, p. 374.

[15] *Ibidem*, p. 377.

[16] Conţinutul celor cinci decrete din 11 şi 25 februarie, 31 martie şi 31 mai, respectiv, în: C. Hamangiu, *Codul general al României. Coduri, legi, decrete-legi şi regulamente*, vol. XXVI/1938, partea I, Bucureşti, Monitorul oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Centrală, 1938, p. 108-109, 159-165, 166-171, 373, 783-785.

ţa regelui[17], decretul din 31 martie referitor la „dizolvarea partidelor", prin cele trei articole nu făcea decât să confinţească, deplin şi explicit, o stare de fapt şi de drept deja existentă. Prevederea în conformitate cu care „Toate asociaţiunile, grupările sau partidele actualmente în fiinţă şi care s-au constituit în vederea propagării ideilor politice sau a realizării lor, sunt şi rămân dizolvate" (art. 1) era însoţită de o promisiune totalmente demagogică referitoare la „o lege specială", în viitor, pentru organizaţiile politice (art. 2)[18]. Mai mult, „*Decretul-lege pentru apărarea ordinei în stat*", din 14 aprilie 1938, ca şi cel referitor la crearea Frontului Renaşterii Naţionale, decembrie acelaşi an, revin cu noi prevederi restrictive pentru organizaţiile politice[19]. Între timp, în completarea prevederii referitoare la dizolvarea partidelor, la 31 mai 1938, un nou decret, deja menţionat punea „sub administraţiunea Ministerului Justiţiei bunurile aparţinând asociaţiunilor, grupărilor sau partidelor politice dizolvate prin legea din 31 martie 1938" (art. 1)[20].

Din toamna anului 1938, nu lipsa unor organizaţii politice, care, prin alegeri, să dea structura parlamentului şi natura guvernului – instituţii care după noua constituţie nu mai depindeau de partide – ci nevoia de a

[17] Vezi nota nr. 6 de mai sus.

[18] C. Hamangiu, *op.cit.*, p. 373.

[19] Amplificând prevederile din „Decretul-lege pentru dizolvarea tuturor asociaţiunilor, grupărilor sau partidelor politice" (31 martie 1938) „Decretul-lege pentru apaărarea ordinei în Stat" (15 aprilie 1938) prevedea, expres, printre altele: „Nici o organizaţie politică nu va putea lua fiinţă şi nu va putea activa decât în condiţiunile şi cu formele prevăzute printr-o lege specială ce se va întocmi în acest scop" (art. 13). Legiuitorul are în vedere şi eventuala constuire de organizaţii politice „clandestine" – de unde prevederea din art. 14: „Este interzisă constituirea de asociaţiuni clandestine sub orice formă, cum ar fi: grupuri, nuclee, cuiburi şi alte asemenea formaţiuni, în scopul răspândirii unei idei politice" – sau „pe temeiuri confesionale": „Este interzisă constituirea de organizaţii cu caracter, pe temeiuri confesionale, precum şi dezbaterea chestiunilor de politică militantă în sânul corporaţiunilor şi instituţiunilor cultelor" (art. 15). Decretul reia şi prevederea referitoare la dizolvarea oricărei organizaţii sau asociaţii care ar „desfăşura o activitate potrivnică dispoziţiunilor prohibitive ale acestei legi" (art. 17). (Textul decretului-lege din 15 aprilie în: *Ibidem*, p. 498-504). „Legea pentru înfiinţarea organizaţiei politice a Frontului Renaşterii Naţionale" din 16 decembrie 1938, prevedea la art. 1 înfiinţarea F.R.N. „ca unică organizaţie politică în Stat", iar la art. VII, „Orice activitate decât aceia a Frontului Renaşterii Naţionale va fi socotită clandestină, iar autorii ei pedepsiţi cu degradare civică pe termen de 2 până la 5 ani" (*Ibidem*, vol. XXVI/1938, partea a III-a, Bucureşti, Imprimeria Centrală, 1939, p. 2647).

[20] C. Hamangiu, *op.cit.*, vol. XXVI/1938, partea I, p. 783.

dobândi sprijin popular, de ce nu, de a fi adulat, determină pe Carol şi politicienii apropiaţi să caute soluţii pentru un atare deziderat. Nu se avea însă în vedere o mişcare largă, de masă de la care să emane forţă pentru exercitarea puterii la centru şi în plan local, nici un factor de cenzură a politicii impusă de voinţa regelui ci un element de natură formală, ceva care să mobilizeze simţământul naţional în jurul coroanei şi slujitorilor devotaţi ai acesteia.

Înainte de a prezenta conţinutul, anticipăm eşecul căreia era sortită calea aleasă, o mişcare de masă, după denumire un „front naţional". Înseşi autorii proiectului, Armand Călinescu şi Gh. Tătărăscu, pus în operă începând cu 17 decembrie 1938, nu prea credeau în reuşită. Alături de ezitările faţă de soluţia propusă trebuie avută în vedere experienţa, perspicacitatea politică a unor personalităţi de talia lui Armand Călinescu, Gh. Tătărăscu, Const. Argetoianu care nu puteau crede, fără rezerve, într-o formulă realmente artificială cu o soartă de izbândă precară. Modul cum a fost concepută noua organizaţie politică, de sus în jos, cu o arie mult prea cuprinzătoare, fără structuri în teritoriu, cu un soi de program de maximă generalitate, nu reprezenta nici o garanţie de eficienţă. Succintele consideraţii referitoare la faza de căutări, urmate de analiza „actului de naştere" a Frontului şi începutul organizării sunt pe deplin edificatoare pentru ceea ce a reprezentat organizaţia în discuţie.

După mai bine de jumătate de an de guvernare fără partide, în toamna anului 1938, venise timpul pentru a căuta o formă de organizare care să aducă susţinerea populară pentru noul regim cât şi, de ce nu, concomitent, să spulbere iluzia unor oameni politici referitoare la posibila reapariţie legală a partidelor tradiţionale. Intervin, pentru lunile septembrie-noiembrie 1938, tulburările din exterior care vor contribui la accentuarea dificultăţilor din ţară. În octombrie 1938, apropiaţii Casei Regale, deja menţionaţi, au în vedere diferite soluţii pentru o organizare politică în viitorul apropiat. Propunerile au avut în vedere, în principal, două posibilităţi[21]; Revitalizarea, pe baze noi, a unora dintre partidele fiinţând legal înainte de martie 1938 sau constituirea unei structuri politice cu totul noi, instrument docial al regelui în intenţia de a mobiliza masa de cetăţeni ai ţării alături de regimul personal. Într-o formulare mai clară, regele dorea să transforme masa populaţiei într-un suport moral, un factor care să nu i se

[21] Pentru discuţiile, purtate în octombrie 1938, referitoare la constituirea unei organizaţii politice, a se vedea: Al.Gh. Savu, *op.cit.*, p. 154-158.

împotrivească. Avantajele oferite de prima cale, în sensul situării pe un teren cunoscut, erau însă contracarate de complicaţiile previzibile şi greu de stăpânit în măsura în care se activau personalităţi politice cu mentalităţi bine cunoscute prin rezervele lor faţă de regimul autoritar carlist. S-a recurs la o formulă convenabilă regimului, prin noutate şi unicitate; O mişcare de masă, constituită pe un teren relativ curat, printr-un act legislativ, cu atragerea personalităţilor loiale regimului carlist. Aşa se va ajunge la decretul-lege din 16 decembrie 1938 completat cu regulamentul de aplicare din 5 ianuarie 1939.

Cele 8 articole ale *Legii pentru înfiinţarea organizaţiei politice a „Frontului Renaşterii Naţionale*" din 16 decembrie 1938[22], sunt pe deplin edificatoare în privinţa caracterului imprecis al reglementării. „Unica organizaţie politică în stat" care „se înfiinţează", pe ziua promulgării legii" sub titulatura „Frontului Renaşterii Naţionale" (art. I) avea drept scop, într-o formulare cu totul generală şi imprecisă, „mobilizarea conştiinţei naţionale în vederea întreprinderii unei acţiuni solidare şi unitare româneşti de apărare şi propăşire a patriei şi de consolidare a statului" (art. II). Înfiinţat prin „autorizarea (...) acordată de Ministrul Justiţiei" (art. III), în organizaţie „aveau dreptul să ceară înscrierea", „toţi românii care au împlinit 21 ani, cu excepţia militarilor activi şi a membrilor ordinului judecătoresc" (art. V). Statuându-se dreptul exclusiv al Frontului „de a fixa şi depune candidaturile pentru alegerile parlamentare, administrative şi profesionale" (art. VI), prevederea din articolul următor (VII), potrivit căreia „Orice activitate politică decât aceea a Frontului Renaşterii Naţionale va fi socotită clandestină, iar autorii ei pedepsiţi" asigura, pentru F.R.N., statutul de unică organizaţie politică.

Regulamentul legii pentru înfiinţarea „Frontului Renaşterii Naţionale", din 5 ianuarie 1939[23], alcătuit ceva mai elaborat, cel puţin prin dimensiune – cuprinde 37 de articole – prin conţinut nu depăşeşte substanţa legii la care se referă. Primul articol din regulament, pentru a nu lăsa dubii asupra raţiunilor pentru care se crease noua organizaţie, exprimă lapidar şi limpede: „Frontul Renaşterii Naţionale este *singura organizaţie politică din România*" [s.ns. – D.D.R.]. Ca şi în lege scopul urmărit, exprimat în aceiaşi termeni generali, este „înălţarea Patriei prin întărirea

[22] C. Hamangiu, *op.cit.*, vol. XXVI/1938, partea III, Bucureşti, Imprimeria Centrală, 1939, p. 2647.

[23] *Ibidem*, vol. XXVII/1939, partea I, Bucureşti, Imprimeria Centrală, 1939, p. 13-15.

ideii naționale și a solidarității fiilor ei, întărirea familiei ca celulă socială, crearea unei vieți spirituale prin dezvoltarea credinței creștine și a culturii autohtone, propășirea materială prin obligativitatea și cinstirea muncii" (art. 2). Fără structuri locale proprii – potrivit art. 6, „Activitatea politică a membrilor „Frontului" se desfășură în cadrul organizațiilor culturale sau a organizațiilor profesionale autorizate de legi" – organele de conducere centrale și locale sunt numite, până la nivel de județ „prin decret regal", mai jos de organul ierarhic superior. Portul uniformei și insignei (art. 27) – fapt reglementat apoi și printr-un regulament special din 20 februarie 1939 –, obligativitatea pentru „toți membrii Frontului Renașterii Naționale" de a depune „jurământ de credință Regelui" (art. 34), deviza Frontului, „Regele și Națiunea – Munca și Credința" (art. 35), alături de gestul și formula de salut – cuvântul „Sănătate" (art. 36), sunt expresia unei încercări de înregimentare a populației adulte, în cvasi totalitatea acesteia. Dacă judecăm numai după conținutul celor două acte normative la care ne-am referit, era de așteptat ca efortul de transpunere în practică să nu poată duce către ceea ce se urmărea: un sprijin total pentru regimul carlist. Înseși, modul în care se va pucede la aplicarea legii ne situează, prin rezultate, în aceeași notă de formal, ineficiență.

Înainte de a face succinte referiri la constituirea și prezența Frontului în România anului 1939 să ne oprim asupra naturii organizației respective. De fapt, înseși denumirea de „front" scoate din discuție noțiunea de partid politic. Nu atât legea cât regulamentul de aplicare – un soi de statut – și ideile programatice vehiculate ne duc către o structură ambiguă, cu caracter larg, descisă aproape întregii populații majore din țară. Deci o mișcare de masă cum a și fost receptată în epocă. O analiză a Frontului Renașterii Naționale făcută în 1939 – cu vădit scop propagandistic – se referă constant la „frontul politic unic și deci organ de stat"[24] sau, însemnând același lucru, „organism în stat ca front politic unic"[25]. Să reținem și caracterizarea făcută de Armand Călinescu; Acesta, plecând de la aserțiunea potrivit căreia „Acest Front al Renașterii Naționale este o formulă românească", conchidea: „ceea ce este esențial, fondul acestei *mișcări politice* [s.ns. – D.D.R.] de la noi, izvorul ei, sufletul și scopurile ei, sunt proprii nouă și nevoilor noastre, sunt românești"[26].

---

[24] Theodor Vlădescu, *op.cit.*, p. 15.
[25] *Ibidem*, p. 18.
[26] *Ibidem*, p. 38.

În analiza genezei şi organizării regimului autoritar carlist, crearea F.R.N. constituie un moment culminant în şirul de măsuri menite a da trăinicie regimului. Realitatea ne-a adus însă în faţă unei instituţii politice bazată, în mare parte, pe criterii birocratice şi propagandistice, totul decurgând după scenarii care nu ţineau seama de situaţia concret-istorică pe care trebuia s-o servească. O organizaţie impusă de sus, fără tradiţie şi suport popular nu putea dăinui.

Regimul autoritar carlist ca şi experienţa partidului unic, nu lipsite de corespondent şi chiar de unele determinante externe, Europene, se încadrează evoluţiilor interne, poartă amprenta acutizării treptate a situaţiei din ţară. Dar, în cele de faţă nu ne-am propus să conturăm, cât de cât, şi elementul extern, atât ca sursă de inspiraţie pentru rege şi apropiaţii săi, nici şi să realizăm un studiu comparativ cuprinzând concluzii pentru ceea ce a trăit România în preajma şi în primii ani de conflictu mondial, declanşat în septembrie 1939. Putem totuşi aprecia, printr-o viziune mai cuprinzătoare, că ne situăm, ca ţară în raport cu lumea, pe o coodonată istorică care se înscrie unei situaţiei mai generale pentru România modernă şi contemporană. Şi de data aceasta am preluat din experienţa Europei într-o manieră s-o numim proprie – dacă „creatoare" spune eprea mult – dar am şi oferit aceleeaşi Europe propria noastră trăire de viaţă politică.

Constituirea F.R.N., cel puţin la nivel central după un scenariu prestabilit, care are prea puţină contingenţă cu litera adeziune, va declanşa o amplă companie propagandistică pentru inregimentarea în mişcare bîfrele vehiculate, peste trei milioane şi jumătate de membrii la mijlocul lunii ianuarie 1939 şi peste patru milioane la începutul lunii februarie 1939, vorbesc de la sine despre ceea ce nu putea fi o acţiune temeinică care să ducă, cum se preconizase, la „unificarea politică a naţiunii", la a statornici „legătura nesdruncinată dintre Coroană şi Ţară"[27].

Modul în care F.R.N. se va regăsi în viaţa politică, începând cu cele două momente semnificative pentru anul 1939 – constituirea guvernului F.R.N. la 1 februarie şi alegerile pentru Adunarea Deputaţilor şi Senat respectiv din 1 şi 2 iunie – denotă formalism şi ineficienţă, un soi de acoperire pentru deciziile Coroanei. Nu în puţine ocazii însăşi Carol consemna dezamăgirea faţă de activitatea F.R.N.; O întrunire a Directoratului F.R.N. organul central, din octombrie 1939, a lăsat „impresii destul de

[27] *Ibidem*, p. 37.

triste manifestate prin „lipsa de participanţi şi de lipsa completă de seriozitate în discuţii". Consideraţiile regelui sunt edificatoare:

> „Acei care au luat parte [la întrunirea menţionată – n.ns. D.D.R.], cei mai mulţi, îndeosebi bătrâni, au [fost] lipsi[ţi] complect de seriozitate (...). E trist şi arată câtă muncă va trebui să se puie pentru reânjghebarea acestei organizări, atât de necesară în clipa de faţă. De ce, o, de ce sărmanul Călinescu a lăsat oare să cază această frumoasă idee, rămâne pentru mine şi pentru mulţi un mister"[28].

Apariţia formaţiunii politice unice într-un moment de accentuată criză internă şi degradare a situaţiei internaţionale nu a fost lipsită de unele speranţe. Ne aflăm în faţa unei experienţe cu totul învechite pentru noi, o alternativă la ceea ce fusese lumea politică după Marea Unire. Speranţele au dezamăgit pe înseşi autorii noii întreprinderi politice. Argumentul cel mai comvingător ne este oferit de noul „Decret-lege pentru organizarea Frontului Renaşterii Naţionale" din 19 ianuarie 1940[29] – sortit aceluiaşi eşec – şi „Decret-lege pentru Transformarea Frontului Renaşterii Naţionale în Partidul Naţiunii" (22 iunie 1940)[30]. Nici soluţia ultimă, promovată în plină criză internă determinată de rapturile teritoriale, nu va duce la scopul propus, înregimentarea întregii populaţii într-un „partid unic şi totalitar" cum era definit Partidul Naţiunii.

[28] Carol al II-lea, *Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice*, vol. II, *1939-1940*, Bucureşti, Casa de editură şi presă „Şansa" S.R.L., 1996, p. 23.

[29] „Monitorul oficial", nr. 17, 20 ianuarie 1940, p. 214-219.

[30] C. Hamangiu, *op.cit.*, vol. XXVIII/1940, partea I, 1940, p. 999-1000.

Locul României în „jocul procentajelor” din 9 octombrie 1944

VASILE VESE

În urma ofensivei din primăvara anului 1944, trupele sovietice pătrund pe teritoriul României la începutul lunii aprilie. Din rațiuni diplomatico-tactice și în scop propagandistic, guvernul sovietic declara la 2 aprilie 1944 că

> „nu urmărește să dobândească nici o parte din teritoriul românesc și nici să schimbe ordinea socială din România. Înaintarea Armatei Roșii pe teritoriul românesc e cauzată numai de necesități militare și de continuarea rezistenței trupelor inamice”[1].

Zece zile mai târziu guvernul sovietic transmitea guvernului român prin ministrul român la Stockholm, Frederic C. Nanu, condițiile încheierii unui armistițiu, condiții ce păreau liniștitoare pentru România atât sub aspectul menținerii regimului politic democratic cât și sub aspectul frontierelor sale, cu excepția frontierei de est cu Uniunea Sovietică. În nota care însoțea condițiile punctuale de armistițiu[2], transmisă lui F. Nanu de ambasada sovietică din Suedia, prin Semionov, la 10 aprilie 1944 se preciza că sovieticii preferă să trateze cu guvernul antonescian dacă acest guvern „este capabil să organizeze rezistența împotriva germanilor”.

Deoarece, se specifică în notă, nu există prea multe speranțe de angajare a guvernului român pe această cale, guvernul sovietic se declara gata să trateze și cu opoziția română, în persoana lui Maniu și Brătianu.

În încheierea notei, sovieticii țineau să precizeze:

> „Nu este adevărat că guvernul URSS ar avea intenția să formeze un nou guvern românesc, în fruntea căruia să fie Constantinescu sau

[1] Gheorghe Buzatu, *România și Războiul Mondial din 1939-1945*, Iași, 1995, p. 35.

[2] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, fond 71/1920-1944, Suedia, Telegrame, vol.6, f. 220-225 (în continuare Arh. M.A.E.).

> Grosel (Petre Constantinescu-Iaşi – Dr. Petru Groza – n.ns.). În general, guvernul sovietic nu intenţionează să formeze vreun guvern pentru România, considerând că aceasta constituie o afacere a românilor înşişi. În ce priveşte locul în care noul guvern român, în fruntea căruia s-ar afla Maniu şi Brătianu, ar putea să-şi stabilească reşedinţa, oraşe ca Iaşi sau Galaţi, care vor fi, probabil, cât de curând ocupate de trupele sovietice ar putea fi convenabile".

Acelaşi discurs a rezultat din convorbirea pe care a purtat-o F. Nanu cu ambasadoarea sovietică la Stockholm, Alexandra M. Kollontai la 12 aprilie 1944[3]. Alexandra Kolontai îl liniştea pe ambasadorul român arătând că

> „Stalin îşi dădea seama că trebuie să se înţeleagă cu popoarele vecine, făcându-le prietene, deci şi pe România dorea să o trateze cât mai blând şi să o câştige, ajutând-o chiar. Era calomnie că Rusia urmărea să stârnească revoluţie dezorganizată, căci ştie din proprie experienţă că nu se poate stârni revoluţii în ţările vecine: «revoluţia izbucneşte, nu se stârneşte şi poate cel mult fi canalizată în anumite direcţiuni»".

Atât nota transmisă prin Semionov, cât şi asigurările Alexandrei Kollontai provenite din atitudinea şi gândurile lui Stalin, chiar dacă se vor dovedi minciuni cinice, exprimă conştientizarea cercurilor diplomatice sovietice asupra atitudinii anticomuniste a factorilor politici în particular şi a românilor în general. Asigurările sovietice, liniştitoare, urmăreau să nu stârnească reacţii potrivnice în România şi bănuieli primejdioase în rândurile partenerilor din Coaliţia Naţiunilor Unite. De altfel, comportamentul ruşilor în Basarabia şi Moldova ocupată contrazicea şi anula toate asigurările avansate prin diferite canale[4].

Evenimentele vor lua o altă turnură în urma intervenţiei diplomaţiei britanice. În nota[5] adresată de Ambasada britanică la Washington, Departamentului de Stat, guvernul american era informat asupra filosofiei diplomaţiei britanice privind linia de conduită a regatului Unit faţă de statele balcanice. Deoarece această viziune prefaţează acordul I.V. Stalin

---

[3] Arh. M.A.E, fond 71/1920-1944, Suedia. Telegrame, Stockholm, 1944, vol. 6, p. 160.
[4] Arh. M.A.E, fond 71/1920-1944. Rapoarte, Madrid, 1939-1943, vol. 6, p. 9.
[5] Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1944, vol. V, pp. 113-114.

– Winston Churchill din 9 octombrie 1944, reproducerea in extensio a consideraţiilor şefului Foreign Office merită toată luarea aminte.

> „Dl. Eden conchide că cea mai bună soluţie ar fi ca guvernul Regatului Unit să fie de acord, practic, cu guvernul Uniunii Sovietice că, întrucât România cade în sfera armatelor ruseşti, afacerile româneşti să constituie, în principal, interesul guvernului sovietic; şi, în mod asemănător, că deoarece Grecia este în sfera Comandamentului Aliat de sub comanda generalului Wilson în Mediterana, afacerile Greciei să constituie, în principal, în raport cu Uniunea Sovietică, interesul guvernului Regatului Unit, fiecare guvern consimţând să acorde ajutorul pe care îl poate da celuilalt în ţările respective. O astfel de înţelegere între guvernul Regatului Unit şi guvernul sovietic ar fi aplicabilă doar în condiţii de război şi, întrucât s-ar referi doar la operaţiunile militare ale forţelor respective ale celor două guverne, nu ar afecta în nici un fel drepturile şi răspunderile pe care fiecare din cele trei Mari Puteri va trebui să le exercite la reglementarea de pace şi, după aceea, în întreaga Europă."

Guvernul Regatului Unit este pe deplin conştient de importanţa evitării unei acţiuni care ar crea aparenţa unei împărţiri a Balcanilor în „sfere de influenţă". În notă se reclama acordul SUA la acest aranjament, ceea ce ar fi permis guvernului britanic să facă oferta guvernului sovietic. După cum rezultă însă din mesajul[6] adresat de Winston Churchill preşedintelui Fr. Delano Roosevelt la 31 mai, ambasadorul sovietic Gusev fusese pus la curent în acestă problemă încă la 5 mai 1944[7], ambasadorul sovietic, confirmând la 18 mai, acordul sovietic, dar înainte de a da asigurare fermă, doreşte să cunoască atitudinea guvernului american. Această întâmpinare aruncă lumini asupra notei guvernului englez din 30 mai şi a mesajului premierului britanic din 31. De altfel, într-o scrisoare adresată de Anthony Eden unui membru al guvernului la 6 iunie 1944, el este şi mai explicit:

> „Ca urmare, sper că acum vom fi în măsură să tratăm problemele greceşti în modul nostru, fără interferenţa din partea lor. În schimb,

[6] Churchill and Roosevelt. *The Complete Corespondence*, vol. III., *Alliance Declining. February 1944-April 1945*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1984, p. 153-154.

[7] FRUS, Diplomatic Papers, 1944, vol.V, p. 128-129.

trebuie să fim de acord şi să-i lăsăm să trateze problemele româneşti conform punctului lor de vedere"[8].

La 30 mai în discuţia cu ambasadorul britanic la Washington, lordul Halifax, secretarul de stat C. Hull, care, de altfel, nu fusese informat de înştiinţarea guvernului sovietic, a respins formula britanică, care ar fi condus la împărţirea Balcanilor în sfere de influenţă prin excluderea SUA. El propunea instituirea unui organism tripartit. W. Churchill revine asupra problemei prin telegrama adresată lui Fr.D. Roosevelt la 11 iunie[9]. După ce îşi arată nerăbdarea de a primi un răspuns cât mai curând la mesajul din 31 mai, reia argumentele privind necesitatea realizării unui acord în problema Greciei şi României. Argumentând că oricum englezii şi americanii nu au trupe în apropierea României, este normal ca românii „să joace cum le cântă ei", adică ruşii, dacă aceştia îi vor ajuta pe români să recâştige o parte din Transilvania de la Ungaria". Churchill îl abjura pe preşedintele american să-i lase pe ruşi „să meargă înainte, aşa cum au căzut de acord, căci ei fac toată treaba", aşa cum englezii sunt îndrituiţi să facă toată treaba în Grecia.

Răspunsul american s-a lăsat aşteptat până în 22 iunie 1944. În telegrama circulară[10] referitoare al discuţiile anglo-americane privind problemele balcanice semnată de Hull, Departamentul de Stat opina că

„reglementările propuse (de W. Churchill – n.ns.) ar duce la menţinerea, mai curând decât la eliminarea diferendelor dintre guvernele britanic şi sovietic privitoare la zona Balcanilor şi, în ciuda intenţiei declarate de a limita reglementările la condiţii de război, ar duce la împărţirea Balcanilor în sfere de influenţă".

Rezultă din analiza Departamentului de Stat că SUA respingea un aranjament bilateral cu implicaţii politice revenind din nou asupra necesităţii colaborării celor Trei Mari în toate problemele ce priveau viitorul Europei. Ca urmare, se specifica în încheiere:

„Convingerea Departamentului este că propunerea britanică conţine implicaţii politice serioase, pertinente pentru întreaga chestiune a

---

[8] Arh Statului Bucureşt, colecţia Microfilme Anglia, r. 406, c. 141-142.
[9] Churchill and Roosevelt. *The Complete Corespondence*, vol. III., p. 178-180.
[10] FRUS, Diplomatic Papers, 1944, vol. V, pp. 128-129.

participării la răspunderi comune a tuturor guvernelor aliate în ducerea războiului. În pofida fondului militar pe care se așează această propunere, ea echivalează, în mod clar, cu o încercare de a obține aprobarea americanilor pentru stabilirea unor sfere de influență"[11].

Punctul de vedere sovietic, la propunerile engleze, reiese din Aide-memoirul prezentat de Ambasada sovietică la Washington, Departamentului de Stat la 1 iulie 1944[12]. Fără a exprima o decizie francă a guvernului sovietic, propune Departamentului de Stat noua inițiativă britanică, ca înțelegerea anglo-sovietică privind „trocul" România-Grecia, să funcționeze pe o perioadă de trei luni, după care chestiunea să facă obiectul unei noi analize. Întâmplător sau nu, problema a fost reluată exact după trei luni, în timpul vizitei lui Winston Churchill la Moscova (9-17 octombrie 1944) și se va finaliza cu faimoasa înțelegere a procentajelor așezate pe un șervet de masă. Reiese din acest Aide-memoire, nu atât rezervele sovietice la propunerile Foreign Office-ului, cât preocuparea ca această înțelegere să capete sancțiunea guvernului american. Până la urmă Fr.D. Roosevelt s-a declarat de acord, dar Stalin, în răspunsul său din 15 iulie 1944, s-a arătat evaziv[13].

Toate aceste negocieri și pertractări evidențiază, pe de o parte, că diplomația britanică aproape l-a forțat pe Stalin să accepte libertatea de acțiune în România, iar pe de altă parte, egoismul îngust al Angliei în raporturile cu statele din Estul Europei în general și cu România în particular. Este greu de presupus și de acceptat că factorii de decizie britanici nu erau conștienți de faptul că, în condițiile anului 1944, factorul militar nu putea fi delimitat de cel politic. De altfel, insistența Londrei pentru a avea libertate de acțiune în Grecia viza anularea avansului pe care și-l asigurase forțele comuniste din Grecia, după răscoala flotei și a marii majorități a trupelor grecești din Egipt, răscoală ce venea în sprijinul Comitetului de Eliberare Natională ca emanație a mișcării de esență comunistă ELAS și care prefigura alcătuirea unui guvern comunist în Grecia[14].

Aceste negocieri trebuiesc însă judecate din perspectivă românească pentru că ele pot arunca lumini lămuritoare asupra oportunității și semni-

---

[11] Ibidem.

[12] FRUS, Diplomatic Papers, 1944, vol. V, pp. 128-129.

[13] Andre Fontaine, *Histoire de la Guerre*, vol. I, Paris, Fayard, 1965, p. 244.

[14] *Ibidem*, p. 233.

ficației evenimentelor de la 23 august 1944 de la București. În cursul lunii iulie 1944, guvernele occidentale somau guvernul și factorii de decizie de la București pentru a adopta decizia scoaterii României din război, transmițând în capitala României numeroase invitații și avertismente. Comunicarea oficială a Departamentului de Stat ce a fost transmisă la 7 iulie de către ministrul român de la Madrid, implicat în tratativele secrete româno-americane lui Mihai Antonescu este edificatoare în acest sens. Punctul 3, și ultimul, al acestei comunicări este deosebit de imperativ:

> „Guvernele aliate consideră că a sosit absolut ultimul moment în care România mai poate să-și schimbe politica externă, fără a risca să sufere consecințele înfrângerii totale și definitive. În acest scop, guvernele aliate propun ca un delegat român cu depline puteri, repet, cu depline puteri, să se prezinte, fără întârziere la Cairo, la oricare din cele trei legațiuni ale celor trei Puteri. La negocieri ar participa Rusia, SUA și Anglia"[15].

În ce privește condițiile ieșirii României din război, semnificative sunt recomandările privind tratamentul statelor ce se aflau în război cu SUA cu privire specială la România[16]. În ce privește frontierele României, Departamentul de Stat considera că SUA nu trebuie să se opună dobândirii de către Uniunea Sovietică a Basarabiei și Bucovinei de Nord. În același timp SUA trebuia să fie pregătită să susțină reținerea de către Bulgaria a Dobrogei de Sud, care fusese cedată de România în 1940. În ce privește fontiera cu Ungaria, Statele Unite trebuie să susțină o ajustare a frontierei ungaro-române de dinainte de război potrivit unor criterii etnice care ar putea să transfere Ungariei o fâșie de teritoriu de la nord de Arad la Satu Mare. Teritoriul aflat în dispută între cele două țări trebuia pus sub controlul Națiunilor Unite cu condiția unei ajustări ulterioare de frontieră.

Sub aspect politic, SUA trebuia să facă uz de influența lor pentru a realiza o înlocuire a regimului totalitar (cum era perceput regimul antonescian în SUA – n.ns.) cu unul mai reprezentativ pentru dezideratele poporului. Dincolo de aceasta, ținea să sublinieze Departamentul de Stat, SUA nu sunt implicate în evoluțiile politice din România.

---

[15] Arh. MAE, fond 71/1920-1944, Spania. Telegrame, vol. 5, p. 83-85.

[16] Arh St. București, colecția microfilme SUA, r. 691, c. 106-108; The National Archives of the United States, Washington D.C., Records of International Conferences, Commissions and Expositions, R. G. 43, Box 123.

Dacă adăugăm la această viziune un scenariu sovietic privind problemele româneşti, îndeosebi problema Transilvaniei, atunci vom putea judeca la adevărata dimensiune lovitura de stat de la 23 august. În privinţa Transilvaniei, Uniunea Sovietică a acceptat formula anglo-americană elaborată la 12 aprilie la Cairo după care „Transilvania (sau cea mai mare parte a acesteia) va fi retrocedată României"[17]. La 5 iunie 1944, Comisia însărcinată să se ocupe cu pregătirea tratatelor de pace a Ministerului Afacerilor Externe Sovietic, condusă de M. Litvinov, trimite lui Voroşilov, Manuiliski şi Lozovski un document, laborios elaborat, „Spravka o Transsylvanii" ce va vi supus ulterior lui Stalin şi Molotov şi care propunea pentru soarta acestui teritoriu românesc trei scenarii[18].

Documentul pornea de la ideea că politic este imposibil a menţine partajul teritorial realizat de Germania şi Italia prin arbitrajul de la Viena. Cu atât mai mult

> „este şi mai puţin justificat de a atribui întreaga Transilvanie Ungariei, deci de a restaura *status-quo*-ul anterior Primului Război Mondial"[19].

Totuşi guvernul sovietic nu trebuia să excludă această posibilitate dacă Ungaria stabilea o cooperare strânsă şi durabilă între Uniunea Sovietică şi Ungaria. Şansele unei asemenea cooperări erau însă, considerate minime, avându-se în vedere că Ungaria

> „a intrat în război împotriva Uniunii Sovietice fără raţiuni, ea neavând nici măcar revendicări teritoriale ca şi în cazul Finlandei şi României"[20].

În ce priveşte România, scenariul sovietic concepea două posibilităţi: fie atribuirea Transilvaniei României, fie constituirea unui stat transilvănean autohton în cadrul unei federaţii sau confederaţii. Atribuirea Transilvaniei României era conditionată de o cooperare strânsă cu Uniunea Sovietică şi renunţare totală a pretenţiilor sale asupra Basarabiei şi Bucovi-

---

[17] FRUS, Diplomatic Papers, vol. IV, pp. 170-172.
[18] Mihaly Fulop, *op.cit*, pp. 337-338.
[19] *Ibidem*, p. 337.
[20] *Ibidem*.

nei. Se considera că recuperarea Transilvaniei de către România va fi o recompensă satisfăcătoare în schimbul cedării Basarabiei şi Bucovinei, fiind în acelaşi timp constrânsă să caute susţinerea sovietică împotriva Ungariei „care nu va accepta niciodată pierderea definitivă a Transilvaniei"[21].

Soluţia, considerată cea mai avantajoasă pentru Uniunea Sovietică, era cea a unui stat autonom. În această situatie, sublinia documentul avansat de comisie, Transilvania va deveni un subiect de fricţiune între Ungaria şi România şi nu se va putea menţine fără protectia unei mari puteri care cu siguranţă va fi Uniunea Sovietică. Controlul noii entităţi, pe lângă că va menţine România şi Ungaria într-o stare de subordonare, oferea statului comunist modalitatea să-şi exercite presiunea asupra celor două state şi să mărească influenţa sovietică în Balcani, în special în Iugoslavia. Ca soluţie imediată se propunea

> „ocuparea provizorie a Transilvaniei cu prima ocazie favorabilă, până în momentul în care perspectivele cooperării noastre cu România şi Ungaria vor fi clarificate"[22].

Având în vedere intervenţiile tot mai presante şi imperative ale aliaţilor occidentali, Rusia Sovietică nemaiasociindu-se acestor demersuri în lunile iulie-august 1944, precum şi în această faimoasă „Spravka o Transsylvanii" sovietică, care a fost confirmată de desfăşurarea evenimentelor, prin instituirea administraţiei sovietice în Ardealul de Nord-Vest, actul de la 23 august a fost nu numai necesar, dar şi salvator pentru interesele vitale ale României din acest moment. De aceea subscriem şi considerăm opinia lui Iuliu Maniu, expusă în 2 septembrie, potrivit căreia actul de la 23 august 1944 a fost un act de salvare naţională, ca cea mai pertinentă şi mai apropiată de adevăr[23]. Începând cu anii '80, în istoriografia românească s-a încercat să se argumenteze că regele Mihai I a prejudiciat interesele României, grăbindu-se să opereze lovitura de stat, împiedicând astfel ca acest act major de maximă gravitate să fie înfăptuit de mareşalul Ion Antonescu, care ar fi obţinut condiţii mai avantajoase pentru statul român[24].

---

[21] *Ibidem*, p. 338.
[22] *Ibidem*.
[23] *23 August 1944. Documente 1944-1945*, vol. III, Buc., 1985. pp. 10-13.
[24] Gheorghe Buzatu, *op.cit.*, pp. 29-30.

Analiza tuturor elementelor ecuației evenimentului de la 23 august evidențiază clar că Ion Antonescu, datorită structurii sale, a sensului onoarei de care era dominat, nu putea să accepte condițiile impuse de sovietici. Însemnările mareșalului scrise în seara zilei de 23 august când a fost reținut stau mărturie în acest sens[25]. În același timp Stalin și staff-ul său diplomatic nu erau dispuși la nici o concesie în plus față de declarația lui Molotov din 2 aprilie privind fruntariile României.

Condițiile în care noul guvern al României, condus de generalul C-tin Sănătescu a fost nevoit să accepte clauzele armistițiului impus de puterea de la Moscova sunt o mărturie edificatoare în acest sens. Din mărturiile[26] părții române, prezente la încheierea convenției de armistițiu ca și din stenograma ședințelor din 10-12 septembrie 1944, rezultă că intervențiile ambasadorilor american și englez în timpul dezbaterilor proiectului sovietic de armistițiu au fost sporadice și eliptice, rezumându-se a se declara de acord cu partea sovietică. După cum îi scria Averell Harriman lui C. Hull la 16 septembrie 1944, românii erau încredințați că exista un acord tacit între aliați și Uniunea Sovietică privind interesul predominant sovietic în România, deși, subliniază el,

> „Eu am făcut-o cu foarte mare atenție cu scopul de a da românilor impresia că termenii armistițiului constituiau propunere a celor trei guverne aliate, în urma unui acord comun"[27].

Sovieticii și-au asumat nu numai redactarea convenției, dar au reclamat responsabilitatea și controlul aplicării armistițiului, eliminând orice interferență a aliaților ei. După intervențiile ambasadorului englez Clark Kerr, Molotov va admite prezența reprezentanților occidentali în Comisia Aliată de Control care însă, trebuia să funcționeze sub supravegherea Înaltului Comandament Aliat (sovietic) și care reprezenta adevărata autoritate și putere în România. Concesia obținută de americani și englezi se baza pe analogia cu situația din Italia. Astfel, în discuțiile avute cu Molo-

---

[25] *Însemnări ale mareșalului Ion Antonescu* , în "Magazin Istoric", seria nouă, anul XXIV, nr.8 (281), august 1990, pp.29-31.

[26] Guy Hentuh, *Stalin negociateur! Une diplomatiede guerre*, Neuchâtel, 1967, p. 112; Paul D. Quinlan, *British and American Policies toward Romania: 1938-1947*, Los Angeles, 1977, p. 201; St. Lache., Ghe. Țuțui, *România și Conferința de Pace de la Paris din 1946*, Buc., 1978, pp. 111-113.

[27] FRUS, Diplomatic Papers, vol. V, p. 223

tov, Harriman şi Clark Kerr argumentau că sovieticii erau reprezentaţi în Comisia Aliată de Control pentru România, având în acelasi timp şi alte oficialităţi în această ţară[28]. Abia la 11 septembrie Molotov a admis reprezentarea celor doi aliaţi în Comisia de Control pentru România. El ţinea să informeze cu acest prilej pe Clark Kerr, ambasadorul britanic la Moscova, că sarcina reprezentanţilor englezi şi americani va fi analoagă poziţiei reprezentanţilor sovietici în Comisia de Control pentru Italia şi va consta în a menţine legătura între guvernele lor şi Comisie. Funcţiile executive aparţineau exclusiv reprezentanţilor sovietici. La 20 septembrie 1944, Vîşinski, adjunctul ministrului Afacerilor Străine sovietice, notifica britanicilor şi americanilor că reprezentanţii lor în Comisia de Control pentru România pot stabili contacte cu guvernul român numai prin înalţii funcţionari ruşi din comisie şi că, înaintea oricărei călătorii în ţară trebuiau să obţină permisiunea sovietică[29].

În această situaţie, care a nemulţumit vizibil pe englezi, două zile mai târziu, guvernul britanic anunţa pe sovietici că întrucât reprezentanţii vestici în Comisia de Control nu pot stabili contacte directe cu guvernul român, Anglia va numi un reprezentant special pe lângă guvernul român, independent de comisie şi cu libertate deplină de acţiune. Guvernul englez îşi justifica decizia, pe similitudinea cu reprezentantul diplomatic sovietic pe lângă guvernul italian. În aceste împrejurări, guvernul britanic l-a numit ca reprezentant special al Marii Britanii în România pe John Le Rougetel[30]. În cele două situaţii privind rolul marilor puteri în încheierea armistiţiului cu România, ca şi competenţele celor trei aliaţi în aplicarea convenţiei s-a luat, ca modalitate de rezolvare a problemei, cazul Italiei. Nu ne propunem să analizăm consecinţele pe care le-a avut pentru Italia, preemţiunea vestică în încheierea şi aplicarea armistiţiului şi cea sovietică în România. Ne rezumăm doar să observăm că modalitatea de încheiere şi aplicare a armistiţiului cu România a rezervat sovieticilor o influenţă predominantă în România, iar încercarea puterilor occidentale, cu deosebire SUA de a reveni asupra acestei situaţii va suferi un eşec total.

În perioada care a urmat, interdependenţa evenimentelor din interiorul României, cu evenimentele majore traversate de relaţiile dintre „cei Mari" este surprinzătoare şi edificatoare din unghiul de vedere al subiectului pe

[28] Paul D. Quinlan, *op.cit.*, p. 207
[29] FRUS, Diplomatic Papers, vol. V, p. 223
[30] Ibidem, pp. 239-240

care încercăm să-l scrutăm. După o perioadă de relativ calm în viaţa politică românească în cursul lunii septembrie 1944, la 8 octombrie, pe stadionul A.N.E.F. este organizat un miting al Frontului Naţional Democrat (F.N.D.) care s-a desfăşurat sub lozincile: „Jos guvernul! Vrem guvern F.N.D.!" după ce reprezentantul P.C.R., C-tin Agiu preciza în cuvântul de deschidere, că guvernul Sănătescu, deşi avea în componenţa sa membri ai F.N.D., respectiv Lucreţiu Pătrăşcanu şi C-tin Titel Petrescu, „nu oferă nici o garanţie că va păstra şi lărgi libertăţile şi drepturile câştigate de popor la 23 august"[31]. Or, 8 octombrie este preziua vizitei lui W. Churchill la Moscova. Indubitabil că prin consilierii sovietici, comuniştii români au fost informaţi de această întâlnire şi probabil, de problemele ce urmau să fie abordate. Ceea ce s-a întâmplat în seara zilei de 9 octombrie este de notorietate şi nu face obiectul interesului nostru. Acordul Stalin-Churchill s-a repercutat direct şi imediat asupra climatului politic din România.

În ziua de 12 octombrie se constituie Consiliul F.N.D., pus sub preşedintia lui Vasile Luca, proaspăt reîntors în România în furgoanele armatei sovietice. În aceeaşi zi, la sedinţa conducerii Blocului Naţional Democrat, Lucreţiu Pătrăşcanu şi C-tin Titel Petrescu, membri ai Consiliului F.N.D. îşi anunţă demisia din guvern. N. Carandino sublinia în ziarul „Dreptatea":

> „Ritmul vieţii politice s-a precipitat. A intervenit brusc, în armistiţiul şi în colaborarea dintre partide, un element nou, şi anume apelul de stradă"[32].

Într-adevăr, mişcările de stradă, turbulenţa şi violenţele, asociate cu etichetările şi blamul la adresa elitei politice şi intelectuale româneşti, sub protecţia atotputernică a armatei şi consilierilor sovietici, vor fi căile şi metodele accederii la putere a forţelor comuniste şi a sovietizării României. Presa comunistă, „Scânteia" şi „România liberă" într-un ton şi într-un stil care amintesc pe cele ale oficiosului Goebbels, atacă vehement bazele marelui act de la 23 august. Partide, oameni politici, ziare, ziarişti, care au colaborat în mod eficient la răsturnarea dictaturii şi care, ani de-a rândul, au stat stâlpi neclintiţi în apărarea libertăţii, se văd împroşcaţi cu noroiul

[31] Ş. Rădulescu-Zoner, D. Buşe, B. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, Bucureşti, Ed. Cavallioti, 1995, p. 27.

[32] „Dreptatea" nr. din 20 oct. 1944.

calomniei şi al relei intenţii[33]. De altfel, în perioada care va urma, mijloacele de luptă ale comuniştilor s-au redus în esenţă la două: presa şi strada. În ultima decadă a lunii octombrie acţiunile de stradă ale comuniştilor se intensifică, trecând la atacul instituţiilor statului de drept, primăriile şi prefecturile. În aceste condiţii şi în această atmosferă tensionată, după ce la 3 noiembrie F.N.D. ameninţă că, dacă până a doua zi la ora 9 nu se va produce o schimbare în guvern, „va păşi la acţiune directă pentru soluţionarea crizei"[34]; la 4 noiembrie se formează un nou guvern, sub preşedinţia fostului preşedinte C-tin Sănătescu. Alcătuit din reprezentanţii PNL, PNŢ şi FND, comuniştii şi aliaţii lor obţin o treime din portofolii şi postul de viceprim-ministru în persoana lui Petru Groza.

Remanierea guvernamentală, ca şi sosirea lui A.I. Vîşinski la Bucuresti în ziua de 8 noiembrie, trebuiesc conectate la introducerea, începând cu 12 noiembrie, a administraţiei militare sovietice în Ardealul de Nord. Stalin şi diplomaţia sovietică doreau să evite un incident de proporţii, care putea să reţină atenţia aliaţilor occidentali. Acesta cu atât mai mult cu cât rezidenţii Angliei şi SUA în România, fie în calitate oficială şi neoficială, încep să sesizeze propriile guverne de ingerinţele vizibile ale sovieticilor în afacerile interne ale României, subminând cu brutalitate actiunea forţelor democratice. Deocamdată însă, aliaţii occidentali preferă să nu observe adevărata realitate deoarece, după cum îi scria W. Churchill lui Eden,

> „noi, într-adevăr, nu trebuie să presăm prea mult România. Să ne amintim de procentajele pe care le-am scris pe hârtie. Eu cred că noi avem un tratament aproape bun din partea lui Stalin în Grecia, mult mai bun de fapt decât îl avem din partea americanilor"[35].

[33] Ibidem, nr. din 18 oct. 1944
[34] „România Liberă", nr. din 3 nov. 1944
[35] Paul Quinlan, *op.cit.*, p. 140

Dezertarea basarabenilor din Armata Roşie şi de la întreprinderile industriale ale U.R.S.S. în anii 1944-1948

TUDOR TOMOZEI

Metodele de instaurare şi consolidare a regimului sovietic în R.S.S. Moldovenească – politica de jaf, violenţă şi intimidare[1] – au condus, în perioada postbelică, la creşterea nemulţumirii localnicilor faţă de politica promovată de administraţia sovietică.

Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne constata, încă în vara anului 1944, că populaţia din R.S.S. Moldovenească este din ce în ce mai nemulţumită de politica promovată de autorităţile sovietice. Tot mai frecvent, se înregistrau cazuri de dezertare şi eschivare a tinerilor de la serviciul militar în Armata Roşie şi de la munca la întreprinderi industriale din U.R.S.S.[2].

Este de menţionat faptul că mobilizarea basarabenilor în Armata Roşie a început la 15 aprilie 1944 şi s-a efectuat iniţial doar în judeţele Soroca, Bălţi şi în unele raioane din stânga Nistrului, iar din luna septembrie s-a extins asupra întregului teritoriu al republicii. Până la 26 iulie 1944 în Armata Roşie au fost mobilizate peste 112 mii de persoane, iar către 10 februarie 1945 numărul acestora a atins cifra de 242 de mii. Numai comisariatele militare ale fronturilor al II-lea şi al III-lea Ucrainene au mobilizat pentru unităţile militare dislocate pe câmpul de luptă mai mult de 124 de mii de persoane[3].

La începutul campaniei de mobilizare, cazurile de dezertare din Armata Roşie aveau un caracter izolat, ulterior ele au luat însă proporţiile unui fenomen de masă. În luna mai 1944, ministrul afacerilor interne M. Mar-

[1] Vezi: Tudor Tomozei, Infracţionalitatea în R.S.S. Moldovenească 1944-1946, *Probleme privind infracţionalitatea*, Chişinău, 2000, p.

[2] Arhiva M.A.I., Fond 16, inv. 1, dosar 8, f. 11.

[3] Elena Postică, *Rezistenţa antisovietică în Basarabia*, Chişinău, 1998, p. 50.

keev menţiona că în multe raioane avea loc dezertarea în masă, în grupuri a câte 50-60 de persoane, uneori şi mai mult[4].

Iniţial dezertorii se întorceau acasă, pentru ca apoi, peste 2-3 zile, să fie recrutaţi din nou de grupurile operative ale Comisariatului Poporului pentru Afacerile Interne din R.S.S. Moldovenească. Cu timpul, grupuri de până la 4.321 de persoane s-au eschivat de la mobilizare. Cele mai multe cazuri de eschivare s-au înregistrat în raioanele de pe malul drept al Nistrului din R.S.S. Moldovenească. În 9 raioane ale judeţului Soroca au fost arestaţi 1.561 de dezertori, iar în judeţul Bălţi – 1.878 de dezertori şi 327 de persoane care s-au eschivat de la înrolare[5].

Dezertarea în masă a moldovenilor din rândul Armatei Roşii alarma mult conducerea Comisariatului Poporului pentru Afacerile Interne din R.S.S.Moldovenească.

> „Noi începem să ne confruntăm cu grupuri banditeşti, care sunt foarte primejdioase mai ales în apropierea nemijlocită de linia frontului. Există şi pericolul ca grupurile de rezistenţă antisovietică să se unească cu cele din Ucraina"[6] – menţiona M. Markeev.

La 17 mai 1944, comisarul M. Markeev se adresează comandantului Frontului al II-lea Ucrainean cu un demers prin care cere să intervină în scopul îmbunătăţirii activităţii regimentului nr. 52 de rezervă, dislocat în or. Moghiliov-Podolsk. Acest regiment, cu un efectiv de 15.000 de oameni, a fost completat cu moldoveni din judeţele Bălţi şi Soroca[7].

Condiţiile în care erau ţinute aceste persoane erau improprii. Recruţii se aflau sub cerul liber mai mult de 15 zile, nefiind asiguraţi continuu cu hrană, ei erau nevoiţi să-şi caute singuri hrana. Comisarul M. Markeev afirma:

> „Zilnic, se pot observa grupuri întregi de femei care duc mâncare soţilor. Aceste condiţii influenţează negativ asupra procesului de completare a regimentului respectiv cu efectiv"...[8]

---

[4] A.O.S.P.R.M., Fond 51, inv. 3, dosar 208, f. 7.
[5] A.O.S.P.R.M., Fond 51, inv. 3, dosar 208, f. 7.
[6] Arhiva M.A.I., Fond 16, inv. 6, dosar 2, f. 15.
[7] Ibidem, dosar 5, f. 12.
[8] Ibidem.

În trimestrul al III-lea al anului 1944, fenomenul a luat amploare. Doar în județul Soroca au fost reținute în septembrie 906 persoane, altele 280 fiind în căutare[9]. În județul Bălți au fost reținute 316 persoane care au dezertat și se eschivau de la recrutare, iar 72 se aflau în căutare. În aceste condiții, în scopul atenuării și eliminării acestui fenomen „Secția de combatere a banditismului" a creat un sistem de agenți și informatori care includea numai în raioanele de nord 154 de persoane, pentru a-i identifica pe cei care s-au ascuns[10].

În total, în trimestrul al III-lea au fost arestate 4.473 de persoane, dintre care 3.339 de dezertori și 1.139 de persoane care se eschivau de la recrutare[11].

După cum constatăm, numărul dezertorilor era foarte mare în raioanele Soroca, Ocnița, Tîrnova, Cotiujeni, Orhei, Ceadâr-Lunga, Congaz, Kotovsk ş.a. În raionul Ceadâr-Lunga până la 1 ianuarie 1945 erau 3.000 de dezertori care stabiliseră între ei o legătură strânsă. De exemplu, în satul Gaidar, în timpul unei razii, efectuate de „Secția de combatere a banditismului" a Comisariatului Poporului pentru Afacerile Interne din R.S.S. Moldovenească, un dezertor a bătut clopotul și ca urmare toți dezertorii au fugit din sat. În raionul Lipcani multe persoane s-au eschivat de la înrolare din motive religioase. În raionul Kotovsk au refuzat să-și facă serviciul militar în Armata Roșie peste 500 de persoane[12].

Pentru a-i reține pe aceștia, erau organizate razii. În trimestrul al IV-lea al anului 1944 au fost organizate 899 de razii cu participarea a 24.299 de lucrători din organele de afaceri interne, trupelor de interne și grănicerі, soldați din Armata Roșie, batalioane de exterminare și activul de partid[13].

Drept rezultat, au fost reținute 11.776 de persoane dintre care: dezertori din Armata Roșie – 2.542 de persoane, 6.686 de persoane ce se eschivau de la mobilizare, 2.538 de dezertori de la obiectivele industriale. Ca urmare a activității operative și de investigare, au fost arestate 927 de persoane: 667 de dezertori și 260 de persoane care se eschivau de la înrolare. În total, au fost ridicate în trimestrul al IV-lea 12.103 persoane[14].

---

[9] Ibidem, dosar 7, f. 40.
[10] Ibidem.
[11] Arhiva M.A.I., Fond 16, inv. 6, dosar 7, f. 40.
[12] Ibidem, f. 80.
[13] Ibidem.
[14] Ibidem, dosar 8, f. 27.

Majoritatea dezertorilor din Armata Roşie şi a persoanelor care se eschivau de la înrolare se ascundeau ziua în pădurile din apropierea localităţilor săteşti. Dezertorii foloseau drept locuinţe bordeiele şi fostele fortificaţii militare, colibele construite de ei înşişi.

În judeţul Tighina, unde eschivarea de la înrolarea în Armata Roşie căpătase, de asemenea, un caracter de masă, recruţii plecau în satele vecine, în păduri, luând cu sine rezerve de produse alimentare în speranţa că vor reuşi să se ascundă până când comisiile de recrutare îşi vor înceta activitatea. Către începutul lunii martie 1945, organele afacerilor interne din judeţ au reuşit să reţină şi să trimită la comisariatele militare 3.226 de recruţi şi la întreprinderile industriei militare 980 de persoane, 34 de persoane fiind trase la răspundere penală pentru eschivare de la înrolarea în Armata Roşie[15].

Pentru reţinerea dezertorilor şi a persoanelor care se eschivau de la înrolare în Armata Roşie în lunile ianuarie-martie 1945 în raioanele unde acest fenomen luase o deosebită amploare au fost trimise grupuri operative speciale ale organelor de afaceri interne. Drept rezultat al activităţii operative, în prima jumătate a anului 1945 au fost reţinuţi: 3.131 de dezertori, 7 persoane fiind împuşcate, 5.390 de persoane reţinute pentru eschivare de la mobilizare. În total au fost reţinute 8.573 de persoane. Au fost trase la răspundere penală 565 de persoane din numărul celor arestate, dintre care 430 de dezertori şi 135 de persoane care se eschivau de la serviciul militar[16].

În pofida măsurilor întreprinse de organele sovietice de represalii, pe parcursul anilor 1944-1945 numărul dezertorilor şi al persoanelor care se eschivau de la înrolare în Armata Roşie a sporit substanţial. Conform calculelor, efectuate de „Secţia de combatere a banditismului" a Comisariatului Poporului pentru Afacerile Interne, în perioada aprilie 1944 – aprilie 1945 în republică au fost reţinuţi 15.180 de dezertori din Armata Roşie şi 12.942 de persoane care s-au eschivat de la înrolare[17].

Pentru a nu fi înrolaţi în armată, unii ţărani îşi provocau arsuri sau se schilodeau. La sfârşitul anului 1944, pentru asemenea fapte, numai în raionul Sângerei au fost private de libertate 5 persoane[18].

---

[15] A.O.S.P.R.M., Fond 51, inv. 3, dosar 86, f. 13.

[16] Arhiva M.A.I., Fond 16, inv. 2, dosar 17, f. 7.

[17] A.O.S.P.R.M., Fond 51, inv. 3, dosar 431, f. 19.

[18] Elena Postică, *op. cit*, p. 37.

În pofida represiunilor şi a superiorităţii numerice a organelor de represalii sovietice, mici grupuri de rezistenţă, ai căror membri erau etichetaţi de către organele de stat sovietice „bandiţi", au reuşit să se ascundă în codrii Moldovei până la mijlocul anilor 50[19].

Concomitent cu mobilizările în Armata Roşie, începând cu primăvara anului 1944, în satele basarabene sunt reluate şi recrutările persoanelor pentru diverse munci peste hotarele R.S.S. Moldoveneşti. Ţăranii se opuneau sub diverse forme, dezertările şi eschivările de la munca forţată la întreprinderile militare sovietice căpătând treptat proporţii de masă.

Astfel, la 28 decembrie 1944, doar în raionul Congaz din judeţul Cahul ca urmare a unei operaţiuni desfăşurate de organele de afaceri interne, în 5 sate au fost reţinute 573 de persoane care au părăsit întreprinderile industriei militare sovietice. Multe dintre persoanele respective au opus rezistenţă cu arme de foc[20].

Totodată, în raionul Taraclia au fost reţinute 1047 de persoane care au părăsit întreprinderile industriei militare[21]. Pe parcursul trimestrului al IV-lea al anului 1944 dintre cele 8.413 persoane reţinute de organele de afaceri interne peste 2.539 de persoane erau fugari de la întreprinderile industriei militare sovietice[22].

Până la 1 ianuarie 1946, în republică s-au înregistrat circa 6.000 de fugari de la întreprinderile industriei militare. Conform datelor Procuraturii R.S.S. Moldoveneşti, numai în judeţul Cahul circa 2.000 de persoane au părăsit minele de cărbune din regiunea Voroşilovgrad, unde fuseseră mobilizate la muncă în anii 1944-1945[23].

Dezertorii şi cei care se împotriveau mobilizării erai traşi la răspundere, în conformitate cu decretul Sovietului Suprem al U.R.S.S. din 26 decembrie 1941, fiind privaţi de libertate ori trimişi la muncă forţată. Numai în 1946 au fost supuşi pedepsei penale 1750 de persoane care au abandonat întreprinderile industriei militare, termenul privaţiunii de libertate fiind de la 5 la 8 ani[24].

---

19 *Ibidem.*
20 Arhiva M.A.I., Fond 16, inv 1, dosar 8, f. 19.
21 Ibidem.
22 Ibidem.
23 Elena Postică, *op. cit*, p. 61.
24 Arhiva M.A.I., Fond 16, inv. 1, dosar 8, f. 19.

Persoanele care refuzau să plece la muncă la întreprinderile din U.R.S.S. erau judecate de Tribunalul militar[25]. Astfel, la întreprinderile carbonifere au fost arestate şi trimise din nou peste 1.000 de persoane. Dar nici aceste măsuri extraordinare nu au contribuit la reducerea numărului dezertorilor. Către 1 iulie 1947, Direcţia republicană de miliţie a primit informaţii de la diferite întreprinderi ale industriei militare pentru a fi căutate 2.564 de persoane care abandonase lucrul. În realitate numărul celor căutaţi era cu mult mai mare şi atingea cifra de 4.000 de persoane, cei mai mulţi fiind de la minele de cărbune.[26]

În 1947 au fost mobilizate la muncă 36.635 de persoane. Majoritatea dintre ele au fost trimise la muncă în bazinul carbonifer Doneţk şi în regiunile Stalingrad, Voroşilovgrad şi Rostov[27].

Până la 1 ianuarie 1948, Direcţia republicană de miliţie colectase de la diferite întreprinderi peste 6.000 de cereri privind căutarea persoanelor care abandonase munca la întreprinderile din regiunile Stalin, Stalingrad şi Voroşilovgrad[28].

Aşadar, printre primele grupări sociale care au manifestat o atitudine ostilă faţă de regimul de ocupaţie sovietic au fost şi persoanele care urmau să fie înrolate în rândurile Armatei Roşii sau să fie trimise la muncă forţată la întreprinderile industriale din U.R.S.S.

Astfel, manifestările ostile faţă de Armata Roşie şi faţă de mobilizarea la muncă la întreprinderile U.R.S.S. infirmă teza istoriografilor sovietici precum că „populaţia Basarabiei i-a întâmpinat cu flori şi mare bucurie pe eliberatorii sovietici".

---

[25] Ibidem.
[26] Ibidem, f. 61.
[27] Ibidem.
[28] Ibidem.

Ruşii, comuniştii români şi opozanţii lor (1944-1945)

DUMITRU ŞANDRU

Cel mai dăunător efect asupra evoluţiei societăţii româneşti de după 23 august 1944 a fost acela al implicării ruşilor în viaţa politică internă, prin faptul că ei au sprijinit în mod nemijlocit partidele şi organizaţiile de extremă stângă şi, pe de altă parte, au blocat sistematic multe din acţiunile formaţiunilor politice democrate din România. După 23 august 1944, principalii competitori ai disputelor legate de căile şi de mijloacele de normalizare a situaţiei interne a ţării au fost Partidul Naţional-Ţărănesc, cu o largă bază de masă, şi Partidul Comunist din România, lipsit la început în totalitate de ea, dar cu o puternică forţă externă de susţiunere, Uniunea Sovietică, exercitată prin guvernul de la Moscova, prin Comisia Aliată (Sovietică) de Control şi prin numeroasa armată roşie răspândită pe teritoriul ţării, ultima fiind cea care i-a facilitat în bună măsură, începând chiar din toamna lui 1944, şi acapararea multor posturi de conducere în instituţiile administraţiei judeţene şi locale, iar mai târziu şi în unele din cele centrale. De aici au rezultat şi obstacolele întâmpinate nu numai de către naţional-ţărănişti şi de naţional-liberali, ci şi de către numeroase persoane neînregimentate în vreo formaţiune politică, dar ostile curentelor extremiste, în desfăşurarea activităţii lor.

Confruntările dintre forţele de extremă stângă şi cele democrate aveau să înceapă a se produce la scurtă vreme după ieşirea României din războiul antisovietic, primele dintre ele fiind atestate documentar la sfârşitul lunii august, când, incitate de către comunişti, diferite persoane aflate în sfera lor de influenţă au încercat, iar uneori au reuşit chiar, să înlăture din posturi pe funcţionarii oficiali şi să le înlocuiască cu oameni dispuşi să susţină planurile acestora[1], procesul căpătând amploare în cursul lunilor următoare ale aceluiaşi an[2].

---

[1] Vezi Arhivele Naţionale Galaţi, fond Inspectoratul Regional de Poliţie Galaţi (Biroul Administrativ), dosar 98/1944, f. 2-4.

[2] Vezi Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 85/1944, f. 16-17; idem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei,

La numai câteva luni de la ieşirea României din războiul antisovietic, disputele dintre forţele politice de extremă stângă şi cele democrate vor căpăta caracterul unor confruntări de stradă. La 13 octombrie 1944, la numai cinci zile după ce Frontul Naţional Democrat a organizat un miting la ANEF, căruia presa organizaţiilor de stânga i-a exagerat în mod deliberat proporţiile[3], în Piaţa Palatului din Bucureşti a avut loc o manifestaţie a studenţilor naţional-ţărănişti şi naţional-liberali, care a fost obstrucţionată de grupuri de muncitori incitaţi de către comunişti. Ziarele tutelate de comunişti au prezentat demonstraţia din 13 octombrie ca pe o acţiune huliganică, la care ar fi luat parte legionari şi alte elemente calificate declasate şi reacţionare.

Două zile mai târziu, în dimineaţa de 15 octombrie, la ora 1,30, premierul Constantin Sănătescu a fost chemat telefonic la sediul Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, unde reprezentantul ei politic, A.A. Lavrişcev, i-a citit telegrama pe care o primise de la Moscova, prin care erau acuzaţi organizatorii demonstraţiei şi se cerea guvernului să interzică manifestaţia naţional-ţărănistă programată pentru ziua de 15 octombrie.

> „A fost o demonstraţie şi din informaţiile ce avem ştim că demonstraţia a fost făcută nu numai de studenţii liberali şi naţional-ţărănişti, dar şi de legionari. Demonstraţia a avut un caracter profascist şi contra naţiunilor aliate şi în particular contra Uniunii Sovietice. Demonstranţii au strigat «Trăiască Horia Sima», «Jos Armata Roşie»".

Potrivit conţinutului telegramei, demonstranţii ar fi provocat tulburări şi ar fi tras cu armele. Întrucât conducerea Comisiei Aliate avea informaţii că cei care patronaseră demonstraţia din 13 octombrie intenţionau să organizeze un miting, în ziua de 15, conducerea moscovită cerea guvernului român să nu aprobe ţinerea lui. În plus, ea

> „reclamă ca guvernul român să cerceteze care sunt vinovaţii şi să fie pedepsite persoanele care au făcut acte contra Naţiunilor Unite şi mai ales contra Uniunii Sovietice"[4].

Teritoriu, dosar 52/1943-1944, f. 70, 81 şi 98; Arhivele Naţionale Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 38/1944, f. 34.

[3] Vezi Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Bucureşti, 1996, p. 33.

[4] Apud Constantin Sănătescu, *Jurnal*, Bucureşti, 1991, p. 175. Vezi detalii legate de această manifestaţie la Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 34.

De fapt, acelaşi A.A. Lavrişcev, care era şi şeful Secţiei ţărilor balcanice a Comisariatului poporului pentru afacerile străine al U.R.S.S. îl informase, la 15 octombrie, prin fir direct, pe adjunctul comisarului poporului al aceluiaşi departament, Andrei Ianuarievici Vîşinski despre acea manifestaţie, expunându-i, în maniera prezentată atunci de presa din România controlată de comunişti, la fel de deformat faptele. Demonstraţia – relata el – s-a desfăşurat sub protecţia ministrului de interne, Aurel Aldea, şi ea a avut loc în piaţa înconjurată de soldaţi. Manifestanţii au scandat lozinci ca: „Trăiască Aldea!", „Trăiască Maniu!", „Jos comuniştii !", „Jos Pătrăşcanu!", chiar şi „Nu ne trebuie Armata Roşie!". Lavrişcev mai comunica Moscovei că liderii Partidului Naţional-Ţărănesc şi Partidului Naţional-Liberal, Iuliu Maniu şi Const. I.C. Brătianu pregăteau în acea zi o nouă manifestaţie şi că oraşul Bucureşti era deja plin de afişe, în care se afirma între altele că „De curând ne-am salvat de o tiranie, nu dorim să cădem sub o altă tiranie". Deţinem informaţii – continua el – că Maniu şi Brătianu invită pe legionari la demonstraţie şi presupunem că manifestaţia va purta „un caracter reacţionar, profascist, antisovietic".

> „Considerăm important a avertiza guvernul român şi a cere arestarea participanţilor activi la demonstraţie din rândurile fasciştilor. Considerăm, la fel de important, de a avertiza guvernul român să nu admită, în timpul demonstraţiei din 15 octombrie, nici un fel de atacuri contra Aliaţilor şi a Armatei Roşii, avertizându-l de responsabilitatea ce o poartă pentru aceasta. Aşteptăm indicaţii"[5] – conchidea Lavrişcev.

Indicaţiile au sosit imediat prin telegrama pe care reprezentantul politic al Comisiei Aliate (Sovietice) de Control i-a înmânat-o lui Sănătescu. Textul acesteia reprezintă nu numai o mostră a limbajului agresiv folosit de ruşi, ci şi dovada peremptorie a amestecului brutal al oficialităţii de la Moscova în viaţa politică a României. Acuzaţia adusă demonstraţiei că ar fi avut un caracter fascist a reprezentat un pretext menit să intimideze pe liderii partidelor democrate şi să îi determine să-şi restrângă acţiunile politice. Frapează, de altfel, marea frecvenţă cu care ruşii şi, după modelul lor, comuniştii români calificau pe mulţi dintre membrii formaţiunilor

[5] *Misiunile lui A.I. Vâşinski în România (Din istoria relaţiilor româno-sovietice, 1944-1946). Documente secrete*, Bucureşti, 1997, p. 82.

politice din opoziţie, câteodată chiar partide, profascişti sau fascişti. Or, la 15 octombrie 1944, Misiunea britanică din România, informând, printr-o telegramă, Foreign Office-ul despre manifestaţia din 13 octombrie, după ce consemna că nota ruşilor „eticheta, în fapt, pe naţional-ţărănişti (şi deci pe dl. Maniu însuşi) ca fascişti", conchidea:

> „Nimic nu putea fi mai absurd şi mai nejustificat"[6].

Nu este lipsit de interes modul în care a receptat Inspectoratul General al Jandarmeriei comentariile opiniei publice româneşti în legătură cu interzicerea manifestaţiei naţional-ţărăniste din 15 octombrie, prezentat într-o notă din 19 octombrie. În sferele partidului se afirmă că ea ar fi fost oprită de ruşi şi că actul ar fi reprezentat o imixtiune în politica internă a României; în alte cercuri se presupunea că se pregătea o lovitură din partea partidelor de extremă stângă în contra partidelor de masă şi bine organizate, această întrunire putând fi o oglindă vie a adevăraţilor oameni capabili să preia puterea şi a forţei lor politice.

> „În general, – conchidea nota – nu s-a protestat, opinia publică fiind convinsă că măsura fusese luată numai dintr-un spirit de prevedere, nu de asuprire a Partidului Naţional-Ţărănesc, mai ales după întâmplările de vineri, 13 octombrie, din faţa Palatului Regal"[7].

Ruşii au interpretat interzicerea proiectatei adunări din 15 octombrie potrivit opticii lor comuniste. O altă notă a Inspectoratului General al Jandarmeriei, tot din data de 19 octombrie, reproducea declaraţia unui locotenent sovietic asupra ei:

> „Le-a fost frică boierilor voştri să nu le fie fatală această distracţie legionară! Puteau să o ţină fără frică, deoarece nu le-a sosit timpul să închidă gura pentru totdeauna. Acest timp va veni cât de curând şi foarte sigur".

Acelaşi ofiţer afirma că la Comandamentul sovietic fuseseră luate măsuri pentru ca la momentul oportun să dea tot sprijinul pentru a instala în Ro-

[6] Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepţii anglo-americane*, Bucureşti, 1993, p. 91.

[7] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Centrala, dosar 85/1944, f. 58.

mânia un regim pur comunist. În acest scop, s-a dispus întărirea efectivelor unităţilor sovietice din garnizoana Bucureşti şi aducerea de armament uşor pentru înarmarea „partizanilor comunişti" din oraş, înarmare care nu se va face decât la ordinul Comandamentului rus şi numai în caz de absolută nevoie[8].

Nu dispunem de alte surse care să confirme ori să infirme veridicitatea afirmaţiei privitoare la intenţiile ruşilor de a înarma atunci pe „partizanii comunişti" din Bucureşti, dar, dacă avem în vedere că în alte părţi ale ţării organele româneşti de ordine publică au constatat asemenea acte, suntem dispuşi să dăm crezare ofiţerului respectiv. Oricum, în acea perioadă înzestrarea cu armament a grupărilor politice cu orientare de extremă stângă s-a produs concomitent cu dezarmarea, adeseori tot de către ruşi, a jandarmilor şi a poliţiştilor şi chiar a soldaţilor din armata regulată[9], aceste acţiuni modificând, treptat-treptat, raportul dintre forţa autorităţilor de ordine internă ale guvernului şi cea a formaţiunilor paramilitare ale comuniştilor.

După mai bine de un an, la 8 noiembrie 1945, cu prilejul zilei onomastice a regelui, partidele din opoziţie au organizat mari manifestaţii în cinstea suveranului în Capitală şi alte oraşe ale ţării, între ele Brăila, Galaţi, Timişoara, Sibiu. Cu câteva luni mai înainte, Direcţia Poliţiei de Siguranţă, din Direcţia Generală a Poliţiei, expunea într-un raport privitor la manifestările şi la incidentele interesând siguranţa statului petrecute în mediul urban (fără Bucureşti) între 15 august şi 20 octombrie 1945, la capitolul *Acţiuni politice şi reacţionare*, manifestele şi lozincile şablonate împotriva guvernului care fuseseră descoperite în oraşele Galaţi, Brăila, Constanţa, Eforie, Bacău, Oradea, Iaşi, Turda, Târgu Mureş, Târnăveni, Sibiu, Braşov, Timişoara, Arad, Lugoj şi Caracal[10], fapt ce demonstra o activare a opoziţiei.

La scurtă vreme au avut loc marile manifestaţii din 8 noiembrie, care au căpătat pretutindeni unde s-au desfăşurat un pronunţat caracter antiguvernamental. La Brăila, ca şi la Bucureşti, ea a relevat simpatia populaţiei faţă de rege şi ostilitatea ei faţă de noul regim. Aici, potrivit buletinului

---

[8] *Ibidem*, f. 57.

[9] Vezi Arhivele Naţionale Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 35/1944-1946, f. 1-60; *23 august 1944. Documente, 1944-1945*, vol. IV, Bucureşti, 1985, p. 234-235.

[10] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 4/1945, f. 1-4.

informativ nr. 317, din 20 noiembrie 1945, întocmit de Direcţia Generală a Poliţiei, pe baza datelor furnizate de Inspectoratul Regional de Poliţie Constanţa, „elementele reacţionare" de la societatea „Franco-Română" au instigat pe muncitori şi pe funcţionari să înceteze lucrul şi să meargă la demonstraţie. Participanţii, între ei şi elevi, ar fi imprimat manifestaţiei „un caracter huliganic". Demonstranţii au arborat pe catedrala oraşului drapelele românesc, englez şi american. La insistenţele organelor de poliţie, care au cerut să fie înălţate toate steagurile puterilor aliate, manifestanţii au preferat să dea jos drapelele Marii Britanii şi Statelor Unite decât să îl arboreze şi pe cel sovietic[11].

La Timişoara, după *Te-Deum*-ul din 8 noiembrie, circa 300 de studenţi de la Facultatea de medicină au demonstrat pe străzi, scandând „Regele şi Patria". În coloana lor au pătruns şi alţi localnici, printre ei şi muncitori, care au început să strige: „Trăiască Regele democrat, Regele poporului", însă studenţii, nemulţumiţi de conţinutul lozincii lor şi de faptul că noii veniţi purtau drapelul sovietic, i-au bruscat. Populaţia din jur s-a alăturat muncitorilor, luând de la studenţi portretul regelui. Aceştia din urmă au trecut la atac şi, ca urmare, s-a produs încăierare între cele două tabere[12]. La Sibiu, la manifestaţie au participat, între alţii, şi circa 200 de elevi de la liceul „Gheorghe Lazăr"[13].

Inspectoratul Regional de Poliţie Moldova de Nord, din Iaşi, care se afla atunci în totalitatea lui sub controlul comuniştilor şi care îl lichidase de fapt pe cel reinvestit în funcţie de către guvernul condus de generalul Nicolae Rădescu, relata, într-un raport asupra atmosferei politice din oraşul Roman, că aici printre preoţi domnea „o stare de spirit reacţionară" şi că majoritatea lor căutau să aţâţe populaţia împotriva guvernului, desfăşurând totodată şi propagandă ostilă faţă de U. R. S. S. Astfel, preotul Vlad, de la Seminarul teologic din localitate, a dat voie elevilor, la 8 noiembrie 1945, să manifeste pentru rege, iar părintele Teofănescu, din Roman, fost şef de cuib legionar, a declamat într-un local cunoscutul slogan care avea atunci o largă circulaţie în România:

> „Trăiască Legiunea şi Căpitanul şi Pătrăşcanu şi părintele Burducea
> că el când e cu steaua, şi când cu Crucea"[14].

[11] Idem, dosar 6/1945, f. 143-144.
[12] *Ibidem*, f. 137.
[13] *Ibidem*, f. 129.
[14] *Ibidem*, f. 146. Vezi şi dosar 25/1945-1948, f. 37-38.

În chiar ziua demonstraţiei, 8 noiembrie 1945, locţiitorul preşedintelui Comisiei Aliate (Sovietice) de Control din România, generalul-colonel I. Z. Susaikov, transmitea comisarului poporului pentru afacerile străine al Uniunii Sovietice, printr-o telefonogramă secretă, o relatare asupra evenimentelor petrecute, prin care era denaturat în totalitate cursul evenimentelor:

> „Demonstranţii, partizani ai lui Maniu şi Brătianu, s-au repezit asupra camioanelor, i-au bătut pe muncitori şi au dat foc camioanelor. Apoi, poliţia şi jandarmeria au înconjurat piaţa şi au lăsat pe oameni să plece din piaţă fără piedici. Provocatorii, înarmaţi cu revolvere, pietre şi rângi de fier, s-au repezit asupra poliţiştilor. Au fost ucişi 1 jandarm şi 2 poliţişti, 5 poliţişti au fost răniţi. Din partea atacatorilor nu sunt victime, deoarece poliţiştii au tras în aer. Pe străzi au avut loc incidente, pe Calea Victoriei au fost distruse câteva magazine evreieşti. Pe străzi au fost bătuţi evrei şi muncitori. Se calculează până la 40 de victime"[15].

După câteva zile, la convorbirea din 19 noiembrie 1945 avută cu ziaristul american Mark Ethridge, Susaikov a prezentat însă altfel evenimentele. Generalul sovietic a declarat acum că avea motive perfect întemeiate să creadă că manifestaţia fusese organizată nu numai pentru a se demonstra simpatia faţă de rege, dar că ea ar fi avut, în mod sigur, un caracter de provocare.

> „În timp ce unii relatau că autorităţile au tras în mulţime, el însuşi s-a dus acolo după ce a fost indus în eroare de informaţii de mâna a doua şi a aflat că doar o singură persoană a fost omorâtă. El a fost de asemeneaa impresionat de faptul, dezvăluit în anchetele ulterioare, că mulţi dintre demonstranţi aveau bâte, sare şi tutun, pentru a arunca în ochii poliţiei. În timp ce aceste persoane pretindeau că au făcut aceasta pentru că se temeau de un atac al poliţiei, el credea că acest fapt era un indiciu clar despre intenţiile provocatoare ale demonstranţilor"[16].

Oricum, cifrele privitoare la victimele confruntării din 8 noiembrie 1945 diferă de la o sursă la alta, fără a li se putea acorda niciuneia însă

[15] Vezi *Misiunile lui A.I. Vâşinski în România*, p. 208.

[16] Ulrich Burger, *Misiunea Ethridge în România*, Bucureşti, 2000, p. 135-136.

creditul necesar. Datele cu caracter oficial consemnate în referatul Parchetului Curţii Marţiale Bucureşti, din 12 ianuarie 1946, în temeiul cărora s-a dispus deschiderea acţiunii penale împotriva învinuiţilor de „dezordinele" din acea zi, au fost însuşite în cele din urmă de organele judiciare, dar nici chiar acestea nu pot fi apreciate ca fiind cele exacte, căci raportul cabinetului Curţii Marţiale Bucureşti, din 28 noiembrie 1945 consemna un mort în rândurile Partidului Naţional-Ţărănesc şi mai mulţi răniţi printre membrii P.N.L. şi P.N.Ţ. Potrivit referatului menţionat, în rândurile poliţiştilor s-au înregistrat un mort şi doi răniţi, în rândurile muncitorilor: trei morţi şi patru răniţi, dintre membrii Frontului Naţional Democrat: un mort şi cinci răniţi; membrii Partidului Naţional-Ţărănesc şi Partidului Naţional-Liberal au avut doar un rănit, timp în care printre militari s-au înregistrat şase morţi şi opt răniţi, iar printre simpli spectatori trei morţi şi 14 răniţi[17].

În contrast cu afirmaţiile lui Susaikov, reprezentantul Statelor Unite ale Americii în Comisia Aliată de Control, generalul Cortland van Rensselaer Schuyler, aprecia că demonstraţia avusese un caracter paşnic până în momentul apariţiei camioanelor şi autobuzelor pline de poliţişti şi simpatizanţi comunişti şi că ea şi-ar fi păstrat acest caracter dacă nu ar fi venit camioanele cu comunişti. În privinţa opiniilor lui Susaikov, generalul american era convins că acesta „nu este dispus să accepte adevărul, chiar dacă îl cunoaşte"[18].

De altfel, generalul sovietic a refuzat să dea curs propunerii colegilor americani şi britanici din Comisia Aliată de Control de a se înfiinţa o comisie comună care să analizeze faptele petrecute în cursul demonstraţiei din 8 noiembrie 1945. Susaikov a pretextat că aceasta ar fi reprezentat în primul rând o intervenţie a Aliaţilor în problemele interne ale României, iar „în al doilea rând pentru că, în baza Convenţiei de Armistiţiu, era îndatorirea Înaltului Comandament sovietic să păstreze ordinea în ţară"[19], fapt ce evidenţia că singure autorităţile sovietice erau cele ce aveau un cuvânt hotărâtor asupra stărilor de lucruri din România.

Pretutindeni unde au avut loc manifestaţii mai ample, organele poliţieneşti au arestat numeroase persoane pe care ele le-au considerat ca fiind

[17] Petre Ţurlea, *8 decembrie 1945*, Bucureşti, 2000, p. 173.

[18] C.V.R. Schuyler, *Misiune dificilă. Jurnal (28 ianuarie 1945 – 30 septembrie 1946)*, Bucureşti, 1997, p. 241 şi urm.

[19] Ulrich Burger, *op. cit.*, p. 136.

vinovate de tulburarea liniştii publice. În ziua de 8 noiembrie 1945, la Brăila cei mai mulţi dintre arestaţi au provenit din rândurile elevilor şi muncitorilor[20]. Din buletinul informativ nr. 309, din 10 noiembrie 1945, al Direcţiei Generale a Poliţiei, redactat pe baza informaţiilor primite de la Inspectoratul Regional de Poliţie Constanţa, rezultă că, până la 9 noiembrie, fuseseră arestate 48 de persoane din rândurile participanţilor la manifestaţie şi că se aflau în curs de cercetare 23 de muncitori şi funcţionari de la societatea „Franco-Română" şi 14 elevi de liceu, organele de poliţie având prevăzută o anchetă la Liceul industrial din care fuseseră implicaţi profesori şi elevi[21].

În oraş, reacţiile celor ce simpatizau cu persoanele private de libertate nu au întârziat însă. În dimineaţa zilei de 9 noiembrie, muncitorii de la societatea „Franco-Română" au declarat grevă, în semn de protest faţă de arestările operate de chestura de poliţie. A intervenit comisia locală a Frontului Unic Muncitoresc, care a reuşit cu greu să calmeze spiritele şi să determine pe muncitori să reia lucrul. Întrucât printre arestaţi se aflau câţiva dintre conducătorii muncitorilor din întreprindere, starea de spirit a celorlalţi continua să rămână agitată. O situaţie similară se înregistra şi la liceul „Nicolae Bălcescu", unde, pe 9 noiembrie, când s-au operat arestări, poliţia a fost huiduită de către elevi. Întreaga clasă a VIII-a a declarat grevă, lipsind de la cursuri, iar seara circa 200 de elevi ai aceluiaşi liceu au strigat: „Jos ruşii". Urmarea a fost aceea că în oraş au fost operate noi arestări. În aceste condiţii, conducerea sindicatului marinarilor din Brăila a încercat să determine pe muncitorii de aici să ia cu asalt chestura de poliţie, pentru a elibera cu forţa pe cei trei marinari ai flotei comerciale arestaţi, dar lucrătorii nu s-au angajat[22].

Paralel cu anchetarea celor reţinuţi de către chesturile de poliţiei, comuniştii au regizat o serie de manifestaţii de stradă, chemând populaţia să acuze în mod public pe organizatorii demonstraţiei din 8 noiembrie. Astfel, în ziua de 12 noiembrie 1945, Frontul Naţional Democrat a organizat în câteva oraşe mitinguri prin care s-a cerut să fie condamnată acţiunea desfăşurată cu prilejul zilei onomastice a regelui. Potrivit relatărilor organelor de poliţie, la Ploieşti ar fi participat peste 30 000 de persoane, la

[20] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 6/1945, f. 143-144.

[21] *Ibidem*.

[22] *Ibidem*, f. 203-204.

Galaţi circa 25.000, la Turnu Severin 4 000, la Iaşi circa 3.000 etc., numărul manifestanţiilor fiind pretutindeni supraevaluat. În general, rapoartele organelor de poliţie prezintă în stilul folosit de presa comunistă caracterul demonstraţiilor din acea zi, dar în unele dintre ele se întâlnesc relatări care relevă că populaţia s-a arătat ostilă faţă de asemenea mitinguri. Aşa, de pildă, la adunarea de la Ploieşti au fost „înfierate" crimele de la Bucureşti, iar oratorii, după ce au declarat că actele huliganice fuseseră aţâţate de Maniu şi de Brătianu, au cerut pedepsirea „criminalilor" şi şi-au exprimat adeziunea faţă de guvernul Petru Groza şi faţă de Frontul Unic Muncitoresc, iar la Galaţi, la încheierea mitingului, s-a citit o moţiune prin care se cerea arestarea lui Maniu şi Brătianu şi dizolvarea partidelor istorice[23]. La Iaşi, însă, unde numărul protestanţilor a fost mic, în timp ce coloana angajaţilor de la Uzina Electrică de Tramvaie se îndrepta spre Piaţa Unirii, locul unde s-a ţinut adunarea, trecând prin faţa Liceului Naţional, ea a fost huiduită de către elevii acestuia[24].

Luni, 12 noiembrie 1945, în chiar ziua în care s-au desfăşurat mitingurile de protest, preşedintele Partidului Naţional-Ţărănesc, Iuliu Maniu, a avut o întrevedere cu şeful Misiunii americane din România, generalul Cortland van Rensselaer Schuyler, la care cei doi au examinat, timp de două ore, situaţia politică internă de după incidentele de joi, 8 noiembrie, şi gravele lor consecinţe. S-ar părea că liderul naţional-ţărăniştilor nu a fost satisfăcut de promisiunile generalului american, căci, după această discuţie, Iuliu Maniu avea să declarare amicilor săi politici că nu exista prea mult optimism în legătură cu perspectiva schimbării situaţiei politice interne, dar că Cortland van Rensselaer Schuyler a trimis un raport la Washington în care relata cele întâmplate în acea zi, fiind în aşteptarea răspunsului[25].

Oricum, chiar dacă evenimentele din 8 noiembrie 1945 au oferit noii echipe conducătoare a României pretexte menite să justifice extinderea măsurilor represive împotriva adversarilor ei politici, ele au întreţinut, totuşi, pe de altă parte, o stare de nelinişte în rândurile ei şi a condus, în acelaşi timp, la o şi mai mare îngrădire a unor libertăţi cetăţeneşti elementare. Astfel, Direcţia Poliţiei de Siguranţă, din Direcţia Generală a Poli-

[23] *Ibidem*, f. 175, 179-180, 192-193.

[24] *Ibidem*, f. 175, 179-180. O altă demonstraţie a avut loc la Craiova, fără a se menţiona numărul participanţilor.

[25] Idem, fond Iuliu Maniu, dosar 9/1945-1947, f. 190.

ţiei, a transmis Inspectoratelor Regionale de Poliţie din întreaga ţară, pentru a fi aduse la cunoştinţa organelor orăşeneşti de resort din toate judeţele, ordinele nr. 32 000 S, din 28 noiembrie 1945, şi nr. 32 250 S, din 30 noiembrie 1945, cu instrucţiunile asupra ansamblului de măsuri ce trebuiau luate de chesturi la 1 decembrie, când urma a se aniversa unirea Transilvaniei cu România, pentru a nu fi tulburată liniştea publică. Se interziceau în mod expres mitingurile şi manifestaţiile de stradă, precum şi *Te-Deum*-urile, fiind permise numai întrunirile în instituţii publice şi în întreprinderi particulare, dar în locuri închise[26].

La 28 noiembrie 1945, în ziua în care Poliţia de Siguranţă expedia ordinul nr. 32000 S, la Direcţia Generală a Poliţiei era predat referatul întocmit de Cabinetul Curţii Marţiale din Bucureşti asupra stadiului cercetărilor întreprinse până la acea dată în legătură cu „dezordinele şi asasinatele din 8 noiembrie 1945". Organul de anchetă a constatat că manifestaţia fusese pregătită cu mult timp înainte de către conducerea Partidului Naţional-Ţărănesc şi a Partidului Naţional-Liberal. „Că aceste conduceri au folosit ziua de 8 noiembrie pretext pentru a manifesta «cu orice preţ» atitudinea lor antidemocratică, antisemită şi cu toate consecinţele ce au urmat în urma unei astfel de manifestaţiuni" se dovedeşte prin faptul că la 25 octombrie, ziua de naştere a regelui, tineretul naţional-ţărănesc a fost adunat la Clubul central al partidului pentru a manifesta în faţa palatului. Hotărârea asupra organizării manifestaţiei din 8 noiembrie a fost luată de birourile politice ale celor două partide în ziua de 3 noiembrie. În biroul P.N.L. s-a opus formal V.V. Sasu, iar în biroul P.N.Ţ. dr. Nicolae Lupu, ambii argumentând că, în situaţia de atunci, din cel mai mic lucru puteau să se nască incidente a căror amploare era greu de prevăzut şi că tocmai de aceea nu era oportună organizarea manifestaţiei"[27].

După ce prezintă modul în care a fost pregătită demonstraţia, organul de anchetă menţionează că în coloanele manifestanţilor P.N.L. au fost încadraţi ofiţeri şi studenţi de la Şcoala Politehnică, înarmaţi, care s-au deplasat la Legaţia americană, unde au scandat lozincile: „Jos guvernul terorist", „Trăiască bomba atomică", „Trăiască Anglia şi S.U.A." etc. În faţa Palatului, la sediul Ministerului de Interne, la Confederaţia Generală a Muncii, la Ministerul Propagandei şi la Circumscripţia 1 de Poliţie manifestanţii s-au dedat la acte de violenţă, strigând lozinci antiguverna-

[26] Idem, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 24/1945, f. 3-5.
[27] Idem, dosar 12/1945, f. 1.

mentale şi antisovietice şi pretându-se, pe parcurs, la devastări. Până la acea dată, din rândurile manifestanţilor Partidului Naţional-Liberal nu au fost identificaţi morţi, ci numai câţiva răniţi, de care s-a îngrijit conducerea partidului, prin Constantin Brătianu şi profesorul Daniel Danielopol. La P.N.Ţ. participarea a fost organizată până în cele mai mici detalii, inclusiv aducerea membrilor la manifestaţie, de către Nicolae Penescu, Ilie Lazăr şi Ion Bărbuş. Demonstranţii Partidului Naţional-Ţărănesc au folosit „lozinci mai categorice de un caracter antisemit, antidemocratic" şi s-au dedat la acte de violenţă. În rândurile lor s-au înregistrat un mort şi mai mulţi răniţi[28].

Organul de anchetă de pe lângă Curtea Marţială Bucureşti releva că demonstraţia a avut un pronunţat caracter antisovietic, prin faptul că ofiţerii sovietici nu au format obiectul niciunei manifestaţii de simpatie. M. Petrini a declarat că, din contra, un grup de ostaşi sovietici a fost chiar insultat. La rândul său, Gheorghe Brutus, care ar fi fost bătut şi jefuit de către demonstranţi, a mărturisit că la statuia regelui Carol I s-ar fi strigat: „Jos jidanii", „Nu plecăm până nu pleacă guvernul", „Cerem capul Anei Pauker", iar Aurelia Barbu declara că s-a strigat: „Pe ei, că sunt măcelarii de la Griviţa" – indicând pe muncitori. Atunci când apăreau ziariştii sau membrii misiunilor militare britanică şi americană se făceau aprecieri elogioase la adresa lor, manifestanţii strigând ostentativ „Trăiască bomba atomică". La sediile circumscripţiilor Uniunii patriotice din Capitală au fost rupte afişele cu portretele lui Stalin, Marx şi Engels, ziarul „Crai nou", toate afişele consacrate revoluţiei din 7 noiembrie. În provincie s-a scandat, în mod categoric, „Jos Rusia" şi s-au arborat, ca şi în Capitală, drapelele misiunilor străine, fără cel sovietic.

> „Din gură în gură, între manifestanţi circula zvonul că a sosit Ethridge şi că această manifestare este determinantă pentru situaţia guvernului, şoptindu-se diferite alegaţiuni ofensatoare la adresa U.R.S.S.".

Se arată că gărzile instituţiilor publice au avut ordin categoric să nu facă uz de arme şi nici nu au făcut. Or, militarii ar fi tras din plin. Între manifestanţi au fost indivizi eliberaţi din lagăr, poliţişti comprimaţi,

---

[28] *Ibidem*, f. 2 -3.

persoane epurate, legionari[29]. Militarii de diferite grade au părăsit serviciul şi au venit la manifestaţie, pretându-se la acte de violenţă.

„Când un ofiţer american a fost ridicat în braţe, deodată au urmat focuri de armă şi atunci un ofiţer american a agitat un stindard român şi a strigat în limba engleză «Trăiască Regele», au izbucnit lozinci antiguvernamentale, antisovietice, antidemocratice"[30].

Incendierea camioanelor s-a făcut de către militari, care fuseseră pregătiţi pentru o asemenea acţiune. La acea dată, cercetările nu erau încă încheiate[31]. Acestea au fost finalizate abia la începutul anului următor, când Parchetul Curţii Marţiale Bucureşti a dispus a deschide acţiune penală împotriva a 30 de persoane, dintre care 13 urmau a fi instruite în stare de arest[32].

În Bucureşti fuseseră arestaţi 51 de foşti manifestanţi apreciaţi ca vinovaţi pentru dezordinele din 8 noiembrie şi înaintaţi imediat Parchetului Curţii Marţiale a Comandamentului Militar al Capitalei[33], iar ulterior alţi 112 demonstranţi au fost chemaţi la Parchet[34]. Incriminarea unor persoane s-a dovedit a fi un bun prilej de răfuială pentru anumiţi activişti ai partidului comunist cu oponenţii lor. În seara zilei de 9 noiembrie 1945, factorul poştal Horia Filea, ajutat de 2-3 funcţionari, l-a dus pe Gh. Ardelea, controlor pe lângă Inspectoratul P.T.T. Bucureşti, la sediul P.C.R. din aleea Şuter, unde a fost bătut în cinci rânduri, iar la 10 noiembrie ei l-au predat Prefecturii Poliţiei Capitalei. O săptămână mai târziu, la 17 noiembrie, Ardelea a fost înaintat Curţii Marţiale a Capitalei, unde, din ordinul Ministerului Afacerilor Interne, a fost ţinut la închisoarea instanţei de justiţie militară timp de şase luni. Deţinutului nu i-au fost audiaţi martorii pe care îi propusese, care puteau dovedi că nu participase la manifestaţia din 8 noiembrie. Nefiind găsit, totuşi, vinovat, pe 2 mai 1946 a fost pus în libertate, dar s-a transmis un ordin verbal de stabilire a

[29] *Ibidem*, f. 4.

[30] *Ibidem*, f. 5.

[31] *Ibidem*, f. 6. Vezi şi prezentarea demonstraţiei expusă de Reuben H. Markham, *România sub jugul sovietic*, Editura Fundaţia civică, 1996, p. 231-232.

[32] Vezi Petre Ţurlea, *op. cit.*, p. 160-181.

[33] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 25/1945-1948, f. 2-4.

[34] *Ibidem*, f. 6-14. Pentru detalii vezi Petre Ţurlea, *op. cit.*.

domiciliului forţat în Bucureşti. Între timp, la 15 decembrie 1945, fusese epurat din Inspectoratul P.T.T. Bucureşti de către acelaşi Horia Filea, pe atunci preşedinte al Comisiei de epuraţie. La data de 27 iulie 1946, când Gh. Ardelea a trimis primului ministru un memoriu în care se plângea că fusese ţinut în închisoare şase luni fără să fi fost judecat, restricţia domiciliului obligatoriu nu îi fusese încă ridicată[35].

În raportul ziaristului american Mark Ethridge, din 6 decembrie 1945, privitor la situaţia politică din România, se preciza că arestări ale opozanţilor politici aveau loc în fiecare zi şi că în perioada în care el se aflase în ţară acestea erau legate de evenimentele din 8 noiembrie 1945, pe baza acuzaţiei că Maniu şi Brătianu incitaseră la demonstraţie, iar Statele Unite şi Marea Britanie o finanţaseră. Demonstraţia era folosită însă ca pretext pentru arestări.

> „Am sentimentul – consemna el – că se minte foarte mult şi că faptul nu are importanţă decât ca simbol al sentimentelor. Cluburile P.N.Ţ. şi P.N.L au fost confiscate şi la plecarea mea din Bucureşti se zvonea că cele două partide vor fi scoase în afara legii. Acest lucru nu m-ar surprinde"[36] – conchidea Ethridge.

Arestările operate imediat după evenimentele din 8 noiembrie 1945 nici nu l-au satisfăcut, nici nu l-au liniştit pe ministrul de interne. Astfel, la consfătuirea de la sediul acelui departament, din 8-10 decembrie 1945, cu inspectorii regionali de poliţie, comunistul Teohari Georgescu, titularul acelui cabinet, după ce a acuzat „reacţiunea" că desfăşura propagandă împotriva guvernului pe tema lagărelor de internare, informa pe inspectorii regionali că tot ea ar fi pus la cale

> „actul de la 8 noiembrie 1945, prin jocul lor politic cunoscut şi specific tacticii lor, provocând cunoscutul şi regretabilul incident care a costat pierderea a multor vieţi necesare continuării luptei de democratizare a ţării"[37].

Teohari Georgescu a insistat asupra necesităţii descongestionării oraşelor, ceea ce evidenţiază că liderii comunişti aveau convingerea că mulţi dintre

---

[35] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Iuliu Haţieganu, dosar 98/1945-1946, f. 9.
[36] Ulrich Burger, *op. cit.*, p. 114.
[37] Arhivele Naţionale Galaţi, fond Inspectoratul Regional de Poliţie Galaţi (Biroul Administrativ), dosar 148/1945, f. 11. Relatarea inspectorului general de poliţie Galaţi, I. Cuptor.

locuitorii lor erau ostili noii conduceri a statului. Trebuie să se facă „o verificare la Biroul Populaţiei, – declara el la aceeaşi consfătuire – pentru ca cetăţenii certaţi cu justiţia să fie trimişi la locul lor"[38].

De altfel, grupurile de participanţi la demonstraţia din 8 noiembrie au continuat să fie menţinute, în urma ordinelor emise de titularul Ministerului de Interne, sub supravegherea permanentă şi atentă a organelor de poliţie. După exact o lună de la manifestaţia organizată cu prilejul zilei suveranului, la 8 decembrie 1945, de pildă, la liceul de băieţi „Nicolae Bălcescu", din Brăila, chestura locală a făcut o descindere, cu care prilej la un elev din clasa a VII-a a găsit un revolver cu şase cartuşe, la un altul, din aceeaşi clasă, un caiet în care erau scrise epigrame tendenţioase la adresa guvernului, iar la un altul (Vlad Petre) un carnet în care erau menţionate date despre demonstraţia de la Brăila din 8 noiembrie[39].

Pe de altă parte, la Galaţi, organele de anchetă care au cercetat evoluţia evenimentelor din municipiul Brăila din ziua de 8 noiembrie 1945 au nemulţumit pe comuniştii locali, pentru care motiv ei au încercat să îi incite pe muncitori împotriva lor. La 11 decembrie 1945, regionala Partidului Comunist Român „Dunărea de Jos", din Galaţi, sesiza comitetul central că, în ultimul timp, îi sosise de la organele judeţene Brăila şi Galaţi informaţii despre felul în care lucra „reacţiunea" asupra elementelor ce compuneau sâmburele evenimentelor de la 8 noiembrie, cu caracteristicile fiecăruia privind meseria şi apartenenţa politică a inculpaţilor. Toţi acuzaţii fuseseră înaintaţi Curţii Marţiale Galaţi. Întrucât procurorul care a luat parte la cercetarea lor se arăta, oarecum, simpatizant al anchetaţilor şi cum el era cel ce continua şi atunci cercetările, regionala „Dunărea de Jos" a trimis delegaţii din fabricile gălăţene la Curtea Marţială pentru a cere o aspră condamnare a acestor elemente şi a dat instrucţiuni judeţenei comuniste din Brăila ca fabricile din acel oraş să expedieze telegrame de protest la Curtea Marţială Galaţi[40].

Nu ştim dacă iniţiativa regionalei „Dunărea de Jos" a prins sau nu viaţă. Cert rămâne faptul că instanţa împuternicită cu judecarea acuzaţilor din Brăila a continuat să indispună pe cei ce doreau să le fie administrate pedepse exemplare. Poliţia din Galaţi relata, în radiograma nr. 593, din 9

---

[38] *Ibidem.*

[39] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 6/1945, f. 49.

[40] Arhivele Naţionale Galaţi, fond Comitetul regional P.C.R. Dunărea de Jos, dosar 2/1945, f. 141.

august 1946, trimisă Direcţiei Generale a Poliţiei, că, în ziua precedentă, începuse la Curtea Marţială din oraş judecarea dezordinelor din 8 noiembrie 1945 de la Brăila. Atât din partea completului, prezidat de colonelul Victor Ştefănescu, cât şi din partea acuzatorului public, căpitanul procuror Lazăr Sava se remarca o surprinzătoare indulgenţă faţă de inculpaţi, iar apărarea acestora – relata chestorul de poliţie – era susţinută de avocaţi manişti şi brătienişti[41].

După 8 noiembrie 1945, guvernul a intensificat acţiunile de intimidare a liderilor opoziţiei. În urma unor percheziţii efectuate în zilele de 4 şi 5 decembrie 1945 la locuinţa preşedintelui Partidului Naţional-Ţărănesc, Iuliu Maniu, şi la Clubul Partidului Naţional-Liberal, liderul naţional-ţărănist l-a însărcinat, la 6 decembrie 1945, pe secretarul partidului, Nicolae Penescu, să redacteze un memoriu-protest pe această temă, la care trebuia să adere şi preşedintele Partidului Naţional-Liberal, Dinu Brătianu, cu intenţia de a fi trimis preşedintelui Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, generalul-colonel Ivan Z. Susaikov, precum şi reprezentanţilor Statelor Unite ale Americii, generalul Cortland van Rensselaer Schuyler, şi al Marii Britanii, mareşalul Donald Stevenson, în Comisia Aliată. În cercurile naţional-ţărăniste şi liberale circula versiunea că percheziţiile de la începutul lunii decembrie fuseseră făcute cu scopul primar de a se sustrage documentele şi materialul pe care cele două partide le-ar fi putut produce în procesul privitor la demonstraţia care fusese organizată de ele la 8 noiembrie, cu prilejul zilei onomastice a regelui[42].

În pofida măsurilor luate de autorităţile guvernamentale împotriva multora dintre participanţii la demonstraţia din 8 noiembrie 1945, în lunile imediat următoare membrii partidelor istorice nu s-au descurajat, continuând să desfăşoare o serie de acţiuni împotriva forţelor politice de extremă stângă. Regionala P.C.R. „Dunărea de Jos", din Galaţi relata, în darea de seamă pe luna ianuarie 1946, trimisă comitetului central că

> „Maniştii, susţinuţi de legionari, scriau lozinci pe pereţi şi manifeste împotriva Partidului Comunist şi a guvernului. Pătrund chiar şi la întrunirile noastre, încercând a le sparge. De notat este că judeţeana Tutova – după ce maniştii au reuşit la o întrunire a partidului nostru

[41] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond Direcţia Generală a Poliţiei, dosar 115/1946, f. 269.

[42] Idem, dosar 65/1945 (Nota Direcţiei Generale a Poliţiei din 7 decembrie 1945).

să facă provocări prin strigăte împotriva U.S. şi a guvernului, cerând pâine şi mălai – judeţeana nu ştia ce să facă, căzuse în panică şi se gândea chiar că nu mai putea face întruniri de teama maniştilor. S-a luat imediat din partea noastră atitudine critică şi s-au dat instrucţiuni să se răspundă la aceste provocări cu adunări şi mai mari, dar bine organizate şi vorbitori bine pregătiţi"[43].

Într-un raport al Consiliului tehnic al Prefecturii judeţului Bihor, din 11 februarie 1946, intitulat *Starea de spirit a populaţiei*, trimis Comitetului General al Executării Armistiţiului, din Bucureşti, se preciza că, în luna precedentă, „reacţiunea" desfăşurase în tot judeţul o activitate mai intensă atât pe teren politic, cât şi pe cel economic, folosindu-se de agravarea crizei economice şi de evenimentele petrecute la 8 noiembrie 1945. În judeţ, acţiunile „reacţiunii" puteau fi observate în administraţie, în jandarmerie şi în justiţie, aceste instituţii căutând, în unele cazuri, să saboteze ordinele guvernului, câteodată ele luând chiar măsuri contrarii dispoziţiilor primite de la el. În ultimele săptămâni, în judeţ, atât Partidul Naţional-Liberal, cât şi Partidul Naţional-Ţărănesc începuseră să îşi intensifice activitatea. Liberalii activau aici sub numele grupării Tătărescu, dar ei se manifestau ca „reacţionari liberali", fiind ajutaţi de biserică, de armată şi de administraţie[44].

Comuniştii, care au prezentat total deformat, prin mijloacele lor de propagandă, sensul şi evoluţia manifestaţiei de la 8 noiembrie 1945, au elogiat în repetate rânduri acţiunile partizanilor lor căzuţi în timpul înfruntărilor din stradă. Iată cum prezenta Direcţia Securităţii Capitalei după trei ani festivitatea legată acel eveniment:

„Astăzi, la ora 16, a avut loc în Parcul Naţional comemorarea a trei ani de la asasinarea tovarăşilor din Piaţa Palatului de către bandele reacţionare.

Încă de la ora 15,30 au început să sosească delegaţii de câte 8-10 muncitori, elevi, funcţionari din partea sindicatelor şi întreprinderi-

---

[43] Arhivele Naţionale Galaţi, fond Comitetul regional P.C.R. Dunărea de Jos, dosar 1/1946, f. 10.

[44] Arhivele Naţionale Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 39/1946, f. 15. Raportul mai consemna că gruparea lui Anton Alexandrescu din judeţ era fără importanţă.

> lor, cu jerbe sau coroane de flori. La ora 16, în fața celor peste o mie de persoane, a luat cuvântul tovarăşul Lepadatu, de la Comitetul județean, apoi un tovarăş din partea Asociației foştilor deportați şi deținuți politici. Ambii au adus elogii celor asasinați de reacțiunea fascistă la 8 noiembrie 1945, făcând o paralelă între politica trecută şi politica de azi, realizările recente etc. Printre participanți au fost remarcați tovarăşii Ion Niculi, Gheorghe Apostol, primarul general al Capitalei, prefectul Poliției Capitalei şi alții. Festivitatea a luat sfârşit la ora 17, dar şi după această oră au mai sosit delegații de muncitori care să depună flori"[45].

În concluzie, forțele democrate din România s-au străduit, prin acțiunile întreprinse, să preîntâmpine instaurarea şi consolidarea regimului comunist în România. Manifestațiile lor au fost însă sistematic obstrucționate de către ruşi, prin cele mai diverse mijloace de intimidare, care au avut de fapt puterea reală de decizie şi care au sprijinit în mod direct partidele şi organizațiile de extremă stângă în lupta dusă pentru instaurarea în țară a unei noi ordine social-politice, copiată după modelul existent deja în Uniunea Sovietică.

[45] Arhivele Naționale Bucureşti, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 25/1945-1948, f. 135 (Nota informativă nr. 28 237, din 8 noiembrie 1948 a Direcției Securității Capitalei).

Impactul Convenţiei de Armistiţiu asupra industriei petroliere româneşti

GAVRIIL PREDA

Evenimentul politico-militar de la 23 august 1944 a rupt definitiv echilibrul strategic în favoarea forţelor Coaliţiei Naţiunilor Unite. Implicaţiile acţiunii româneşti, în plan militar, economic şi politic, apreciate ca „fără precedent în istoria universală", au provocat mutaţii profunde în cele două alianţe beligerante[1]. Germania a pierdut atunci, nu numai cel mai important aliat militar din Europa, dar şi cea mai valoroasă sursă de aprovizionare cu produse petroliere[2].

Raporturile postbelice ale României cu coaliţia Naţiunilor Unite – de la 23 august 1944 şi până la semnarea tratatului de pace de la Paris, în februarie 1947 – au fost reglementate prin Convenţia de Armistiţiu încheiată între cele două părţi la 12 septembrie 1944. Documentul, în fapt, a reglementat raporturile româno-sovietice în plan economic şi teritorial. Prin prevederile sale, Convenţia de Armistiţiu a întrunit clauze similare unei capitulări necondiţionate.

Statuarea noilor sfere de influenţă postbelice dintre marile puteri la sfârşitul celui de-al doilea război mondial a aruncat România în zona de dominaţie sovietică. Acesta a însemnat pentru poporul român impunerea cu forţa a unui sistem politic cu totul atipic evoluţiei, tradiţiilor şi specificului civilizaţiei sale. Impactul sistemului politic de tip sovietic asupra vieţii economice, politice şi sociale româneşti a avut efecte devastatoare în întreaga societate[3].

---

[1] Colonel dr. Alesandru Duţu, *Considerations finales*, în *L'Armée Roumaine dans la Deuxième Guerre Mondiale (1941-1945)*, Editions Militaires, Bucarest, 1999, p. 174-178.

[2] Vezi pe larg, *România, marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente*, vol. I. Coordonator Marin Radu Mocanu, Arhivele Statului din România, Bucureşti, 1994; Ilie Ceauşescu, Florin Constantiniu, Mihail Ionescu, *200 de zile mai devreme*, Editura Militară, Bucureşti, 1984; *23 August 1944, Documente, 1944-1945*, vol. III, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.

[3] Se impune efectuarea unor studii istoriografice ample, profunde, care să descifreze mecanismul implantării forţate a sistemului politic de tip sovietic în diferitele componente ale societăţii româneşti, consecinţele acestui proces, evoluţia sa.

Factorii de decizie politico-militară de la Londra şi Washinton au înţeles că nu aveau forţa militară necesară capabilă să anùleze influenţa factorului militar sovietic în Europa Centrală şi de Sud-Est, dar nici nu au intervenit pentru a proteja ţările devenite satelite ale Moscovei. Pragmatismul de mare putere a fost atotbiruitor. În privinţa României, a funcţionat o înţelegere deplină între Marea Britanie şi Uniunea Sovietică. Într-un memorandum al Foreign Office-ului din 29 aprilie 1944 intitulat „Tendinţele postbelice din politica externă sovietică, ce afectează interesele britanice" se arăta că Moscova nu va admite ca vreo altă mare putere „să folosească petrolul românesc pentru o agresiune împotriva Uniunii Sovietice" şi va urmări să obţină „o participare la resursele de petrol ale României."[4] Ca urmare, instaurarea contolului sovietic asupra economiei romanesti a fost favorizat atât de factorul extern, cu rol determinant, cât şi de factori interni, a căror evoluţie au ajutat marea putere de la Est să îşi impună şi să oficializeze dominaţia sa asupra statului român. Se naşte întrebarea: de ce petrolul a fost prima ţintă economică a Uniunii Sovietice în România? Câteva sublinieri pot justifica un asemenea interes.

Petrolul a avut un rol decisiv în susţinerea economiei româneşti şi a eforturilor de război ale statului român, în formarea veniturilor sale, în relaţiile economice, politice şi militare internaţionale ale ţării din perioada premergătoare declanşării celui de-al doilea război mondial şi pe timpul desfăşurării acestuia. Petrolul constituia cel mai important produs al economiei româneşti destinat exportului. În anii 1940 – 1944 România a exportat peste 16.213.000 tone produse petroliere, dintre care 10.065.011 tone au fost furnizate Germaniei ceea ce a însemnat peste 62% din totalul expotului românesc de astfel de produse[5]. Valoarea produselor petroliere exportate între 1940-1944 a fost de peste 164.880.000.000 lei, reprezentând circa 70% dintr-un export în valoare totală de 248.020.000.000[6]. Se poate aprecia că industria petrolierâ constituia unul din factorii potenţiali de bază ai refacerii economiei naţionale postbelice, poate singurul capabil să aducă rapid, datorită volumului si importanţei produselor exportate –

[4] Florin Constantiniu, *Doi ori doi fac şaisprezece. A început războiul rece în România?*, Editura Eurosong & Book, Bucureşti, 1997, p. 64.

[5] „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul L, nr. I-II, 1945, p. 33; Anul L, nr. V-VI, 1945, p. 146.

[6] Calcule după „Buletinul Camerei de Comerţ şi Industrie Prahova", Anul I, nr. 1, 1940, p. 40 şi „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul LI, nr. I-II, 1946, p. 40.

valută forte la bugetul statului și să atragă noi investiții externe. Totodată, prin vânzarea pe diferite piețe externe a produselor petroliere, statul român dobândea capacitatea de a plăti despăgubirile de război care i se puneau în sarcină la viitoarea conferință de pace.

O astfel de perspectivă nu era conformă cu obiectivele urmărite de Uniunea Sovietică în România. Pentru ca în România să poată fi instaurat sistemul politic de tip sovietic, trebuia ca statul român să nu aibă forța economică internă necesară refacerii postbelice, să fie lipsit de legăturile economice tradiționale cu țările dezvoltate din vestul Europei și să fie obligat la plata unor despăgubiri de război în condiții oneroase.

De aceea delegatia română trimisă la Moscova pentru a negocia încheierea ostilităților cu armatele Națiunilor Unite a „beneficiat" de un tratament brutal și o atitudine ultimativă din partea delegației sovietice, condusă de V. Molotov. Una dintre cele mai spinoase probleme cu care s-a confruntat delegația română la Moscova, în timpul discuțiilor pentru încheierea armistițiului din 12 septembrie 1944, a fost legată de despăgubirile de război și implicațiile acestora asupra economiei românești. Despăgubirile de război au fost reglementate prin articolul 11 al Convenției de Armistițiu. În articolul respectiv se preciza că

> „pierderile pricinuite Uniunii Sovietice, prin operațiunile militare și prin ocuparea de către România a teritoriului sovietic vor fi despăgubite de către România față de Uniunea Sovietică, însă, luând în considerație că România nu numai că s-a retras din război, dar a declarat război și în fapt duce război contra Germaniei și Ungariei, părțile sunt de acord ca compensațiile pentru pierderile menționate să nu fie plătite în întregime de România, ci numai în parte, și anume în sumă de 300 milioane dolari ai Statelor Unite, plătibili în curs de 6 ani, în mărfuri (produse petrolifere, cereale, materiale lemnoase, vase maritime și fluviale, diverse mașini, etc.)."[7]

Delegația sovietică considera că suma de 300 milioane dolari nu reprezenta decât 1/5 din valoarea pagubelor produse de România statului sovietic. V.M. Molotov, ministrul de externe sovietic, aprecia că rata anuală de 50 milioane de dolari nu însemna „decât o mică parte din bo-

[7] *România, marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente*, vol. I. Coordonator Marin-Radu Mocanu, București, Arhivele Statului din România, 1994, p. 312 (*Convenția de Armistițiu*, Moscova, 12 septembrie 1944).

găţiile naturale ale României"[8]. Includerea pe lista mărfurilor ce urma a se livra în U.R.S.S. în contul datoriilor de război, în primul rând a produselor petroliere, demonstra preocuparea Uniunii Sovietice pentru cea mai valoroasă bogăţie naturală a României.

Trebuie subliniat faptul că în stabilirea volumului şi a structurii bunurilor ce trebuiau predate către U.R.S.S. drept despăgubiri de război, partea sovietică nu a ţinut cont de starea reală a economiei româneşti din anul 1944, de faptul că în importante sectoare ale acesteia se resimteau efectele efortului de război şi a bombardamentele anglo-americane din anii 1943-1944. Ca urmare a distrugerilor provocate de bombardamentele anglo-americane din vara anului 1944, în industria petrolieră românească s-a creat o situaţie complexă, atât în domeniul extracţiei cât şi al prelucrării. Rafinăriile au fost lovite de 54 de ori, cele mai multe atacuri a suportat rafinăria *Româno-Americană* (12) iar pagubele provocate acestora au fost de peste 25,968 miliarde lei (calculate la data producerii)[9].

Impactul bombardamentelor a determinat o scădere importantă a producţiei. În anul 1944 s-a înregistrat cea mai mică producţie de petrol brut din timpul războiului, 3.525.000 tone, reprezentând o reducere a producţiei cu aproximativ 2.000.000 tone faţă de anii anteriori (1940 – 5.355.000 tone, 1941 – 5.883.000 tone, 1942 – 5.471.000 tone, 1943 – 5.166.000 tone). Ca urmare a bombardamentelor aeriene (sovietice, americane, engleze) din anii 1943-1944, activitatea de foraj a scazut semnificativ. În anul 1944 s-au forat doar 146.827 metri, ceea ce a reprezentat o scădere de 30% comparativ cu media anilor 1941-1943[10].

Bombardamentele aeriene au provocat o reducere considerabilă a capacităţii de lucru a sistemului de transport al produselor petroliere. Au fost scoase din funcţiune triajele din Ploieşti, Bucureşti şi Braşov. Transportul produselor petroliere către regiunile de est ale ţării au înregistrat mari dificultăţi[11].

Conductele de transport produse petroliere Ploieşti – Giurgiu, Ploieşti – Constanţa, staţiile de pompare de la Teleajen, sistemul de conducte

---

[8] *Ibidem*, p. 303 (*Stenograma şedinţelor de încheiere a armistiţiului între Puterile Aliate şi România*).

[9] „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul XLVI, nr. III-IV, 1945, p. 107.

[10] Activitatea de foraj a înregistrat următoarele valori: 235.000 metri în 1940, 252.942 metri în 1941, 343.458 metri în 1942, 341.452 metri în 1943.(Cf. „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul XLVI, nr.IX-X, 1945, p. 297).

[11] Arhivele Militare Române, fond 950, dosar poz. nr. crt. 26, f. 166-168.

transport țiței dintre schele și rafinării au fost lovite și scoase parțial din funcțiune[12].

Altă consecință negativă a raidurilor aeriene a fost scăderea capacității de înmagazinare-depozitare, întrucât un număr mare de rezervoare au fost distruse, incendiate sau avariate în rafinării sau depozite.

La începutul lunii august 1944, capacitatea de stocare a societăților petroliere era redusă la circa 55% comparativ cu anul 1940[13]. Din această cauză societățile petroliere nu aveau posibilitatea să își asigure stocuri de petrol brut sau rezerve de produse finite pentru comercializare.

Cu toate acestea industria petrolieră continua să rămână unul dintre cele mai importante sectoare ale economiei, cu un rol deosebit de important in procesul de refacere a intregii vieti economice românești.

În pofida condițiilor grele existente în economie, guvernul român aprecia, la 16 aeptembrie 1944, că despăgubirile de război puteau fi îndeplinite, întrucât nu reprezentau „o sarcină excesivă"[14].

Premiza de bază prin care clauzele economice ale Convenției de Armistițiu puteau fi îndeplinite era desfășurarea nestingherită a vieții economice și social politice interne, mai ales că economia românească suporta de peste trei ani efectele războiului. Trebuie precizat că efectele Convenției de Armistițiu asupra industriei petroliere s-au manifestat nu numai prin prevederile articolului 11, dar și prin cele ale articolelor 3, 7, 8 și 10, care erau legate indirect de industria petrolieră.

Dar trupele sovietice au avut comportamentul specific unei armate care ocupa teritoriul unui stat advers, nu al unui stat aliat. În perioada 26 septembrie 1944 – 10 ianuarie 1945, trupele sovietice au rechiziționat abuziv o cantitate de 48.460 tone utilaj petrolier (circa 2.000 vagoane), proprietate a 10 societăți petroliere, mai ales material tubular, țevi de instalație și prăjini de foraj[15]. Cantitatea a reprezentat 59% din întregul utilaj disponibil al societăților petroliere destinat producției. Efectul acestei acțiuni în forță a Armatei Sovietice a fost bulversarea programului de producție stabilit, deja diminuat de bombardamentele anglo-americane din perioada aprilie – august 1944. Rechizițiile respective au accentuat criza anumitor tipuri de utilaj, ale căror stocuri erau aproape epuizate.

---

[12] Costantin Zidaru, Lucian Stancu, Nicolae Dumitrescu, *Din istoria transportului țițelului prin conducte în România*, vol. I-II, Editura Silex, 1999, p. 222-224.

[13] „Moniteur du Pétrole Roumain",Anul XLVI, nr. III-IV, 1945, p. 101.

[14] *23 August 1944. Documente...*, p. 48.

[15] „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul L, nr. III-IV, 1945, p. 67.

Într-un *Raport al Asociaţiei Industriaşilor de Petrol din România*, de la începutul anului 1945, se arăta că numai pentru activitatea curentă de producţie, societăţile petroliere aveau nevoie de minim 50.000 tone utilaje şi echipamente anual, fără a lua în calcul *„necesitatea înlocuirii echipamentului având o stare de usură avansată"*[16].

O altă consecinţă a prezenţei Armatei Sovietice în România a fost rechiziţionarea unui număr de 538 de autovehicule aparţinând societăţilor petroliere din cele 1436 câte aveau acestea în proprietate la 1 august 1944[17]. Aceasta a însemnat o diminuare cu peste 30% a parcului de transport utilizat de societăţile petroliere.

Prelevările arbritare efectuate de trupele sovietice asupra unor bunuri aparţinând societăţilor petroliere proprietate britanică şi americană din România şi transferul acestora în U.R.S.S. au provocat proteste oficiale din partea Marii Britanii şi Statelor Unite. La 3 noiembrie 1944 A. Clark-Kerr, ambasadorul Marii Britanii în U.R.S.S împreună cu Geoge Kennan, împuternicitul cu afaceri al Statelor Unite la Moscova, au prezentat lui A.I. Vâşinski, adjunctul ministrului de externe al U.R.S.S un protest comun al celor două puteri faţă de confiscările sovietice de utilaj petrolier, care era „proprietatea companiilor anglo-americane din România"[18].

Demersul diplomatic al celor doi ambasadori a rămas fără rezultat. Poziţia intransigentă a U.R.S.S. faţă de celelalte două mari puteri aliate în problema României, îşi avea explicaţia în înţelegerile secrete privind organizarea postbelică a lumii, în cadrul cărora, cele trei mari puteri şi-au făcut concesii reciproce[19]. Atitudinea Foreign Office-ului în această chestiune,a fost fără echivoc. În instrucţiunile către reprezentantul său în România, Le Routegel, se arăta că

> „trebuie să ne orientăm după faptul că între noi şi guvernul sovietic există înţelegerea ca ei să ia conducerea în România, luând în considerare poziţia noastră de conducere în Grecia"[20].

---

[16] Idem.

[17] *Ibidem*, p. 68.

[18] *23 August 1944. Documente, 1944-1945*, vol. III, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985, p. 192.

[19] Vezi pe larg, Florin Costantiniu, *Doi ori doi fac şaisprezece. A început războiul rece în România?*, Editura Eurosong & Book, Bucureşti, 1997, p. 69 şi urm.

[20] *23 August 1944. Documente...*, p. 238.

Într-un raport al serviciilor secrete americane referitor la rolul marilor puteri în Comisia Aliată de Control de la Bucureşti se concluziona că

> „pare inevitabil ca rolul reprezentanţilor americani în Comisia Aliată de Control pentru România să fie mult limitat"[21].

Cele două guverne nu aveau interesul să îşi deterioreze relaţiile cu U.R.S.S. din cauza României. Într-un document destinat guvernului american se aprecia că nu era recomandat riscul de a se pune pe prim plan „interesele câtorva acţionari" (americani, n.ns.), când se considera că

> „interesul absolut al americanilor în această zonă este de a contribui la creerea unor relaţii armonioase între ruşi şi anglo-americani"[22].

Tot atât de adevărat este şi faptul că Armata Roşie nu a mai efectuat nici un fel de rechiziţii de material tubular de la societăţile petroliere anglo-americane după 10 ianuarie 1945.

Probleme dificile au fost create societăţilor petroliere de articolul 3 din Convenţia de Armistiţiu. Articolul respectiv prevedea că sistemul naţional de transport român era pus la dispoziţia Comisiei Aliate de Control (Sovietică).

Căile ferate române ocupau locul principal în sistemul de transport al statului. Parcul de locomotive şi vagoane româneşti a fost utilizat în proporţie de 90% pentru necesităţile frontului, fapt care a adus grave prejudicii vieţii economice interne. Primele 9 mari societăţi petroliere au utilizat în intervalul septembrie 1944 – februarie 1945 numai 179 vagoane pentru transportul materialelor şi utilajelor. Comparativ cu perioada septembrie 1943 – februarie 1944 când au fost folosite 2.122 vagoane, aceasta a însemnat o reducere a capacităţii de transport de aproape 12 ori. Intrările cu materiale pe calea ferată, în intervalul septembrie 1944 – februarie, 1945 au reprezentat doar „*8,5%* faţă de perioada de timp corespunzătoare din anul trecut", se arăta într-o adresă a Asociaţiei Industriaşilor de Petrol din România către Ministerul Minelor şi Petrolului din 20 aprilie 1945[23]. Lipsa vagoanelor pentru transportul materialelor şi utilajelor a îngreunat foarte mult activitatea normală de producţie.

---

[21] *Ibidem*, p. 365 (*Raport al Biroului pentru informaţi strategice – O.S.S. – al S.U.A. la Bucureşti referitor la rolul Marilor Puteri în Comisia Aliată de Control*).

[22] Idem.

[23] „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul L, nr. V-VI, 1945, p. 15.

Aplicarea prevederilor Convenției de Armistițiu s-a făcut efectul Decretului-Lege nr. 527 din 24 octombrie 1944. Conform prevederilor actului normativ menționet a fost creată *Comisiunea pentru Aplicarea Armistițiului între România și Națiunile Unite*, organ tehnic cu atribuțiuni de coordonare a eforturilor ministerelor și a altor structuri ce participau la executarea clauzelor economice. Președinte a fost numit Ion Cristu. Acesta și-a dat demisia la 20 noiembrie 1944. A fost înlocuit cu Savel Rădulescu, care a demisionat la rândul său în 11 aprilie 1945. L-a urmat la conducerea comisiei Mihai Ghelmegeanu. La 20 octombrie 1944 a avut loc o întâlnire între ministrul de externe român Grigore Niculescu – Buzești și generalul Vinogradov, vicepreședintele Comisiei Aliate de Control având drept temă modul cum erau îndeplinite prevederile Convenției de Armistițiu de către România[24].

Partea sovietică a insistat asupra îndeplinirii imediate a articolului 11 din Convenție, cerând „petrol, cherestea, locomotive, vagoane, vase fluviale, cisterne"[25]. Ministrul de externe român a subliniat că România era sincer animată de „dorința de a colabora cu aliații", dar „cerea să i se lase mijloacele de producție și de transport[26].

Vicecomisarul afacerilor externe al U.R.S.S, A.I. Vișinski, sosit la București la începutul lunii noiembrie 1944, a angajat discuții cu Savel Rădulescu, noul președinte al Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului. Discuțiile au fost tensionate de partea sovietică. Caracterul ultimativ al poziției sovietice, atât în privința calculării prețurilor, cât și a definirii clare a reparațiunilor au pus guvernul român într-o situație fără ieșire. Pretențiile U.R.S.S, căreia Marea Britanie și Statele Unite îi acordaseră totala libertate de acțiune în cazul României, erau atât de mari, încât depășeau „capacitatea de producție a țării și ating însăși substanța echipamentului ei industrial", aprecia Savel Rădulescu, la întâlnirea cu reprezentanții Marii Britanii și Statelor Unite acreditați la București, desfășurată în ziua de 23 noiembrie 1944[27].

Conform prevederilor Convenției de Armistițiu, plata pagubelor de război (articolul 11) urma să se efectueze pe baza unor înțelegeri directe

[24] V.Fl. Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii, 1954-1947*, Editura Academiei R.S. România, București, 1988, p. 68.

[25] Idem.

[26] *Ibidem*, p. 69.

[27] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, S.U.A., dosar 23, 1945-1948, nepaginat.

între guvernul român și cel sovietic. Ca urmare, la 16 ianuarie 1945 s-a semnat „Convenția între Guvernul Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice și Guvernul Român, asupra mărfurilor pe care România urmează să le livreze, în compensarea daunelor cauzate de către România, Uniunii Sovietice prin operațiunile militare și ocuparea teritoriului sovietic."[28]

Din partea română documentul a fost semnat de: președintele Consiliului de Miniștrii, generalul Nicolae Rădescu; ministrul afacerilor străine, Constantin Vișoianu; ministrul economiei naționale, Aurel Leucuția și președintele Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului, Savel Rădulescu. Din partea sovietică documentul a fost semnat de mareșalul Rodion Malinovski, comandantul Frontului 2 Ucrainian.

Conform documentului încheiat, România urma să livreze Uniunii Sovietice în intervalul de timp cuprins între 12 septembrie 1944 – 12 septembrie 1950, produse petroliere, cereale, vite, material lemnos, diferite mașini, locomotive, vagoane, vase maritime și fluviale, cisterne și materiale de cale ferată pentru suma totală de 300 milioane dolari SUA. Livrările se efectuau în părți egale timp de 6 ani, echivalentul a 50 milioane dolari anual (art. 1). Calcularea valorii mărfurilor s-a efectuat în conformitate cu prețurile mondiale în dolari SUA din 1938, cu o majorare de 15% a prețurilor pentru produsele petroliere industriale și de 10% pentru petrol, cereale, vite, material lemnos, etc. (art. 2 Guvernul sovietic avea dreptul să specifice mărfurile care îi erau necesare și termenele de livrare. În scopul verificării si controlului bunurilor romanesti pe care urma să le primească, partea sovietică a creat la București, Direcția Livrărilor din România, organ tehnic care beneficia de imunitatea diplomatică a personalului, bunurilor și arhivelor din structura sa și dreptul de a utiliza cifru și curieri diplomatici (articolul 8).

Activitatea acestui organism reprezenta în fond o atingere gravă adusă suveranității statului român, întrucât prin prerogativele sale avea dreptul de

> „a controla oricât, la întreprinderile și depozitele respective, prin împuterniciții săi, bunul mers al producției și al pregătirii mărfurilor în vederea livrării și calitatea lor"[29].

[28] *România și Armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, vol II. Coordonator Marin-Radu Mocanu, București, 1995, p. 165-167.

[29] *Ibidem*, p. 167.

Anexa I a Convenţiei de Armistiţiu prevedea livrarea către U.R.S.S. de produse petroliere în valoare de 150 milioane dolari şi anume: 362.000 tone benzină, 4.366.000 tone benzină auto, 1.560.000 tone petrol lampant, 1.000.000 tone motorină, 2.342.000 tone păcură, 550.000 tone ţiţei parafinos, 12.000 tone parafină şi 3.000 tone cocs de petrol pentru electrozi, în total peste 10.195.800 tone[30]. A fost un act profund nedrept ca România să fie obligată să livreze Uniunii Sovietice, drept despăgubiri de război, o cantitate impresionantă de produse petroliere, lipsindu-se astfel de cele mai valoroase produse de export. La aceasta se adauga obligaţia livrării de utilaj petrolier în valoare de 20.964.000 dolari, reprezentând: 12.700 tone sape de foraj de diferite tipuri; 1.000 capete irigaţie „Naţional"; 30 mese „Rotary"; 865 cazane de aburi tip locomobilă; 11.500 pompe de extracţie „Axelson"; 180.000 tije de pompaj; 6.000 elevatoare pentru prăjini; 800 perechi chiolbaşi; 41.000 mufe speciale; 6.000 bucăţi cleşte de prăjini; 40 de prevenitoare de erupţie pentru presiuni de peste 40 atmosfere; 550 cârlige tip „Rotary" cu sarcini cuprinse între 50 şi 150 tone; 600 prăjini grele; 40 maşini de aburi cu acţiune dublă de 300 HP; 240 prăjini de 6 ţoli[31]. Anul I de livrare a fost stabilit în mod convenţional între 12 septembrie 1944 – 12 septembrie 1945, anul II de livrare între 12 septembrie 1945 – 12 septembrie 1946, ş.a.m.d. până în 12 septembrie 1950. Se prevedea ca livrarea utilajului petrolier să se facă din anul II convenţional, începând cu 12 septembrie 1945.

Din cele 300 milioane dolari despăgubiri de război, 170.964.000 dolari urmau să fie achitaţi de către industria petrolieră, ceea ce reprezintă 57% din totalul despăgubirilor. Această pondere demonstrează forţa industriei petroliere în cadrul economiei naţionale româneşti, având capacitatea de a acoperi mai mult de jumătate din datoriile de război, dar şi preocuparea ocupantul sovietic pentru secătuirea acesteia. Statul sovietic era interesat să obţină cantităţi foarte mari de produse petroliere şi de utilaj petrolier, de o calitate recunoscută pe plan internaţional, la preţuri foarte mici. Evoluţiile cunoscute de petrolul românesc în timpul celei mai mari conflagraţii mondiale se înscriu în paradoxurile istoriei. În acelaşi război, 1941-1945, România a fost obligată să exporte peste 10.262.000 tone produse petroliere în Germania, primind în schimb utilaj şi echipamente industriale, tehnică de luptă, mijloace de transport, aur şi devize converti-

[30] *23 August 1944. Documente...*, p. 483-484.

[31] *Ibidem*, p. 496-500.

bile, dar şi să plătească despăgubiri de război U.R.S.S. într-o cantitate aproape echivalentă, însemnând preţul a peste 10. 195. 000 tone produse petroliere. Analizată sub acest raport, evoluţia petrolului românesc în timpul celui de al doilea război mondial, demonstrează că exportul de produse petroliere către Germania a avut efecte economice pozitive pentru România, în timp ce dimensiunile şi maniera oneroasă în care s-au plătit despăgubirile de război au dus la secătuirea zăcămintelor petrolifere şi la sărăcirea statului român.

În vederea coordonării activităţii în domeniul petrolier s-a înfiinţat în februarie 1945 *Oficiul pentru Livrarea Produselor Petroliere către U.R.S.S.*[32]. Obiectul de activitate al organismului nou creat era de a prelua cantităţile de produse petroliere livrate de societăţile petroliere şi de a întocmi formalităţile de predare şi de export, în numele statului român, către partea sovietică[33]. Buna activitate desfăşurată de *Oficiul de Livrare a Produselor Petroliere către U.R.S.S.* este evidenţiată de faptul că pană la la 30 iunie 1945 se livraseră numai în contul articolului 11 din Convenţia de Armistiţiu peste 1.755.100 tone produse petroliere[34]. Faptul în sine dovedea buna credinţă a guvernului român de a-şi îndeplini toate sarcinile impuse drept despăgubiri de război, în pofida greutăţilor deosebite cu care se confrunta industria petrolieră. Adresele şi rapoartele Asociaţiei Industriaşilor de Petrol din România, înaintate în anul 1945 către diferitele ministere, evidenţiază dificultăţile principale care împiedicau realizarea programelor de lucru stabilite acestei industrii în îndeplinirea clauzelor Convenţiei de Armistiţiu şi anume: lipsa mijloacelor de transport pe calea ferată; reducerea dramatică a parcului de autovehicule; lipsa pieselor de schimb, a materialului tubular necesar pentru forarea de noi sonde şi exploatarea celor existente; neachitarea de către Armata Roşie a prestaţiilor în produse, bunuri şi servicii efectuate de către societăţile petroliere către trupele sale; taxele suplimentare la care erau supuse şi rambursarea cu întârziere de către statul român a sumelor datoare acestor societăţi. Dificultăţile erau amplificate de disproporţia dintre preţurile de cost şi preţurile de vânzare . Preţul de cost era de 63 ori mai mare faţă de anul 1938, în timp ce preţul de vânzare al produselor crescuse numai de 10 ori[35].

---

[32] „Monitorul oficial" nr. 109/1945.
[33] „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul L, nr. III-IV, 1945, p. 69.
[34] *Ibidem*, p. 266.
[35] Calcule după „ Moniteur du Pétrole Roumain", Anul L, nr. IX-X, 1945, p. 325.

Pentru a simplifica sistemul de transport al produselor petroliere către U.R.S.S., s-a hotărât construirea unei conducte de transport petrol pe distanţa Făurei, Brăila, Galaţi, Reni (frontieră cu U.R.S.S.)[36]. Noua cale de transport urma să fie racordată la conducta Ploieşti-Teleajen-Buzău-Făurei-Constanţa, în punctul Făurei. Fiind o ramură a conductei existente, se putea face alternativ transportul de produse petroliere spre Reni sau spre Constanţa. Capacitatea de transport era de 640.000 tone anual. Conducta a intrat în funcţiune în luna februarie 1946[37].

La 8 octombrie 1945 s-a înfiinţat *Oficiul pentru Coordonarea, Finanţarea şi Comercializarea Producţiei de ţiţei a producătorilor fără rafinării*, precum şi pentru prelucrarea în rafinăriile fără producţie proprie[38]. Era absolut necesar ca întreaga producţie de ţiţei, indiferent cui aparţinea: marilor producători, micilor producători sau deţinătorilor de cupoane (redevenţiari, intermediari), „să fie dirijată astfel încât toate rafinăriile din ţară, cu sau fără producţie proprie, să poată fi puse în situaţia de a nu-şi înceta activitatea şi de a putea satisface atât necesităţile de aprovizionare ale ţării cât şi cele de executare a condiţiilor armistiţiului", se arăta în expunerea de motive prezentată de ministrul Minelor şi Petrolului Consiliul de Miniştri, în scopul promulgării legii respective[39].

Administraţia Livrărilor, Oficiul pentru Livrarea Produselor Petroliere către U.R.S.S. (O.L.P.) şi *Oficiul pentru Coordonarea, Finanţarea şi Comercializarea Producţiei de ţiţei* (OFICOM) au fost organisme create în mod special de guvernul român în scopul coordonării şi gestionării efortului economic cerut de achitarea despăgubirilor de război si au avut ca obiect de activitate numai petrolul.

În anul 1945, producţia de petrol brut a României a fost de peste 4.700.000 tone. Din această producţie 3.142.214 tone au avut ca destinaţie U.R.S.S., în timp ce consumul intern a fost de numai 1.443.000 tone[40]. Aceasta a însemnat că 70% din întreaga producţie petrolieră a României din anul 1945 a fost acaparată de URSS. Practic, România a fost

---

36 „Monitorul oficial", nr. 172 din 1 august 1945.

37 „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul L, nr. VII-VIII, 1945, p. 262. Vezi pe larg, Constantin Zidaru, Lucian Stancu, Nicolae Dumitrescu, *Din istoria transportului ţiţeiului prin conducte în România*, Editura Silex, 1999, vol. I, p. 161-176; 222-225.

38 „Monitorul oficial", nr. 229 din 8 octombrie 1945.

39 „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul L, nr. IX-X, 1945, p. 322.

40 „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul LI, nr. I-II, 1946, p.10 (*Mişcarea petrolului*).

pusă în imposibilitatea de a exporta produse petroliere, toate produsele disponibile fiind preluate de U.R.S.S.

În anul 1946, producţia globală de ţiţei brut a României a scăzut la 4.232.000 tone. Cantitatea de produse petroliere pe care a preluat-o U.R.S.S. a fost de peste 2.164.000 tone (1.675.705 tone în contul articolului 11, 80.864 tone în contul articolului 10 şi 409.313 tone exportate în baza acordului comercial din 8 mai 1945), adică peste 50% din producţia totală[41]. În acelaşi an 1946, România a livrat către U.R.S.S., în contul articolului 11 din Convenţia de Armistiţiu, utilaj petrolier în valoare de peste 1.381.000 dolari, ceea ce reprezintă peste 46% din valoarea totală a utilajului industrial cedat acestei ţări pentru al doilea an de plată a despăgubirilor de război[42].

La 6 februarie 1947 s-a semnat la Bucureşti o *Convenţie* între guvernul URSS şi guvernul român „privitoare la prelungirea termenului livrării mărfurilor de către România Uniunii Sovietice" pentru „operaţiunile militare şi ocuparea teritoriului sovietic"[43].

Conform noii convenţii încheiate, termenul în care România era obligată să îşi achite despăgubirile de război s-a prelungit cu 2 ani (de la 12 septembrie 1944 la 12 septembrie 1952). La data încheierii convenţiei sus amintite, România achitase prin livrări de produse şi bunuri industriale o cotă mai mare decât cea stabilită pentru primii doi ani de plată a despăgubirilor de război. Valoarea produselor petroliere livrate a fost de

[41] „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul LII, nr. I-II, 1947, p. 10 (*Exportul în anul 1946*).

[42] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond T.C.A.P., Bilaterale, URSS, 42 b, Bucureşti, 6 februarie 1947, poz. nr. inv. 2206, dosar nepaginat. Valoarea totală a utilajului industrial cedat Uniunii Sovietice în anul 1946 a fost de 1.238.400 dolari. Utilajul petrolier cedat a însemnat: 630 dălţi de foraj; 18 capete de irigaţie „Naţional"; 137 cazane de abur tip „Locomobil"; 300 pompe de adâncime tip „Axelson"; 1.962 mufe speciale; 25.000 tije de pompaj; 17 prăjini de foraj; 10 maşini de abur; 2 pompe de noroi; 6 capete de erupţie; 6 reductoare; 2 geambalacuri; 1 Trolley „Rotary"; 3 cârlige tip „Rotary" de 150 şi 300 tone; 10 turle de foraj; 8 elevatoare de foraj. Este lesne de observat diversitatea utilajelor petroliere cedate, în seturi complete, necesare pentru exploatarea ţiţeiului.

[43] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond T.C.A.P., Bilaterale, URSS, 42 b, Bucureşti, 6 februarie 1947, poz. nr. inv. 2206, dosar nepaginat (Convenţie privitoare la prelungirea termenului livrărilor mărfurilor de către România în contul despăgubirii pagubelor cauzte de România Uniunii Sovietice, prin operaţiunile militare şi ocuparea teritoriului sovietic).

25.258.000 dolari în anul I şi 22.260.000 dolari în anul II, ceea ce însemna că numai prin produsele petroliere, livrate în anii 1945 şi 1946, se achitase mai mult de 1/6 din totalul despăgubirilor impuse de partea sovietică.

În anul 1947 în România s-a obţinut cea mai scăzută producţie de petrol din intervalul 1928-1948, circa 3.810.000 tone, din care mai mult de 60% a fost exportată către U.R.S.S.

Cauzele principale ale scăderii producţiei au fost clauzele de armistiţiu şi amestecul sovietic în viaţa internă a statului român. Dezorganizarea sistemului de transport românesc, dificultăţile provocate în aprovizionarea cu materiale şi utilaj, amestecul în politica de preţuri, în raporturile de muncă dintre patronat şi salariaţi, blocarea exporturilor, au contribuit la diminuarea constantă a producţiei de petrol. La acestea se adăuga imposibilitatea aprovizionării cu materiale din străinătate necesare explorării, exploatării şi prelucrării petrolului, care a fost aproape inexistentă în intervalul de timp septembrie 1944 – finele anului 1946.

În mod curent societăţile petroliere importau anual 30-40 mii tone de diferite maşini, scule şi materiale, dar în anii 1945-1946 s-au importat doar circa 1.550-1.600 tone de material tubular din Cehoslovacia, o cantitate nesemnificativă faţă de necesităţi[44]. Mai mult, comenzile de utilaje şi materiale făcute de societăţile petroliere industriei interne, în mod deosebit la uzinele Reşiţa şi Malaxa nu au fost onorate datorită priorităţii pe care le aveau comenzile pentru utilaj petrolier impuse de URSS în baza Convenţiei de Armistiţiu[45].

Societăţile petroliere au acoperit necesarul de materiale aproape în exclusivitate prin materialele avute în stoc şi printr-o cantitate foarte mică obţinută din producţia internă.

Statutul României de ţară învinsă în război, cu trupe sovietice pe teritoriul naţional, dezorganizarea vieţii economice, sociale şi politice provocată de această prezenţă, numărul extrem de mic de state cu care s-a reuşit menţinerea relaţiilor diplomatice şi economice au constituit piedici obiective în reluarea comerţului exterior al ţării noastre după terminarea celui de-al doilea război mondial.

---

[44] Ibidem.

[45] „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul LI, nr. 10-11-12, 1946, p. 36. Acordul cu Cehoslovacia prevedea un import de 6.000-6.100 tone material tubular pentru anul 1946, dar importul realizat efectiv a fost de numai 25% din total.

Dacă avem în vedere faptul că ponderea produselor petroliere, cerealelor și lemnului în plata despăgubirilor de război era de peste 61% și că aceste produse reprezentau peste 75% din totalul exportului românesc, rezultă că România a fost pusă practic în imposibilitatea de a desfășura o activitate minimă de comerț exterior. Societățile petroliere au fost împiedicate să reia importul de utilaj și materiale din SUA, Anglia, Elveția, Suedia pentru că nu dispuneau de mijloace de plată[46].

Pentru anul 1947 societățile petroliere au cerut acordul guvernului pentru un import minim de 15.800 tone de mașini, scule și materiale, fapt care ar fi permis realizarea unui program de foraj de 178.000 metri[47]. Valoarea materialelor necesare a fi procurate din import era de 8 milioane dolari, ceea ce echivala cu exportul a circa 420-430 mii tone de diferite produse petroliere[48]. Guvernul nu a dat aviz favorabil cererii societăților petroliere, cu toate că într-un memoriu înaintat de Asociația Industriașilor de Petrol din România către Ministerului Minelor și Petrolului, Ministerul Industriei și Comisariatului General al Comerțului Exterior, la 25 noiembrie 1946, se evidenția în mod clar că:

> „obligațiile internaționale și angajarea produselor petroliere în acorduri ce nu au nimic comun cu industria petrolieră privează această in-dustrie de posibilitatea de a face importuri vitale pentru a putea menține producția"[49].

Penuria accentuată de materiale și echipamente de schimb a antrenat după sine o scădere continuă a forajului de explorare și exploatare, care s-a situat mult sub capacitatea reală de lucru. Drept urmare, în anul 1945, s-au forat 146.629 metri, iar în 1946, circa 127.327 metri[50].

Politica de prețuri practicată de statul român în anii postbelici față de industria petrolieră a creat mari dificultăți financiare societăților care activau în acest sector economic. Obligat să livreze mari cantități de produse petroliere URSS în contul reparațiilor de război, statul român a fost constrâns să achiziționeze aproape în totalitate producția societăților petrolie-

---

[46] „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul LI, nr. III-IV, 1946, *Mișcarea petrolului*, p. 86.

[47] *Necesitățile materiale ale industriei petroliere*, „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul LI, nr. 10-11-12, 1946, p. 36.

[48] Idem.

[49] „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul LI, nr. 7-8-9, 1946, p. 23

[50] „Moniteur du Pétrole Roumain", Anul LI nr. 10-11-12, 1946, p. 36-37.

re. Petroliştii afirmau că societăţile lor au ajuns în pragul falimentului „datorită preţurilor cu totul neadecvate, plătite de guvern", care erau considerate de producători „drept preţuri neeconomice controlate"[51]. Preţurile impuse de autorităţile române – din punctul de vedere al acestor societăţi – nu reprezentau „decât un sfert sau în cel mai bun caz, o treime din preţurile mondiale" şi nu acopereau „nici măcar costul de producţie[52].

Prin clauzele sale, Convenţia de Armistiţiu a avut urmări profund negative pentru întreaga economie naţională.

În industria petrolieră românească clauzele respective au provocat: a) o scădere constantă a producţiei de ţiţei; b) intensificarea uzurii instalaţiilor şi utilajelor; c) reducerea dramatică a importului de materiale şi utilaj petrolier; d) blocarea procesului de retehnologizare al acestei ramuri economice; e) reducerea semnificativă a consumului intern; f) livrarea aproape în exclusivitate a produselor petroliere către URSS; g) eliminarea aproape în totalitate a României de pe pieţele tradiţionale de export; h) secătuirea deliberată a zăcămintelor de ţiţei.

În plan general, a lipsit statul român de posibilitatea valorificării uneia dintre cele mai importante surse de venit naţional şi a dus la eliminarea României de pe piaţa europeană a exportatorilor de petrol.

Mai multe decenii producţia românească de petrol şi de produse petroliere a fost influenţată negativ de clauzele Convenţiei de Armistiţiu din anii 1945-1952, care au secătuit rezervele interne de petrol, situaţie agravată şi de alte forme de exploatare utilizate de către statul sovietic în aceşti ani.

---

[51] Arhiva Institutului de Cercetare şi Proiectare Rafinării – Petrom S.N.P, Câmpina, fond Petrolifera Muntenia, Contabilitate, 1949, dosar 1, f. 1.

[52] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond Convenţia de Pace de la Paris, 1946, vol. 143, f. 211 (*Aide-Memoire-ul Societăţii Petrolifere Unirea către guvernul britanic*).

Pagini din istoria monarhiei

Anul 1946

IOAN SCURTU

La 6 martie 1945, ca urmare a presiunilor exercitate de Uniunea Sovietică – prin trimisul ei special în România, Andrei Ianuarevici Vîşinski –, regele Mihai a fost nevoit să accepte lista guvernului propusă de dr. Petru Groza, care fusese desemnat în funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri în ziua de 2 martie.

Dar suveranul nu s-a împăcat cu existenţa unui guvern pro-comunist în fruntea ţării, impus de sovietici. Conferinţa de la Postdam (17 iulie – 2 august 1945), la care au participat liderii celor trei mari puteri (U.R.S.S., S.U.A. şi Marea Britanie), a decis ca miniştrii lor de Externe să pregătească tratatele de pace cu România, Bulgaria, Ungaria şi Finlanda, care vor fi semnate „cu guvernele democratice şi recunoscute" din aceste ţări[1]. Comunicatul Conferinţei a fost interpretat de Iuliu Maniu şi Constantin I.C. Brătianu, precum şi de regele Mihai ca o apreciere potrivit căreia guvernul Groza nu era reprezentativ, şi deci trebuia înlocuit cu un altul. Fiind la curent cu aceste atitudini, Kremlinul a decis, la 6 august, să recunoască oficial guvernul Groza şi să stabilească relaţii diplomatice cu România. Pe de altă parte, reprezentanţii S.U.A. şi ai Marii Britanii în Bucureşti, precum şi liderii celor două partide istorice, l-au sfătuit pe regele Mihai să înlăture guvernul instalat la 6 martie 1945. Dând curs acestor sfaturi, Mihai I a solicitat primului ministru Petru Groza, la 20 august 1945, să-l „ajute" pentru formarea unui guvern, care să fie recunoscut de marile puteri. Acesta a susţinut să nu exista nici un motiv pentru schimbarea guvernului, fapt ce l-a determinat pe rege să aprecieze că Groza a refuzat să demisioneze şi să ceară „sfatul" liderilor de la Kremlin, Washington şi Londra.

---

[1] Constantin Buşe (coordonator), *Relaţii internaţionale în acte şi documente*, vol. II *1939-1945*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1975, p. 254.

În ziua de 21 august, Mihai I a intrat în „greva regală", întrerupând orice legătură cu guvernul Groza. Suveranul credea că, dacă nu semna actele emise de guvern, acesta nu-şi va putea desfăşura activitatea şi va fi nevoit să demisioneze. Dar guvernul a găsit o formulă juridică, şi anume utilizarea jurnalelor Consiliului de Miniştri, care nu aveau nevoie de semnătura regelui.

Conferinţa miniştrilor de Externe ai U.R.S.S., S.U.A. şi Marii Britanii, întrunită la Moscova, în zilele de 16-26 decembrie 1945, a luat în discuţie şi situaţia din România. În comunicatul dat publicităţii se preciza:

> „Cele trei guverne sunt gata să dea M.S. regelui Mihai sfatul pe care l-a cerut în scrisoarea sa din 21 august 1945 asupra lărgirii bazei guvernului român. M.S. regele va fi sfătuit ca un membru al Partidului Naţional Ţărănesc şi un membru al Partidului Naţional Liberal să fie cuprins în guvernul român [...]. Cele trei guverne iau notă că guvernul român astfel reorganizat va declara că alegeri libere şi nestingherite vor fi ţinute cât mai curând posibil, pe baza votului universal şi secret. Toate partidele democratice şi antifasciste trebuie să ia parte la aceste alegeri şi să prezinte candidaţi. Guvernul astfel reorganizat va da asigurări cu privire la acordarea libertăţii presei, a cuvântului, a religiei şi a asociaţiei".

Se făcea menţiunea că, după ce va fi reorganizat şi va da asigurările cerute, guvernul român „va fi recunoscut de guvernul Statelor Unite şi de guvernul Regatului Unit"[2]. În seara zilei de 31 decembrie 1945 au sosit în Bucureşti reprezentanţii celor trei mari puteri, care au discutat cu regele, precum şi cu dr. Petru Groza şi cu liderii partidelor istorice. La 8 ianuarie 1946, Mihai I a semnat decretul prin care Mihail Romniceanu (din partea Partidului Naţional Liberal) şi Emil Haţieganu (reprezentantul Partidului Naţional Ţărănesc) erau numiţi miniştri de stat fără portofoliu.

Prin intrarea celor doi reprezentanţi ai partidelor de opoziţie în guvern, acesta nu şi-a schimbat structura, deoarece toţi miniştrii şi-au păstrat posturile, iar programul a rămas cel existent. La 8 ianuarie 1946 guvernul a anunţat organizarea de alegeri parlamentare în cel mai scurt timp posibil, pe baza votului universal şi secret, cu participarea tuturor partidelor democratice şi antifasciste[3]. Practic, guvernul a ieşit întărit prin eşuarea

---

[2] *Hotărârile Conferinţei de la Moscova*, în „Ardealul", din 29 decembrie 1945.

[3] „Scânteia", din 10 ianuarie 1946.

„grevei regale", iar poziţia sa pe plan internaţional s-a consolidat. În ziua de 5 februarie 1946, S.U.A. şi Marea Britanie au recunoscut guvernul prezidat de dr. Petru Groza[4], act de marca spulberarea unei iluzii îndelung nutrită de partidele „istorice" şi de cercurile Palatului.

La 29 iulie 1946 au început la Paris lucrările Conferinţei de pace, la care a participat şi delegaţia guvernamentală a României[5], condusă de Gheorghe Tătărescu, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru de Externe; din delegaţie făceau parte mai mulţi lideri comunişti, în frunte cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al P.C.R.

Colaborarea dintre cele două forţe politice – monarhia şi executivul dominat de Partidul Comunist – a devenit tot mai dificilă[*]. Regele a depus mari eforturi pentru a se adapta la noile realităţi, care duceau – în mod inevitabil – la pierderea unor prerogative de care beneficia în temeiul actului constituţional. În ziua de 26 ianuarie 1946, suveranul a semnat decretul-lege pentru ridicarea în Bucureşti a unui monument „pentru glorificarea eroilor Armatei Sovietice care şi-au dat viaţa pentru eliberarea ţării noastre" şi care trebuia să constituie „un simbol al veşnicei noastre prietenii cu U.R.S.S."[6].

Partidul Comunist şi guvernul Groza au urmărit să demonstreze că se bucură de adeziunea poporului român şi de sprijinul Uniunii Sovietice. În acest spirit au fost organizate manifestaţiile din ziua de 1 mai 1946. Diplomatul american Schuyler aprecia că în Bucureşti au defilat peste 300.000 de persoane, tribuna oficială, amplasată în Piaţa Victoriei, având pe fundal portretele imense ale lui Stalin, Marx, Engels, Lenin, într-o parte, iar în cealaltă parte ale regelui Mihai şi doctorului Petru Groza. În tribuna oficială, alături de Petru Groza, se aflau generalii ruşi Susaikov şi Vinogradov. Diplomatul american, care s-a plimbat pe străzi în timpul defilării, pentru a cunoaşte starea de spirit a cetăţenilor, conchidea:

> „Nu pot să nu remarc că, dacă o atât de mare parte din populaţie a putut fi convinsă să participe la defilare într-o atitudine atât de su-

---

[4] Ibidem, din 7 februarie 1946.

[5] Vezi, pe larg, Şt. Lache şi Gh. Ţuţui, *România şi Conferinţa de pace de la Paris din 1946*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, p. 233-302.

[*] Vezi şi I. Scurtu, *P.C.R. şi monarhia. De la „Trăiască regele!" la „Jos regele!"*, în „Magazin istoric", nr. 11/1997, p. 9-17; Idem, *Ultimul an de coabitare a P.C.R. cu monarhia*, în „Dosarele istoriei", nr. 11/1997, p. 18-23.

[6] „Monitorul oficial", nr. 23 din 28 ianuarie 1946.

pusă, nu va fi imposibil ca un număr la fel de mare de oameni să fie convinşi să-şi dea voturile la alegeri în maniera dorită de partidele F.N.D."[7].

Ziua de 10 mai 1946 a fost sărbătorită cu mult fast. Încă de dimineaţă, numeroşi bucureşteni, mai ales tineri, au venit, conform tradiţiei, să semneze în registrul deschis la poarta Palatului, dinspre Biserica Kreţulescu[8]. A avut loc o mare paradă militară şi o manifestaţie populară în Piaţa Victoriei. Au participat regele Mihai, membrii guvernului în frunte cu dr. Petru Groza, mareşalul rus Tolbuhin, reprezentanţi ai armatelor Aliate. Cu acelaşi prilej, s-a dezvelit Monumentul Ostaşului Sovietic, ridicat vis-à-vis de clădirea Consiliului de Miniştri. Demonstraţia a luat o turnură nedorită de organizatori, deoarece mulţimea a început să strige „Trăiască regele", „Regele şi patria", „Regele şi armata". Mai mulţi tineri au încercat să-l ia în braţe pe suveran pentru a-l purta în triumf, dar Mihai I a evitat această scenă, intrând în maşină şi plecând la Palatul Regal. Aici a avut loc o altă manifestaţie de simpatie pentru suveran, iar acesta a ieşit în balcon pentru a-i saluta pe participanţi. Gesturi de simpatie s-au exprimat şi la Cercul Militar, unde regele a participat la prânzul oficial[9].

La puţin timp după aceste manifestaţii, în ziua de 26 mai 1946, regele a semnat decretul pentru decorarea doctorului Petru Groza, preşedintele Consiliului de Miniştri, cu „Ordinul Serviciul Credincios" în gradul de Colan[10]. Motivaţia adusă era aceea că guvernul prezidat de dr. Petru Groza a reuşit:

> „Să uşureze greaua situaţie creată de urmările războiului; să înceapă opera de reconstrucţie şi refacere în toate domeniile vieţii economice, mobilizând forţele de producţie ale naţiunii şi să execute în acelaşi timp toate obligaţiile asumate prin Convenţia de armistiţiu.
>
> Să consolideze prestigiul statului în afară prin reluarea raporturilor diplomatice cu U.R.S.S., Statele Unite, Marea Britanie, precum şi prin stabilirea legăturilor de colaborare cu ţările vecine şi prietene.

---

[7] C.V.R. Schuyler, *Misiune dificilă: Jurnal (28 ianuarie 1945 – 20 septembrie 1946)*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 322.

[8] Annie Bentoiu, *Mărturii din 10 mai 1946*, în *Anul 1946 – începutul sfârşitului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996, p. 350.

[9] C.V.R. Schuyler, *op. cit.*, p. 323-324.

[10] „România liberă", din 29 mai 1946.

> Să obţină reconsfinţirea graniţelor Transilvaniei întregite"[11].

Asemenea aprecieri, făcute la adresa unui guvern cu care refuzase timp de cinci luni să colaboreze, puneau şi mai clar în evidenţă faptul că suveranul se detaşa de partidele istorice, care continuau să spere în înlăturarea cabinetului prezidat de dr. Petru Groza. „Scânteia", organul central de presă al P.C.R., arăta că gestul suveranului, produs într-un moment când

> „reacţiunea a încercat şi încearcă să creeze o spărtură între rege şi popor, are, mai cu seamă în împrejurările de acum, o deosebită valoare politică. Încă o diversiune a reacţiunii înregistrează astfel un răsunător eşec"[12].

Dincolo de scopurile urmărite de cercurile Palatului, actul ca atare a avut un efect politico-psihologic dezarmant pentru forţele democratice tradiţionale, constituind, în acelaşi timp, un stimulent pentru Frontul Naţional Democratic şi în primul rând pentru Partidul Comunist – mai ales că el intervenea într-un moment în care se delimitau cele două tabere în perspectiva alegerilor parlamentare.

Arthur Gould Lee considera că decorarea dr. Petru Groza de către rege „a nedumerit nu numai pe români, ci întreaga lume, care nu putea înţelege aparenta lui lipsă de consecvenţă. Dar motivele erau simbolice pentru situaţia în care se afla"[13]. Biograful suveranului afirma că decorarea a fost cerută de generalul sovietic Susaikov, ca o „reparaţie" în urma evenimentelor petrecute în ziua de 10 mai, cu prilejul dezvelirii Monumentului Ostaşului Sovietic, când manifestaţia regalistă a pus în umbră acel simbol al prieteniei dintre România şi U.R.S.S. Populaţia, opinia publică nu aveau de unde să ştie despre aceste manevre de culise şi a reţinut faptul în sine, că regele l-a decorat şi elogiat pe preşedintele Consiliului de Miniştri, după ce încercase, fără succes, să-l demită în august 1945.

În perspectiva alegerilor parlamentare, P.C.R. a acţionat pentru unirea tuturor forţelor guvernamentale într-un singur bloc. Din iniţiativa sa, la 17

---

[11] *D. dr. Petru Groza, preşedintele Consiliului de Miniştri decorat pentru realizările guvernului de M.S. regele*, în „Drapelul", din 29 mai 1946.

[12] „Scânteia", din 31 mai 1946.

[13] Arthur Gould Lee, *Coroana contra secera şi ciocanul. Povestea regelui Mihai al României*. Traducere din limba engleză de Maria Bică, Bucureşti, Editura Humanitas, 1998, p. 225.

mai 1946, s-a constituit Blocul Partidelor Democratice, care cuprindea: P.C.R., P.S.D., Partidul Naţional Liberal (Gh. Tătărescu), Partidul Naţional Ţărănesc (Anton Alexandrescu), Frontul Plugarilor şi Partidul Naţional Popular. Platforma-program a Blocului Partidelor Democratice cuprindea principalele obiective ale forţelor guvernamentale în domeniile economic, social, politic, sanitar, cultural ş.a.; în privinţa formei de conducere a statului se prevedea:

> „Asigurarea regimului democratic şi a suveranităţii depline a statului român în cadrul monarhiei constituţionale"[14].

La rândul lor, partidele „istorice" – datorită contradicţiilor dintre ele – n-au putut ajunge la un acord de colaborare. Pe de altă parte, atât Partidul Naţional Ţărănesc, cât şi Partidul Naţional Liberal se pronunţau pentru un „regim monarhic-constituţional"[15], punând un accent deosebit pe sinceritatea şi durabilitatea sentimentelor lor monarhice dovedite de ele de-a lungul timpului.

Guvernul Groza şi reprezentanţii guvernului sovietic căutau să arate opiniei publice că se aflau în relaţii foarte bune cu regele Mihai. În acest scop au fost folosite diverse prilejuri. Astfel, la 27 mai 1946, cu prilejul înapoierii vasului-şcoală „Mircea" (rechiziţionat de Armata Roşie), s-a organizat o amplă festivitate la Constanţa. Regele a apărut alături de Petru Groza şi de oficialităţile sovietice. Gould Lee nota:

> „Din nou Tolbuhin a fost cel care a făcut onorurile. După încheierea ceremoniei, cei prezenţi au luat prânzul acasă la primar, prânz care a început în mod surprinzător la douăsprezece şi jumătate şi s-a terminat la trei. Un şir întreg de toasturi cu vodcă a binedispus adunarea, până când un ofiţer al regelui şi-a dat seama că el şi alţi colegi ai lui erau chestionaţi în mod subtil de către ruşi aparent beţi turtă în legătură cu misiunile britanică şi americană. Chiar când se pregăteau de plecare, regele a fost invitat la Carmen Sylva, aflată la vreo cincisprezece kilometri distanţă. Tolbuhin avea un Mercedes decapotabil foarte puternic, care aparţinuse lui Himmler. Regele a cerut imediat permisiunea să-l conducă, ceea ce a şi făcut, mergând pe ploaie, în timp ce Tolbuhin nu se simţea deloc în largul său având

[14] „Drapelul", din 21 mai 1946.
[15] „Ţărănismul", din 9 iunie 1946.

> un rege drept şofer. La vilă, regele Mihai şi însoţitorii săi au avut parte de un banchet cu mult mai mare, mai bun şi mai generos în materie de băutură decât primul. Din nou petrecerea a continuat până seara târziu"[16].

În zilele de 5-15 mai 1946 s-a judecat „procesul marii trădări naţionale", intentat lui Ion Antonescu şi regimului său. Procesul fusese conceput ca un mijloc de compromitere a partidelor politice, punând în relief sprijinul acordat de Iuliu Maniu şi C.I.C. Brătianu mareşalului I. Antonescu. Acest proces a fost – aşa cum avea să scrie Gould Lee – un „adevărat coşmar pentru rege şi regina-mamă. Cu fiecare dezvăluire a implicării în marele conflict[17] Antonescu, în iulie 1941, cu prilejul eliberării Basarabiei şi nordului Bucovinei, şi că se vor face referiri la vizitele făcute de el pe frontul de Est, dincolo de Nistru. Totuşi, numele lui Mihai I nu a fost evocat decât în legătură cu acţiunile vizând înlăturarea dictaturii antonesciene. Procesul s-a încheiat cu sentinţe grele pentru toţi cei judecaţi[**].

În ziua de 1 iunie 1946 ministrul Justiţiei, Lucreţiu Pătrăşcanu, a prezentat regelui cererile de comutare a pedepsei capitale făcute de cei condamnaţi sau de avocaţii lor. Cererea semnată de Ion Antonescu a fost prezentată de avocaţii săi, dar guvernul a decis ca ea să nu fie luată în considerare. De asemenea, au fost respinse cererile semnate de Mihai Antonescu, Constantin Vasiliu şi Gheorghe Alexianu. Suveranul s-a conformat acestei decizii guvernamentale. Peste circa patru decenii şi jumătate, regele Mihai afirma:

> „Am încercat să comut sentinţa într-o condamnare la închisoare, însă presiunile taberei comuniste au fost atât de puternice, încât nu mi s-a permis să intervin în favoarea sa. De altfel, Antonescu nu mi-a

[16] Arthur Gould Lee, *op. cit.*, p. 194-195.

[17] Emilian Ionescu, *Contemporan cu veacul douăzeci*, Bucureşti, Editura Militară, 1983, p. 204-205.

[**] Au fost condamnaţi la moarte: Ion Antonescu, Mihai Antonescu, Constantin (Piki) Vasiliu, C. Pantazi, Eugen Cristescu, Gh. Alexianu, R. Lecca, precum şi – în contumacie – Horia Sima, Corneliu Georgescu, C. Papance, I. Protopopescu, M. Sturza, V. Iasinschi; la muncă silnică pe viaţă: Gh. Dobre, C. Petrovicescu, C. Dănulescu, V. Dumitriuc (ultimii doi în contumacie); 20 de ani temniţă grea: Tr. Brăileanu, I. Marinescu; 15 ani muncă silnică: P. Tomescu, Dragoş Titus; 10 ani închisoare corecţională: D. Popescu, C. Buşilă, N. Mareş.

> cerut niciodată să-mi exercit dreptul de grațiere. Acest demers a fost întreprins numai din inițiativa avocatului său"[18].

În realitate, regelui i s-a prezentat cererea semnată de Ion Antonescu, dar, având în vedere contextul politic, nu a făcut uz de prerogativa sa constituțională privind dreptul de amnistie politică, acceptând punctul de vedere formulat de guvern. Regele Mihai, care la 23 august 1944 a avut inițiativa de a-l demite pe mareșalul Antonescu, a devenit foarte grijuliu cu respectarea normelor constituționale, pe care le nesocotise în urmă cu doi ani, când pusese la cale arestarea conducătorului statului. Nu numai Constituția, dar nici o lege nu prevedea că regele avea dreptul de a dispune arestarea președintelui Consiliului de Miniștri. Decizia regelui Mihai din 23 august 1944 a fost apreciată ca un act istoric de mare curaj, el nelăsându-se îngrădit de anumite norme de drept. O asemenea logică putea funcționa și în iunie 1946, când tot printr-un act de curaj s-ar fi opus propunerii guvernului, hotărând comutarea pedepsei cu moartea. Mai ales că, în acest caz, avea de partea sa prevederile constituționale. Chiar un admirator al lui Mihai I avea să aprecieze:

> „Dacă regele ar fi făcut un singur gest, l-ar fi putut scăpa [pe Antonescu] de plutonul de execuție. Moartea mareșalului nu a ridicat cu nimic prestigiul Coroanei"[19].

În comunicatul oficial dat publicității se preciza:

> „Ieri, 1 iunie a.c., la 10:30, d-l ministru al Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, a prezentat Majestății Sale regelui cererile de grațiere făcute de Ion Antonescu, Mihai Antonescu, Constantin Vasiliu, Gheorghe Alexianu, Constantin Pantazi, Radu Lecca și Eugen Cristescu. În urma propunerii guvernului, Majestatea Sa regele a respins cererile de grațiere făcute de Ion Antonescu, Mihai Antonescu, Constantin Vasiliu și Gheorghe Alexianu și a comutat în muncă silnică pe viață pedeapsa cu moartea aplicată condamnaților Constantin Pantazi, Radu Lecca și Eugen Cristescu"[20].

---

[18] Mihai I, *O domnie întreruptă. Convorbiri cu Philippe Viguie Desplaces*. Versiunea în limba română: Ecaterina Stamatin, București, Editura Libra, 1995, p. 101.

[19] Guy de Cars, *Inimoasele regine ale României*, Brașov, Editura Dorana, 1995, p. 192.

[20] „Liberalul", din 4 iunie 1946.

În aceeaşi zi, Ion Antonescu, Mihai Antonescu, Constantin Vasiliu şi Gheorghe Alexianu au fost împuşcaţi în curtea închisorii Jilava[21]. Comentând acest moment, C.V.R. Schuyler nota:

> „Toate elementele societăţii bucureştene par consternate de execuţie. Se pare că aproape toţi se aşteptau ca regele să comute toate sentinţele în ultima clipă. S-au exercitat presiuni teribile în acest sens asupra lui din toate părţile, dar, în situaţia dată, el a considerat că recomandarea guvernului reprezintă în întregime atitudinea Uniunii Sovietice şi, prin urmare, nu a avut de ales şi s-a conformat. În general, poporul consideră că nu s-a dovedit nimic împotriva Antoneştilor, în afara faptului că au pierdut războiul"[22].

Unul dintre obiectivele urmărite de Partidul Comunist era eliminarea din cadrul armatei a ofiţerilor în care nu avea încredere. La propunerea guvernului, în ziua de 8 august 1946, regele Mihai a semnat decretul pentru reducerea cadrului activ de ofiţeri. Generalul Constantin Sănătescu, fost preşedinte al Consiliului de Miniştri şi şef al Marelui Stat Major, aprecia că au fost trecuţi în rezervă 8.000 de ofiţeri, între care unii mai slab notaţi, invalizi de război, dar şi

> „1.000 de ofiţeri socotiţi de actualul guvern drept reacţionari, adică fiind vădit împotriva comunismului. Aceştia din urmă sunt dintre cei mai capabili şi, cu toată opunerea regelui, nu au putut fi păstraţi în armată, întrucât au intervenit ruşii, la cererea comuniştilor, ca să fie îndepărtaţi imediat"[23].

Reducerea numărului de militari de la 1.100.000 în august 1944 la 138.000 în 1947 a permit eliminarea ofiţelor indezirabili pentru regim[24].

Aniversarea loviturii de stat de la 23 august a fost, în 1946, un nou prilej pentru guvern de a-şi etala realizările şi a demonstra că se bucură de

---

[21] „Aurora", din 3 iunie 1946.

[22] C.V.R. Schuyler, *op. cit.*, p. 335.

[23] Constantin Sănătescu, *Jurnal.* Cu o prefaţă de Simona Ghiţescu-Sănătescu, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, p. 232.

[24] Vezi, pe larg, Dr. Alesandru Duţu şi Florica Dobre, *Drama generalilor români (1944-1964)*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997; Gavril Preda şi Eftimie Ardeleanu, *Epurări, disponibilizări; deblocări în armata română în perioada 1946-1948*, în *Anul 1946 – începutul sfârşitului*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1996.

încrederea regelui şi a sovieticilor. Festivităţile au început la Ateneul Român, unde dr. Petru Groza a rostit un discurs cu o evidentă conotaţie electorală, în timpul căruia – aşa cum observa Schuyler – regele „a stat mai tot timpul posomorât"; a urmat în Piaţa Victoriei parada militară şi apoi demonstraţia populaţiei, organizată pe întreprinderi şi instituţii de către Blocul Partidelor Democratice. Prezent la manifestaţie, acelaşi american nota că, atunci când ajungeau în dreptul tribunei oficiale, cetăţenii strigau: „Regele şi Petru Groza", aşa cum fuseseră instruiţi.

> „Şi aici regele părea extrem de plictisit şi trebuie să mărturisesc – scria Schuyler – că mi-a părut rău pentru el. Toată afacerea era o încercare foarte evidentă a guvernului de a pune în scenă o manifestaţie în folosul propriu şi de a face să pară că guvernul este 'strâns unit' alături de rege"[25].

Ofensiva împotriva forţelor politice „burgheze" şi a susţinătorilor lor s-a intensificat în a doua jumătate a anului 1946, pe măsură ce se apropiau alegerile parlamentare. Astfel, procesul intentat miniştrilor antonescieni s-a încheiat la începutul lunii octombrie 1946, cu pronunţarea unor sentinţe aspre[***]; în fapt, se organizase o suită de asemenea procese încă din iunie 1945, când au fost judecaţi ziariştii „criminali de război"[****]. Simpla citire a numelor celor condamnaţi arată limpede că unii dintre ei avuseseră legături cu Palatul, cu liderii naţional-liberali şi naţional-ţărănişti, scriseseră articole elogioase la adresa monarhiei. Procesul care l-a afectat profund pe Mihai I a fost cel intentat „organizaţiilor teroriste", în care a fost implicat generalul Aurel Aldea. Acesta fusese unul din colaboratorii foarte apropiaţi ai regelui în anii 1943-1944, participase la înfăp-

---

[25] C.V.R. Schuyler, *op. cit.*, p. 356.

[***] Au fost condamnaţi: la muncă silnică pe viaţă – Ovidiu Vlădescu; la 20 ani detenţie grea – Mircea Canciov, Grigore Georgescu, I. Sichitiu, V. Iliescu, N. Şova, Gheron Netta, I. Arbore; 12 ani temniţă grea – Alex. Marcu, I.D. Enescu; 8 ani temniţă grea – I. Fintescu, Stavri Ghiolu, Mircea Vulcănescu, I.C. Petrescu („Scânteia", din 11 octombrie 1946).

[****] Au fost stabilite următoarele pedepse: cu moartea – Pamfil Şeicaru, Grigore Manoilescu; detenţie pe viaţă – Romulus Seişanu, Ilie Rădulescu, I.D. Prundeni, Gabriel Bălădescu, Pantelimon Vizirescu, Aurel Cosma, Nichifor Crainic, Stelian Popescu; 20 ani detenţie grea – Ionel Dumitrescu, Romulus Dianu, Alexandru Hodoş; 12 ani detenţie riguroasă – Radu Demetrescu-Gyr („Libertatea", din 6 iunie 1945).

tuirea actului de la 23 august, fusese ministru de Interne în primul guvern Sănătescu. La proces s-a afirmat că generalul Aldea desfăşurase o vastă activitate împotriva guvernului democratic, pusese la cale acţiuni teroriste, drept care a fost condamnat la muncă silnică pe viaţă[26].

Alegerile parlamentare urmau să se desfăşoare pe baza unei noi legi electorale. Alcătuirea şi rolul Parlamentului au format obiectul unor ample dezbateri în Consiliul de Miniştri. Cu toată opoziţia celor doi reprezentanţi ai partidelor istorice[27], legea adoptată de guvern nu conţinea dreptul regelui de a dizolva Parlamentul[28], drept de care suveranii României uzaseră şi abuzaseră de-a lungul anilor. Aceasta însemna o limitare a prerogativelor monarhului, stabilite prin Constituţiile României din 1866, 1923 şi 1938. Legea electorală acorda drept de vot femeilor şi militarilor, interzicea dreptul de a alege şi de a fi aleşi „fasciştilor şi colaboraţioniştilor", noţiune vagă, prin care guvernul a putut înlătura de pe listele electorale mulţi dintre adversarii săi politici. De asemenea, se desfiinţau prima electorală introdusă în 1926, precum şi Senatul. Regele a ratificat legea electorală în forma propusă de Consiliul de Miniştri, la 13 iulie 1946. În ziua de 16 septembrie 1946, Ministerul de Justiţie a publicat tabelul cu cei incapabili din punctul de vedere politic, în care figura şi Ion Mihalache. Cu toate intervenţiile făcute, inclusiv pe lângă suveran[29], vicepreşedintelui Partidului Naţional Ţărănesc i s-au ridicat drepturile politice. Diplomatul american Schuyler nota:

> „Atât Maniu, cât şi Brătianu sunt foarte dezamăgiţi că regele a aprobat acest decret. Ei consideră că, cu orice risc, ar fi trebuit să refuze să-l semneze, deşi acest gest ar fi putut provoca o criză"[30].

Propaganda electorală se desfăşura cu intensitate, întregul aparat de stat fiind utilizat de guvern pentru a asigura victoria Blocului Partidelor Democratice[31]. În acest timp, C. Rădulescu-Motru nota:

---

[26] *Sentinţa în procesul organizaţiilor teroriste*, în „Scânteia", din 20 noiembrie 1946.

[27] *Neconstituţionalitatea proiectului de lege electorală în dezbaterea Consiliului de Miniştri*, în „Dreptatea", din 23 iunie 1946.

[28] „Monitorul oficial", nr. 161 din 15 iulie 1946.

[29] Arh.N.I.C., fond Casa Regală, dos. 9/1945, f. 46.

[30] C.V.R. Schuyler, *op. cit.*, p. 349-350.

[31] Vezi, pe larg, *Strategii şi politici electorale în alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946*. Selecţia documentelor, studiu introductiv, argument şi note de Virgiliu

„După zvonurile care circulă, regele Mihai însuşi şi-a pierdut echilibrul sufletesc. De ziua lui onomastică, la 8 noiembrie, a băut şi a chefuit la Ambasada rusă cu Ana Pauker. Principesa Ileana, căsătorită cu un arhiduce austriac, este până în gât în apele comuniştilor de la guvern, după cum îmi comunică o cunoştinţă care o vede aproape zilnic"[32].

Cele menţionate de C. Rădulescu-Motru nu erau lipsite de o anumită doză de adevăr. Oricât de curios ar părea, principesa Ileana avea legături destul de strânse cu deţinătorii puterii politice. În memoriile sale, principesa menţionează faptul că, în februarie 1945, generalul Constantin Vasiliu-Răşcanu a făcut o deplasare în zona Braşov, prilej cu care a vizitat şi Spitalul „Inima Reginei", unde ea lucra în calitate de infirmieră. După inspecţia oficială, l-a invitat pe general în biroul său; acesta era însoţit de un domn care i-a spus principesei:

„«Am venit doar ca să-i fac plăcere prietenului meu, generalul. Acum mă bucur că am venit, căci mi s-a schimbat părerea despre dumneavoastră şi munca pe care o faceţi. Dacă – sau mai degrabă când – vom ajunge la putere, amintiţi-vă de mine. O să fac tot ce pot ca să vă ajut». Am murmurat mulţumiri, întrebându-mă cine o fi fost. După ce vizitatorii au plecat, i-am descifrat numele destul de greu din cartea de onoare a oaspeţilor: «Emil Bodnăraş»"[33].

După 6 martie 1945, Bodnăraş a ajuns secretarul general al Consiliului de Miniştri, având şi un rol important în structura de conducere a Partidului Comunist Român. Principesa a decis să uzeze de promisiunea făcută de fruntaşul comunist pentru a obţine eliberarea medicului chirurg din spitalul la care lucra. I-a scris lui Bodnăraş, iar peste câteva zile doctorul a fost eliberat; mai mult, Bodnăraş i-a trimis un plic

„în care-mi scria că făcuse ce i-am cerut, şi chiar mai mult. Mă asigura că nu uitase de spital şi de planurile mele şi că dăduse ordin Ministerului Sănătăţii să-mi asigure toată asistenţa necesară"[34].

Ţârău şi Ion Marius Bucur, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundaţia Culturală Română, 1998.

[32] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri. 1946*, Volum îngrijit de Gabriela Dumitrescu, Bucureşti, Editura Floarea Darurilor, 1998, p. 439.

[33] Principesa Ileana, *Trăiesc din nou*. Traducere din limba engleză de Agra Baroti-Gheorghe, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999, p. 252.

[34] *Ibidem*, p. 258.

Principesa nu a ezitat să meargă la ministrul Sănătăţii, unul dintre „marii noştri neurochirurgi"[35], comunistul Dumitru Bagdasar, care i-a oferit sprijinul solicitat. După mai mulţi ani, principesa Ileana se întreba:

„Şi aşa am început cu Bodnăraş o stranie – cum să-i spun? Prietenie? Nu, căci nu era asta. Emil Bodnăraş şi cu mine am fost întotdeauna în mod deschis în tabere opuse. Eram inamici până în străfundul gândurilor şi idealurilor noastre. Totuşi, un respect reciproc şi o încredere în onestitatea celuilalt au creat cumva o punte în dispreţul pe care îl simţeam fiecare din noi pentru lumea celuilalt, dispreţ mai puternic decât ura, un dispreţ care ne despărţea ca o prăpastie. Supravieţuirea unuia dintre noi însemna moartea celuilalt. Totuşi, oricât ar părea de ciudat, el nu lăsa niciodată vreun apel al meu fără răspuns, şi am apelat de multe ori la el"[36].

Prima întâlnire între principesa Ileana şi fruntaşul comunist Emil Bodnăraş s-a desfăşurat ca într-un film de aventuri[37]: principesa i-a transmis printr-o cunoştinţă că dorea să-i vorbească:

„Mesajul pe care l-am primit înapoi a fost că se putea, dar că trebuia să vin seara târziu la el şi nimeni nu avea voie să ştie unde erau",

indicându-i maşina şi locul de unde va fi găsită. Principesa avea să relateze:

„Am luat-o în josul străzii, către colţul unde urma să vină o maşină după mine. Maşina a venit – am recunoscut-o după număr – şi m-am suit în ea. Înăuntru se găseau doi bărbaţi, unul conducea şi celălalt stătea lângă el şi, deşi se dovedeau inofensivi, în imaginaţia mea păreau siniştri".

Au ieşit din oraş şi au ajuns la o vilă cochetă, cu o grădină în faţă.

„Am fost condusă politicos până în pragul uşii, unde se găsea Bodnăraş, alături de tânăra şi fermecătoarea sa soţie".

[35] *Ibidem*, p. 261.
[36] *Ibidem*, p. 258-259.
[37] *Ibidem*, p. 265-267.

Doamna Bodnăraş a făcut o „cafea excelentă", după care „ne-a lăsat singuri". Potrivit relatării principesei Ileana, cei doi au discutat despre condamnarea la moarte a unor ofiţeri care luptaseră pe frontul de Est. Bodnăraş a promis: „Dacă regele nu semnează sentinţa de pedeapsă cu moartea", el va susţine punctul de vedere al suveranului. Peste câteva zile, principesa Ileana a aflat că sentinţa a fost comutată în închisoare pe viaţă.

Campania pentru alegerile parlamentare s-a desfăşurat într-o atmosferă confuză. Potrivit datelor oficiale, stabilite – după toate probabilităţile – chiar înainte de desfăşurarea scrutinului, alegerile din 19 noiembrie 1946 s-au încheiat cu victoria categorică a B.P.D., care a obţinut 78,46% din totalul voturilor şi 376 din cele 414 mandate[38]. Peste 10 zile, la 29 noiembrie 1946, suveranul a ratificat o remaniere guvernamentală, în urma căreia au fost înlăturaţi cei doi miniştri reprezentând Partidul Naţional Ţărănesc (Maniu) şi Partidului Naţional Liberal (Brătianu); totodată, s-a făcut o nouă repartizare a ministerelor în cadrul Blocului Partidelor Democratice, prin care s-au întărit poziţiile Partidului Comunist. În aceeaşi zi, guvernul, în noua sa componenţă, a depus jurământul în faţa regelui Mihai I.

Partidul Naţional Ţărănesc şi Partidul Naţional Liberal afirmau că alegerile au fost falsificate şi cereau „imediata lor anulare". Totodată, ele „rugau" Naţiunile Unite „să dăruiască şi pe viitor buna lor voinţă" şi „să tragă de îndată consecinţele fireşti faţă de guvernul actual"[39]. Departamentul de Stat al S.U.A. cerea, la 29 noiembrie 1946, ambasadorului american la Moscova să intervină pe lângă guvernul sovietic

> „în scopul formulării viitoarelor demersuri ce pot fi adoptate în comun faţă de situaţia creată acum în România, mai precis în scopul ca în această ţară să se poată ţine neîntârziat noi alegeri, în condiţii care să asigure, într-adevăr, punerea în practică a acelor garanţii oferite anterior de guvernul român"[40].

Dar un asemenea demers a fost socotit inutil chiar de guvernul american, drept care documentul nu a mai fost trimis Ministerului de Externe al Uniunii Sovietice.

---

[38] „Scânteia", din 1 decembrie 1946.

[39] „Liberalul", din 24 noiembrie 1946.

[40] *România. Viaţa politică în documente. 1946*. Coordonator I. Scurtu, Bucureşti, Arhivele Statului din România, 1996, p. 519.

Iuliu Maniu şi C.I.C. Brătianu au intervenit pe lângă rege pentru a-l determina să nu participe la şedinţa de deschidere a Adunării Deputaţilor. După opinia lor, alegerile parlamentare din România fuseseră cerute de marile puteri şi, în consecinţă, tot lor le revenea dreptul de a confirma sau infirma rezultatul scrutinului. Dar, după experienţa „grevei regale", Mihai I s-a arătat mult mai circumspect faţă de sfaturile liderilor celor două partide istorice. Regele a aşteptat reacţia guvernelor englez şi american. Biograful său scria că timp ce patru zile a sperat

> „că avea să primească curând un sfat de la Washington; el stătu treaz toată noaptea împreună cu regina Elena, aşteptând ore în şir ajutorul care nu a venit niciodată. În ultima noapte a măsura camera în lung şi în lat, singur, căutând o soluţie. Toată lumea îi spunea «Nu!». Un gând lăuntric însă îi spunea că ceilalţi greşesc"[41].

În ziua de 1 decembrie 1946, regele Mihai a deschis lucrările Adunării Deputaţilor, cu obişnuitul Mesaj al Tronului, în care afirma:

> „Sunt fericit că mă găsesc în mijlocul reprezentanţilor ţării, întruniţi astăzi pentru întâia oară, după o îndelungată întrerupere a activităţii parlamentare [...]. Noul Parlament are menirea de a desăvârşi opera de lichidare a tristelor urmări ale războiului, aşezând statul nostru pe baze sănătoase şi puternice. Am credinţa că veţi consacra acestei opere de mare răspundere toată atenţia şi energiile domniilor voastre"[42].

În continuare, Mesajul schiţa programul de activitate al guvernului şi al Adunării Deputaţilor. Prezenţa regelui şi cuvintele rostite depăşeau importanţa unui act protocolar. Ele însemnau validarea rezultatelor alegerilor de către suveran şi o evidentă distanţare a sa faţă de partidele istorice. Arthur Gould Lee scria:

> „Înainte de alegeri, existau conflicte între rege şi miniştri dar, după acestea, ele s-ar fi transformat în conflicte între rege şi popor. A nu recunoaşte o decizie a unui Parlament ales ar fi însemnat o negare a voinţei naţiunii"[43].

---

[41] Arthur Gould Lee, *op. cit.*, p. 241.

[42] *Dezbaterile Adunării Deputaţilor*, nr. 1, şedinţa din 1 decembrie 1946, p. 1.

[43] Arthur Gould Lee, *op. cit.*, p. 231.

Acelaşi biograf, referindu-se la momentul deschiderii Adunării Deputaţilor, afirma că, pentru comunişti,

> „ceremonia a constituit apogeul spectaculos a aproape tot ce îşi propuseseră să îndeplinească, tânărul rege însuşi, îmbrăcat în uniforma de feldmareşal contribuind, prin prezenţa sa, la crearea ultimei piese a maşinăriei de care aveau nevoie pentru ca în cele din urmă să se debaraseze de el"[44].

Aprecierile făcute la adresa activităţii guvernului şi angajamentul monarhului de a sprijini eforturile acestuia în perioada următoare arătau limpede că Mihai I nu mai era dispus să meargă pe linia sugerată de Maniu şi Brătianu.

După ample dezbateri, la care au participat 35 de delegaţi, a fost adoptat răspunsul Adunării Deputaţilor la Mesajul Tronului. Acesta a fost citit de Mihail Sadoveanu, în cadrul unei ceremonii care a avut loc în ziua de 18 decembrie 1946, la Palatul Regal:

> „Adunarea Deputaţilor, aleasă pentru prima oară prin votul liber exprimat al tuturor fiilor ţării, bărbaţi şi femei, civili şi militari, după o întrerupere de 9 ani a vieţii parlamentare, îşi reia activitatea pe cele mai largi baze democratice cunoscute în istoria ţării noastre".

Prin această frază se subliniau trei idei esenţiale: parlamentul a fost ales pe baza votului cu adevărat universal; alegerile au fost libere; perioada de întrerupere a vieţii parlamentare includea şi anii 1938-1940. Totodată, în Răspunsul la Mesaj se aprecia prezenţa suveranului la deschiderea sesiunii:

> „Adunarea Deputaţilor a salutat cu unanimă şi deosebită dragoste prezenţa Majestăţii Voastre în mijlocul ei"[45].

Dincolo de formulele protocolare, un fapt este cert: prin consfinţirea rezultatelor alegerilor din 19 noiembrie 1946 şi constituirea Parlamentului, puterile monarhului au fost limitate, deoarece Adunarea Deputaţilor avea, potrivit Constituţiei, drept de iniţiativă legislativă; în plus, regele nu

[44] *Ibidem*, p. 241.
[45] „Scânteia", din 20 decembrie 1946.

putea refuza ratificarea legilor adoptate, fără a fi acuzat că nu ia în considerare „voința națională”. De la 1 decembrie 1946, comuniștii dețineau controlul nu numai asupra puterii executive (guvernul), ci și a celei legislative (Adunarea Deputaților), astfel că posibilitățile de acțiune ale regelui s-au diminuat considerabil.

Instituția monarhică devenea tot mai mult un decor, de care sovieticii – prin reprezentanții lor în România – aveau să se dispenseze la 30 decembrie 1947, când regele Mihai I a fost nevoit să abdice.

Sovietizarea României

Implicații istoriografice

ALEXANDRU ZUB

O dezbatere pe tema sovietizării în spațiul central și sud-est european, aplicată mai ales la *istorie*, nu se poate dispensa, firește, de dimensiunea istoriografică a procesului. A fost un proiect sovietic cu manifestări analoage sau comparabile, proiect pus în operă, cu mijloace diverse, după ultima conflagrație mondială? A fost, mai curând, rezultatul unei *Realpolitik* moscovite, articulată pas cu pas, în funcție de desfășurarea evenimentelor? Istoricii sunt departe de a se fi pus de acord în această privință[1]. Ei n-au sistematizat destul nici faptele de ordin istoriografic, pentru a fi în măsură să reconstituie *metadiscursul* înfiripat pe seama istoriei-realitate. Metoda comparatistă rămâne, și în acest domeniu, indispensabilă[2]. Analogia cu alte spații culturale poate înlesni o mai bună definire a fenomenului în sine.

În ce privește spațiul românesc, să recapitulăm mai întâi unele evenimente. România ieșea din sistemul Axei la 23 august 1944, alăturându-se numaidecât puterilor aliate. Armistițiul n-a fost însă recunoscut de sovietici decât la 12 septembrie, când capitala și o parte din țară erau deja sub ocupația Armatei Roșii. Totul se întâmpla conform unui raționament pe care Stalin i-l comunicase deja lui Tito:

[1] Cf. Florin Constantiniu, Alin Alexandru Spânu, *A existat, în 1945, un plan de comunizare a României?*, in *Adevărul literar și artistic*, X, 583 (4 sept. 2001), p. 8-10; cf. Alfred Rieber, *Soviet planning for post-war East-Central Europe*, in CEU History Department Yearbook, 1997-1998, p. 69-91.

[2] Cf. Alexandru Duțu, *Fazele ideologiei comuniste și perspectiva comparatistă*, in *Cotidianul LAI*, 31 ian. 1994, p. 8. Câteva analize asupra întregii zone dominate de sovietici in *The American Historical Review*, 97, 4, oct. 1992, p. 1011-1117: *Historiography of the countries of Eastern Europe.* Pentru România textul e subscris de Keith Hitchins, p. 1064-1083.

„Acest război nu este ca cele din trecut; cine ocupă un teritoriu își impune și propriul său sistem social"[3].

Declarația privind Europa eliberată, subscrisă de aliați la Yalta, în februarie 1945, n-a putut fi un obstacol în calea expansiunii sovietice, iar când Regele Mihai a invocat acea declarație, ca temei de drept internațional, Vișinski, trimisul Moscovei la București, n-a ezitat să-și dezvăluie puterea discreționară:

„Yalta sunt eu!"[4].

El a impus, la 6 martie, un guvern obedient, condus de Petru Groza, iar a doua zi un agent american, Robert Bishop, comunica deja la Washington existența unui plan de comunizare a României[5]. Tratatul de pace, semnat la 10 februarie 1947, legaliza prezența militară sovietică și lăsa, fără termen, mână liberă ocupantului[6]. Ocupația avea să mai dureze peste un deceniu, timp în care modelul stalinist în economie, politică, cultură a fost aplicat destul de riguros, fără să fie cu totul părăsit nici ulterior[7].

Ce a însemnat acest lucru pentru istoriografie? Mai întâi, un șoc puternic, datorat reformei învățământului, care impunea o ideologizare totală a acestui domeniu, în sensul doctrinei oficiale[8]. Se și cita, curent, peste tot, o sentință leninistă: „Școala, în afară de viață și politică, este o minciună și o ipocrizie". Desființarea Academiei Române (1948) și crearea unei instituții aservite regimului, Academia RPR, a avut urmări la fel de grave în plan științific. Istoria, ca discurs legitimant, era vizată cel dintâi, împreună cu filosofia și dreptul, domenii la fel de sensibile la impactul ideologic.

„O întreagă structură a vieții culturale, a cercetării și învățământului – conchide un analist avizat – a fost distrusă și înlocuită cu forme mai puțin evoluate, pe deasupra și pervertite. Numeroase discipline

---

[3] Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, München, 1984, p. 273.

[4] *Ibidem*.

[5] Florin Constantiniu ș.a., *op. cit.*

[6] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 274.

[7] *Ibidem*, p. 286.

[8] Idem, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români*, 1944-1977, München, 1981.

ştiinţifice, sociologia, economia, statistica, filozofia, istoria, care cunoscuseră o mare înflorire în perioada interbelică, erau acum aduse în stare infantilă, ancilară faţă de politică, sau erau pur şi simplu desfiinţate"[9].

Desigur, asemenea răsturnări nu s-au putut produce peste noapte, nici fără a lăsa să subziste unele „reminiscenţe". În linii mari, însă, aşezămintele formative şi cele de ordin ştiinţific au fost restructurate şi supuse unui control foarte sever, elitele distruse sau marginalizate, competenţele înlocuite cu devotamentul faţă de regim. Ţinta acestuia, neascunsă, era formarea unui „om nou", după modelul lui *homo sovieticus*[10], recomandat pe toate căile ca exemplu de civism şi creativitate. Ca să se ajungă aici, era însă nevoie de distrugerea tradiţiei, a valorilor naţionale, concomitent cu infuzia de norme marxist-leniniste şi sovietizarea culturii[11].

Începea astfel un nou curs, plin de urmări şi pentru istoriografie. Trecutul era drastic revizuit, rescris, falsificat, spre a fi pus de acord cu noile idealuri propuse şi impuse de regim. Manualul de *Istoria României*, coordonat de M. Roller (1947) şi scos în multe ediţii, trebuia să constituie un ghid la îndemâna celor preocupaţi de studiul trecutului. L. Răutu, un alt personaj redutabil din epocă, incrimina vehement pe cei care „ascund putregaiul cosmopolit în carapacea verbiajului despre specificul naţional"[12]. Modelul sovietic era impus cu obstinaţie şi în acest domeniu. Un aşezământ special, Institutul de Studii Româno-Sovietic, a fost creat pentru a asigura traducerea lucrărilor de îndrumare sau a celor care trebuiau să constituie modele pentru istoricii români. În locul vechilor institute naţionale de istorie a fost creat un institut central, unic, hiperpolitizat, cu filiale în teritoriu şi un sistem de control ce anihila, practic, orice veleităţi de autonomie. Unii istorici au fost închişi (S. Dragomir, V. Dumitrescu, C.C. Giurescu, I. Lupaş, T. Sauciuc-Săveanu, V. Slăvescu etc.), alţii şi-au sfârşit chiar zilele în temniţă (G.I. Brătianu, A.I. Lapedatu), pe când istorio-

---

[9] Idem, *Istoria românilor...*, p. 298.

[10] A. Zinoviev, *Homo sovieticus*, Cluj, 1991. Cf. şi Dănuţ Doboş, *Cmunizarea învăţământului superior. Homo sovieticus – idealul regimului comunist – totalitarist*, in *Cronica*, 16-30 oct. 1993, p. 4.

[11] Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 295.

[12] *Ibidem*, p. 295-296. Citat din L. Răutu, *Împotriva cosmopolitismului şi obiectivismului în ştiinţele sociale*, Bucureşti, 1949.

grafia în ansamblu era supusă la presiuni şi distorsiuni greu de imaginat azi[13].

Se rusifica/sovietiza aproape totul[14], într-un ritm ce nu lăsa loc la nici o iluzie. Bibliotecile erau drastic purgate, dacă nu distruse cu totul, informaţia redusă la minimum şi strict controlată. În vara lui 1946, erau interzise circa 2000 de titluri, în primăvara lui 1948, peste 8.000[15]. O imensă „listă neagră", un index de prohibiţii absurde[16], făcute în numele unei doctrine a omului nou, de sorginte sovietică şi de vocaţie internaţionalistă.

Pe traseul acestui proces, câteva organisme se vădeau mai ales semnificative: ARLUS (Asociaţia Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică), Librăria „Cartea Rusă" (1946), Institutul de Studii Româno-Sovietic (1947), Muzeul Româno-Rus (1948), Institutul de Limbă Rusă „Maxim Gorki" (1948). Toate aveau un rost bine definit şi trebuiau să coopereze la crearea unui nou spirit, a unei noi concepţii despre lume. Istoricii aveau a se ghida îndeosebi după revista sovietică *Voprosî istorii* şi după *Analele româno-sovietice*, seria de resort, unde se publicau texte orientative, mostre de cercetare în noul spirit, critici la adresa carenţelor existente în domeniu.

Istoria naţională a fost rescrisă în acei ani pentru a se pune în lumină rolul slavilor, a diminua locul ocupat de elementul romanic, a scoate în evidenţă legăturile româno-ruse de-a lungul timpului etc.[17]. Chiar şi imnul de stat evoca ideea înfrăţirii cu „poporul sovietic eliberator", iar leninismul ca „far, tărie şi avânt"[18]. Era imposibil să se prevadă că numai peste câţiva ani se va scoate „*poporul eliberator* din imnul naţional, limba rusă din şcoli şi prezenţa sovietică din cultură"[19].

Evident, nici *sovietizarea*, nici *desovietizarea* nu se pot explica atât de schematic. Istoriografia n-a putut fi redusă la liniile enunţate mai sus, ci a găsit soluţii de expresie mai subtile, după cum am căutat să arătăm în altă

---

[13] Vlad Georgescu, *Politică şi istorie*...

[14] Cf. Florin Constantiniu, I. Chiper, *Modelul stalinist de sovietizare a României*, in *Arhivele totalitarismului*, III, 1995, 2, p. 8-28; 3, p. 28-42.

[15] *Publicaţiile interzise până la 1 mai 1948*, Bucureşti, 1948; Dan Radosav ş.a., Fond secret, Fond „S" special, Cluj-Napoca, 1995; Paul Caravia (ed.), *Gândirea interzisă. Scrieri cenzurate, România, 1945-1989*, Bucureşti, 2000.

[16] Adrian Marino, *Cenzura în România. Schiţă istorică introductivă*, Craiova, 2000.

[17] P. Constantinescu-Iaşi; Gh. Haupt etc.

[18] Vlad Georgescu, *Istoria românilor*..., p. 298.

[19] *Ibidem*.

parte, ocupându-ne mai pe larg, dar nu deajuns, de problemele acestui domeniu sub dictatura comunistă[20]. Dispunem acum de unele analize privitoare la învățământul istoric din epocă, de restituiri secvențiale, aspecte aparte, polemici legate de cercetarea istorică, astfel că se poate avea o imagine mai completă asupra evoluției domeniului însuși[21]. *Materia* ca atare, implicând instituții, structuri administrative, proiecte de cercetare, publicații etc., e departe de a fi explorată sistematic. Disertațiile elaborate în ultimii ani ne indică oarecum golurile existente, sugerând căi de recuperare mai deplină[22].

Până acum, accentul pare să fi căzut îndeosebi pe dimensiunea *persecutio* a sistemului în cauză, fie și reflectată în istoriografie. La fel de îndrituită ar fi însă și *creatio*, ca dimensiune inerentă domeniului în orice moment[23]. Continuitatea nu e mai puțin demnă de interes decât ruptura. Citite în această cheie, destule gesturi ce păreau aleatorii își dezvăluie acum un sens mai adânc. Simplele instrumente de lucru (bibliografii, indici, serii de documente etc.) erau modalități de a salva meseria de istoric într-un moment când aceasta era condamnată la o situație nedemnă și ancilară. Se evitau astfel, în bună măsură, capcanele ideologiei, intruziunile politicului, brutale, în discursul istoric. Cazul lui P.P. Panaitescu, medievist cu un palmares excelent, e poate cel mai semnificativ sub acest unghi. Distinsul istoric, arestat de mai multe ori și silit a publica sub pseudonim, a contribuit esențial la marea serie DIR (*Documente privind istoria României*), serie ce a stimulat, cu toate lipsurile ei, cercetarea în domeniu, ajutând la formarea noii generații de cercetători[24]. La fel trebuie gândită și situația lui Mihai Berza, alt medievist de prestigiu, ale cărui studii de

[20] Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, 2000. Cf. și Ș. Papacostea, Captive Clio. *Historiography under communist rule*, in *European Quarterly*, 26, 1996, p. 181-208.

[21] Între altele, studii publicate de O. Bozgan, G. Catalan, D. Doboș, Andi Mihalache, A. Petrencu etc.

[22] Cf. Andi Emanuel Mihalache, *Discurs istoric și ideologie în România „democrației populare" (1948-1965)*, Iași, 2001. O expunere sintetică a temei la același, *Ideologie și politică în istoriografia română (1948-1965)*, in „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» din Iași", XXXVI, 1999, p. 56-65.

[23] Sugestii utile, în această privință, la Vlad Georgescu, *Istoria românilor...*, p. 295-299. Vezi volumele *Acta persecutionis* și *Acta creationis* scoase de istoricii cehoslovaci.

[24] Dan Zamfirescu, *Petre P. Panaitescu. Cu ocazia împlinirii a 65 de ani*, in *Romanoslavica*, XI, *istorie*, 1965, p. 357-368.

istoria culturii au stimulat destule vocaţii în epocă[25]. Medievişti şi modernişti totodată, ardelenii Andrei Oţetea şi David Prodan au exercitat o mare influenţă, fiecare în felul său, asupra istoriografiei, prin apel la rigoare, metodă, spirit constructiv[26]. C. Daicoviciu trebuie amintit, pe aceeaşi linie, împreună cu I. Nestor, R. Vulpe ş.a., ca exemple de profesionalism în arheologie şi istorie antică[27].

Persistă întrebarea, pusă adesea în ultimii ani, dacă maleabilitatea unor istorici cu funcţii de răspundere în anii stalinismului cultural a fost benefică pentru istoriografie sau dimpotrivă. Tendinţe aporetice există şi azi în analiza acestei situaţii, discursul justificativ[28] coexistând cu critica cea mai aspră, susceptibilă să ignore parcă orice contribuţie serioasă[29].

Un discurs median, de natură să permită analize mai nuanţate, se impune cu atât mai mult cu cât, în acest domeniu, adevărul nu rezultă din alternarea culorilor tari, ci din continua căutare a nuanţei. „Car nous voulons la nuance, pas la couleur, rien que la nuance!" Marxismul dogmatic din epoca la care ne-am referit aici sacrifica mereu nuanţa, preocupat cum era să impună „marile adevăruri" ieşite din revelaţia „luptei de clasă", a progresului fără limite, a misiunii proletariatului în istorie etc. Eşecul unui asemenea sistem de interpretare nu putea să întârzie, în Estul comunizat, ca şi în Vestul marxizant, situaţie evidentă mai ales după experimentul cehoslovac din 1968 şi marile mişcări contestatare din anii ce au urmat[30].

---

[25] Andrei Pippidi, *M. Berza, 1907-1978. Studiu introductiv*, in vol. *Pentru o istorie a vechii culturi româneşti*, Bucureşti, 1985, p. V-XLV.

[26] Pentru Andrei Oţetea, v. grupajul omagial din *Revue Roumaine d'Histoire*, VIII, 1869, 3. Pentru celălalt istoric, v. volumul omagial *D. Prodan. Puterea modelului*, îngrijit de N. Bocşan ş.a., Cluj-Napoca, 1995.

[27] Unele consideraţii asupra acestor domenii au făcut P. Alexandrescu, M. Babeş, Al. Suceveanu in *Faţa cernită a libertăţii, convorbiri la Europa Liberă* de Pavel Chihaia, Bucureşti, 1991, p. 33-41; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Impact of political ideas in Romanian Archaeology before 1989*, in *Studia Antiqua et Archaeologica*, III-IV, Iaşi, 1997, p. 157-160.

[28] Ştefan Pascu, *Istoricul Academiei Române. 125 de ani de la înfiinţare*, Bucureşti, 1991, p. 268-295.

[29] Anneli Ute Gabanyi, *Partei und Literatur in Rumänien seit 1945*, München, 1975; Ana Selejan, *România în timpul primului război cultural (1944-1948)*, I-II, Sibiu, 1992-1993; *Literatură şi totalitarism, 1949-1951*, Sibiu, 1994; *Literatură şi totalitarism, 1952-1953*, Sibiu, 1995; *Literatură şi totalitarism (anul 1954)*, Sibiu, 1996; M. Niţescu, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, Bucureşti, 1995.

[30] Cf. François Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, Bucureşti, 1996; François Fejtö, *Le passager du siècle. Guerres, révolutions, Europes*, Paris, 1999; Antoine Marès (ed.), *Histoire et pouvoir en Europe mediane*, Paris/Montréal, 1996.

România și problema specializării în cadrul C.A.E.R. (1949-1964)

LIVIU ȚĂRANU

Este binecunoscut că ideologia comunistă este reprezentată de un sistem, o construcție de sorginte filozofică care cuprinde în principal trei teorii și un program de acțiune: o teorie a cunoașterii, a comunicării și una a legitimității politice. Programul de acțiune implementat în țările din Europa de est are la bază câteva politici importante: industrializarea, colectivizarea, proprietatea de stat asupra tuturor mijloacelor de producție, partidul unic, controlul statului asupra mass media, educației, planificării și alocării resurselor destinate activității economice, plenipotența securității văzută în principal ca poliție politică.

Finalul celui de-al doilea război mondial și perioada care a urmat au marcat pentru continentul european schimbări importante în structura sa geostrategică. Creșterea și consolidarea influenței celor două mari puteri S.U.A. și U.R.S.S. a avut ca rezultat împărțirea Europei în două părți delimitate așa cum sugestiv s-a spus, de o „cortină de fier". Pentru statele europene rămase în spatele acestei cortine, sub influența sovietică, noua situație geostrategică a condus la o puternică ruptură de propriile tradiții politico-economice, concretizată prin instaurarea unor regimuri forte, majoritatea fiind considerate și etichetate drept „fabricat în U.R.S.S.". Exportul acestui gen de produs politic a condus și la importante consecințe în planul relațiilor internaționale. Cealaltă parte a Europei, deși devastată de război la fel de mult ca și partea intrată sub aripa „protectoare" a U.R.S.S., a început a-și reconstrui economia, renunțând la rivalități și pășind încet către o comunitate economică europeană cu organizații economice proprii și cu susținere financiară puternică din partea Statelor Unite. În est, replica a fost una mult mai lipsită de consistență și ea s-a numit C.A.E.R.

C.A.E.R.[1], prescurtarea obişnuită pentru Consiliul pentru Ajutor Economic Reciproc, a luat naştere ca urmare a aplicării planului Marshall şi ca ripostă la Organizaţia pentru Cooperare Economică Europeană (O.E.C.E.). Conferinţa tripartită care a avut loc în 1947 şi la care au fost parte Marea Britanie, Franţa şi U.R.S.S., a luat în discuţie acceptarea ajutorului american oferit în cadrul planului Marshall. Acest ajutor însemna pentru sovietici, practic, scăparea din mâini a destinului ţărilor din estul Europei ocupate de Armata Roşie. Două ţări din această zonă anunţaseră deja că vor accepta acest ajutor, fiind însă nevoite ulterior să se retragă; totuşi 16 ţări din vestul Europei grupate în O.E.C.E. începând cu 1948 au decis să solicite sprijinul americanilor.

Teza vehiculată de sovietici susţinea că blocul anglo-american arunca în aer colaborarea est-vest şi persecuta pe foştii aliaţi. În maniera sovietică cunoscută s-a arătat că planul Marshall reprezintă „monopolurile americane [...] ale căror interese nu au nimic în comun cu cele ale ţărilor europene". Acest plan nu reprezenta altceva decât „politica unui boicot comercial dusă de imperialişti, care a fost o încercare de a provoca dificultăţi ţărilor socialiste"[2].

Divizarea economică a Europei prin alianţe politice a eliminat orice şansă de refacere a fluxurilor comerciale interbelice, fiind grupate ţările bogate într-o parte şi cele sărace pe de altă parte. Doar cinci din cei 16 membri ai O.E.C.E. (Austria, Grecia, Italia, Portugalia şi Turcia) aveau un venit pe cap de locuitor mai mic decât al celui mai bogat stat membru al C.A.E.R. (Cehoslovacia). Mai mult decât atât jumătatea bogată a Europei, O.E.C.E., a început să împartă între ţările membre ajutorul american în timp ce membrii C.A.E.R., partea mai puţin bogată dar la fel de devastată de război, au fost obligaţi să plătească reparaţiile de război Uniunii Sovietice.

Decizia de a înfiinţa o nouă organizaţie a avut la bază şi evoluţia Comisiei Economice pentru Europa (C.E.E.) a O.N.U.. Crearea Comitetului Economic pentru Europa la iniţiativa ţărilor din vestul Europei (1945), şi

[1] Această denumire datează din 1954, în stenogramele Biroului Politic prima denumire, cea din 1949 fiind C.A.E.M. (Consiliul pentru ajutor economic mutual), iar a doua fiind C.A.R.E. Considerăm că aceste diferenţe nu reprezintă decât schimbări în traducerea termenului rusesc care desemna C.A.E.R. În literatura anglo-saxonă denumirea utilizată în mod frecvent a fost cea de COMECON şi, într-o mai mică măsură cea de CMEA.

[2] Michael Kaser, *COMECON*, Londra, 1965, p. 23.

participarea activă a ţarilor din est la lucrările acestuia au provocat reale adversităţi la Moscova. Punerea bazelor C.A.E.R. a coincis cu retragerea imediată a Uniunii Sovietice şi a ţărilor estice din mai multe foruri ale ONU.

După crearea organizaţiei, deşi activitatea Consiliului pentru Ajutor Economic Reciproc a fost, în primii săi ani de existenţă, destul de redusă, sovieticii au impus ţărilor satelite, intitulate „surori", să colaboreze nu numai în plan politic ci şi economic. Trebuie spus că această adaptare a impus ţărilor din cadrul blocului est-european sacrificii importante în politica lor economică. Fluxurile comerciale interbelice se construiseră pe linia est-vest, în general estul venind cu materii prime iar vestul cu produsele finite. Germania de est era strâns legată economic de partea de vest a Germaniei, în timp ce Polonia, Cehoslovacia, Ungaria şi România aveau o îndelungată tradiţie a comerţului exterior cu vestul sau centrul Europei. România avusese legături foarte strânse în cadrul relaţiilor comerciale cu Franţa şi Anglia, iar în preajma şi în timpul celui de-al război mondial cu Germania.

Moscova a impus peste aceste realităţi propriul calapod în materie de schimburi economice, fapt care a necesitat schimbarea din temelii a politicii economice a ţărilor aflate sub ocupaţia Armatei Roşii. Cehoslovacia şi Germania de est cu industria care mai rămăsese după război au fost nevoite să-şi orienteze exporturile spre ţările din sud estul Europei sau spre Uniunea Sovietică. Ţări precum Polonia, România sau Bulgaria exportatoare de materii prime au fost determinate să-şi limiteze orizontul lor comercial la ţările din cadrul blocului iar pentru procurarea de mijloace de producţie, de tehnică înaltă, singurele posibilităţi erau cele din Cehoslovacia, Germania de est şi, bineînţeles, Uniunea Sovietică. Toate aceste ţări s-au confruntat însă până la începutul anilor '50 cu grave probleme în reconstrucţia propriei industrii iar disponibilităţile pentru export au fost reduse.

O altă gravă problemă era cea a plăţilor. În general, deviza forte utilizată a fost rubla al cărei curs era revizuit semestrial sau anual. Existau deci din acest punct de vedere condiţii pentru un comerţ relativ stabil. Dificultăţile apăreau însă la nivelul posibilităţilor de plată ale ţărilor mai puţin dezvoltate, precum Bulgaria, Albania, Ungaria, România şi chiar Polonia ale căror disponibilităţi în valută erau extrem de reduse la începutul deceniului şase. Pentru a traversa aceste dificultăţi au fost iniţiate, sub

presiunea U.R.S.S. dar şi a Cehoslovaciei, acordurile comerciale bilaterale pe baza clearing-ului ca modalitate de schimb, în sensul evitării blocajelor datorate lipsei de valută, restituirea împrumuturilor acordate de ţările exportatoare de utilaj şi maşini-unelte, realizându-se în produse agricole sau materii prime – petrol, minereuri, lemn.

La toate acestea se mai adaugă şi faptul că planurile cincinale ale fiecărei ţări din cadrul blocului demarate în 1950, prevedeau creşteri îndeosebi ale producţiei industriale destul de greu de realizat, unele cifre fiind cu adevărat fantasmagorice. De pildă Cehoslovacia până în 1954 nu realizase decât în proporţie de 35% planul de punere în funcţiune a centralelor energetice, iar Germania de est înregistra întârzieri mari la punerea în funcţiune a unor obiective industriale datorită exodului masiv de ingineri şi tehnicieni către vestul Germaniei. Toate acestea însă erau judecate de autorităţile economice şi politice destul de pueril, socotindu-se sabotajul ca fiind prima şi uneori singura cauză a acestor neîmpliniri, iar din acest punct problema era preluată de serviciile speciale de securitate, adevărate aparate de represiune în masă care „rezolvau" problema cu metode specifice dar total neeconomice.

În sine, crearea C.A.E.R., la 8 ianuarie 1949, era destinată fluidizării relaţiilor comerciale şi colaborării economice şi tehnico-ştiinţifice dintre ţările fondatoare[3]. Se preconizau mari realizări în cadrul fiecărui plan cincinal naţional, construirea unor obiective economice de amploare în domeniul resurselor energetice, a prelucrării metalelor şi a construcţiilor de maşini. Ori construirea acestor unităţi era imposibilă pe baza doar a efortului naţional fără o colaborare strânsă cu statele socialiste frăţeşti a căror experienţă în domeniul industrial era arhicunoscută[4]. Deşi această colaborare era impusă de la Moscova, ea corespundea într-o anumită măsură cu interesele naţionale ale statelor de democraţie populară şi exista totuşi posibilitatea ca ţările surori să-şi aleagă, pe baza intereselor economice proprii, partenerul economic, evident tot din cadrul blocului, lucru care

---

[3] John Michael Montias, *Obstacles to the Economic Integration of Eastern Europe*, în *The People's Democracies after Prague*, Jerzy Lukaszwski, coord., Bruges, 1969, p. 187-209.

[4] Ca urmare a hotărârii Sesiunii a II-a a C.A.E.R. ţările de democraţie populară trebuiau să colaboreze în domeniul tehnico-ştiinţific şi să contribuie la schimbul de experienţă tehnică. Astfel se expediau documentaţii tehnice între aceste ţări pentru construirea de noi obiective industriale.

trebuia să conducă la un adevărat mariaj, în familie, într-o familie unită în care discordia era un termen necunoscut, iar dragostea nu trebuia să fie un țel ci o realitate incontestabilă.

După instalarea regimurilor comuniste în țările satelite până în anii 1955-1956, apele fiind tulburi, aproape toate aceste state s-au orientat din considerente politice exclusive spre o colaborare intensă cu U.R.S.S.[5]. Au existat momente când relațiile de schimb s-au realizat pe baze absolut neeconomice, de dragul colaborării. Astfel Uniunea Sovietică ajunsese în 1954 să importe o serie de produse industriale din țările satelite pe care le ținea în magazii fără a le întrebuința în producție sau fără a preconiza o utilizare a acestora într-o perioadă ulterioară. În general, Uniunea Sovietică exporta în țările satelite de la minereu de fier până la echipament pentru fabrici de produse farmaceutice, susținând țările de democrație populară cu patente industriale și proiecte tehnice, chiar dacă acestea nu erau de ultimă oră și totodată nici cele mai performante pe care le deținea. Exportul țărilor satelite[6] în U.R.S.S. era format îndeosebi din produse agricole, hidrocarburi și unele minereuri speciale precum uraniul. Echipamentele industriale, mașini și utilaje jucau un rol secundar în ponderea acestui export.

Concluzia esențială a acestei colaborări era aceea că exista o importantă lipsă de complementaritate în relațiile economice dintre U.R.S.S. și țările de democrație populară. Practic însăși sovieticii au plătit pentru reorientarea care se produsese în comerțul exterior al acestor țări, orientare pe care , de fapt o impuseseră, aceste țări exportând cam tot ce se putea spre U.R.S.S., realizând astfel două importante deziderate, comuniunea frățească[7] cu imperiul de la Răsărit dar și obținerea de valută forte, în devize sovietice necesară comerțului cu celelalte țări socialiste. A.I. Miko-

---

[5] William Zimmerman, *Soviet Relations with Yugoslavia and Romania*, în *Soviet Policy in Eastern Europe*, Sarah Meiklejohn Terry coord., London, 1984, p. 132-136.

[6] În general politicile economice din țările de democrație populară au fost eronate, investindu-se importante fonduri în obiective industriale fără bază de materii prime sau realizându-se investiții paralele între aceste țări. În domeniul electrotehnic, de exemplu, România s-a aventurat în producția masivă de motoare electrice deși necesarul intern nu era foarte mare iar la extern marfa nu era cerută întrucât Cehoslovacia producea de mult timp genul respectiv de motoare. Nu se ținea seama de cererea care exista în cadrul pieței socialiste planificatorii nefăcând decât să copie uneori planurile de dezvoltare ale unor țări vecine.

[7] Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*, Londra, 1967, p. 155-185.

ian, comisarul pentru comerț exterior al U.R.S.S., răspundea iritat, în 1954, în fața cererilor de export ale României[8] în Uniunea Sovietică, formulate de Miron Constantinescu, că U.R.S.S. nu putea să mai importe mărfuri cu care nu avea ce face și că, de altfel, depozitele ministerului și ale direcțiilor regionale erau pline cu astfel de produse.

În consecință, din considerente de ordin economic și nu numai, Moscova a încercat să direcționeze o parte din comerțul exterior al acestor țări spre statele din afara lagărului, iar între 1952-1954 a impulsionat chiar și schimburile comerciale cu lumea capitalistă. În februarie 1952 a fost organizată la Moscova o conferință economică internațională de mare amploare la care au fost invitați să participe și reprezentanți ai statelor occidentale. Reprezentanții statelor socialiste au fost prelucrați la Kremlin ca materialele pe care le vor prezenta să fie „elaborate de oamenii cei mai competenți" și, în general, nu cei care „vin la conferință să pregătească materialul ci persoane care se pricep!". Același A.I. Mikoian a fost cel care a indicat și direcțiile pe care se putea merge:

> „R.P.R.-ul ar putea să ridice problema produselor petrolifere [în comerțul cu țările din Vest – n.ns.]; Cehoslovacia ar putea livra utilaje industriale în America de Sud, în Canada și în țările din Asia".

Indicația de la Moscova era cât se poate de clară „comerțul între țările noastre se dezvoltă și concomitent cu acesta poate să se dezvolte și comerțul cu țările capitaliste". Sovieticii enunțau din nou (o făcuseră în 1948 și în 1951) o teză uluitoare, aceea că ar fi greșit să se creadă că în cadrul blocului se încearcă o ștrangulare a comerțului cu țările capitaliste. Pentru prima dată, însă, se pleda pentru legături economice „normale" și pentru un program care să aibă la bază astfel de raporturi:

> „Bulgaria să caute reluarea legăturilor cu foștii ei parteneri, Ungaria poate lucra cu America de Sud, să cerceteze, fiecare țară mărfurile specifice și acestea să servească ca bază. S-ar putea eventual ajunge la un volum de schimb de mărfuri chiar mai mare decât cel avut înainte de război. Trebuie căutate legături nu numai cu țările veci-

[8] Principalul partener al R.P.R. la export, ca de altfel și al celorlalte țări din lagăr, era U.R.S.S.. Pe anul 1953, de pildă România exportase în Uniunea Sovietică 79% din totalul produselor petrolifere, 51% din cherestea, 90% din ciment, vezi A.N.I.C., fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 31/1954, f. 33.

ne, astfel R.P.R. cu Argentina şi altele. Cât de nenormale sunt acum legăturile dovedeşte exemplul: Japonia ar putea cumpăra cărbune în Manciuria, Suedia la fel nu ar trebui să cumpere în S.U.A. ceea ce este legat de cheltuieli de transport fantastice. Dai minereu de fier – primeşti cărbune, ar putea să spună polonezii".

Fiind vorba de o „chestiune serioasă", A.I. Mikoian îndemna la tratarea cu multă seriozitate a pregătirilor pentru această conferinţă şi insista asupra faptului că se dorea evitarea aspectelor propagandistice, tema principală urmând a fi alegerea de mărfuri importante, la export, la preţuri avantajoase şi încheierea unor acorduri de schimb în termeni favorabili. La întrebarea lui Al. Bârlădeanu dacă nu ar fi bine ca ţările comuniste să nu fie reprezentate la vârf, în cadrul conferinţei, A.I. Mikoian a punctat că doar URSS nu va fi reprezentată de persoane din conducerea statului, însă din celelalte ţări participarea unor miniştri economişti ar fi chiar indicată. Se evidenţia astfel importanţa pe care liderii de la Kremlin o acordau dezgheţului comercial dintre blocul socialist şi restul lumii.

Rezultatele Conferinţei Economice Internaţionale de la Moscova nu au fost senzaţionale, însă ţările de democraţie populară au încercat să reia unele legături comerciale îndeosebi cu vestul Europei. Aici reticenţa politicienilor din ambele părţi, la care s-a adăugat embargoul tehnologic impus de americani în comerţul cu ţările din sfera economică sovietică, au fost învinse cu greu de oamenii de afaceri al căror interes comercial viza şi o dezvoltare a schimburilor cu statele de dincolo de cortina de fier. Obstacolul principal îl constituiau licenţele de export eliberate cu greu de statele occidentale ale căror firme ar fi dorit o intensificare a comerţului dintre est şi vest. Cu toate acestea între anii 1953-1954, Marea Britanie[9], de pildă, iniţiase contacte importante cu estul în urma cărora au avut loc mai multe runde de negocieri pentru încheierea unor eventuale acorduri economice cu Cehoslovacia, Polonia, Ungaria şi România. Aceasta din urmă a încercat, conform prescripţiilor sovietice, implicarea în legături comerciale cu ţări din America de sud, în special cu Argentina, însă lucrurile au eşuat lamentabil. În relaţia cu ţările occidentale România ca şi celelalte ţări de democraţie populară, s-a confruntat cu problema despăgubirilor pentru naţionalizările din 1948, obstacol considerat de netrecut mai ales de către autorităţile din statele comuniste convinse că în acel moment

[9] Liviu Ţăranu, *Dezghet îngheţat*, în „Magazin Istoric", nr. 8/2001, p. 38.

Occidentul era cel care dorea să obtureze posibilităţile comerciale ale acestor state[10].

Grupul format în jurul lui N. Hruşciov, care preluase puterea la Kremlin, a revenit asupra vechilor intenţii de deschidere în planul relaţiilor comerciale şi a căutat o rezolvare în interiorul sistemului, redescoperindu-se astfel formula C.A.E.R., care a fost scoasă de la sertar, ştearsă de praf şi potrivită în mod tacit cu noile realităţi economice din cadrul blocului, utilizând însă ca model organizaţiile economice vest-europene, care, deşi în formare, începuseră să dea primele rezultate. Pentru a elimina suprapunerile existente în domeniul relaţiilor comerciale din cadrul lagărului, a început să fie tot mai mult discutată între unele delegaţii de partid şi de stat problema diviziunii internaţionale socialiste a muncii şi corolarul acesteia specializarea şi integrarea în cadrul C.A.E.R.[11].

În studiul de faţă vom aborda cazul României, ţară care de la stadiul de susţinător[12], chiar entuziast în anii 1954-1958, al specializării şi integrării în C.A.E.R. a devenit un important obstacol în calea acestor deziderate[13]. Considerăm perioada 1949-1964 ca fiind cea mai potrivită pentru a sugera şi contura totodată experienţa unei ţări integrată într-o structură economică internaţională în care şi-a permis naivităţi care puteau conduce la urmări dezastruoase pentru economia proprie[14]. Erorile grave s-au datorat

---

[10] Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Massachusetts, 1956, p. 497-523.

[11] Trebuie spus că într-o expunere şeful delegaţiei române la sesiunea C.A.E.R. din 1954, Miron Constantinescu susţinea că „printre criteriile principale care ar ajuta coordonarea planurilor de investiţii sunt de relevat următoarele: *specializarea în raport cu bogăţiile naturale şi materiile prime existente în fiecare ţară* [subl.ns.]. Petrolul, sarea, gazul metan, stuful, rocile calcaroase constituie în R.P.R. bogăţii naturale a căror valorificare industrială complexă ar asigura o înaltă eficacitate a investiţiilor corespunzătoare. *Evitarea paralelismului în investiţiile între ţări deoarece el duce la la cheltuieli inutile în ţările membre ale C.A.R.E.* [C.A.E.R. – n.ns.].studiul comparativ al eficacităţii investiţiilor în raport cu condiţiile naturale ale bogăţiilor, cu dimensiunile capacităţii de producţie, cu stabilirea profilului şi cu evitarea transporturilor pe distanţe lungi şi neraţionale. *Prin coordonarea investiţiilor fiecare dintre ţările membre ale C.A.R.E. va căpăta posibilitatea de a micşora relativ volumul investiţiilor, concomitent cu mărirea eficacităţii lor atât pentru sine cât şi pentru celelalte ţări prietene* [subl.ns.], vezi A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, dosar 31 /1954, f. 26.

[12] J.F. Brown, *Rumania Steps out of Line*, în „Survey", nr. 49, octombrie 1963, p. 19-33.

[13] John Michael Montias, *Economic Development in Communist Romania*, Cambridge, 1967, p. 187.

[14] Randolph L. Braham, *Rumania: Onto the Separate Path*, în „Problems of Communism", nr. 3, mai-iunie/1964, p. 14-19.

lipsei de experienţă şi uneori de cultură economică, existente în rândul Comisiei pentru problemele C.A.E.R. înfiinţată la Bucureşti în 1954, al Secţiei economice a C.C. al P.M.R. şi în primul rând al conducerii Comitetului de Stat al Planificării (C.S.P.), instituţie aflată sub directa coordonare a lui Miron Constantinescu. Nu suntem de partea celor[15] care pun în întregime responsabilitatea pentru greutăţile economiei româneşti din această perioadă în seama fostul preşedinte al C.S.P. şi considerăm chiar necesar a se menţiona atitudinile curajoase şi uneori verticalitatea cu care Miron Constantinescu a pus în faţa sovieticilor unele probleme legate de sovromuri sau de relaţiile comerciale ale României cu U.R.S.S., în special cele privitoare la exportul românesc în această ţară, pentru care a reuşit să obţină, după opinia noastră, o serie de termeni favorabili. România a considerat, la acel moment, că punerea în aplicare a specializării şi a diviziunii internaţionale socialiste a muncii va servi propriei dezvoltări economice în special pe linie industrială, şi că problema se va pune în mod echitabil, în termeni reciproc avantajoşi iar nu în folosul doar a unora din ţările comuniste care urmăreau cu mult pragmatism să-şi asigure pieţe de desfacere stabile şi totodată surse de materii prime la preţuri modice.

Primele sesiuni ale C.A.E.R. se finalizau de obicei cu recomandări care destul de repede s-au transformat în hotărâri şi apoi în adevărate norme pentru dezvoltarea fiecărei economii naţionale. Conformându-se acestor hotărâri luate de cele mai multe ori în unanimitate în cadrul comisiilor C.A.E.R., conducerea de la Bucureşti s-a orientat spre a-şi intensifica relaţiile sale comerciale cu una din ţările bine cotate în cadrul blocului, socotită a fi printre ţările industrializate ale lagărului: Cehoslovacia. Printre elementele luate în considerare de partea română au fost în primul rând complementaritatea existentă între economia cehoslovacă şi cea românească, apoi compatibilitatea existentă la nivelul echipamentelor industriale şi energetice precum şi a infrastructurii. Factorul politic era de asemenea luat în considerare, Cehoslovacia fiind un partener comercial tradiţional al României, cu o stabilitate internă recunoscută dar şi cu o poziţie puternică în cadrul lagărului. Între cele două ţări existau relaţii de colaborare destul de strânse încă din perioada interbelică, atât în plan politic cât şi comercial, relaţii continuate şi după cel de-al doilea război

[15] Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, Bucureşti, 1998, p. 143-156.

mondial, Cehoslovacia fiind mai ales după 1948 alături de U.R.S.S. printre puţinii parteneri comerciali ai României[16].

Urmând recomandările din cadrul sesiunilor C.A.E.R., au loc în ianuarie 1957 discuţii preliminare între delegaţiile Birourilor Politice ale C.C. al P.M.R. şi C.C. al Partidului Comunist Cehoslovac privind intensificarea colaborării economice între cele două ţări. Sunt create două comisii guvernamentale care începând chiar din februarie 1957 au purtat discuţii cu privire la posibilităţile de colaborare în diferitele probleme care interesau cele două ţări. Punctual, s-a manifestat interesul pentru colaborare în construcţia unei fabrici de cauciuc sintetic, pe bază de gaze de cracare în regiunea Ploieşti, a unei termocentrale pentru necesităţile de energie şi aburi ale viitorului combinat de cauciuc, a unei instalaţii pentru producerea de benzen, materia primă în fabricarea cauciucului sintetic şi a unei conducte de gaz metan de cca 300 km pentru alimentarea cu combustibil a termocentralei. Combinatul urma a fi proiectat în anii 1958-1959, deschiderea şantierului în 1960, iar terminarea combinatului în anii 1965-1967. Investiţia era finanţată în întregime de partea cehoslovacă, durata de acoperire a creditului fiind de 8 ani, iar restituirea lui urma să se facă prin livrarea unei părţi importante din producţia de cauciuc sintetic (50 000 tone/an) timp de 15 ani, după care Cehoslovacia asigura statul român de comenzi în continuare pentru încă 20 ani.

Un alt important punct îl reprezenta posibilitatea construirii în România a unei uzine de fibre sintetice pe bază de gaz metan. Problema care se ridica era aceea că pe lângă licenţele şi utilajele necesare construcţiei uzinei livrate de Cehoslovacia, trebuiau achiziţionate din S.U.A. sau din Vest unele tipuri speciale de utilaje. Plata creditului se efectua, în mod similar, prin livrări de fibre sintetice. Construcţia şi darea ei în funcţiune urmau să se facă în perioada 1958-1961.

Partea română a propus părţii cehoslovace construirea unei centrale termoelectrice pe gaze naturale de joasă presiune, pe teritoriul românesc, precum şi a unei linii electrice de înaltă tensiune care să permită livrarea pe lungă durată a unei cantităţi de energie electrică de cca 2 miliarde kwh anual. Evident întreaga investiţie urma să fie finanţată de Cehoslovacia,

[16] Totuşi se pare că aceste relaţii nu au fost întotdeauna foarte bune. Al. Bârlădeanu arăta, în 1949, într-o şedinţă a Biroului Politic, că în relaţiile comerciale cu Cehoslovacia a putut constata „cazuri concrete de adversitate din partea unor elemente din aparatul ceh", vezi A.N.I.C., fond CC al PCR, Cancelarie, dosar nr. 37/1949, f. 5.

plata creditului urmând a fi făcută prin livrări de energie electrică cu până la 80% din producția realizată, timp de 10 ani.

Discuțiile s-au concentrat și asupra interesului ambelor părți pentru investiții în industria minieră, în exploatarea și prelucrarea lignitului din zona Rovinari, pentru majorarea tranzitului cehoslovac prin porturile românești, în special Brăila și Galați. S-au avut în vedere și recomandările Comisiei C.A.E.R. pentru chimie de la Moscova din martie 1956 referitoare la posibilitatea ca România să acopere necesarul de celuloză al țărilor membre C.A.E.R.. Aceste țări urmau să comunice până la finele anului 1956 părții române necesarul lor de celuloză, lucru care nu se întâmplase până în 1957[17] decât din partea Cehoslovaciei, fapt pentru care ambele părți au discutat posibilitățile de realizare a unei fabrici de acetat de celuloză cu ajutor cehoslovac.

Din cele prezentate se poate observa că obiectivele propuse a fi realizate în colaborare cu partea cehoslovacă reprezentau construcții de mare importanță pentru industrializarea României, îndeosebi pentru dezvoltarea industriei chimice, lucru care urma să se reflecte pozitiv în cadrul balanței de plăți a țării. Pentru a ilustra cu cifre importanța acestor construcții este bine de menționat că valoarea producției, estimată, a acestor unități reprezenta o creștere de peste 90% față de producția industriei chimice a anului 1955, fapt care conducea la o creștere de 12 ori a valorii, în ruble, a produselor exportate de către industria chimică.

Concluzia raportului înaintat de comisia guvernamentală română Biroului Politic era una extrem de sugestivă: „colaborarea cu C.S.R. [Cehoslovacia – n.ns.] este practic singura posibilitate de realizare a acestor obiective, deoarece C.S.R. dispune de un înalt nivel tehnic, experiență și forță economică necesară”[18].

În octombrie 1958 la invitația C.C. al P.C. din Cehoslovacia și a guvernului acestei țări, o delegație de partid și guvernamentală a R.P.R. a vizitat Cehoslovacia. În discuțiile care au avut loc, pe lângă elogiul adus strânselor relații româno-cehoslovace tradiționale, a fost semnat un acord economic de lungă durată pe anii 1959-1965. Cele două părți au decis să înființeze o comisie guvernamentală mixtă româno-cehoslovacă în sarcina căreia intra elaborarea propunerilor privind lărgirea colaborării economice și tehnico-științifice în diferite domenii ale economiei naționale.

[17] După informațiile noastre aceste raportări nu s-au făcut niciodată.

[18] A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, dosar nr. 20/1957, f. 40.

În mod concret, cele două delegații au negociat creditele și dobânzile pentru acestea, precum și prețul la mărfurile pe care România urma să le furnizeze în contul creditelor acordate de partea cehoslovacă. Discuții aprinse a suscitat, se pare prețul energiei electrice furnizate de către România. Gheorghe Gheorghiu-Dej, șeful delegației române, a cerut un preț de 7 copeici/kwh dar liderii de la Praga l-au socotit exagerat. În final după mai multe tergiversări, Gheorghiu-Dej cerând la București aprobarea Biroului Politic pentru prețul oferit de cehoslovaci, a fost încheiat acordul pe baza unui preț de 4,7 copeici/kwh.

Acordul asupra principalelor probleme privind colaborarea economică și schimbul de mărfuri pe anii 1959-1965 între Republica Populară Română și Republica Cehoslovacă semnat în noiembrie 1958, reprezenta o reală speranță pentru conducerea de la București în sensul relansării economiei și creșterii nivelului de trai. Interesantă este partea de început a textului acestui acord, în care se menționa că rațiunea încheierii acestuia pornea de la hotărârile luate la consfătuirea reprezentanților Partidelor Comuniste și Muncitorești ale țărilor membre în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc precum și de la recomandările celei de-a IX-a sesiuni a Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, de la experiența pozitivă și rezultatele obținute în dezvoltarea colaborării economice româno-cehoslovace, de la strădunța de „*a adânci în interesul ambelor țări, diviziunea internațională socialistă a muncii* [subl.ns.] și colaborarea multilaterală", precum și de a lărgi necontenit volumul schimbului de mărfuri între ambele țări.

Acordul prevedea, pe lângă lărgirea colaborării economice, a dezvoltării tranzitului de mărfuri cehoslovace prin România și a creării unei Comisii Mixte Guvernamentale de colaborare economică și tehnico-științifică, unele livrări reciproce de mărfuri importante pentru fiecare parte. Specialiștii ambelor țări urmau să se întâlnească la București pentru a discuta și stabili posibilitățile pentru producția de țevi în lohn pentru Cehoslovacia cu materia primă livrată de această țară, pentru construirea unei fabrici de fire și fibre sintetice în România, a unui combinat pentru fabricarea de cauciuc sintetic, a unei fabrici de instalații sanitare etc.. Pentru construirea acestora erau stabilite termene exacte, precum și cantitățile de mărfuri ce trebuiau livrate de partea cehoslovacă. Era de asemenea precizat, în două anexe, importul și exportul României în Cehoslovacia. Astfel, exportul Cehoslovaciei în România era compus (în ordinea importanței măr-

furilor) din rulmenţi, autocamioane Tatra, centrale termoelectrice, Hidrocentrala V.I. Lenin, utilaje pentru fabrica de cauciuc sintetic şi pentru fabrica de anvelope, pentru fabricarea placajelor şi plăcilor din lemn, maşini textile, utilaje pentru industria tricotajelor, încălţămintei, pentru abatoare şi pentru industria laptelui. Iată şi care era exportul românesc în Cehoslovacia: instalaţii de foraj, utilaje pentru industria petroliferă, transformatori, *celuloză*[19], placaje şi plăci aglomerate, petrol, motorină, bitum şi cocs de petrol, parafină, negru de fum, sodă, *bauxită*, *ciment*, parchet, *păsări tăiate*, conserve de carne, salam, *vin*, fructe proaspete, conserve de fructe, *magiun* (în cantităţi importante, în valoare de 2 milioane ruble/an), legume proaspete. Trebuie spus că partea cehoslovacă era extrem de interesată în importul de energie electrică, cherestea de foioase, sodă, porumb şi carne, pentru care a făcut demersuri speciale. Negocierile s-au purtat, în special, între Al. Bârlădeanu, ca reprezentant al părţii române şi Otakar Simunek, preşedintele Oficiului de stat al Planificării din Cehoslovacia[20].

În 1958, într-o vizită neoficială la Universitatea din Iaşi, la o întâlnire cu unele cadre universitare, răspunzând la problemele ridicate de acestea, Gh. Gheorghiu-Dej aprecia cu mult optimism că economia ţării se va ridica în scurt timp datorită investiţiilor masive în industria ţării, iar soarta învăţământului se va schimba în bine. Această relatare ce aparţine cunoscutului fizician, profesor al universităţii ieşene, Ştefan Procopiu, ilustra atunci ca şi acum speranţele pe care autorităţile de la Bucureşti şi le puneau în planurile de investiţii făcute în industria naţională cu o masivă susţinere din partea Cehoslovaciei.

Din nefericire, foarte curând au apărut primele revelaţii asupra deficienţelor din cadrul importurilor de echipament cehoslovac. În acordul cu partea cehoslovacă erau precizaţi termeni destul de precişi pentru livrarea utilajelor, în special, parametrii tehnici şi data livrării. Primele livrări trebuiau realizate în a doua parte a anului 1959, lucru care nu s-a întâmplat decât cu mare întârziere. Surpriza tehnicienilor români a fost şi mai mare când după montarea primelor echipamente cehoslovace, respectând proiectele realizate de partea cehoslovacă, instalaţiile au funcţionat defectuos sau chiar nu au funcţionat deloc. În rândul specialiştilor români, dar mai ales a membrilor Comitetului Central sau ai Biroului Politic, ultimii fiind

[19] Mărfurile subliniate erau cele mai cerute de partea cehoslovacă.
[20] A.N.I.C., fond C.C. al P.C.R., Cancelarie, dosar nr. 27/1958, f. 18-30.

conştienţi de consecinţele în plan politic şi social a eşecului acestor investiţii, s-a înregistrat o creştere a tensiunii chiar o adevărată revoltă împotriva partenerilor din C.A.E.R. care exportau echipamente industriale de o calitate îndoielnică. Liderii români erau confruntaţi, în acelaşi timp şi cu o creştere a presiunii din partea sovieticilor pentru o integrare rapidă pe baza specializării industriale în cadrul C.A.E.R., fapt care conducea la consacrarea supremaţiei pe piaţa C.A.E.R. a U.R.S.S., Cehoslovaciei şi Germaniei de est în domeniul desfacerii de utilaj şi echipament industrial, cunoscut destul de bine de către inginerii români pentru „fiabilitatea" sa. Aceasta realitate a condus aşa cum menţionam mai sus la o iritare a relaţiilor în plan politic, lucru ilustrat foarte bine de Gheorghe Gheorghiu-Dej, care în 1963, în faţa unei delegaţii de activişti ai P.C.U.S. condusă de V. Podgornâi, afirma:

> „eu o să vă spun un lucru. Recunoaşte şi Nikita Sergheevici. Pot să se ivească şi la noi şi la dv. defecţiuni. Uite noi am cumpărat o fabrică de zahăr de la nemţi [R.D.G. – n.ns.] ca sistem este veche de când bunica era fată mare şi lucrează mai prost decât o fabrică tot germană construită la noi prin 1890-1900. Aceştia nu sunt banii mei, sunt banii ţării, ai poporului. Despre acest lucru le-am spus tovarăşilor nemţi. Când i-am spus tovarăşului Ulbricht nici nu m-a lăsat să vorbesc. Am avut la un moment dat sentimentul că îmi pune mâna la gură [...]. Sau cu tovarăşii cehi ne chinuim cu o serie de maşini unelte. Totul am plătit până la o copeică. Las la o parte că e mai scump sau mai ieftin acolo sau în altă parte, dar chestiunea este să meargă. I-am rugat să vină să vadă. Sigur, noi am spus oamenilor noştri: puneţi mâna şi ajutaţi să nu compromitem în ochii muncitorilor noştri prestigiul unei ţări prietene. La început spuneau că românii nu se pricep. Până la urmă a venit un ministru, câţiva specialişti, ca până la urmă agenţia C.E.T.E.C.A. [agenţia cehoslovacă de ştiri – n.ns.] să dea o informaţie că aceştia au venit în România să ne pună instalaţiile la punct, că noi nu ne pricepem la ele"[21].

Această stare de fapt era confirmată şi de Otakar Simunek, membru al Prezidiului Comitetului Central al Partidului Comunist din Cehoslovacia, preşedintele Oficiului de stat al Planificării din această ţară, care într-un articol publicat în revista cehoslovacă „Zivot strany", nr. 14/1963, mărturisea cu multă sinceritate că

[21] Ibidem, dosar nr. 22/1963, f. 5.

„anul trecut [în 1962 – n.ns.], n-au fost îndeplinite, de exemplu, angajamentele noastre în domeniul exportului mașinilor în U.R.S.S. Nici pe primul trimestru al anului curent nu putem înregistra deocamdată vreo ameliorare, căci livrările de mașini și instalații au fost realizate abia în proporție de 83% față de angajamentele luate. Amânarea termenelor de livrare a instalațiilor energetice, de exemplu, pentru R.P.R. și R.P.B. amenință întârzierea punerii în funcțiune în aceste țări a unor obiective industriale legate de aceste livrări cauzându-le dificultăți. În ce privește livrările de instalații energetice în R.P.R. nu numai că nu au fost respectate termenele de livrare, dar au fost livrate mașini cu defecțiuni. Înlăturarea defecțiunilor necesită mari cheltuieli ulterioare, timp mult, ducând din nou la amânarea termenelor de livrare [...]"[22].

Existau așadar suficiente motive pentru o schimbare de atitudine în relațiile comerciale cu țările din cadrul C.A.E.R., fapt care s-a reflectat în relațiile politice ale României cu aceste state. Gh. Gheorghiu-Dej a solicitat din partea C.S.P. o soluție la problemele grave care apăruseră în îndeplinirea planurilor anuale ale producției industriale, probleme datorate dificultăților apărute la nivelul schimburilor comerciale cu Cehoslovacia dar și cu R.D.G.. Discuțiile din cadrul Biroului Politic au conturat tot mai clar ideea reorientării în plan economic către Occident, principalul susținător al acestei deschideri fiind șeful guvernului, I.Gh. Maurer, care dealtfel în acest sens a făcut între 1960-1964 o serie de vizite în state din vestul Europei și S.U.A..

În urma analizelor realizate în cadrul C.S.P. și Secției Economice a Comitetului Central, dar și în urma unor rapoarte ale oficiilor diplomatice din străinătate s-a ajuns, în cadrul Biroului Politic, la concluzia că Germania de vest reprezenta principala posibilitate a statului român de a continua procesul de industrializare pe baze solide, cu tehnologie de ultimă oră. De altfel în această direcție se pronunțaseră, în cercuri restrânse, cu multă vehemență unii demnitari ai regimului: Al. Bârlădeanu, ca vicepremier, Gh. Gaston-Marin, președinte al C.S.P. și Costin Murgescu, director al revistei „Viața Economică". Acești trei pivoți ai practicii și teoriei economice din a doua parte a „guvernării Dej" au creat prin interviuri și articole publicate atât în țară cât și în străinătate, un adevărat curent de opinie

[22] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (A.M.A.E.), fond C.A.E.R., dosar nr 241/2. c. 51/1963, f. 69.

care susținea industrializarea românească pe baza celor mai noi și fiabile tehnologii importate mai ales din Vest[23]. Experiența rezultată în urma aplicării acordului cu Cehoslovacia nu venea decât să întărească acest curent.

Considerăm problematica legată de integrarea României în C.A.E.R. drept una extrem de importantă din perspectiva prezentului, având în vedere că acest domeniu are mari implicații în sfera evoluției economice a acestei țări. Problemele legate de schimburile comerciale, de tipul produselor care domină în cadrul exporturilor românești, de o anumită specializare în cadrul câtorva ramuri ale producției industriale, au reprezentat și ar trebui să reprezinte în continuare teme de adâncă reflexie pentru clasa politică. Erorile autorităților de la București, din prima parte a anilor '50, în domeniul politicii industrializării și al opțiunilor din planul comerțului exterior, s-au reflectat adânc în nivelul de trai al populației, tensiunile sociale fiind ținute în frâu datorită unui masiv aparat de represiune. Însă membrii Biroului Politic în frunte cu Gh. Gheorghiu-Dej conștientizau faptul că situația nu va putea fi mereu controlată cu aceste mijloace. Evenimentele din Germania de est, Ungaria și Polonia ofereau o imagine destul de precisă a ceea ce se putea întâmpla datorită unor grave greșeli în plan economic sau politic. Schimbarea care a avut loc în politica externă

---

[23] De remarcat că după ce s-a trecut la cumpărarea din Vest a unor echipamente industriale de ultimă oră, acestea au fost deteriorate de muncitorii români. Într-o notă informativă, din 3 februarie 1961, adresată lui Al. Drăghici, era prezentat faptul că pe data de 11 ianuarie 1961 specialistul vest-german Peuker Wilhelm, care a executat unele lucrări la fabricile de mase plastice din București și Orăștie, fiind în compania specialiștilor vest-germani Eisenbart Otto și Schneiders Helmut de la U.F.S. Săvinești și cu o sursă a organelor de securitate, a făcut următoarele afirmații:

> „sunt convins că utilajele livrate din R.F.G. întreprinderilor de mase plastice nu vor rezista mai mult de 6 luni, datorită dezinteresului ce se manifestă la lucrătorii români față de aceste utilaje. Așa de exemplu am găsit la Orăștie utilaje de mare tehnicitate, trimise din R.F.G. care sunt complet ruginite. Acestea au fost expediate din R.F.G. într-un ambalaj special, ca pentru transporturi maritime, însă la sosire, în Orăștie, lucrătorii care au făcut descărcarea, au trântit aceste utilaje în pădurea de lângă fabrică, au furat ambalajul original și le-au acoperit cu prelate necorespunzătoare, fapt ce a dus la serioase stricăciuni. Astfel, toate tablourile cu instalații electrice au ruginit complet. S-au furat becurile și rezistențele acestor instalații. Nu am putut crede niciodată că într-o țară ca România, unde muncitorii ar trebui să se îngrijească de mașini ca de lucrurile lor personale, să se manifeste atâta dezinteres. Pur și simplu își bat joc de utilaje care reprezintă ultima expresie a tehnicii chiar și în țările occidentale. Astfel, când am arătat aceste stări de lucruri conducerii fabricii de la Orăștie, am văzut indiferența pe fața fiecăruia din ei. Toate acestea mă fac să gândesc că toate cauzele trebuie căutate chiar în orânduirea de astăzi a României".

Vezi *Cartea albă a Securității*, vol. III, document nr. 97, p. 281.

a României după 1959, dar mai ales modificările intervenite în relaţiile comerciale ale României cu Occidentul au fost destinate, în ultimă instanţă să contribuie la ridicarea economiei şi implicit a nivelului de trai al românilor.

Problemele integrării în C.A.E.R. sunt, cu nuanţările de rigoare, aproape aceleaşi cu cele cărora trebuie să le răspundă România astăzi, iar din această perspectivă considerăm că studierea şi clarificarea unor aspecte legate de opoziţia acestei ţări, în deceniul şapte, vis-a-vis de specializare, diviziunea internaţională socialistă a muncii, întreprinderi comune, proprietate interstatală (concepte vehiculate intens, după 1960, în dezbaterile asupra integrării în C.A.E.R.), nu ar face decât să contribuie la conturarea unui răspuns optim la provocările politico-economice la care este supusă, în momentul actual, România.

Românism şi antiromânism la Congresul al III-lea al scriitorilor din R.S.S. Moldova (14-15 octombrie 1965)

ANATOL PETRENCU

Dezbaterile desfăşurate între reprezentanţii puterii politice de la Chişinău, susţinuţi de o parte a scriitorilor de limbă română şi rusă din Basarabia şi Moscova şi condeierii animaţi de idealurile naţionale româneşti, în cadrul celui de-al treilea Congres al scriitorilor, n-au fost încă destul de bine studiate. În *Istoria deschisă a literaturii române din Basarabia*, redactată de criticul literar Mihai Cimpoi, acestui eveniment i-au fost dedicate doar cîteva rînduri[1]. Cercetătoarea Maria Praporşcic a publicat în anuarul Muzeului de Istorie Naţională a Moldovei un studiu despre Congres, bazat pe documente depistate în Arhiva organizaţiilor social-politice din Moldova[2]. Ceea ce ne-a permis să insistăm asupra acestui subiect a fost examinarea Stenogramei Congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din Moldova (U.S.M.), document păstrat în fondurile Muzeului Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu" din Chişinău[3], precum şi actualele dezbateri din presa periodică privind rolul scriitorilor în Mişcarea de renaştere naţională a românilor basarabeni şi involuţia acesteia la răscrucea secolelor XX şi XXI.

La lucrările Congresului al III-lea al U.S.M. au participat în calitate de invitaţi conducătorii comunişti ai R.S.S. Moldova, între care – I. Bodiu, A. Diordiţă, C. Iliaşenco, D. Cornovan, prim-secretarul Uniunii tineretului comunist G. Lavranciuc ş.a., precum şi V. Kataev, reprezentantul Uniunii Scriitorilor din U.R.S.S., responsabil pentru literatura din R.S.S. Moldova, scriitori din republicile membre ale U.R.S.S.

---

[1] Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chişinău, Editura „Arc", 1996, p. 294.

[2] Maria Praporşcic, *Congresul al III-lea al scriitorilor din Moldova*, în: *Tyragetia. Anuarul Muzeului de Istorie Naţională*, vol. IX, Chişinău, 1999, p. 281-284.

[3] Muzeul Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu" (MLR „M.K."), Fond manuscrise, nr. 1141, p. 1-257.

Preşedintele Uniunii Scriitorilor din Moldova Ion Constantin Ciobanu a prezentat raportul „Literatura sovietică moldovenească şi imperativul vremii" (2 ore). Haralampie Corbu a vorbit despre „Tendinţe şi valori în dramaturgie", Simion Cibotaru – „Despre critica literară", iar George Meniuc a expus co-raportul „Călătorie în lumea micilor visători".

Criticul literar Vasile Coroban a deschis dezbaterile, vorbind în limba rusă. El a spus că este nemulţumit de conţinuturile referatului de bază şi ale co-referatelor prezentate, deoarece „autorii lor n-au ridicat probleme"[4]. V. Coroban considera, că romanele autorilor moldoveni suferă de mari neajunsuri, că ele sînt „romane-cronici", eroii cărora încep acţiunile în 1917 pentru a demonstra viaţa în Basarabia pînă în 1940 şi cea de după „eliberare" (aşa numea criticul literar raptul Basarabiei în iunie 1940 – A.P.). Deoarece perioada de timp este lungă, considera V. Coroban, eroii romanelor sînt bătrîni. „De aceea au şi apărut în literatura noastră astfel de bătrîni", conchidea criticul literar[5].

Scriitorul Aureliu Busuioc, vorbind în limba română, a criticat dur conducerea U.S.M., spunînd că i se crează impresia că aceasta „activează în ilegalitate". El a abordat subiectul legat de cantitatea impresionantă de opere literare şi calitatea lor „mai puţin remarcabilă, deşi însemnată". Pentru a înlătura obstacolul între carte şi cititor, a continuat A. Busuioc; este nevoie de un lucru genial de simplu: „să scriem cărţi bune"[6]. Ingerinţele partidului comunist în procesul de creare a operelor artistice erau deosebit de mari. A. Busuioc remarca:

> „Pînă nu demult ni se cerea ca poiezia noastră, proza, să fie un fel de instrucţiuni beletristice cu privire la mijloacele de producţie de carne şi lapte, sau – în alt caz – un fel de îndrumar, tot beletristic, pentru înălţarea morală a celor înapoiaţi la rangul de muncitori calificaţi etc."[7]

În acelaşi context – relaţie partid de guvernămînt – opera artistică a scriitorului –, A. Busuioc a adus exemplul piesei „Casa Mare" de Ion Druţă, pusă în scenă în teatrele din Moscova, după care, cu mare greu, şi

[4] Ibidem, p. 10.
[5] Ibid., p.12.
[6] Ib., p. 17.
[7] Ibidem.

la Chişinău. Scriitorul a vorbit cu durere despre soarta cărţilor pentru copii, scrise în limba română, şi transformate în maculatură datorită nepăsării autorităţilor comuniste; a spus despre puţinele grădiniţe şi singura şcoală de cultură generală cu predarea în limba română din Chişinău, despre străzile Capitalei, ce purtau nume cu totul străine spiritului poporului băştinaş[8].

> „Şcoala superioară poate doar repara cîte ceva, copacul, însă, trebuie crescut drept de mititel. Şi cum ar putea repara mai mult, dacă medicina, de exemplu, continua A. Busuioc, n-are măcar perspectiva să studieze într-un viitor apropiat pa bază de manuale scrise în limba moldovenească (atît permiteau atunci autorităţile comuniste să se spună despre limba română – A.P.), limba maternă a peste 75 % din numărul de studenţi ai institutului? Aici intervine o altă întrebare: nu este oare prea mic interesul ce-l manifestă unii tovarăşi ce răspund de acest lucru, faţă de literatură, educaţie, cultură naţională? Indiferenţa faţă de patrimoniul istorico-cultural al poporului nostru poate fi interpretată la un moment dat ca o jignire a sentimentului de demnitate naţională...”[9].

Secretarul Uniunii Scriitorilor din U.R.S.S. Constantin Voronkov, a făcut apel către scriitorii din Moldova ca aceştea să creeze opere artistice în spiritul „realităţilor socialiste”, i-a îndemnat să scrie despre revoluţie (se avea în vedere lovitura de stat bolşevică din octombrie 1917, din Rusia – A.P.), despre partid şi despre Lenin[10]. Trimisul Moscovei a rostit o cuvîntarea, redactată în spiritul timpirilor de atunci. Scriitorii Moldovei, însă, au expus şi alte probleme, legate de spiritualitatea românească. Astfel, Mihai Cimpoi a pus în discuţie problema revenirii scrisului la grafia latină.

> „O altă cerinţă a timpului, sublinia criticul literar, este soluţionarea problemei ortografiei limbii noastre şi reconstrucţia alfabetului nostru pentru ca el să corespundă particularităţilor fonetice ale limbii”[11].

---

[8] Ibid., p. 20-24; M. Praporşcic, *op. cit.*, p. 281.
[9] MLR „M.K.”, Fond manuscrise, nr. 1141, p. 22-23.
[10] Vezi: Ibid., p. 28.
[11] M. Praporşcic, *op.cit.*, p.281-282.

În polemica care s-a încins în cadrul şedinţei Congresului USM un rol important l-a avut Ion Druţă, care împărtăşea atunci sentimente pro-româneşti. El s-a pronunţat pentru introducerea limbii literare române în instituţiile de stat, în şcoli, pentru revenirea la alfabetul latin, care, spunea el, „e natural să corespundă unei limbi de origine latină". I. Druţă s-a exprimat împotriva folosirii unor cuvinte-monştri, ce au pătruns în limba vorbită, şi aducea exemple: „Mejkolhozstroi", „Selispolkom" etc. Cunoscutul dramaturg îndemna atunci la o colaborare româno-română, spunînd că „România este o ţară socialistă", deci, prietenă, îndemna la lectura ziarelor româneşti (de dincolo de Prut). Să nu ne grăbim, sublinia Ion Druţă în 1965, „a ridica un zid chinezesc de-a lungul Prutului".

Aşadar, în condiţiile „dezgheţului" hruşciovian, folosindu-se de unele indicaţii date chiar de regimul comunist de ocupaţie de a manifesta o oarecare grijă faţă de cultura naţională – („naţională după formă, socialistă după conţinut, parte integrantă a bogatei culturi sovietice", cum se spunea atunci), unii dintre scriitorii români din Basarabia au avut curajul să ridice un şir de probleme reale cu care se confrunta cultura românească din Basarabia, supusă unui proces diabolic de desnaţionalizare şi rusificare.

Reacţia regimului bolşevic de la Chişinău la discursurile unor scriitori a fost pe măsura demersurilor. Ziarul oficial al Partidului comunist „Moldova Socialistă" a publicat un amplu articol intitulat „Să se întărească şi să înflorească prietenia popoarelor sovietice", semnat de liderul comunist I. Bodiul[12], în care autorul afirma cum că „moldovenii" ar fi avut „încă din vechime" o atracţie deosebită pentru limba rusă, iar alfabetul rus ar fi deservit „cu succes" cultura naţională a românilor basarabeni.

Au urmat alte acţiuni ale regimului comunist, au fost găsiţi „ţapi ispăşitori" care ar fi „organizat rău" Congresul. Regimul comunist a condamnat cuvîntările lui A. Busuioc, Gh. Malarciuc, I. Druţă şi M. Cimpoi, calificându-le „naţionaliste".

Au urmat alţi douăzeci de ani de rusificare, dar şi de rezistenţă. La 31 august 1989, în alte condiţii istorice, limba română a fost decretată ca limbă oficială în Republica Moldova.

[12] „Moldova Socialistă", 1965, 23, 24 noiembrie.

Lista autorilor

Alexianu, Marius	– conferenţiar universitar doctor, Iaşi
Baicu, Ştefan	– profesor universitar doctor, Ploieşti
Bocşan, Nicolae	– profesor universitar doctor, Cluj-Napoca
Bold, Emilian	– profesor universitar doctor, Iaşi
Buda Niga, Valentin	– doctor în istorie, Suceava
Buruiană, Ovidiu	– asistent universitar doctorand, Iaşi
Buşe, Constantin	– profesor universitar doctor, Bucureşti
Calcan, Gheorghe	– doctor în istorie, Ploieşti
Ciupercă, Ioan	– profesor universitar doctor, Iaşi
Cliveti, Gheorghe	– profesor universitar doctor, Iaşi
Constantin, Ion	– doctor în istorie, Bucureşti
Cristian, Vasile	– profesor universitar doctor, Iaşi
Dobrescu, Constantin	– doctor în istorie, Ploieşti
Hlihor, Constantin	– profesor universitar doctor, Bucureşti
Iacob, Gheorghe	– profesor universitar doctor, Iaşi
Iacobescu, Mihai	– profesor universitar doctor, Suceava
Iutiş, Gheorghe	– lector universitar doctorand, Iaşi
Ivănescu, Dumitru	– cercetător principal I doctor, Iaşi
Lazăr, Daniel	– lector universitar doctor, Iaşi
Mureşeanu, Sorin	– doctor în istorie, Măcin
Neagu, Cornelia	– lector universitar doctor, Iaşi
Palade, Gheorghe	– conferenţiar universitar doctor, Chişinău
Petrencu, Anatol	– profesor universitar doctor, Chişinău
Platon, Gheorghe	– Academician, Iaşi
Preda, Gavriil	– doctor în istorie, Ploieşti
Răţoi, Tudor	– doctor în istorie, Drobeta Turnu Severin
Rusu, Dumitru D.	– profesor universitar doctor, Iaşi
Sârbu, Ionel	– doctor în istorie, Focşani
Scurtu, Ioan	– profesor universitar doctor, Bucureşti
Solcanu, Ion I.	– profesor universitar doctor, Iaşi
Suveică, Svetlana	– lector universitar doctor, Chişinău
Şandru, Dumitru	– profesor universitar doctor, Galaţi

Teodor, Dan	– profesor universitar doctor, Iaşi
Toderaşcu, Ion	– profesor universitar doctor, Iaşi
Tomozei, Tudor	– conferenţiar universitar doctor, Chişinău
Turliuc, Cătălin	– cercetător principal II doctor, Iaşi
Ţăranu, Liviu	– doctorand în istorie, Bucureşti
Ursulescu, Nicolae	– profesor universitar doctor, Iaşi
Vitcu, Dumitru	– profesor universitar doctor, Suceava
Zub, Alexandru	– Academician, Iaşi
Zugravu, Nelu	– conferenţiar universitar doctor, Iaşi

Tehnoredactor: AL. CVASNÂI

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂŢII
„ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
6600 – Iaşi, Păcurari 9, tel./fax (032) 114 947

Format: 70×100/16
Coli tipo: 39,50
Apărut: 2002
Comanda: 1279